DE ECONOMIST

Twin Cities Campus

DE ECONOMIST.

DE ECONOMIST.

Tijdschrift voor alle Standen

TOT BEVORDERING VAN VOLKSWELVAART, DOOR VERSPREIDING VAN EENVOUDIGE BEGINSELEN

VAN

STAATHUISHOUDKUNDE.

ONDER REDACTIE VAN

Mr. J. L. DE BRUYN KOPS.

- 24

1875.
1e DEEL.

TE AMSTERDAM,
BIJ J. H. GEBHARD & COMP.

1875.

INHOUD.

JAARGANG 1875.

EERSTE DEEL.

Statistieken in dit Deel voorkomende.

Economische Nalezingen en Berigten.

DE HANDEL VAN NEDERLAND IN DE LAATSTE VIJF EN TWINTIG JAAR. 1847—1871.

In den bekenden deftigen vorm, aansluitende aan de reeks der jaarlijks verschijnende deelen, heeft onze Regeering de statistiek uitgegeven van den handel en de scheepvaart van ons land gedurende de jaren 1847—1871, en alzoo van het laatste vijfentwintigjarig tijdvak. Ik noem dat een inderdaad goed werk. Hij toch die met aandacht de verschillende groepen en reeksen volgt en de uitkomsten onderling vergelijkt, heeft daardoor een getrouw beeld voor zich van onze nationale bedrijvigheid gedurende een tijdperk, waarin de omwentelingen op het gebied van den arbeid grooter zijn geweest, dan ooit te voren. De tariefshervormingen van Engeland hebben overal de aandacht gevestigd op de vraag, of vrijheid van arbeid voordeeliger was voor een volk dan wel de kunstmatige aanwakkering der eigen kunstvlijt. Eischt het belang van een volk, dat de producten van den vreemdeling frank en vrij het land binnenkwamen, of wel dat ze, zoo al niet geweerd, dan toch alleen toegelaten werden tegen betaling eener hooge boete, welke men, vergôelijkenderwijze, inkomend recht noemde. En bijna algemeen luidde het antwoord ten gunste van een onbelemmerd en dus onbelast verkeer der volken onderling. Mocht men nu al van vroegere jaren verwachten dat de statistieke opgaven van de handels- en scheepvaartbeweging weinig nieuws zouden aanbieden, die van de jaren waarin het beginsel van vrijheid invloed begon te oefenen op de tarieven moesten daarentegen uitkomsten leveren, welke gewichtige leeringen verstrekten. Want zij die het oude stelsel van belemmering voorstonden, die den bekwameren vreemdeling wilden beletten mededinger te worden van den misschien veel minder ijverigen en ontwikkelden landgenoot, maar die immers reeds uit een gevoel van nationaliteit en omdat hij trouw en gewillig schot en lot betaalde aan den lande, recht had op bescher-

ming van overheidswege, zij scholden dat denkbeeld van vrijheid van handel een theorie. En een theorie, dat was in hunne oogen iets vaags en onbestemds, wel aardig om op half poetische, dat volgens hen wil zeggen overdreven wijze, te worden verdedigd, maar waarvan het onhoudbare onmiddellijk zou blijken, zoodra die droombeelden maar eens aan den nuchteren en kouden adem der werkelijkheid werden blootgesteld. Alzoo moet de statistiek der laatste vijf en twintig jaren bewijzen dat die theorie eene goede en deugdelijke was, want dat de ervaring haar als volkomen juist heeft geijkt.

Die taak heeft de statistiek ook vervuld. Zij heeft door deugdelijke cijfers aangetoond, dat overal waar de oude slagboomen tusschen de volken weggenomen zijn, het verkeer aanzienlijk is vermeerderd. Menige nieuwe bron van bestaan is aldaar geopend, in plaats dat de oude verdroogden, zooals de profetie luidde. Vandaar dat de tarieven in alle landen herzien zijn, en zoo al nergens door een porto franco totaal weggevaagd dan toch overal zoodanig gewijzigd en inderdaad ook verbeterd, dat het stelsel van bescherming in beginsel is veroordeeld, en alleen nog maar hier en daar geduld wordt, als maatregel van overgang. Eindelijk is dan toch algemeen de onbillijkheid erkend, allen te dwingen tot het opbrengen van een cijns, aan enkelen. Ze heeft ten slotte algemeene instemming gevonden de al zoo lang gepredikte leer, dat dáár alleen de voortbrenging 't goedkoopst en dus 't voordeeligst kan zijn, waar de arbeider, hij zij hoog of laag gezeten, alles wat hij noodig heeft, grondstof dus zoowel als de middelen van onderhoud, in de ruimste keus en tot de laagste prijzen koopen kan.

Niet onaardig is 't hierbij kennis te nemen van 't geen de hoofdcourant van Melbourne omtrent het nut van bescherming zegt, nu de Minister aldaar een protectionistisch tarief voorstelt. De taal moge overdreven zijn, ze is flink en juist. „Protection to native industry is a phrase, which bears the stamp of imposition on the very face of it. It is not what it professes to be. It involves the obtaining of money in the shape of taxation, under false pretences. The victim is deluded first and robbed afterwards. It is imposed that certain occupations might be artificially stimulated and spoonfed into a sickly vitality. This robbery of many interests for the sake of subsidising a few, was complacently acquiesced in by the victims of spoliation, because they were cajoled into the belief, that they would indirectly be benefited by the abolition of free trade!"

De handel en de scheepvaart zijn dus onder de toepassing der beginselen van vrijheid niet bezweken, noch overweldigd of welhaast vernietigd door machtiger naburen, integendeel, ze hebben juist na dien tijd een hooger vlucht genomen dan onder het meest koesterend stelsel van bevoorrechting van den een en alzoo benadeeling van den ander. Door vrijheid van handel zijn ze inderdaad aanzienlijk gebaat, de uitkomsten der statistiek bewijzen 't.

Men zij echter voorzichtig in de vergelijking van die uitkomsten met de cijfers van andere landen. Gewoonlijk stelt men Hamburg naast Nederland, maar men vergeet daarbij dat die stad enkel van handel en scheepvaart leeft, zoodat daar alles aangewend wordt om die te bevorderen, terwijl hier te lande ook de belangen van nijverheid en van landbouw en van uitgestrekte koloniën in 't oog moeten gehouden worden. Hamburg lokt door zijn laag en uniform tarief van rechten den doorvoerhandel naar zijn haven, terwijl wij door een zoogenaamd liberaal maar inderdaad omslachtig tarief, juist het transito verkeer zeer benadeelen. Intusschen zijn alle regeerders van Hamburg in den handel doorkneed, en daarentegen de wetgevers van ons land op dat gebied, met een hoogst enkele uitzondering, geheel vreemdelingen. Hoe nu toestanden te vergelijken, die geheel ongelijk aan elkander zijn! Maar vooral noeme men die resultaten toch niet alleen percentsgewijze, omdat men dan tot de meest dwaze beweringen komt. Een enkel bewijs tot opheldering. De invoer van de Kaap de Goede Hoop is in 1871 ongeveer 200 pCt. grooter geweest dan in 1870, terwijl die van Java in 1870 maar 10 pCt. grooter was dan in 1869. Verbazend, ja onbegrijpelijk feit, zegt menigeen alligt, en toch volkomen waar en gegrond op de officiele statistiek. Tot welke gevolgtrekkingen kan zulk een opgaaf niet al aanleiding geven! Zoodra men echter hoort, dat die invoer van de Kaap in 't ééne jaar f 100 en in 't volgende f 300 bedroeg, terwijl die van Java f 91,704,800 tegen f 101,454,400 groot was, dan begrijpt men dadelijk hoe ongerijmd dat schermen met percenten is, zonder tevens de bedragen te noemen. Immers de f 200 maken nu meer effect dan de f 10,000,000.

Maar ook bij het vergelijken van die bedragen, vooral met het buitenland, stuit men op onjuistheden. In het eene land heeft men sedert jaren voor de statistieke tabellen denzelfden maatstaf van waarde behouden, en in Engeland daarom de bekende *declared* en *official value*, beide opgenomen, maar in het andere land herziet men dien maatstaf gedurig of neemt de aangegevene waarde als juist op,

een groote fictie natuurlijk. Wanneer men nu onze in- en uitvoeren van koffie bijv. nagaat, en er niet op let, dat de hoeveelheden bij ons nog altijd tot het oude cijfer van f 44 de 100 kilogram in guldens herleid worden, tot welke scheeve gevolgtrekkingen komt men dan indien men de beweging van dat artikel hier te lande, vergelijkt bij die van eene andere plaats, bijv. Hamburg, alwaar de werkelijke waarde in de statistiek voorkomt. Men zij dus met die vergelijkingen hoogst voorzichtig en erkenne de waarde daarvan meer over een zeker aantal jaren, en dat hoofdzakelijk voor die cijfers welke naar denzelfden maatstaf opgegeven zijn en voortgesproten uit ongeveer dezelfde toestanden.

Daarom durf ik met vrijmoedigheid de aandacht vergen voor de uitkomsten der handelscijfers van Nederland van de jaren 1847 tot 1871, maar laat alle vergelijking met die van Hamburg en Engeland en van alle andere landen rusten, ten einde niet noodeloos tot verwarring aanleiding te geven en tot onjuiste en onbillijke oordeelvellingen. In die cijfers, welke met de meest mogelijke goede trouw en nauwkeurigheid door ervaren beambten verzameld en weergegeven zijn, schuilen al onvermijdelijk te veel onjuistheden, dan dat men die nog door allerlei vergelijkingen vermeerderen zal. Immers wie of wat waarborgt de juiste cijfers die dienst doen voor vrije goederen; wie durft te onderscheiden wat invoer of uitvoer in of uit vrij verkeer is, en wat eigenlijk onder doorvoer behoort. De kooplui bekommeren zich weinig om zulke opgaven. Maar evenzeer als de geldelijke cijfers meer als maatstaf dan als feiten moeten beschouwd worden, zoo moet men ook aannemen dat dezelfde onnauwkeurigheden jaarlijks even groot zijn en de vergelijking dus niet belemmeren.

Deze statistiek is verdeeld in drie rubrieken, de beide eerste den goederenhandel vertegenwoordigende, de laatste de scheepvaartbeweging. Bij den handel zijn telkens de uitkomsten van de twee tienjarige tijdvakken opgenomen en daarna van elk der volgende jaren, bij de scheepvaart echter voor ieder jaar. Elk onderdeel heeft een volgletter, zoodat men gemakkelijk vindt wat men zoekt.

De verzamelstaat van den algemeenen invoer en uitvoer is natuurlijk 't belangrijkst. Wat ook verkeerdelijk schuile onder andere rubrieken, hier onder invoer tot verbruik en daar onder uitvoer uit vrij verkeer of doorvoer 't geen elders had moeten staan, onder de cijfers van algemeenen invoer en algemeenen uitvoer, komt alles voor.

	Algemeene invoer.	Invoer tot verbruik.	Algemeene uitvoer.	Uitvoer uit het vrije verkeer.	Doorvoer.
	(in Millioentallen.)				
1847	ƒ 261	ƒ 169	ƒ 209	ƒ 126	ƒ 83
1848	254	182	193	125	68
1849	275	181	217	128	90
1850	284	188	230	138	92
1851	304	200	243	144	98
1852	323	206	272	157	115
1853	321	205	273	155	118
1854	356	244	309	194	115
1855	343	250	314	217	97
1856	412	294	338	226	112
1857	414	300	343	231	112
1858	417	313	331	231	100
1859	400	289	356	243	113
1860	452	316	389	252	137
1861	469	335	401	274	128
1862	446	329	381	254	128
1863	442	352	375	287	87
1864	474	381	433	344	89
1865	501	404	439	345	94
1866	529	425	437	339	98
1867	552	439	449	340	109
1868	578	470	474	369	106
1869	576	461	507	391	116
1870	655	508	539	399	140
1871	785	587	649	460	189

Dit is de laatste staat welke wordt opgemaakt met uitkomsten in geldswaarde, de laatste alzoo welke eene vergelijking met vroegere jaren toelaat. Sedert bij Koninklijk Besluit van 26 Maart 1872 de voor den handel zoo weldadige bepaling gemaakt is, dat de goederen bij den invoer eenvoudig bij hun hoofdbenaming kunnen aangegeven worden, onder voorbehoud der juiste omschrijving bij den invoer voor verbruik, is 't onmogelijk, zelfs bij de meest globale benadering, de waarde op te geven, en moet dus de tabel van den algemeenen invoer en die van den algemeenen uitvoer, wel alleen de cijfers van het gewicht inhouden. Maar tot dusverre werden alle vergelijkingen met vroegere jaren naar de waarde gemaakt, en ze zijn dus voortaan onmogelijk tot dat het zoo late tijdstip daar is, waarop weder een reeks van tabellen verschenen is volgens de nieuwe opgaven, bij het gewicht. Ik vrees evenwel, dat die tabellen nooit zulk een invloed op het publiek zullen oefenen als de vroegere, want de maatstaf van koopers en verkoopers van bijna alle artikelen is een zoo geheel andere, dan de nu officieel aangenomene. Menschen zelfs die doorkneed zijn in de kennis van hun vak, zullen zich volstrekt geen denkbeeld kunnen maken van het verkeer in het hoofdartikel van hun bedrijf „indien dat uitgedrukt wordt in andere grootheden dan de

hun bekende. Aardewerk, gedisteleerd, stoom- en andere werktuigen, kramerij, manufacturen, meubelen, wijn, enz. in kilogrammen uitgedrukt te zien zal hun zoo vreemd zijn, omdat zij die artikelen nooit anders behandeld hebben dan soms bij de maat, maar daarenboven ook altijd in geld, dat zij te vergeefs zullen raden naar het karakter dier opgaven. Noem hun de statistieke gegevens en vraag hun oordeel er over, en ge zult zien dat zij u het antwoord schuldig blijven. Maar noem hun sommen gelds, en oogenblikkelijk is hun oordeel gereed. Intusschen kan de bewerker der statistiek aan dit euvel niet te gemoet komen, zoodat wij eenvoudig geduld zullen moeten oefenen totdat een voldoend aantal jaren, nieuwe vergelijkingen veroorlooven.

Onnoodig ook verdiep ik mij in beschouwingen welke op deze statistiek geenerlei invloed hebben, terwijl de voor mij liggende uitkomsten meer dan voldoende stof tot arbeid opleveren.

Volgen wij de cijfers van den in- en uitvoer, zoo als ze daar in regelmatige volgorde voor ons staan, dan mogen wij ons al dadelijk verheugen in hunne geleidelijke verhooging. 't Is maar zeer zelden dat het volgende jaar niet een grooter cijfer kan noemen dan het vorige, en de gelijkmatigheid van den grooteren of lageren invoer en uitvoer bewijst voldingend, dat de doorvoerhandel een klimmend aandeel neemt in geheel ons handelsverkeer. Dat verschijnsel noem ik verblijdend in zoo verre, dat het een onwraakbaar getuigenis aflegt van de uitnemende ligging van ons land voor een zeer drukken handel en een levendige scheepvaart. Wanneer de vreemdeling ons land kiest als den kortsten weg voor zijn verkeer met andere volken, dan opent hij daardoor ook voor ons de gelegenheid tot uitbreiding onzer handelsbetrekkingen met het buitenland. De schepen toch die zijne goederen aan- en wegvoeren, kunnen ook door onze kooplui gebruikt worden, en in de ons alligt nog vreemde havens waarheen hij zijne goederen zendt of vanwaar hij ze ontbiedt, kunnen dan ook onze handelaars gemakkelijk vasten voet zetten. Want 't zijn de gelegenheden om de vreemde markt te bereiken, die den handel zoo zeer bevorderen. Even als het wijze bestuur der gemeente die zich uitbreidt, straten aanlegt, opdat aannemers uitgelokt worden aldaar te bouwen en bewoners om zich aldaar te vestigen, zoo zorgt de wijze regeering van een land ook dat de havens ruim en van alle mogelijke hulpmiddelen voorzien zijn, en dat de uitnemende gemeenschap te land en te water den vreemdeling als dringt tot een druk bezoek met zijne goederen. Onberekenbaar groot is de

schat die de markt bezit, welke door den vreemdeling tevens als middenpunt gebruikt wordt van datgene wat hij vervoert. Immers terwijl de gunstig gelegen haven alleen de voordeelen geniet van het verkeer te water en te land en, bij alle de voordeelen welke zij aan het geheele land schenkt, daardoor nog geenszins de elementen bezit om tevens een handelsplaats te worden, zoo wint de markt, die daarenboven havenplaats is, de gelegenheid tot uitbreiding van den werkelijken goederenhandel, boven en behalve de winsten der goederenbeweging. En nu kan Nederland uitnemend partij trekken van zijne, blijkens den toenemenden doorvoerhandel van den vreemdeling, zoo gunstige ligging, om zoowel door de bevordering van die weldadige beweging voordeelen te verschaffen aan onze havens en emplooi voor onze schepen, 't geen weer den scheepsbouw aanwakkert, als om aan zijn handel zelf, nieuw voedsel en leven bij te zetten.

De ruime en veilige en onkostbare wegen te zee en te land en de goed voorziene reeden en havens, zijn dan ook wel degelijk als zoo vele bronnen aan te merken, wier wateren de akkers vruchtbaar maken waarop de ingezetene arbeidt, en waarvan hij vruchten oogst, die onder allen verdeeld worden. Reeds dus om het eigenlijke karakter van onzen handel te leeren kennen en den loop daarvan te beoordeelen, acht ik de studie onzer handelsstatistiek inderdaad eene zaak van algemeen belang.

Met het jaar 1847 opent deze tabel. Het tarief van rechten van 19 Juni 1845 was toen nog in werking, met zijn in- en door- en uitvoerrechten. Maar reeds in 1850 vervielen de rechten op den doorvoer en in 1862 die op den uitvoer, zonderling genoeg met uitzondering alleen van een belasting op den uitvoer van lompen. En in 1862 kwam bij het nieuwe tarief tevens het weldadig beginsel tot stand, dat grondstoffen vrij ingevoerd mochten worden, halve grondstoffen tot een matig recht van 2 tot 3 pCt. en volledige fabriekaten daarentegen de volle 5 pCt. betaalden. Dat was althans een stap op den weg tot dat porto franco hetwelk de wensch moet zijn van allen die in een drukken handel en een levendige scheepvaart nog iets meer zien van algemeen belang, dan enkel een voordeel voor den koopman en de zeelui. Blijkt 't echter dat de staat de opbrengst der invoerrechten niet geheel kan missen, dan worde een enkel artikel, van algemeen gebruik en niet voor grondstof dienende, hoog belast en alle de overige goederen vrij gegeven, opdat de ganschelijk onbelemmerde beweging regel, en het invoerrecht niet dan een algemeen gewraakte en hoogst zeldzame uitzondering zij

Want de gunstige invloed van een liberaler tarief van rechten op den omvang van onze handelsbeweging, blijkt duidelijk uit onze tabel. Er is waarlijk niet veel scherpzinnigheid toe noodig om in het klimmen der cijfers van onzen algemeenen in- en doorvoer, de gevolgen te zien van een liberaler handelswetgeving. Nooit zouden de cijfers in elk vijftal jaren zoozeer vermeerderd zijn, als wij dat zien in de millioenen van den algemeenen invoer- en den uitvoer die van

	Algemeene invoer.				Algemeene uitvoer.			
1847—1852	van	*f* 261	tot	*f* 323.	Van	*f* 209	tot	*f* 272
1857—1862	„	414	„	446	„	343	„	381
1867—1871	„	552	„	785	„	449	„	649

geklommen zijn, indien niet de liberaler tarieven dien stoot gegeven hadden.

Vergelijk daarbij de cijfers van de vijftallen jaren, ook in millioenen gegeven cijfers, van den

	Invoer tot verbruik.		Uitvoer uit het vrije verkeer		Doorvoer.	
1847—1852	*f* 169	*f* 206	*f* 126	*f* 157	*f* 83	*f* 115
1857—1862	300	329	231	254	112	128
1867—1871	439	587	340	460	109	189

Duidelijk is ook hier de invloed van een beter en vrijer tarief van rechten. Langzaam klimt de invoer tot verbruik van 1847 tot 1852, maar van dien tijd af dagteekent de invloed der geheel andere politiek die Engeland in 1850 op het gebied van den arbeid huldigde en welke alle regeeringen als dwong tot navolging, hier uit overtuiging, daar uit zelfbehoud en elders weer omdat 't toch moeielijk was blind te schijnen voor de inderdaad zoo overtuigende bewijzen, dat het vrijer stelsel den arbeid gemakkelijker maakte en meer voortbrengend. Vermeerderde de algemeene invoer aanvankelijk f 60 millioen, reeds het tweede vijftal jaren opent met f 90 en het derde met f 140 millioen daarboven, terwijl het kolossale cijfer van f 525 millioen vermeerdering het geheele vierde der eeuw, waarvan deze statistiek de geschiedenis vermeldt, waardiglijk kroont. Gelijken tred daarmede houdt de algemeene uitvoer. Ook die vermeerderde aanvankelijk met f 60 millioen, want in die jaren vervielen de doorvoerrechten; en moge nu al het volgend vijftal niet meer dan f 70 millioen vermeerdering bij den aanvang toonen, een meer stabiel karakter alzoo verkrijgende, wat op dit gebied nooit gewenscht mag heeten, het laatste vijftal maakt die kleine teleurstelling weer goed door f 200 millioen grooter te zijn dan het eerste der vijf jaren en f 440 millioen grooter, dan alle vijf

de tijdvakken. Ongetwijfeld droeg de Duitsch—Fransche oorlog veel tot verbooging van die cijfers bij; maar wanneer wij willen, dan kunnen wij den handel ook behouden dien onvoorziene omstandigheden ons tijdelijk hebben toegevoerd. Daarvoor zijn echter alweer noodig gemakkelijke wegen van gemeenschap en eenvoudige en onkostbare tarieven, en wel degelijk ook de medewerking der huizen, die op de verschillende plaatsen van ons land de expeditie der goederen bezorgen, om door lage en eenvoudige berekening van kosten, den stroom der verzendingen over ons land te leiden.

Schijnbaar nam onze doorvoerhandel weinig toe, maar zooals reeds herhaalde malen betoogd is, schuilen de cijfers daarvan zoo zeer onder die van den algemeenen in- en uitvoer, ja zelfs onder die van den invoer tot verbruik en van den uitvoer uit het vrije verkeer, dat ik mij niet waag aan een splitsing, zelfs na een zorgvuldige ontleding der tabellen van ieder artikel afzonderlijk. Ge zult daarenboven herhaaldelijk dezelfde posten onder beide rubrieken vinden, zoodat de cijfers, door een dubbel gebruik, veel grooter schijnen dan ze inderdaad zijn. Liefst blijf ik dan ook niet lang staan bij die verzameltabellen, maar zoek eigenlijk het karakter van onzen handel in de staten van ons verkeer met verschillende rijken.

Jammer is 't, dat niet ook in deze vijf-en-twintigjarige statistiek de recapitulative staat opgenomen is van den handel met de verschillende rijken, en deze laatste gerangschikt naar de volgorde van de belangrijkheid van hun verkeer in geldswaarde. Immers dan zou men met weinig moeite een overzicht verkregen hebben van onzen geheelen buitenlandschen handel, en daar die staten toch in de statistieken van elk jaar opgenomen zijn, kon de zamenstelling daarvan niet zoo veel werk kosten. Ik zal die staten hier voor het jaar 1871 uittrekken, alleen de millioenentallen noemende, en dan enkel voor de twintig voornaamste landen welke de regeeringsstatistiek noemt. Men zal daaruit zien, hoe onbelangrijk ons verkeer zelfs is met enkele van die landen welke toch nog onder die twintig voornaamste behooren. En wanneer men dan nog de doorvoeren buiten den eigenlijken handel beschouwt, blijft er voor velen al zeer weinig over. Ik beschouw evenwel die geringschatting van velen voor den doorvoerhandel onbillijk en mercantiel zelfs onjuist.

1871	Algemeene invoer.		Invoer tot verbruik.		Algemeene uitvoer.		Uitvoer uit het vrije verkeer.		Doorvoer.	
	rang.	mill. gld.	rang.	mill. gld.	rang.	mill. gld.	rang.	mill. gld.	rang.	mill. gld.
Groot Brittanje .	1	247	1	195	2	162	2	112	2	50
Pruissen	2	170	2	104	1	271	1	183	1	88
Java	3	101	3	80	4	41	4	31	4	10
Belgie	4	97	4	79	3	82	3	65	3	17
Rusland	5	47	5	33	8	9	8	5	6	3
Amerika	6	34	6	26	9	6	10	4	10	2
Frankrijk	7	19	8	11	6	13	6	11	8	2
Eng. O. I. Bezitt.	8	11	7	11	20	1		—	17	¼
Italie	9	10	12	5	5	22	5	20	9	2
Hamburg	10	7	10	5	7	13	7	10	7	3
Peru	11	6	9	6		—		—		—
Zweden	12	5	11	5	10	6	17	1	5	5
Noorwegen	13	5	13	4	14	2	12	2	18	½
Donau Vorstend.	14	3	15	2		—		—		—
Bremen	15	3	14	3	15	2	15	1	12	1
Turkije.	16	3	18	2	11	5	9	5	16	½
Westk. Afrika . .	17	2	16	2	16	2	19	1	18	1
China.	18	2	17	2		—		—		—
Denemarken . . .	19	2	19	2	13	3	13	2	11	1
Suriname.	20	2		—	18	1	14	1	19	½
Portugal		—	20	2	17	1	16	1	14	1
Rio de la Plato .		—		—	12	3	11	3	15	1
Gibraltar.		—		—	19	1	18	1	20	¼
Griekenland . . .		—		—		—	20	½		—

Hoe vele inderdaad groote handelsrijken missen wij op deze lijst, die toch maar een enkel twintigtal hunner telt! Australie, Brazilië, Chili, Cuba, Egypte, Japan, Kaap de Goede Hoop, Spanje zelfs. En daaronder hebben wij immers landen genoemd alwaar wij toch in vroegere jaren bijna burgers waren. Vergeten wij daarbij niet dat wij in vroegere eeuwen, ja in de vorige nog, bijna geen enkel Duitsch handelshuis in onze havensteden kenden, maar tal van Fransche, Spaansche en Grieksche firmas, omdat in die dagen ons verkeer met het Zuidelijk Europa zeer groot was. Maar toen was 't niet de loonhandel alleen die hier te lande gedreven werd, die handel welke de Duitsche huizen herwaarts gelokt heeft zoodra wij de kunstmatige markt der Java-producten van onze regeering kregen, integendeel, de eigen handel bloeide toen sterk. En 't waren niet alleen de uitvoeren, welke dien handel levendig maakten. Ook groote invoeren droegen daartoe bij.

Toch zou men verkeerd oordeelen, indien men onzen geheelen buitenlandschen handel ging afmeten naar deze tabel. Alleen het regtstreeksche verkeer is hier opgenomen. Veel van dien handel wordt indirect gedreven, soms van het eene vreemde naar het andere vreemde land, zoodat Nederland alleen de geld-quaestie

zelf behandelt; en veel meer nog wordt van hier naar Engeland en Frankrijk uitgevoerd om van daar naar die transatlantische havens verzonden te worden, werwaarts ons de scheepsgelegenheid alhier ontbreekt. Engeland is het gelukkige middenpunt van den wereldhandel. Te Londen vooral, komen de schepen van alle deelen der wereld en van daar vertrekken ze overal heen, zoodat men gewoonlijk daar de meeste en tevens de goedkoopste gelegenheid vindt om goederen te verzenden naar havens waarmede de betrekkingen niet aanzienlijk genoeg zijn, om er geheele bodems voor te vullen. Maar dan mist men den naam der transatlantische haven in onze statistiek, en klaagt allicht over het totale gebrek aan handel daarmede; terwijl het cijfer onzer in- of uitvoeren daarheen, dat van Engeland of Frankrijk of Belgie nog grooter maakt en onzen doorvoerhandel nog aanzienlijker doet schijnen, dan hij inderdaad reeds is. Niet zoo vlug zij dus het oordeel geveld over deze tabellen, indien men althans rechtvaardig wil zijn.

Een enkel voorbeeld ten bewijze. Australie missen wij op dezen staat, en niemand zal 't dén man die buiten den handel staat maar die zich toch gaarne met statistieke nasporingen bezig houdt euvel duiden, indien hij van het ontbreken van dien naam daarop een grief maakt aan onzen handel. Toch zou hij dan onbillijk handelen. Wel degelijk is ons verkeer met Australie niet zoo geheel onbeteekenend, maar 't heeft alles op indirecte wijze plaats, over Engeland. Er zijn huizen bij ons, die met bijna alle havens van Australië geregeld zaken doen, maar hunne goederen naar Londen zenden, omdat daar altijd gelegenheid is tot laden, en de levering der goederen dus niet zoo strikt bepaald behoeft te worden bij den aankoop, 't geen soms grooten invloed heeft op den prijs.

Van Australie ontbieden wij echter zoo goed als niets, en dat betreur ik, omdat wol en talk en huiden uitnemende artikelen zouden zijn voor de verlevendiging van onze scheepvaart en voor de voeding van onzen commissiehandel, waartoe de Nederlandsche koopman van den tegenwoordigen tijd zich, tot in 't angstvallige toe, schijnt te bepalen. Alleen bij zijne speculatiën wijkt hij van dat beginsel af, en dan vaak op de meest roekelooze en onberadenste wijze. Vreemd, maar waar! 't Ontbreekt ons hier te lande echter aan die groote invoerhuizen welke Engeland sedert eeuwen bezit, en die Duitschland meer en meer verkrijgt. Ook is 't weinig uitlokkend voor onze kooplui, bij altijd betrekkelijk kleine hoeveelheden aan te voeren van die goederen, welke in reusachtige

partijen naar de Engelsche markten vloeien, want natuurlijk richt de kooper zich bij voorkeur naar die markt alwaar hem de ruimste keus geboden wordt en alwaar de wisselingen der prijzen de meeste kans geven zich goedkoop te voorzien.

Slaan wij de breede bladzijde open, alwaar met groote letteren de naam van dat uitgestrekt Australië voor ons staat, en wat zien wij voor den invoer? f 65,400 voor de jaren 1857—66, meer niet. Maar de uitvoer zal betere cijfers leveren, meenen wij. En inderdaad, vinden wij voor 1857—66 een som van f 853,000, en voor de jaren 1867, 1868, 1869, 1870 en 1871 bedragen van f 286,000, f 479,000, f 390,000, f 97,000 en f 3000. De laatste uitklaring van hier naar Australie dagteekent ook al van 1868, en dat wel van 2 schepen maar, die nog geen tonne gouds medevoerden.

Brazilië komt in de jaren 1847—56 nog met een invoer van f 3 millioen en in 1857—66 van f 2 millioen, tegen uitvoeren van f 86,000 en f 155,000 op deze staten voor. Maar reeds in 1871 zijn die cijfers tot f 51,000 en f 31,000 gedaald, zonder dat daarbij de indirecte verzendingen een zoo groote rol spelen. Deze tabel kon ook niet de vergoelijkende redenen aanvoeren, welke Australie's kleine statistieke resultaten verontschuldigen. Immers Hamburg's enorm toenemende handel met Rio de Janeiro bewijst voldingend dat wij een zeer groot verkeer met die haven zouden kunnen openen, indien ook wij maar die groote handelshuizen hadden, welke aldaar die zaken drijven. Daarenboven hebben wij al de wereldmarkt voor het grootste artikel van dien handel, de koffie namelijk, zoodat nergens beter dan bij ons een zelfs aanzienlijk verkeer met Brazilië, t'huis zou behooren. Hamburg voerde aan van Brazilie in 1867, Bm. 15 mill. waarvan koffie 9, tabak 2, huiden 2, katoen 1 millioen. In 1872 Bm. 28 mill. waarvan koffie 8, tabak 5, huiden 6, katoen 6 millioen.

Stel daarnaast het nog veel meer toenemend verkeer van Rio de la Plata met Antwerpen, ook een geheel vrije handel in wol en huiden, die daarenboven niet geheel onbekend bij ons is, getuige de cijfers van onzen invoer van f ½ millioen jaarlijks van 1857—69, welke tot f 1½ millioen in 1870 klom, en van onzen uitvoer die tot 1866 nog gemiddeld f 1¼ mill. bedroeg en welke sedert ongeveer f 3¼ millioen groot was, meest uit suiker, gedisteleerd en sigaren bestaande, alle artikelen van onze eigen bewerking. Maar 't is inderdaad van belang dat men naast die cijfers het bedrag der invoeren te Buenos-Ayres van Antwerpen

plaatst, welke in 1870 reeds f 4,200,000 bedroegen, maar in 1872 al de f 7 millioen overschreden. Nog klaagt de Belgische rapporteur, dat al het indirect aangevoerde, over Nederland, Engeland en Frankrijk, dit bedrag niet op zijn wettige grootte brengt. Daar staan ook kolossale invoeren tegenover, want beide gaan gewoonlijk hand aan hand, de een het gevolg zijnde der andere. En vooral van belang is 't op die cijfers te wijzen, omdat ze het sprekend bewijs leveren welk een uitgebreide handel nog openstaat voor degenen onder ons die beweren wel te willen werken maar daartoe geen gelegenheid kunnen vinden! Laten zij hun aandacht maar vestigen op hetgeen Antwerpen weet tot stand te brengen in zijn verkeer met Buenos-Ayres, een handel waarvoor echter veel kapitaal noodig is.

De uitvoeren van Buenos-Ayres naar Antwerpen waren in:

	1864—5.	1872—3.
Wol	66,374 balen.	109,619 balen.
Huiden	401,473 „	455,342 „
Talk	7,453 vaten.	15,333 vaten.

Dat zijn cijfers welke onze makelaars en commissionairs moeten doen watertanden, en welke door hunne toeneming zóó overtuigend het bewijs leveren winstgevende zaken te vertegenwoordigen dat ze onze bemiddelde jongelui en kooplui, die emplooi voor hun kapitaal zoeken, wel moeten uitlokken pogingen te doen om althans een deel daarvan te vermeesteren. Zulk een handel geeft nog betere kansen op winst dan het eenvoudig dobbelen in goederen of fondsen, hetwelk allen reëlen handel dreigt te verstikken en er evenzeer alle lust als alle geschiktheid voor weg te nemen.

Met Chili, van waar wij soms ½ en dan weer 1½ millioen aan — door-? — voeren, en waarheen wij vroeger nog wel eens voor een paar tonnen gouds geraffineerde suiker zonden, breidt Hamburg zijn verkeer evenzeer ontzaggelijk uit. Immers de aanvoeren van Amerika's westkust bedroegen te Hamburg gemiddeld:

1851—5	1856—60	1861—5	1866—70	1872
f 3	f 7	f 9	f 8½	f 33 millioen

Ook Antwerpen legt zich in den laatsten tijd met grooten ijver toe op den handel in guano, en dat met zulk een uitstekend gevolg, dat men reeds van sommen spreekt die aldaar in het vorige en het loopende jaar enkel aan courtage voor dat artikel betaald zijn, welke inderdaad het cijfer van een burgervermogen verre te boven gaan. Alweer een gelegenheid dus voor hen onder ons die kapitaal en kennis en lust voor zaken hebben, maar die niet

weten aan welk gedeelte van den handel zij zich met vrucht kunnen wijden; want datgene wat Hamburg en Antwerpen vermogen, zullen toch ook wij nog wel kunnen doen! Maar wakkerder zij men, dan thans het geval is, en men zie niet op tegen de sommen geld, die men al dadelijk moet uitgeven, zonder zekerheid nog van eenig succès. Toen er voor eenigen tijd sprake was van Guanolagen in ééne onzer West-Indische koloniën, zag men Hamburg dadelijk in de weer om er een bekwaam scheikundige heen te zenden, ten einde het gehalte te onderzoeken. En zulke zaakkundigen moeten op een zeer hoog loon kunnen rekenen, wil men verzekerd zijn van hun onpartijdigheid tegenover den verkooper.

Niet echter de landen waarmede Nederland bijna geen handel drijft behooren hier een onderwerp van discussie uit te maken, maar juist die wier verkeer met ons 't grootst is. Onwillekeurig evenwel bleef ik bij de eerste staan, omdat 't zijn nut kan hebben met een enkel woord aan te toonen hoe onnoodig 't is dat wij op onze tabellen van dezen aard rijken missen, die niet alleen voor een grooten en levendigen handel met ons de bouwstoffen bezitten, maar die ook de vele nu werkeloozen of, uit gebrek aan beteren arbeid en thans eenvoudig dobbelende, onder ons, een ruim en winstgevend bestaan te verschaffen. En daarop te wijzen, zal toch wel niet nutteloos gescholden worden.

Groot-Brittanje en Pruissen wisselen elkander af in voorrang, wat de grootte der cijfers betreft van alle de vijf tabellen onzer handelsbeweging. En natuurlijk. Een groot gedeelte toch der cijfers der vier eerste rubrieken moest onder de laatste staan die van den doorvoer, en zou dan eigenlijk op de rechte plaats voorkomen, indien wij meer fiscaal gebleven waren in onze tarieven en een tol hadden blijven heffen van alles, wat gebruik maakte van onze kostbare water- en landwegen. Gelukkig echter heeft onze regeering al sedert jaren begrepen, dat de voordeelige arbeid van de ingezetenen de welvaart van den staat meer vergroot, en de schatkist ook beter vult, dan de heffing van tollen, schijnbaar wel geheven van de goederen, maar inderdaad drukkende op de bedrijvigheid van den man van ijver en vlijt.

De cijfers te ontleden van de invoeren van Groot-Brittanje, is bijna onmogelijk. f 82 en f 44 millioen was de algemeene invoer en de invoer tot verbruik nog gemiddeld in 1847—56, maar ze was reeds f 119 en f 82 eer wij tien jaar meer telden, ja f 247 en f 195 in 1871. Trek daarvan af de f 2 millioen in de beide eerste

tijdvakken en de f 19 millioen in het laatste jaar voor de edele metalen, en nog houdt ge cijfers over voor den feitelijken goederenhandel, die inderdaad van heel wat beweging getuigen, en welke heel wat schepen en booten en vaartuigen en paarden- of spoorwegwagens volop lading verschaft hebben. Wijselijk heeft de regeering in deze verzamelstatistiek voor de grootste landen maar 20, en voor de overigen maar vijf hoofdartikelen speciaal genoemd, al het overige sluitende in de rubriek van diverse goederen; immers de jaarlijksche statistiek kan daardoor nog niet ten volle bevredigende, nauwkeurige inlichtingen verstrekken. Evenwel leveren reeds die twintig artikelen moeite genoeg, om in den doolhof dezer cijfers den juisten weg te vinden. Wanneer men echter de f 5 en f 8 millioen ingevoerde garens, in vijf en twintig jaar bij den invoer tot verbruik ziet klimmen tot f 25 millioen, huiden van f ⅓ en f ¾ tot f 3 millioen, ijzer van f 3 en f 8 tot f 14 millioen, katoen van f 5 en f 11 tot 24 millioen, koffie van f ½ en f 3 tot f 12 millioen, maar daarentegen bemerkt dat manufacturen, in dat vierde eener eeuw ongeveer blijven staan op het luttel cijfer van f 8 millioen, en wol en zijde in dien tijd van levendige fabriekmatige ontwikkeling, slechts van f 1 en ¼ tot f 1 en 2 en in 1871 tot niet meer dan f 3 en 1 millioen klimmen, hoewel de algemeene invoer van manufacturen verdubbelde en die van wol en zijde het viervoud bedroeg, dan twijfelt voorzeker niemand meer aan den overwegenden invloed der invoerrechten, die door vrijdom den invoer kolossaal doen toenemen en die door hun belemmering wel den doorvoerhandel niet fnuiken, maar dien toch belemmeren die groote vlucht te nemen, welke de vrije goederen nemen.

Vooral voor den uitvoer echter, hebben wij overgroot belang bij Groot-Brittanje. Onze verzendingen daarheen van landbouwproducten bedroegen toch in het eerste en tweede tiental jaren van 1847—56 en van 1857—1866 en in het jaar 1871, van boter f 9, f 11, en f 14 millioen, van kaas het wel wat te stabiele bedrag van f 5 en 6 millioen, van slachtvee f 4, f 5 en f 9 millioen, van vlas f 4, f 5 en f 6 millioen, van wol f ½, f 2½ en f 4 millioen, terwijl de suikerhandel er eerst voor een waarde van f 4 en toen voor f 8 en eindelijk voor het kolossale cijfer van f 21 millioen heenzond natuurlijk het product onzer raffinaderijen. 't Is nauwelijks denkbaar wat er van onzen landbouw en van onze veeteelt en van zijne suikernijverheid worden zou, indien Groot-Brittanje eens weigerde de producten van die takken onzer volksvlijt te ontvangen. Juist de vrije handelswetgeving der Engelschen komt

schitterend uit in zijne heilzame werking, in tabellen als de voor ons liggende.

Maar, die wereldmarkt van Londen lokt onze verbruikers liever daar ter markt te gaan dan hier, zoo beweren velen, en niet ten onrechte, omdat daar de ruimste keus is en de meeste gelegenheid dus tot goede inkoopen, 't geen onzen transatlantischen handel geen voordeel doet. Niemand echter verlieze daarbij uit 't oog, dat 't den bedrijvigen van ons land niet anders dan ten goede komen kan indien zij alles wat zij noodig hebben, gemakkelijk kunnen bekomen. En belachelijk ware 't te beweren, dat Londen onzen handel afbreuk doet door zijn kolossaal verkeer. Wanneer bij ons de koffiehandel niet zoo uitgebreid en veelzijdig is als te Londen, hoewel de krachtigste bescherming die maar denkbaar is ons het wereldoverwicht in dat artikel had moeten verzekeren, dan kan 't ons toch alleen ten goede gedijen dat een zoo welvoorziene markt als de Londensche, zoo onmiddellijk onder ons bereik is. Waarom ook voert Engeland alle producten aan van alle oorden en voert ze ook weer overal heen, terwijl wij ons te veel blijven beperken tot dat ééne Java, hoewel toch ook daar waarlijk de Nederlander niet de eenige grootheid is op het gebied van den handel? Neen, beweer toch niet dat de concurrentie van Londen doodend is voor onzen handel, maar noem liever ronduit de redenen op waarom wij niet gelijken tred houden met Groot-Brittanje en met Duitschland evenzeer.

Welk een vermeerdering van ons verkeer met Pruissen. Het dwaze *jusqu'à la mer*, dat ons uit de dagen onzer jongelingschap nog voor den geest speelt, heeft bij ons voor geheel andere douanebeginselen plaats moeten maken. Maar dan ook hebben wij nu een invoer tot verbruik die klom van f 33 en f 71 tot f 104 millioen en waarvoor ijzer en kolen en wol het leeuwen-aandeel leverden, terwijl hout en manufacturen en ijzerwerk en kramerij en tabak al het belemmerende der rechten ondervonden, getuige het aanzienlijk grooter cijfer der algemeene invoeren daarvan. Nog sterker komt dat uit bij de uitvoeren. Katoen is van f 7 en f 12 tot f 30 millioen; koffie van f 12 en f 20 tot f 28 millioen uit het vrije verkeer geklommen, tabak daarentegen van f 1½ millioen gedaald tot f 613,200, maar als algemeene uitvoer verdubbeld van f 3 tot f 6 millioen. Van garens en manufacturen, leverde ons vrije verkeer eerst een tot twee tonnen gouds en kwam ook later niet veel verder, dan voor zoover 't vrije artikelen gold. Maar de algemeene uitvoer van garens, klom van f 13 en f 16 tot f 33

en die van manufacturen van f 2 tot bijna f 6 millioen. En de halve ton guano die tot f 5 millioen in 1871 klom, is een deugdelijk bewijs voor de stelling hierboven reeds geuit, dat dit artikel een nieuw levenselement voor onzen handel kan worden. Duitschland is voor onze aanvoerders van goederen het beloofde land, want de Duitscher is een grage en vaste klant op onze markten, dien wij niet genoeg kunnen gerieven door gemakkelijke, snelle en onkostbare middelen van vervoer. Daarom kan 't ook niet genoeg herhaald worden hoe dringend noodig 't is, dat de verbetering der Keulsche vaart eindelijk uit het rijk der hooge ministeriële beloften afdale tot dat der uitvoering, opdat vooral ook de handel in de lijvige goederen welke Duitschland ons leveren kan toeneme, daar ze een levenselement uitmaken van onze scheepvaart. Wat de Javaan ons ook levere, de Duitscher koopt 't ons af. Waarom dan niet gezorgd dat die Duitscher ook andere artikelen bij ons vindt, dan de Javasche alleen? Altijd komt ongemerkt diezelfde klacht weer bij ons boven, de klacht dat de koloniale beschermingspolitiek onzen handel meer leeds heeft berokkend dan goeds gebracht.

Belgie volgt op de beide groote landen in rang, wat de drie rubrieken van uitvoer betreft, maar doet voor Java onder in de beide afdeelingen van invoer. Echter heeft ons verkeer met Belgie meer het karakter van dat met Groot;Brittanje en Pruissen. Tot 20 hoofdartikelen, heeft de statisticus 't echter bij in- noch uitvoer kunnen brengen. Granen en ijzer en katoen en kolen en suiker en talk en meel, vervullen de hoofdrol bij den invoer, meestal tot verbruik, maar toch ook nog al voor verzending naar transatlantische havens, terwijl manufacturen een verre van onbelangrijk cijfer voor dezen invoer tot verbruik levert. Bij den uitvoer echter spelen de granen ook weer een groote rol, waarbij de koffie een f 5 millioen levert, het slachtvee f 6 millioen, het vlas f 9 en de wol f 4 millioen. Een echt buurschappelijk verkeer. Ruilen over en weer, van 't geen de een heden en de ander morgen goedkooper leveren of gebruiken kan, een handel die niets nieuws levert, maar die weldadig is voor geheel het land, omdat ze aan dringende behoeften voldoet, op snelle en goedkoope wijze tevens.

En dan volgt in rang ons machtig Java, het land welks stelsel van bestuur helaas, meer als politieke quaestie belang schijnt in te boezemen aan onze landgenooten dan als middel van volkswelvaart. Toch kunnen wij jaren, en dat wel te vele in aantal, noemen, die ons bijna gemeenzaam dreigden te maken met het

schrikbeeld dat de Nederlander weldra alleen in den handel met die kolonie eenig belang zou stellen, verlokt ja ontzenuwd door de bescherming welke de regeering ons aldaar toekende. En wat is het einde van dat vaderlijke bestuur geweest? Dat de productie niet is toegenomen, niet toegenomen althans in die mate als bij een vrijer bestuur onvermijdelijk het geval zou geweest zijn. Ga de cijfers van onze handelsbeweging met ons commercieel palladium maar eens na, en wel die vooral van den invoer tot verbruik, om alle verkeerde gevolgtrekkingen, door de cijfers van den handel van andere natien over ons land, te vermijden. Die cijfers geven lang niet een zoo groote vermeerdering aan als die van Groot-Brittanje of Pruissen of Belgie, maar — en dat houde men hierbij ook in 't oog, — het zijn hier cijfers van den werkelijken groothandel van ons zelf, en niet van een gebruik van ons land als brug, voor 't geen onze eene nabuur met onzen anderen buurman daarover ruilen wil.

Om tot een gemakkelijker overzicht te komen van ons verkeer met Java, geef ik liever alle cijfers van ons verkeer met dat land bijeen, zoodat de vergelijking als met een oogopslag gemaakt kan worden.

	Alg. inv.	Inv. t. verbr.	Alg. uitvoer.	Uit v. verkeer.
1847—56	ƒ 69	ƒ 57 mill.	ƒ 18	ƒ 15 mill.
1857—66	85	73	41	32
1871	101	80	41	32

Het verschil van f 21 millioen tusschen den algemeenen invoer en dien tot verbruik, is gemakkelijk op te lossen. 't Zijn de hier te lande met invoerrechten belaste artikelen, die dus in entrepot worden opgeslagen en meest voor den uitvoer dienen, als f 1 mill. arak en f 1 mill. specerijen, f 11 mill. suiker, f 4 mill. tabak en f 3 mill. thee. Evenzoo verklaren de f 4 mill. buitenlandsche katoenen manufacturen en de f 4 mill. diverse artikelen, het verschil tusschen den algemeenen uitvoer en dien uit het vrije verkeer.

Schitterend zal niemand de vermeerdering dezer cijfers noemen. In 1871 was ze, tegen 1847—56, het gevolg van de beweging der volgende artikelen door den

Invoer tot verbruik.		Uitvoer uit het vrije verkeer.	
Droogerijen. . . .	ƒ ½ mill. meer.	Aardewerk	ƒ ½ mill. meer.
Gutta Percha . .	1 " "	Droogerijen	1½ " "
Huiden	2½ " "	Garen.	1 " "
Indigo	1 mill. minder.	Goud en zilver. . .	3½ " "
Koffie	9 mill. meer	IJzer	½ " "
Rijst.	1¼ mill. minder.	Manufacturen, katoen.	7 " "
Specerijen . . .	1 " "	Diversen	2 " "
Suiker	13½ mill. meer.		

Ware het wachtwoord van allen die op het bestuur der kolonie invloed kunnen oefenen, voor lange jaren reeds, veeleer geweest: vermeerdering van productie dan vermeerdering van protectie, op geheel andere en op vrij wat bevredigender cijfers zouden wij nu kunnen roemen. Want waarlijk, de vermeerdering dezer cijfers mag bijna onbeduidend en onbeteekenend gescholden worden, indien men althans in zijne gedachten daar de resultaten tegenover stelt, welke zoo gemakkelijk hadden kunnen verkregen worden. Bij een stabiliteit in de productie van koffie, om geen ander woord te gebruiken, welke Java ons helaas! vertoont, bewijzen Ceylon en Brazilië, tot welke hoogte die cultuur had kunnen klimmen, indien ook wij, bij meer vrijheid van arbeid, billijker waren geweest in de betaling van 't geen de inlander ons levert. Of is de productie van tabak niet daar om den meest ongeloovige zelfs te overtuigen van 't geen de aanwending van kapitaal vermag op de productie, indien maar de ondernemer vrij wordt gelaten en de arbeider zijn loon waardig geacht. De totale invoer van Java is toegenomen, o ja, maar de betere regeling der suikerproductie en voordeeliger oogst van koffie, gevoegd bij een paar millioen grooter invoer van huiden, omdat de hoogere prijzen van Europa die lokte, verklaart die ganscho vermeerdering. Geheel andere cijfers hadden hier voor ons gestaan, wanneer alle artikelen bij hun voortbrenging den bezielenden adem van den vrijen arbeid genoten hadden. Dan ook zouden de behoeften van den Europeaan en van den inlander geheel andere geweest zijn, en wij hadden niet sedert 1857 gemiddeld hetzelfde cijfer van eigen uitvoer naar de machtigste en rijkste onzer kolonien moeten te boek stellen, hetwelk ik thans, ik erken 't, met schaamte en leedgevoel, moet neerschrijven. Hoe jammer toch dat juist de enkelen onzer landgenooten, die in 's lands vergaderzaal over den handel met Java spreken als volkomen deskundigen en dat wel op grond eener ervaring van ettelijke jaren, dat die enkelen niet met al de kracht der taal die hun verleend is en met al het gewicht 't welk hun speciale kennis in de schaal legt, den vrijen handel met dat Java trachten te bewerken en den vrijen arbeid op dien in rijkdom inderdaad kwistigen bodem, trachten te bevorderen. Welk een onberekenbaar grooten zegen zouden zij dan over hunne landgenooten hebben uitgestort en hoeveel dank zou Europeaan en Indiaan hun toebrengen, omdat de grootere welvaart welke zij alsdan hadden genoten, voornamelijk aan die enkelen ware te danken geweest.

Zoolang echter het groote Java tot terrein verstrekken moet

voor de soms nietige twisten van kleingeestige partijmannen, is aan een degelijke ontwikkeling van dat land niet te denken. Niet de helden van het debat zijn in den regel de kloeke hervormers van een groot rijk, maar de mannen die hun kennis geput hebben uit eigen ervaring en wier helderheid van blik gepaard gaat met een krachtigen wil. Tot nu toe hangt het oordeel over plannen tot verbetering van Java's beheer maar al te veel af van het gunstig of ongunstig oordeel dat men over den persoon velt, van wien het denkbeeld uitgaat. Eer de zaak zelf het hoofd-, neen het éénig onderwerp der beschouwing is, verwachte niemand zoo spoedig verbetering in den bestaanden toestand. Dat die echter noodig is, de cijfers hier voor ons getuigen daarvan en maken elken aandrang overbodig.

De Moscovische handel behoorde van oudsher tot een der rijkste bronnen van inkomsten voor onze kooplui. En thans? Voorzeker, er is vermeerdering van invoer op te teekenen, want de f 6 en 9 millioen van den invoer tot verbruik zijn in 1871 tot f 22 millioen geklommen, ja, de algemeene invoer bedroeg toen zelfs f 35 millioen, maar de toevallige en geheel tijdelijk grootere invoer van granen beheerscht die cijfers geheel. Die bedroegen in 1871 voor den algemeenen invoer en dien tot verbruik f 34 en f 21 millioen meer dan de gemiddelde uitkomsten van 1857—66 en verklaren het geheele verschijnsel. Daarbij blijft de uitvoer op het bijna onveranderde en immers voor onzen handel met zulk een machtig rijk veel te kleine cijfer van ongeveer 15 millioen, vooral ook omdat Rusland nu zelf uit den vreemde ontbiedt, wat de Hollandsche tusschenhandelaars daar vroeger aanvoerden. Onze kleine uitvoerhandel daarheen hangt dus zamen met de grootere ontwikkeling van de Russische kooplui, tegenover de meerdere stabiliteit der onzen. Laten onze markten maar ruimer en beter voorzien zijn, en ook onze Europeesche handelsbetrekkingen zullen levendiger worden. Er is echter iets ontmoedigends in, zulke kleine cijfers van verkeer te moeten zien naast het hooge cijfer van de volgorde, waarin het land dat ze levert, op onze tabel prijkt. Wanneer een algemeene invoer van f 47 millioen al recht geeft op de vijfde plaats daarop, tot welk onbeduidend cijfer moet dan de laatste in deze rij wel afdalen? vraagt men onwillekeurig.

Die vraag klemt echter te meer, wanneer dan het verkeer met het groote en rijke en bedrijvige Amerika voor ons staat met cijfers, die het op onze tabel terugdrijven tot den zesden rang

voor den invoer en tot den negenden voor den uitvoer. Maar meer nog. Wanneer men de f 13 millioen grooten invoer van katoen en de f 4 millioen petroleum, de eerste een nieuwe handel wat zijn omvang betreft en de laatste een geheel nieuw artikel, van den invoer tot verbruik in 1871 afneemt, dan blijven er cijfers over die eenvoudig gelijk staan met de resultaten van ons verkeer voor ongeveer een vijf en twintig jaar geleden. Nu zal men de zeer natuurlijke tegenwerping maken dat elke verbetering van toestand kan weggecijferd worden, indien men goedvindt er datgene aan te ontnemen wat juist die verbetering heeft aangebragt. Ik erken dat volkomen, maar voeg er toch ook bij dat de bewering alleen dan opgaat, zoodra die verbetering het karakter draagt van stabiliteit en dus kan aangemerkt worden als een blijvende, eene bestendige, ja die zoo verzekerd is, dat ze in de toekomst stellig nog betere uitkomsten leveren zal. En daaraan juist waag ik te twijfelen.

Ik twijfel er toch aan, of men onze katoenmarkt reeds als volkomen en deugdelijk gevestigd mag noemen, zoolang tot zelfs het cijfer van den voorraad toe de onmiskenbare bewijzen draagt dat het aanzienlijk bedrag daarvan, dienstdoende als bewijs van grooten handel, vooral te danken of te wijten is, — ik twist liever niet over woorden waar 't ernstige zaken geldt, — aan speculatien, wier lange duur reeds het vermoeden wettigt, mislukt te zijn. Immers elke handel die zijn hoofdbestaan verschuldigd is aan speculatie heeft een bachelijk bestaan, want de strijd tusschen de gegadigden, welke het kenmerk is van de levendige markt, loopt dan groot gevaar te eindigen door het bekende gebrek aan strijders. Zoodra de mislukte speculatie de middelen van de speculanten hebben uitgeput, worden deze buiten gevecht gesteld, en het nog pas zoo woelige slachtveld is eenzaam en verlaten. De jeugdige en ontluikende markt moet snel winnen aan toevoeren en afvoeren, en door kleine voorraden het bewijs leveren, van een telkens grooteren toevloed van koopers. Want niet de omzet op de eigen plaats, de eenvoudige overgang van hetzelfde goed van den eenen op den anderen eigenaar die, evenals zijn voorgangers en zijn opvolgers, vertrouwt op de graagte waarmede eindelijk de verbruiker tot hem komen zal, is het kenmerk van de levendige en goed gevestigde markt, maar invoeren spoedig in uitvoeren veranderende, zoodat het verbruik aldaar de toongever is, niet de speculant. Dankbaar waardeer ik de uitzichten die Nederland thans meer dan ooit heeft om een katoenmarkt te verkrijgen, maar op die markt als

een reeds verkregen goed te roemen waag ik niet, eer speculatie bijzaak en behoefte hoofdzaak van dien handel geworden is. Zoo ligt trekt de gewone koopman zich terug van een artikel welks loop zoo geheel afhankelijk is van speculanten. Al zeer groot en krachtig moet de behoefte der verbruikers zich op die markt doen gevoelen, om ook bij een langen duur van ongunstige kansen voor de speculatie toch het verkeer levendig en geregeld te houden. Zonder speculatie is geen handel denkbaar. Immers juist de speculant verzekert den koopman, dat hij te allen tijde de zoo weldadige gelegenheid vindt zijn voorraad te verkoopen, zoodra gereede penningen voor hem van meer waarde zijn dan de hoeveelheid goederen. 't Komt echter juist aan op de verhoudingen welke de speculatie neemt. Mocht ze ten onzent inderdaad de katoenmarkt blijvend hebben gevestigd, dan zal men mij waarlijk niet den laatste kunnen noemen, die zich dankbaar daarover verheugt.

Want waarlijk wij kunnen ons verkeer met Amerika nog zoo zeer ontwikkelen, indien wij onzen handel een veelzijdiger karakter geven en de republiek een gezonder douanenstelsel invoert. Reeds sedert jaren ontvangen wij van Amerika veel tabak, waarvan de helft echter in doorvoer, en langzamerhand nemen gelukkig onze aanvoeren van granen van daar ook toe. Krachtig ook werkt de petroleum mede om ons de gelegenheid te openen een bijna onbegrensd cijfer van omzet met den Amerikaan te verkrijgen, zoodra maar het geheim ontdekt is die olie als voedsel voor onze stoomwerktuigen te gebruiken. Niet aan artikelen van invoer hier te lande ontbreekt 't dus, maar schijnbaar wel aan artikelen voor onzen uitvoer. Het blijvend cijfer van ongeveer f 4 millioen voor dien uitvoer, sedert vijf en twintig jaar, is belachelijk klein. 't Is sedert toegenomen, dank zij vooral de regtstreeksche stoomgemeenschap welke het ondernemend Rotterdam met Nieuw York geopend heeft. Maar zijn de resultaten van die onderneming zoodanig dat ook daarvan de bestendiging reeds als verzekerd mag genoemd worden? Van harte wensch ik 't. Een minder gelukkige uitkomst toch zal vooral te wijten zijn aan gebrek aan goederen, gebrek dus aan de noodige elementen voor dien handel, om zelfs een enkele stoombootlijn voldoende te voeden. Maar ga de tabellen van uitvoer in 1847—56, in 1857—66 en in 1871 na, en de uitkomsten zullen verbazing wekken door hun onbeduidendheid, altijd in 't oog gehouden dat 't hier het verkeer van Nederland geldt met een zoo groot en snel ontwikkelend land

als Amerika, alwaar duizenden en tienduizenden onzer landgenooten een woonplaats gezocht en gelukkig ook gevonden hebben, zoodat reeds nationale banden ons aan dat land verbinden. De uitvoer uit het vrije verkeer was in

	1847—56	1857—66 (in duizendtallen.)	1871
Gedistelleerd	*f* 761	*f* 1,100	*f* 752
Huiden, enz.	2	9	132
IJzer	5	34	482
Lood	15	139	414
Meekrap en Garancine	787	745	1256
Specerijen	323	155	79
Zink	2	31	207
Staal	23	43	157
Diversen	2214	1521	1000
	f 4,132	*f* 3,779	*f* 4,479

Had ik ongelijk, toen ik deze cijfers onbeteekenend noemde? Alligt zal men mij intusschen tegenwerpen, dat het beschermend douanenstelsel van Amerika de vermeerdering van ons regtstreeksch verkeer belemmert zoo al niet veelmalen belet. De premien op invoeren van het land van oorsprong, dikwijls in den vorm van buitengewone heffingen op dezelfde producten die van elders aangebragt worden, zijn daarvan een treurig bewijs. Wij vinden dan ook de vroeger zoo groote verschepingen van Java-koffie uit Holland niet meer in de Amerikaansche tabellen van 1871 (*), noch zelfs de specerijen, welke vroeger bij zulke aanzienlijke hoeveelheden van hier derwaarts gingen en welke handel nu bijna geheel in handen van Londensche kooplui is. 't Zou een groote overwinning onzer diplomatie zijn, indien 't haar mocht gelukken in dezen toestand verbetering te brengen, want al hapert 't daar niet alleen aan dat onze betrekkingen met Amerika zoo onbeteekenend zijn, wel hebben de beschermende tarieven der republiek daarop een grooten invloed.

Intusschen heeft Hamburg ook wat den invoer van Amerika betreft op grooter vermeerdering te roemen dan wij. Die toch bedroeg gemiddeld in

1851—5	1856—60	1861—65	1866—70	1872
f 7	f 12	f 13	f 24	f 48 millioen.

Groot-Brittanje voert evenveel uit naar de vroegere Vereenigde Staten, als naar zijn eigene Noord-Amerikaansche kolonien en geheel Zuid-Amerika te zamen. En wanneer men de uitvoeren van

(*) In 1872 weder 474,063 kilogrammen.

Britsche producten en nijverheidsvoortbrengselen, koloniale en vreemde artikelen alzoo uitgesloten, in het jaar 1870, in verhouding brengt tot de bevolking der landen werwaarts ze uit het Vereenigd Koningrijk plaats vonden, dan verkrijgt men het cijfer van f 11.05 per hoofd voor Belgie; f 8 65 per hoofd voor Amerika; f 3.65 per hoofd voor Frankrijk; f 2.45 per hoofd voor Italie en 1.45 per hoofd voor Rusland. Groote cijfers alweer, van een levendigen handel alzoo getuigende.

Maar de ontwikkeling van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika zelf is inderdaad opmerkelijk, om daarvan althans niet door enkele cijfers een bewijs te geven.

	Bevolking.	Tonnemaat. Handelsvloot.	Invoeren.	Uitvoeren.
1800 . . .	5,300,000	972,000	f 219 mill.	f 170 mill.
1830 . . .	12,866,000	1,191,000	? „	180 „
1870 . . .	38,000,000	4,144,000	1044 „	720 „

Misschien noemt men 't echter nog dwaas, dat ik bewijzen tracht bij te brengen van die ontwikkeling van Amerika, welke immers algemeen bekend is. Maar ben ik daartoe niet bijna verplicht, zoodra ik klaag over de onbeduidendheid van ons verkeer juist met een land hetwelk zulk een kolossaal toenemend voortbrengend en verbruiksvermogen aantoont?

Een ander rijk en machtig land volgt nu op onze tabel, Frankrijk. En ook in dat land beweert de regeering, dat de nationale welvaart meer bevorderd wordt door de bescherming van den inheemschen arbeider, dan door hem vrij te laten in de keus der plaatsen alwaar hij als kooper of verkooper wil optreden. Een algemeene invoer van f 11 en f 17 millioen in elk der beide tientallen jaren van 1847 tot 1866 en van f 19 millioen in 1871, is niet schitterend, en dat vooral niet, wanneer die cijfers wegkrimpen tot f 9 en f 14 en f 11 millioen, voor den invoer tot verbruik. Neem 3½ millioen wijn, die wij jaarlijks van Frankrijk koopen, en ge hebt den hoofdpost van onzen ganschen invoerhandel met dat kwistig rijke land moeten noemen. Evenzeer hebt ge onzen uitvoerhandel daarheen, die in 25 jaren van f 5 en f 10 tot f 11 millioen uit het vrije verkeer heeft mogen klimmen, geheel zamengevat in de f 1½ millioen die wij jaarlijks daarheen zenden zoowel aan kaas als aan zink en aan stearine, want nauwelijks bereikt een enkel der weinige andere artikelen welke wij derwaarts zenden, de nietige som van f ½ millioen. Zonderling inderdaad, zulk een klein cijfer. Men houde daarbij echter in 't oog, dat veel van de artikelen van weelde, welke Frankrijk ons levert,

niet in dezen staat maar onder Belgie voorkomen, omdat de spoorweg ze ons over de grenzen van het laatste land toevoert. Evenwel, wanneer Frankrijk liberaler was in zijn douanen-inzichten, dan zou onze handel met dat land toch geheel andere cijfers bedragen.

Rijst en katoen en huiden maken ons verkeer uit met de Engelsche Oost-Indische Bezittingen, en 't hangt vooral van de rijst gaf, of wij het gewone bedrag van f 5 dan wel, zooals in 1871 het geval was, van ruim f 11 millioen van daar zullen aanvoeren. En onze uitvoeren daarheen zijn, regtstreeks althans, van luttel beteekenis.

Telkens en telkens weer blijkt uit deze tabellen, dat ons tarief van rechten inderdaad een overwegenden invloed oefent op de cijfers dezer statistiek, en dus op het karakter van onzen handel. Al naarmate men de cijfers neemt van den algemeenen invoer of van dien tot verbruik, van den algemeenen uitvoer of uit het vrije verkeer alleen, zijn de resulttaten van vermeerderd vertier meer of minder bevredigend. Sterk komt dat uit bij Italie. Een land van grooten invoer kan het voor ons niet zijn, omdat het ons weinig andere artikelen van uitvoer vermag aan te bieden dan die eigenlijk een zeker karakter van weelde dragen en de zoodanige zijn bij ons hoog genoeg belast, om bij dien aanvoer een opslag in entrepot te wettigen. Maar van daar dan ook dat in de vijf en twintig jaar waarover deze statistiek loopt, de invoer percentsgewijze al zeer verschillende resultaten levert, wanneer men naar goedvinden den algemeenen of dien tot verbruik kiest. Intusschen zijn de cijfers bevredigend, van in- en uitvoer beide. Ze zijn voor

	1847—56	1857—66	1871
Algem. Invoer	f 2 mill.	f 4 mill.	f 10 mill.
Invoer tot verbruik	1 »	2¼ »	5 »
Algem. uitvoer	8 »	10 »	23 »
Uitvoer uit vrij verkeer . . .	8 »	9 »	21 »

Dat die uitvoeren bijna uitsluitend uit geraffineerde suiker bestonden, begrijpt men. En 't zal de vraag zijn of dat zoo zal blijven, zoodra ook wij een vrij verkeer in suiker hebben aangenomen. Want een bestendiging van de vigerende wetgeving op dit gebied, zal wel niet in de toekomst liggen.

Over ons verkeer met Hamburg is weinig te zeggen. Veel doorvoer schuilt er onder, en de toevallige verhouding der prijzen van koffie daar of hier beslist over uit- of invoeren, tot een aan-

zienlijk bedrag soms. Daarenboven zijn onze uitvoeren van kaas en kaarsen en suiker daarheen, geheel doorvoer. Niet zeer aangenaam is 't voor ons nationaal gevoel, dat wij Nederlanders gebruik moeten maken van de geregelde stoombootlijn tusschen Hamburg en de West-Indiën, wanneer wij op sneller en toch niet altijd te kostbare wijze willen verkeeren met onze eigene kolonie Curaçao. Maar thans te klagen over de postgemeenschap met die kolonie ware onbillijk, sedert ten minste de onhoudbare toestand der voorlaatste maanden geweken is door het herstel der vroegere regeling, welke tweemaal 's maands de ontvangst en de verzending van brieven daar en hier toelaat, zij 't dan ook dat die regeling ons afhankelijk maakt van twee vreemde landen. Wanneer maar eerst het brievenverkeer tusschen ons land en Engeland behoorlijk geregeld was, dan zou althans het feit vermeden worden 't geen nu telkens zoo belemmerend werkt op het verkeer ook met Suriname, dat de brieven van de West hier aankomen den dag nadat die van hier vertrekken, zoodat de beantwoording een halve maand moet wachten, enkel door de vertraging van eenige weinige uren in het vervoer tusschen Londen en Amsterdam.

Peru zendt ons sedert een dozijn jaren guano en salpeter, in 1871 de eerste tot een bedrag van f 4½ en de laatste van f 1½ millioen. En aan dien kleinen handel, dankt het den elfden rang op onze lijsten van invoer. Maar toejuichen doe ik toch van ganscher harte die vermeerderende cijfers, van f 2½ tot f 6 millioen, 't geen trouwens niemand bevreemden zal na de betuiging mijner ingenomenheid met de uitbreiding welke Antwerpen aan dien handel in den laatsten tijd heeft weten te geven. Juist voor zulke nieuwe bronnen van verkeer moet met ijver en zorg bij ons gewaakt worden, omdat wij er inderdaad groote behoeften aan hebben. Of weet men wel dat Hamburg zijne aanvoeren van Guano zoo aanzienlijk heeft doen klimmen als uit de volgende opgaaf blijkt:

1851—55	1856—60	1861—65	1866—70	1872
f 1½	f 3½	f 7½	f 6	f 23 mill.

Met zulke cijfers voor zich, zal niemand 't wagen schouderophalend te spreken over een tak van handel die zulke proportien heeft aangenomen, en die ons daarenboven alle elementen verschaft tot verhooging der opbrengst van onzen bodem. De handel in dit artikel echter is niet zoo maar door elken onbevoegde te drijven. Hij die er zich in begeeft bereide er zich toe voor,

door eerst de noodige scheikundige kennis op te doen en te rekenen op uitschotten tot een zelfs zeer aanzienlijk bedrag. Intusschen heeft 't ons Nederlanders zeker minder dan eene enkele natie ooit ontbroken aan kapitaal voor werkelijk goede zaken, en indien ons middelbaar onderwijs het opkomend geslacht nog niet met voldoende scheikundige kennis verrijkt heeft voor dit bedrijf, dan zal de handelaar die zich op dit artikel toelegt goed doen uit te zien naar een andere gelegenheid, om die kennis te verkrijgen. Ik waag 't echter te twijfelen aan het gebrek ten onzent van de beide voor dezen handel onmisbare elementen, en 't is daarom met te meer aandrang dat ik er op nieuw de aandacht op vestig. Klemmend wijs ik echter ook nogmaals daarop, dat alleen hij die er zich behoorlijk toe heeft voorbereid, op succès, maar dan ook op een uitnemend succès mag rekenen.

Noorwegen en Zweden leveren ons ieder jaarlijks voor f 2 millioen hout, wat zeker f ½ millioen meer kon zijn, indien wij niet het gezaagd hout ook al door een beschermend recht troffen. Zonderling, dat bedrijven, welke in de laatste jaren zulk een kolossale uitbreiding hebben genoten, nog beschermd worden in hun arbeid. Dan ontvangen wij van Noorwegen nog voor f 1 millioen traan en voor f ½ millioen aan visch, en van Zweden aanzienlijke hoeveelheden granen, in 1871 nog voor f 1½ millioen, en ijzer en zink en teer. Het hout evenwel, is in den handel met deze beide landen die één rijk vormen, het hoofdartikel. Intusschen bedroeg de aanvoer daarvan in vroegere jaren vrij wat meer dan tegenwoordig wat Noorwegen betreft, terwijl Zweden ons daarentegen juist thans veel meer levert. Immers wij vinden voor den algemeenen invoer van

SCHEEPS- EN TIMMERHOUT ONGEZAAGD.

	1847—56	**1857—66**	**1871**
Noorwegen	*f* 3,358,090	*f* 4,335,000	*f* 1,968,000
Zweden.	7,300	302,800	1,888,000

SCHEEPS- EN TIMMERHOUT EN ALLE ANDERE GEZAAGD.

	Alg. invoer	Inv. t. verbr.	Alg. invoer.	Inv. t. verbr.	Alg. invoer.	Inv. t. verbr.
Noorwegen .	*f* 2000	*f* 800	*f* 17,000	*f* 6,600	*f* 442,000	*f* 50,000
Zweden . .	8300	7700	73,600	62,900	181,000	117,000

Het verschil van rechten blijkt uit de bovenstaande cijfers der handelsbeweging alweer op overtuigende wijze.

Dat wij van de Donau-Vorstendommen graan invoeren, vroeger tot bedragen van drie tonnen gouds en nu van drie millioen guldens, is eenvoudig te vermelden. Uitvoer daarheen hebben wij niet.

Bremen voorziet vooral onze noordelijke provincien van rijst, en met name van afval van rijst, soms tot bedragen van f 1½ millioen 's jaars. Het ontvangt jaarlijks evenzeer tabak van ons als wij weer andere soorten van tabak aldaar inkoopen; en in dien zoo eenvoudigen ruilhandel met een naburige markt blijft alles zoowat bij het oude. Nu eens f 2 en dan weer eens f 3 millioen is de jaarlijksche omzet, onbeduidend dus altijd.

Hoe geheel anders was eens de handel met het land, dat nu nog altijd vrij hoog staat op onze tabellen van uitvoer, schoon de zestiende op die van den invoer. In vroeger eeuwen was de handel met den Levant, ook lang nadat de regtstreeksche vaart op Indië ons onafhankelijk had gemaakt van die streken voor onze behoefte aan specerijen vooral, een der hoofdbronnen van ons verkeer. Zelfs geen vierde eener eeuw is verloopen sedert wij nog Grieksche handelaars in ons midden hadden, wier firma's onder de beste ter beurze prijkten. Lading aan lading van zuidvruchten en van wol en van olie kwamen toen bij ons ter markt, en aanzienlijk waren de kapitalen in dien handel belegd. Die tijden zijn voorbij. Het stoomverkeer heeft de zeilschepen uit die vaart verdrongen, en alle uitvoeren van zuidvruchten vinden nu als onwillekeurig, hun bestemming naar Engeland. Maar voor zulke goederen is de snelle overtocht van overwegend belang, en daarenboven is Engelands bevolking een inderdaad reusachtige verbruiker van deze artikelen geworden. Tot een paar millioen guldens bleef onze invoer van Turkije in de laatste jaren dan ook beperkt, en daarvan maakten de granen nog het hoofddeel uit. Maar onze uitvoeren daarheen vermeerderen langzamerhand, vooral sedert ook wij soms stoombootgelegenheid derwaarts hebben. Jammer maar dat bij ons nog geen geregelde stoombootlijn op den Levant kan geopend worden, met vaste dagen van vertrek zoo hier als in de Middellandsche zee, omdat dan vooral onze betrekkingen een aanzienlijke uitbreiding konden erlangen. Zoolang evenwel de gelegenheden van verzending hier en ginder onzeker en onvast en ongeregeld zijn, regeert meer het toeval over een handel, die zulke groote proportien zou kunnen aannemen. Voor tien jaar nog, wankelde het cijfer van de geraffineerde suiker welke wij naar Turkije zonden, tusschen het geheele en het halve millioen guldens en bleef de uitvoer van kaarsen gemiddeld op het onbeteekenend cijfer van f 1700. En in 1871 was onze uitvoer van suiker daarheen meer dan f 4 millioen groot en bedroeg die van stearine kaarsen bijna een half millioen. Indien 't nu daarenboven Twenthe ge-

lukken mocht in die streken een geregelden verkoop te vinden voor de manufacturen, dan zou alligt de mogelijkheid op het verkrijgen van dien geregelden stoombootdienst, waar alle huizen der Levant zoo begeerig naar uitzien, niet zóó ver verwijderd zijn als 't ons thans voorkomt. Welk een uitgestrekt gebied zouden wij dan weer, als van ouds, met de voortbrengselen onzer bedrijvigheid en van onzen bodem, kunnen voorzien. Zonder vast geregeld stoombootverkeer echter, is elke vervulling van die wenschen onmogelijk. Thans zijn de groote Grieksche huizen in Engeland gevestigd, en beperken zich niet alleen tot het verkeer met hun land, maar deelen ook wakker in den handel van Engeland met zijne kolonien. Zoodra ook onze betrekkingen met den Levant toenemen, zullen zich ook bij ons die Grieksche kooplui vestigen, en ook wij zullen al de voordeelen genieten van hun onmiskenbaar groot talent voor al wat handel is.

Toenemend zijn onze invoeren van de Westkust van Afrika, en ook onze uitvoeren daarheen, hoewel de laatste vooral nog altijd tot een zeer bescheiden cijfer beperkt blijven. De statistiek geeft voor de jaren

	1847—56	1857—66	1871
Algem. invoer	*f* $\frac{1}{4}$ mill.	*f* $1\frac{1}{8}$ mill.	*f* $2\frac{1}{4}$ mill.
Waarvan			
Droogerijen	*f* 124,000	*f* 53,700	*f* 200,300
Grond en Ivoornoten	6,100	6,600	405,300
Koffie	200	18,200	103.300
Palmolie	onder droogerijen	885,000	903,300
Tanden.	9,900	110,000	93,200
Algem. uitvoer	*f* $\frac{1}{4}$ mill.	*f* $\frac{1}{8}$ mill.	*f* $1\frac{3}{4}$ mill.
Waarvan			
Gedisteleerd	*f* 21,700	*f* 133,300	*f* 572 000
Kramerij	13,000	25,100	75,700
Manufacturen	149,000	384,000	535.400
Waarvan uit het vrij verkeer.	6,800	3,200	153,200

Gelukkig is dus het aandeel onzer inlandsche nijverheid in die uitvoeren klimmende. Daarentegen bleef het aandeel in het gedisteleerd van vreemden oorsprong, natuurlijk groot, veel uit goedkoope rum bestaande.

Zullen de wenschen, die al haast in den vorm van voorspellingen door de Engelschen worden geuit, tot vervulling komen, en de handel met Afrika dien van Indie eens aan belangrijkheid evenaren, zoodra de slavernij in de binnenlanden is afgeschaft? Moge die hoop althans vervuld worden, dat de laatste weldra als een schandelijk feit van het verleden en alleen nog maar in ons ge-

beugen, zal bestaan. In waarheid zou die overwinning der Europeesche beschaving, met gouden letteren moeten worden opgeteekend. En al mogen dan ook de misschien wel wat al te hoog gestemde verwachtingen omtrent den handelsbloei dier gewesten zich niet ten volle verwezenlijken, ongetwijfeld zullen aldaar nieuwe landen ontgonnen en vruchtbaar gemaakt worden door de teelt van producten, voor de Europeesche markt geschikt, en de vrije arbeider zal zijn daardoor gewonnen loon ongetwijfeld mildelijk aanleggen, in de producten van Europeesche vaardigheid.

De belangelooze en moedige pogingen van hen, die de slavernij, welke aldaar in den meest verfoeielijken vorm bestaat, in het land zelf trachten uit te roeien, verdienen onze ondersteuning niet alleen, maar ook onzen dank en onze bewondering.

Nog slechts drie landen resten ons op de tabel van onzen algemeenen invoer, en hoe geheel verschillende! China, dat met een luttelen invoer van thee, maar die al dadelijk tot de hooge waarde van f 1½ millioen klimt, het cijfer dat van tiental op tiental jaren tot in 1871 toe ongeveer hetzelfde bleef, ontving ook geregeld in die tijdvakken voor een of twee of vier tonnen gouds waarde van ons. Maar Java levert ons jaarlijks voor een groot millioen guldens thee, en op de reusachtige Londensche markt, koopen wij te kust en te keur wat wij nog verder noodig hebben. Toch is 't jammer dat wij geen grooteren handel met China drijven, ofschoon de billijkheid ook hier eischt op de soms zeer aanzienlijke uitvoeren van manufacturen te wijzen welke door onzen handel plaats hebben, maar uit de havens van Engeland. Alweer dus drukken deze luttele cijfers van uitvoer niet het beeld uit van ons geheele verkeer met dit rijk, maar alleen hetgeen regtstreeks derwaarts gaat. Groot-Brittanje voerde in 1870 voor een waarde van f 76 millioen naar China uit, en van f 114 millioen van daar in. Maar het verbruik van thee vermeerderde aldaar ook zoo kolossaal, beweert men alligt, dat Engeland reeds daardoor de hoofdmarkt van dit artikel moet zijn. Schijnbaar is die gevolgtrekking juist; maar waardoor is Engeland dan ook de hoofdmarkt van koffie geworden, niettegenstaande het verbruik daarvan er eer afgenomen is dan vermeerderd? De volgende cijfers bewijzen dat voldingeud. Immers per hoofd van de bevolking was de consumtie in Groot-Brittanje, van

	1840	1850	1860	1870	
Thee	1,22	1,86	2,67	3,81	pd. Engelsche
Koffie	1,08	1,13	1,23	0,98	» »

Zou niet veeleer ook bij dezen handel de waarheid gelden, dat hij die meester is van den invoer van een land ook den uitvoer daarvan in zijn macht heeft? En de Engelsche huizen zijn de eerste firmas in de Chineesche havens, zoodat wel degelijk het Engelsch element aldaar het overwegende is.

Ruim f 2½ en f 2 millioen was onze vroegere invoer van Denemarken en maar f 1¼ millioen in 1871, cijfers die geheel afhankelijk zijn van de aanvoeren van granen. De algemeene uitvoer daarentegen die f 1¼ en 1¾ en f 2¾ millioen bedroeg, was toch in 1871 uit het vrije verkeer maar f 1¼ millioen, waarvan f 421.600 aan koffie en f 173.600 aan tabak, het leeuwenaandeel hadden. Alweer ziet men den invloed onzer tarieven op onze handelsbeweging.

Treurig, ja nationaal beschamend bijna, dat wij onze eigene kolonie, en dan nog wel het vruchtbare Suriname, op den laatsten rang van deze tabel zien staan. En naar veler bewering geheel onnoodig. Immers had onze regeering tijdig gezorgd voor den aanvoer van werkkrachten, die onmiddellijk de taak hadden kunnen opvatten welke de vrijgelaten slaven opgaven, de kolonie ware zelfs tot groote vruchtbaarheid gekomen, en ontzaggelijk toegenomen in haar productief vermogen. De resultaten die hier voor ons staan, zijn verre van schitterend. Men oordeele

	1847—56	1857—66	1871
Algemeene invoer	*f* 4¾ mill.	*f* 2⅝ mill.	*f* 1¼ mill.
Invoer tot verbruik	3⅓ "	2 "	1 "
Algemeene uitvoer.	1⅓ "	2 "	1¼ "
Uitvoer uit vrij verkeer . . .	1 "	1½ "	1 "

Tegenover de vermeerdering der toevoeren van cacao waarop wij van Suriname mogen roemen, daar ze van f 2400 en f 62,500 in de bekende tientallen jaren tot f 127,600 in 1871 klommen, verminderde de algemeene invoer van suiker in die jaren van 4¼ en 2¼ tot nog geen millioen guldens waarde in 1871, waarbij men echter de f 235,800 stroop zou kunnen voegen. Wanneer maar meer arbeiders beschikbaar komen, zal die toestand ongetwijfeld verbeteren, en dan ook zullen de uitvoeren van hier moeten toenemen, want grooter productie tegen betaling van een billijk loon, heeft een grootere verbruikmacht ten gevolge. Ook in dezen staat van een inderdaad kleinen handel, dringt de invloed van ons tarief onmiddellijk op den voorgrond, want groot is alweer het verschil tusschen de artikelen uit het vrije verkeer en die van den algemeenen uitvoer. Jammer maar dat hier de helft van den geheelen uitvoer onder de rubriek „diverse artikelen" geheel

in 't duister wegschuilt; maar bl. 506 der Handelsstatistiek van 1871, lost dat raadsel op.

	1847—56.		1857—66.		1871.	
	Alg. uitvoer.	vrij verkeer.	Alg. uitvoer.	Vrij verkeer.	Alg. uitvoer.	Vrij verkeer.
Boter. . .	ƒ 75,700	ƒ 75,700	ƒ 77,800	ƒ 77,600	ƒ 80,500	ƒ 80,500
Manufact.	280,700	155,500	371,600	87,800	308,100	73,100
Rijst . . .	28,700	23,600	127,000	114.900	174,600	174,600
Tabak . .	37,200	33,500	111,700	88,800	122,900	119,800
Diversen .	949,600	816,500	1,365,000	1,132,000	775,300	547,400
	ƒ 1,371,300	ƒ 1,104,800	ƒ 2,053,100	ƒ 1,501,100	ƒ 1,451,400	ƒ 1,016,100

De laatste verzamelpost maakt het overzicht van het geheel niet zeer gemakkelijk, maar zooveel kan men er toch uit opmaken, dat de uitvoer van het moederland naar deze kolonie in den tijd van 25 jaar, niet is toegenomen, en dat het aandeel onzer fabriekmatige nijverheid daarin, zelfs zeer is verminderd. Als onwillekeurig dringt ook hierbij de vraag op den voorgrond, hoe deze treurige cijfers te rijmen zijn met den kreet van zoovele jongelieden hier te lande, dat zij geen ander middel van bestaan weten te vinden dan door te jagen naar een hoe karig ook bezoldigd ambt. Immers pas hebben wij de tijden beleefd waarin voor een betrekkelijk kleine som gelds een groot landbezit in deze kolonie te verkrijgen was, en reeds nu kunnen de verstandige koopers van die tijden, tevens gelukkige koopers genoemd worden. Zij ook kunnen de getuigenis afleggen dat hij, die op het voorbeeld onzer vaderen zijn vaderlijk erfdeel gestoken heeft in de rijke gronden van Suriname en zijn onderneming zelf bestuurd heeft, meer dan ruime vruchten plukte van zijn belegging, terwijl zijn kapitaal daarenboven aanmerkelijk vergroot werd. Men voere hier niet het oud-Hollandsch gezegde tegen mij aan: „ver van uw goed dicht bij uw schade", want juist onmiddellijk bij zijn goed wil ik den kooper houden, opdat eigene oogen gaan over de eigene belangen. Hij die zijn kapitaal van kennis en geld op die wijze in de kolonie brengt en er vruchten af wil dwingen verrijkt zich zelven, en tevens het land dat hij zich tot arbeidsveld kiest. En alligt zou zijn voorbeeld ook anderen wakker schudden en smadelijk bijna het karig knechtenloon doen verwerpen, in eigen kracht eigen hulp zoekende. Waarlijk, zulke voorbeelden hebben wij noodig, alles rondom ons bewijst 't, en uitnemender gelegenheid om ons die met voordeel zelfs te verschaffen is toch wel niet denkbaar, dan door de vruchtbaarmaking dezer kolonie mede door de krachten van het moederland.

Op ons Curaçao bestaat daartoe minder de gelegenheid. Immers meer van den toestand der aangrenzende Spaansche republieken is de handel van die kolonie afhankelijk, dan van de voortbrenging van den eigen, zoo beperkten bodem. Tusschen de anderhalve en twee tonnen gouds wankelt sedert nu welhaast 25 jaar, het bedrag van onzen invoer van dat eiland, en 't waren ongekend gunstige jaren, toen 1867 en 1868 op invoercijfers van vier en twee en een halve ton konden wijzen. Divi divi was vroeger het hoofdproduct van uitvoer herwaarts, maar de looier in 't Bergsland geeft tegenwoordig te weinig geld voor dit omvangrijk artikel, waarop de vracht te zwaar drukt voor de waarde. Aan de teelt van goede wol schijnt de inlander geen zorg te willen wijden, en zoo blijft het weinig waardig verfhout en koffie en oranjeschillen over, intusschen blijkbaar al in zeer kleine hoeveelheden, omdat ze gezamenlijk nog geen cijfer van f 136,000 kunnen vullen. En wat op Klein Curaçao van guano te vinden is, heeft een Engelsch contractant in handen.

Durf ik hier, bij het spreken over onze kolonien, ook het woord Japan te noemen, uit oude herinneringen aan het land alwaar wij Hollanders, zoo vele jaren lang, de bevoorrechte vreemdelingen waren? En ik spreek dat woord van durven hier uit, met 't oog op de cijfers van onze inderdaad al zeer zedige handelsbeweging met dat land:

	1857—66.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.
Alg. invoer .	*f* 109,800	*f* 1,800	*f* 554,600	*f* 828,800	*f* 329,800	*f* 700
Alg. uitvoer.	1,446,000	660,300	714,000	408,800	148,200	176,400

Gemiddeld was nog maar de helft van deze uitvoeren uit ons vrij verkeer! Maar ook in dezen handel is zeker bij 't verst van zijn schade, die 't dichtst is bij zijn goed, en dat wel om door eigen oogen te kunnen zien wat de Japanner verlangt, en aan welke eischen de invoerder aldaar te voldoen heeft, om op goede winsten te kunnen rekenen.

Nog enkele landen staan op deze tabel. Portugal, met een invoer die toenemende is, hoewel nog maar f $1\frac{1}{2}$ millioen bedragende, en een daarmede ongeveer gelijkstaande uitvoer, ongetwijfeld het gelukkig gevolg onzer stoomvaart derwaarts; Rio de la Plata, waarheen onze uitvoeren al een goede f 3 millioen beloopen, meest suiker en gedisteleerd en tabak en rijst, en die stellig ontzaggelijk zullen toenemen, zoodra ook onze invoeren van daar tot een aanzienlijk cijfer klimmen; en Gibraltar en Griekenland eindelijk, als hekslniters, het povere bedrag der uitvoeren van

f 1 en van f ½ millioen daarheen ontleenende aan geraffineerde suiker en tabak. Hoe aanzienlijk zou onze handel met de Middellandsche zee kunnen worden, indien onze papiernijverheid groot genoeg ware voor het gebruik van het Sparto gras, hetwelk de Engelschen vooral jaarlijks bij gansche scheepsladingen van Spanje en Portugal en de kust van Barbarije ontbieden. Toen voor korten tijd een handelshuis te Amsterdam een halve lading sparto van Tripoli aanvoerde, bleek echter de verkoop in ons land onmogelijk, zelfs tot een lageren prijs, dan grif in Engeland betaald werd. Men beweerde, dat alleen die fabriekant deze grondstof gebruiken kon, wiens productie van de enkele soort van papier welke daarvan vervaardigd werd, groot genoeg was om de hiervoor onmisbare verandering van bewerking en van werktuigen te veroorlooven. Hoe dit zij, het feit is daar, dat de partij Sparto, welke hier te lande met het speciale doel aangevoerd werd om te trachten een nieuw artikel te vinden, waardoor onze handelsrelatien met Tripoli en Tunis, op vasten voet konden gevestigd en dus aanzienlijk uitgebreid worden, in Nederland geen koopers kon vinden. De sparto moest weder over onze grenzen uitgevoerd worden, en vond bij een Belgischen papierfabrijkant onmiddellijk een zeer gereeden en zelfs voordeeligen verkoop. Gelukkig Antwerpen, dat in de industrie van zijn land elementen bezit die den koopman in staat stellen grondstoffen voor hen aan te voeren, welker vlugge en winstgevende verkoop hem een nieuw element alzoo verschaffen voor zijne handelsbetrekkingen. Men houde daarbij wel in 't oog, dat juist de papiernijverheid bij ons — en dat zij bij uitzondering, — een zoo krachtige bescherming geniet van regeeringswege, dat enkel haar ten gevalle ons tarief nog ontsierd wordt door een recht van uitvoer op de grondstof welke zij noodig heeft, hetwelk zoo hoog is, dat men het bijna met een verbodsrecht gelijk kan stellen. Zonderling, de landgenoot mag zijne lompen niet even vrij uitvoeren als de boer zijn boter en kaas en de koopman zijn koffie of thee en de fabrijkant zijn manufacturen, omdat die beschikbaar moeten blijven voor den papierfabrijkant, wien anders de grondstof zou ontbreken. En diezelfde fabrijkant weigert de grondstof te koopen welke de vreemdeling hem toevoert en die bij tal van scheepsladingen, door zijne concurrenten in andere landen gretig gekocht wordt!

Zou alligt ook het eene feit het andere verklaren?

En hiermede acht ik mijne taak afgeloopen. Laten mannen van de scheepvaart de tabellen behandelen welke den verderen inhoud van dit boek uitmaken, want alleen geheele gemeenzaamheid met het onderwerp verleent een duidelijk overzicht van en een helder inzicht in deze, den lezer in den beginne haast overweldigende reeksen van cijfers. De scheepvaart-tabellen zijn zoo volledig, dat ze inderdaad een rijke en weldadige mijn ter bewerking aanbieden voor hem die, bij de kennis der feiten tevens de opgewektheid bezit, om die schijnbaar doode reeksen van getallen tot levende getuigen te maken van 't geen op de wereldzeeën en rivieren en in de havens van heinde en verre door onze zeevarenden is geschied.

Nog één tabel wensch ik den lezer op te dringen, eer ik de pen neerleg. Evenzeer als ik in den beginne een lijst gegeven heb van de twintig landen waarmede Nederland het meeste handel dreef, zoo wenschte ik hier ook nog een dergelijke tabel bij te voegen, die hetzelfde overzicht geeft van den Britschen handel, met de cijfers er naast. Ik acht zulk een staat werkelijk van belang voor ons, omdat ze ons het beeld geeft van den wereldhandel onzer naburen.

1870.	INVOER.	UITVOER.	TOTAAL.
1. Amerika	ƒ 598 mill.	ƒ 375 mill.	ƒ 973 mill.
2. Frankrijk	451 "	264 "	715 "
3. Indië	301 "	241 "	542 "
4. Hanzé steden	110 "	273 "	383 "
5. Nederland	172 "	207 "	379 "
6. Rusland	247 "	121 "	368 "
7. Australië	169 "	129 "	298 "
8. Egypte	169 "	106 "	275 "
9. Belgie	135 "	107 "	242 "
10. Britsch N.-Amerika	102 "	91 "	193 "
11. China	114 "	76 "	190 "
12. Turkije	78 "	74 "	152 "
13. Brazilië	73 "	67 "	140 "
14. Italie	46 "	75 "	121 "
15. Pruissen	59 "	56 "	115 "
16. Spanje	73 "	37 "	110 "
17. Zweden	77 "	23 "	100 "
18. Britsche West-Indiën	54 "	32 "	86 "
19. Peru	59 "	22 "	81 "
20. Chili	46 "	33 "	79 "
21. Denemarken	36 "	28 "	64 "
22. Portugal	36 "	27 "	63 "
23. Straits Settlements	30 "	29 "	59 "
24. Ceylon	41 "	11 "	52 "
25. Kaap de Goede Hoop	29 "	20 "	49 "
26. Argentijnsche Republiek	18 "	29 "	47 "
27. Noorwegen	26 "	15 "	41 "
Andere landen	302 "	350 "	652 "
	ƒ 3651 mill.	ƒ 2918 mill.	ƒ 6569 mill.

Mocht het overzicht van onzen handel gedurende de laatste vijfentwintig jaren iets bijdragen tot de juiste kennis daarvan, dan zal ik den arbeid aan dit opstel besteed, niet als verspild beschouwen. Dat onze handel in omvang toeneemt, voldingend is dat uit het bovenstaande gebleken, en gelukkig ook, dat wij inderdaad minder afhankelijk zijn van ons beschermd verkeer met Java, dan de vreemdeling 't ons gelieft toe te dichten. Maar tevens is uit dit alles duidelijk geworden dat wij nog menige bron van winsten kunnen vinden, waaruit de handelaar in 't buitenland al sedert jaren lang rijkelijk put, maar dat daarvoor nog iets meer noodig is dan de begeerte alleen. Er is hiervoor noodig meer moed, wat betreft het wagen van onze kapitalen aan de uitkomsten van onzen eigen arbeid, in plaats van aan het soms ongelukkig beleid van vreemde potentaten en schijnbaar eerlijke ontwerpers van groote ondernemingen; meer wakkerheid, door ook elders dan onder het koesterend ouderlijk dak onze opleiding en des noods ook ons bestaan te zoeken; en eindelijk meer degelijke kennis van datgene wat de handelsman noodig heeft, een onderwijs dus welks soberheid reeds de waarborgen liggen dat de leerstof kan en zal verwerkt worden. En wanneer Neerlands regeering dan door daden toont de hooge waardij te erkennen van goede zee- en rivier- en landwegen, niet voor den handel en de scheepvaart alleen, maar als hefboomen om geheel het volk als te lokken ja te dwingen tot den arbeid, dan gaat ons land weder een schoone toekomst te gemoet. Een volgend vijf-en-twintigtal jaren zal dan gansch andere uitkomsten aantoonen van onze handelsbedrijvigheid, dan 't mij gegund was ze in het bovenstaande te leveren.

P. N. MULLER.

STEENKOLENLADINGEN NAAR INDIE.

Voor eenige jaren ontstond er bij de Nederlandsche assuradeurs en reeders een groote vrees voor het gevaar van zelfontbranding bij het vervoer van steenkolenladingen. Het was, als ik mij wel herinner, in 1868 toen de *Zeelandia* en de *Hollands trouw* met steenkolenladingen aan boord verbrandden en verscheidene andere schepen brand in de lading kregen, die slechts met groote inspanning en gevaar werd gebluscht.

De assurantiepremiën voor het vervoer van steenkolen zoowel op lading als op casco werden verhoogd en allerlei voorzorgsmaatregelen aanbevolen om het gevaar te verminderen of weg te nemen.

Bij gelegenheid dat die maatregelen werden beraamd bleek het echter duidelijk dat de juiste oorzaken niet bekend zijn waarom steenkolen somtijds zoo bijzonder vatbaar zijn voor zelfontbranding. Velen prezen ventilatie van de ruimen aan, dit middel is zeker voortreffelijk waar het gaskolen geldt die voortdurend een vluchtig gas aan de atmosfeer afgeven, dat, als het opeenhoopt en dan met licht of vuur in aanraking komt, ontploft. Ventileert men nu goed, dan ontsnapt het gas geleidelijk en hoopt zich niet op in de ruimen. Door vele kustvaarders worden dan ook gaskolen dikwijls met open luiken vervoerd.

Hoogst zeldzaam worden echter dergelijke kolen naar Indie gezonden. Zelfontbranding na langdurig smeulen of zoogenaamd broeien komt veel meer voor bij die ladingen.

Alleen op die schepen waar de brand tijdig gebluscht is heeft men kunnen onderzoeken hoe zij is ontstaan, want als een brand totale vernieling ten gevolge heeft zal het wel altijd onmogelijk wezen om iets anders dan meer of minder gegronde gissingen over den oorzaak uit te spreken, en het is niet waarschijnlijk dat het splinternieuw beweren van sommige rechtsgeleerden, die brand zonder bekende oorzaak niet als overmacht willen erkennen

ooit door het gezond verstand van den handel zal worden aangenomen tot grondslag zijner overeenkomsten.

Waar men nu den oorsprong van het vuur kon opsporen vond men dat de steenkolen een ontbindingsproces hadden doorloopen en zich tot eene massa hadden gevormd, onder sterke ontwikkeling van hitte. Herhaaldelijk vond men dit op onderscheidene plaatsen van dezelfde lading. Men is het er nog niet geheel over eens welke de juiste oorzaak van het chemisch proces is. Vochtige toestand der steenkolen schijnt bepaald nadeelig te zijn, aanwezigheid van zoogenoemde „pyrieten" (zwavelijzer) in de kolen wordt te recht geschuwd, doch er is niemand die zal durven beweren dat hij voor of tijdens de inlading aan de steenkolen kan zien of zij in een toestand verkeeren waarin gevaar van zelfontbranding bestaat.

Bij deze hierboven beschreven wijze van zelfontbranding is het ook natuurlijk dat ventilatie geen absoluut middel daartegen is. Integendeel, waar het chemische proces aan den gang is wordt de ontknooping door het aanvoeren van zuurstof wel eens verhaast, zoo als herhaaldelijk gebleken is, wanneer de luiken werden geopend en de smeulende massa daarop vlam vatte.

Een geheel stelsel van buizen met dwarsverbindingen zou ook noodig zijn om zeker te zijn dat er geen deel van het ruim ongeventileerd bleef, en met het oog op het nadeel van vocht bij die lading moet men goede voorzorgen nemen dat de ventilators geen vocht aanvoeren.

Een gezagvoerder die op aanwijzing van een expert eenige ijzeren buizen in zijn ruim had aangebracht tusschen de kolenlading in kreeg den raad om vooral op geregelde tijden een thermometer naar beneden te laten zakken ten einde zich omtrent de temperatuur in de ruimen te vergewissen. Hij vroeg of nu niet door de ventilatie alle vrees voor zelfontbranding was weggenomen. Het antwoord was: de voorzorgen zijn zeker uitmuntend, maar men kan toch nooit weten! De tweede vraag van den gezagvoerder moest ook zonder beslissend antwoord blijven, zij luidde: „en als de thermometer een hooge, een gevaarlijke temperatuur aangeeft wat moet ik dan doen?" Inderdaad ook die vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden, want het openen der luiken, het werken in de lading leidt in zoodanige omstandigheden dikwijls tot ontvlamming eener nog slechts broeiende massa die welligt nog behouden over te brengen is, het inpompen van water is zeer bedenkelijk wanneer de reis nog eenigen tijd moet duren,

en het is de vraag of eene hooge temperatuur zonder brand of bewijsbaar onmiddelijk brandgevaar den gezagvoerder het recht geeft om de steenkolen over boord te werpen.

Met allen eerbied dan ook voor de aanbevolen voorzorgsmaatregelen is zeker het beste van allen om steenkolen te laden die *niet* vatbaar zijn voor zelfontbranding, en het zou eene weldaad zijn voor de scheepvaart, indien men de eigenschappen kon opsporen die het gevaar opleveren en de middelen kon vinden om te onderzoeken of de steenkolen die men wil verschepen, die al of niet bezitten.

Sedert 1868 is de Nederlandsche koopvaardijvloot, niettegenstaande de verzending van steenkolen naar Java en Singapore aan vele schepen onder Nederlandsche vlag emplooi bezorgde, in veel minder mate door dergelijke rampen getroffen.

De eenige mij bekende sinisters zijn:

1o. het schip „Nehalennia op 22 Juli 1873 van Nieuwediep rechtstreeks naar Java vertrokken met eene lading steenkolen in eerstgenoemde haven uit kolenhaalders overgenomen, en den 30 October op 35° Z. Br. 94° O. L. verbrand. De equipage kwam in de scheepsbooten behouden te Batavia aan.

2o. het schip „Sambiri" in Januari 1872 met eene lading steenkolen van Sunderland naar Samarang vertrokken, met schade te Lissabon binnengeloopen, den 13 April 1873 weder van daar uitgezeild, en waarvan sedert niets vernomen werd. De reden van het verongelukken van dat schip is dus onbekend.

Bij Britsche bodems schijnt daarentegen het in brand geraken der ladingen met zoo betreurenswaardige regelmatigheid voor te komen, hetwelk ook door den veel grooteren omvang dier verschepingen verklaard wordt, dat een Parlementslid de heer Bates daarin aanleiding heeft gevonden om een onderzoek voor te stellen.

Dit voorstel is aangenomen en dientengevolge is opgedragen aan den „Board of Trade" (men vergeve mij dat ik den naam van dat departement niet vertaal, maar zaak en naam beiden zijn op Nederlandsch gebied naar 't schijnt niet te vertolken):

„eene opgave van alle met steenkolen geladen schepen, bestemd naar beoosten de Kaap de Goede Hoop, verbrand of vermist sedert het jaar 1868, met vermelding van ladingplaats, bestemmingplaats, naam der afschepers, en, zooveel mogelijk, omschrijving van de afgescheepte kolen."

Deze opgave is dezer dagen in het licht verschenen, en ik acht van belang dat zij ook onder de oogen kome van het Nederlandsch

publiek. Ik voeg dus de volledige vertaling van die opgave als bijlage bij dit opstel.

Evenzeer als de Engelsche couranten die van de bedoelde „return” hebben melding gemaakt onthoud ik mij van commentarien.

Het onderwerp is nog in studie, wij kunnen nog geene conclusies trekken. Welligt leidt de openbaarmaking tot het bekend worden van andere feiten die bij het onderzoek van belang zijn. De namen der afschepers worden vermeld, niet om eenige schuld aan te toonen, maar tot beter aanduiding van de soort van de steenkolen. Blijkbaar was het doel om als eene zekere soort in vergelijking met anderen zeer veelvuldig voorkwam, een nader onderzoek van die bepaalde soort uit te lokken. In dit opzicht is echter de tabel merkwaardig, dat zij geen aanleiding geeft om ruwweg deze of gene steenkolensoort als verwerpelijk voor den overvoer op lange reizen aan te wijzen. Bijna alle Britsche kolenhavens van eenige beteekenis komen op de zwarte lijst voor, Newcastle (Shields) en Sunderland, Greenock-Glasgow en Liverpool Birkenhead, Cardiff en Dundee, de vette kolen van Wales en New-castle, de drooge „hard splint” kolen, allen schijnen hun tol aan het dreigende gevaar betaald te hebben.

Voorloopig kan men alleen zeggen dat wanneer eene soort steenkolen reeds in de mijnen bekend is als gevaarlijk door het schielijk afgeven van gas, het niet verantwoord is om gedurende vier of vijf maanden groote hoeveelheden van die soort op een te hoopen in een scheepsruim waar het gas bij zijn ontwijken door de naden van het tusschendek zoo ligt met het vuur van de kombuis of het licht in het volkslogies in aanraking komt.

Het treurigste deel van den staat is zeker de laatste kolom, waaruit blijkt hoeveel menschenlevens die rampen gekost hebben. Terwijl de schepen waarvan men weet dat zij verbrand zijn slechts weinig verlies van equipage te betreuren hadden — zes man op een schip, vermoedelijk door het omslaan van een boot, één op een ander ten gevolge van eene ontploffing, en op 22 andere schepen geen enkel menschenleven, hebben de 15 *vermiste* schepen aan 368 zeelieden het leven gekost op eene voor de nablijvenden zoo hoogst treurige wijze — de onbekende dood — het rechtsvermoeden van overlijden.

Het is niet waarschijnlijk dat *al* de sinisters dezer laatste cathegorie door brand in de lading zijn veroorzaakt, want velerlei zijn de redenen die een schip kunnen doen vergaan zonder dat de

opvarenden worden gered, en ook bij den overvoer van ijzer-, graan-, houtladingen en dergelijke waarbij van geen zelfontbranding sprake kan zijn is het „vermissen" van schepen helaas geen onbekende zaak.

Bij de onzekerheid van de oorzaak was er alle reden om die schepen in deze tabel niet over te slaan, doch vooral ten aanzien van die ladingen is het voorzichtig om niet a priori de soort van steenkolen af te keuren waarmede het schip geladen was.

Het zou hard zijn voor den eigenaar eener mijn indien zijn soort kolen in verdenking kwam bij de assuradeurs omdat het schip waarin die geladen waren met man en muis was gezonken door aanvaring of andere zeeramp.

Ik vertrouw dat deze tabel aanleiding zal geven tot het publiceeren van meer bijzonderheden omtrent brand aan boord van kolenschepen op verre reizen. Te recht werd in het orgaan der Engelsche scheepvaart de „Shipping & Mercantile Gazette" opgemerkt dat mededeeling onder anderen van de maatregelen voor de ventilatie aan boord der verbrande schepen al of niet genomen van veel belang zou zijn. Het is te verwachten dat in het vervolg dat punt niet onopgemerkt zal blijven in de officieele verslagen over dergelijke zeerampen. Bij de groote uitbreiding van het kolenvervoer ten gevolge van de toeneming der stoomvaart is het voor stoom- en zeilvaart beiden zeer belangrijk om door eene aanhoudende raadpleging der ondervinding de risico's van dat vervoer tot een minimum te beperken.

Amsterdam, Sept. 1874. J. B.

NASCHRIFT. — Sedert het voorgaande werd geschreven, zijn weder een aantal nieuwe rampen met kolenschepen bekend geworden, waaronder ook op Nederlandsche bodems. Volgens opgaven van Lloyds hebben van 30 Juni 1873 tot 30 Juni 1874 47 zeil- en 2 stoomschepen beladen met kolen, brand in de lading gehad. Van deze zijn 16 totaal afgebrand, bekwamen 10 zware en 23 geringe schade.

Van de Nederlandsche schepen werd het volgende bekend.

Het schip *Susanna Johanna*, kapt. Nulshoff, 1248 gemeten ton-

nen, van Newcastle naar Atchin, verbrandde den 10 September 1874 op 38_0 Z. Br. 2_0 L. W. De equipage werd gered.

Het schip *Ottolina*, kapt. W. Ouwehand, 1473 gemeten tonnen, arriveerde den 20 October 1874 te Batavia van Nieuwediep na brand gehad te hebben in de lading steenkolen, waardoor men genoodzaakt was c_a 125 ton kolen over boord te werpen.

Het schip *Maassluis*, kapt. J. G. Küchler, kwam den 14 Oct. 1874 van Newcastle te Atchin aan, na wegens het broeien van de steenkolen een gedeelte over boord te hebben geworpen. Deze gezagvoerder rapporteert het volgende, (zie *N. Rott. Ct.* van 11 Dec.):

„Volgens nader berigt van den gezagvoerder van het fregatschip *Maassluis*, van Newcastle met steenkolen te Atchin gearriveerd, betreffende de vrees voor ontbranding der lading steenkolen, verneemt men dat de thermometer zelfs 105° Fahr. op de kolen teekende.

Na eerst tot op tusschendeks gegraven te hebben, meende men het gevaar te hebben overwonnen, doch na eenige dagen nam de warmte zoo zeer toe dat men verplicht was nog lager te graven en een gedeelte over boord te werpen, en is zoodoende het gevaar overwonnen.

De hitte zat alleen middenscheeps, en men meende als oorzaak te kunnen aannemen dat, dewijl de gansche lading midden in het schip gestort was, dáár de kolen stijf gepakt waren, met veel gruis, terwijl voor en achter, door afloop der kolen, alleen grove kolen zich bevonden. In de alzoo middenscheeps aanwezige fijne kolen moest noodwendig broei ontstaan, die thans gelukkig is geweerd. Voor een ander schip, een dag later gezeild, is dit nootlottig afgeloopen."

Men mag aannemen dat hier aan de gebezigde voorzorg om de temperatuur in de ruimen waar te nemen, het behoud van het schip en van het grootste deel der lading te danken is, en wij hopen dat belangstellenden den zorgvuldigen gezagvoerder een bewijs van erkentelijkheid zullen geven. Dit rapport versterkt ons echter in de meening dat eene nadere grondige studie van de voorzorgen die bij het vervoer van steenkolen-ladingen moeten in acht genomen worden hoogst noodzakelijk is. Men heeft hier weder drie Nederlandsche schepen waar de door experts voorgeschreven ventilatie der ruimen *niet* afdoende is geweest. Ook in Engeland vestigt men hoe langer hoe meer de aandacht op die zijde van het vraagstuk. In een heden ontvangen circulaire van een der grootste scheepsmakelaars in Liverpool lezen wij:

„Wij moeten opmerkzaam maken op het zeer gewigtige vraag-
„stuk van de talrijke verliezen van met kolen beladene schepen,
„dat eene soort van epidemie is geworden, noch houten noch
„ijzeren schepen sparende. Vele theorien zullen daarover worden
„gemaakt. Éene meening die meer en meer veld wint deelen wij
„zelven tot zekere hoogte, namelijk dat het stelsel van ventilatie
„'t welk in den laatsten tijd is aangenomen, *het kwaad verergert*
„'t welk het moet voorkomen. Bij het officieele onderzoek naar
„de plaats gevonden zeerampen zal aan dat punt voorzeker de
„noodige aandacht worden geschonken."

Ook in Nederland zullen wij de resultaten van het Engelsche onderzoek met belangstelling volgen; doch inmiddels zij het aan Nederlandsche experts aanbevolen om hunnerzijds een onderzoek in te stellen naar de feiten die binnen den kring hunner waarneming liggen.

Amsterdam, 2 Januari 1875.

OPGAVE *van alle met steenkolen geladen schepen bestemd naar*
sedert het jaar 1868, *met vermelding van ladingplaats,*
(Opgemaakt volgens order van „the Honourable the

1868.

SCHEPEN.	Officieel cijfer.	Thuisbehoorende te	Tonnen.	Soort.	Vertrokken van	Bestemd naar
Cattofield.	53253	Aberdeen	450	Bark	Leith	Penang
Treasure Trove.	60081	Liverpool	1421	Fregat	Shields	Calcutta
Kate Darton.	59112	St. John N. Brunswijk.	906	Bark	Liverpool	Bombay
Persia.	50366	Glasgow.	1290	Fregat	Greenock	Bombay
Coromandel.	53893	Glasgow.	1232	Fregat	Shields	Hongkong
Belcarrig.	10544	Sunderland.	884	Fregat	Sunderland	Bombay
Bombay.	25094	Greenock.	890	Fregat	Greenock	Bombay

1869.

SCHEPEN.	Officieel cijfer.	Thuisbehoorende te	Tonnen.	Soort.	Vertrokken van	Bestemd naar
Innisfallen.	51004	Liverpool.	1339	Fregat	Liverpool	Bombay
Enoch Arden.	54467	St. John N. Brunswijk.	680	Bark	Cardiff	Shanghai
L'Agouhanna.	50722	Glasgow.	1104	Fregat	Liverpool	Bombay
Commodore Perry.	10497	Newcastle.	1978	Fregat	Newcastle	Point de Galle
Neptune's bride.	2138	South Shields	466	Bark	Shields	Point de Galle
Caribou.	50750	Glasgow	1160	Fregat	Glasgow	Point de Galle
Ladyburn.	63436	Greenock	1431	Fregat	Greenock	Bombay
Australasian.	52176	St. John N. Brunswyk	1247	Fregat	Liverpool	Aden

beoosten de Kaap de Goede Hoop, aangemeld aan den Board of Trade, als verbrand of vermist
bestemmingplaats, naam der afschepers, en zooveel mogelijk omschrijving van de geleverde kolen.
House of Commons" dd. 18 Mei 1874.

1868.

Naam der afschepers	Soort van kolen.	Aard van het ongeluk.	Wanneer het heeft plaats gehad.	Waar het ongeluk is voorgevallen	Verlies van menschenlevens.
W. S. Lorraine & Adam	Glasgow hard splint.	verlaten brandende.	24 Aug. 1868	36° 42′ ZB. 12° 10′ WL.	Geen.
. . . .	. . . .	Verbrand.	6 Sept. 1868	6° 48 NB. 22° 48 WL.	Geen.
J. P. Higginson & Co.	1362 tonnen (*).	Verbrand.	27 Sept. 1868	32° 50 ZB. 4° 20 OL.	6
. . . .	. . . .	Verbrand.	2 Nov. 1868	Op de hoogte van de Kaap de Goede Hoop.	Geen.
J. Hall en Co. te Newcastle.	1792 tonnen Cowpen-steam coals.	Verbrand.	14 Nov. 1868	18 mijlen ten NO. v. d. vuurtoren te Batavia.	Geen.
GeorgeLord voor JClay te Sunderland; C. Alcock London.	Davison's West Hartley steam coal.	Verbrand.	29 Nov. 1868	Dia Gracia, Chagos-eilanden.	Geen.
Robert Forrester 4. West Nile street, Glasgow. John Brijmner en Co., Greenock. Duncan, Nicol en Co. Greenock.	1251 tonnen Omra splint coal. 319 tonnen best Wishaw Main coal. 119 tonnen best splint coal van de Larkhall mijnen.	Vermist sinds	Dec. 1868	Onbekend.	24

(*) De kwaliteit kon niet geconstateerd worden.

1869.

Naam der afschepers	Soort van kolen.	Aard van het ongeluk.	Wanneer het heeft plaats gehad.	Waar het ongeluk is voorgevallen	Verlies van menschenlevens.
Fraser Ricketts en Co.	1865 tonnen. (*)	Vermist sinds	Jan. 1869	Onbekend.	30
D. Davies en Co. Cardiff	680 tonnen (grove) Rhondda Valley steam coal (†)	Verbrand	13 Febr. 1869	China zee.	Geen
Fraser Ricketts en Co.	1606 tonnen (*)	Verbrand	3 Febr. 1869	70 mijlen ten Z. van Bombay.	Geen
Joseph Fothergill, Belader voor Cowpen Colliery Queenstreet Quayside Newcaste of Tyne.	Weigering tot het geven der noodige mededeelingen.	Verbrand	27 Aug. 1869	Op reis.	1 (door ontploffing).
P. Dale en Co. North Shields.	657 tonnen Cowpen steam coals.	Verbrand	14 Oct. 1869	38° ZB. 18° OL.	Geen
Scott en Gilmond.	Wishow hard splint coal	Verbrand	3 Dec. 1869	Indische zee.	Geen
Hamilton M'Culloch en Co, 88 Great Clydestreet Glasgow.	2065 tonnen hard splint coal.	Vermist sinds	11 Dec. 1869	Onbekend.	31
T. S. Hancock.	1843 tonnen Brymbo Main.	Vermist sinds	31 Dec. 1869	Onbekend.	22

(*) De kwaliteit kon niet geconstateerd worden.
(†) De steenkool was van beste kwaliteit, zooals men weet is in de mijn een gevaarlijk soort steenkool aanwezig, welke gestadig gas ontlaadt, dat eene uitbarsting veroorzaakt indien het in aanraking komt met een onbesloten licht.

1870.

SCHEPEN.	Officieel cijfer.	Thuisbehoorende te	Tonnen.	Soort.	Vertrokken van	Bestemd naar
Knightsbridge.	60993	Londen	1511	Fregat	Sunderland	Bombay
Elizabeth Fleming.	56173	Glasgow	727	id.	Glasgow	Rangoon
Malabar.	62073	Greenock	1200	id.	Londen	Batavia
Vanda.	29903	Liverpool	1141	id.	Newcastle	Calcutta
Mercara.	45364	Liverpool	396	Bark	Liverpool	Singapore
Compeer.	48546	Greenock	980	Fregat	Greenock	Bombay
Beacon Light.	59265	St. John, Nieuw Brunswijk	916	id.	Greenock	Rangoon
Havering.	9171	Plymouth	845	id.	Greenock	Bombay
Aggie M.	50869	Glasgow	783	Bark	Cardiff	Manilla Baai

1871.

SCHEPEN.	Officieel cijfer.	Thuisbehoorende te	Tonnen.	Soort.	Vertrokken van	Bestemd naar
Geraint	55457	Greenock	1075	Fregat	Cardiff	Shanghai.
Sea Pink	48249	Liverpool	995	id.	North Shields	Calcutta
Baringa	47540	Liverpool	980	id.	Shields	Bombay

1872.

SCHEPEN.	Officieel cijfer.	Thuisbehoorende te	Tonnen.	Soort.	Vertrokken van	Bestemd naar
Kentville	60071	Liverpool	782	Bark	Liverpool	Hongkong
Garibaldi	42257	id.	795	Fregat	Birkenhead	Bombay
Cordillera	48824	id.	1401	id.	Newcastle on Tyne.	Bombay
Natolia	35055	North Shields.	1075	id.	North Shields	Bombay

1870.

...am der afschepers.	Soort van kolen.	Aard van het ongeluk.	Wanneer het heeft plaats gehad.	Waar het ongeluk is voorgevallen.	Verlies van menschen-levens.
Hudson & Son.	2300 tonnen Cowpen West Hartley en Buddle's West Hartley Steam coals.	Verbrand	5 Jan. 1870	1° 13 N.B. 76 22' O. L.	Geen
...rchibald Russell Glasgow.	Ongeveer 300 tonnen Wishaw hard splint coal.	id.	14 Julij 1870	37°23' N.B. 16°23' W.L.	Geen
...ckwood Connor & Co Londen.	1274 tonnen Langley coals.	id.	24 Juli 1870	29° 50' Z. B. 35° W. L.	Geen
...damson en Short. North Shields.	930 tonnen Howard's West Hartley steam coals, 561 tonnen cokes.	id.	27 Juli 1870	37° 10' Z. B. 13°30' O.L.	Geen
...V. en C. Battersby.	583 tonnen North Wales main.	Vermist sinds	10 Oct. 1870	Onbekend	14
...hn Morrison en Co. Fenchurch street.	Hoedanigheid niet geconstateerd.	Verbrand	12 Oct. 1870	3° Z. B. 69° O. L.	Geen
Gebr. Dunn 72, ...reat Clyde street Glasgow.	1440 tonnen best Glasgow handpicked splint.	id.	11 Nov. 1870	35 46' Z. B. 17°31 W.L.	2
...amilton M'Culloch en Co, ...amilton Colliery Office. Great Clyde street, Glasgow,	905 tonnen hard splint coal.	id.	Dec. 1870	Indische zee.	8
R. S. M. Moreland ...en Co., Greenock.	200 tonnen. Hoedanigheid niet geconstateerd.				
...). Davies en Co. Cardiff.	1072 tonnen Blaengwar Merthyr steam coal (grove) (*)	Vermist sinds	22 Dec. 1870	Onbekend.	18

1871.

Davies & C. Cardiff	1600 tonnen (grove) Rhondda Valley steam coal. (*)	Vermist sinds	1 Maart 1871	Onbekend.	Nr. gissing 26
...ter Dale & C. North Shields	1378 tonnen steam coal van Cowpen Colliery.	id.	24 Oct. 1871	id.	26
Heald & C° te Newcastle	1441 tonnen Davidson's West Hartley steam coal	id.	18 Nov. 1871	id.	26

(*) De steenkool was van beste kwaliteit. Zooals men weet is in de mijn een gevaarlijk soort steenkool ...wezig, welke gestadig gas ontlaadt, dat eene uitbarsting veroorzaakt indien het in aanraking komt met een ...esloten licht.

1872.

J. Hancock & Scott.	1102 tonnen Brymbo steam coal.	Vermist sinds	20 Mrt. 1872	Onbekend.	16
..., & C. Battersby.	1199 tonnen North Wales main.	id.	9 Oct. 1872	id.	16
B. Minto.	1950 tonnen steam coal.	id.	15 Nov. 1872	id.	30
...eter Dale & C. North Shields.	1484 tonnen steam coal van Cowpen Colliery.	id.	8 Dec. 1872	id.	24

1873.

SCHEPEN.	Officieel cijfer.	Thuisbehoorende te	Tonnen.	Soort.	Vertrokken van	Bestemd naar
Durham Castle	65746	Londen	1010	Stoomboot	Liverpool	Bombay
Oneiza	42663	Liverpool	1317	Fregat	North Shields	Aden
Bernice	24244	Liverpool	1455	id.	id.	Bombay
County of Nairon	60425	Glasgow	999	id.	Glasgow	Soerabaija
Prince Alfred.	58023	Shoreham	368	Bark	Hull	Point de Galle
Waverley	45453	Liverpool	999	Fregat	Shields	Singapore
St. Mungo	52584	Glasgow	1375	id.	Dundee	Point de Galle
Walter Bainë	62054	Greenock	898	id.	id.	Calcutta

1873.

am der afschepers.	Soort van kolen.	Aard van het ongeluk.	Wanneer het heeft plaats gehad.	Waar het ongeluk is voorgevallen.	Verlies van menschen-levens.
E. Lawrence & C.	1872 tonnen Westminster best coal.	Vermist sinds	15 Jan. 1873	Onbekend.	27
Heald & C. Newcastle.	Cowpen steam coals.	id.	31 Jan. 1873	id.	28
P. Harrison & C. Newcastle.	Davidson West Hartley steam coals.	Verbrand	23 Mrt. 1873	40 mijlen ten Z. W. van Bombay	Geen
ames Finlay & C.	400 tonnen steam coal. Weigering van wege de eigenaars om eenige mededeeling te doen.	id.	15 Aug. 1873	Panka Punt N. O. van Java.	Geen
rnett & C. Feather one Main Colliery West Yorkshire	Tweede klasse grove steam coals geschikt voor machines in fabrieken enz.	id.	31 Aug. 1873	23°30′ Z. B. 79°56′ O.L.	Geen
I. & H. Scott. Newcastle.	Cowpen steam coals.	id.	19 Sept 1873	37°49′ Z. B. 88° 7′ O. L.	Geen
mcan, Mitchell & C. Dundee.	Townhill steam coals.	id.	13 Sep. 1873	34° 57′ Z. B. 20° 18′ O.L.	Geen
idrew Spencer 160 pe-street Glasgow	1200 tonnen Wishaw coal.	id.	29 Sept. 1873	57°32′ Z. B. 80° 58 O.L.	Geen

RECAPITULATIE.

Anno.	Aantal schepen.	Tonnen.	Verbrand.	Vermist.	Verlies van menschenlevens.
1868	7	7073	6	1	30
1869	8	9405	5	3	84
1870	9	8499	7	2	42
1871	3	3050	—	3	78
1872	4	4053		4	86
1873	8(*)	8421	6	2	55
Totaal	39(*)	40501	24	15	375

(*) Een dezer schepen was een stoomboot.

BEVOLKINGS-THEORIËN.

De elementen der Sociale wetenschap. Nijgh en van Ditmar. *Rotterdam* 1873.

Dit door een ongenoemden voor het eerst in het engelsch uitgegevene werk, hetwelk in Engeland meerdere herdrukken beleefde, in het fransch, duitsch en eindelijk ook door een onbekenden in het hollandsch vertolkt werd, schijnt mij toe een te belangrijk onderwerp te behandelen om het met stilzwijgen te laten voorbijgaan.

Het is echter mijn plan niet om al de daarin voorkomende kwestien te bespreken, de in dit tijdschrift beschikbare ruimte zou dat niet toelaten en vele dier kwestien zullen beter door meer bevoegden behandeld worden. Ik zal mij vooral bepalen tot de hoofdgedachten die meer in onmiddellijk verband staan met de natuur- en geneeskundige wetenschappen.

Het werk heeft eene zeer uitgebreidde strekking. De schrijver stelt zich voor, dat hij het middel gevonden heeft waardoor de armoede en hare gevolgen met het beste gevolg kunnen bestreden worden en prijst met groote overtuiging het gebruik van het door hem gevondene middel aan.

Zijne hoofddenkbeelden zijn in het kort de volgende:

Het is in strijd met de wetenschap om aan te nemen dat er een godheid bestaat.

Evenzoo leert de wetenschap dat de geestelijke vermogens gebonden zijn aan den stoffelijken bouw des ligchaams en zonder dit niet kunnen bestaan. Van onsterfelijkheid des menschen kan dus geen sprake zijn.

De mensch is het hoogste wezen op aarde. Zijn organen en vermogens hebben alle aanspraak op achting, geen verdient boven de andere gesteld te worden.

Het is de hoogste wet der zedelijkheid om te zorgen voor de gezondheid van het organisme. Die gezondheid wordt bevorderd

door de gelijkmatige oefening van ieder orgaan. Het is onzedelijk om het eene orgaan boven het andere te stellen, om het eene vermogen boven het andere op te voeden. Godsdienstig leeft alleen hij die alle organen en vermogens in gezonden toestand houdt.

De christelijke godsdienst, door de geestvermogens te stellen boven die des ligchaams, heeft oneindig veel kwaad gesticht. Armoede en gebrek aan liefde of liever ontbreken van de gelegenheid om aan de neiging tot voortplanting van het geslacht op waardige wijze te voldoen, zijn de grootste kwalen onzer maatschappij. Beide vloeijen voort uit gebrek aan voedingsmiddelen en uit het vermogen aan dergelijke organismen eigen, om zich in het oneindige voortteplanten.

Wordt aan dit laatstgenoemd vermogen toegegeven dan ontstaat overbevolking; deze, daar het voortbrengingsvermogen der aarde beperkt is, veroorzaakt noodwendig gebrek aan voedingsmiddelen, hetgeen wederom ten gevolge heeft dat de overtollige bevolking door langzamen of snellen hongersnood ten gronde moet gaan. De loonen worden door de concurrentie noodwendig lager, eindelijk bereiken zij een minimum, de werkkrachten der bevolking worden op hooger en hooger proef gesteld, eindelijk gaat een deel der overwerkte en uitgehongerde bevolking ten gronde. Het evenwigt wordt tijdelijk hersteld om na korten tijd weder verbroken te worden.

Die noodzakelijke armoede kan alleen door onthouding van liefdegenot bestreden worden. Die natuurlijke aandrang is echter zoo groot, dat, zal de gezondheid niet lijden, daaraan moet worden toegegeven. Het eenige in onze maatschappij geoorloofde middel om dien aandrang te voldoen, is in het huwelijk gelegen; dit is eigenlijk een onzedelijke band, die de vrijheid der zich daarin begevende voor altijd vernietigt, de waarde en vrijheid der vrouw aan den man prijs geeft. De andere middelen van bevrediging zijn prostitutie en andere onzedelijke, ja onnatuurlijke handelingen. Deze allen vernederen den mensch, benadeelen de gezondheid.

Onze maatschappij schommelt dus om zoo te zeggen tusschen twee kwaden, òf onthouding van liefdegenot met hare gevolgen, ziekte voortgebragt door onthouding, ziekte en vernedering gevolgen van prostitutie enz., òf toegeven aan het liefdegenot en onbepaalde vermenigvuldiging van het menschelijk geslacht met de stellige gevolgen: ziekten en vroegtijdig sterven door gebrek.

Aan die schommeling tusschen twee kwaden moet een einde komen, het gebrek ontweken en het liefdegenot aan ieder ver-

zekerd worden. Geen mensch moet meer arbeiden dan voor de instandhouding van zijne gezondheid noodig is, ieder ontvange hoog loon en hebbe nog tijd over om zich intellectueel te ontwikkelen, ieder neme op matige wijze deel aan de voortplanting van ons geslacht. Die zich binden wil doe dat door het huwelijk, die dat niet verkiest neme zijne toevlugt tot de vrije liefde; wel ruste op ieder de verpligting om zijne kinderen op te voeden, maar niemand zij gebonden om slechts van eenen man ze te ontvangen of ze aan eene vrouw te schenken.

En om nu tot dien heilrijken toestand der maatschappij te geraken doet de S. ons een middel aan de hand, welks toepassing hem toeschijnt alle maatschappelijke kwalen te zullen genezen. Door dat middel houdt onverdiende armoede op, erlangt ieder hetgeen hem toekomt: matigen arbeid, goed voedsel met toebehooren, vrijen tijd en behoorlijke gelegenheid tot voortplanting. Dit hooggeroemde middel bestaat daarin, dat op kunstmatige wijze de zwangerschap moet worden voorkomen en gezorgd, dat iedere vrouw niet meer dan twee of hoogsten drie kinderen ter wereld brenge; het evenwigt tusschen bevolking en voedingsmiddelen blijft dan bestaan en de noodlottige gevolgen van het ten nadeele der bevolking verbrokene evenwigt zullen van zelf wegblijven. S. verwerpt kindermoord en opwekken van miskraam, middelen door onbeschaafde volken en wilden gebruikt; hij geeft vijf middelen op waardoor dat doel bereikt kan worden. Van deze is er slechts één, dat natuurlijk is, het (door Raciborsky opgegevene) waarvan de ondervinding leert dat het aan het beoogde doel niet voldoet. Van twee anderen zegt hij zelf, dat zij met de gezondheid in strijd zijn. Er blijven dus nog slechts twee middelen over, waarvan het eene kieschheidshalve niet kan worden besproken, het andere in de praktijk nog niet heeft getoond het doel te kunnen treffen, dus vrij onzeker is.

Dit is de nieuwe leer in een tamelijk digt gedrukt klein 8° boek van 367 pagina's verkondigd, eene leer die bestemd is om de oude godsdienst te verdringen, het geloof aan de suprematie van het geestelijk leven te vernietigen en een nieuwe godsdienst te scheppen. Met veel talent, zelfs op enkele plaatsen met welsprekenheid verkondigd, zou ik haar niet trachten te wederleggen, zoo niet hare stellingen gezegd werden te rusten op de uitkomsten van natuur- en geneeskundig onderzoek, welke tot nog toe althans, niet in haar geest gesproken hebben.

Het is in de laatste jaren meer dan ooit mode geworden om

hetgeen de natuurkundige wetenschap leert als hefboom te gebruiken ter omverwerping van godsdienstige en zedekundige begrippen en maatschappelijke toestanden. Waren daartoe alleen gebruikt de resultaten door die wetenschap geleverd welke als onomstootelijk kunnen worden beschouwd, dan zeker zouden die pogingen geregtvaardigd zijn, en zouden zij zeker doeltreffen, want hetgeen waar is moet uitgesproken worden en alleen op waarheid moet godsdienstig, zedelijk en maatschappelijk leven gegrondvest zijn. Maar door velen wordt als waarachtig resultaat van wetenschap gebruikt hetgeen nog niet als zeker resultaat vast staat; de gissingen door wetenschappelijke mannen met meer of minder schijn van gunstigen uitslag verdedigd worden als waarheden beschouwd, verkondigd en gebruikt als zoovele stormrammen om het vertrouwen op algemeen aangenomen denkbeelden te schokken en om bestaande maatschappelijke toestanden omver te werpen. De menigte die buiten magte is om het ware van het waarschijnlijke te onderscheiden, die niet weet wat zeker resultaat is en wat slechts gegist werd, laat zich ligtelijk verleiden en wordt gemakkelijk een speelbal van ieder die op die wijze wetenschap misbruikt.

Wanneer men het beschrijvende gedeelte der natuurwetenschap buiten beschouwing laat, dan is het hoofddoel harer beoefening, naar ik meen, hoofdzakelijk daarin gelegen, dat de eigenschappen der stof en de bewegingen der stof in haar onderling verband worden opgespoord. Het onderzoek der laatste honderd jaren heeft geleerd dat de onderlinge groepeering der, de waarneembare stof zamenstellende atomen, wel verandert, maar dat die atomen nimmer te gronde gaan. Het heeft bovendien met eene hooge mate van waarschijnlijkheid aangetoond, dat de bewegingswijzen der stof en die der atomen wel in andere kunnen overgaan, maar dat de eenmaal begonnen beweging nooit ophoudt, dat de beweging dus evemin als de stof zelve vernietigd wordt en dat de gekende en onderzochte bewegingswijzen aan vaste wetten gebonden zijn. Maar omtrent de oorzaak der dingen en harer bewegingen zwijgen de natuurkundige wetenschappen; zij hebben zich het onderzoek naar die oorzaak niet ten doel gesteld, en hebben eerst wezenlijke vorderingen gemaakt toen zij het opsporen van die oorzaak en het doel van het gebeurende buiten den kring harer overwegingen sloten. Het bestaan der godheid, het door deze beoogde doel, zijn invloed op het wezen en leven der dingen is voor die wetenschap geheel onverschillig; zij gaat uit van de gissing dat geen

gevolg zonder oorzaak is; zij veronderstelt dat er eene onwrikbare band is tusschen oorzaken en gevolgen: nam zij het tegendeel aan, geloofde zij dat er willekeur kon plaats grijpen dan verloochende zij het doel van haar onderzoek, het vinden namenlijk van de wet der beweging, maar verder gaat zij niet. Tot nog toe is die gissing in al wat tot het zuiver gebied der stoffelijke beweging behoort bevestigd geworden, maar dat geeft haar geen regt hoegenaamd om te beweren dat die gissing volstrekte waarheid is; zij zal dat eerst kunnen doen wanneer de gansche stoffelijke natuur in alle hare uitingen zal zijn gekend en door die kennis hare gissing zal zijn bevestigd geworden.

Evenmin heeft de leer des levens tot nogtoe iets met zekerheid geleerd omtrent het verband dat tusschen de geestelijke en ligchamelijke vermogens bestaat. Wel kan met eene groote mate van zekerheid worden bevestigd, dat de uiting der geestelijke vermogens verbonden is aan eene zekere mate van integriteit der hersenen, dat, met andere woorden, ziekte van deze zoo dikwijls die uiting stoort, maar verder is zij niet gekomen, het geheim van het zielenleven is evenmin verklaard als dat van het leven. Om te volharden in het physiologisch onderzoek is het noodzakelijk aan te nemen, dat ook hier orde en regel heerscht, dat dezelfde bewegingswijzen die in de anorganische voorwerpen worden waargenomen, ook werkzaam zijn in de organische, maar meer dan een vermoeden is het niet, en zelfs heeft dit vermoeden slechts in deze eeuw vaste wortelen in den geest der physiologen geschoten, toen in het begin dezer eeuw de groote Bichat, de schepper der algemeene anatomie, als onderscheidingsteeken der organische van de anorganische natuur had aangenomen, dat gene door de levenskracht beheerscht werd, eene kracht die volgens hem, daarin van de overige verschilde, dat zij willekeurig werkte, aan regel noch wet gebonden.

Hoeverre wij nog verwijderd zijn van eene juiste kennis van de feiten des levens, hoevele moeijelijkheden, schijnbaar althans onoverkombare, nog op dat gebied worden aangetroffen, moge uit het volgende voorbeeld, aan de bevruchting ontleend, blijken.

Het is een feit boven alle tegenspraak verheven, dat physische en psychische eigenschappen van de ouders op de kinderen, zelfs van voorouders, op het nageslacht overgaan. Het is begrijpelijk ofschoon niet verklaarbaar, dat de eigenschappen der moeder, die gedurende negen maanden in innige aanraking met de vrucht verkeert, op haar kind overgaat, maar geheel onverklaarbaar,

volkomen onbegrijpelijk is het hoe die des vaders aan de vrucht worden medegedeeld. Hoogstwaarschijnlijk is een enkel spermatozoön voldoende om de kiem des levens in het ei te planten. Dit uiterst kleine, alleen door het microscoop zichtbare voorwerp is dus de drager van al de op dat ei overgaande psychische en physische eigenschappen des vaders. Hoe al die eigenschappen voor overbrenging vatbaar worden, hoe dat overbrengen zelf gebeurt, is een raadsel aan welks oplossing voor alsnog in de verste verte niet gedacht wordt, en dit is maar eene der vele vraagstukken die opgelost moeten worden voor en aleer de verklaring van het levensproces mogelijk zal zijn, voor dat beslist kan worden of dit al of niet uitsluitend afhankelijk is van de werking der in de overige natuur werkzame krachten. De physioloog, ik herhaal het, gaat bij zijn onderzoek tegenwoordig uit van het denkbeeld dat het levensproces van die krachten afhankelijk is, hij heeft regt om dit te doen, daar het voor hem een leiddraad is tot verder onderzoek, maar voor diens eindafloop heeft niemand het regt om dat denkbeeld als eene onomstootelijke waarheid den volke te verkondigen.

Hetzelfde kan van de werkzaamheid der hersenen gezegd worden. Het gevoelen, denken, voorstellen, herinneren, willen, is grootendeels aan hunne integriteit verbonden, zij spelen daarbij een groote rol, maar of die verschillende werkzaamheden het gevolg zijn van hunnen bouw, dan of zij eenvoudig de werktuigen zijn van een ander voorwerp door ons geest of ziel genaamd, is zoo weinig uitgemaakt dat er evenveel, zoo niet meer voor de laatste meening aangevoerd kan worden. Voor den een is het eene mogelijke voorstelling dat bewustzijn, oordeel en de overige psychische functien, de resultaten zijn van de in de hersenen voorvallende veranderingen, bewegingen der stof die even als zij zich als warmte, electriciteit, chemische omzetting kunnen uiten, ook als psychische functien te voorschijn kunnen treden; voor anderen is die voorstelling eene onmogelijkheid. Beide opinien worden door groote geleerden verdedigd; welke de ware is, is op physiologisch gebied nog niet uitgemaakt, op eene van beide kan nog geen stelsel gebouwd worden hetwelk de algemeen geloofde omverwerpt.

Door dit te doen wordt niet alleen de publieke zedelijkheid benadeeld, maar ook de waardeering der wetenschap belemmerd. De natuurkundige wetenschappen hebben geen ander sociaal, zedelijk, godsdienstig doel dan het zoeken der waarheid. Hare studie kan nimmer in strijd zijn met zedelijkheid en godsdienst,

want ook deze verkondigen de waarheid, moeten op deze rusten en houden op godsdienstig en zedelijk te zijn, zoodra zij daarmede in strijd zijn. Door de gissingen en waarschijnlijke resultaten der natuurkundige wetenschappen als waarheden te verkondigen, ze voor een ander doel te gebruiken dan om der waarheid naderbij te komen wekt men bij hen wier overtuigingen door deze handeling gekwetst worden, wantrouwen en wrevel tegen de studie dier wetenschappen, wordt die studie als ongodsdienstig en onzedelijk uitgekreten, afgeraden en bestreden, en daardoor belemmerd in stede van bevorderd. De wetenschap der natuur behoort onzijdig te zijn. Het baat aan de voorstanders van godsdienstige en maatschappelijke rigtingen niet, dat zij de door haar gevondene stellige waarheden als onwaar verwerpen — de aarde draait en de zon staat stil, al trok Galileus zijne denkbeelden daaromtrent, door vrees gedwongen, in — maar evenmin zullen hare leeringen blijvenden ingang vinden, indien zij onwaar, hoogstens slechts waarschijnlijk zijn.

De schrijver van dit werk heeft tot basis der leer waarmede hij de algemeen aangenomen begrippen van godsdienst en zedelijkheid bestrijdt, gissingen en waarschijnlijkheden gesteld en daardoor een werk verrigt dat alleen bij onkundigen en onnadenkenden eenigen invloed kan uitoefenen. Zijne verdere stellingen zijn in vele opzigten evenmin juist en onaantastbaar.

„Ieder orgaan heeft," zegt hij, „dezelfde regten als de overige, ieder moet gelijkelijk opgevoed en geoefend worden." Ook deze stelling rust, dunkt mij, op eene dwaling; niemand die een oogenblik nadenkt zal toegeven, dat ieder orgaan voor gezondheid en leven dezelfde waarde bezit. Het hart, de longen, de hersenen, oefenen veel belangrijker verrigtingen uit voor het organisme dan de overige organen, al is dan ook hunne gezondheid en voortduren van de verrigtingen van de meesten dezer afhankelijk. De arbeid door het denkvermogen verrigt heeft oneindig meer waarde voor de maatschappij, dan die welke door de spieren wordt volbragt. Dit zijn feiten, welke ik geloof, dat boven allen twijfel verheven zijn. Op deze vestigt dan ook de S. de aandacht niet zoo zeer, als op die van het geslachtelijk leven. Zijne stelling, dat deze organen even als de overige ongeschikt worden voor hunne verrigting, wanneer zij niet gebruikt worden, is met de waarheid in strijd. Ik beroep mij daarvoor op de woorden van Curling, een geneesheer wiens uitgebreide praktijk en speciale studie dier organen regt geven om geloofd te worden.

Onthouding heeft dus voor de organen zelve, geene kwade gevolgen; bij de dieren is dit evenmin als bij de menschen het geval.

De algemeene gezondheid wordt echter, zegt S., door onthouding benadeeld, onanie bij beiderlei sexe, chlorosis, hysteria, ziekten dier organen zelve, ontstaan daardoor bij vrouwen.

Wat de mannen betreft, zoo leert de statistiek der sterfte bij verschillende standen eer het tegendeel. „In der auffallend kleinen Sterblichkeit und langen Lebensdauer der *Geistlichen*", zegt Oesterlen (*) „stimmen fast alle Untersuchungen uberein. Auch in England war ihre Sterblichheit eine der kleinsten.... Und während z. B. in Stuttgardt bei der nämlichen Gesammtbevölkerung im Alter von 25 J. und drüber von 1000 im 60 Lebensjahr nur noch 435 lebten, von 1000 Aerzten sogar nur 338, lebten da von 1000 protestantischen Geistlichen noch 640, van katholischen 644." De hoogste levensduur bereikten dus de laatsten, die door hunne gelofte verbonden waren kuisch te leven. Wel kan daartegen worden ingebragt, dat die gelofte niet zoo naauw wordt nagekomen, maar het bewijs daarvan moet geleverd worden alvorens het gebruikt kan worden als reden om het feit te ontkennen door die opgave getoond, dat namenlijk volstrekte kuischheid niet nadeelig is voor gezondheid en voor den duur des levens.

Tot nog toe heb ik nooit kunnen waarnemen dat uit onthouding bij mannen, wier drift sterker wordt gezegd te zijn dan die der vrouwen, ziekten ontstonden, en ik herinner mij niet in al de bijzondere ziektegevallen welke ik las, ooit eene ziekte te hebben ontmoet aan deze oorzaak toegeschreven. Wel wordt door hygienisten onthouding als ziekteoorzaak opgegeven, maar bepaalde feiten voeren zij voor dit gevoelen niet aan en wordt het door andere bestreden, Zoo zegt b. v. Oesterlen in zijn beroemd werk over hygiène (*) „Auch kann sie (de opvoeding) dies (het beheerschen „van de geslachtsdrift) um so eher, als selbst ein unterlassen jeder „geschlechtlichen Vermischung das ganze Leben hindurch der „Gesundheit keine oder doch nicht entfernt dieselben Gefahren „bringt wie eine zu frühzeitige und übermässige Ausübung des Beischlafs oder sonstige Verirrungen des Geslachtstriebes und im Geslechtsverkehz und gilt das alles für's mannliche Geslecht im „noch ungleich böherem Grade als für's weibliche" — Becquerel (†)

(*) Zweite Aufl. 1857, p. 614.

(†) A. Becqerel, traité élémentaire d'hygiène privée et publique, p. 788 1868.

somt wel eenige nadeelen op die uit volstrekte onthouding kunnen voortvloeijen maar voegt daarbij: „On ne saurait trop répéter toutefois que de tels accidents sont rares etc."

Verkeerde, onzedelijke gewoonten door den S. als gevolgen der onthouding beschouwd, zijn met meer regt aan andere oorzaken toe te schrijven. Verkeerde opvoeding, slechte voorbeelden, ziekten van andere organen veroorzaken ze in den regel. Zij ontstaan dikwerf op eenen leeftijd, wanneer de stem der natuur zich nog niet heeft laten hooren, wanneer deze dus nog volstrekt niet behoeft gevolgd te worden.

Bleekzucht is stellig geene ziekte voortgebragt door onthouding; dikwerf ontstaat zij door onbekende oorzaken. Meermalen zag ik en anderen met mij ze teweeggebragt worden door gemoedsaandoeningen die met het besprokene onderwerp in geen verband hoegenaamd stonden. Zij komt reeds voor, vóór de puberteit.

Evenmin kan de hysterie als onthoudingsziekte worden beschouwd. Het gevoelen dat zij dat is, wordt wel is waar door velen aangekleefd, maar ook door velen bestreden. Haar voorkomen ook bij gehuwde vrouwen, zelfs bij gehuwde mannen, bewijst reeds dat zij niet uitsluitend aan onthouding haar ontstaan te danken heeft. Zij komt zelfs veelvuldig voor bij vrouwen, die een zeer onzedelijk leven lijden, terwijl weder vele ongehuwden die zedelijk leven, er niet aan leiden. Zij komt veelvuldiger voor bij de vrouw dan bij den man. De vrouw leeft in den regel meer ingetogen dan de man; het ligt dus voor de hand, in die ingetogenheid de oorzaak van haar meerder voorkomen bij de vrouw te zoeken, maar moeten beide momenten, omdat zij gelijktijdig voorkomen, als oorzakelijk aan elkander verbonden beschouwd worden? Ik geloof het niet, en meen dat de grond van haar ontstaan meer gezocht moet worden in de groote gevoeligheid der vrouw, die haar vatbaarder maakt voor ieder soort van zenuwlijden.

De prostitutie is, volgens onzen schrijver, gevolg van de tegenwoordige inrigting der maatschappij en wel meer bepaald van de instelling van het huwelijk.

Natuurlijk is geen prostitutie aanwezig, waar mannen en vrouwen communistisch leven. Elke vrouw is daar eene prostituée. Van dezen maatschappelijken toestand kan dus geen sprake zijn. Onbillijk is het echter om onzen tegenwoordigen maatschappelijken toestand de schuld te geven van een euvel, dat bijna zoo oud is als het menschelijk geslacht. „Si nous reportons nos souvenirs vers les temps anciens et sur la barbarie du moyen age," zegt Parent

Duchatelet (*), met regt als de grootste autoriteit op dit gebied geacht, „nous y trouvons partout les traces de la prostitution; il en sera de même si nous consultons les voyageurs modernes qui ont pénétré dans les parties les plus reculées de l'Afrique et de l'Amérique, où la civilisation est à peine ébauchée, partout ils y ont vu pulluler les prostituées." De oorzaken dier ondeugd zijn dan ook geenzins uitsluitend te zoeken in het sexieele leven of in gebrek aan voedsel. Onder de primaire oorzaken plaatst Parent Duchatelet wel de verleiding en hare gevolgen, maar onder de secundaire brengt hij luiheid, gebrek, ijdelheid, slecht voorbeeld, mishandeling door de ouders, en dergelijke.

Ik ga natuurlijk niet zoover om te ontkennen dat alle deze en nog andere ziekten en ondeugden in een eng verband staan met het geslachtelijk leven; dit staat in een te innig verband met alle overige functien, om niet op zijne beurt oorzaak van ziekten te kunnen worden, hetzij de daartoe opgewekte begeerten onbevredigd worden of hetzij aan deze in overmaat worde toegegeven; maar ik beweer dat de Schr. hier overdreven heeft en te veel gewigt heeft gelegd op die eene reden, te veel de overige uit het oog heeft geplaatst.

De natuurwetenschap leert dus met zekerheid niets omtrent het al of niet bestaan der godheid, van de ziel en van hare onsterfelijkheid. Het is dus ongeoorloofd haar te gebruiken als middel om het bestaan van deze te ontkennen.

De geneeskunde leert evenmin met stellige zekerheid dat in den regel op de onthouding in geslachtelijke verrigtingen ziekte volgt; zij erkent wel uitzonderingen, maar op deze mogen geene zulke in het maatschappelijk leven diepingrijpende veranderingen gevestigd worden als Schrijver voorstelt.

Malthus' leer omtrent de verhouding tusschen de toeneming van de bevolking en die der voedingsmiddelen kan feilbaar zijn wat de juistheid der opgegevene reeksen betreft, maar is zeer zeker juist met opzigt tot het eindresultaat. Als het geboortecijfer al is het slechts matig, toeneemt, dan moet er eindelijk, bij gelijk totaal aan voedingsmiddelen, vroeg of laat overbevolking ontstaan, en kan alleen door vroegtijdig sterven van de te velen of door voorkomen van het geboren worden, het evenwigt hersteld of bewaard worden. Tertium non datur.

(*) Parent Duchatelet, De la Prostitution de la ville de Paris. Ed. de Bruxelles, p. 33.

Is echter, ter voorkoming van dat eindresultaat, het door den Schrijver voorgestelde middel aan te raden? Moet, met omverwerping van al hetgeen tot nog toe zedelijkheid en godsdienst leerden en met schending van het schaamtegevoel der vrouw, zijn middel worden toegepast?

Ik geloof het niet, en spreek dit geloof uit, zelfs op het gevaar af, beschuldigd te worden van aan verouderde vooroordeelen te hechten.

Het middel is verwerpelijk omdat het onnatuurlijk is, aldus kwalificeerde het de voorsteller zelf. Het is niet mogelijk dat onnatuurlijke handelingen hen die ze bedrijven niet schaden en daarom is het, zijne onzedelijke strekking daargelaten, verwerpelijk. Het is moeijelijk stellig te bewijzen dat het schaadt, meermalen echter werd mij medegedeeld, dat er bij de vrouw ziekten van uterus en ovaria door ontstonden.

Bovendien is het hoogstwaarschijnlijk, dat het dikwijls niet zal toegepast worden, althans bij door het huwelijk vereenigden. Het zal waarschijnlijk het meest worden toegepast in extra-matrimoniale gevallen, en dan zeker de zedelijkheid niet bevorderen.

Maar voorts, wil het eenig nut aanbrengen, zou het algemeen over de geheele beschaafde wereld moeten worden ingevoerd, en hoe hiertoe te geraken? Zal er eene algemeene wet in alle staten moeten worden afgekondigd waarbij het voortbrengen van meer dan een bepaald aantal kinderen zal worden verboden en dus ook bestraft? Wij zouden aldus terugkeeren tot den toestand van sommige negerstammen op de Goudkust, die vrouwen straffen wanneer zij van tweelingen bevallen. Zal er op gezette tijden eene algemeene wetgevende vergadering worden gehouden om het aantal kinderen te bepalen dat door eene vrouw mag worden ter wereld gebragt? Veel kan door utopisten gesteld worden, maar of er één tot zulke dwaze voorstellen zal geraken, meen ik te mogen betwijfelen.

Schrijver schijnt (*) een aanhanger te zijn van de leer van Darwin. Die leer, waarvoor veel pleit, is tegen de zijne te gebruiken. De geschiedenis en vooral de palaeontologie leeren, dat, althans bij den mensch, de wet der ontwikkeling krachtig werkzaam is. Bewijzen worden meer en meer aangevoerd dat het tegenwoordige geslacht meer verwijderd is van de overige dierlijke wezens dan de praehistorische menschen dit waren. „Van waar die ontwikkeling," zoo kan gevraagd worden. En zou op die vraag niet het best

(*) Pag. 284

geantwoord worden: zij is het gevolg van den strijd voor het leven? De zwakke geslachten gaan te gronde, de sterkeren blijven bewaard en deze sterkeren brengen op hunne beurt krachtiger individuen voort waarvan de zwakkere het eerst bezwijken. Het spreekt van zelf dat met de sterkere niet de sterk gespierde bedoeld worden, maar zij die uitmunten door kracht van geest, gepaard aan een gezond ligchaam.

Die natuurwet zien wij arbeiden in het groot en in het klein: de volken die krachtig waren, overmeesterden, verdreven, vernietigden de zwakkere; geen volk ging te gronde zoolang het door een denkbeeld gedreven werd dat die van anderen volken voorbij streefde en den moed en de kracht had om dat denkbeeld te verdedigen. Ieder volk dat geen ander ideaal zoekt dan het verkrijgen van stoffelijke welvaart, en zich overgeeft aan weelde, ontucht en onzedelijkheid, vervalt en wordt een prooi der overigen. Wat voor volken waar is, is het ook voor geslachten en individuen. Bij deze wordt echter dikwerf door vermaagschapping met sterkere het zwakkere staande gehouden, en springt daardoor de werking der natuurwet minder in het oog; door tal van voorbeelden kan zij echter worden bewezen.

Die voortdurende strijd om het bestaan is de oorzaak en bron van alle ontwikkeling, van iedere vooruitgang in de maatschappij. Neem haar weg, maak het ieder gemakkelijk en goed in de wereld, en gij zult de maatschappij eerst stationnair houden en haar alsdan doen teruggaan.

Het is hard dat de natuur den ondergang van de zwakkere voorbereidt en alleen de sterkere doet voortbestaan, maar voor het Menschelijk Geslacht is die hardheid niet zoo groot als zij schijnt.

Overal waar menschen worden aangetroffen worden ook behoeftigen ontmoet. Deze zouden daar niet moeten worden gevonden, waar door overvloed van bebouwbaren grond de wanverhouding tusschen bevolking en voedingsmiddelen niet bestaat. De oorzaak van armoede ligt dus niet uitsluitend in die wanverhouding. Zwakte van ligchaam die het arbeidsvermogen vermindert; zwakte van geest die aan den lust tot lediggang geen weerstand biedt; die ongepaste middelen doet aanwenden om voort te komen door de wereld; die aan de neiging tot zinnelijk genot overmatig doet toegeven, eindelijk in zeer zeldzame gevallen ongeluk, ziedaar de redenen die tot armoede voeren en in de beschaafde en onbeschaafde maatschappij zich doen gevoelen, waarvan de schuld niet in de inrigting der maatschappij maar in het individu zelf, in

zijne opvoeding, in toevallig verkregene of overgeërfde ziektetoestanden moet gezocht worden. Tegen de aldus ontstane armoede is het beletten der bevolkingstoeneming geen geneesmiddel. Die armoede is en zal blijven bestaan, zoolang als dergelijke individuen worden en zullen worden aangetroffen.

Zij die ten gevolge der wanverhouding tusschen voedsel en bevolking in digt bevolkte streken bezwijken, worden voor het grootst gedeelte in zeer jeugdigen leeftijd beneden het jaar ten grave gevoerd. Voor henzelve is dit vroegtijdig afsterven al een zeer gering leed. Alleen zijn dus zij te beklagen die zich moeten overwerken om in de behoeften van hun gezin te voorzien, die ten grave gesleept worden door de gevolgen dier overwerking. Het is moeijelijk om uit te maken hoe groot het aantal dier personen is. In den regel zijn het de zwakkere die niet voldoen kunnen aan de eischen door het leven gesteld, en wel zij die reeds bij de geboorte zwak waren of door ziekte dit geworden zijn en zij die dit werden door verkeerde levenswijze. Moeten nu echter ter wille van deze ongelukkigen, de wetten der maatschappij veranderd, het huwelijk afgeschaft, onnatuurlijke en onkiesche middelen worden aangewend om de overbevolking tegen te gaan?

Het zijn niet altijd de krachtigste individuen bij welke de sexueele drift het hevigst zich openbaart. Integendeel zijn het meest prikkelbare zwakke personen, die door haar het meest lijden. Is het niet denkbaar, dat deze categorie steeds geringer zal worden, zoo alleen door de werking der wet van de natuurkeuze, de krachtigste overblijven, en wel zij die krachtig zijn door een gezond organisme waarin het orgaan der geestvermogens het meest ontwikkeld is?

Indien de tegenwoordige opvoeding der jeugd, — waarvan een deel gedwongen wordt veel te leeren wat zij in lateren leeftijd niet kan gebruiken; wier herinneringsvermogen veel, maar wier denkvermogen weinig wordt ontwikkeld; die den geheelen dag op de school, doch zelden, en dan weinige uren, in de open lucht doorbrengt; wier lectuur veelal bestaat in romans, welke die vlugtige lectuur des te ongeschikter maakt om werken te bestudeeren, waarbij het denkvermogen wordt ingespannen, — indien die opvoeding zóó wierd ingerigt, dat meer voor de ontwikkeling van het ligchaam en van het denkvermogen wierd gezorgd, zoude zij dan niet meer weerstand kunnen bieden aan de eischen van organen, die slechts zelden moeten worden gebruikt, en zou de

lust tot sexueele genietingen niet beperkt worden door ingespannen arbeid van ziel en ligchaam, beter en meer afdoend dan door den mensch, zooals de Schrijver van dit werk het vordert, vrijen tijd over te laten om de vreugden des levens te genieten?

Indien het eene natuurwet is, die ik geloof dat stellig bestaat, dat de zwakkere moeten ten ondergaan in den strijd des levens, is het dan niet eene misdaad gepleegd jegens die zwakkeren, om hun den troost in het leven te ontnemen, die door het bewustzijn ontstaat, dat er een God is die ook hun leven regelt, op hun lijden zijn medelijdend oog gevestigd houdt? Is het dan niet wreed om hun de gedachte te ontnemen dat er na dit leven een ander leven is, dat hen daar een geluk wacht waar tegenover hun tegenwoordige rampspoed onbeteekenend is?

Zooals ik meen te hebben aangetoond, wordt het bestaan der Godheid, der ziel en hare onsterfelijkheid niet ontkend door de natuurkundige wetenschap, buiten wier werkkring de beschouwing dier onderwerpen is gelegen, en die in ieder geval nog op verre na niet voldoende is gevorderd om iets toe te kunnen brengen ter beantwoording van dergelijke kwestien. En zou niet in het feit, dat de mensch het eenige organische wezen is, dat den dood vooruitziet en zeker weet dat hij hem treffen zal, ook een bewijs, al is het een zwak bewijs te vinden zijn, dat voor hem de dood niet is een ophouden van bestaan, al kan hij zich geene voorstelling hoegenaamd maken van hetgeen na den dood zal gebeuren?

Wat echter nog verkeerder is dan het ontnemen van troost aan zwakkeren, is het ondermijnen van de kracht der gezonden en sterken, het verminderen van het weerstandsvermogen van het volk.

Moge al onthouding in sommige enkele gevallen nadeel doen, oneindig grooter is het onmatige genot der liefde, en door de jeugd de middelen aan de hand te doen om zonder maatschappelijk nadeelige gevolgen aan hare driften toe te geven, geeft men aanleiding tot het plegen van uitspattingen waarvan ziekte en zwakte de gevolgen zijn. Door de toeneming der bevolking op onnatuurlijke wijze te beperken, wordt de kracht van het volk gebroken, en het voorbeeld van Frankrijk, dat nu weeklaagt over zijn minder aantal van krachtige mannen, moge tot leering strekken voor andere, vooral voor kleine volken, ze doen huiveren om een onzedelijk middel tegen overbevolking toe te passen, hetwelk in Frankrijk, zoo het schijnt het meest gebruikt (*), aldaar zulke

(*) Elementen der Sociale wetenschap. p. 280.

wrange vruchten voortbragt! Wat ons en ons volk te doen staat om het leed af te weren, dat uit de toeneming der bevolking kan ontstaan, ligt duidelijk en helder voor oogen. Onze jeugd zóó op te voeden, dat zij naar ligchaam en geest krachtig worde, in staat zij om den strijd voor het leven onderling en vooral tegen de overige volken vol te houden, dàt is het doel dat ieder zich moet voorstellen. Dat eer, magt en vermogen hun te beurt vallen, die door hunne intellectueele, moreele en physische ontwikkeling het hoogst staan; dat een ieder datgene verkrijge waarop hij door eigene waarde billijke aanspraak heeft: dat te erlangen zij het doel der maatschappij, die zeker nooit haar toppunt van bloei zal bereiken, wanneer het ideaal des schrijvers van het aangekondigde werk mogt worden verwezenlijkt.

Schrijver heeft bij het bouwen van zijn stelsel de werking van de erfelijkheid op het voortplanten van goede en kwade eigenschappen der ouders op de volgende geslachten over het hoofd gezien. Evenmin heeft hij zijne aandacht gevestigd op het feit, dat alleen door krachtige, tot beginnende vermoeidheid voortgezette, inspanning, de organen den hoogsten graad van geschiktheid en kracht kunnen verkrijgen. Hij heeft het edele doel beoogd om de som van menschelijke ellende te verminderen, maar door zijn tweeledig verzuim streeft hij dat doel voorbij. Ingespannen aanhoudende arbeid is hoofdvoorwaarde voor de menschelijke ontwikkeling. Arbeid versterkt de organen en vermindert de neiging tot onzedelijke handelingen. Het sterkere individu levert krachtiger kinderen en, zelf door arbeid zedelijker geworden, plant hij op zijne kinderen mindere verkeerde en meer goede eigenschappen voort. Op die wijze wordt arbeid een zegen voor het individu en voor de maatschappij, en zouden zelfs zijne vruchten nog overvloediger rijpen, indien de huwelijken zoo werden gesloten, dat bij het aangaan dier verbindtenis meer op voortreffelijke eigenschappen van geest en ligchaam, en minder op nevenomstandigheden werd gelet. Wierd de dwang tot arbeiden volgens schrijvers stelsel verminderd, dan zoude gelijktijdig het aantal der zwakke en ongezonde menschen kunstmatig toenemen, en door het voortbestaan en voortplanten van de zoodanigen te bevorderen, zoude men de voorwaarden tot ontwikkeling aan het menschdom benemen.

T. C. G. Evers.

STAATSAANLEG EN STAATSHULP.

Toen ik naar aanleiding der begrootings-discussien voor de dienst van 1874 de in den aanvang van dat jaar uitgegeven brochure schreef (*), had ik mij niet voorgesteld thans ter behandeling van het debat over de spoorwegbegrooting voor 1875, de pen te zullen opnemen. Niettegenstaande het vorig Kabinet de spoedige indiening van een wetsontwerp tot het aanleggen van nieuwe spoorwegen had toegezegd, verliep er nog een half jaar vóór die belofte vervuld werd.

Het Ontwerp werd bij Koninklijke boodschap van 17 Junij 1874 aan de Tweede Kamer ingezonden.

Weinige dagen later ontstond echter de ministerieële crisis en werd gedurende geruimen tijd alle werkzaamheid op wetgevend gebied verhinderd. Toen eindelijk de nieuwe Regering was opgetreden was deze verplicht, zoo niet uitsluitend, dan toch in de voornaamste plaats, hare zorgen aan de reeds gedeeltelijk opgemaakte begrootingen voor de dienst van 1875 te wijden.

Omtrent de richting die het nieuwe Kabinet te volgen had of vermoedelijk volgen zou, heerschten natuurlijk de meest uiteenloopende denkbeelden en — al is ten aanzien van sommige zaken die onzekerheid thans geweken, — wat de belangrijke zaak der Spoorwegen betreft, is er tot nog toe weinig licht verspreid. Bij de begrootingsdiscussien werd door enkele sprekers doch vruchteloos, getracht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken eenige bepaalde toezeggingen te ontlokken.

Men heeft, in en buiten de Kamer, den Minister van die geheimzinnigheid een verwijt gemaakt en toch geloof ik dat men bij bedaard nadenken de toen door hem in acht genomen reserve moet billijken.

(*) De beraadslagingen in de Tweede Kamer over de spoorwegen en het aanbod der Bankiers. Alkmaar, Herm. Coster en Zoon. 1874.

Door den Minister Thorbecke waren in het laatste jaar zijner regering eenige mededeelingen gedaan, die bewezen dat hij langzamerhand was teruggekomen van het vroeger gehuldigde systeem, om vóór dat het Staatsnet was voltooid, aan geene hulp voor uitbreiding of nieuwe lijnen te denken. Eerst door zijn opvolger echter werden, bij het debat over de begrooting van 1873, eenige pertinente toezeggingen gedaan. De uitbreiding onzer spoorwegen, hoezeer niet onmiddelijk bij het optreden van het Kabinet de Vries, in het programma opgenomen, was bestemd om feitelijk een belangrijk deel van het Regeringsbeleid van dat Kabinet te worden. Dat bleek uit de spoedige indiening der wet voor de lijnen Arnhem—Nijmegen en Zwaluwe—Zevenbergen en dat trad nog duidelijker aan het licht door de destijds en later gevoerde debatten.

Onder dergelijke omstandigheden, — de parlementaire geschiedenis leert het ons op iedere bladzijde, — geeft (hoezeer men het tegenovergestelde verwachten zou), juist het aanvaarden van dergelijke taak, het openlijk erkennen van zoodanig doel, aan de Regering dikwerf gelegenheid tot langdurige vertraging.

Tegenover andere zaken wordt dan het Ministerie feitelijk meer un cabinet d'affaires en dientengevolge ook als zoodanig door de Kamer behandeld.

Gelijk van zelve spreekt moet de hoofdzaak door den betrokken Minister ernstig worden overwogen, daarna aan de goedkeuring zijner collega's worden onderworpen en ten laatste voor de behandeling bij de Kamers worden voorbereid. De verlangde en toegezegde spoorwegwet heeft onder het vorig bewind dien bekenden rol gespeeld.

De tegenwoordige Minister zou inderdaad weinig blijk geven van politiek beleid, wanneer hij vermeende thans en in dit geval, dat voorbeeld van zijn voorganger te kunnen volgen. Hij is, zoowel door den verloopen tijd, als door de positie waarin zijn bewind geplaatst is, en den aard zijner persoonlijkheid, tot spoedige afdoening verplicht.

Door den verloopen tijd, want hoeveel dienst eene dergelijke belangrijke zaak ook soms kan doen om het Ministrieele leven te rekken, het vorig Kabinet had reeds den uitersten termijn afgewacht. Waren er bij de begrooting van 1874 geene genoegzame vooruitzichten geopend, dan was vermoedelijk die begrooting verworpen geworden.

Door de positie waarin zijn bewind geplaatst is, want het werd

niet tot de regeering geroepen met het bepaald of uitsluitend doel om de spoorwegkwestie te beëindigen, al vindt het ook die zaak, als vele anderen, onder de in de vorige vergadering onafgedane voorstellen, op de agenda staan. Het onderwerp werd bovendien reeds zóó dikwerf besproken en in geschriften behandeld, het is in menig opzicht reeds zóó rijp voor eene beslissing, dat er, naar veler gevoelen, slechts de laatste hand aan behoeft te worden geslagen.

Wel wegen ook hier, gelijk het spreekwoord zegt, en uit mijne beschouwingen blijken zal, „de laatste loodjes het zwaarst", maar de Regering moet, — wanneer zij vertrouwen in hare regeerkracht geven wil, — die van het vorig kabinet als overgenomen zaak spoedig aan de orde stellen. Eerst daarna kan zij de zaken ter tafel brengen die haar en haar alleen betreffen.

Eindelijk verplicht ook de aard zijner persoonlijkheid den Minister tot spoedige afdoening. Hij toch was het die als lid der Kamer in 1872, door zijne interpellatie bij de begrooting van 1873, de toenmalige Regering dwong de spoorwegzaak op den voorgrond te plaatsen, en in 1873, bij de behandeling der wet voor de lijnen Arnhem—Nijmegen en Zwaluwe—Zevenbergen, op krachtige wijze werkzaam was voor hetgeen verder geschieden moest, terwijl hij thans uitdrukkelijk heeft erkend, dat hij de regeringstaak aanvaarde in de hoop veel te kunnen afdoen en met het voornemen om in Nederland wat harder te stoken.

Maar juist daarom moest de Minister, kort voor de begrootingsberaadslagingen opgetreden, trachten zijn budget vrij van alle toezeggingen aan te bieden en te doen aannemen, om zoodoende de houding der Kamer tegenover zijn bewind met juistheid te kunnen beoordeelen, vóór hij belangrijke wetsontwerpen bij haar indiende.

Dat alles — het behoeft geen breedvoerig betoog — moest op de discussien voor de spoorwegbegrooting voor 1875 van belangrijken invloed zijn.

Thans geen besprekingen over de bekende lijst van wenschen, in 1873 bij de beoordeeling van het wetsontwerp voor de lijnen Arnhem—Nijmegen en Zwaluwe—Zevenbergen in het verslag der Kamer opgenomen; thans geen discussien, als bij de begrooting over 1874, over de verschillende richtingen, maar — behoudens enkele uitzonderingen, slechts redevoeringen over de vraag langs welken weg men het door allen erkende doel zou trachten te bereiken.

Wat de vorige Regering had willen doen was door hare beloften en het in Junij 1874 aangeboden wetsontwerp gebleken. „Mijn voorganger" — verklaarde de Minister in de zitting van 5 December — „heeft eene deur geopend, die vroeger geacht werd „gesloten te zijn, nl. het subsidiëeren van partikuliere onder-„nemingen."

Maar wat zou het tegenwoordig bewind doen?

Dat de Minister van Binnenlandsche Zaken geen vreemdeling is op het gebied der spoorwegen en openbare werken was in de Kamer van algemeene bekendheid. Men wist dat hij de behoefte aan uitbreiding en het leggen van nieuwe lijnen erkende, men herinnerde zich hoe hij voor enkele lijnen, reeds sedert jaren, belangstelling had getoond en hoe hij nog voor korten tijd, als lid der Kamer, ernstige pogingen had aangewend om het verlangde doel te bereiken, — doch er bestond onzekerheid omtrent zijn gevoelen of in de tegenwoordige omstandigheden aan staats*aanleg* of aan staats*hulp* de voorkeur moest worden gegeven.

Van daar dat het hoofdpunt van het debat de vraag betrof: „op welke wijze stelt gij u voor aan de ook door u erkende behoefte „te voldoen?"

Doch, gelijk het wel meer bij dergelijke discussien gaat, vooral wanneer de Kamer zich tegenover een nieuw bewind geplaatst ziet, bepaalden vele sprekers zich niet bij de gestelde vraag en het daarop te geven antwoord, maar ging men — nu het toch maar op het uiten van wenschen aankwam — uiteenzetten wat men wel het liefst verwezenlijkt zou zien.

Uit het Bijblad blijkt dat velen aan hunne gedachten den ruimen teugel vierden en over toestanden gingen uitweiden, zoowel met het bestaande als met het verkrijgbare in strijd. Zoodoende werden verschillende systeemen ontwikkeld die in theorie beschouwd tot een belangrijk debat aanleiding hadden kunnen geven, maar waarvan de bespreking zoowel dáár, als thans door mij, tot geen praktisch gevolg zou kunnen voeren.

De Minister bepaalde zich dan ook tot eene eenvoudige verwijzing naar den bestaanden en wettelijk geregelden toestand.

Men moge dien toestand betreuren of wel de vroegere oplossing, ook thans nog, als de beste beschouwen, maar men is aan het bestaande gebonden, tenzij men eene geheele verandering wil voorstellen.

Staatsaanleg met *Staatsexploitatie* — door velen het wenschelijkst geacht — is voor de thans aan te leggen lijnen onmogelijk, tenzij

men het contract met de exploitatie-maatschappij ophefte. En verlangt men een zuiveren toestand dan zouden ook al de partikuliere lijnen door den Staat moeten worden overgenomen en geexploiteerd. Dat heeft niemand voorgesteld en zou ook vermoedelijk weinig bijval vinden.

Aanleg en exploitatie van het nieuwe door de Exploitie-Maatschappij zou voor deze tot zóó volslagen verandering harer grondslagen aanleiding geven, dat iets dergelijks bijna even onmogelijk moet worden geacht.

Die Maatschappij moge bereid zijn met de Regering over andere tarieven, een nieuwe schaal ter verdeeling der opbrengsten en soortgelijke zaken te onderhandelen, maar het is niet denkelijk, dat zij de dwaasheid hebben zou, haar thans wel gevestigd krediet te gaan wagen voor den aanleg van eenige honderd kilometers spoorweg. Een aanleg die geheel buiten het gebied harer werkzaamheden ligt, terwijl bovendien de exploitatie der nieuwe lijnen in hare hand, haar veel minder voordeelig zou zijn en zelfs dikwerf lastig zou wezen.

Vroeger (*) had ik gelegenheid breedvoerig uiteen te zetten dat bij den aanleg en exploitatie van hetgeen thans moet worden aangevangen en later zal kunnen worden voltooid, — en wat ik gemakshalve ons TWEEDE *spoorwegnet* noemen wil — een geheel andere weg moet worden ingeslagen dan de aanleggers van het EERSTE *net* heeft voor den geest gestaan, en waarop — vooral als dat laatstgenoemde net geheel voltooid zal zijn, — bij de exploitatie voortdurend het oog moet gevestigd blijven.

Het verschil tusschen het EERSTE *net* voor het transitverkeer bestemd, en het TWEEDE *net* voor marktwezen en lokaalvervoer aan te leggen, is zóó groot, dat de exploitant van het *eerste* veel meer voordeelen van het *tweede* hebben kan, ook ondanks de hem door dat *tweede* toe te brengen concurrentie, wanneer het laatste in handen van anderen komt en hem voor zijn transitverkeer voeding brengt — dan wanneer hij, beide beheerende en dus verpligt met zich zelve te concurreren, het eene net met of door het andere bederven moet.

Iets dergelijks, in algemeenen zin beschouwd, kan men (zoo ik mij niet bedrieg) bij de groote spoorwegen in Frankrijk waarnemen. Geheel eigenaardige toestanden hebben voor ieder der

(*) Beschouwingen over bestaande en aan te leggen spoorwegen in Nederland Alkmaar. Herm. Coster en Zoon 1873.

vier hoofdlijnen, het eerste en het tweede net in ééne hand vereenigd, terwijl de ervaring schijnt te leeren dat het voor de opbrengsten van het eerste en voor de exploitatiekosten en de opbrengsten van het tweede, veel beter ware geweest wanneer de exploitatie aan verschillende maatschappijen was toevertrouwd geworden.

Staatshulp is thans bij ons noodig, minder omdat er bij ons geen voordeelige lijnen zouden te leggen zijn, dan omdat het algemeen van de spoorwegindustrie te weinig studie heeft gemaakt, en, voor een gedeelte ook daardoor, bij ons geene kapitalen voor spoorwegen te verkrijgen zijn, terwijl de ondervinding hier en elders, bij aanleg en kapitaalsformatie door contractors à forfait opgedaan, dikwerf tot allerbedroevendste resultaten heeft geleid.

Vóór dat er iets omtrent het aanbod der Bankiers bekend was heb ik een en ander in de op bladzijde 5 aangehaalde brochure breedvoerig behandeld.

Sedert is door de toezeggingen der vorige Regering en door de kans die men meende te hebben om van deze Regering staatsaanleg te verkrijgen, de aandrang tot uitbreiding als met den dag toegenomen, terwijl de voordurende onzekerheid ieder ernstig onderzoek en afdoende krachtsinspanning voor partikulieren aanleg, voor het tegenwoordige onmogelijk heeft gemaakt.

De steeds wassende stroom is niet meer te keeren maar moet door verstandige staatshulp worden geleid en binnen hare oevers worden gehouden.

Die staatshulp kan bestaan of in aanleg door den Staat of in ondersteuning, onder welken vorm dan ook, van de partikuliere nijverheid, en ontdoen wij de beraadslagingen van hetgeen men het onpraktisch gedeelte noemen kan, dan blijft schier uitsluitend de vraag welke dier beide wegen behoort te worden ingeslagen?

In de laatste maanden is er vermoedelijk geen week, ik zou haast zeggen, geen dag voorbijgegaan waarin de Regering geene rekwesten of adviezen ontving, hetzij dan van gewestelijke of gemeentebesturen, van Kamers van Koophandel, van partikulieren of Vereenigingen, om haar tot aanleg van spoorwegen aan te dringen.

In de meeste gevallen werd op beleefde wijze aan de Regering de keuze der richting gelaten, mits natuurlijk de plaats van waar het request kwam in de lijn werd opgenomen, en bijna onver-

anderlijk werd aan het slot verzocht om *aanleg door of van wege den Staat.*

Die verzoeken werden in de lokale en andere nieuwsbladen vermeld en door commissien of volksvertegenwoordigers in het kabinet des Ministers of in de Kamer ondersteund.

Wie echter daaruit het besluit zou willen trekken dat het meerendeel der rekwestranten en ondersteuners werkelijk zoo bizonder met staatsaanleg ingenomen is, zou zich aan eene schromelijke vergissing schuldig maken.

Voor al de bizonder belangrijke lijnen werden reeds sedert jaren en herhaaldelijk pogingen aangewend; in de meeste gevallen *achtereenvolgens* door verschillende personen en comités, doch soms *tegelijkertijd*, nu eens in den vorm van gewone, dan weder van buurtspoorwegen. Bovendien zijn er voor iedere lijn onderscheidene plannen gemaakt, die onderling min of meer in richting verschilden. Voor allen werd op allerlei wijze kapitaalverkrijging beproefd, en dikwerf aanvankelijk zoodanige ondersteuning verkregen dat de goe-gemeente zich van een gunstigen afloop schier verzekerd hield.

Het zou dan ook bijna onmogelijk zijn een enkel lid der Provinciale Staten, der Gemeentebesturen, der Kamers van Koophandel of der in de plaats harer vestiging eenigzins toongevende vereenigingen aan te wijzen, die niet persoonlijk aan eene of meer der vroegere pogingen heeft deelgenomen of die onder de deelnemers of voorstanders niet zijn beste vrienden telt, terwijl er bovendien in iedere plaats velen gevonden worden, die, al naar gelang de kansen gunstig stonden, hunne sympathie nu eens voor het een en dan weder voor het andere plan, of, wat nog erger is, voor beide tegelijk betuigden.

En bij het woord had men de daad gevoegd. Voor iedere lijn en voor ieder plan zijn niet alleen uitgaven gedaan, maar werden ook inschrijvingen geopend en is door gewestelijke en plaatselijke besturen en door partikulieren deelneming of ondersteuning toegezegd.

Thans, nu op spoorweggebied allen afwachten wat de Staat doen zal, zijn al de vroegere plannen en pogingen aan den kapstok gehangen, doch wil een ieder trachten den schijn van onverschilligheid te vermijden.

Heeft men zich dus in A met grooten aandrang tot de Regering gewend, dan kan men in B niet achter blijven, ook al schijnen de kansen voor B gunstig te staan.

In A, waar men bij aanleg door partikuliere industrie niet veel kans heeft een spoorweg te verkrijgen, heeft men natuurlijk om *Staatsaanleg* gevraagd en niet ten onrechte, gedachtig aan het spreekwoord: „wie weet hoe raar een stuivertje rollen kan," gehoopt, dat de invloed van X op N wel hulp zal kunnen verschaffen.

In B meent men, bij de onzekerheid omtrent den weg die de nieuwe Regering zal inslaan, het veiligst te handelen door een gelijk verzoek.

Men is daartoe te meer bereid, ten einde den schijn van partijdigheid te ontgaan en vooral duidelijk te doen uitkomen dat men geen personen, maar alleen de belangen der gemeente voorstaat. Na goedkeuring van het opgemaakte rekwest wordt besloten ook andere kamers en gemeentebesturen tot gelijk verzoek uit te noodigen en de geheele burgerij verheugt zich „dat ook ons bestuur zich op een onzijdig standpunt heeft geplaatst."

Men zie in deze regelen geene poging om die handelwijze te ridiculiseeren, maar slechts eene verklaring van het ontstaan van dien schijnbaar veelbeteekenenden aandrang tot *Staatsaanleg*.

Het woord *Staatsaanleg* is in verreweg het grootste deel dier verzoeken, niets dan een zuiver stopwoord. Van de honderd die het gebruiken zijn er misschien geen vijf die zich de moeite gaven de beteekenis in ernstige overweging te nemen, veelmin te onderzoeken of het inslaan van dien weg voor de Regering, ook met het oog op andere omstandigheden, mogelijk is en of het tot *spoediger* en *beter* bevrediging hunner wenschen zou voeren.

Men geeft zich geen rekenschap van wat er zoodoende van den Staat en onze finantien zou gevorderd worden, van den tijd die er nog zou moeten verloopen vóór de begeerde wet ontworpen en aangenomen was, en die vereischt zou worden voor de voorloopige opnemingen, — thans voor de meeste groote lijnen reeds door partikulieren volbracht — maar dan door den Staat op nieuw aan te vangen, en evenmin van al de kansen op wijziging in richting waartoe die opnemingen of liever de daarop volgende begrootingen zoo lichtelijk aanleiding zouden geven.

Het algemeen heeft te weinig kennis van onze spoorwegen.

Jaren lang heeft men gedacht dat ons Staatsspoorwegnet eigenlijk *veel te groot* was en werd in die meening bevestigd door de verhalen van hen, die op onze minst goede wegen hadden gereisd en er luttel verkeer hadden aangetroffen. In de plaatsen die van het voorrecht der spoorwegverbinding verstoken waren, vermeende

men dan ook niet dat er *te weinig* spoorwegen waren, maar *dat men ten hunnent was verongelijkt* en, door alleen het oog op *eigen* behoeften te vestigen, geloofde men dat er thans niets anders gevorderd wordt, dan het leggen van *enkele kleine zijtakken.*

Die opvatting is geheel onjuist.

Niet alleen bezit ons land, naar zijne oppervlakte en bevolking gerekend, veel minder spoorwegen dan naburige rijken, die trouwens nog steeds naar vermeerdering trachten, — maar ongetwijfeld kan er ten onzent, bij goede keuze, nog menige gunstige lijn worden gelegd.

Er kan dus geen sprake zijn van luttele kilometers tot lokale aanvulling of uitbreiding. Er moet gedacht en gehandeld worden met het oog op het leggen van wat ik noemde ons *tweede net.* Een net dat in lengte en kosten al spoedig het thans bestaande zal evenaren en eerlang zal te boven gaan.

Volgens de bijlagen der begrooting voor 1875 waren van ons Staatsspoorwegnet op 30 Juni 1874 856 K. M. *in exploitatie gebragt,* en bedroegen de kosten *dier* lijnen (doch daarbij niet gerekend de dure sectien Voorzaan—Amsterdam en Dordrecht—Rotterdam) ruim 121 m.m.

In dat net komen belangrijke werken voor die natuurlijk in de nieuwere lijnen minder zouden worden aangetroffen, maar daartegenover staat, gelijk van zelve spreekt, dat de meeste der later ontworpen spoorwegen, de *beste* gedeelten onzer *rijkste* provinciën zouden moeten doorloopen en daardoor dus bij onteigening en de vele kleine kunstwerken meer zouden vorderen. Voegt men daarbij de stijging der prijzen, dan wordt het duidelijk, dat men niet heel ver van de waarheid kan zijn wanneer men ongeveer dezelfde sommen aanneemt.

Neemt men nu, om een voorbeeld te geven, eens de volgende lijnen:

1º. de Noord-Hollandsch—Friesche

2º. Harlingen—Koevorden

3º. Sneek—Delfzijl

4º. Zwolle—Almelo en Ommen—Meppel.

5º. Zutphen—Winterswijk

6º. Leiden—Woerden

7º. Dordrecht—Elst

8º. Een der meest gewenschte lijnen in Noord-braband

9º. Een lijn naar de Zeeuwsche of Zuid-Hollandsche eilanden, dan heeft men, in de vijf eerstgenoemden, al bijna gelijke lengte

als AL wat van Staatswege in Noord-Holland, Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel werd aangelegd, terwijl de vier laatstgenoemden in lengte ongeveer met ons Zuidernet zouden gelijk staan.

Maar wie geen vreemdeling is in ons land weet reeds dat met de genoemde lijnen nog lang niet aller wenschen bevredigd zijn.

Er is dan ook reeds vrij wat meer ontworpen. Daaronder zijn voorzeker vele lijnen, thans nog niet algemeen als bizonder nuttig erkend, en die dus ook nog niet terstond in aanmerking behoeven te komen, maar waarvan toch met zekerheid kan worden voorspeld, dat zij, vóór dat het tweede net voltooid zal zijn, als noodzakelijk zullen worden beschouwd. En dat zal te eerder geschieden wanneer dat *tweede net* wordt aangelegd en geëxploiteerd met het oog op onzen binnenlandschen handel, want dan eerst zal het blijken hoeveel voeding daardoor aan die lijnen gegeven wordt.

Bij de begrooting voor 1874 zeide de heer van Houten:

„Wat in het algemeen den toestand van de spoorwegen in „Nederland betreft ben ik van oordeel dat er nog op verre na „geen spoorwegen genoeg zijn, en dat binnen een niet zeer ver„wijderd tijdperk geene eenigzins belangrijke stad van het spoorweg„verkeer mag blijven uitgesloten, dat alle plaatsen die maar „eenigzins belangrijk zijn aan het spoorwegnet moeten verbonden „zijn, hetzij door gewone, hetzij door buurtspoorwegen.

„In 1851 zeide een Commissaris des Konings bij zijne intredings„rede in Groningen dat er kunstwegen moesten komen van toren „tot toren en van dorp tot dorp, en de Minister zal zich met „mij herinneren hoe hij om die reden algemeen werd gehouden „voor een idealist, en toen hij vijftien jaren later aftrad was dat „idée hare verwezenlijking zeer nabij. Zoo is het thans met de „spoorwegen. Wanneer men nu zegt: geen belangrijke plaats kan „daarvan uitgesloten blijven, loopt men gevaar voor het oordeel, „den tijd vooruit te loopen. Maar na een 15- of 20tal jaren zal „het zoo zijn.

„Eene goede politiek moet daarop gerigt zijn dat dit doel, „binnen een redelijk tijdperk, worde bereikt."

Ook hier heb ik tot opheldering slechts op een paar voorbeelden te wijzen en noem ik, als straks, lijnen zonder daarom een eigen oordeel over het al dan niet wenschelijke uittespreken.

1o. Leeuwarden—Dokkum en door het noordelijk deel van Friesland en Groningen om in de nabijheid der stad Groningen aan den staatsspoorweg of eenige andere lijn aan te sluiten.

2o. Delfzijl over Winschoten naar Assen.

Dergelijke lijnen zijn er nog in menigte en zullen vóór, dat de straks genoemden voltooid zijn, met geen minder aandrang dan thans de besten dezer, worden voorgestaan.

Wordt nu voor het *tweede net* aan *Staatsaanleg* de voorkeur gegeven, dan is er geen twijfel aan of ook die latere lijnen moeten door den Staat worden gebouwd, want geen enkele kan op zich zelve bestaan of, onder die omstandigheden, zonder *zeer hooge subsidie* worden aangelegd.

Het gevolg van Staatsaanleg voor het *tweede net* zou dan ook zijn dat men als vaste post gedurende de eerste 20 jaar, de circa 10 m. m. 's jaars op de begrooting zal moeten houden of wel eene belangrijke leening zal moeten sluiten, waarvan de renten ons budget voortdurend zouden verhoogen.

Dat hebben de meeste verzoekers, die het woord *Staatsaanleg* gebruikten, vermoedelijk niet bedacht.

Verkiest men daarentegen *Staatshulp bij aanleg door partikulieren*, thans bij het bouwen van ons *tweede net*, dan zal het eerlang blijken of inderdaad de nieuwe lijnen, vooral met het oog op ons lokaal en marktverkeer aangelegd, aan de gunstige verwachtingen zullen beantwoorden.

Mogt dat het geval zijn dan kon het latere, dat zich aan dat *tweede net* zou aansluiten, op gelijke wijze worden verkregen. Wordt daarentegen na eenige jaren bewezen dat men zich in die verwachtingen heeft vergist, dan zouden de latere lijnen, als de straksgenoemden die ook aan ons *eerste net* aansluiten, geheel door den Staat kunnen worden gebouwd.

Zoodoende zou men, naar het schijnt, op veel gezonder wijze de ontwikkeling onzer spoorwegen bevorderen.

Het tot nu toe aangevoerde betreft in zekere mate slechts de theorie der zaak, maar de Regering heeft bovendien met de praktijk rekening te houden en den invloed der belangrijke zaak bij haar algemeen regeringsbeleid aandachtig te overwegen.

Ook in de beide kamers der Staten-Generaal is door velen op *Staatsaanleg* aangedrongen.

De gevoelens echter, de redenen waarom men *Staatsaanleg* verlangde, verschillen vaak hemelsbreed.

Sommige sprekers staan op het straks aangewezen standpunt der requestranten, — anderen zijn voor Staatsaanleg omdat zij de hoop koesteren, zoo daartoe besloten wordt, ook het door hen

voorgestane plan onder de eerst aan te leggen lijnen te kunnen doen opnemen, — sommigen hebben het oog slechts gevestigd op de door hen verlangde exploitatie van het nieuwe net door de exploitanten van bestaande lijnen, — enkelen zijn bevreesd voor moeielijkheden als zich bij het kanaal voor Holland op zijn Smalst hebben voorgedaan, en niet weinigen eindelijk zouden gaarne aan de Regering den last der keuze en richting overlaten, die hen om verschillende redenen onaangenaam zou zijn.

Maar juist die geheel uiteenloopende motieven maken het voor de Regering bijna onmogelijk een goed wetsontwerp te doen aannemen, en geven eenigermate den maatstaf aan van wat er zou moeten gebeuren en van den tijd die er verloopen zou, voor men inderdaad de handen aan het werk sloeg en aan het bouwen ging.

Laat ons aannemen dat de Regeering, na ernstig onderzoek, enkele lijnen had uitgezocht tot een gezamenlijk bedrag van 30 m.m. dan komen de straksgenoemde leden met tal van amendementen. Vóór of gedurende de vergadering wordt over en weder ondersteuning toegezegd, want hij die een klein getal stemmen voor zijne plannen winnen kan, — hetzij omdat men zijn lijn werkelijk gunstig acht of omdat men zijne oppositie vreest, — kan zich bijna verzekerd houden dat hij zijne wenschen zal bereiken, en de Minister, als hij aan het cijferen gaat, bemerkt spoedig, dat de geamendeerde wet — eigenlijk niet dan in schijn de zijne — tot eene uitgave van meer dan 100 m.m. dwingt.

En van hun standpunt gezien hebben de voorstellers dier amendementen volkomen gelijk.

Verkiest men aanleg door van staatswege gesteunde partikuliere nijverheid dan bestaat er gegrond vooruitzicht op eventueele en spoedige uitbreiding.

Wie met 30 pCt. subsidie den Noord-Hollandsch—Frieschen spoorweg maken wil, zal met gelijke hulp b.v. vermoedelijk ook de lijn Harlingen—Heerenveen of Duitschland en Sneek—Groningen—Delfzijl willen leggen. Is de *hoofdlijn* op die wijze en naar genoegen voltooid, dan zal er bij de Regering weinig bezwaar bestaan om den ingeslagen weg verder te bewandelen. De belangstellende gewesten en gemeenten, die zóó'ang niet wachten willen, kunnen dan uit eigen krachten in de gevorderde ondersteuning voorzien of wel een deel daarvan voor hunne rekening nemen en voor het overige subsidie van den Staat verzoeken.

Wordt daarentegen thans *Staatsaanleg* verkozen, moet daarvoor toch worden geleend of gedurende ettelijke jaren de 10 m.m. op de

begrooting uitgetrokken blijven, dan is het duidelijk dat *voor zeer geruimen tijd*, alle kans op latere vermeerdering van spoorwegen verloren is.

Ieder is dus verplicht alle zeilen bij te zetten om het dan dreigend gevaar te ontgaan en het zal natuurlijk aan geene argumenten ontbreken om het bizonder voordeelige, juist van de bij het ontwerp vergeten spoorwegen, te doen uitkomen. De grens van het min of meer voordeelige is schier nergens met zekerheid aan te wijzen, en de ondervinding, in 1860—1875 opgedaan, heeft niet alleen doen zien hoeveel tijd er nu heeft moeten verloopen eer men van wal durfde steken, maar geeft voedsel aan het vermoeden dat men, voor wie nu achter blijft, zeer zeker op geen korter termijn mag rekenen.

De Regering zou echter niet alleen in de moeielijkheid worden gebracht door de vele lijnen die in de wet zouden worden opgenomen en de verbazende uitgaven, — gelijke bezwaren zouden haar bedreigen bij de regeling der uitvoering.

Ook hier zou ieder met zijn lijntje in de eerste koets willen rijden. De aanleg der lijnen van het *tweede net*, met minder tijdroovende kunstwerken, kan niet, als bij de grootere lijnen van het *eerste net*, over tal van jaren worden verdeeld. Wil men niet allen te gelijk aanleggen, hetzij dan omdat men beproeven wil zonder leening te bouwen, gelijk dat thans geschiedt, hetzij om andere redenen, dan moet er eene keuze gedaan worden.

Die keuze is zóó hachelijk dat ik hier zelfs geen voorbeelden durf stellen of namen noemen.

Als de wet de 100 m.m. bereikt of te boven gaat, en men als thans 10 m.m. 'sjaars wil besteden, dan zouden er reeds van de nu algemeen noodzakelijk geachte lijnen sommigen 10 à 15 jaar op hare voltooijing moeten wachten! Welk lid der Kamer zou zoo iets voor de door hem voorgestane lijnen kunnen aannemen?

Maar er is in ons land en onze kolonien meer te doen dan spoorwegen te bouwen.

De vestingwet zal in de eerste jaren eenige millioenen vorderen en reeds vóór dat het werk voltooid is, zal men eene daarbij passende organisatie onzer levende strijdkrachten moeten aannemen waarvan de kosten niet onaanzienlijk zullen zijn.

De zaak van Holland op zijn Smalst zal over eenigen tijd belangrijke offers eischen.

De aangenomen wet voor de lijn Arnhem—Nijmegen en Zwa-

luwe—Zevenbergen, — hetgeen nog te Amsterdam en te Rotterdam *tot voltooing* en elders bij onze staatsspoorwegen *tot verandering*, gevorderd wordt, zal nog wel eenige jaren een millioenenpost vergen. Voor 1875 bedraagt dan ook de spoorwegbegrooting f 10,250,000.

In onze overzeesche gewesten wordt, en volkomen terecht, met steeds klimmenden aandrang om verbetering der gemeenschapsmiddelen, havens en andere inrichtingen gevraagd, terwijl de oorlog met Atchin ons nog gedurende geruimen tijd tot thans moeielijk te begrooten, maar in ieder geval zeer stellig tot hoogst belangrijke uitgaven dwingen zal.

En behalve dat alles bestaat er nog een ander bezwaar.

Sedert jaren is het veler wensch geweest — zoowel met het oog op onze belangen als op die van Indie, — dat men eindelijk voor ons budget van de Indische baten onafhankelijk mocht worden.

Langen tijd scheen de vervulling, zonder herziening van ons belastingstelsel, inderdaad onbereikbaar, doch in de laatste jaren had de steeds stijgende opbrengst onzer middelen de verwachting gerechtvaardigd, dat bij een zuinig beheer, ook onder ons tegenwoordig stelsel, die onafhankelijkheid zou kunnen worden verkregen. En was eenmaal dat standpunt bereikt dan zou men de Indische overschotten tot verdere — en zeer zeker later voor onzen handel en industrie en ook voor den schatkist, hoogst voordeelige — ontwikkeling onzer kolonien kunnen aanwenden, en in Nederland, juist door die onafhankelijkheid, gemakkelijker het belastingstelsel kunnen hervormen.

Was het denkbaar dat al wie tot het bereiken van dat doel, in en buiten de Tweede Kamer, sedert jaren met inspanning van alle krachten werkzaam waren geweest, en vooral dat de Eerste Kamer, met dat denkbeeld hoogelijk ingenomen, maar zoo goedsmoeds en zonder dat er voor de vermeerderde uitgave in nieuwe of verhoogde belastingen een aequivalent gevonden werd, eene wet tot staatsaanleg zouden aannemen — die de bevrediging hunner liefste wenschen voor een onbepaald getal jaren zou uitstellen.

Dat alles was aan het vorig kabinet bekend. Geen wonder dan ook dat het zooveel mogelijk wilde beproeven, den aanleg van het *tweede net* niet voor staatsrekening te nemen en den Staat tot geen grootere uitgaven te verbinden dan vermoedelijk uit de steeds stijgende opbrengst der middelen kon worden verkregen.

Wenschelijker kwam het der Regering dus voor, partikuliere

krachten te steunen, en zoodoende eenige der belangrijkste hoofdlijnen van het tweede net in het leven te roepen. Slaagde de proef, dan wist men waarheen en hoever men later zou kunnen gaan.

In beginsel was bij dat ondersteunen der partikuliere nijverheid in menig opzicht *rentegarantie* boven *subsidie* te verkiezen, en de vorige Minister van Binnenlandsche Zaken was dan ook aanvankelijk niet ongeneigd omtrent de mogelijkheid daarvan een onderzoek in te stellen, maar in den praktijk had het aannemen van dat garantiesysteem belangrijke bezwaren.

Zoo lang de publieke opinie over de rentabiliteit der te leggen lijnen niet gunstig oordeelt, zal zij de te betalen rentelast ongeveer even hoog schatten als waartoe de Staat zich bij eene leening verbindt, en tegenover de vele en grondige argumenten die er voor aan te voeren zijn, dat, — ook al ware dat het geval — partikuliere nijverheid boven staatsaanleg de voorkeur verdient, staan de vrees en bezwaren van hen die voor moeielijkheden beducht zijn.

Aan de Regering werd echter in het laatst van 1873, door eene vereeniging van Bankiers, een hoogst belangrijk aanbod gedaan, een aanbod, uit meer dan een oogpunt beschouwd, eenerzijds zóó wel strookende met de vereischten van het oogenblik en anderzijds zóó veel moediger dan wat men, over het algemeen genomen, in de laatste jaren op onze kapitaalsmarkt voor *onze* ondernemingen gezien had, dat men het aanvankelijk minder als een serieus plan, dan — gelijk ik het in de op bladz. 1 aangehaalde brochure noemde — als een reddingsplank aan den toenmaligen Minister toegestoken, beschouwde.

In die brochure heb ik dat voorstel breedvoerig behandeld.

In hoofdzaak was de strekking deze:

De aanvragers gaan uit van de veronderstelling dat de lijnen van ons *tweede net*, mits zoodanig aangelegd dat eene onafhankelijke en doelmatige exploitatie mogelijk zij, gebouwd even als de Staat doet met *hard geld* door vrije aannemers in publieke aanbesteding, niet door contractors à forfait — die tevens aandeelhouders zijn, — na verloop van de eerste proefjaren der exploitatie, in zich zelve levensvatbaarheid hebben en al zij het aanvankelijk eene matige, toch voldoende rente zullen afwerpen, om het kapitaal op goedkoope en soliede wijze te verkrijgen.

De aanleg van spoorwegen vordert echter eenige jaren en ontzettende uitgaven. De renten van dat geld gedurende dien tijd en

de eerste proefjaren kan niet uit het kapitaal genomen worden zonder dit al te veel te bezwaren, en kan hier niet, als bij kleinere ondernemingen, worden gemist, omdat dan het geld niet te verkrijgen is.

De aanvragers verlangden dus van den Staat eene subsidie ongeveer gelijk aan het bedrag der renten van het te besteden kapitaal gedurende den aanleg en de allereerste proefjaren, eene subsidie die op 30 pCt. van het in hard geld voor aanleg en materieel gevorderd bedrag werd begroot.

De Vereeniging had bij die aanvrage en de daarin door haar opgenomen lijnen, tevens op het oog het overnemen en verbeteren van den Centraal-spoorweg en verklaarde zich te gelijkertijd bereid op den grondslag van dergelijke ondersteuning ook andere lijnen — mits deze aan het straks geëischte voldeden — te leggen en te exploiteren.

Bij de voorloopige bespreking van dat aanbod in de Tweede Kamer, zamengekomen terwijl de aanvrage bekend werd, waren er, gelijk verwacht kon worden, op wie de volgende regels van Bilderdijk's bekend gedicht *de Vloek* van toepassing bleken

'tVerrassend vreemde van de ontmoeting
En 't blij bericht,
Geeft aan de *schikking* weer verzoeting,
Daar toch zoo licht,

en die met Sibille spraken

Maar echter 't heeft zoo moeten wezen,
Dat zie ik klaar!
De Hemel zij er voor geprezen,
Dat ik 't ervaar!

daar waren anderen van wien het gelden kon

Zij meesmuilt, legt de handen zamen
En scheidt ze weêr. —

terwijl eenigen de waarheid schenen te willen bevestigen van wat er in den Almanach Comique voor 1875 staat:

Il faut croire qu'on a dans la tête une foule de vilaines choses qui en peuvent sortir a un moment donné.

Het is onnoodig het toen besprokene hier te herhalen. De oppositie betrof in hoofdzaak de subsidie ook voor het gevorderde tot overname, verbetering en uitbreiding van den Centraalspoorweg. Eene min juiste uiteenzetting van de bedoeling in de memorie

van toelichting der aanvragers, had bovendien tot een misverstand aanleiding gegeven, waardoor de zaak in het oog van enkelen voor den Staat minder voordeelig, en het doel slechts eene beursoperatie in Centraalspoorweg-waarden scheen.

Na die discussie verliep er een half jaar voor de Kamer en het publiek iets omtrent de zaak vernamen. Het wetsontwerp op 17 Junij 1874 aan de Kamer ingezonden was het eerste openbaar teeken van leven.

Wel is het te bejammeren dat de indiening van dat wetsontwerp niet vroeger heeft plaats gehad, of de afstemming der census-wet en de daaruit gevolgde aftreding van het Ministerie niet een weinig later geschiedden.

Het belangrijk ontwerp bleef nu geheel buiten behandeling en werd niet alleen in de Kamer niet onderzocht, maar ook in de publieke organen niet ernstig besproken, ja! naar het schijnt, door velen zelfs niet eenmaal behoorlijk gelezen.

Vermoedelijk ware er dan bij de laatste begrootingsdebatten door den Heer Wybenga niet gevraagd:

„Had dan de vorige Minister van Binnenlandsche Zaken den „moed niet der beslissing hoe te handelen in deze?

„Deinsde hij terug voor Staatsaanleg (naar mijn bescheiden „meening het eenig middel van uitkomst), en geraakte hij daar„door verward in de voorspiegelingen en speculaties van bankiers „en geldmannen, die, hoe solied en goed hunne namen ook mogen „klinken, immers in de laatste jaren genoegzaam hadden doen „blijken van hunne onmacht om, ook finantiel, de hier bedoelde „groote werken bij wijze van *partikuliere concessie* tot stand te „brengen, veel min te exploiteren."

Die redevoering was, hetzij in het voorbijgaan gezegd, niet onaardig in tegenspraak met hetgeen datzelfde lid ten vorigen jare beweerde. De Minister had toen indiening der wet tegen Februari toegezegd en die belofte was door den Heer de Roo als inconstitutioneel bestreden. De Heer Wybenga protesteerde daartegen en hij had toen, niet tegen de plannen van het Consortium, maar tegen de vermoedelijk aan te nemen richting der lijnen in Friesland bezwaar. Hij wenschte niet de richting door het Comité Wouda, maar die door het Comité Bloem aangenomen aan de hand te geven, „hetzij de aanleg van Staatswege, hetzij die „door eene partikuliere onderneming worden daargesteld."

De vorige Minister was, gelijk bij aandachtige lezing van het

ontwerp blijkt, volstrekt niet verward geraakt en, had hij eene deur geopend, die vroeger geacht werd gesloten te zijn, hij had de kruk behoorlijk in de hand gehouden.

Volgens dat ontwerp en de bijlagen werd toch de aanvrage der bankiers niet voetstoots aangenomen.

De subsidie voor de verbinding Kuilenburg—Amersfoort, de overneming en uitbreiding der werken van den Centraalspoorweg en het daarvan benoodigd materiëel, werd geweigerd, doch de zaak zelve in de concessie behouden, en de zeer zeker wenschelijke verbetering en aansluiting, dus buiten bezwaar van 's lands schatkist verkregen.

Daardoor verviel reeds menig bezwaar bij de discussie van 1873 tegen het plan geopperd en bleek zoowel de onjuistheid der beoordeeling van sommige, als de niet minder onjuiste becijfering van andere leden.

De Noordhollandsch—Friesche spoorweg werd daarentegen in het plan wel opgenomen, en daaraan, volkomen terecht, toegevoegd de lijn Zaandam naar de Noordzee-haven.

Die bijvoeging is naar het mij toeschijnt, eene belangrijke verbetering en ruimschoots de betrekkelijk geringe bijdrage door den Staat te dragen waard. Die verlenging toch is in het algemeen belang noodzakelijk. Beter is het die reeds terstond aan te leggen en de goede werking van het geheel te verzekeren dan later dat lijntje afzonderlijk te moeten bouwen.

Wanneer en in welke mate het nieuwe Noordzeekanaal aan de verwachtingen zal voldoen behoeft bij de beoordeeling dier lijn niet rechtstreeks te worden besproken.

Voldoet dat kanaal werkelijk aan de meest gunstige verwachtingen, dan is het ondenkbaar dat men niet spoedig behoefte zou gevoelen aan eene lijn van Amsterdam naar zee, want bij de drukke scheepvaartbeweging die dan in het kanaal zal heerschen, zal het noodzakelijk blijken de voorhaven in direkt verband met Amsterdam te brengen. Mocht daarentegen de uitslag, ten minste in de eerste jaren, niet geheel aller wenschen bevredigen, dan zal het niet minder noodzakelijk zijn om dat rechtstreeks verband met de voorhaven te hebben, ten einde van het dan nog niet geheel geslaagde werk, vooral voor een spoedige vaart op Engeland, terstond zooveel mogelijk partij te trekken.

Wie zich, bij den tegenwoordigen strijd over korte, vaste en directe gemeenschap met Engeland, de moeite geeft een goede zeekaart in te zien, zal spoedig bemerken, dat de positie van

Amsterdam inderdaad uiterst gunstig worden kan wanneer de buitenwerken van het Noordzeekanaal vergenoeg gevorderd zijn om directe stoomvaart van daar op Lowestoft te waarborgen, en er rechtstreeksche spoorweggemeenschap van die buitenwerken naar Amsterdam, en van Amsterdam, via Centraal-, Ooster- en Rijnspoorweg naar Noord- Midden- en Zuid-Duitschland zal bestaan. De afstand van Velzen naar Lowestoft is volkomen gelijk aan dien van de punt van den Hoek van Holland naar Harwich. Het verkeer van Liverpool, Manchester en Boston met Amsterdam en Duitschland zou aan die stoombootlijn en de expeditie over Amsterdam geheel ten goede komen, en verwonderen kan het ons dan ook niet, dat voor de verbinding van Amsterdam naar de Noordzeehaven reeds meermalen concessie is gevraagd, veel min dat de Regering in het algemeen belang van onzen handel, maar vooral van Amsterdam, gaarne de betrekkelijk geringe subsidie toestond, om de zoo nuttige lijn te kunnen verkrijgen.

In het wetsontwerp werd de subsidie dus alleen gegeven voor *die* lijnen die ik vroeger onder de premier appelés rangschikte; lijnen die bij staatsaanleg ongetwijfeld onmiddelijk in aanmerking zouden komen.

„De lijnen" — zeide de heer Mackay in de zitting van 5 December „jl. — waaraan behoefte bestaat zijn thans niet meer problematiek. „Al degenen die over die aangelegenheid hebben gesproken of ge„schreven, hebben zich bijna in gelijken zin uitgelaten over de „hoofdrichting .... De lijnen in het Zuidwesten van Friesland „zijn nu door de Provinciale Staten van Friesland met overgroote „meerderheid gekozen, terwijl ook de lijn Zwolle—Almelo en de „Noordhollandsche lijn geen uitstel dulden. Van de lijn Dordrecht— „Elst zal de Kamer van mij geen apologetisch vertoog verwachten."

Hij noemde daarbij alleen de lijn Zwolle—Almelo, terwijl in het wetsontwerp ook de verbinding Meppel—Almelo was opgenomen. Die verbindingslijn, die maar voor een gedeelte, Meppel of Staphorst—Ommen, en dus voor circa 20 K. M. in rekening moet worden gebracht, is weinig kostbaar en de daarvoor te betalen 30 pCt. van luttel beteekenis, maar de waarde van de lijn *voor het algemeen* reeds thans, en vooral wanneer ook de spoorweg Harlingen—Sneek—Heerenveen gelegd wordt, van hooge waarde.

Was de Minister dus bij de keuze der lijnen waaraan hij subsidie wilde geven, minder met het verzoek der aanvragers dan

met het bekende oordeel der Kamer te rade gegaan, ook wat het finantieel gedeelte betrof had hij met de gemaakte opmerkingen zijn voordeel gedaan.

De aanvragers hadden verzocht: „een subsidie voor 10 jaar „van gemiddeld 3 pCt. per jaar van het kapitaal, dat tot aanleg „en exploitatie van de aangevraagde lijnen, volgens de daarvoor „in te dienen begrooting wordt noodig geacht."

„Die subsidie" werd in de Memorie van Toelichting der aan-aanvrage gezegd „zou echter niet gelijkelijk verdeeld worden „maar zou in de eerste jaren iets meer, in de laatste jaren iets „minder dan 3 pCt. moeten bedragen."

Tegen dat beginsel, wat het cijfer aanging, had de Regering, blijkens het wetsontwerp geen bezwaar, maar zij meende, dat de Staat, — al verbond deze zich ook dat *later* te doen — niet moest betalen vóór dat ten volle gebleken was, dat de onderneming, ernstig gemeend, geheel met haar eigen kapitaal haar werk voortzette en voltooide.

De Staat zou zich dus verbinden, als er van genoegzame voortgang bleek, in de eerste vijf jaren $\frac{14}{100}$ der subsidie en in de laatste vijf jaren $\frac{6}{100}$ op het Grootboek in te schrijven en van de alzoo ingeschreven kapitalen, zou eerst *later* de uitbetaling aan de aanvragers geschieden.

Om de regelmatige voortzetting der werkzaamheden — en aan *alle* lijnen gelijktijdig — behoorlijk te verzekeren werd in art. 60 der concessievoorwaarden omtrent die inschrijving bepaald:

„de eerste termijn één jaar na de dagteekening, waarop met „den aanleg der werken een aanvang is gemaakt, wanneer naar „het oordeel van den Minister van Binnenlandsche Zaken, in „dat jaar met dien aanleg met voldoende voortvarendheid is „voortgegaan;

„de tweede termijn één jaar nadat de eerste is beschikbaar ge- „steld en met den aanleg van *al de in de concessie begrepen wegen* „is begonnen en die aanleg, ter beoordeeling als voren, met vol- „doende voortvarendheid wordt voortgegaan;

„de derde tot en met de tiende termijnen, elk telkens één „jaar na de dagteekening waarop de voorafgaande termijn be- „schikbaar is gesteld, wanneer de concessionarissen, naar het „oordeel van den Minister van Binnenlandsche Zaken, voor de „uitvoering der concessie aan de daarin gestelde termijnen stipt „hebben voldaan."

Om zekerheid te hebben dat de van Staatswege te geven sub-

sidie niet een deel van het gevorderde kapitaal zou worden en dat de Staat, in geval de aanvragers in gebreke bleven aan hunne verplichtingen te voldoen, voor gedane uitkeeringen *ruimschoots* waarborgen hebben zou en schadeloos zou zijn gesteld, bepaalde art. 61:

„De in het vorig artikel bedoelde inschrijvingen worden bij „gedeelten ter vrije beschikking van de concessionarissen gesteld.

„1° de eerste gedeelten, *zoolang niet* AL *de spoorwegen voor het „verkeer zijn geopend*, ieder tot een reële waarde van ongeveer „één millioen gulden, telkens wanneer blijkt *dat gronden voor de „onderneming zijn verkregen en werken zijn uitgevoerd tot eene werkelijke „waarde van minstens vijfmaal dat bedrag*, en de concessionarissen „stiptelijk aan al hunne verplichtingen hebben voldaan;

„2° nadat *al* de spoorwegen, in den aanhef genoemd, met goed„vinden van den Minister van Binnenlandsche Zaken, *voor het „verkeer zijn geopend*, het alsdan bestaande geheele bedrag aan „inschrijvingen.

„Het bedrag der daarna nog door het Rijk van het subsidie „verschuldigde termijnen, wordt dan verder op de vervaldagen „regtstreeks aan de concessionarissen uitbetaald, indien zij, ter „beoordeeling door den Minister van Binnenlandsche Zaken, „voldoende aan hunne verplichtingen hebben voldaan. De laatste „termijn is in geen geval door het Rijk verschuldigd voor dat de „in art. 14 bedoelde hulpgebouwen, allen door anderen van meer „blijvenden aard zijn vervangen."

Die geheele regeling, maar vooral de daarin door mij onderschrapte bepalingen, en het bovendien bedongen waarborgkapitaal van 2 millioen, waren voor de bankiers, indien hun aanbod niet ernstig gemeend ware geweest, en zij slechts eene beursspeculatie hadden bedoeld, inderdaad geheel onaannemelijk geworden en wel te meer omdat hier de contrôle even gemakkelijk als zeker is.

De onteigeningsstukken en de plannen voor de werken gaan allen door de handen der Regering en al de koopakten worden geregistreerd. Wat er dus aan iedere lijn werkelijk gedaan en voor hoeveel er gekocht is, is aan de Regering volkomen bekend.

De onteigening vorderde bij ons Staatsspoorwegnet, volgens de Begrootingsbijlagen, over de 856 K. M. die op 30 Juni 1874 in exploitatie waren, niettegenstaande de uitgebreide kunstwerken, ruim 14 pCt. der kosten van aanleg (van de ƒ 121,338,950.54[5], ƒ 17,697,798.21.) Die post zou vooral thans en bij de lijnen in onze beste provinciën, niet lager kunnen worden gesteld en voor de hier bedoelde spoorwegen dus 6 à 7 m. m. vorderen.

In het wetsontwerp werd gesproken van eene subsidie van hoogstens veertien millioen, want „het juiste bedrag" (der begrooting) zegt de memorie van toelichting „waarover nog verschil „bestaat kon nog niet worden vastgesteld" en van die veertien millioen zou $\frac{14}{100}$, de inschrijving voor elk der vijf eerste termijnen, dus bedragen ƒ 1,960,000 en de $\frac{8}{100}$ voor elk der vijf latere ƒ 850,000.

De aanteleggen lengte zou 304 K. M. en die der exploitatie (door de stoomvaart van Enkhuizen op Stavoren) 324 K. M. bedragen.

De te verleenen subsidie staat dus precies gelijk met hetgeen de „*werken van bizonderen aard en strekking*" op de lijn Goes—Vlissingen hebben gevorderd. Volgens de begrootingsbijlagen ƒ 13,867,215.91.

Cijfers zijn vaak welsprekender dan het krachtigste betoog!

Wat al getob en berekening, wat jaren opoffering van tijd en geld voor ieder dier zoo vurig gewenschte lijnen eindelijk in het subsidieplan opgenomen, en ook thans nog, wat bergen van bezwaren bij de Regering en bij de Kamers waar men voor die 324 K. M., zóó algemeen begeerd, voor het land en de defensie zóó nuttig, de betaling in 10 jaar vraagt van eene som gelijk aan die welke men, zonder eenige moeite en ook wat de vermoedelijke uitkomsten betreft — zoo geheel de coeur léger voor de havens te Vlissingen heeft besteed!

Zoo stond de zaak toen het vorig bewind aftrad.

Het nieuwe Kabinet, in de eerste plaats geroepen de Staatsbegrooting voor 1875 te onderzoeken en te behandelen, had daarbij ruimschoots gelegenheid met het oog op 's lands finantiën, de juistheid der straks door mij besproken argumenten te overwegen.

De bezwaren waarop ik wees zijn echter toegenomen. Zoowel de vestingwet als de werken voor Holland op zijn Smalst en de aanvankelijke tractementsverhooging, die ontegenzeggelijk later zal moeten worden voortgezet, eischen hoogere uitgaven en de berichten uit Indie blijven met aandrang wijzen op hetgeen daar zal worden gevorderd.

Ons budget voor 1875 wijst dan ook in uitgaaf geen lager cijfer aan en, hoezeer het schijnt dat de perken der voorzichtigheid niet zijn overschreden, heeft men de opbrengst der middelen hooger dan vroeger moeten ramen.

Bedrieg ik mij niet dan moet zelfs de grootste voorstander van

Staatsaanleg inzien dat het voor de Regering, onder die omstandigheden, zeer moeielijk zijn zou een wet tot *Staatsaanleg* te doen aannemen.

En zijn de bezwaren van die zijde toegenomen de onweêrswolken komen ook van andere kanten opzetten.

De jammerlijke vertraging onder het vorig Bewind en het vermoeden dat de tegenwoordige Regering meer tot staatsaanleg gezind zou zijn, heeft de aanvankelijk gematigde spoorwegagitatie, tot eene gevaarlijke en besmettelijke koorts doen aanwakkeren. De Regering wordt met verzoeken, niet alleen voor sints jaren bekende, maar voor nog nimmer in kaart gebrachte of onderzochte lijnen, in den waren zin van het woord bestormd. Was de zaak niet te ernstig dan zou het inderdaad de moeite waard zijn om eenige voorbeelden aan te halen van de ondoordachte dwaasheden die thans op spoorweggebied bij ons plaats grijpen.

In veel grootere mate nog dan in 1873 zou dus thans kans op amendementen bestaan, en vooral nu zou dus de wet in de Tweede Kamer aangenomen, niet het werk der Regering zijn en haar, vermoedelijk geheel tegen haren zin, tot groote uitgaven dwingen; — uitgaven die haar te meer zouden bemoeielijken omdat zij gaarne de hand zou willen leenen aan andere werken van openbaar nut als de droogmaking van de Zuiderzee en het Wieringermeer.

Maar — ook al werd de wet tegen de bedoeling der Regering veel duurder dan zij gehoopt had — zij zou moeielijk de verdenking kunnen ontgaan dat het haar te doen ware geweest om zich zekere populariteit te verwerven.

Onder die omstandigheden laat het zich voorzien dat de Eerste Kamer, hetzij reeds thans, hetzij wanneer haar eene wet tot staatsaanleg van spoorwegen werd voorgelegd, aan het tegenwoordig bewind den eisch zal stellen, dat niet uit de Indische baten, maar uit verhoogde of vernieuwde belastingen de middelen zullen worden aangewezen waaruit de millioenen moeten komen.

Tegenover die moeielijkheden zijn er gelukkig enkele lichtpunten.

Heeft reeds het door de vorige Regering aangeboden wetsontwerp, gelijk ik aantoonde, bewezen dat het aanbod der Bankiers vrij wat ernstiger was dan velen bij de eerste besprekingen in de Kamer geloofden, het afgeloopen jaar heeft het rationele van dat aanbod nader aangetoond.

In de op pag. 5 aangehaalde brochure noemde ik dat aanbod,

in beginsel beschouwd, een belangrijk, verrassend en verblijdend feit, geheel in strijd met de tot nog toe door onze kapitaalsmarkt aangenomen houding en met al de aanbiedingen op het gebied van spoorwegconcessien in de laatste jaren gedaan.

Toen heb ik uiteengezet hoe door dat aanbod de aanleg zou komen niet in handen van contractors à forfait, maar van eene vereeniging van bankiers, wier bedoeling het was met *hard geld* en bij publieke aanbesteding de zaak uit te voeren. Ik noemde het allezins verklaarbaar dat ook hier het onverwachte bij sommigen verwondering, bij anderen wantrouwen had gewekt en enkelen ongeloovig het hoofd had doen schudden, maar ik wees tevens aan, dat, indien er inderdaad een gunstig *revirement des idées* bij de geldmannen had plaats gehad, het volkomen begrijpelijk werd, dat men zijn krachten aan *onze* werken ging wijden, daarvoor steun in het buitenland zocht en gemakkelijk vond, en dan, als van zelve, het eerst het oog sloeg op de inderdaad ook finantieel gunstige zaak onzer nieuwe spoorwegen.

Het afgeloopen jaar heeft in ieder opzicht het toen uiteengezette bevestigd.

De Amerikaansche spoorwegkoorts is blijven nawerken en het verlies op de Spaansche staatsfondsen heeft menig offer geeischt.

Niet alleen ten onzent maar over het algemeen in Europa en Amerika, zijn in 1874 betrekkelijk slechts weinige kapitalen voor nieuwe ondernemingen aangevraagd en geen groote staatsleeningen gesloten. De geldmarkt had trouwens nog vrij wat te liquideren en te klasseren, met andere woorden, de groote sommen waarvoor vroeger was ingeschreven, vereischten nog stortingen, en de door die inschrijvingen verkregen effecten moesten langzamerhand uit de portefeuille der speculanten, in die van hen die ze voor kapitaalsbelegging verlangden, overgaan.

Het in den laatsten tijd meer op den voorgrond getreden systeem van groote inschrijvingen en het eerst laten klasseren van de verkregen effecten, heeft op geld- en fondsenmarkt grooten invloed gehad. Aan geruchten, ja zelfs officieële mededeelingen dat een uitgeschreven leening vier of vijfvoud is volteekend, wordt thans luttel waarde gehecht, omdat dat speculatiemiddel te dikwerf wordt toegepast. Daardoor blijven zij die het fonds voor kapitaalsbelegging begeeren langer met inkoopen wachten, tot de markt een vaster waarde aangeeft en er minder kans bestaat dat de prijzen zullen worden gedrukt door het op eenmaal aan de beurs brengen van groote partijen, nog bij speculanten in handen.

Het gevolg van dien toestand is geweest dat er in 1874, even als het vorige jaar, bijna overal behoefte was aan werkelijk goede fondsen. Wat als goed bekend was, stond zóó hoog in prijs dat het slechts matige rente afwierp en daarom niet werd gezocht.

Hoe groot de geleden verliezen ook waren toch was het aan rente, gerealiseerde waarden en bespaarde gelden ontvangen bedrag te groot om het ongebruikt te laten liggen. Een gedeelte daarvan is door hen, die voor nieuwe fondsen bevreesd waren, en van de oudere en soliedere geen meerdere rente konden maken, in hypotheek geplaatst, terwijl een ander gedeelte, de tegenwoordige omstandigheden als van voorbijgaanden aard beschouwende, op prolongatie is uitgezet. Ieder makelaar of commissionair in effecten kan met welsprekende cijfers bewijzen, dat de omzet van kapitalen en fondsen in 1874 veel minder dan in 1871 en 1872 bedroeg.

Zoowel hier als elders is er dan ook voortdurend groote ruimte van geld geweest. Zelfs de aanzienlijke verhooging van het disconto bij de Engelsche bank in de laatste weken was slechts het gevolg van specieverplaatsing en heeft weinig invloed op de eigenlijke kapitaalsmarkt gehad, waar, voor partikuliere prolongatie, nog altijd kapitaal in overvloed te vinden was.

Bevestigden die omstandigheden wat ik destijds over het rationele van het aanbod der bankiers, met het oog op de binnen- en buitenlandsche fondsen, schreef, het afgeloopen jaar heeft ook het navolgende, toen door mij aangevoerd, beter doen uitkomen.

„De waarde van het land, ook onzer nieuw ingedijkte gronden, „is snel toegenomen; de prijs der produkten van landbouw en „veeteelt is belangrijk gestegen; niettegenstaande overal nieuwe „woningen worden gebouwd, is de waarde der huizen vermeer- „derd; onze handel tracht langzamerhand nieuwe wegen te vin- „den en minder uitsluitend op onze kolonien te steunen; het crediet „van de Koninklijke Stoomboot-Maatschappij is naar het schijnt „gevestigd; de Afrikaansche Handelsvereeniging is gelukkig ge- „slaagd; onze stoomvaart op Indië schijnt de eerste bewaren te „boven; die op Amerika is onder goede voorteekenen geopend; „onze Hollandsche- en Rijnspoorwegen staan in Engeland en „Duitschland gunstig bekend en vinden grage nemers voor hunne „leeningen; onze Staatsspoorwegen geven aanvankelijk — vooral „als men de bizondere omstandigheden waarin zij zich nog be- „vinden in het oog houdt — geene onbevredigende uitkomsten „en doen bij toenemend transit-verkeer en geheele voltooiing op „hooger ontvangsten hopen ”

Wat de waarde van het land, wat opbrengst van landbouw en veeteelt, den aanbouw en den prijs der woningen betreft, heb ik slechts te wijzen op de opbrengst onzer middelen. Geen enkele post neemt zóó belangrijk en constant toe als die der registratie- en successierechten. De tegenwoordige taxatie der woningen zal eerlang omtrent den gebouwden eigendom belangrijke cijfers geven, de veiling der ingedijkte gronden blijft op waardevermeerdering wijzen en de algemeene opinie dienaangaande heeft het mogelijk gemaakt dat plannen, als die tot indijking van het Wieringermeer en de Zuiderzee, den bij ons zoo ontzettend moeielijken en langen weg van de studeerkamer des ontwerpers naar 's lands vergaderzaal hebben afgelegd, en zelfs in de Troonrede werden vermeld. De overvloedige oogst moge den prijs van enkele produkten hebben verlaagd, opbrengst en uitvoer zijn toegenomen en nu men eenmaal onze groenten als handelsartikel meer geregeld in het buitenland is gaan afzetten, opent zich op dat terrein een inderdaad geheel nieuw gezichtsveld.

Was 1874 wat de goederenhandel betreft, een voor velen ongunstig jaar, toch werd ook hier naar nieuwe wegen omgezien. „De deelneming in het verkeer met onze koloniën wordt „bij ons grooter en algemeener en veelzijdiger tevens, wat het „karakter van onze eigen uitvoer betreft, en ook met andere „overzeesche landen knoopen wij eer nieuwe verbindingen aan, „dan dat men te klagen zou hebben over het afbreken van be„staanden", zegt het Handelsblad van 1 Januari.

Het krediet der Nederlandsche Stoomboot-Maatchappij is steeds vermeerderd, dat der Afrikaansche Handels-Vereeniging is toenemende en van onze Stoomvaart op Indië zou ik thans in te flauwe bewoordingen spreken, wanneer ik herhaalde *dat zij de eerste bezwaren te boven schijnt.*

Wie, na de stormen in November en het begin van December en bij de verschrikkelijke zeetijdingen van die maanden, vooral van 12 December, het lakoniek, maar, bij eenig nadenken, toch zoo belangrijk bericht leest:

Texel. Aangekomen.

21 Nov. *Prins Hendrik*, stoomschip, Batavia.

Vertrokken:

21 Nov. *Prinses Amalia*, stoomschip, Batavia.

Texel. Aangekomen:

12 Dec. *Koning der Nederlanden*, stoomschip, Batavia; vertrokken 27 October.

Vertrokken:

12 Dec. *Prins Hendrik*, stoomschip, Batavia.

spreekt niet meer van *schijnbaar te boven komen*, maar van *glansrijk overwinnen der vele bezwaren.*

Onze vaart op Amerika (hoewel naar het schijnt tijdelijk minder voordeelig) is overigens even ferm geregeld en dezelfde zeepost van 12 Dec. behelsde het bericht:

New-York. Vertrokken:

11 Dec. *Calland*, stoomschip, Rotterdam.

Maassluis. Vertrokken:

12 Dec. *W. A. Scholten*, stoomschip, New-York.

Twee dagen later vernam men het afloopen van een en het bijna voltooid zijn der tweede boot voor de lijn Amsterdam op Amerika.

Onze spoorwegen hebben zich niet ongunstig gehouden. Het staatsspoorwegnet heeft nog het beoogde doel niet bereikt, want de aansluiting der noordelijke lijn en die te Amsterdam en Rotterdam zijn nog niet voltooid Toch was de toeneming der bruto opbrengsten bijna 10 pCt. f 17.26 tegen f 16.13 in 1873 gemiddeld per dag en per kilometer. Bij den Centraalspoorweg had hetzelfde plaats. De pas in dienst gestelde Oosterspoorweg is slechts gedeeltelijk voltooid en te kort in exploitatie om een gegrond oordeel te kunnen vellen, maar de cijfers wettigen toch het vermoeden, dat het ook hier blijken zal dat het bedrag der ontvangsten op de concurrerende nieuwe lijn veel hooger is dan het cijfer der verminderingen op de oude lijn.

Blijkt uit het aangevoerde hoe gunstig onze positie in menig opzicht is en welke uitkomsten men verkrijgen kan, mits de hand krachtig aan den ploeg worde geslagen, er kan en er moet oneindig meer worden gedaan.

Voor onze nijverheid en fabrieken, voor het daarin belegd kapitaal, het daarin werkzaam en nog te plaatsen werkvolk, voor de ontwikkeling en het aanwenden der intellectuëele krachten van onze Ingenieurs en Technici, is het noodig dat de ondernemingsgeest op gezonde en krachtige wijze worde gevoed. Niets is daarvoor nadeeliger dan de voortdurende onzekerheid of er ooit werk komen zal en wanneer het zal worden gevorderd.

Was ons eerste net niet door den Staat aangelegd dan was onze kapitaalsmarkt reeds in vroeger jaren door de ervaring wijs geworden. Had onze nijverheid geweten wat er en binnen welken tijd het gevorderd zou worden, zij had zich behoorlijk naar onze

behoeften kunnen inrichten en zij zou niet omgezien hebben naar middelen als de laatste bestrijding eener aanbesteding aan een buitenlandsch fabriekant.

Wat wij thans aan spoorwegen bezitten is, met de uitbreiding die nu en eerlang zal worden gevorderd, voldoende om groote en goede zaken voor de fabrikaadje en aanbesteding van materieel tot aanleg en exploitatie te voeden, maar wie zal dergelijke zaken op touw zetten wanneer het eene jaar na het andere, in bespiegelende discussien wordt doorgebracht, om misschien ten slotte tot een Staatsaanleg te leiden, waarbij het werk, om finantieele en politieke redenen, over een vijftien à twintigtal jaren moet worden verdeeld!

Onder de bovenomschreven omstandigheden is het voor Nederlandsche bankiers mogelijk om, gesteund door het buitenland, de groote zaak die het hier geldt behoorlijk op touw te zetten en te voltooien, en zich later de medewerking van ons kapitaal te verwerven, mits men de voorzichtigheid hebbe, den klip te vermijden waarop zoo menige goede onderneming is gestrand: het al te spoedig uitschrijven van leeningen en het behandelen der onderneming als eene beursoperatie, niet als eene eigene zaak waarin men toont zelf krediet te hebben en waarvoor men niet eer aan het publiek vertrouwen vraagt, dan nadat men zeker is dat vertrouwen gewonnen te hebben.

Onze Indische Spoorwegmaatschappij en die tot exploitatie der Staatsspoorwegen, hadden voor onze kolonien en het moederland eene werkelijke weldaad kunnen worden, wanneer men gewacht had tot de juistheid van eigen inzicht was gebleken, terwijl de Afrikaansche Handelsvereeniging en de onderneming der werken te Feijenoord, daarentegen volkomen échec zouden hebben geleden wanneer men, in stede van rustig voorttewerken en zijn tijd aftewachten, onmiddelijk inschrijving van het pubiiek had gevraagd.

Zoo is het ook hier. De wijze waarop de zaak wordt ondernomen, het krachtig aanvatten en het doen zien dat het den ondernemers ernst is, moet gaandeweg het vertrouwen en dat vertrouwen moet het kapitaal winnen.

Is de concessie eenmaal verleend en de wet aangenomen, dan moet de opterichten maatschappij rustig, maar met kracht het werk beginnen en als zij de steun van de binnen- en buiten-

landsche kapitaalmarkt vraagt, niet door schitterende beloften, maar door een eenvoudige openlegging het vertrouwen verkrijgen.

Starings kaart van Nederland met eenige statistieke en ophelderende kaartjes, een tekst van eenige bladen druks waarin door de meest bevoegden op ieder gebied een overzicht van ons land en zijne toestanden wordt gegeven, een uitgave daarvan ook in het Engelsch, Fransch en Duitsch, de toezending van een dergelijk degelijk werk, dat tot legger bij de beoordeeling van ons land kan dienen, aan wie in het buitenland op het gebied der kapitaalsmarkt, der pers en der wetenschap de eerstgeroepenen zijn — zal oneindig beter werken, dan het afgezaagd systeem der opgeschroefde prospectussen, en onze bankiers de gelegenheid schenken hun ontegenzeggelijk grooten invloed naar behooren te gebruiken. Is eenmaal op bezadigde wijze de aandacht, bijv. van het Engelsch kapitaal op ons land gevestigd dan kan het als zeker worden gesteld dat er ook voor latere uitbreiding onzer spoorwegen en verdere werken, tegen niet te hooge rente, hulp zal kunnen worden verkregen, terwijl dan gaandeweg onze eenerzijds zoo angstvallige en anderzijds zoo lichtvaardige kapitalisten, zullen gaan begrijpen dat het werkelijk beter is iets goeds te hebben, al geeft 't geen 8 of 10 pCt., dan een paar jaar 10 pCt. te trekken, om in 2 of 3 beursdagen 50 pCt. op het kapitaal te verspelen.

Bij onderhandelingen door de Regering met de Vereeniging van Bankiers en de beoordeeling van een eventueel daaruit volgend wetsvoorstel, moet een en ander wel in het oog worden gehouden.

Vraagt een gewoon partikulier voor een groot werk, als een spoorweg, concessie en daarbij eenige hulp van den Staat, dan moet door de Regering natuurlijk worden onderzocht of de aanvrager de noodige zekerheid heeft, dat hem het kapitaal zal worden verschaft, want, heeft hij die zekerheid niet, dan zijn zijne pogingen, hoe goed en nuttig de zaak ook zij, vermoedelijk vruchteloos.

Is de aanvrager — ik zou dat het Engelsche systeem kunnen noemen, — een bankier die de zaak aanvaardt, afgaande op het oordeel en de verbindtenis van een groot contractor, of omgekeerd, is de contractor aanvrager en steunt hij op een geldman, dan is het noodig te onderzoeken welke zekerheid bankier en contractor, of contractor en bankier hebben, want ook dan, al is een der partijen in zich zelve goed en de zaak nuttig, hangt de uitvoering van de andere partij af.

Onder de zaken, die door gebrek aan die zekerheid schipbreuk hebben geleden, heb ik slechts te noemen den spoorweg van den Haag naar den Hoek van Holland en langs de Maassteden naar Rotterdam en de lijn van Amsterdam naar Rotterdam over Alphen. De eerste is te niet gegaan omdat de buitenlandsche bankier zich terugtrok, de andere, omdat de aannemer kwam te sterven.

Hier verkeert men in geheel anderen en eigenaardigen toestand.

De aanvrage is geschied door eene Vereeniging van Bankiers waarvan ik het vorige jaar schreef:

„Wat de personen betreft, zal, geloof ik, niemand ontkennen „dat een aanbod door die 18 firma's gedaan, op finantieel gebied „een krachtig aanbod kan worden genoemd, en bij de wetenschap, „dat onder de hoofden dier firma's vele personen gevonden wor- „den die algemeene achting genieten, kan ook het welgemeende „van het aanbod niet worden betwijfeld.

„Wanneer de finantieele kracht van de aanvragers en hunne „relatien en de welgemeendheid van hun aanbod, zóó weinig ver- „trouwen verdienen, dat aan hunne onderteekeningen geen krediet „kan worden geschonken, dan is alle verder onderzoek van het „aanbod en iedere onderhandeling der Regeering met hen onnoodig."

Wanneer die bankiers beginnen met 2 m.m. waarborgkapitaal te storten, wanneer zij de voorwaarden aannemen, straks uit het Wetsontwerp overgenomen, en dus geen cent subsidie krijgen vóór er ten minste 5 m.m. voor onteigening en werken besteed is, dan is het inderdaad niet wel mogelijk het ernstige van het aanbod te betwijfelen en schier ondoenlijk andere of meerdere waarborgen te vragen.

Het belangrijk kapitaal toch is natuurlijk niet op eenmaal te plaatsen en, gelijk ik straks opmerkte, zullen zij het best en het goedkoopst geld verkrijgen wanneer zij met het vragen van belangrijke inschrijvingen wachten tot het voor een ieder zichtbaar bewijs geleverd is, dat zij zelven in de zaak vertrouwen stellen. Dat staat zóó vast, dat het — al ware het mogelijk — hunnerzijds eene dwaasheid zou zijn thans over het geheele kapitaal, met wien dan ook, een contract te sluiten.

En niet alleen hunnerzijds zou zoodanig contract verkeerd zijn, maar voor de zaak en de Regering zou het, in plaats van zekerheid, zwakheid en kans op teleurstelling geven.

Wie niet geheel vreemdeling is in dergelijke zaken, is dat bij ervaring bekend en de groote crisis in Engeland heeft er aardige voorbeelden van geleverd. De bankier A verbond zich voor de lijn

C omdat de firma Overend Guerney hem de kapitalen had beloofd. De laatste failleert, A kan niet voldoen en de lijn wordt niet afgebouwd.

De aanvrage van 18 bankiers, — die beginnen moeten met zóó belangrijke sommen te deponeren en uittegeven, *dat hunnerzijds aan de ernst van hun verzoek niet kan worden getwijfeld* — in veel beter waarborg, omdat zij in eigen naam handelen, eigen krediet en fonds hebben op te houden, dan de toezegging (niet de reëele inschrijving van het publick, maar die is natuurlijk niet *vooraf* te verkrijgen) van de grootste buitenlandsche firma waarachter zij zich zouden kunnen verschuilen en tegenover wie men feitelijk toch geen verhaal kan hebben.

Na het tot nu toe betoogde is het inderdaad begrijpelijk dat de tegenwoordige Regering de zaak in ernstige overweging nam na het ontvangen van het bericht dat het Consortium bereid was met haar in onderhandeling te treden, doch, ingeval zij aan Staatsaanleg of andere regeling de voorkeur mocht geven, niet verlangde dat het Bewind zich eenigzins gebonden zou achten door de met het vorig Ministerie gevoerde onderhandelingen, omdat het Consortium zich liever de genomen moeite en de gedane uitgaven getroosten zou dan over een zóó belangrijke zaak met het nieuwe Bewind te onderhandelen, wanneer dit zich niet ten volle met de plannen en lijnen vereenigde of eene andere regeling meer in het algemeen belang achtte.

Daarvan was het gevolg dat aan de gemachtigden van het Consortium werd medegedeeld, „dat de Regering bereid was het „overleg met het Consortium op de bepaalde grondslagen, maar „behoudens nadere behandeling der voorwaarden, voorttezetten, „indien voor het tot stand komen der onderneming deugdelijke „waarborg kon worden gegeven en derhalve de concessionarissen, „zoodra het voorstel door de Wetgevende macht werd aangenomen, „tot uitvoering der concessie verbonden zouden zijn."

Vergelijkt men de laatste woorden met het vroeger Wetsvoorstel en de daarbij behoorende Memorie van Toelichting, dan blijkt daaruit en uit des Ministers verklaring in de zitting van 28 September. „Dat Wetsontwerp is ingetrokken, omdat het mij „gebleken is, uit een opzettelijk ingesteld onderzoek dat de vorm, „waarin de zaak in Junij jl. onderworpen was aan de overweging „der Wetgevende magt, niet met eenige zekerheid tot het beoogde „doel zou geleid hebben" — dat het de bedoeling was om niet

eerst machtiging te vragen en daarna concessie te verleenen, maar met het laatste te beginnen, en dan bekrachtiging van de Wetgevende macht te vragen. Eene wijziging die mij voorkomt inderdaad de voorkeur te verdienen, maar waarvan het gevolg moet zijn dat dan ook thans vooraf moet geschieden, wat anders eerst later zou gevorderd zijn en wat men, het zetten van de puntjes op de *i* kan noemen.

Een voorbeeld. Gelijk wij gezien hebben, werd bij het wetsvoorstel over 14 m. m. gesproken, maar tevens vermeld dat over het juiste bedrag der begrooting nog verschil bestond, doch blijkt thans uit de Memorie van Antwoord op de Begrooting voor 1875 dat de aanvragers de nu gevorderde ramingen hadden ingezonden.

Eerlang mag dus vermoedelijk eene beslissing worden te gemoet gezien en die is te gemakkelijker geworden door het besluit der Provinciale Staten van Friesland, waarbij, wat den Noord-Hollandsch Frieschen Spoorweg betreft, met groote meerderheid aan de lijn Enkhuizen—Stavoren de voorkeur is gegeven. De aansluiting op Grouw in plaats van te Leeuwarden zal bij ernstig onderzoek wel blijken minder juist te zijn.

Door die Statenvergadering is op nieuw de aandacht op de lijn Harlingen—Sneek—Heerenveen gevestigd. Wenschelijk komt het mij steeds voor, dat de Regering trachtte ook die lijn thans of spoedig te steunen. Ook daartoe geeft het aanbod gelegenheid.

Aangenomen eens dat de subsidie 14 m. m. moest bedragen dan zou, gelijk wij gezien hebben, de uitkeering over de eerste vijf jaar *f* 1.960.000 en over de volgende vijf *f* 840.000 beloopen. Is er tegen het opnemen van meerdere lijnen dus thans bij de Regering bezwaar, dan zou men *f* 2.000.000 's jaars voor ondersteuning van spoorwegen beschikbaar stellende, over 5 jaar, door de dan verminderde uitkeering, gelegenheid hebben ook voor deze lijn en verdere uitbreidingen hulp te verleenen.

Eene dergelijke som van 2 m.m. gaat, zoo ik mij niet bedrieg, onze finantiele krachten niet te boven en zal bij de gewone stijging der middelen zonder leening en drukkende belastingvermeerdering kunnen worden verkregen, terwijl de door die subsidie te erlangen werken groote directe en indirecte voordeelen zullen afwerpen.

Bij de spoorwegen, thans in het subsidieplan opgenomen, moet bovendien het oog worden gevestigd op hetgeen zij den Staat

zouden geven ook op het gebied der defensie, waarvoor de lijn van Dordtrecht naar Elst en de Noord-Hollandsch—Friesche Spoorweg van zóó overwegend belang zijn, dat zij schier als een deel van ons defensiestelsel kunnen worden beschouwd, terwijl de overname in exploitatie van den Centraalspoorweg met het aanleggen van de lijn Amersfoort—Kuilenburg, beide in het algemeen belang zeer zeker hoogst gewenscht, bovendien kosteloos zou worden verkregen.

Mochten de onderhandelingen tusschen Regering en het Consortium tot spoedige indiening van een Wetsontwerp kunnen leiden en dit de goedkeuring der Kamers verwerven dan kan vermoedelijk nog in dit voorjaar het werk worden aangevangen, doch wordt aan Staatsaanleg de voorkeur gegeven, dan zal het spoedig blijken hoe belangrijk het oponthoud zal zijn en zal men, doch te laat, ervaren, hoe men de goede ontwikkeling onzer spoorwegen en van onze volkswelvaart heeft benadeeld, want wat wij ook hier het eerst en het meest behoeven, is kracht en moed tot persoonlijk initiatief.

Alkmaar, Jan. 1875. Mrd Cohen Stuart.

STATEN-GENERAAL.

(ZITTING 1874—1875.)

De Indische Begrooting over 1875.

De tegenwoordige regeering, 27 Aug. opgetreden, vond het ontwerp Indische Begrooting des afgetreden Ministers van Koloniën reeds bij den Raad van State in overweging.

Het sprak wel van zelve dat van geheele omwerking dier voordragten, wilde men ze in tijds tot wet zien verheven, geen sprake kon zijn. De Minister van Goltstein bepaalde zich dus tot eene weglating van eenige belangrijke posten nopens afzonderlijke gewigtige maatregelen, met welke hij zich voorshands niet kon vereenigen, en waarover straks nader.

De Memorie van toelichting dd. 1 Sept. ving aan met een zeer verblijdend overzigt van den toestand der geldmiddelen.

De vermoedelijke batige saldo's over de jaren 1867 tot en met 1873 bedragen f 77,972,000 (exclusief het zoogenaamd *administratief kapitaal* van 12½ mill.) Toegewezen zijn daarvan reeds f 48,672,000, (*) blijft dus nog beschikbaar f 29,300,000, waarvan f 18,114,000 meer bepaaldelijk als overschot der dienst van 1871.

Van de aangeduide saldo's wilde de Minister c^a 4 mill. bestemmen nl.

1o.	tot dekking van het nadeelig saldo der staatsrekening van ontvangsten en uitgaven over de jaren 1871 en 1872, (†) tot een rond bedrag van	f 2,100,000
2o.	tot voortzetting van buitengewone waterstaatswerken en krankzinnigen-gesticht te Batavia	1,200,000
3o.	tot buitengewone aanvulling van het materieel der zeemagt	570,000
	te zamen	f 3,870,000.

(De havenwerken te Batavia worden vermeld *pro memorie.*)

(*) Nl. aan de rijksmiddelen van 1869 (Ned. Stbl. 1868, no 182) f 3,475,000; id. van 1870 (Ned. Stsbl. 1869, no 212) f 2,900,000; aan de Indische middelen van 1872 (Ned. Stsbl. 1872, no 170) f 5,497,240; van 1873 (Ned. Stsbl. 1872 no 128) f 11,880,000; en van 1874 (Ned. Stsbl. 1873, n 178) f 2,420,000; tot amortisatie van Nat. Schuld is aangewezen (Ned. Stsbl. 1872, no 3) f 10,000,000.

(†) Deze post is, op de opmerkingen van het v. verslag, van de begrooting afgenomen, en tot afzonderlijke wettelijke beslissing voorbehouden.

Nader zou worden voorgesteld een deel der overschotten van vroegere diensten te bestemmen zoowel voor den aanleg van *spoorwegen op Java*, als tot dekking van het tekort op de Staatsbegrooting, voor 1875, grootendeels veroorzaakt door de buitengewone uitgaven tot regeling en voltooijing van het vestingstelsel ad 4 millioen.

Voor de kosten der *expeditie naar Atchin* (voor 1873 en 1874 te zamen 23 millioen) zullen de saldo's van vroegere diensten niet behoeven aangesproken te worden. De dienst van 1873 levert, ondanks de aanzienlijke uitgaven in dat jaar voor de beide expeditiën gedaan, nog eene vermoedelijke bate op van ruim 4 mill., welk gunstig resultaat voornamelijk het gevolg is van de meerdere opbrengst der producten dan bij de begrooting geraamd.

Op gelijke wijs zal te voorzien zijn in de uitgaven aan de expeditie en de bezetting van Atchin in 1874 verbonden. Volgens opgaaf van de Nederl. Handelmaatschappij, waarbij voor de nog te verkoopen aanzienlijke hoeveelheid koffij voorzigtigheidshalve een zeer matige prijs was berekend, zal de opbrengst van de producten de raming met minstens 8 mill. overtreffen. Op dat bedrag zijn door de Indische Regering ook de buitengewone oorlogsuitgaven in 1874 geschat, waarvoor bij de begrooting 2½ mill. zijn toegestaan. De ontbrekende 5½ mill. kunnen dus ruimschoots worden gedekt uit het overschot der toen loopende begrooting (1874).

Hoogst gunstige resultaten voorzeker, waarbij men slechts betreurt dat zoovele millioenen niet tot andere, duurzame werken des vredes hebben kunnen benuttigd worden!

De totalen der begrooting van 1875 (later eenigzins (*) gewijzigd), werden voorgedragen: Middelen in Nederland f 50^{9} mill. Middelen in Indie f 78^{1} mill. . . . . f 129 mill.

Uitgaven in Nederland f 20^{6} mill., uitgaven in Indie f 98^{1} mill . . . . 118^{9} „

geraamde bijdrage f 10^{1} mill.

Zondert men hiervan af hetgeen als buitengewoon is aan te merken, als uitgaven tot dekking van *te korten*, buitengew. waterstaats- en marine-uitgaven, dan verkrijgt men:

Voor de middelen in Nederland f 47^{0} mill.
„ „ „ „ Indie 78^{1} „
f 125^{2} mill.

Voor de uitgaven in Nederland f 17^{9} mill.
„ „ „ „ Indie 97^{1} 115 „
Bijdrage als boven f 10^{1} mill.

(*) Nl. Midd. Ned. 48^{8}, midd. Indie 78^{3}. Totaal 127^{1} mill., Uitg. in Nederl. 18^{2}, uitg. in Indie 98^{3}. Totaal 117. Ger. Bijdrage 10^{1} mill.

De gewone uitgaven verdeelen zich als volgt over de verschillende Departementen van dienst:

I Regering en hooge collegien f 1,149.000; II Justitie f 4,719,000; III Financien f 9,709,000; IV Binnenlandsch bestuur f 45,795,000; V Onderwijs, eeredienst en nijverheid f 9,101,000; VI Burgerlijke openbare werken f 11,387,000; VII Marine f 24,883,000; VIII Oorlog f 8,315,000; te zamen f 115,061,000.

De straks vermelde posten welke uit de conceptbegrooting des Min. v. d. Putte waren weggenomen, betroffen:

1o. Een *memoriepost* voor schadeloosstelling wegens de *afschaffing der slavernij* in de bezittingen buiten Java en Madura.

2o. Voorstellen tot het heffen van nieuwe belastingen van Europeanen en vreemde Oosterlingen.

3o. Idem tot afschaffing van Heerendiensten aan inlandsche hoofden en ambtenaren, met heffing van een hoofdgeld der heerendienstpligtige bevolking.

Een woord over elk dezer onderwerpen:

De slavernij in de O.-I. bezittingen. Aan velen kan het vreemd in de ooren klinken, dat er thans nog voor ons Oost-Indie sprake van emancipatie-maatregelen kon zijn. Immers, het regerings-reglement van 1854 had reeds, door het bekende amendement van den heer Gevers van Endegeest, het beginsel der volledige emancipatie met uiterlijk 1860 uitgesproken; aan dit voorschrift was uitvoering gegeven bij de wet van 1859, welke tevens schadeloosstelling voor de eigenaars, onder bepaalde conditiën, aan de emancipatie verbond; onder deze voorwaarden was de voornaamste, dat van den wettigen eigendom moest blijken door het ingeschreven zijn op de slavenregisters.

Op Java en o. a. Banda konden deze voorwaarden met goed gevolg worden nagekomen, — en zoo gaf dan ook het Kol. verslag van 1860 reeds rapport over de uitvoering van den geheelen maatregel, tegen betrekkelijk geringe kosten, lager dan men geraamd had. — Op de buitenbezittingen echter, waar men het aanleggen der slavenregisters *verzuimd* had, kon nu de conditie der schadeloosstelling niet vervuld worden, en schijnt dien ten gevolge ook de emancipatie zelve achterwege gebleven te zijn, ofschoon het regerings-regl. die algemeen had uitgesproken. Op vele plaatsen dus heeft men de schadevergoeding, die *billijkerwijze* verschuldigd was, *wettelijk* niet kunnen uitbetalen, en zoo is ten slotte een feitelijke slavernij blijven bestaan, die men liefst wilde, doch niet altijd kon ignoreeren b. v. als eigenaars de weggeloopen slaven de hulp onzer ambtenaren inriepen. — In den laatsten tijd was nu de aandacht meer op dezen toestand gevestigd geworden, en het laatste Koloniaal Verslag, over 1874 uitgekomen, gaf dienaangaande het navolgende te kennen:

„Omtrent de middelen om te geraken tot de vrijmaking der slaven i:

de Buitenbezittingen zijn weinige maanden geleden uitvoerige beschouwingen aan de Indische Regering medegedeeld. Daarbij is van de stelling uitgegaan, dat de bij art. 115 van het Regeringsreglement aangenomen fatale termijn van 1 Januarij 1860 alleen gold de vrijmaking der *geregistreerde* slaven (*Indisch Staatsblad* 1825, no 44), en der perkhoorigen op Banda; dat het artikel echter *het beginsel* van vrijstelling der slaven in het algemeen heeft uitgesproken, en de Regering alzoo verpligt is dat beginsel toe te passen of in werking te brengen, overal waar het Neerlandsch gezag zich kan doen gelden zonder in botsing te geraken met de erkende regten der bevolking (art. 27, 2de lid, van het Rglt). Ofschoon dus, wat de vrijmaking der niet geregistreerde slaven betreft, niet gebonden aan den genoemden termijn, behoort de Regering het beginsel der vrijstelling in werking te brengen waar zij regtstreeks gezag uitoefent. In die landen evenwel, waar het zelfbestuur in meerdere of mindere mate aan de inlandsche vorsten of bevolkingen is gewaarborgd, bestaat die *wettelijke* verpligting niet, maar behoort de Regering alle in haar bereik liggende middelen aan te wenden, om het beginsel te doen zegevieren in overeenstemming met de bevolking of hare hoofden.

„Ten opzigte der landen waar de bevolking niet meer in het bezit is harer eigene regten en instellingen, zooals bijv. in de zoogenaamde gouvernementslanden van Celebes, en in andere gewesten, die sedert 1825 onder het regtstreeksch gezag van het Gouvernement zijn gekomen, zonder dat sedert tot registratie der slaven is overgegaan, zal de zaak moeten worden aangevat door de in der tijd verzuimde registratie der slaven alsnog te doen plaats vinden, onder de noodige voorzorgen tegen misleiding en valsche opgaven, en eerst na geheelen afloop der registratie moeten worden overgegaan tot de bekendmaking, dat het Gouvernement de alzoo ingeschrevenen in vrijheid wil stellen tegen schadeloosstelling aan hunne meesters, naar gelang der kategorien waarin men de slaven mogt wenschen te verdeelen.

„Ten aanzien der landen waar 's Gouvernements gezag min of meer wordt beperkt door het zelfbestuur der vorsten of der bevolking, zal de te volgen gedragslijn deze moeten zijn: Waar 's Gouvernements invloed en gezag nog zoo weinig gevestigd zijn, dat eene bepaalde inmenging in den maatschappelijken toestand der bevolking ongeraden zou zijn of geen doel zou treffen, zal door overreding, naar mate de omstandigheden daartoe aanleiding geven, getracht moeten worden eenige toezegging in den zin van emancipatie te verkrijgen, en als het voornemen der Regering moeten worden in uitzigt gesteld vrijmaking tegen billijke schadevergoeding aan de eigenaren of bezitters van slaven Waar het Neerlandsch gezag reeds vasten wortel heeft geschoten, ware minder omzigtig en geleidelijk te werk te gaan. Men zou zich daar in betrekking tot de hoofden hebben te stellen en te trachten hunne toestemming

en medewerking te verkrijgen, om eerst tot registratie, daarna tot vrijstelling tegen schadevergoeding over te gaan.

Het inslaan van laatstbedoelden weg is al dadelijk aanbevolen voor het Gouvernement van Sumatra's Westkust, waar, met het oog op het drukkende der slavernij, voornamelijk in Tapanoeli, en de moeijelijkheden, die herhaaldelijk worden ondervonden door de ontvlugting van slaven en de daaruit voortspruitende uitleveringsquaestien, de vrijstelling der slaven het eerst voor regeling in aanmerking komt, ook omdat de bevolking in dat gouvernement reeds is voorbereid op de veranderingen, die een gevolg zullen zijn van de nieuwe organisatie van het regtswezen.

In het algemeen is aangeprezen de maatregelen tot afschaffing der slavernij in alle gewesten, die nog in het bezit zijn van eigen instellingen, te doen zamengaan met de regeling van het regtswezen aldaar, welke insgelijks geleidelijk, voor ieder gewest afzonderlijk, wordt voorbereid en ingevoerd. Men is daarbij het best in de gelegenheid na te gaan, in hoever door minnelijke schikking te verkrijgen is, dat de bevolking eene zoo aanmerkelijke wijziging toelate in hare maatschappelijke verhoudingen, als inderdaad door de opheffing der slavernij veroorzaakt wordt. (*)"

Hierop was nu de mededeeling des nieuwen Ministers gevolgd in de Memorie van Toelichting, dat hij de ontwerp *memorie-post* van schadeloosstelling voor afschaffing niet had overgenomen.

„Het *voorloopig verslag* dd. 19 October uitgebragt (rapps. de HH. v. Loon, Nierstrasz, C. v. Nispen, Mackay, Gevers) zeide daaromtrent:

Naar het oordeel van eenige leden is deze maatregel van dringenden aard. Het Regerings-reglement heeft in art. 115 de afschaffing der slavernij in geheel Nederl.-Indie bevolen, en dat wel uiterlijk met 1860. Reeds voorlang had overal, ook in de buitenbezittingen, dat voorschrift eene waarheid moeten zijn en een einde behooren te worden gemaakt aan een staat van zaken, die met de menschelijkheid strijdt en voor een deel der aan het Nederlandsch gezag onderworpen bevolkingen hoogst

(*) Op ernstige behartiging dezer aangelegenheid werd laatstelijk nog aangedrongen in § 7 van het commissoriaal rapport betreffende het Oost-Indisch regeringsverslag van 1872 (zitting 1873—1874—, 41, no 1). Na hetgeen hierboven is medegedeeld, zal het niet noodig zijn een antwoord te geven op de vraag, die, met het oog op de in der tijd gebleken ongezindheid der Sultans van Ternate, Tidore en Batjan om eene geleidelijke afschaffing der slavernij in hun gebied mede te werken, in het rapport gedaan werd: of het gewenschte doel niet spoedig zou kunnen worden bereikt door eene eenigzins ruime geldelijke opoffering. Bij de behandeling van de op de begrooting uit te trekken schadevergoeding ingevolge de voor Sumatra's Westkust of mogelijk voor eenig ander gewest het eerst te doene voorstellen, zal de Vertegenwoordiging in de gelegenheid zijn over de thans besproken uitvoering van het beginsel in het algemeen haar oordeel te doen kennen.

bezwarend is. Nu wist men wel dat de landstreken waar de slavernij nog heerscht, deels niet gezegd kunnen worden, in de volle uitgestrektheid des woords, tot de nederlandsche bezittingen te behooren; deels, ook ten gevolge van eene in den laatsten tijd plaats gehad hebbende annexatie, in een bijzonderen toestand verkeeren; maar nu men in Indie de mogelijkheid inziet om bepaalde stappen in de aangewezene rigting te doen, moest met het doen van die stappen geen oogenblik worden gedraald.

Andere leden erkenden het wenschelijke der zaak ten volle; maar waren, vooral ook na het raadplegen van hetgeen deswege op blz. 67 en 68 van het laatste Koloniaal Verslag voorkomt, tot de overtuiging gekomen dat de te nemen maatregelen geenszins zoo eenvoudig en boven bedenking verheven waren, als men scheen te onderstellen. De opheffing der slavernij moest, volgens dat verslag, voorafgegaan worden door het registreren der slaven. Men moest dus beginnen met voor slaven te verklaren personen, van wie dit thans misschien onzeker was. Men zou gevaar loopen van onwettige toestanden en misbruiken te erkennen en te wettigen. Al mogt het nu waar zijn dat zonder zulk eene voorafgaande registratie niet wel schadevergoeding aan de slaveneigenaren kon worden verleend, dan vorderde het toch rijp beraad, of in de hier in aanmerking komende gewesten zoo diep in sedert eeuwen bestaande maatschappelijke toestanden kon worden ingegrepen, zonder onrust en ontevredenheid op te wekken. Dat bezwaar gold vooral, omdat men uit het Koloniaal Verslag moest opmaken, dat de maatregel in de eerste plaats op de Westkust van Sumatra zou worden toegepast. Op Sumatra moest dan toch onder de tegenwoordige omstandigheden alle aanleiding tot onrust en opschudding worden vermeden. In elk geval valt hier, ook volgens de eigen verklaring des afgetreden ministers in het Koloniaal Verslag, niet te denken aan een toestand in bepaalden strijd met het Regerings-reglement, maar aan een zoodanigen die *in den geest* van dat reglement verbetering behoeft. Daarenboven gold het in de oorspronkelijk ontworpen begrooting slechts een memoriepost. Het scheen in elk opzigt verkieslijk met de plannen der Regering in bijzonderheden te worden bekend gemaakt, eer men door de goedkeuring van zoodanigen post de beslissing nam, dat de slavernij in de buitenbezittingen zou worden afgeschaft."

In de Memorie van Antwoord dd. 27 Oct. gaf nu de Minister zijne gronden te kennen.

„Het denkbeeld, om van lieverlede in elk gewest waar slavernij nog aanwezig is, daaraan door registratie en vervolgens door schadeloosstelling van de meesters, een einde te maken, werd door den Minister uitgewerkt, in antwoord op een vraag van den Gouverneur-Generaal, nopens de wijze waarop men tot vrijstelling der slaven zou kunnen geraken. Te gelijker tijd evenwel waren de hoofden van gewestelijk bestuur op

Java en Madura uitgenoodigd geworden om opgave te doen over het getal slaven op de gouvernementslanden onder hun ressort aanwezig.

„Uit hunne antwoorden bleek nader, dat inzonderheid in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden en op Sumatra's Westkust voorziening werd vereischt. Met den Minister van oordeel zijnde, dat laatstgenoemd gewest, waar tevens eene nieuwe organisatie van het regtswezen vermoedelijk op 1 Jan. 1875 in werking treedt, het eerst in aanmerking moest komen voor emancipatie, verzocht de Gouverneur-Generaal bij telegram van 22 Julij daartoe een memoriepost op de begrooting uit te trekken.

„De zaak bevindt zich echter naar de overtuiging van den ondergeteekende nog volsirekt niet in eene phase, dat eene oplossing als de bedoelde zonder bedenking kan worden in overweging gegeven.

„Niet alleen toch heeft de gouverneur van Celebes ernstige bezwaren ingebragt tegen het stelsel van vrijkooping, maar de Gouverneur van Sumatra's Westkust had het hem opgedragen onderzoek naar den omvang der slavernij in zijn ressort nog geenszins ten einde gebragt, zoodat men voor dit gewest eene vrijstelling der slaven in beginsel zou aannemen, zonder genoegzame gegevens omtrent de vermoedelijke kosten. (*)

In dien stand der zaak scheen de quaestie voor oplossing nog niet rijp, en werd de Gouverneur Generaal uitgenoodigd vooraf de resultaten te doen kennen van het nog aanhangige onderzoek, opdat de regering later eene billijke en met de finantieele krachten van den lande vereenigbare oplossing zou kunnen voorstellen."

Alzoo waren de hoofdpunten voor debat in de stukken toegelicht en voorbereid. Wij deelen straks den verderen afloop mede, alsmede dien van de kwestie der HeeredienstEn aan de hoofden.

De behandeling der Indische begrooting in publieke zitting werd 6 November geopend, en vulde de geheele week tot 13 November. Het was te verwachten dat de Algemeene Beschouwingen, bij deze eerste begrooting door het nieuwe ministerie voorgedragen, en dat wel van een zóó hoogst gewigtig departement niet zonder bespreking van politieke gedragslijn zouden afloopen. Dat geschiedde dan ook, schoon met bepaalde gematigdheid van de zijde der liberale partij. De minister zelf had dergelijke bespreking verzocht en bovendien zijne positie na-

(*) „Hoe aanzienlijk die kosten zouden kunnen zijn," zeide een noot der mem. v. toel. „kan o. a. blijken uit de opgave van den gouverneur van Celebes, dat voor ongeveer 10000 geregistreerde slaven (de ongeregistreerde dus niet medegerekend), bijna f 400,000 zou benoodigd zijn. Ook achtte de ondergeteekende het niet raadzaam om nu reeds verwachting tot vrijkooping op te wekken, waardoor vrijwillige emancipatie welligt zou worden belemmerd."

drukkelijk geteekend door het aanwijzen der drie belangrijke maatregelen door zijn voorgangers bedoeld, en welke hij zelf voor alsnog niet op de regerings agenda gebragt wilden zien. Op twee dier onderwerpen waren bij den aanvang der discussiën amendementen ingediend; één (van de HH Lenting, Bergsma en Gevers), omtrent de *pantjens diensten;* een tweede amendement, (van de HH. de Bruyn Kops, de Jong, Mees, Moens en de Lange), nopens de verdere afschaffing der *slavernij*. Zoowel de minister als de heer 's Jacob zagen in deze indiening eene vijandige strekking, het stellen van een dadelijken strijd tusschen het afgetreden liberale en het opgetreden conservatief kabinet, eene houding welke echter dadelijk door onderscheidene sprekers uitdrukkelijk werd gerecuseerd. Op bondige wijze betoogde de heer Mirandolle dat althans voor de slavernij en pantjens-kwestie, een verdere periode van voorbereiding niet noodig was; dat men thans in beginsel de uitvoering dier maatregelen konde aannemen, en dat het standpunt der regering: vooreerst niet verder reorganiseren omdat er in den laatsten tijd reeds zoo veel georganiseerd is, inderdaad niet aannemelijk was.

De minister had nl. gezegd: „... met het oog op de talrijke organisatien, die in de laatste jaren in Nederlandsch Indie zijn ingevoerd, en op de verschillende nieuwe maatregelen en beginselen, die nog op volledige toepassing wachten, meent de ondergeteekende, dat met zorg de werking der tot stand gekomen maatregelen moet worden nagegaan, en zooveel mogelijk de toepassing verzekerd van reeds aangenomen nieuwe beginselen."

„Het is mij niet duidelijk, — zeide de heer M. — waarom men, als er op eenig gebied een goede en nuttige maatregel is genomen, verpligt zou zijn het nemen van even goede maatregelen wanneer zij noodig zijn op een ander gebied niet te nemen. Ik stel mij voor dat, zoo aan den minister van Justitie hier de vraag werd gedaan of van hem eene wet op de regterlijke organisatie te wachten was en hij daarop eerst antwoordde: neen, want er zijn in den laatsten tijd andere maatregelen genomen, als bijv. regeling bij de wet van den arbeid der kinderen, van het vestingstelsel enz., en wij wenschen eerst de werking van die maatregelen af te wachten alvorens wij tot iets anders overgaan, dat dan zulk een antwoord aan de Kamer niet zeer duidelijk zou voorkomen. En nu begrijp ik evenmin, waarom, wanneer wij verleden jaar bijv. eene nieuwe reorganisatie van het personeel van den waterstaat hebben gemaakt, wij nu geen maatregelen zouden kunnen nemen tot wering van de slavernij in de buitenbezittingen."

Bij zijne beantwoording van verschillende sprekers teekende de minister nu als volgt zijn regeeringsbeleid:

„In de jongste jaren is een tal takken van bestuur in Indie gereorganiseerd; nieuwe inrigtingen zijn in het leven geroepen. In de inlandsche

maatschappij is het Europeesch bestanddeel meer doorgedrongen. De uitgaven zijn, ook blijkens deze begrooting, ten gevolge daarvan op vrij onrustbarende wijze geklommen. Wij bevinden ons nog te midden van een oorlog, die welligt nog langen tijd veel van de beste krachten van Nederland eischen zal.

„De Minister, die in dien toestand zich zou wagen aan nieuwe grepen in de inlandsche huishouding, aan nieuwe organisatien of nieuwe proeven, zou zich mijns inziens schuldig maken aan een roekeloos bedrijf. Overhaasting is de ergste vijand van waren vooruitgang. Tot dat men, hetgeen men heeft ingevoerd, heeft zien werken, nut zien doen, behoort men zijn stap te matigen. Al ben ik het volkomen met den heer Mirandolle eens, dat achteruitgang of stilstand niet denkbaar en niet mogelijk is, zoo heeft de Kamer van mij geen enkel ingrijpenden maatregel te wachten, of mijne overtuiging zal op deugdelijke gronden gevestigd zijn of ik zal de zekerheid bezitten omtrent de middelen welke ter mijner beschikking bestaan. Een van de eerste daden van mijn bestuur is dan ook geweest zelfbeperking aan te bevelen aan het Indisch Bestuur. Slechts op twee punten — het is er onmiddellijk bijgevoegd — zou ik steeds genegen zijn om voorstellen te steunen en in de Kamer te brengen: ten aanzien van het inlandsch onderwijs en ten aanzien van de middelen van gemeenschap. Morele en materiele vooruitgang behoort een conservative, zoowel als liberale Minister te bevorderen."

Na eenige mededeelingen over de maatregelen der conversie van communaal in persoonlijk grondbezit, — waarover straks nader — eindigde de minister met deze verklaring:

„Ten slotte een enkel woord over de verhouding tusschen den Minister van Kolonien en de Kamer.

„In het algemeen kan eene afwachtende houding der Kamer aan een Minister bij zijn optreden hoogst welkom en aangenaam wezen; maar voor den Minister van Kolonien is dergelijke houding in 's lands belang niet voldoende. Het gewigt van de beslissingen die hij telkens nemen moet, de op hem rustende verantwoordelijkheid, zijne verhouding tot het zoo zelfstandige bestuur in Indie, maken het gebiedend noodig dat er geen twijfel overblijven mag omtrent den steun, dien hij bij de Vertegenwoordiging vindt. Twijfel daaromtrent zou zijn bestuur de noodige kracht, zijne voorschriften alle klem ontnemen. Dit is geen quaestie van *persoonlijk*, maar van *lands* belang. Een Minister die berusten zou in voorstellen, die hem tegen zijn zin zouden willen dringen in eene bepaalde rigting of hem zouden willen doen overgaan tot bepaalde hervormingen voor dat hij die rijp acht, die Minister kan niet meer tot voordeel van het land op deze plaats werkzaam zijn."

Wij gaan het overige gedeelte der algemeene beschouwingen voorbij, waaraan ook door de H.H. van Heydenrijk, Nierstrasz en van Houten

werd deelgenomen, grootendeels over de conversie van het landbezit loopende, en tot wegneming van misverstand omtrent het politieke standpunt. De heer van Houten verklaarde zich tegen de inactiviteits theorie, die z. i. uit de ministeriele stukken bij de belangrijke kwestien sprak. De heer Kappeijne, 's ministers zelfstandigheid prijzend, spoorde ook tot meer handeling aan." Geen roerdomp die onbewegelijk staat en van tijd tot tijd een doffe klank laat hooren," doch handelen met de vertegenwoordiging in gemeen overleg. Het laatste woord der algemeene beraadslagingen was Sprekers waarschuwing, zeker voor dit ministerie niet overbodig: „de minister toone vooral door zijne daden dat hij een parlementair man is."

Bij de behandeling der artikelen was nu spoedig de slavernij-kwestie aan de orde. Door de straks genoemde 5 leden was voorgesteld om na onderart. 18a een nieuwe *memorie*-post in te voegen: „Schadeloosstelling „wegens de afschaffing der slavernij in de bezittingen buiten Java en „Madura."

Bij de toelichting daarvan verwees de heer Kops naar de betrokken artikelen van het Regeringsreglement v. Neerl. Indie, nl. 115 en 27.

Art. 115, *al* 1 *en* 2. Uiterlijk op 1 Jan. 1860 is de slavernij in geheel „N.-Indie afgeschaft. De maatregelen tot voorbereiding en geleidelijke „trapsgewijze uitvoering van deze afschaffing, zoo mede de vergoedingen „welke daarvan het gevolg kunnen zijn, worden bij algemeene ver- „ordening vastgesteld.

Art. 27, 2e *alin.* „De alg. verordeningen zijn op die gedeelten „van N. Indie, alwaar het regt van zelfbestuur aan de inlandsche „vorsten en volken is gelaten, slechts in zoo ver toepasselijk, als „met dat regt bestaanbaar is.

Art. 115 R.-Reglement, zeide de hr. K., spreekt uit: „de afschaffing der slavernij met 1o. Januarij 1860 in geheel Nederland Indie" en verbindt daaraan onmiddellijk de beteekenis: „die gedeelten van Indie, welke onder ons direct gezag staan," daar toch voor de uitvoering van het bevel in hetzelfde artikel naar *algemeene verordeningen* wordt verwezen, terwijl art. 27 Regeringsreglement de volle werking van Algemeene verordeningen tot de streken onder ons direct gezag beperkt. *Op die gedeelten van Indie*, zegt dat artikel, *alwaar aan de Indische vorsten en volken het regt van zelfbestuur is gelaten*, *zijn de algemeene verordeningen slechts in zoo ver toepasselijk als met dat regt bestaanbaar is.* Waar in het Regeringsreglement sprake is van uitvoering door algemeene verordening, hebben wij dus te denken aan de streken van Indie, die aan ons direct gezag onderworpen zijn.

„En zoo is het ook in de uitvoering gegaan. De emancipatie-wet van 1859, deze zaak regelende, stelde, zonder zich tot Java en Madura te beperken, onder anderen in art. 8, het leveren van bewijzen uit de

slavenregisters geput, als voorwaarde aan de toenmalige eigenaren, om schadevergoeding te verkrijgen. Op deze gronden is in 1859 de emancipatie op Java en Madura en eenige buitenbezittingen tot stand gebragt.

„Wat zijn nu de resultaten geweest?

„Als men het verslag over 1859 naleest, dan is het inderdaad verrassend met welk een spoed de belangrijke maatregel zijn beslag kreeg, maar wij zien tevens dat, wat het getal der vrijverklaarden aangaat, dit beneden de verwachting is gebleven. In het geheel zijn toen 4739 slaven vrijgemaakt, waarvan tegen schadeloosstelling: op Java 1254, en totaal op de buitenbezittingen 2902. Terwijl dus in de buitenbezittingen het aantal vrijgemaakte slaven dat van Java ruim overtroffen heeft, was het opmerkelijk dat het totaal der vrijverklaringen beneden de verwachting is gebleven: men had op 7000 gerekend.

In het Koloniaal Verslag 1859 is deze uitkomst toegeschreven aan de onnaauwkeurigheid waarmede de slavenregisters zijn bijgehouden. Ik geloof dat deze onregelmatigheid, vooral *het geheel nalaten der registratie op andere plaatsen* het voornaamste punt is waarop het thans aankomt.

„Wat was het geval met die registers?

„De geachte afgevaardigde uit Amsterdam (de hr. Godefroi) heeft er gisteren reeds met een woord op gewezen. In 1819 en later in 1852 zijn hieromtrent publicatien onder van der Cappellen en Du Bus uitgevaardigd.

„De eerste publicatie (*Indisch Staatsblad* 1819, no. 8) houdt in, dat in *geheel Nederlandsch Indie* zullen worden aangelegd naauwkeurige registers van het aantal lijfeigenen, met aanduiding van ouderdom, geslacht enz. Dan volgt eene omschrijving van de registers. Deze registers moesten niet voor *één* tijdstip dienen, doch zij moesten zorgvuldig worden bijgehouden; het was geene transitoire bepaling, maar een organieke maatregel in het bestuur van Nederlandsch Indie.

„De publicatie van 1825 (*Indisch Staatsblad* no. 44) spreekt mede uitdrukkelijk van de invoering in geheel Indie, en dat alleen diegenen als wettige slaven zullen worden erkend, die volgens de publicatie van 1819 in de registers zijn ingeschreven.

„Wat blijkt ons thans uit de stukken bij deze begrooting? Dat die registers niet gehouden zijn zoo als dat behoorde, ja, dat er vele plaatsen zijn, thans onder direct Nederlandsch gezag, *waar zij nimmer zijn ingevoerd* en alwaar dus dat criterium voor wettigen slaveneigendom, en dus voor regt op schadeloosstelling, ontbreekt.

„Men voere ons niet te gemoet dat door het ontbreken daarvan de zaak feitelijk zou zijn beslist, omdat de wet van 1859 het ingeschreven zijn op die registers als *sine qua non* stelt om schadeloosstelling te kunnen erlangen. Dat zou eene hoogst onredelijke interpretatie zijn. Immers het is een groot verschil, of een eigenaar van slaven zijnerzijds het doen

registreeren verzuimd heeft, en dus zijne aanspraak verbeurd, dan wel of hij daartoe materieel in de onmogelijkheid is geweest door het verzuim van het bestuur. En dit laatste schijnt zoo geweest te zijn. In sommige gewesten, die na 1825 onder direct Nederlandsch gezag zijn gekomen, zijn de straks gemelde publicatien niet toegepast. De duidelijke strekking van het Regeringsreglement en de wet van 1859 was mijns inziens deze, dat voor de vrijverklaring van de slaven die volgens de regelen der organieke besluiten wettig eigendom waren, schadeloosstelling zou worden verleend. Nu blijkt uit de stukken — de Minister zal dit niet ontkennen, — dat dit op verscheidene plaatsen door nalatigheid van het bestuur niet heeft kunnen geschieden.

„En nu meenen wij, dat het bij deze gelegenheid, waar het eene zaak geldt die sedert 2 jaren niet met aandrang en aandacht behandeld werd, tijd is dat de Kamer zich uitspreke over de noodzakelijkheid om verdere uitvoering te geven aan hetgeen het Regeringsreglement en de emancipatiewet hebben gewild.

„Hetgeen ik aanvoerde, toont dus, hoop ik, genoegzaam aan, dat het geenszins een nieuwe ingrijpende organisatie is, die wij door de Kamer aan den Minister willen doen opdringen, maar veeleer de afdoening van eene reeds lang bestaande administrative schuld! die verdere uitvoering der wet is het eenige bindende dat men in ons voorstel heeft te zoeken. Maar het spreekt wel van zelve, dat zich daarbij de wensch aansluit, dat de Regering, bij het sluiten van tractaten of andere aanraking met inlandsche vorsten, de bevordering van de verdere afschaffing der slavernij, ook buiten ons direct gezag, zooveel doenlijk in het oog houde, (in voortzetting van hetgeen tot heden reeds geschiedde, door verbodsbepalingen omtrent *menschenroof*, slaven*handel* en slaven*invoer*. Wij wenschen haar echter dienaangaande door onzen post geen band aan te leggen."

Omtrent de politieke beteekenis van het amendement:

De heer minister ziet in het indienen van het amendement eene zekere hostiliteit, of, om het met andere woorden uit te drukken, een zeker antagonisme waarin men hem stelde tegenover zijn voorganger. Maar ik durf vragen, of de minister zelf, door zijne groote openhartigheid (waaraan ik overigens hulde breng), waarmede hij de bedoelingen van zijn ambtsvoorganger en eenige maatregelen welke door dezen in den loop van den zomer genomen waren, in de Memorien van Toelichting en Antwoord heeft medegedeeld en besproken, niet zelf aanleiding heeft gegeven tot eenen zekeren schijn van antagonisme? of hij zich niet eenigzins in een toestand van antagonisme heeft geplaatst tegenover de bedoelingen van zijn ambtsvoorganger? De bedoelingen des afgetreden ministers zijn door dezen minister in de begrootingsstukken gebragt, met nog nadere adstructie. Immers ik mag hier gerust herinneren aan het telegram van 22 Junij van dit jaar, van den gouverneur-generaal,

waarin deze verlangt dat *reeds nu* een memoriepost op de begrooting wierd gebragt. Dit telegram van de Indische Regering was ons niet bekend, doch geeft mij de overtuiging, dat de gouverneur-generaal, (die dan toch, na de verwikkelingen in Atjeh, Deli en andere plaatsen op Sumatra wel ondersteld mag worden het volle politiek gewigt dezer maatregelen te beseffen), de meening was toegedaan dat binnen kort de door hem bedoelde verdere afschaffing der slavernij begin van uitvoering zou kunnen krijgen."

In denzelfden geest zeide de heer de Jong:

„De Minister verklaart zich echter geen tegenstander van die afschaffing. Men kan tusschen de regels door lezen dat de Minister het zelfs een gelukkig oogenblik zou achten, wanneer met die afschaffing een aanvang kon worden gemaakt. Wat zegt de minister in zijne Memorie van Beantwoording? Dat de gouverneur-generaal van Nederlandsch Indie bij een telegram van 22 Julij aan de Regering verzocht een memoriepost uit te trekken om een begin te kunnen maken met de afschaffing der slavernij. Daarop laat de minister volgen dat de gouverneur van Celebes nog al ernstige bezwaren maakte. Uit het verhaal blijkt echter niet welk berigt eerst is afgezonden. Denkt men aan den spoed van het telegram tegenover het inzenden langs gewonen weg van het verslag van den gouverneur van Celebes aan den gouverneur-generaal, dan kan men vermoeden dat het verslag van den gouverneur van Celebes vroeger aan den gouverneur-generaal zal zijn ingezonden dan deze zijn telegram van 22 Julij afzond."

Het voorstel vond dadelijk bestrijding bij de HH. M. van Vollenhoven, 's Jacob, v. Naamen en Insinger, niet om de zaak, zelve doch, eensdeels, om veronderstelde vijandige strekking, tegen het ministerie, ten andere als prematuur, daar men liever de afwachtende houding des ministers, die overweging en onderzoek wilde voortzetten, beaamde.

De heer v. Wassenaar zag echter die vijandige strekking niet, en steunde den post, terwijl de heer Godefroi de regtskwestie opwierp, of er *regtens* nog slaven in N.-Indië kunnen zijn, zoowel met het oog op het peremtoire van art. 115 regeringsreglement, als op de publicatie van v. d. Cappelle v. 1825, luidende in art. 10: „alle lijfeigenen welke „niet binnen den gestelden tijd ter registratie zijn aangegeven, zullen „worden beschouwd als geemancipeerd en van den band der slavernij „ontslagen."

Het voorstel vond spoedig krachtigen steun bij den heer Kappeyne. Voorop stellende dat het amendement alleen de strekking had van art. 115 tot waarheid te maken, terwijl het tot nu toe een leugen was, zeide hij o. a.:

„Ten opzigte van die landen, die onder regtstreeksch Nederlandsch gezag staan, kan geen twijfel bestaan of art. 115 is daar wet. Voor

hetgeen ons gezag daar doet, is verantwoordelijk de minister van Kolonien, en de minister is verantwoordelijk jegens ons; dus wij zijn mede aansprakelijk. Wanneer alzoo vast staat dat daar waar art. 115 wet is, het niet wordt gehandhaafd, zouden wij het zijn die, in strijd met de wet, de slavernij handhaafden. Wordt nu werkelijk in de landen, regtstreeks onder Nederlandsch gezag staande, art. 115 uitgevoerd? In het Koloniaal Verslag zie ik dat dit het geval niet is. Ik lees daar op bladz. 61: „Ten opzigte der landen, waar de bevolking niet meer in het bezit is harer eigene regten en instellingen, zoo als bijv. in de zoogenaamde gouvernementslanden in Celebes, en in andere gewesten, die sedert 1825 onder het regtstreeksch gezag van het Gouvernement zijn gekomen, zonder dat sedert tot registratie der slaven is overgegaan, zal de zaak moeten worden aangevat door de in der tijd verzuimde registratie der slaven alsnog te doen plaats vinden." Later vind ik terzelfde plaatse dat waar wij invloed genoeg hebben, bijv. in Tapanoeli, wij moeijelijkheden ondervonden hebben door het ontvlugten van slaven, en de daaruit voortspruitende uitleveringsquaestien.

„De toestand in Indie is dus deze: Waar wij regtstreeks gezag hebben, bestaat de slavernij nog, en daar waar onze invloed overheerschend is, leveren onze ambtenaren nog altoos ontvlugte slaven uit.

„Nu redeneert men wel: die slaven zijn niet geregistreerd, dus vrij; volkomen waar. Feitelijk is het echter, helaas, anders.

„Die menschen zijn regtens vrij, en elk uur dat zij in slavernij doorbrengen, is een verzuim, een onregt, eene zonde van ons. Maar men wil voorzigtig zijn. Waarom? Omdat men, als men dat regt, nu men het zoo lang verzuimd heeft, strikt handhaaft, men ontevredenheid, opstand en moeijelijkheden vreest. De reden waarom men den weg om te komen tot den toestand die reeds in 1860 moest bestaan hebben niet gevolgd heeft, is omdat men zich niet reeds vroeger bereid verklaarde om ook voor die vrijgestelden schadevergoeding te geven.

„Art. 115 heeft echter met 1860 niet uitgewerkt, juist wijl het niet behoorlijk gewerkt heeft. Men heeft in 1859 alleen tegemoetkoming gegeven voor geregistreerde slaven op Java en Madura, en enkele bezittingen daar buiten, en niet gelet op de landen mede onder ons regtstreeksch gezag, waar de slavernij bestond, doch de slaven niet geregistreerd waren, omdat men daar de verordening van 1825 niet had uitgevoerd.

„Mogen wij dit toelaten? Mogen wij ons niet bereid verklaren de vereischte som te betalen, om het beginsel van art. 115 volkomen te doen werken? Dit, en geen ander, is het doel van den memoriepost.

„Men zegge niet dat daardoor zou worden gehandeld onvoorzigtig en overijld, want er wordt door goedgemaakt wat gedurende veertien jaren is verzuimd."

In sierlijke, nette bewoordingen, gelijk men van dezen minister, goed redenaar, gewoon is, duidde de Minister van Kolonien in de zitting van 9 November zijn standpunt nader aan. Volgens hem is het duidelijk dat het regeringsreglement alleen de vrijmaking der geregistreerde, wettig erkende slaven heeft bedoeld. Men was huiverig in de inlandsche huishouding der buitenbezittingen te treden, en zag in de slavernij aldaar een eeuwenoude instelling, in de maatschappelijke toestanden ingegroeid.

Een tegenovergestelde opvatting, zeide de min., nl. dat met het regeringsreglement en de emancipatiewet de afschaffing in geheel Neerlandsch Indie zou voldongen zijn, was niet aan te nemen en had dan ook tot vele moeijelijkheden geleid. De bloedige Pasoemah-expeditie, waarbij de betrokken resident niet gemagtigd was om over de emancipatie, c. q. vergoeding, te onderhandelen (daar men voortaan alle slavernij meende te mogen ignoreeren!); Bali, waar men een emancipatoire ordonnantie niet had durven uitvoeren, waren daarvan de bewijzen.

Het eerst had dan ook de minister Trakranen een ander standpunt aangenomen, en in een belangrijke aanschrijving betoogd dat men de emancipatie niet overal als voldongen kan beschouwen, maar dat wel degelijk grond was om, tegen billijke schadeloosstelling, alsnog nieuwe maatregelen tot voortzetting der emancipatie te nemen.

Maar, zeide de min., wij zijn thans in groote onzekerheid: 1° omtrent den omvang der kwaal, 2° de soort van slavernij, in sommige plaatsen zeer, in andere zeer weinig drukkend; 3° omtrent de landen die geacht moeten worden onder ons *regtstreeksch bestuur* te staan.

„De meening van deskundigen in Indie, zoo als bijv. van den heer Der Kinderen en anderen, verschilt hieromtrent aanmerkelijk.

„De commissie van kolonisatie, die in der tijd over dat onderwerp rapport uitbragt, beweert dat al de buitenbezittingen in het genot van zelfbestuur zijn, behalve enkele eilanden, waar het bij gewelddadigen politieken maatregel was opgeheven, zoo als: Banda, Ambon, Boeroe en Banka.

„Daarentegen beweerde de Raad van Indie in 1864, dat het regt van zelfbestuur slechts dáár bestaat, waar het regt tot bestuur van regeringswege is uitgesloten, en dat geenzins afhangt van de meerdere of mindere inmenging der regering.

„Omtrent de vraag of Sumatra's Westkust onder regtstreeksch bestuur is, bestaat groot verschil van meening tusschen de meest bevoegde beoordeelaars.

„Sommige oud-gezaghebbers, oud-Gouverneurs ter kuste, hebben beweerd dat het gewest inderdaad tot ons regtstreeksch bestuur behoort; anderen daarentegen wijzen op de publicatie van 1833 en op de toezegging destijds aan de bevolking gedaan, van behoud van eigen bestuur en instellingen, en voeren dit aan als bewijs dat Nederland daar geen regtstreeksch gezag uitoefent.

„Inderdaad is bij de genomen maatregelen tot invoering eener nieuwe regterlijke organisatie op Sumatra's Westkust de daartoe gedelegeerde hoofdambtenaar niet alleen uit kracht van eene regeringsopdragt te werk gegaan, maar heeft ook zamenkomsten met de hoofden gehouden, ten einde hen tot het aannemen van de beginselen dier regterlijke organisatie over te halen. Wel een bewijs dat omtrent het regtstreeksch bestuur op Sumatra's Westkust nog verschil van meening kan bestaan.

„De Algemeene Secretarie werd in 1866 door den Raad van Indie verzocht, om opgaven te doen van de onder regtstreeksch gezag staande volksstammen, aan welke het behoud hunner eigen regten en instellingen gewaarborgd is. De Algemeene Secretarie is echter niet is staat geweest, die opgave te verschaffen.

Ten slotte verklaarde de minister zich geheel gezind, en reeds werkzaam, om eene afdoende en met onze financieele krachten overeenstemmende regeling voor te bereiden, en stelde thans zelfs voor, in de begrooting eene nieuwe onderafdeeling 18 *b* te brengen: luidende: „Onderzoek en voorbereiding van de afschaffing der slavernij in de buitenbezittingen, f 12 000."

„Dit voorstel — zeide de Min — geschiedt met de bedoeling om, wanneer er uitgaven mogten noodig zijn om te registreren of voor andere doeleinden, die te kunnen bestrijden; om aan het onderzoek in Indie praktische uitvoering te kunnen geven, en om eene ontijdige en naar mijn inzien niet voldoend voorbereidende beslissing te voorkomen, omtrent de vraag of overal schadeloosstelling zal moeten gegeven worden of niet."

Dit nieuwe voorstel waaruit reeds van toenadering bleek, vond bijval tegenover den memoriepost. Toch was daarmede het doel der amendement voorstellers nog niet bereikt, die hun standpunt behoudende, dat er in billijkheid grond was voor schadevergoeding (nu eenmaal sommige voormalige houders, door het verzuim van het bestuur, de conditien voor vergoeding van wettige slaven niet hadden kunnen vervullen). In eene duidelijke bondige voordragt stelde nu de heer Kappeyne, met de *retroacta* aan de hand, de ware beteekenis van art. 115 en de emancipatiewet, de registreering en het daaruit voortvloeijende, nader in het licht.

„Art 115 was de vrucht van het regt van amendement; het is als nieuw artikel in het Regeringsreglement gebragt, omdat de toenmalige Regering meende in dat Reglement van de afschaffing der slavernij te moeten zwijgen zoolang nog steeds werkzaam was de Staatscommissie ingesteld om te overwegen in hoeverre de slavernij in al onze bezittingen, dus ook in West-Indie, kon worden afgeschaft. De toenmalige Minister, ook een zeer bezadigd man, meende dat, wierd het beginsel aangenomen in het Indisch Regeringsreglement, het ook moest gelden en daarmede beslist zijn voor de West, en aldaar zag hij op tegen de

uitvoering. De Kamer echter stapte over dat bezwaar heen, en de Minister verklaarde zich tegen de verschillende voorgedragen amendementen niet te verzetten, maar deed uitkomen dat de verklaring, dat de slavernij is opgeheven, het aannemen van dat beginsel verkondigt *voor alle bezittingen van den Staat;* werd dat beginsel aangenomen, het zou een regtsbeginsel van Nederlands koloniaal bestuur zijn: wij dulden de slavernij als regtsinstelling niet.

Toen dat amendement was aangenomen en dus vaststond dat in geheel Nederlandsch Indie de slavernij was afgeschaft, kon niemand anders denken of de uiterste termijn voor die afschaffing was 1 Januarij 1860. Immers, het amendement, oorspronkelijk door den heer Rochussen voorgesteld, wilde dien termijn vijf jaren later bepalen, doch in den aangegeven zin werd het door den heer Gevers van Endegeest gewijzigd. De discussie liep dus alleen over een langeren of een korteren termijn; dat na het verstrijken van den termijn nog sprake zou kunnen zijn van slavernij in onze Indische bezittingen, daaraan dacht voorzeker niemand.

Nu de algemeene verordening tot uitvoering. Bij de behandeling der wet van 1859 was er verschil van gevoelen omtrent de al of niet ruime uitlegging der woorden van art. 115 *„geheel Nederlandsch Indië."* Maar althans, dit stond tusschen allen vast, *afschaffing* in alle gewesten, staande onder *regtstreeksch Nederlandsch gezag.* Met dit gevoelen heeft zich de regering in haar antwoord vereenigd, en op die beslissing, zeide Spreker, kom ik niet terug.

„Ik erken dat art. 115 alleen de slavernij afschaft in die gewesten, welke staan onder regtstreeksch Nederlandsch gezag. Maar omvat daarom art. 115 niet ook de overige deelen van Nederlandsch Indie? De Regering verklaarde uitdrukkelijk: „Het zal naauwelijks noodig zijn er bij te voegen dat deze opvatting van art. 115 geenszins uitsluit de pligtmatigheid om de slavernij ook in die deelen van Nederlandsch Indie zooveel mogelijk tegen te gaan."

Maar hing destijds die vrijverklaring af van de vraag of de slaaf was de slaaf van een inlander of van een Europeaan? Volstrekt niet. Ook daaromtrent had de Kamer zich zoo duidelijk mogelijk verklaard, en de Regering had het niet tegengesproken. „Al waren ook onder de te emanciperen slaven, de zoodanigen die aan inlanders toebehooren, dan toch", zoo staat weder in het Voorloopig Verslag, „kan in alle gewesten onder ons regtstreeksch gebied, na den afloop van den gestelden termijn geene slavernij, onder welken vorm ook, worden erkend." En eindelijk dat men onder de landen onder regtstreeksch gezag — al weet men het tegenwoordig te Batavia niet meer — wel degelijk in 1859 de Westkust van Sumatra bijv. en Celebes begreep, bleek uit het staatje bij de wet gevoegd, waarop het aantal slaven in die afdeelingen en gewesten wordt opgegeven. Men kan zich dus niet aan de verpligting

door art. 115 van het Regerings reglement opgelegd, onttrekken door te zeggen: Wij weten zelven niet in welke gewesten buiten Java en Madura dat artikel werkt. Dat gaat niet; dat ware een *juris ignorantia* die *feminis et rusticis* vergeven kan worden, maar aan eene Regering niet.

„Maar hing dan toch vrijverklaring af van het vooraf uitkeeren der schadevergoeding en dus aan de meesters van de registratie?

„De registratie is volstrekt niet ingevoerd in verband met de emancipatie. De registratie van de slaven is eene oude Indische instelling, om de eenvoudige reden ingesteld dat men de slaven maakte tot een voorwerp van belasting. En nu is het een zonderling verschijnsel, maar dat zich onder alle regeringsstelsels voordoet, dat niets onuitvoerlijk, niets moeijelijk is, wanneer het strekt voor de verzekering van de belastingheffing. Dan kan men alles tot stand brengen. Ter verzekering van den grondeigendom is een grondboek zoo het schijnt onmogelijk te verwezenlijken, maar toen een kadaster noodig bleek voor de grondbelasting was het er in den tijd van een oogenblik. Zoo had men in Indie registers noodig, eenvoudig ter verzekering van de heffing van het hoofdgeld. Die registratie is op nieuw geregeld, altijd voornamelijk met betrekking tot genoemde belasting, in 1819 bij het *Indisch Staatsblad* n° 58. Daarbij werd verordend dat binnen een bepaalden termijn op Java en Madura de registers in orde moesten zijn gebragt: maar in de overige bezittingen binnen een *plaatselijk* te bepalen tijd. Die tijd om dat register aan te leggen, schijnt voor verschillende, vooral later verkregen buitenbezittingen nooit door de Regering te zijn vastgesteld. In 1825 is daarop gekomen de bekende verordening van den Gouverneur-Generaal die den geheelen toestand van de slavernij in Indie regelde, het *Indisch Staatsblad* n° 44. Daarbij werd bepaald, dat als wettelijke slaven alleen door de Regering erkend werden, diegenen, welke op de registers staan. Zoo stonden dus de slaven geregistreerd, voornamelijk met het oog op de heffing van het hoofdgeld. Zoo, het is waar, was aan het niet brengen op de registers door den meester voor hem verbonden het verlies van zijn regt op den slaaf. Maar er stond aan den anderen kant tegenover dat niet op alle buitenbezittingen door de Regering de tijd, binnen welken het register moest worden aangelegd, was bepaald, zoodat er buitenbezittingen waren waar dergelijk register niet bestond. Wat heeft men toen in 1859 gedaan? Toen heeft men, vrees ik, zich laten bedriegen door de zucht om die afschaffing van de Indische slavernij voor een koopje te hebben, want toen heeft men, ofschoon het Regeringsreglement er niet van spreekt, als *conditia sine qua non* voor het verkrijgen van vergoeding, in art. 8 opgenomen, het extract uit het slavenregister, schoon men zeer wel wist hoe gebrekkig die registers waren.

„Ik heb reeds aangetoond, vervolgde spreker, dat de vrijverklaring niet afhankelijk was van de quaestie, of de meester was inlander of

europeaan; evenmin was in de tweede plaats die vrijverklaring afhankelijk van vooraf te verkrijgen vergoeding door de meesters. Hier was niet voorloopige schadeloosstelling, als bij onteigening, vereischte.

„Neen, nadat de Regering had gezegd wat te verstaan onder gewest in de wet van 1859, liet zij volgen: „Het voornemen is te bepalen, dat het hoofd van het plaatselijk of gewestelijk bestuur onmiddellijk na de voldoening der vergoeding of, zoo deze nog niet geregeld is, op het uiterste in art. 1 bedoeld (naar men weet 1 Januarij 1860), aan de slaven persoonlijk te verstaan zal geven of doen geven, dat zij vrij zijn;

„Dit was dus de bedoeling. Met of zonder vergoeding, op 1o. Januarij 1860 wordt door de hoofden van gewestelijk bestuur, afhankelijk van den Gouverneur-Generaal, aan de slaven in hun gewest bekend gemaakt: gij zijt vrij.

„Niet slechts verklaarde de Regering dit aan de Tweede, maar ook aan de Eerste Kamer in 1859.

„Kan de vrijheid van de slaven, vroeg de Eerste Kamer, afhankelijk „worden gesteld van de vergoeding?" Dit kan het doel der Regering niet zijn! „De uitlegging in de laatste plaats gegeven, stemt geheel overeen met de bedoeling van de Regering," was het antwoord.

„De dag van 1 Januarij 1860 is de uiterste termijn voor alle slaven in Nederlandsch Indie, maar die termijn kan worden vervroegd." Wij hooren helaas van den minister, dat die termijn tot nog toe verlengd is.

„Daarom is mijne vraag aan den minister en aan de Kamer. Wilt gij dit onregt laten voortbestaan? Mag men het laten voortduren, alleen op grond dat niet genoeg is voorbereid?"

„Daarop verwijzende op de meermalen in de gewisselde stukken voorkomende aandrang tot beeindiging der kwestie, veroordeelde S. de langdradige periode van overlegging waarin de regering steeds gebleven was. „Bij elk nieuw stuk trad men nogmaals in overleg, terwijl de Kamer uit de vorige stukken had moeten aannemen dat het overleg reeds was afgeloopen."

„Ik ben het volkomen eens met den geachten afgevaardigde uit Amsterdam (heer Godefroi): regtens zijn alle slaven vrij; hun houden in slavernij is een gruwelijk onregt; het is niet alleen een *natuurlijk* onregt, zoo als de slavernij altijd is, maar ook een *legaal* onregt. Maar de wet te handhaven durft men niet. Waarom niet? Omdat men de groote fout begaan heeft dat men met de vergoeding veel te bekrompen is geweest, dat men vergoeding verbonden heeft aan de inschrijving op de registers en de Regering door haar eigen schuld die registers niet heeft ingevoerd waar zij dit behoorde te doen, en men toch van die registers afhankelijk maakt de uitvoering van art. 115 Regeringsreglement.

„Ik vind het billijk dat daar, waar het de schuld is van de Regering evenzeer als van de meesters, dat de registers niet zijn ingevoerd en de

slaven daarop niet gebragt zijn, er alsnog wordt teruggekomen op de wet van 1859 en vergoeding worde toegekend. Zonder dat is — de billijkheid zelf daargelaten — het misschien politiek onmogelijk om de wet te handhaven, maar men mag niet voortdurend blijven zeggen: wij zullen overleggen of wij de wet zullen naleven of niet.

Spreker eindigde zijn klemmend betoog met de vraag aan den Min. niet als politiek vriend of tegenstander, maar als eerlijk man en op het geweten af: „Hebt gij om de slavernij af te schaffen op de buitenbezittingen, waar het regtstreeksch gezag van Nederland geldt volgens de omschrijving in 1859 daarvan gegeven, geld voor schadevergoeding noodig of niet? Zoo niet, dan is het amendement niet noodig; maar hebt gij het noodig, is dan de post, dien gij vraagt, niet te gering om u in staat te stellen te doen wat gij erkent te zijn uw eerste pligt?"

Ook hierop gaf de minister in zijn laatste beantwoording een, schoon in de vorm verschillend, toch in substantie bevredigend antwoord: „Wanneer in een streek van ons gebied een volledig onderzoek is afgeloopen en tengevolge van dat onderzoek de overtuiging bij mij bestaat, dat afkoop gewenscht is, dan zal ik niet wachten tot de indiening van de volgende Indische begrooting om van de Kamer de middelen te vragen aan dat kwaad een einde te maken."

Zoo was de zaak nu tot een bevredigend punt gebragt. — Van de zijde der voorstellers werd danook geconstateerd dat ook omtrent een voornaam punt dezer belangrijke discussie, namelijk „schadeloosstelling," toenadering van wege den Minister had plaats gehad. „*Onbeperkte verpligting tot schadeloosstelling in alle deelen van ons gebied in Nederlandsch Indie*," zeide de heer Kops, was nooit onze bedoeling; hem die hieraan mogt twijfelen verzoek ik aandachtig de gansche toelichting tot ons amendement na te lezen; doch wij namen aan, dat schadeloosstelling in sommige gevallen, *billijkheidshalve*, kan noodig zijn enz..

..... „Een ander voornaam punt, zeide verder Spr. betrof de grenzen van ons regtstreeksch gezag in Nederlandsch Indie. De Minister wees op de groote moeijelijkheid om die grenzen overal aan te wijzen, op het verschil van meening dat daaromtrent zelfs onder de deskundige ambtenaren in Indie bestaat, en op de onderscheiden soorten der slavernij. Maar het is thans niet de vraag: „of wij, bij de veelvuldige schakeringen van onze verhouding tot inlandsche toestanden in den Archipel de juiste administrative grenzen van ons regtstreeksch bestuur hier volkomen kunnen aangeven," maar de vraag is, „of in sommige streken *die wij stellig weten wel* tot dat gebied van regtstreeksch gezag te behooren, de slavernij, al of niet, nog *bestaat?*"

En die vraag heeft de Minister zelf gesolveerd door te zeggen „op de vraag van den spreker uit Haarlem: *of nog slavernij wordt geduld op*

plaatsen onder ons regtstreeksch beheer, moet ik helaas" (of met andere gebezigde uitdrukkingen van leedwezen) „bevestigend antwoorden."

De onzekerheid der uiterste grenzen van dat regtstreeksch gezag belet dus niet, dat men ten opzigte der slavernij op vele plaatsen handelend kan optreden, en de Minister gebruikt dan ook in zijn artikel soortgelijke uitdrukking van „buitenbezittingen" als wij, in het bestreden amendement.

Het is ten slotte bevestigd, hetgeen ik bij onze toelichting de kern der questie noemde, dat in sommige gedeelten van ons regtstreeksch gebied de publicatien niet werden afgekondigd, en dat de registrering door bestuursverzuim had ontbroken. Al kan men dan zeggen dat de *letter* van de emancipatiewet is nageleefd, dan mogen wij ook herinneren dat de letter doodt, maar dat het de geest is die levend maakt. Opvatting in dien geest hebben wij thans verkregen, en nu wij in 's Ministers antwoord aan den laatsten spreker vernomen hebben dat het wel degelijk zijn voornemen is, ook schadeloosstelling niet uit te sluiten, maar hetgeen daartoe noodig mogt blijken zonder uitstel te zullen voordragen, zoo heeft die verklaring des Ministers bij het nieuwe onderartikel, de voorstellers van het amendement doen besluiten om het in te trekken, zoo als ik bij deze de eer heb te doen."

Bij het vervallen van het amendt. kwam dus thans het nieuwe regeringsartikel in discussie. Tegen de bewoordingen had de heer Godefroi een principieel bezwaar. De Minister stelt dezen post voor, aldus omschreven: „Onderzoek en voorbereiding van de afschaffing der slavernij in de buitenbezittingen." Maar zeide de heer G. „Voorbereiding van de afschaffing der slavernij? De slavernij *is* afgeschaft. De afschaffing *behoeft* niet te worden voorbereid. In strijd met 's ministers bedoeling reageren zijne woorden tegen art. 115 van het Regeringsreglement. De bewoordingen van het ingetrokken amendement leden aan dat gebrek niet, zij beteekenden: schadeloosstelling, te verleenen, als gevolg eener reeds plaats gehad hebbende afschaffing. Ik geef daarom den minister van Kolonien met de meeste bescheidenheid in overweging om zijne redactie aldus te doen luiden: „Onderzoek en voorbereiding der maatregelen tot volledige uitvoering van de afschaffing der slavernij in de buitenbezittingen."

Na bestrijding door den minister werd dit amendement met 42 tegen 22 st. aangenomen. (*Tegen* hebben gestemd de heeren: van Rappard, Kien, Lambrechts, Insinger, Fabius, Gevers, van Kuyk, Bichon, Kerens, van Loon, van Nispen, Vader, van Berkhout, Nierstrasz, van Reenen, van Baar, Luyben, van Asch v. Wijck, Borret, Schimmelpenninck van der Oije, Haffmans en Heydenrijck.)

Een tweede gewigtige kwestie bij deze begrooting was die der *puntjens*diensten, of verpligte heerediensten aan inlandsche hoofden. Men

herinnert zich hetgeen dienaangaande bij de vorige begrooting was voorgevallen (zie *Econ*. Febr. 1874 pag. 204 en v.(De organisering van het Binnenlandsch Bestuur, vooral tot betere regeling der policie, had den minister v. d. Putte een aanzienlijke vermeerdering der inlandsche ambtenaren doen voorstellen. Daar nu echter die ambtenaren, volgens de organieke regeringsbepalingen in N.-I. regt hebben op een zeker getal heeredienstpligtigen, bragt die maatregel, ondanks den minister, eene uitbreiding met zich van heeredienstpligt in 't algemeen, ofschoon traps gewijze vermindering, steeds het (verpligte) doel was gebleven waartoe men echter — bij de moeijelijk heden welke een afdoende regeling der zaak in haar geheel met zich voert, — vooralsnog niet konde geraken. Dat werd toen door de regering niet ontkend „maar" zoo was ongeveer haar betoog „wat het zwaarst is, moet het zwaarste wegen." *Goede policie* gaat thans voorop, en zoo die tijdelijk vermeerdering van heerediensten medebrengt, behoort daarin te worden berust, in afwachting eener meer definitieve regeling. Anders evenwel dacht er de Kamer over: de heer Bergsma kwam krachtig op tegen die vermeerdering van heerediensten, en na grondige discussie werd toen een amendement van den heer van Loon aangenomen, (waarin de heer Bergsma berustte) dat de invoering der maatregelen niet zou doorgaan, dan met evenredige vermindering van heerediensten voor andere categorien van mindere inlandsche ambtenaren, tegen vergoeding: alzoo bleef het beginsel van hierarchie bewaard, en werd tevens een stap gedaan tot beperking van heeredienstpligt in 't algemeen, waarvan definitieve regeling tevens door den min. werd toegezegd.

De tegenwoordige Mem. v. toel. bevatte nu eenige bijzonderheden omtrent de uitvoering van den maatregel. Om dien goed effect te doen sorteeren had men een veel grooter getal heerediensten moeten opheffen dan er nieuwe, ten bate der onderdistrictshoofden, waren opgelegd, en wel om den toestand overal gelijkmatig te doen zijn; immers de verhouding tusschen nieuwe diensten voor districthoofden en de afteschaffen oude diensten aan bepaalde categorien van mindere ambtenaren, was niet in elk onderdistrict dezelfde. Wilde men dus een zuiveren hierarchieken toestand scheppen, dan moest overal zooveel afgeschaft, als noodig was bevonden in dat onderdistrict, waar de meeste afschaffing moest plaats hebben. Op die grondslagen was de uitkomst thans deze dat, per jaar gerekend, 323000 nieuwe dagdiensten zijn opgelegd, terwijl er 1,201,000 zijn afgeschaft, blijft dus in totaal vermindering met bijna 879,000 dagdiensten per jaar.

Zoo stond de zaak bij het optreden van den heer van Goltstein, en deze meldde nu in de Mem. v. toel. dat hij uit de ontwerp-begrooting v. 1875 van den heer v. d. Putte, diens voornemen had ontwaard, om de heerediensten voor alle inl. hoofden en ambtenaren op Java en Madura afteschaffen, onder verhooging hunner directe bezoldiging Een

daartoe strekkende post had de nieuwe Minister echter niet overgenomen.

Het Voorl. Verslag vermeldde te dien aanzien slechts de verschillende zienswijze van „verscheidene" en „andere" leden; een deel wilde in de afschaffingsrigting voortgaan, anderen niet, die ook op de gewijzigde zienswijze des min. v. d. Putte verwezen, welke nog zoo kort te voren niet tot den doortastenden maatregel had kunnen besluiten.

Bij zijn Mem. v. antwoord verklaarde nu de heer v. Goltstein de afschaffing der *pantjens*diensten (heeredienst aan inl. hoofden en ambtenaren persoonlijk), niet urgent, de regeling daarvan wenschte hij voor te behouden tot gelijktijdige afdoening met die der heerediensten aan den lande in 't algemeen.

In dien stand der zaak werd nu dadelijk een amendement voorgesteld door de HH. Lenting. Bergsma en Gevers, tot verhooging van onderafdeeling 35 (inlandsch bestuur) met f 600,000, als geraamd bedrag voor tractementsverhooging, waartegen dan tot geheele afschaffing dezer categorie van heerediensten kon worden overgegaan. Regeling van de compensatie in de verschillende gevallen, en van het aequivalent c q. aan de bevolking op te leggen, dit alles werd aan de regering overgelaten. Het geldt hier, zeide de heer Lenting, zitting 10 Nov., slechts de afdoening eener schuld. „De zaak is genoegzaam toegelicht. Het wordt meer dan tijd dat Nederland die schuld afdoe. Sedert 1866 hebben al de Indische autoriteiten, de Raad van Indie, de Gouverneur-Generaal, ten gunste der afschaffing geadviseerd. Zelfs wordt in het Koloniaal Verslag medegedeeld, dat de inlandsche hoofden en de ambtenaren tevreden zouden zijn, wanneer die gedwongen diensten vervangen wierden door eene compensatie in geld. Wat wil men nu meer? Sedert 1866 is de zaak in overweging en nog eens in overweging genomen. Daarmede komt men toch geen stap verder."

Het amendement ondervond veel tegenstand. Door de H.H. Lenting, Bergsma, v. Houten en Bredius verdedigd, werd het door de H.H. 's Jacob, Heijdenrijk, Rutgers, Godefroi, Nierstrasz, Stieltjes, Cremers en Fabius bestreden, zoowel op politieke gronden als op die van minder urgentie, bij de toezegging des Ministers dat hij de zaak in verband met de andere heerediensten, en de oplegging van een aequivalent in geld aan de bevolking ter vervanging der persoonlijke dienst-praestatie wensche te regelen.

Ten slotte der discussie werd het amendement, zitting 10 November, met 54 tegen 19 stemmen verworpen.

(*Voor* hebben gestemd de heeren: Moens, Idzerda, Mirandolle, Lenting, Tak, Gratama, Gevers, Bredius, Bergsma, Hingst, Smidt, Kops, Zylker, Wybenga, Kappeyne, van Houten, Viruly, de Roo en van Kerkwijk.)

Zien wij thans een en ander omtrent het gewigtig onderwerp:

Inlandsch onderwijs op Java. Tot heden gaat die zaak slechts langzaam vooruit. Gebrek aan voldoend onderwijzend personeel is daarvan grootendeels oorzaak. Volgens de organieke regeling van 1872 moet het personeel grootendeels uit europeanen bestaan Daar deze bleven ontbreken, zijn de bezoldigingen, zoo voor de hoofd- als andere onderwijzers, niet onaanzienlijk verhoogd. Tevens was bij Kon. Besl. van 20 Mei 1872 aan de Indische regering geheel de vrije hand gelaten voor de benoeming van hulponderwijzers, ook buiten degenen die op de kweekscholen waren opgeleid. Niettemin vorderde de zaak in Indie weinig, en de Directeur van het Onderwijs berigtte zelfs aan den Gouv.-Generaal, dat geen beduidende vermeerdering van het getal scholen voor 1880 te wachten was.

De Regering hier te lande meende teregt, zich daarbij niet te kunnen neerleggen, en met nadruk werd aangedrongen op eene regeling van de benoembaarheid van de hulponderwijzers en onderwijzers, bedoeld in het aangehaalde Koninklijk besluit. Tevens werd verklaard, dat de Regering bereid was al de zoodanige voorstellen te ondersteunen, die strekken konden om vollediger uitvoering te geven aan de bestaande voornemens ter uitbreiding van het inlandsche onderwijs.

„Maar men houde er mede op", zoo schreef de Minister den 13den November 1873, „de kwijning van het inlandsch gouvernementeel onderwijs als iets onvermijdelijks voor te stellen. Er wordt thans, sedert de afkondiging van het Koninklijk besluit van 3 Mei 1871, volgens een vast stelsel gehandeld. Langzamerhand verrijzen de kweekscholen, waar de onderwijzers der inlandsche jeugd hunne vorming zullen erlangen. Van lieverlede ontwaakt de belangstelling in het inlandsch onderwijs; en de Regering ontmoet in hare bedoelingen ondersteuning bij particulieren en zelfs bij inlandsche hoofden. En daarom wordt het meer en meer een vereischte, met voortvarendheid te werk te gaan Zonder overdreven uitbreiding van het aantal scholen te beoogen, behoort de Regering toch te zorgen, dat telken jare eene aanzienlijke vermeerdering daarvan plaats grijpe. Bij de meerdere eischen, die de Regering zelfs aan ondergeschikte inlandsche beambten stelt, is toename van scholen noodzakelijk. En waar ruim gelden worden ingewilligd door de wetgevende magt, waar het Opperbestuur zich bereid verklaart tot opheffing van gegronde bezwaren, aarzele de Indische Regering niet, om met krachtigen stap den weg te betreden, die leidt tot algemeene verspreiding van een degelijk volksonderwijs in Indie."

Met genoegen werd intusschen vernomen, dat de Indische Regering, vóór haar nog de gemelde aanschrijving kon bekend zijn, ernstig den tegenwoordigen onvoldoenden toestand van het inlandsch onderwijs had overwogen, en dat de Directeur van Onderwijs bereids voorstellen tot verbetering had ingediend. In overeenstemming met de Indische Regering werd nu als beginsel vastgesteld, dat vooreerst in ieder der

471 districten van Java éénc gouvernementschool moest worden opgerigt. Te dien einde wordt thans voorgedragen eene uitbreiding van de drie op Java bestaande kweekscholen (met inbegrip van de nog niet geopende te Probolinggo), in dier voege, dat het aantal kweekelingen zou worden vermeerderd tot dat het op 100 zou zijn gebragt. Daarmede zou dan gelijken tred houden de vermeerdering van het aantal onderwijzers aan de kweekscholen, zoodat boven de bestaande formatie een vierde leeraar wordt aangesteld, als het aantal kweekelingen de 50, en een vijfde leeraar, wanneer het getal de 70 zou hebben overschreden.

De regeling der klassen en bezoldigingen der inlandsche onderwijzers is thans door den Koning bekrachtigd. Zij rust op de volgende grondslagen.

Tot de *eerste* klasse behooren de onderwijzers, aan eene kweekschool gevormd, alsmede die thans reeds f 50 's maands genieten en voldoende geschikt zijn bevonden om aan het hoofd eener school te staan. Bezoldiging f 50 's maands, met 4 vijfjaarlijksche verhoogingen van f 10 's maands, tot een maximum van f 90.

Tot de *tweede* klasse behooren de onderwijzers, die thans minder dan f 50 's maands genieten, en voldoende geschikt worden geacht, om aan het hoofd eener school te staan. Bezoldiging f 35 's maands, met twee vijfjaarlijksche verhoogingen van f 5 's maands tot een maximum van f 45 's maands.

De *derde* klasse omvat de hulponderwijzers, bezoldiging f 20 's maands, met twee vijfjaarlijksche verhoogingen van f 5 's maands, tot een maximum van f 30 's maands. De hulponderwijzers van eene kweekschool afkomstig genieten dadelijk het maximum.

Even als de hulponderwijzers, onder vaste regelen tot onderwijzer benoembaar zijn, zoo kunnen ook de onderwijzers der tweede klasse onder zekere voorwaarden, in de eerste klasse worden geplaatst.

Aan regeling en verbetering der kweekscholen wordt mede de hand gehouden; voorts zijn *drie* oosterlingen (*) ter opleiding tot inlandsch onderwijzer, alhier te lande aangekomen, en te Amsterdam geïnstalleerd, van welke aanvankelijk gunstig wordt berigt.

De Regering tracht alzoo eene voortgaande ontwikkeling en meer algemeene verspreiding van het inlandsch onderwijs te bevorderen. Maar zij ontveinst zich daarbij niet, „dat een in alle opzigten bevredigende toestand nog in de eerste jaren niet te verkrijgen is. Eerst moeten de kweekscholen, van kundig en bekwaam onderwijzend personeel voorzien,

---

(*) Met volle regt naar onze meening, werd bij het V. Verslag op het weinig afdoende van dit gering getal gewezen. Moge het dan ook inderdaad slechts als proefneming te beschouwen zijn! zoo als de minister bij mem. van antwoord verklaarde.

zoodanig zijn ingerigt, dat zij telken jare een aanzienlijk aantal onderwijzers leveren, en moet in alle deelen van Nederlandsch Indie de inlander meer en meer voor zijne kinderen de weldaden van het gouvernements- of particulier onderwijs (in tegenstelling van dat der priesterscholen) leeren beseffen, vóór een degelijk onderwijs algemeen onder de inlandsche bevolking zal zijn verspreid; en de vruchten daarvan door toenemende geestbeschaving en intellectueelen vooruitgang zullen blijken."

Ten einde, bij de gebleken goede gezindheid der regering, een wat krachtiger optreden te bevorderen, werd door twee bekende voorstanders van het inlandsch onderwijs, de HH. Viruly en Moens, een amendement voorgedragen, in cijfers van niet veel belang, doch in strekking meer aansporing voor de opleiding tot onderwijzers aangevende; nl. om de post „onderwijs voor de inlandsche bevolking" ad *f* 664,430, onderafd. 58, uitgetrokken, met *f* 7920 te verhoogen, voor toelagen aan kweekelingen op de inlandsche kweekscholen.

„De toestand van het lager onderwijs voor de inlanders" — zeide de heer Viruly — „is op dit oogenblik voor Nederland inderdaad beschamend. Vergun mij eenige opmerkingen ten bewijze.

„Ik wijs dan vooreerst op de gebouwen, waarin dat onderwijs gegeven wordt. Jaren lang is hier en in Indie aangedrongen op het tot stand brengen van meer kweekscholen; eindelijk komt er eenige verbetering. Eene nieuwe zal na veel tobben, sedert 1870 was ze beloofd, met 1o. Januarij 1875 als derde kweekschool te Probolinggo worden geopend. Doch de localen der andere bestaande kweekscholen en die der districtsscholen verkeeren schier alle in een hoogst betreurenswaardigen toestand. In het laatst ontvangen verslag aangaande het inlandsch onderwijs komt onder anderen voor, dat de gezondheidstoestand der kweekelingen te Soerakarta zeer lijdt onder het slechte locaal. Op bijna elke bladzijde van dat verslag vindt men deswege klagten.

„Omtrent de gewone districtsschool te Madjalengka wordt vermeld, dat er in den eigenlijken zin des woords geen schoollocaal bestond, want er werd school gehouden in een gebouwtje staande naast het erf van den regent.

„Te Indramaijoe wordt nog altijd school gehouden in een gebouwtje, daartoe door den resident vrijwillig afgestaan.

„In Japara verkeert het schoollocaal in zoodanigen slechten staat, dat het in den Westmoesson nagenoeg onbruikbaar is en men er tegen wind noch regen is beschut.

„Moet in zulk eenen toestand der Indische scholen geene verbetering worden gebragt? In zulke localen zal het onderwijs, hoe goed het ook moge wezen, zeker niet die vruchten dragen, welke men daarvan kon verwachten.

Hoe is het met de onderwijzers gesteld? Ook hun aantal neemt zeer

weinig toe. De afgevaardigde uit Gouda deed heden morgen opmerken dat de kweekscholen in een jaar 11 en 4 kweekelingen afgeleverd hadden, en dat is juist, maar ik heb eenige jaren door elkaar genomen; en dan blijkt dat het gemiddeld getal onderwijzers, dat door de kweekscholen afgeleverd wordt, slechts 5 bedraagt.

„*Vijf* onderwijzers worden afgeleverd door de kweekscholen voor geheel Java! Er zijn 124 onderwijzers; daar komen er vijf bij, doch hoeveel gaan daarvan af door ziekte, overlijden als anderzins? Dat getal zal wel hetzelfde blijven, 124.

„De Minister wil in elk district ééne school, hetgeen toch zeker niet te veel verlangd is, dus 471 scholen, en daarvoor heeft men 124 onderwijzers en krijgt men er jaarlijks vijf bij. De toestand is niet houdbaar, wanneer men niet krachtiger voortgaat.

„De geachte spreker uit Gouda maakte heden morgen eene vergelijking tusschen de scholen op Ceylon en andere plaatsen met Java. Ik zal hem op dat terrein niet volgen: de uitkomst zoude al te beschamend voor Nederland zijn; want op eene bevolking van 17 millioen, waarop Java wordt geschat, zijn er nog geen 10.000 kinderen op de gouvernementsscholen. Het aantal schoolgaande kinderen neemt daarbij niet noemenswaardig toe, enz.

Dat die verhooging noodig is", zeide S. verder kan ik betoogen uit het laatste Kol. Verslag. Daarin lezen wij dat er pogingen in het werk zijn gesteld om kweekelingen te krijgen uit de residentien Bantam en Probolinggo, doch dat deze pogingen zijn mislukt. In de laatste residentie nu wordt eene kweekschool gevestigd, die 1o. Januarij 1875 geopend wordt en juist in die residentie kan men geen kweekelingen vinden. Als nu een van de oorzaken van dit betreurenswaardige feit gelegen is in de geringe tractementen, dan zou ik zeggen: verlies geen tijd, wacht geen jaar, laat geen geheel jaar verloren gaan door onderzoeken, door welmeenende wenschen uit te spreken en de Indische Regering aan te schrijven, maar sla dadelijk de handen aan het werk door sommen voor tractementsverbetering in de begrooting uit te trekken."

Niettegenstaande de bestrijding des ministers die, ook op grond van de inlichtingen uit Indie ontvangen in de toelage aan kweekelingen geen heil zag voor het onderwijs, werd het amendement, zitt. 11 Nov., met 36 tegen 32 st. aangenomen.

(*Tegen* hebben gestemd de heeren: Arnoldts, Begram, Bergmann, 's Jacob, Nierstrasz, Haffmans, Storm, Wintgens, Schimmelpenninck, van Reenen, Insinger, van Berkhout, van Rappard, Bichon, van Vollenhoven, Vader, van Asch, Kerens, Heydenrijck, van den Heuvel, van den Berch, van Baar, Lambrechts, van Kuyk, de Bieberstein, van Zuijlen, Smitz, van Wassenaer, Kien, Borret, van Forcest en Luyben.)

Met verwijzing naar ons vroeger overzigt (Econ. 1872 p. 75) omtrent

de regeling van het inlandsch onderwijs, resumeerden wij dus hier uit de stukken en discussien eenige feiten om de — zij het dan uiterst langzame — vorderingen op dit immer belangwekkend gebied te doen kennen. Wij verwijzen overigens den lezer naar het Bijblad zelf voor de zeer lezenswaardige discussien tusschen de HH. Kuijper, Moens, den minister, v. Zuylen en anderen, omtrent de beginselen zelve ten aanzien van het inlandsch onderwijs aan te nemen, eene discussie waarin o. a. de HH. Moens en Viruly een subsidiestelsel aan bijzondere scholen, hetwelk het dogmatisch element bij het onderwijs onfeilbaar in de hand zou werken, krachtig bestreden.

De 4 hoofdstukken der Begrooting werden, zitting v. 12 en 13 Nov., met algemeene of nagenoeg alg. stemmen aangenomen, (tegen hoofdstuk *Uitg. Indie*, stemden de HH. v. Eck en Nierstrasz, tegen hoofdstuk *Middelen Indie*, de heer v. Eck.)

Een langdurige en in vele opzigten leerrijke discussie vond plaats bij de *Uitg.* in Nederland, nopens de oprigting eener Indische Brigade, als voorbereidende oefenschool voor de krijgsdienst in Neerl. Indië. Tot de oprigting van dergelijk corps was, na speciaal onderzoek, door de beide Kamers besloten, het beginsel was wet geworden, doch een post ter uitvoering op de vorige begrooting uitgetrokken, was door den tegenwoordigen minister, erkend tegenstander der Indische Brigade, in deze begrooting weggelaten. De heer de Roo, daarin door den heer Stieltjes krachtig gesteund, stelde voor, daarvoor ƒ 300,000 uittetrekken, welk amendement echter, na vrij hevige en ingewikkelde discussie, vooral op de kwestie van zelfstandige al of niet amendementen, door een handig zoogenaamd *sub*-amendement van den heer Nierstrasz, met 38 tegen 34 st., zitting 13 Nov., in een memorie post werd veranderd.

Voorts zij een korte gedachtewisseling hier nog vermeld, bij hoofdstuk *Middelen in Indie*. In antwoord aan den heer Nierstrasz, die de onderscheidene klagten had besproken, ook van de Kamers v. Koophandel op Java, wegens de bezwaren van sommige nieuwe belastingen, speciaal de accijns op het gedistilleerd, en de taxatiën volgens de nieuwe tariefsbepalingen, meende de minister eenige geruststellende beschouwingen te kunnen geven. Blijkens de van Indie ontvangen bestuursberigten, wordt van den accijns, na overkoming der moeijelijkheden bij elke eerste invoering onvermijdelijk, een goede werking verwacht, zoowel geldelijk als ten opzigte der industrie. En wat de taxatiën bij invoer betreft, voorzeker is ook daar een tijd van overgang noodig; de ambtenaren zullen gaandeweg den noodigen maatstaf en leiddraad vinden. Zooveel is zeker, dat de opbrengst zeer meevalt, ondanks de bekende sterke verlaging der invoerregten. Over de eerste 8 maanden v. 1874 overtrof de opbrengst die van gelijk tijdperk des vorigen jaars met 2½ ton. Voorzeker een bemoedigende uitkomst van die heilzame flinke regeling.

En hiermede kunnen wij ons overzigt dezer altijd leerrijke discussien besluiten, althans wat gedebatteerde zaken betreft. Immers, het punt der *nieuwe belastingen van Europeanen* en vreemde oosterlingen te heffen gaf tot niet veel bespreking aanleiding. Vrij algemeen scheen men het eens, dat een pas opgetreden minister dienaangaande tijd van beraad en onderzoek moest gelaten worden. Het gold hier niet, zoo als bij slavernij en heerediensten, de al of niet uitvoering van reeds aangenomen beginselen.

Een paar onderwerpen van belangrijke organisatie, ofschoon bij de discussien aan geen stemming onderworpen, hebben wij echter nog kort te vermelden, daar zij maatregelen betreffen, ook in onze vorige overzigten besproken.

Organisering der *Landraden*, ter *afscheiding* van *uitvoerende magt* en *regtspraak*. De uitvoering van den maatregel om bij de Landraden het voorzitterschap, als afzonderlijke betrekking, steeds aan een regtsgeleerd ambtenaar op te dragen, en ook verder daarbij meer regtskundig personeel aan te stellen, vordert niet zoo als men gewenscht had, wegens onvoldoend getal regterlijke ambtenaren daartoe geschikt; uitloving van gratificatie heeft aanvankelijk geen voldoend resultaat gehad. Wijziging der voorwaarden van toelating, en der examens, zijn daarop, na overleg met de Indische rijksinstelling te Leiden, bij Kon. Besl. van 12 Febr. 1874 (Stb. no. 19) vastgesteld. Van dat gemakkelijker examen (nl. vóór zooveel de Oostersche taalstudien betreft), in verband met tractementsverhooging, worden nu aanvankelijk goede uitkomsten verwacht.

Landbouwzaken. Houtcultuur. De mem. v. toelichting vermeldt eene nieuwe regeling van het *beheer der bosschen*, een lang gewenschte zaak. De exploitatie der houtbosschen was tot heden steeds zeer ongeregeld; en de nadeelige gevolgen van het tot heden vigerend stelsel, waardoor verreweg het meerendeel der bosschen buiten toezigt of bemoeijenis van het boschpersoneel is geplaatst, zijn niet uitgebleven „Met de meeste der niet geregeld beheerde djatibosschen, zeide de regering, is het allertreurigst gesteld, terwijl de roofbouw, die kanker, waaraan zoo menig inlander, alleen uit gemakzucht, boven intensive cultuur de voorkeur geeft, reeds tal van wildhoutbosschen, zonder evenredig nut, heeft doen verloren gaan, zoodat op Java alom kale berghellingen en dorre alang-alangvelden worden aangetroffen."

„Ten einde dien toestand niet langer te laten voortduren, is eene algeheele herziening van de bestaande voorschriften noodzakelijk geacht.

„Bij het nieuwe reglement, bij *Indisch Staatsblad* 1874, no. 110, vastgesteld wordt nu met het bestaande stelsel gebroken; *al dadelijk* worden al de djatibosschen, en *geleidelijk*, naar gelang de werkzaamheden van het personeel — dat in de eerste plaats voor die bosschen te zorgen heeft — dit toelaten, ook de wildhoutbosschen onder geregeld beheer

en exploitatie gebragt. Het nieuwe reglement beoogt verder, behalve voorziening in enkele leemten en gebreken van minder beteekenis, eene uitbreiding der voorschriften tot instandhouding en waarde-vermeerdering van 's lands bosschen en van de gelegenheid voor de inlandsche bevolking, de nijverheid en den scheepsbouw, om zich daaruit van het noodige hout te voorzien."

Moge de betrekkelijk geringe som (f 18000) thans tot uitbreiding van het houtvesters-personeel aangewezen, — en weldra, hopen wij, krachtig verbeterde afvoermiddelen, — eindelijk de exploitatie van dezen natuurlijken rijkdom van het onschatbare Java tot hare volle waarde brengen.

OPGAVE *van de hoogste en laagste Coursen van de onderstaa*

	pCt.	Volle jaar 1873. Laagste cours.	Volle jaar 1873. Hoogste cours.	Jan. 1874. Laagste cours.	Jan. 1874. Hoogste cours.	Febr. 1874. Laagste cours.	Febr. 1874. Hoogste cours.	Maart 1874. Laagste cours.	Maart 1874. Hoogste cours.	April 1874. Laagste cours.	April 1874. Hoogste cours.	Mei 18.. Laagste cours.
Nederland. Nat. W. Sch.	2 1/2	54 3/4	58 1/2	58	59 7/8	58 5/8	59 3/4	58 1/2	59 1/4	58 13/16	59 5/8	59 1/4
» » »	3	64 11/16	69 1/2	67 7/8	70 1/4	69 5/8	70 1/4	70	70 1/2	70	70 7/8	70 3/8
» » »	4	86	92 1/4	90 3/4	93 1/4	91 1/4	92 3/4	91 3/8	92 1/2	92 1/4	93 1/8	92 3/4
Spanje. Oblig.	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
» Buitenl. 1867	3	15 5/8	28 3/8	17 1/4	19	17 3/4	18 7/8	18	18 3/4	18 1/4	18 5/8	18 1/8
» Binnenl. Sch.	3	12	24 11/16	13 1/4	16 1/2	14 7/8	15 7/8	14 3/4	15 9/16	14 1/2	15 1/8	13 1/4
Portugal. Oblig. 1853	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
» » 1856/67	3	36 1/2	42 7/8	42 5/8	43 1/4	43	45 1/2	43 3/16	44 3/4	43 5/8	44 5/16	43 1/2
Rusl. Ob. Hope & C. 1798/1815	5	97 3/8	101	100 3/8	101 3/8	100 1/4	102	100 1/2	101	100 1/2	101	00 1/2
» Stiegl 5e ser. 1854	5	72 3/4	76 1/2	76 1/4	77 1/4	76 3/4	78 3/4	78 1/2	79	78	79 1/4	178
» » 6e ser. 1856	5	85 3/4	89 1/4	88 1/2	90 1/4	89 1/2	90 3/8	85 1/2	89 1/2	86 5/8	87 3/4	86 7/8
» Hope C. à f1000 1864/1866	5	96 3/8	100 1/8	99 3/4	100 1/8	99 7/8	100 1/8	99 3/4	100 1/8	99 3/4	100 1/2	99 3/4
Cert. inschr. in ass.	6	47	50 3/8	48 1/4	50	50	50 1/8	50 1/4	50 3/4	49 1/2	50 1/2	49 1/2
Oostenr. Metall. nieuwe (uit de conv.) in pap.	5	57	65 1/8	59 3/4	60 3/4	60	61 15/16	60 1/8	61 7/16	60 1/8	60 3/4	60 3/8
idem in zilver	5	61 1/2	68 1/8	64	64 11/16	64 3/16	65 9/16	64 3/8	65 3/16	64 1/8	64 1/8	64 9/16
Ween. Loten fl. 250 1839		705	865	770	835	824	850	823	842	800	830	715
» » fl. 250 1854	4	240	280	256	269	265	269	267 1/2	270	258	262	256
» » fl. 100 1858		168	208	173 1/2	182	178 1/2	184	178	181	166	172	167
» » fl. 500 1860	5	502	585	545	561	548	564	556	560	554	560	548
» » fl. 100 1864		135	163	139	150	146	150	146	148 1/2	140	147 1/2	139
Turkije. Oblig. alg. sch.	5	40	54 1/8	39 3/4	42 1/4	36 1/2	40	38 5/8	39 3/4	38 3/4	40	40
Amer. Obl. V.-S. losb. 1874	5	95 1/2	98	—	—	—	—	—	—	—	—	—
» » » losb. 1882	6	97	99 5/8	98 1/2	99 1/2	98 5/8	100	98 7/8	99 13/16	98 3/4	99 3/4	98 1/4
» » » losb. 1885	6	98 1/2	101 3/4	100 3/4	101 7/8	101 5/8	102 3/4	101 7/8	102 1/2	101 1/2	102 1/4	101 1/2
Brazilie. Obl. leen. 1865	5	94 1/2	98	96	96 1/4	95 5/8	96	95 1/4	96 1/4	95 1/2	98	97
Mexico. » » 1851	3	13 3/8	18 3/8	15 1/2	16 3/8	14 7/8	15 3/4	14 1/2	15 1/4	15	15 1/2	15
Grenada. Obligatien	3	30	36 3/4	31	31 1/4	—	—	31	31 3/8	30 7/8	31 3/4	31 1/2
» Gestempelde.		15	21 5/16	16 9/16	17 3/8	16 5/8	17	16 1/2	17	17	17 1/2	17 1/8
Venezuela. Obligatien	3	9 3/4	12 7/16	11 1/16	12 1/8	11	11 3/4	10 3/4	11 3/4	10 3/8	11	10 11/16
SPOORWEGEN EN MAATSCH.												
Aandeelen Ned. Bank.	5	295	342	341	343	343	360	360	360	360	360	350
» Ned. Hand. M.	4 1/2	130 1/4	142 1/2	135	138 5/8	137 1/4	142 1/4	139	142 1/2	139	140	137 1/2
» Holl. spoorw.-m.		103	112	106 1/4	109 1/2	109 1/2	111 1/2	110	111	104	106 3/4	105 3/4
Obl. Hollandsche sprw.	4	82 1/8	85	84	84	83 1/2	84	83 1/2	84 3/8	84 3/4	85 1/2	86
Aand. Rijnsp. vol gef.		284	311	300	304	302	308	310	310	312	316	314 1/2
Obl. Rijnsp. Leen. 1838	4 1/2	107	112	—	—	112	113	113	113	112	112	114
Aand. Ned. Ind. sp.-w.		43	57	48 1/2	50	49 1/2	50	50 1/4	58 1/2	52 1/2	56 5/8	53 1/4
» Maats. Expl. sp.-w.		102	121 1/2	112	114	110 1/2	113	110	112	109	111 1/2	109
» Ned. Ind. Hand. B.		79	98	92 3/4	100	98 3/4	102	102	108	103	106	103
Pandbr. Nat. Hyp. Bank	4	97	98 1/2	98 1/2	100	99 1/4	99 1/4	99	99 1/4	—	—	—
» Kanaal Leen. 1868	4	88	90 5/8	90	90 1/2	89	90	89	90	89 1/2	93 1/2	93
Aand. Ned. Centr. sp.w.		29	57	44	45	39	44 1/2	41 1/2	44 3/4	38	43	38
Oblig. Centr. spoorw.		83	100	94 1/2	102	97	99 1/2	98 3/4	101	100	108 1/2	104
Aand. Oost. Nat. Bank		945	1100	1020	1035	1020	1030	1006	1027	1004	1024	1014
» Russ. Spoorw.-M.		225	235	230	237	234 1/2	236 1/2	236 1/4	240	239 1/2	243	242 1/2
» » » (Jelez)		220	232	228 3/4	234 1/2	236	237 1/2	230	231	231	232 1/2	233
Obl. » sp. f1000 (Jel. Or.)	5	92 1/2	97	96 1/2	97 5/8	97 1/4	97 1/4	96 1/2	98 1/4	96 1/2	97 3/4	96 5/8
» f1000 (Poti Tiflis)	5	92 1/2	97 3/4	97	98 1/2	97 1/4	98	97 1/2	98 3/4	97 1/4	98 1/2	97 1/2
» f1000 (Kursk Chark.)	5	92 1/4	97	96 1/2	97 1/8	97	97 1/2	96	98 1/2	96 3/4	97 7/8	96 5/8
» £100 (Chark. Azow)	5	90 3/4	95 1/2	93 3/4	94 1/4	95 3/8	95 7/8	95 5/8	97	95	96 1/4	95 3/4
Certific. Illinois spoorweg		84 1/2	111 1/2	90 1/4	91 3/4	88 1/2	94 1/4	90	92 1/4	87 1/2	91 1/2	84
Obl. St. Paul Pac. 2e sect.		15 5/8	65 3/4	12	17	15 3/4	16 3/8	14	15 5/8	13 1/8	15	16 1/8
Beleening		4	5 1/2	4	4	—	—	3 1/2	3 1/2	4	4	3 1/2
Prolongatie		4	7	3 1/2	5 1/2	3	4 1/2	3	4	4	4 1/2	3
Disconto		4	6	4 1/2	5	3 1/2	4	3 1/2	3 1/2	3 1/2	3 1/2	3 1/2

…nij 1874.		Julij 1874.		Aug. 1874.		Sept. 1874.		Oct. 1874.		Nov. 1874.		Dec. 1874.		Volle jaar 1874.	
…ste …rs.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.
)	61¼	59¾	60½	60	60 5/16	59¾	60½	59⅞	60¾	60½	62¼	61 3/16	62 7/16	58	62 7/16
1½	74	70¾	73½	72	73⅜	71¾	73 1/16	71⅞	72⅜	72	73¼	72	73¼	67⅞	74
)	96⅜	94	95½	94	95	93¾	94½	94⅛	95⅝	94½	96½	95⅜	96⅛	90¾	96½
-	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	18⅜	16 13/16	18⅞	17½	18 7/16	17 5/16	17 13/16	17¼	18⅛	16¾	17½	16½	18⅝	16½	19⅝
2⅜	13½	11	14⅜	11⅞	12⅞	11⅞	12½	12	12¾	11⅞	12¼	11⅝	14	11	16½
-	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5 1/16	45 13/16	45⅝	46 7/16	45⅜	46	45½	46	45¼	45 13/16	45¼	46 1/16	45 15/16	46¼	42⅝	46 7/16
1¾	103	102	102⅛	101½	102	101⅝	102	101	102	101	102½	101¾	102½	100⅜	103
¾	79½	79⅛	80½	80	81¼	80	80⅝	79⅝	80¾	80	80⅜	79½	80⅜	76¼	81¼
7⅛	87⅜	87⅝	88½	87⅝	88½	87¾	88⅛	88	88 3/16	88	89	88	89¾	85¼	90⅜
)¾	101⅝	101⅝	102	101	102	101	101⅞	100	101⅞	100¼	101⅞	100½	101½	99¾	102
)¾	51⅜	52¼	53⅜	53	53⅝	52¾	53	52⅝	53¼	52⅞	53⅛	52½	53	48¼	53⅝
½	61 11/16	61	62½	62½	64⅜	63	64⅛	61	63⅜	61⅜	62⅝	61 1/16	61 9/16	59¾	64⅜
¼	65⅛	65⅛	67	66¼	67⅛	65⅞	66⅛	64⅛	66½	65	65¾	65	65½	64	67⅛
)	725	695	704	700	735	734	762	719	735	706	725	715	720	685	850
)	272	265	270	270	275	277	283	273	282	273	281	280	283	256	283
)	173½	167	170	170	177	177	180	171	176½	173½	177½	176	177¾	166	184
	586	583	587	578	593	592	602	586	599	578	584½	581	585	545	602
	142	141	143	144	147	144	148½	142	145½	143	147½	142	143	138	150
⅜	45⅝	42½	44	42½	44	42⅛	46 1/16	43⅜	45⅝	41½	43⅞	41 1/16	42¼	36½	46⅛
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
¼	100⅛	97⅛	99 1/16	97⅝	98 5/16	97⅜	98½	96½	97⅛	96	96¾	96⅜	96⅞	96	100¼
	102¾	102	102⅜	101¾	102⅜	100½	102	99¾	100⅞	100⅛	100½	100	100⅜	99¾	102¾
⅜	98	97¾	98¾	98	99	98½	99	95¼	98⅜	96¾	98¼	97⅛	98	95¼	99
	15	15½	16¼	15¼	15½	14⅝	14⅝	14¾	15	14½	14¾	14½	15¾	14	16⅜
	33	31½	33	32⅛	34¾	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
½	18⅛	16½	18	18	19¼	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
⅜	10 5/16	9¾	11½	8	9¾	8⅛	9	8⅛	9½	7⅛	8⅛	7⅛	8¾	7⅛	12⅛
	370	364	369	362	364½	361	363	362	362	362	362	355	360	341	370
¼	138⅛	136½	138	136	137¼	136	137	136¼	137¼	136½	137¼	132	137⅛	132	142½
¼	107⅛	107½	109½	108¼	109¾	109	110	106	108	106½	107	105¾	106⅜	104	111½
½	88	87½	89¾	89¾	90	90	90	90	90	90	90	90	90	83½	90
	311	288	298½	291	295	294	294½	291½	293	291	310	297	297	288	316
½	114	—	—	—	—	112	112	112	112	113	114	113	113	112	114
¼	57½	53¾	55	54	57¼	56½	62	58	62	61	63¼	64¾	68	48½	68
	106½	103	107	104	105	104¾	110	106½	107½	106¼	112	109	110¼	101	114
½	106¼	94½	97	95	96¼	95½	96	95¾	98	97¼	98	97⅞	105	92¼	108
	—	—	—	—	—	97	97	97½	98	—	—	98	99	97	100
½	95	94¾	95	94½	94¾	94¾	94¾	93¾	94¾	93½	94¼	94	94⅜	89	95
¼	38	37	37½	33	35	34½	42	36	40¼	36½	38¼	34	37½	33	45
	104½	102	103	97½	100	98	105	99½	103	98	103	100	102½	94½	110
3	1039	1022	1039	1037	1050	1043	1067	1024	1056	1030	1045	1021	1043	1004	1067
	248	241	248½	242½	244	242	243½	242¼	243½	243	245½	245	247	230	248½
	238	237	241	240	242	234	237	231	235	231	234½	234	238½	228¾	242
	99⅜	99⅛	100	99⅝	99 15/16	99½	99⅞	99¼	100⅛	98⅜	100⅛	99⅝	100½	96½	100½
	99½	99½	101	99¾	100	99½	100⅛	99¼	100¼	99⅛	100⅛	99¼	100½	97	100½
	99½	99½	100	99½	100	99½	100	99	100¼	98½	100	99½	100⅜	96	100⅜
	97¼	97⅛	98	97¾	98¼	97½	97⅞	96⅝	97½	96	97	95½	97¼	93¾	98⅛
	86	86½	87½	81	83¾	81	82¾	79	80½	80	88	84¼	85	79	94¼
	15	14⅝	18⅞	16½	17¼	16½	17⅞	13¼	16¼	16½	18	16¾	18⅞	12	18⅞
	3½	3½	3½	3	3½	3½	3½	3½	3½	3½	3½	3½	3½	3	4
	4	2½	4	2½	4	3	3½	3	4	3	4½	3½	5	3	5½
	3½	3½	3½	3½	3½	3½	3½	3½	3½	3½	3½	3½	3½	3½	5

OVERZIGT *van de opbrengst der Middelen (hoofdsom en opcenten) over het volle jaar* **1874**, *in vergelijking met de raming voor dat jaar, en de opbrengst over vorige jaren.*

BENAMING DER MIDDELEN.	Bedrag der raming. 1874	Opbrengst over de twaalf maanden van 1874.	Opbrengst over de twaalf maanden van 1873.	Opbrengst over de twaalf maanden van 1872.	Opbrengst over de twaalf maanden van 1871.	Opbrengst over de twaalf maanden van 1870	Opbrengst over de twaalf maanden van 1869.
Directe Belastingen.							
Grondbelasting	10.308.730	10.351.934	10.334.734	10.248.097	10.200.713	10.138.165	10.171.994
Personeel	8.430.000	8.588.503	8.424.702	8.281.438	8.117.458	8.016.809	7.942.512
Patenten	3.494.400	3.687.842	3.626.730	3.481.979	3.337.985	3.327.995	3.295.947
Regt op de Mijnen	3.931	6.614	3.961	2.686	2.194	1.600	856
Totaal	22.237.061	22.634.895	22.389.629	22.017.202	21.718.350	21.484.570	21.311.312
In- Uitgaande Regten.							
Regten op den In- en Uitvoer	4.900.000	5.293.260	5.222.575	4.946.467	4.818.396	4.181.105	4.335.189
Vuur- Ton- en Bakengelden	475.000	541.993	538.021	484.902	505.603	428.814	413.338
Formaat-zegel	13.210	13.997	14.035	13.515	13.037	11.336	11.986
Totaal	5.388.210	5.849.251	5.774.931	5.444.885	5.337.036	4.621.256	4.760.513
Accijnsen.							
Suiker	4.700.000	5.177.309	5.390.314	4.789.265	4.717.769	4.799.071	4.798.617
Wijn	1.750.000	1.821.178	1.808.417	1.736.048	1.768.570	1.644.285	1.760.131
Gedistilleerd	15.800.000	17.904.967	17.107.231	16.199.312	14.926.513	14.451.667	14.029.368
Zout	2.800.000	3.011.953	2.962.577	2.836.395	2.944.055	3.005.583	2.929.064
Zeep	1.350.000	1.469.439	1.436.342	1.443.606	1.382.465	1.390.305	1.370.780
Bieren en Azijnen	850.000	848.619	863.843	842.577	735.416	699.002	671.507
Geslagt	2.100.000	2.404.296	2.397.081	2.214.945	2.071.779	2.061.562	2.038.785
Totaal	29.350.000	32.634.764	31.975.408	30.062.152	28.146.716	28.031.487	27.598.255
Waarborg en Belasting der gouden en zilveren werken.							
Belasting	300.000	363.268	361.627	327.921	294.558	270.170	282.983
Essaailoon	1.200	1.232	1.188	1.278	1.200	1.304	1.445
Totaal	301.200	364.501	362.815	329.199	295.758	271.474	284.428
Indirecte Belastingen.							
Zegelregten	1.932.000	2.011.293	2.030.387	1.983.816	1.910.502	1.823.864	2.403.725
Registratie-regten	8.142.000	9.637.797	9.655.970	9.106.161	8.092.895	7.115.339	7.175.450
Hypotheekregten	703.800	921.973	935.184	879.064	701.977	631.134	656.163
Regt van successie en van overgang bij overlijden	5.054.940	8.335.966	5.191.085	6.522.220	5.267.620	5.500.732	4.073.038
Totaal	15.832.740	20.907.030	17.812.626	18.491.262	15.972.994	15.067.069	14.308.379
Domeinen	1.485.000	1.473.887	1.421.027	1.454.099	1.432.282	1.330.448	1.284.307
Posterijen	2.600.000	2.751.125	2.798.188	2.562.646	2.476.629	2.861.804	2.646.250
Rijkstelegraphen	701.000	683.797	671.955	644.135	605.385	612.440	549.002
Staatsloterij	410.000	414.109	414.090	413.906	413.294	412.888	412.312
Acten voor de jagt en visscherij	118.000	136.119	135.660	128.401	120.980	121.366	120.658
Loodsgelden	910.000	951.944	1.025.132	963.419	1.068.046	867.820	825.225
Totaal generaal	79.336.211	88.803.427	84.781.466	82.511.391	77.637.467	75.682.626	74.100.704

DE RIJKS-MIDDELEN.

Nevensgaand overzigt van de opbrengst onzer middelen schijnt bij den eersten aanblik bijzonder gunstig.

Immers het totaalcijfer, 88^{8} millioen, is $9\frac{1}{2}$ millioen boven het ramings-cijfer, ofschoon dat cijfer, bij gelijkheid van heffingen, ruim 2^{7} millioen boven de (reeds hooge) raming van 1873 was gesteld. (Verg. *Econ.* 1874, Januarij, pag. 97). En vergelijkt men de opbrengst over 1874 met de opbrengst van het vorige jaar, dan vinden wij eene toeneming van ruim 4 millioen.

Wij zeiden dat deze uitkomst *bij den eersten aanblik* gunstig is te noemen. Immers, de onderdeelen nagaande, treft het al dadelijk dat de meer-opbrengst *bijna geheel* is toe te schrijven aan een buitengewoon hoog cijfer der *successieregten* nl. *f* 8,335,000 (ca 60 pCt. meer dan vorig j.)

Zonderen wij die steeds wisselvallige opbrengst over een reeks van jaren af, dan vinden wij:

	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
Tot. opbrengst d. middelen (*)	71^{3}	74^{1}	75^{3}	77^{5}	82^{3}	84^{7}	88^{8}
af Successie-regten . . .	3^{7}	4	5^{5}	5^{2}	6^{5}	5^{1}	8^{3}
Overige middelen . . .	67^{6}	70^{1}	69^{8}	72^{3}	75^{8}	79^{6}	80^{5}
Toeneming	1^{2}	2^{5}	0^{3}	2^{5}	3^{5}	3^{8}	0^{9}

Nu is het zeker ter vervulling van de behoeften der schatkist in engeren zin, onverschillig uit welke bron de toch verkregen opbrengst. gevloeid zij, — doch voor onzen financieelen toestand in 't algemeen is het geenszins onverschillig, dat de middelen, (behalve die eener exceptioneele wisselvallige heffing), zoo weinig expansie toonden. — Ja, nog treffender wordt het wanneer men nagaat dat de 9 ton meer-opbrengst voor de overige middelen te

---

(*) Wij nemen hier de cijfers, zooals die in de Bijlagen bij de indiening der begrooting zijn medegedeeld, soms nog enkele kleine verschillen aangevende met de altijd voorloopige saldo-staten van Staatscourant.

zamen, weer *bijna geheel*, nl. voor c^a^. 8 ton zijn toe te schrijven aan het *gedistilleerd*.

De Jaarstaat bevestigt thans voor dit middel, hetgeen wij in onzen laatsten jaargang *Econ*. 1874 p. 808 bij het halfjaarlijksch overzigt meenden te mogen zeggen: „ook voor het loopende dienst-„jaar laat het zich aanzien, dat de totaalraming, hoezeer nu 8 „ton hooger dan voor 1873 gesteld, toch andermaal c^a^. 2 millioen „beneden de werkelijke opbrengst zal blijven."

En zoo blijkt het ook thans, want ofschoon de min. v. Delden voor het eerst de raming van het Gedistilleerd 8 ton hooger heeft durven stellen, nl. op 15,800,000, was de opbrengst nu 17,901,000, nl. nog 2,100,000 boven die raming.

Bij zoodanige toeneming is voorzeker de wederom verhoogde raming van den tegenwoordigen minister, voor dit middel allezins te regtvaardigen.

Zondert men nu de besproken belastingen af, dan waren de categorien der Belastingen, in vergelijking met 1873, nagenoeg stationair, of toonden zeer geringen vooruitgang: de Directe Belastingen te zamen *f* 240,000 meer, c^a^. 1 pCt., grootendeels door het *personeel*; de *patenten* toonen nagenoeg hetzelfde cijfer.

Soortgelijke uitkomst vinden wij bij de In- en uitg. regten enz.

De *accijnsen*, behalve het Gedistilleerd, toonen een *minder* opbrengst van ruim $1\frac{1}{3}$ ton, nl. *f* 14,733,000 tegen *f* 14,868,000 over 1873 — welke achteruitgang grootendeels is toe te schrijven aan de minder-opbrengst van den suiker-accijns, ad *f* 222,000.

— **Suiker.** Het jaarlijksch Overzicht over 1874 (zeggen de HH. Bloemen en Gebhard in hunne circulaire) omvat een tijdperk dat zich voor den Suikerhandel door eene bijna onafgebroken lusteloosheid kenmerkte en op nieuw treurige ervaringen heeft opgeleverd.

Zijn ook voor dezen ongunstigen toestand natuurlijke gronden te vinden, zoo is het niet te ontkennen dat de voortdurende teleurstellingen der laatste jaren gaandeweg het vertrouwen hebben doen verminderen en bij de weinig gunstige vooruitzichten velen zich aan dezen belangrijken tak van handel onttrekken.

Alvorens wij de hoofdoorzaken van den slependen gang van zaken nader mededeelen, wenschen wij te wijzen op enkele feiten, waarbij onze Suikerhandel nauw betrokken is, en die in de toekomst wel van overwegend belang zullen zijn.

Wij bedoelen in de eerste plaats het op 1o Januari ll. in werking treden der wet, waarbij de differentiëele rechten van 3 pCt., verschuldigd voor alle Suiker van Java naar het buitenland, opgeheven zijn en het moederland door een uitgaand recht van f —.30 per 100 Kilogr met alle andere natiën gelijk gesteld werd.

Was onder vroegere regeeringen het streven geweest door de toepassing van een differentiëel recht de groote toevoeren uit de koloniën, ook ten bate der scheepvaart en zoo veler andere belangen, naar Nederland te trekken, waardoor bij toenemenden uitvoerhandel en uitbreiding onzer raffinaderijen aanzienlijk werd bijgedragen tot de algemeene welvaart, zoo richtte zich het regeeringsbeleid allengs op eene vermindering dezer premie, en na eerst van 6 op 3 pCt. gebracht te zijn, werd deze ten slotte geheel opgeheven.

Hadden reeds in de laatste jaren de uitvoeren van Java naar den vreemde belangrijk toegenomen, zoo is het te voorzien dat onder het tegenwoordige stelsel de overal gewaardeerde Java Suiker in steeds grootere kwantiteiten betrokken zal worden door de landen, die, òf door ligging, òf door meerdere voordeelen in den accijns, òf door eigen groote consumptie, boven Nederland bevoorrecht zijn.

Het is niet te ontkennen dat deze vrije concurrentie van alle buitenlandsche markten voor den planter zeer gewenscht is, maar de voordeelen die deze kolonie voor het moederland konden aanbrengen, moeten daardoor noodwendig verminderen en ook onze uitvoerhandel van Ruwe Suiker daaronder gevoelig lijden, omdat door de verschepingen van blanke soorten naar Engeland, ten gevolge der afschaffing der rechten aldaar, de orders uit het Noorden nu van daar geregeld zullen uitgevoerd worden.

Hoewel de voorloopige uitkomsten over een zoo klein tijdsverloop welligt geen juisten maatstaf voor de toekomst aanbieden, zoo wijzen de volgende cijfers reeds aanvankelijk op feiten, die zelfs vroeger warme voorstanders van dit vrije handelssysteem allengs tot andere gedachten hebben gebracht.

Van Java werden uitgevoerd van 1o. Januari tot ultimo October:

	1874.		1873.	
naar Nederland	662,852	Picols.	946,958	Picols.
„ Engeland en Kanaal voor orders	893,341	„	290,071	„
„ Amerika	399,109	„	140,559	„
„ Australië	246,977	„	121,784	„
„ andere landen	110,507	„	115,508	„
	2,312,786	Picols.	1,614,780	Picols.

De afschaffing van den accijns op Suiker in Engeland is mede een feit dat de aandacht verdient.

De thans reeds enorme consumptie van rm. 700 millioen Kgr. belooft bij de algemeene welvaart, ook onder de lagere volksklassen te zullen vermeerderen, zoodat de Engelsche markt de groote toevoeren tot zich trekken en de voornaamste stapelplaats zal worden voor de algemeene behoeften van Europa.

Terwijl Engeland zich door de accijnsafschaffing tegenover de drie andere mogendheden, betrokken bij de conventie van 1864, feitelijk van alle banden heeft losgemaakt, wordt door sommigen met het oog op de verstrijking van dit contract in 1875, ook hier gelijke maatregel als het eenige middel tot behoud van onzen handel aangeprezen. Hoewel het raffineeren in Entrepôt als het vermoedelijk resultaat der onderhandelingen wordt genoemd, zal het echter raadzaam zijn de plannen van Frankrijk volkomen te kennen alvorens zich definitief over den te volgen weg uit te spreken.

Zeker is het echter dat van de al of niet gunstige oplossing dezer quaestie, de toekomst van de Suikerindustrie hier te lande grootendeels zal afhangen.

Overgaande tot de mededeeling van den loop der prijzen in het afgeloopen jaar, wijzen wij vooraf op de cijfers die in vergelijking met de 9 voorafgaande jaren in hoofdtrekken de handelsbeweging aangeven. (in Mill. Kilogr.)

	1874	1873	1872	1871	1870	1869	1868	1867	1866	1865
Invoer v. Ruwe Suiker	86½	93¾	99½	106¼	111¾	120	128¾	108½	116¾	115¾
Uitvoer „ „	27¼	28½	21	26	25½	36	24¾	18½	15¼	25½
„ Geraff. „	85¾	87½	100¼	105	93½	92¾	85¾	78¾	84	74½
Voorr. (1e hand) Ruwe Suiker op Ult. Dec.	6	9	7¼	8½	8½	8¾	13	9	9¼	12¾
Algem. voorr. R. Suik. volg. Rijksopgaven in de entrepots 15 Dec.	28¾	29¼	30½	24¾	22¾	16¾	32¾	28	30¼	27¼

Hoe belangrijk ook nog voor onze markt, blijkt uit deze cijfers dat de handel, nagenoeg van gelijken omvang als in 1873, toch bij vroegere jaren eene bepaalde vermindering onderging.

Behalve den invloed van de opheffing der differentieele rechten, heeft de invoer van Java Suiker niettegenstaande een' zeer rijken oogst, geleden door het sedert 1872 ophouden der verplichte leveringen aan het Gouvernement, waardoor deze kwantiteiten bij de vrije beschikking thans op Java verkocht worden. Terwijl daardoor de aanvoer van de Ned. Handel-Maatschappij zich tot eigen handel bepaalt, heeft onze markt door het gemis van de vroeger zoo belangrijke veilingen van dit ligchaam veel steun verloren, en was daarvan ook het gevolg dat de waardeverhouding van November 1873 gedurende zoo vele maanden als grondslag der verkoopen moest dienen.

Ter vergelijking van den invoer van Java Suiker bij particulieren, tegenover dien bij de Nederl. Handel-Maatschappij, laten wij hier de cijfers der laatste 5 jaren volgen:

	werden ingevoerd van Java	waarvan aan de N. H. M.	en aan particul.
In 1874	385,043 Krj.	61,043 Krj.	324,000 Krj.
„ 1873	404,987 „	58,687 „	346,300 „
„ 1872	432,072 „	196,376 „	235,696 „
„ 1871	469,797 „	241.658 „	228,139 „
„ 1870	472,475 „	230,182 „	242,293 „

Ook de uitvoer van Geraffineerd wijst niet op vooruitgang en hoewel de vernieling der Amsterdamsche Stoom-Suikerraffinaderij door brand en de liquidatie van eene der voornaamste kandijfabrieken alhier, daarbij eenig aandeel zullen hebben, zoo ligt de oorzaak hoofdzakelijk in de moeilijkheden en de geduchte concurrentie der Fransche, Oostenrijksche en Italiaansche fabrieken waarmede onze handel meer en meer te kampen heeft.

Bovendien heeft de Beetwortelsuiker in de laatste jaren directen invloed gehad op den gang van Geraffineerd, daar bij de gewoonlijk zoo afwisselende berichten van dien oogst de opinie, kooplust en prijzen terstond geïnfluenceerd worden.

Bij eene opbrengst van ruim een milliard Kilogr., zijnde nagenoeg van de geheele suikerproductie, is de Beetwortelsuiker van groote beteekenis geworden voor den algemeenen toestand van den suikerhandel. In slechts weinige maanden afgewerkt, wordt deze oogst, veelal bij gebrek aan toereikende kapitalen, met grooten aandrang en gelijktijdig aangeboden, en met groote toevoeren der koloniën zamentreffende, gaat zij doorgaans de krachten der consumptie te boven.

Volgens de raming van den heer LICHT wordt het resultaat in Europa, geschat op:

1874—75.	1873—74.	1872—73.	1871—72.	1870—71.
1 035,000 Ton.	1,110,166 Ton.	1,142.396 Ton.	873,280 Ton.	942,589 Ton.

Was bij velen de hoop verlevendigd dat na een' zoo grooten teruggang der prijzen als in 1873, voor den suikerhandel ten laatste eene betere toekomst zou aanbreken, toch moesten ook deze verwachtingen weder voor nieuwe teleurstellingen plaats maken. De oorzaken, die in het vorig jaar den kwijnenden toestand hadden doen ontstaan, waren van te overwegenden invloed om zonder buitengewone evenementen eene spoedige en blijvende beterschap mogelijk te maken. Hoezeer ook de statistiek met sprekende cijfers de toenemende consumptie aantoonde, hadden de aanvoeren uit de kolonien, grooter dan ooit te voren, de voorraden in Europa op ulto. December 1873 op ca. 300 millioen Kilogr. gebracht, welk quantum nog meer gewicht in de schaal legde, doordien het grootendeels bestond uit incourante kleuren en kwaliteiten.

Onder deze omstandigheden opende het nieuwe jaar voor onzen Suikerhandel, in navolging van alle andere hoofdmarkten, in zeer gedrukten toestand en naarmate de arrivementen van Java Suiker vermeerderden, liepen de prijzen bij betrekkelijk geringen omzet successievelijk terug. Hoewel verscheiden importeurs, te rade gaande met het groote verlies op hunne partijen, tot opslag overgingen, werden eenige gearriveerde ladingen afgedaan, die echter niet hooger dan f 1½ à 2 onder de November-waarde 1873 konden bedingen. Ook de beetwortelsuiker, die tot f 28 een tijdelijk débouché naar Engeland had gevonden en in verhouding tot de Java Suiker hoog in prijs was, werd spoedig dringender aangeboden en was bij den tragen gang van Geraffineerd niet dan tot f 27 à 26½ te plaatsen. Wel had de betrekkelijk lage stand van Crushed tot f 33¾ en 34 op termijn eenige attentie getrokken, doch bleef het leverbare, hoofdzakelijk tengevolge der aanmaningen tot ontvangst en daardoor geforceerde verkoopen, tot f 33 vergeefs aangeboden.

In Februari vertoonde zich op eens eenige vraag naar Java Suiker, doch, uitsluitend gericht op de weinig voorradige fraaie kwaliteiten voor uitvoer geschikt, waarvan de No. 15—20 voor het Noorden tot f ¾ à ¼ en de No. 12—14 voor Belgie tot f 2 à 1½ onder November nemers

vonden, bleven deze inkoopen op den algemeenen toestand zonder invloed. De zoo vaak afwisselende schattingen van den Beetwortelsuikeroogst wezen thans weder op een grooter resultaat, waardoor de prijzen verder teruggingen en zelfs enkele verkoopen tot *f* 25¼ plaats vonden.

Middelerwijl bleven de arrivementen van Java voortdurend zeer groot, die door den drang der houders tot verkoopen wel tot belangrijke afdoeningen aanleiding gaven, welke daardoor echter steeds moeilijker en niet dan met verdere concessies tot stand konden komen. Door de treurige ervaringen omtrent den uitval van vele partijen van den oogst 1872—73, vooral wat de vroeger zoo geprefereerde Oosthoek-suiker betreft, moesten vele ladingen bovendien uitleverend verkocht worden en was daarvoor niet hooger dan f 2½ à 3, — onder de Novemberwaarde te bedingen. Weldra was ook deze noteering slechts voor enkele bijzonder passende partijtjes voor export te maken, en eerst toen tegen het einde van Maart geruchten omtrent behoefte voor Rusland zich schenen te zullen bevestigen, kwam de markt eenigszins tot staan. Hoewel niet van grond ontbloot, bleek deze vraag toch spoedig van weinig beteekenis te zijn en had hoofdzakelijk de lage stand van Geraffineerd, dat inmiddels tot f 32½ was aangeboden voor die streken, de aandacht getrokken en tot de verzending daarheen van ruim 2 millioen Kgr. aanleiding gegeven.

Hoe gering ook, werd de markt toch van overtolligen voorraad ontlast, en het vertrouwen daardoor tijdelijk hersteld was van gunstige uitwerking op den kooplust voor Java Suiker, waarvan niet onbelangrijke afdoeningen tot eene verbetering van f ¾ à 1, — tot stand kwamen, voornamelijk in de No. 10 à 12, die om hunne in verhouding lagere Novemberwaarde door onze raffinadeurs geprefereerd werden boven de No. 13 en 14, zoodat deze bij de allengs verminderde vraag voor uitvoer moeilijker te plaatsen waren.

De vastere toon der markt werd krachtig gesteund toen in 't begin van April de aankondiging bekend werd van een wetsvoorstel tot algeheele afschaffing der rechten op Suiker in Engeland. Naarmate de dag der Parlementszitting naderde waren de gemoederen hooger gestemd; doch toen eindelijk de tijding kwam dat in den avond van den 16den April de afschaffing was aangenomen, ingaande voor de ruwe Suiker op 1 Mei (met uitsluiting der Suiker voor de brouwerijen bestemd, die tegenover het mout belast blijft) en voor Geraffineerd op 21 Mei, bleek spoedig dat op de voorspelde rijzing reeds overdreven geanticipeerd was, zoodat de prijzen geen stand konden houden en de verhooging van f 1 à 1¼ voor Java Suiker weldra verloren ging. Ook Geraffineerd dat voornamelijk in de prijsverbetering gedeeld had en tot f 34 en 34½ op levering koopers had gevonden, trok zelfs tot de verlaging van f 1 weinig aandacht.

Trouwens was er in den algemeenen toestand weinig verandering gekomen, want werd er op de vooruitzichten van eene toenemende consumptie gewezen, dan stonden daartegenover de enorme voorraden op de meeste hoofdmarkten. Wel luidden de berichten verontrustend voor het suikerriet op Mauritius en in Louisiana, dat door orkanen en overstroomingen geteisterd was, gelijk ook het deficit op Cuba op 25 pCt. geschat bleef, en men bij mindere uitzaaiingen voor den Beetwortelsuikeroogst over 1874—75 aan een resultaat als dat van het vorig jaar twijfelde, doch men bleef onverschillig en verwachtte het effect hiervan

alleen in den nazomer, wanneer eerst de voorspelde tekorten in werkelijkheid zouden blijken.

Bovendien was de speculatiegeest uitgedoofd door de herhaalde teleurstellingen en de stemming op financiëel gebied, door de groote verliezen in vele hoofdartikelen, zoowel hier als in het buitenland min of meer gedrukt.

In de drie volgende maanden behield de flauwe toon steeds de bovenhand. De groote arrivementen van Java Suiker overschreden de behoeften onzer raffinaderijen bij den voortdurend gebrekkigen afzet van haar fabrikaat. Het vertrouwen op vermeerderd verbruik in Engeland had aanvankelijk niet aan de verwachtingen beantwoord, en bleef Geraffineerd, niettegenstaande een rijken vruchtenoogst, door de groote concurrentie van het fransche fabrikaat moeilijk te plaatsen. De prijzen van Java Suiker varieerden slechts van f 2 tot 3 onder November voor de middelnummers, terwijl voor uitvoer de bruine en witte soorten in eenigszins betere verhouding gerealiseerd werden.

De allengs mindere aanvoeren in Augustus, gepaard met den afnemenden voorraad, wekten eenigen meerderen kooplust op, vooral toen bij een' vasten toon in Engeland de markt gesteund werd door vrij belangrijke orders voor uitvoer. Hoewel deze vraag zich hoofdzakelijk openbaarde voor de No. 15 en 16, die voor het Noorden tot f 1 onder November grif nemers vonden, werden ook in dezelfde verhouding verscheidene opgeslagen partijen in de middennummers door onze raffinaderijen gekocht. Onner deze omstandigheden werd een coulante afloop tegemoet gezien der eerste Ned. Handel-Maatschappij veiling van 32,687 Krangjangs op 27 Augustus, doch deze beantwoordde slechts ten deele aan de gekoesterde verwachtingen. Wel werden de No. 5 à 11 tot ongeveer Novemberwaarde betaald, doch bleven de No. 12 à 14 f 1 à f 1½ beneden deze verhouding, terwijl ook No. 15 à 20, grootendeels voor uitvoer bestemd tot f ¾ daaronder verkocht werden. Bij de weder afgenomen vraag naar Geraffineerd dreigde de stemming te verflauwen, toen een gedecideerde invloed op den gang van zaken werd teweeggebragt door een groot onheil, dat bij de vele belangen daaraan verbonden, Amsterdam, maar in 't bijzonder onzen Suikerhandel, gevoelig getroffen heeft.

Door een fellen brand werd eene onzer grootste fabrieken, de Amsterdamsche Stoomsuiker-Raffinaderij, in den nacht van 7 op 8 September binnen weinige uren in de asch gelegd. De door deze ramp verbroken contracten van geraffineerde Suiker op de najaarsmaanden moesten ten deele, vooral wat de consumptie betrof, door het fabrikaat van de andere Raffinaderijen worden aangevuld, waardoor de prijzen plotseling werden opgedreven en zelfs f 35¼ voor quantiteiten Crushed No. 1 besteed werd.

De verbeterde prijzen van Geraffineerd hadden echter geen directen invloed op den stand der ruwe Suiker. Alleen de puike kwaliteiten bleven tot Augustuswaarde en hooger gevraagd, terwijl eenige gearriveerde ladingen in de middelnummers niet boven de vroegere noteering van f ½ à ¼ onder die veiling gerealiseerd konden worden.

Meer was het oog gericht op de eerlang af te laden Suiker van Java, waarvoor zich in verband met de vermoedelijke vertraging tengevolge der zware regens, eenige speculatie openbaarde, en waarvan tot f ½ onder en later tot en iets boven Novemberwaarde Ao. Po. niet onaanzienlijke quantiteiten verkocht werden.

Toen in October door de intusschen aangevangen verwerking van den

Beetwortel eenig meerder licht in de vermoedelijke uitkomsten van dien oogst gebracht werd, bleek het dat die, met uitzondering van Duitschland en Oostenrijk, aanvankelijk bevredigend waren, hetgeen bevestigd werd door het ruimer aanbod, zoowel van het binnen- als buitenlandsche product, waardoor de goede opinie, die de prijs reeds tot f 29 had opgevoerd, eenigzins geschokt werd De teruggang der prijzen in Engeland en Frankrijk werkte nadeelig op Geraffineerd, dat ten gevolge der geheel plaatselijke rijzing tot de besteede prijzen geen débouché vond.

De houders van Java Suiker bleven echter over het algemeen vast gestemd, daar de voor onze markt buiten verhouding hooge noteering op Java, als gevolg van de voortdurende inkoopen voor Engeland en Amerika, eene aanzienlijke vermindering in de afschepingen naar Nederland deden verwachten.

Den 17den November werd de tweede veiling der Nederl. Handel-Maatschappij gehouden, waarvan de afloop tot f ¼ à ½ boven taxatie vrij bevredigend, doch meer aan de betrekkelijk geringe kwantiteit (24,460 Kranj. tegen 30,786 in 1873) toe te schrijven was, dan aan een' beteren toestand der markt.

Wel openbaarde zich gelijktijdig eenige vraag naar fijn gemalen Geraffineerd voor Rusland, alwaar de Beetwortelsuikeroogst voor de toenemende consumptie ontoereikend scheen te zijn, maar niettegenstaande de lage offertes, bepaalden zich de inkoopen tot zeer geringe kwantiteiten, daar ook het Belgische en Fransche fabrikaat in deze streken als onze concurrent optrad en grootendeels in de behoefte voorzag. De daardoor verijdelde hoop op meer coulanten afzet bracht de markt in de laatste weken in een kwijnenden toestand. De flauwe berichten van het buitenland en de dringende aanbiedingen van Beetwortelsuiker tot steeds lagere prijzen, oefenden een' zeer nadeeligen invloed uit op het algemeen vertrouwen, zoodat bij gebrek aan zaken en weinig lust tot nieuwe ondernemingen tegen het einde van het jaar geene andere dan eene nominale noteering kan worden opgegeven, die wij aannemen voor de Java Suiker op f 1¾ onder November, voor Beetsuiker op f 26¼ à ½ basis 88° en voor Crushed No. 1 op f 32¼.

Uit de bijgevoegde cijfers blijkt nog dat de uitvoer van Geraffineerd zich verdeelde als volgt:

		1871	1872	1873	1874		
Amsterdam	c⁴	88	88½	83½	71¼	Millioen	Kill.
Rotterdam	„	17	11¾	4	14¼	„	„

— **Wol.** *Memorie over den Wolhandel in Nederland* van de HH. J. M. en J. S. Janclaes, te Rotterdam, dd. 16 November 1874.

Het gewicht van Schapenwol springt dadelijk in het oog als men bedenkt dat Europa, ter alimenteering zijner Wollen-Stoffen-Industrie 900 millioen Kilo's van deze ruwe stof benoodigd heeft voor zijne fabrieken, representeerende 1100 millioen guldens aan waarde; de belangrijkheid als handels-artikel wordt voor buitenlandsche, vooral voor Koloniale Wollen, ingevoerd in Europa, bevestigd door de publieke veilingen: in Londen 1 millioen Balen 175 millioen Kilo's, Antwerpen 200,000 Balen 80 millioen Kilo's, en andere markten. Het is derhalve der attentie overwaard voor een handelstaat als Holland zijn gering aandeel te doen vermeerderen. Wij stellen ons derhalve ten taak aan te toonen:

1o. Dat deze vermeerdering zeer mogelijk is; de wenschelijkheid blijkt uit het voorstaande, en

2o. Hoe het aan te vangen en hoe het te bewerkstelligen is.

Ad 1o. Voor de mogelijke vermeerdering pleiten de dikwijls uitgedrukte verzekeringen van koopers:

a. Dat zij zeer gaarne in Holland inkoopen wegens de aldaar heerschende réeele bediening. en

b. Wegens de degelijke goede Wollen, welke meestal worden aangeboden.

Ad 2o. De hoofdzaak voor geïmporteerde handels-artikelen is, de markt haren vrijen natuurlijken loop te laten: niet dat wij daardoor den importeur den speculatiegeest willen ontzeggen, maar de speculatie alleen terug brengen op degelijke gegrondheid op beterschap der prijzen, wanneer daarvoor gegronde redenen zijn, d. i. de eens aangeslagen veilingen door ophouden, soms wegens een klein verschil in den prijs die men vermeent te zullen maken, niet te bemoeijelijken; want de ervaring leert onbetwistbaar dat de koopers consumenten den prijs van den dag altijd besteden, in veilingen, waar zij genoegzaam in aantal aanwezig zijn om elkander concurrentie te maken. De ondervinding in Londen, Antwerpen enz. bevestigt dit als een axioma, doordien zelden of nooit wordt opgehouden, anders, dan wanneer soms de consignataris eenen vasten prijs bepaald heeft tot welken de geconsigneerde verkoopen mag, hetgeen bij vaste inkoopen voor eigen rekening vervalt. Daardoor houden die markten een zeker prestige.

In het aanslaan der veilingen moet men, wanneer de omstandigheden het niet geraden doen zijn tot op gunstigere tijden uit te stellen, breed zijn en aanslaan wat er is: groote of kleine hoeveelheden, en ze niet verdeelen in twee, drie of meer veilingen, uit vrees dat de kwantiteit te groot is; want waar de goederen zijn, komen ook de koopers, en de groote hoeveelheden, die men in Londen en Antwerpen in veiling brengt, doen het aantal koopers naar evenredigheid verschijnen; het aan de markt brengen wat ingevoerd is, veilen en verkoopen maakt de periodieke veilingen bezocht, doordien men altijd weet of weten kan, wat er is en de koopers de zekerheid hebben, dat het in veiling wordt gebracht en zij zich dus daarnaar bij voorbaat kunnen inrichten In Londen en Antwerpen brengt men altijd in veiling wat voorhanden is

Bij groote veilingen zal het Nederland evenmin als Londen en Antwerpen aan een evenredig getal koopers ontbreken, daarvoor staat onze markt te gunstig bekend, en de laatste veilingen, hoewel klein, hebben het bewezen.

Men heeft wel eens voorgegeven, dat Nederland geen Wolmarkt kan hebben, omdat het geen genoegzame fabrieken had: daarop antwoorden wij, dat Tilburg alleen jaarlijks 10,000 Balen Buenos-Ayres Wol in Antwerpen inkoopt met een nadeel van minstens 1 pCt. commissie, dat het hier spaart, doordien hun door de verkoopers direct gefactureerd wordt; bij deze 10,000 Balen is te voegen wat Tilburg, Leiden en andere fabrieksplaatsen van elders betrekken moeten.

De gunstige ligging van Nederland geeft door hare waterwegen tot hoog den Rhijn op, den koopers van Wol hier eene besparing in transportkosten bij de ijzeren baan, die wij buiten rekening laten blijven, maar die de verbruikers uit de Rhijnstreken noopt onze markten te bezoeken.

De in veiling betaalde prijzen hier, staan minstens gelijk met die van Antwerpen, en hebben den Importeurs in den laatsten tijd eene behoorlijke winst gelaten, daar zij ter rechter tijd, in behoorlijke kwa-

liteit, voldoende aan de gestelde limieten voor den inkoop beantwoordden en eene evenredige marge lieten op de prijzen, die hier destijds betaald werden en sedert slechts onbeduidende fluctuatien ondergingen.

Bij het stellen van limiten tot inkoop, zouden wij aanraden, slechts de prijzen in Europa aan te nemen met eene behoorlijke marge, zonder acht te slaan op de prijzen, welke men in Buenos-Ayres aangeeft, daar deze gewoonlijk gelijk of hooger genoteerd zijn dan de Europesche. Men ontvange dan eenige mails het bericht: „kan niet worden uitgevoerd omdat de prijzen hier hooger staan," maar men ontgaat dan ook het gevaar van te zullen verliezen, indien de prijzen in Europa niet rijzen en vermindert den Buenos-Ayres speculanten de kans, naar Europa te consigneren bij verbetering van de markt aldaar, in plaats van orders tegen commissie uit te voeren; want wij houden het beter voor onze Importeurs, dat de orders niet worden uitgevoerd, dan dat zij het wel worden, zonder behoorlijke marge op winst, met alle kansen op verlies, wanneer de prijzen niet hier in de hoogte gaan. In allen geval krijgt de Handel zijnen natuurlijken loop.

Het zij herinnerd, dat in 't begin dezer eeuw Amsterdam de grootste Wolmarkt was van ons continent, doordien Spanje schier alle Wollen ter verkoop daarheen consigneerde. De schrijver herinnert zich, dat toen hij, in 1815, zijne commercieele loopbaan, in eene Lakenfabriek in Duitschland aanving, de twee eerste brieven, welke hij copiëerde, handelende over Wol, gericht waren aan de heeren Braunsberg en Co. en de heeren Völker en Co. te Amsterdam.

Het is waar, de veredeling der Wol in Duitschland door doelmatigheid in de Schapenteelt en later dezelfde verbeteringen in Australie, de Kaap en la Plata, hebben de gestalte van den Wolhandel zeer veranderd, maar wij kunnen geene enkele reden bedenken, waarom Amsterdam en Holland nu zouden moeten achterblijven in een zoo hoogstbelangrijk handels-artikel, dat slechts naar de thans heerschende omstandigheden gewijzigd en overeenkomstig de vorderingen des tijds aangewend, en nu niet in het perk zouden kunnen treden, met hoop op slagen.

Nog zij aangemerkt, dat wij door Australische en Kaap Wollen wellicht zouden achterstaan bij Londen, wegens de belangrijke uitzendingen daarheen, waardoor men in Wol, als retourbedrag in Vracht, de Londensche concurrentie moeielijk zouden kunnen houden. Antwerpen, dat voor La Plata Wollen de eerste markt in Europa is, heeft sedert een aantal jaren gepoogd ook Australische en Kaap te verkoopen, maar altijd te vergeefs. Voor Antwerpen is het anders wat La Plata Wollen betreft. Wij zenden jaarlijks 30 schepen met Suiker, Jenever, Kaarsen, enz naar de Argentijnsche Staten: Antwerpen met zijne stoomvaart op La Plata zendt Manufacturen, nu wellicht gedurende den burgeroorlog Wapens, maar de handelsbeweging van beide landen is aan waarde beduidend in het voordeel van Holland, zoodat Belgie beperkt is op zijne massale retourvrachten in Wol en Huiden.

De Nederlandsche handel minstens zoo goed aangeschreven zijnde als de Belgische, bestaat in de traites op Hollandsche huizen, betaalbaar in Londen gesteld, geen verschil in den Wisselkoers met die op Antwerpen getrokken; wij zien dus niet, dat Belgie financieel iets bij Holland vooruit heeft anders dan zijne colossale betrekkingen van Wol en dat kan Holland paraliseeren, door den modus quo aan te wenden.

Nog een belangrijk Item mag niet worden uit het oog verloren; wij bedoelen het monsteren der Wollen, bij aankomst en ontscheping. Deze

verrichtingen zijn te gewichtig, dan dat men zoude kunnen volstaan met machinale manipulatien, zij vereischen overleg en oplettenheid. Immers de verscheidenheid der Wollen in een en dezelfde baal, kan veroorzaken dat het getrokken monster de kwaliteit niet getrouw representeert, naarmate dat het op eenen plek goede of slechte kwaliteit aantreft, zoodat steeds te overleggen is: of het getrokken monster den inhoud der baal dooreen, getrouw vertegenwoordigt. Dit wordt te meer van belang, naardien de methode, welke men in Holland steeds aangewend heeft, de monsters voor de Veilingen ter bezichtiging te leggen, ook te Antwerpen aangenomen is, en de koopers steeds meer en meer daarnaar hun oordeel vellen en de te betalen prijzen daarop baseeren, en zich bepalen de Wollen aan de balen te gaan zien en onderzoeken, wanneer de ter schouw gelegde monsters hun oordeel niet genoeg ingelicht hebben.

— **Katoen-bericht** van de HH. Calkoen & Zoon, Gildemeester & Boissevain en Joosten & de Bordes.

Werpt men een blik terug op den handel gedurende het nu afgeloopen jaar, dan springt het al aanstonds in 't oog hoe weinig lichtpunten daar gevonden worden, hoe kleurloos en arm aan beweging die handel was. Lusteloosheid is het woord dat den toestand kenschetst, waarin bijna alle artikelen verkeerden en helaas, het artikel Katoen in de eerste plaats.

Trouwens de groote verliezen, die in den algemeenen handel en voornamelijk in de groote finantieele kringen geleden zijn, liggen nog te versch in het geheugen, om niet een verlammenden invloed op alle ondernemingen uit te oefenen.

Voor Katoen in het bijzonder komt daar nog bij, dat de Amerikaansche oogst van 1873/4 ongeveer 4¼ millioen balen bedroeg, een cijfer dat zeer hoog te noemen is wanneer men nagaat, dat de laatste 25 oogsten gemiddeld slechts 3 millioen balen hebben opgeleverd.

Eindelijk nog: de vooruitzichten voor den oogst van 1874/5 waren en zijn zeer gunstig, en men heeft tot nu toe reden om te gelooven aan een eincijfer dat het laatstvoorgaande zal overtreffen.

Heden bedragen de receipts reeds 200,000 balen meer dan verleden jaar om dezen tijd, en het geregeld, systematisch klimmen dier toevoeren geeft niet de minste aanleiding, om eene plotselinge vermindering te verwachten. Evenzeer dient echter opgemerkt dat, terwijl reeds uit de havens der Ver. Staten 185,000 balen meer dan verleden jaar naar Europa verzonden werden, toch de verhouding der voorraden, vergeleken met 1873, niet ongunstig is; wel een bewijs dat de consumtie op de lagere prijzen is toegenomen.

Men verlieze dan ook niet uit het oog, dat het verbruik van Katoen trapsgewijze toeneemt en (naar wij op goede gronden meenen) vooreerst nog verder toenemen zal.

De cijfers van verbruik in de Vereenigde Staten, (zie omstaande opgave) zijn steeds klimmende. Ging dat gepaard met verminderde consumtie in Engeland, dan zou dit verschijnsel alleen aan de uitbreiding der Amerikaansche industrie zijn toe te schrijven. Doch het tegendeel is waar. Ook in Engeland neemt de consumtie toe en in den invoer van geweven goederen in Amerika is geen vermindering te bespeuren.

Van Oost-Indië waren de toevoeren in Europa gedurende het afgeloopen jaar evenzeer belangrijk, met uitzondering evenwel van Bengaal, waarvan zoo goed als niets aangevoerd werd, tengevolge der ongunstige prijsverhouding. Het is dan ook opmerkelijk dat, terwijl de Amerikaansche en Surattesoorten heden ongeveer 7 c. lager staan dan op 1 Januari ll., de prijs voor Bengaal bijna dezelfde is als een jaar geleden. Het eenige wat de positie van deze soort redden kan is, dat er geen verderen toevoer plaats heeft. Sedert de laatste telling is de voorraad van Bengaal op onze markt met 17000 balen verminderd.

Onze markt heeft in de algemeene lusteloosheid gedeeld. De voorraden waren in den aanvang van dit jaar groot en de toevoeren, van de Vereenigde Staten althans, in de eerste maanden vrij aanzienlijk.

De aanvoer van drie ladingen van Bombay, gepaard met de veilingen van den Dhollerah-voorraad der Nederlandsche Handelmaatschappij, gaven eenige levendigheid aan onzen handel op het gebied der O. I. katoen. Genoemde maatschappij bracht evenzoo achtereenvolgens haren voorraad Amerik. katoen ter markt.

Over het algemeen bestond er een geregelde, hoewel matige vraag voor behoefte; voornamelijk nu in de latere maanden van dit jaar onze eigenaars eenige concessiën in hun vraagprijzen maakten, waardoor de voorraden spoedig te zamen smolten, zooals uit onderstaande statistiek blijkt.

Te betreuren is het echter, dat het verschiet nog zoo weinig bemoedigends oplevert Tot nu toe kon er slechts weinig met Amerika gecontracteerd worden, daar er bijna voortdurend een wanverhouding bestaat tusschen de prijzen in de Ver. St. en hier. Ook van Britsch Indië is om dezelfde reden nog niets te verwachten.

Er moet dus nog veel gebeuren eer wij een belangrijke verlevendiging van zaken kunnen te gemoet zien. Men vergete hierbij echter niet, dat wij dergelijke weinig opwekkende toestanden meer gekend hebben, en dat die steeds, dikwijls op het onverwachtst, gevolgd zijn door een periode van leven en bloei, die de geleden verliezen deed vergeten, de reputatie van het artikel herstelde en algemeene tevredenheid wekte. Wij wijzen slechts op het einde van 1867 toen de toestand veel moeielijker was dan de tegenwoordige. Toen stonden de prijzen ongeveer op hetzelfde standpunt als nu. Toen werd allerminst verbetering verwacht.

Laat ons hopen dat 1875 dezelfde resultaten als 1868 zal opleveren, d. i. dat de voorspoedszon ook ditmaal weder onze Katoenmarkt zal beschijnen.

Aan de bijgevoegde statistiek ontleenen wij nog de navolgende cijfers:

Katoenoogst in de V. Staten van N.-Amerika over de laatste 10 jaren (Commercial Crop) (*in duizendtallen balen.*)

Jaren.	Oogst.	Verbruik in de V. Staten.	Jaren.	Oogst.	Verbruik in de V. Staten.
	Balen.	Balen.		Balen.	Balen.
1860—61	3.656 dzt.	843 dzt.	1869—70	3.034 dzt.	857 dzt.
1865—66	2.151	667	1870—71	4.255	1.163
1866—67	1.951	854	1871—72	2.854	1.137
1867—68	2.430	968	1872—73	3.792	1.201
1868—69	2.260	995	1873—74	4.042	1.322

INVOER, EXPORT en VOORRAAD van Katoen te Amst., op 30 Dec. 1871—74.

		Noord-Amerikaansch.	Oost-Indisch.	Diverse soorten.	TOTAAL.
		Balen.	Balen.	Balen.	Balen.
INVOER.	1871	119976	42074	1138	163188
	1872	59763	102431	993	163187
	1873	42519	23803	365	66687
	1874	40276	19363	35	59674
EXPORT	1871	113655	22893	2583	139131
	1872	68534	66712	714	135960
	1873	42444	32101	223	74770
	1874	36376	33663	434	70473
VOORRAAD.	1871	10971	27581	92	38644
	1872	2200	63300	371	65871
	1873	7900	(*) 56000	513	64413
	1874	11800	41700	114	53614

(*) waarvan ca 44000 B. Bengaal.

— **Katoen.** (Circulaire van de HH. BREUKELMAN en DE MONCHY, te Rotterdam, 31 December 1874.)

Het jaar 1874 leverde voor de meeste handelsartikelen zeer slechte resultaten op. Katoen maakte daarop in zoo verre eene uitzondering, dat wij van enkele gunstige resultaten kunnen spreken, ofschoon de winsten weinig belangrijk waren. De handel bleef bijna het geheele jaar door slepende, speculatie vond geen aanleiding tot nieuwe operatiën en was bovendien door de verliezen der vorige jaren geheel gefnuikt, terwijl verkoopers zich op een veiligen prijsstand geloovende, ongeneigd waren concessiën te maken. Oogsttaxatiën waren zeer groot, en werden gedurende Januarij en Februarij door voortdurend groote aanvoeren in de Amerikaansche havens gesteund, tot dat deze in Maart eindelijk eene vermindering van eenig belang begonnen aan te toonen. Prijzen namen na eene gradueele daling, tot begin Maart weder eene verbeterde rigting aan, en werden half April tot op de hoogte van Januarij teruggebragt. In April maakte deze verbetering door slechte oogstberigten verdere vorderingen, tot dat half Mei het hoogste standpunt van het jaar werd bereikt.

Het weder bleef evenwel in Amerika voortdurend exceptioneel gunstig voor den oogst. Oogsttaxatiën vergrootten en naar die mate daalden prijzen langzamerheid, tot dat half October de aanvoeren van nieuwe katoen reeds zoo belangrijk werden en ook gedurende Nov. en Dec. bleven, dat de schattingen tot 4¼ mill. balen werden opgevoerd en wij nu het jaar sluiten met prijzen ruim 12 pCt. beneden die van Januarij.

Wat de handel op onze plaats betreft, kunnen wij van flinke directe aanvoeren uit Amerika gewagen, terwijl eindelijk ook weder eens eene kleine lading van Oost-Indië (Tuticorin) werd aangebragt.

Jammer maar, dat wij voor het eerst sedert vele jaren in ons jaarberigt nog niet van nieuwe aanvoeren kunnen gewagen en de inkoopen in Amerika voor onze plaats uit den nieuwen oogst slechts zeer klein zijn.

De bepaald slechte resultaten van bijna alle handelsondernemingen dit jaar doen hunnen invloed ook op katoen voor onze plaats sterk gevoelen, terwijl de groote receipts ook velen afschrikten.

De groote recettes zouden alligt tot eenen grooteren oogst doen besluiten, ofschoon dit naar ons gevoelen niet anders mogelijk is na eene weêrsgesteldheid als dezen zomer, waardoor de oogst zeer vroeg gerijpt is, terwijl de transportmiddelen steeds verbeteren en de kleine planters vermeerderen, die hunne katoen dadelijk te gelde moeten maken.

Evenwel mag niet onopgemerkt blijven onder welke ongunstige omstandigheden de nieuwe oogst geplant werd en de slechte weêrsgesteldheid gedurende den allereersten groeitijd.

Wij eindigen met den wensch dat onze handelaars zich niet zullen laten terughouden, om gebruik te maken van de lage prijzen in Amerika, daar wij nu tot een prijs gedaald zijn sedert 1871, gedurende den Fransch—Duitschen oorlog niet bereikt.

STATISTIEK DER ROTTERDAMSCHE KATOENMARKT.

		Noord-Amerikaansche	Oost-Indische.	Andere soorten.	TOTAAL.
		Balen.	Balen.	Balen.	Balen.
INVOER.	1870	46471	65400	14500	126371
	1871	65044	38545	12006	118595
	1872	38565	54857	18285	111707
	1873	46773	68798	—	115571
	1874	42391	66703	420	109514
VERKOCHT EN VERZONDEN.	1870	46078	66389	14426	126893
	1871	64119	38495	12080	114994
	1872	37051	46474	18224	101749
	1873	34392	72481	—	106873
	1874	44119	68386	320	112825
VOORRAAD.	1870	850	1827	74	2751
	1871	1475	1877	—	3352
	1872	2989	10260	61	13310
	1873	15370	6538	—	21908
	1874	13642	4015	100	17757

Tabak. „*Up and down*," ziedaar wel het meest korte en voorzeker meest juiste antwoord op de vraag naar de geschiedenis der stemming onzer Java Tabaksmarkt in 1874.

Toen wij bij 't begin van dat jaar onze meening te kennen gaven, dat: hoezeer de prijzen voor dektabak reeds aan velen overdreven hoog scheen, men toch de goede deksoorten tot flinke prijzen zou blijven vragen, stonden wij voor een raadsel, en werden tot dat antwoord alleen gebracht door de verschillende berichten, die ons van droogte en dien ten gevolge slecht gewas spraken. Alhoewel deze berichten later bleken gedeeltelijk zeer overdreven te zijn, kwam toch onze meening niet verkeerd uit en werden, vooral in 't begin van het jaar, die partijen, die goed dekblad bevatten, steeds tot hoogeren prijs van de markt genomen en deelden ook de middelsoorten grootendeels in die gunstige opinie.

De geringere kwaliteiten konden zich echter niet lang staande houden.

Het was toch wel natuurlijk, dat bij een gewas zoo groot als het 1873er. en daarenboven bevattende grootendeels tabak van middelmatige dekkracht of wel slecht van kleur, deze hooge prijzen voor de zoo sterk gerepresenteerde middeltabakken abnormaal moest worden genoemd. Toch

bleef die abnormale toestand tot ongeveer September zich handhaven.

Tot nu toe had men steeds gesproken van de zekerheid eener daling dier ordinaire soorten, doch werden deze bij de inschrijvingen nog voortdurend tot onveranderde prijzen aangenomen, om daardoor zich de bij die partijen bevindende goede tabakken te verzekeren. Toen echter in de maand September partijen werden aan de markt gebracht, die uitsluitend uit middel en ordinair bestonden en waarbij dus het lokaas van fijn dek niet aanwezig was, werd deze lang uitgesproken meening een feit en konden zoodanig samengestelde partijen bij de inschrijvingen van 15 en 16 Septr. niet dan tot gereduceerde prijzen worden verkocht. Vooral bij en na deze inschrijvingen scheen het, alsof er een wedstrijd plaats vond, wie de meest gebrekkige partijen aan de markt zoude brengen. Wurm, slechte brand en slechte kleuren, deze drie cardinale fouten waren aan de orde van den dag. Het spreekt van zelf, dat op dezen regel uitzonderingen aan te wijzen zijn en zelfs verzoek ik iederen importeur, die zich de moeite getroost dit overzicht te lezen, zich als uitzondering op zulk eenen ongunstigen regel te willen beschouwen.

Natuurlijk is het echter, dat hierdoor een hoogst ongunstige invloed op de prijzen van deze gebrekkige tabakken werd te weeg gebracht; nog kwam daarbij, dat juist in Septr. toen de voorraad meerendeels uit gebrekkigen tabak bestond, de houders, met het gevaar van lagere prijzen voor oogen, zooveel mogelijk den verkoop hunner partijen trachtten te verhaasten, zoodat binnen den tijd van drie weken ruim 26000 pakken ten verkoop werden aangeboden. Zou men hier het woord Ueberstürzung niet met „overhaaste vlucht" mogen vertalen? Zeker is het, dat bij de inschrijvingen van 15 en 16 Sept^r., waarbij partijen voorkwamen, die drie dagen voor den verkoop nog niet waren bemonsterd, de tijd tot grondig onderzoek, zoo hoogst noodig voor den tabakshandel, ten eenen male ontbrak en men vele partijen gebreken toekende, alleen omdat men die gebreken bij ondernemingen uit hetzelfde distrikt had waargenomen. Vooral de Kadoe- en Solotabakken leden hieronder niet het minst.

Gelukkig bepaalde zich deze lustelooze stemming tot de maanden September en October, en hoezeer ook bij de verkoopen van November en December de geringe qualiteiten evenzeer sterk waren vertegenwoordigd, verbeterden stemming en prijzen zich merkelijk, zoodat wij het nieuwe jaar ingaan met flinke opinie voor alles wat Java van goed dekblad kan aan de markt brengen, terwijl ook die tabakken, die wij als inferieur moeten beschouwen, beter van de hand kunnen worden gezet, dan men het in de maanden September en October had durven wenschen.

Wij zouden te uitvoerig worden, wanneer wij het produkt van iedere residentie afzonderlijk zouden willen beschouwen, toch mogen we enkele opmerkingen niet achterwege laten.

Banjoemaas verdiende de eerekroon. Behoudens enkele ondernemingen, die veel zieken tabak produceerden, leverde ons deze residentie een bruine groote dekkrachtbezittende tabak van rijke qualiteit op. Het grootste quantum werd ons door Kedirie geleverd. Wij achten dit echter geene verdienste, aangezien zeer vele partijen het bewijs leveren, dat aan den tabak niet zooveel zorg was besteed als wel noodig was.

Wij begeven ons niet gaarne op een ons niet genoegzaam bekend terrein, doch kunnen niet nalaten te vragen of men niet in Kedirie verkeerde stelsels heeft ingevoerd; of het niet onjuist is te trachten naar een groot quantum dáár, waar werkkrachten, inrichting of tijd ontbreken om dat quantum op behoorlijke qualiteit te brengen. Het feit, dat enkele

ondernemingen een klein maar zeer goed gewas opleverden, terwijl hunne buren met een groot maar meerendeels slecht gewas aan de markt kwamen, wettigt ons tot het stellen dier vragen. Probolingo (Loemadjang) en Passaroean (Malang) leverden zeer goede gewassen. Besoeki alhoewel ook niet slecht, beantwoordde toch niet aan de daarvan gekoesterde verwachting; Vorstenlanden en Kadoe waren beter dan het vorige jaar, doch lagen vele partijen onder verdenking van slechten brand, eene verdenking, die hoezeer ook overdreven, toch bij enkele merken zeer gewettigd was. De Preanger-Regentschappen brachten ons weder bijna uitsluitend verbroeiden tabak, hetgeen te meer te betreuren is, daar wij gelooven, dat, kon men de broei tegengaan, de qualiteit dezer tabak niet slecht zonde zijn.

Op de qualiteit der Crosso-tabakken was in dit jaar veel aan te merken; die van Malang waren wel is waar bladdig, doch hier en daar wat beslagen; voor binnengoed en omblad werd deze tabak steeds vrij grif van de markt genomen. De hoofdeigenschappen der Kedirie-Crosso echter, onrijp, zoet en veel broei, waren van dien aard, dat daarvoor slechts zeer lage cijfers konden worden aangelegd en menige partij met verlies moest worden gerealiseerd; toen evenwel in het laatst van het jaar de berichten uit Amerika, sprekende van een bijna totaal mislukt gewas, verhoogde prijzen voor alle kerfsoorten ten gevolge hadden, kon ook eene betere opinie voor deze uitsluitend voor kerverij geschikte Kedirie-Crosso's niet uitblijven, en waren belangrijk verhoogde prijzen daarvan een direct gevolg.

Over het 1874er gewas oordeelen wij liefst niet, daar wij bij de tegenstrijdige berichten ons niet gaarne op het zoo onzeker veld der gissingen begeven; alleen zullen wij mededeelen die tijdingen, die wij voor waar houden, zonder echter voor die waarheden te durven instaan.

De zware regens hebben overal, maar vooral op Midden-Java, zeer veel nadeel aan de tabakscultuur berokkend, zoo zelfs, dat men het produkt van Banjoemaas op 15 pCt., dat van Kadoe en de Vorstenlanden op 25 pCt. van het vorige gewas taxeert. In Kedirie bevinden zich enkele ondernemingen, die spreken van een klein maar goed gewas, andere residentien der Oosthoek klagen algemeen over zware regens en werd mij van eene doorgaande wel ingelichte zijde verzekerd, dat eene taxatie van 30 pCt. van het vorige gewas, voor den oogst van 1874 niet te laag is aangenomen.

Zoolang het eiland Sumatra voortgaat ons bijna uitsluitend schoone tabak te leveren, blijft ons bericht over deze tabakssoort vrij eentonig; wij toch kunnen ons geene omstandigheden denken, die eene dépreciatie van schoone, bruine, fijne en edele tabak, zooals de Sumatra, zou kunnen te weeg brengen, en moeten dus ook nu het reeds zoo dikwerf gezegde herhalen: de Sumatra tabak bleef tot hooge prijzen zeer gevraagd.

Er was een tijd, dat Maryland, Kentucky, Virginie en Ohio-tabak op onze markt de hoofdtoon voerden. Het is maar al te wel bekend aan wien en waaraan wij het te wijten hebben, dat deze soorten de vlag heb en moeten strijken. Het direct aanvoeren door de zoogenaamde 2e hand en zelfs door fabrikanten heeft dezen toestand nog verergerd, zoodat een groot gedeelte van de circa 5600 vaten, die werden aangevoerd, niet aan de markt kwam, maar dadelijk in de grossierderij werd overgebracht. De prijzen waren steeds opgaande en oefenden de ongunstige Amerikaansche berichten in het laatst van het jaar vooral een grooten invloed op deze prijsverhooging uit.

De aanvoer van Rio Grande-tabak kon slechts voor een klein gedeelte worden verkocht; deze tabak, voor ordinair dek zeer geschikt, leed hoofdzakelijk door den grooten voorraad ordinair Java-dek. Het zou ons niet verwonderen, wanneer, na bevestiging der ongunstige Java-berichten, de attentie zich weder meer naar deze tabaksoort richtte.

Van de overige tabaksoorten, alhoewel daarvan enkele partijtjes werden aangevoerd, was de omzet onbeduidend.

Bij iedere jaarverwisseling worden goedwillige lezers overstelpt en overvoerd met cijfers. Wij zullen daarom zoo vrij zijn de statistiek voor dit jaar te laten rusten en alleen mededeelen, dat het totaal der aanvoeren bedraagt: 6827 vaten, 2564 pakken en 63 kistjes van Amerikaanschen Tabak, 143458 Pakken Java en 7974 pakken Sumatra, terwijl verkocht werden 7452 vaten, 802 pakken en 63 kistjes Amerikaanschen Tabak, 132709 pakken Java en 7974 pakken Sumatra Tabak. De voorraad bestaat thans uit: 218 Vn. Maryland. 20 Vn. Somborn. 135 Vn. Ohio. 1762 Pn Rio Grande en 14841 Pn. Java.

De Heeren P. DE VRIES EN ZOON te Amsterdam berigten ons dat hun Jaarberigt over 1874 met Maart e. k. zal worden opgemaakt.

— Aan de Circulaire der HH. LEONARD JACOBSON & ZONEN te Rotterdam, dd. 31 Dec. 1874, ontleenen wij de navolgende opgaven van den loop der prijzen van goed ordinaire **Java Koffij**, van 1810 tot 1874.

1810. 105 —115 c.
1811. 165 —215 c.
1812. 200 — 270 c. (Continentaal-stelsel.)
1813. 250 — 260 -220 -170 -180 -75 -85 -80 c.
1814. 80 — 47½ c.
1815 45 — 50 — 40 c.
1816. 41½— 47½ c.
1817. 45 — 58½ c.
1818. 60 — 92½ c.
1819. 90 — 70 c.
1820. 70 — 78½ c.
1821. 77½— 70 c.
1822. 70 — 75 — 60 c.
1823. 62½— 75 — 47½ c.
1824. 45 — 38½ c.
1825. 38½— 50 — 35 — 37½ c.
1826. 37½— 41½— 30 c.
1827. 30 — 34 — 26½ c.
1828. 26½— 21½— 25 c.
1829. 25 — 27½— 23 — 25½ c.
1830. 23 — 21 — 23½ c.
1831. 23½— 28 — 26 — 34 — 32½ c.
1832. 32½— 41 — 35 — 37½ c.
1833. 37½— 34½— 40 — 35½ c.
1834. 35½— 38½— 26½— 33½— 30 c.
1835. 30 — 39 — 36½ c.
1836. 36 — 29½— 31½ c.
1837. 31 — 24 — 29½ c.
1838. 31½ — 26½ — 31 c.
1839. 30½ — 34 — 32 c.
1840. 32 — 25½ — 29½ c.
1841. 28 — 27 — 25½ c.
1842. 25½ — 23 — 23½ c.
1843. 23 — 21½— 20 c.
1844. 20 — 22½ — 21½ c.
1845. 21½— 27½— 21½ c.
1846. 22 — 19½— 20 c.
1847. 20 — 21½— 20 c.
1848. 20 — 17 — 18 c.
1849. 18 — 25 — 34 c.
1850. 34 — 37½— 24½— 30½ c
1851. 30½— 23½— 27 — 26 c.
1852. 25½— 24 — 27½ — 26½ c.
1853. 26½— 31 — 29 — 33 c.
1854. 33½— 28¾— 29 c.
1855. 29 — 32½— 32 — 34 c.
1856. 33½— 31½— 33 c.
1857. 33 — 43½ — 33 c.
1858. 33 — 27½ — 32 — 30 — 34 c.
1859. 34 — 38 — 34 — 39½ — 36 — 38½ c.
1860. 38½— 40 — 39 c.
1861. 39 — 39½ — 37½— 45 — 44 c.
1862. 44 — 46 — 45½ c.
1863. 45½— 46½— 44 — 45½.
1864. 45½ — 46½— 40½— 46 — 45½ c.
1865. 45½— 43½— 46 — 44½— 45¼ — 45 c.
1866. 45 — 38 — 44½— 41 — 42 — 40 — 40½ c.
1867. 40½— 38 — 40½— 37 c.
1868. 37 — 30 — 36 — 35 c.
1869. 35 — 34 — 43 — 34 — 35½ — 32½ c.
1870. 32½ — 35½ — 31½— 33½— 32 — 35 c.
1871. 35 — 36½— 33 — 34½ — 32½— 43 c.
1872. 43 — 44¼ — 40½ — 47 — 44 — 49¾ c.
1873. 49¾ — 57½ — 50 — 65½ c.
1874 65½ — 72½— 50 — 59½— 53 — 55½ c.

Nederlandsche Bank. (*In millioentallen guldens.*)

DATUM.		Disconto's.	Belee-ningen.	Oper. kapitaal.	Bank-billetten.	Saldo's rek. crt.	Munt-voorraad.	Voorraad billet.	Surplus dekking.	Wissel-disconto.	Prolong koers.
Oct.	26	70.89	30.65	101.54	179.95	38 39	134.60	118.16	47.26	$3\frac{1}{2}$ (16 Feb.)	$3\frac{1}{2}$
Nov.	2	74.64	30.66	105.30	183 43	38.90	134.91	114.94	45.98	»	$4\frac{1}{2}$
»	9	76.85	31.00	107.85	182 33	43.15	135.60	113.52	45.41	»	$3\frac{3}{4}$
»	16	78.68	30.93	109.61	182.77	44.83	136.04	112.50	45.00	»	»
»	23	76.49	30.29	106.78	180.42	44.99	136.76	116.49	46.60	»	$3\frac{1}{4}$
»	30	74.80	30.09	104.89	178.71	44.79	136.79	118.47	47.39	»	$3\frac{1}{2}$
Dec.	7	74.99	30.17	105.16	176.62	46.95	136.65	118 05	47.22	»	4
»	14	77.55	30.03	107.58	174.68	51.82	137.26	116.65	46.66	»	$4\frac{1}{2}$
»	21	77.50	30.48	107.98	174.70	52.33	137.44	116.57	46.63	»	5
»	28	79.11	30.80	109.91	175.20	53.82	137.51	114.75	45.09	»	$4\frac{1}{2}$

Wisselkoersen te Amsterdam.

DATUM.		kort Londen.	kort Parijs.	kort Hamburg.	Frankfort. 6/w.
Oct.	26	»	$56\frac{9}{16}$	»	$98\frac{1}{4}$
Nov.	2	$11.81\frac{1}{2}$	$56\frac{3}{8}$	57.75	»
»	9	11.77	$56\frac{7}{16}$	57.65	98
»	16	11 80	$56\frac{1}{4}$	57.55	»
»	23	11.81	$56\frac{7}{16}$	»	»
»	30	11.83	$56\frac{5}{16}$	57.60	56.80
Dec.	7	11.82	$56\frac{9}{16}$	57.60	56.80
»	14	11.83	$56\frac{7}{16}$	57.50	56.90
»	21	»	»	»	»
»	28	11.78	$56\frac{3}{16}$	57.40	56.70

SCHEEPVAARTBEWEGING.

Sedert *de Economist*, thans drie jaren geleden (zie jaarg. 1872, p. 226) maandelijksche opgaven der scheepvaartbeweging publiceerde, zijn de dagbladen gevolgd, en levert de Nieuwe Rotterdamsche Courant geregeld elke drie maanden die opgaven. Het Alg. Handelsblad gaf in den aanvang dezer maand eene volledige opgave voor zooveel de scheepvaart der Hoofdstad betreft. Nu het doel hetwelk wij ons bij den aanvang voorstelden alzoo bereikt is, kunnen deze statistieken hier vervallen, en meenen wij de aan die publicatiën afgestane plaatsruimte voortaan zonder bezwaar voor onze gewone artikelen en mededeelingen te kunnen reserveeren.

ECONOMISCHE NALEZINGEN EN BERICHTEN.

De Haven te Vlissingen. Dat de groote beteekenis van de haven te Vlissingen voor het verkeer, in het buitenland de aandacht blijft trekken mag mede blijken uit een artikel door de „Zeitung des Vereins Deutscher Eisenbahn-Verwaltungen" van 30 Dec. a. p. daaraan gewijd. Uitgaande van de onderstelling dat de Noordbrabant-Duitsche Spoorweg maatschappij haren weg spoedig tot Wesel voltooien zal, wijst dit orgaan van het groote Spoorwegverbond op de belangrijke diensten die de lijn Vlissingen—Wesel kan bewijzen aan het transport van reizigers, postpaketten en goederen. De voortreffelijke eigenschappen van de Vlissinger haven zijn bekend, en de spoorweg vandaar tot Wesel vormt de kortste schakel in de lijn die rechtstreeks naar de centra van den handel van Noord-Duitschland voert. Zooals uit onderstaande opgave te zien is zal de voltooiing van Goch—Wesel daartoe zeer meêwerken:

De spoorwegafstand tusschen *Vlissingen* en *Wesel* bedraagt:

via Breda, Venlo, Viersen, Oberhausen	311	K. M.
„ Rotterdam, Utrecht, Arnhem	321	„
„ Tilburg, Utrecht, Arnhem	325	„
„ Breda, Venlo, Gelderen	325	„
„ Breda, Boxtel, Goch	230	„
tusschen *Vlissingen* en *Bremen*		
via Breda, Venlo, Oberhausen, Wesel	551	K. M.
„ Rotterdam, Arnhem, Salzbergen	557	„
„ Rotterdam, Arnhem, Wesel	584	„
„ Boxtel, Goch, Wesel	486	„
tusschen *Vlissingen* en *Hamburg*		
via Breda, Venlo, Oberhausen, Wesel	664	K. M.
„ Rotterdam, Arnhem, Salzbergen	670	„
„ Rotterdam, Arnhem, Wesel	690	„
„ Venlo, Oberhausen, Lehrte	724	„
„ Boxtel, Goch, Wesel	599	„

tusschen *Vlissingen* en *Berlijn*

via Rotterdam, Salzbergen, Stendal	824	K. M.
via Antwerpen, Maastricht, Aken, Ruhrort	837	„
„ Antwerpen, Aken, Dusseldorp, Kreiensen	913	„
„ Boxtel, Goch, Wesel, Stendal	753	„

tusschen *Vlissingen* en *Kassel*

via Breda, Venlo, Wesel, Oberhausen, Hagen	542	K. M.
„ Maastricht, Aken, Dusseldorp, Hagen	605	„
„ Arnhem, Wesel, Oberhausen, Hagen	614	„
„ Boxtel, Wesel, Oberhausen, Hagen	519	„

De verbinding tusschen Vlissingen en den Rijn via Boxtel—Wesel is zoo kort mogelijk, en door mailbooten en sneltreinen zullen op dezen weg reizigers en postpaketten van Londen naar Hamburg in 16 uur, en naar Berlijn en Dresden in 18 uur kunnen vervoerd worden, terwijl thans de dubbele tijd daartoe noodig is.

Volgens het hierbij gerefereerde artikel zou men in Belgie er aan denken, Antwerpen rechtstreeks via Tilburg of Boxtel met Wesel te verbinden.

Voor den spoorweg Vlissingen—Wesel is mede van groot belang de spoedig te verwachten kolenproductie aan de linkerzijde van den Rijn. Reeds in 1856 werd door den heer von Decken de aandacht gevestigd op de aanwezigheid van steenkool in de districten die den Rijn tot oostelijke grens hebben. Voortgezette onderzoekingen brengen steeds nieuwe kolenlagen ook in Limburg aan het licht, en het schijnt te blijken dat het Rhurkolengebied met het Luiksche kolenbekken samenhangt. Aan de algemeene lusteloosheid in handel en nijverheid moet het toegeschreven worden dat deze ontdekkingen geen grooteren weerklank hebben gevonden.

Toch zal in dit voorjaar het delven van kolen bij Homberg aanvangen. De mijn Sirius bij Kluyn (?) belooft voortreffelijke gaskolen te zullen leveren en verscheidene andere kolenmijnen zijn bezig zich daar te vestigen. De spoorweg Boxtel—Wesel kan als de noordelijke grens van dit nieuwe kolengebied beschouwd worden en het behoeft niet te worden gezegd dat de groote productie van steenkool, die aldaar te voorzien is, het vervoer op deze lijn en de daarmeê samenhangende Nederlandsche spoorwegen belangrijk zal vermeerderen. (Ingez.) *Luik.* R v. I.

Suiker-kwestie. Hoogst belangrijke discussien betreffende den suikeraccijns hebben onlangs plaats gehad bij de Rotterdamsche Kamer van koophandel. Een uitvoerig verslag der zitting en der beschouwingen van de HH. M. Mees en Jacobson is opgenomen in de N. R. Ct. van 23 Dec. Met 12 tegen 6 stemmen werd, na eenige redactiewijziging, aangenomen een ontwerp-adres aan den Minister van Financien, geredigeerd in den geest van de besluiten die in vorige vergaderingen waren genomen

In dit Adres wordt er op aangedrongen:

1o. dat de suiker-conventie niet zal worden hernieuwd:

2o. dat zal worden overgegaan tot algeheele afschaffing van den suiker-accijns;

3o. dat bijaldien die afschaffing onmogelijk is, eene enquête zal worden ingesteld om te geraken tot het werken in entrepot, onder het beding dat de raffinadeur dan volkomen vrijheid van beweging zal erlangen;

4o dat, indien ook het werken in entrepot niet kan worden toegestaan, de tegenwoordige heffing zal worden behouden, met de noodige wijziging van de details; en

5o. dat het in ieder geval noodig is dat in den kortst mogelijken tijd blijke, welke ten aanzien van een en ander de meening is van het Gouvernement.

Openbare gezondheid. *Faecalien.* Ook te Dordrecht is sedert eenigen tijd het **Liernur-stelsel** in werking en voldoet zeer goed Aanvankelijk wordt het slechts toegepast in een gedeelte der stad. Het eerst is men begonnen met twee grachtjes, die zoo goed als open stinkende riolen waren, te dempen, en alle privaten die daarop uitliepen, naar Liernur's systeem in te richten. Evenals te Leiden, geschiedt de lediging voorloopig met een locomobile. Wel we d dadelijk tot het bouwen van een tapgebouw besloten, zooveel mogelijk in het centrum van het terrein dat geëxploiteerd zal worden, maar dit gebouw kon niet zoo spoedig gereed zijn Toch wilde men — en terecht — niet wachten op het tapgebouw, en had men reeds van 't begin af besloten een locomobile aan te schaffen. Dan kon men aanstonds die twee grachten exploiteeren en ook de woningen, die bij eenige nieuwe aanbouwingen naar 't Liernur systeem werden ingericht, maar die in een geheel ander gedeelte der stad liggen dan 't tapgebouw en dus ook voor 't vervolg een locomobile noodig maken.

Het zal nog wel eenige maanden duren, voordat het tapgebouw met al zijne machines in werking is. Het moet voor een veel grooter terrein dienst doen: dat terrein is reeds opgenomen en misschien zal reeds in dit jaar de toepassing van het Liernur-stelsel worden uitgebreid. Ten minste, men is tot nog toe zeer tevreden over de werking van dat stelsel. De lediging der privaten heeft zonder eenige stoornis plaats.

In die gedeelten der stad, waar vooreerst van het Liernur-stelsel geen spraak kan zijn, wordt het *tonnenstelsel* toegepast, en ook alle publieke privaten zijn van tonnen voorzien. Bij elke bouwaanvraag wordt voorgeschreven, dat in het huis de privaten moeten worden ingericht naar het Liernur- of naar het tonnenstelsel. De inrichting komt voor rekening der eigenaars. Hoewel de inrichting voor het tonnenstelsel zeer eenvoudig is, omdat de gemeente de tonnen levert, wordt toch bij an-

dere woningen dan die voor arbeiders, de voorkeur gegeven aan het Liernur-systeem. (*N. R. Ct.*)

Men vindt eene beschrijving van het Delftsche systeem van *Fosses mobiles*, *Economist* 1872, p. 1143. Zie ook *Nalez.* Econ. 1873, p. 639.

Het laatst uitgekomen verslag der **Vereeniging voor volksvoordrachten en volksvermaken in Nederland** zegt o. a.:

Uit schier alle verslagen blijkt, dat de Vereenigingen hunne hoorders en hoorderessen uit de werklieden, kleine bazen en neringdoenden trekken. Middelburg voegt er dan ook bij: „derhalve worden onze voordrachten in den regel Zondags gehouden." Harlingen schijnt van gelijk gevoelen te zijn, en Leeuwarden kiest voor zijne populair wetenschappelijke lezingen den Zaterdag avond. Eene Plattelands-vereeniging opent hare deuren voor mannen en vrouwen boven de 16 jaren, zonder onderscheid van rang of stand. Dordrecht en Woerden vermelden, dat zij den militairen vrijen toegang geven, terwijl Hoorn een zeker aantal kaarten kosteloos ter beschikking van den garnizoens-commandant stelt.

In Middelburg werd de sedert een paar jaren gestaakte cursus hervat over kunstmatig lezen en voordragen als grondslag voor eene toekomstige Volks-rederijkerskamer. Te Leeuwarden en te Middelburg worden krachtige pogingen aangewend tot verbetering van het volksgezang. De Haarlemsche Vereeniging *Weten en Werken* heeft eene bibliotheek en een kabinet instrumenten ten dienste der bezoekers, en gaf in het teekenen en in de Fransche taal onderricht. Van concerten, zanguitvoeringen, tooneelmatige voorstellingen, declamatoria enz., vindt men gewag gemaakt in de verslagen van Amsterdam, Dordrecht, Helder, Leeuwarden, Middelburg, Schiedam en Wageningen. Te Geldermalsen en te Heerenveen werden volksplaten uit het *Album voor het huisgezin van den werkman* met toepasselijke bijschriften uitgereikt.

Te Amsterdam kwam de Vereeniging *Floralia* tot stand. Haar doel is: „bij de arbeidende klasse den lust tot het kweeken van planten op te „wekken en daardoor tot hare ontwikkeling mede te werken." Zij tracht dit doel te bereiken, „inzonderheid door het houden van tentoonstellin„gen van planten, aan de arbeidende klasse, tegen eene geringe gelde„lijke vergoeding uitgereikt en door deze zelf gekweekt, en door het „uitloven van prijzen en premien voor diegenen der inzenders, die eene „bekroning werden waardig gekeurd. Tuinlieden worden tot de mede„dinging niet toegelaten." *Floralia's* voorbeeld is in Leiden gevolgd.

Vraagt men, of er reeds vruchten van den arbeid gezien worden, dan antwoordt het Centraal-bureau, eerstens, dat nog volledige inlichtingen ontbreken, en ten tweede, dat het tijdperk van enkele jaren te kort is om tot eenig resultaat te mogen besluiten. Wèl kan men reeds nu aanstippen, dat van sommige plaatsen getuigd wordt van eene betere waar-

deering van 't onderwijs en meerdere belangstelling in de publieke zaak.

De afdeeling Goes geeft in haar verslag den uitstekenden wenk: „men zoeke vooral de volkslezingen zoo onderhoudend mogelijk te maken, en wake er zorgvuldig tegen dat ze niet in avondscholen ontaarden. Men overdrijve ook niet het altijd spreken over de sociale quaestie, de zaak zou ten gevolge van al die toelichtingen, belangstelling verliezen."

Met het volste regt zegt de verslaggever uit Middelburg o. a.: „Veel blijft er op het door ons betreden gebied te doen over. Wat is het met ons volksgezang nog treurig gesteld! Wat nog weinig beoefening der gymnastiek bij het volk!"

(Vergelijk het artikel „Volksvoorlezingen" *Economist* 1872, p. 1039).

De vergadering van het **Algemeen Nederlandsch werklieden verbond**, in de Kerstdagen te Amsterdam gehouden en waarvan de N. R. Ct. van 27 Dec. een uitvoerig verslag geeft, was in vele opzigten niet onbelangrijk.

In een openingsrede van den voorzitter Heldt, werd vooral op de tot stand gekomen wet op den *kinderen-arbeid* gewezen, alsmede op uitbreiding van onderwijs als allernoodzakelijkst voor den arbeidersstand. Na behandeling van huishoudelijke zaken en eenige organiseeringsmaatregelen van het werklieden-verbond, volgde daarop het tweede Coöperative Congres, mede geopend met eene toespraak van den Voorzitter Rommerts.

In dit congres werd geanimeerde discussie gevoerd over diverse toepassingen van zamenwerking bij arbeiderswoningen, winkelnering, alsmede afschaffingsmaatregelen.

Na rapport van den Hr. Kerdijk werd aangenomen: 1o. om eene Vereeniging te vestigen in het belang van de coöperatie in Nederland, (waardoor een vroeger te Utrecht genomen besluit wordt bevestigd), 2o. aan eene Commissie het voorloopig bestuur over de Vereeniging op te dragen.

Tot leden van die Commissie werden benoemd de HH. De Wit Hamer, Heldt, Kerdijk, Ter Haar, Rommerts, Goeman Borgesius, Prof. Pekelharing, Van der Velde en Roos.

De quaestie van een *centraal magazijn* van inkoop voor *winkelvereenigingen*, was reeds op het vorig Congres ter sprake gekomen. De vraag werd nu toegelicht door den heer Kerdijk, die de wenschelijkheid van een centraal magazijn aantoonde, op grond 1o. dat de winkelvereenigingen zich tot goedkooper prijzen zouden kunnen voorzien; 2o. betere qualiteit der te verkoopen waren, en 3o. een natuurlijke band tusschen de winkelvereenigingen. Wat echter wenschelijk is, blijkt niet altijd mogelijk te wezen. Eerst moeten er een voldoend aantal détail-vereenigingen zijn, die het noodige kapitaal verstrekken en het gewenschte débouché verze-

keeren. Daarna kan sprake wezen van het oprichten van een centraal magazijn. Zóó ook ging het in het buitenland. De Commissie stelt derhalve voor, het nemen van een besluit tot later uit te stellen. Inmiddels zou een partieele maatregel kunnen worden genomen. Te Rotterdam bestaat reeds eene omvangrijke verbruiksvereeniging, aan wier hoofd wakkere, ijverige mannen staan. Rotterdam is bovendien de geschikte plaats om de goederen in het groot aan te koopen. Op voorstel der Commissie werd aangenomen, dat door tusschenkomst van de Rotterdamsche verbruiksvereeniging hare artikelen, tegen zekere percentage als provisie, aan de andere verbruiksvereenigingen zullen worden geleverd, waardoor het doel, dat men zich voorstelt, althans ten deele zal worden bereikt. Tevens zal de Commissie trachten de winkelvereenigingen met elkander in verband te brengen, ten einde de inkoopen gezamenlijk te doen geschieden.

Vervolgens was aan de orde de quaestie der coöperatieve *bouwvereenigingen*. De heer De Wit Hamer leidde het vraagstuk in, door te wijzen op den woningnood. Men moest beproeven zich aan de huisjesmelkers te onttrekken. De arbeider moet trachten zijn eigen huisjesmelker te worden. Daartoe kan de coöperatie leiden. Eigendom van woning leidt ook tot orde, regelmaat, huiselijkheid. Als voorbeeld van de mogelijkheid der zaak wijst spreker op *Leeuwarden* en *Goes*, mits men met geduld en met verstandig beleid te werk ga. De huren moeten vooral niet te laag gesteld worden, opdat de inkomsten niet te snel ophouden te vloeien. Het kapitaal moet niet alleen bijeengebracht worden door coöperatie, maar tevens door geldbelegging, onder hypothecair verband.

Arnhem keurde het af dat aan den arbeider eigendomsrecht op eene woning worde gegeven, — en wel op dit o. i. vreemd motief, dat hij daardoor aan eene vaste woonplaats wordt gebonden en zijne vrijheid tegenover den werkgever verliest.

Een der Rotterdamsche afgevaardigden verklaarde zich in gelijken geest. Zoolang de sociale quaestie niet is opgelost (!) kan eigendom den werkman slechts maken tot een egoïst, die zich met de sociale quaestie niet meer bemoeit!

De heer Borgesius gaf tot wegruiming van die bezwaren, naar het voorbeeld van *Luik*, het middel aan de hand tot het vormen ook van spaarkassen, die aan den arbeider, als hij de stad wil verlaten, zijn inleg terug geven na aftrek van huur, intrest, enz.

De heer Rommerts wees op *Leeuwarden*, waar reeds 85 woningen door de Arbeidersvereeniging zijn gezet en wel verre dat hieruit nadeel werd geboren, had spreker uit de betere woningen betere menschen zien te voorschijn treden. Gebonden is er geen enkel werkman, want de Vereeniging heeft leden, die zich sedert te Amsterdam hebben gevestigd, maar ze hebben er de voorkeur aan gegeven leden der Ver-

eeniging te blijven. Hunne woningen worden voor hunne rekening verhuurd en door andere werklieden met graagte genomen.

Haarlem gaf gunstige berichten omtrent de daar gevestigde bouwvereeniging, die met eene contributie van 25 cent, die later op 15 cent werd verminderd, met 50 leden f 600 bijeenbracht waarvoor grond werd gekocht. In twee seriën werd tegen 5 pCt. intrest f 27.000 geleend, waarvoor 24 huizen zijn gebouwd, die tegen f 2 in de week bij den werkman in huur zijn, zoodat de huizen in 24 jaar de eigendom zijn van den werkman. Als hij weg wil of moet, krijgt hij het volle bedrag van het door hem gestorte kapitaal terug. Bij zijn overlijden treedt zijne vrouw in zijne rechten, of wordt aan de erven het bedrag der stortingen gerestitueerd.

De heer Engelen, uit Leeuwarden, besprak een gegrond bezwaar om den werkman eigenaar te maken van de woning, met het oog op verdeeling van den boedel bij sterfgeval, als wanneer door de kosten van verkoop te veel van de waarde verloren gaat. Hij beval aan dat de *Bouwvereeniging* eigenares blijve, ook met het oog op gemeenschappelijke reparatie, enz.

Na bespreking der *Amsterdamsche* Bouwmaatschappij, (die een huur van f 1 per week voor de eerstvolgende 50 jaren in hare statuten heeft gesteld!), en afkeuring der wijze waarop het Amsterdamsch Gemeentebestuur bij de uitbreiding der stad is te werk gegaan, werd de volgende motie der Commissie bij acclamatie aangenomen:

„De vergadering spreekt de wenschelijkheid uit van de oprichting „van *coöperatieve bouwvereenigingen*. Die vereenigingen moeten door stor-„tingen gedurende voldoenden tijd een eigen kapitaal gevormd hebben, „de hulp van vreemd kapitaal inroepen onder hypothecair verband der „woningen en solidaire aansprakelijkheid der leden en met jaarlijksche „aflossing. Het doel der vereenigingen moet zijn aan hare leden goede „woningen te verschaffen, hetzij dat de leden persoonlijk eigenaars der „woningen worden, hetzij dat de woningen het eigendom blijven der „vereeniging."

Regtstoestand der coöperatieve vereenigingen. Met bijna algemeene stemmen werd aangenomen de navolgende motie van prof. Pekelharing gesteund door mr. Borgesius, en na amendering door mr. Kerdijk:

„De vergadering betuigt hare ingenomenheid met de belofte van „den Minister van Justitie aan de Staten-Generaal, dat weldra eene „wettelijke regeling der coöperatieve vereenigingen aan hun oordeel zal „worden onderworpen. Zij verklaart hooge waarde te hechten aan het „spoedig tot stand komen dezer wet, welke naar haar gevoelen de „hoofdelijke aansprakelijkheid van de leden der coöperatieve vereenigingen „behoort te huldigen. Zij noodigt de commissie uit zich in die richting „te wenden tot den Minister van Justitie."

Verder werd nog besproken: „Wat kan door het algemeen Neder-„landsch Werkliedenverbond worden gedaan, ten einde te verkrijgen dat „het middelbaar onderwijs voor de kinderen der werklieden toegankelijk „wordt?"

De quaestie werd ingeleid door den heer Rommerts. Hij verklaarde zich voorstander van het middelbaar onderwijs voor de kinderen van den werkman, mits de meerdere kennis, die zij verkrijgen, worde dienstbaar gemaakt aan de industrie. Van de regering wacht hij hier geen hulp. Hij beveelt aan, dat het Verbond zich zal wenden tot de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, tot de Maatschappij van Nijverheid en de Maatschappij voor Fabriek- en Handwerksnijverheid, met verzoek den kinderen van den werkman te helpen aan meer uitgebreid en middelbaar onderwijs, onder het verband dat deze nieuwe leerlingen bij voorbaat de verplichting op zich nemen om te worden opgeleid tot den een of anderen tak van nijverheid, ook om te voorkomen dat zij later kantoorheertjes worden en hunne gewone armoede met fatsoenlijke armoede verwisselen. De nijverheid moet hoofddoel blijven.

Uiteenloopende inzichten over dit onderwerp bestonden bij de werklieden. Na discussie bleek dat de meening bovendreef, dat de Staat verplicht was voor de zaak te zorgen, zoodat de rechtstreeksche hulp van de door den heer Rommerts genoemde Maatschappijen niet behoorde gevraagd te worden.

De motie-Rommerts werd diensvolgens verworpen met 49 tegen 6 stemmen.

Daarentegen werd met 55 tegen 6 stemmen aangenomen eene motie-Perk, waarbij het Bestuur werd gemachtigd bij de Regering pogingen in het werk te stellen, opdat aan de kinderen van de werklieden gelegenheid worde gegeven om van het middelbaar onderwijs te kunnen profiteeren.

Een volgend vraagpunt luidde aldus: „Het is noodig en nuttig dat de „werklieden het gebruik van sterken drank beperken of afschaffen, daar „het in strijd is met hunne belangen, met hun streven naar stoffelijke „en zedelijke welvaart." — De heer W. J. P. Stärcke toonde de juistheid der stelling aan. Hij wilde door zedelijke middelen de groote volksramp uitroeien en daardoor tevens voor de voeding eene massa broodstof redden, die thans voor sterken drank wordt verstookt. Hij stelt voor alle Afdeelingen uit te noodigen het gebruik van sterken drank zooveel mogelijk te helpen beperken. Het is naar zijn oordeel een nationale ramp die door de nationale deugd moet worden bestreden.

De voorzitter las een schrijven voor van de Vereeniging tot Afschaffing van Sterken drank, waarbij de hulp en steun van het Werklieden-Verbond tot bereiking van het goede doel wordt ingeroepen.

Verscheidene sprekers bestreden wel het misbruik, dat van den sterken

drank wordt gemaakt, maar kantten zich tegen afschaffing aan als onnoodig. Daar is bijna niets wat niet schadelijk werkt, wanneer men er misbruik van maakt. Matigheid is sterk aan te bevelen. Afschaffing is noodeloos en bovendien haast ondoenlijk. Wil men afschaffing om het misbruik dat gemaakt wordt, dan moet ook de wijn worden afgeschaft en behooren de fabrieken van zoogenaamd Beiersch bier te worden afgebroken, want ook daaraan drinkt men zich dronken.

Men mocht ook aannemen dat armoede, slechte woning en slechte voeding tot het misbruik van sterken drank aanleiding geven. *Verbetering van den stoffelijken toestand van den geringen man en meerdere ontwikkeling van zijn verstand en zedelijk gevoel zijn de beste afschaffers* en om die afschaffers te verwerven, werkt het Werklieden-Verbond krachtig mede, zoodat het, ook van dat standpunt beschouwd, de zaak verder kan laten rusten.

Ten slotte werd een voorstel aangenomen, ten strekking hebbende, „dat al de leden van het Verbond in hunne omgeving zoo veel mogelijk zullen trachten het gebruik van sterken drank te beperken."

Landverhuizing. Het cijfer der in 1874 over *Bremen* naar overzeesche gewesten vertrokken *Landverhuizers* heeft nog niet de helft van dat des vorigen jaars bereikt. In 1873 zijn van daar 63,543 personen met 208 schepen vertrokken; in 1874 slechts 30,636 personen met 151 schepen. Van deze laatsten waren 21,254 personen bestemd naar New-York, 7,990 naar Baltimore en 1,008 naar New-Orleans. Over *Hamburg* zijn in 1873 regtstreeks geexpedieerd 30,625 landverhuizers, maar bovendien indirect, namelijk over Hull en Liverpool, nog 12,818 personen.

De landverhuizing over *Liverpool* was, blijkens de opgaven van de ambtenaren in die havenstad, in 1874 aanmerkelijk geringer dan in het vorige jaar. Een getal van 121,934, of 67,463 minder dan in 1873, verliet in het genoemde jaar die haven om zich in overzeesche gewesten te vestigen. Daarvan waren 68,691 Engelschen, 30,558 vreemdelingen, 15,600 Ieren, 2,044 Schotten en 5,041 van onbekende nationaliteit. Naar de Vereenigde Staten vertrokken 91,909 landverhuizers, waarvan 50,619 Engelschen, 24,976 vreemdelingen, 14,356 Ieren, 70 van onbekende nationaliteit; naar Canada 16,311, waarvan 12,027 Engelschen; naar Nieuw Schotland 2,311; naar Victoria 586, enz.

Pruissisch geld en werkstaking. De dagbladen meldden onlangs dat bij een der fabrieken in Twente —, alwaar de betaling in Pruissisch geld, van de in de Holl. Ct. bedongene dagloonen, na eenigen tijd gestaakt te zijn, weder was hervat, — de werklieden, door een werkstaking, aan dat voor hen zoo schadelijk misbruik voor 't oogenblik een einde hebben gemaakt.

Is de toedragt der zaak zoo geweest, dan blijkt hier o. i. door een sprekend voorbeeld, het weldadige van de intrekking der bekende artt. C. Pénal, die ook vreedzame afspraak van werklieden strafbaar stelde.

Wanneer men zich toch afvraagt waarom, bij al de voorgestelde maatregelen, dit meest voor de hand liggend middel van eenvoudige weigering door de betrokken arbeiders, (immers *contractanten*), niet van den aanvang is te baat genomen, dan is het antwoord, dat individueele weigering niet gebaat zou hebben, en slechts den arbeider hebben doen wegzenden, terwijl *collectieve* weigering zoo goed als verboden was Dat de werklieden hun collectief belang, *ter handhaving van hun werkelijk regt* thans met meer klem kunnen doen gelden, is niet meer dan billijk, en, ook in het algemeen belang, inderdaad te waardeeren. — Maar heeft men alzoo een heugelijk voorbeeld van een welgelukten „strike" op *goeden grond*, zoo hopen wij, in het welzijn onzer arbeidende klasse, dat die grens nimmer uit het oog verloren, en het altijd gevaarlijk wapen van dienstweigering niet tot aandringen van overdreven vorderingen moge gebezigd worden.

QUARANTAINE. (*)

De behoefte aan eene oplossing van het quarantaine-vraagstuk op zoodanige wijze, dat aan de eischen der volksgezondheid wordt voldaan, en tevens de belangen van den handel worden bevredigd, doet zich in dezen tijd bijna overal in Europa gevoelen.

Dit blijkt o. a. uit de toenemende belangstelling, welke dit onderwerp thans van verschillende zijden ondervindt.

Ongetwijfeld vindt die behoefte in de eerste plaats haren grond in de meer en meer veldwinnende overtuiging, dat de uitheemsche ziekten, die nu en dan epidemisch heerschen, door het menschelijk verkeer worden overgebragt, maar tevens moet zij in niet geringe mate worden toegeschreven aan de uitbreiding van dit verkeer, in verband met de grootere snelheid, waarmede men zich thans van het eene punt van den aardbol naar het andere verplaatst.

Daarenboven neemt de belangstelling in quarantaine maatregelen steeds toe, naarmate het gevaar meer van nabij dreigt.

Dit was in den jongsten tijd het geval met betrekking tot de cholera asiatica.

Reeds van de vroegste tijden heeft de instinctmatige neiging van den mensch, om van zich verwijderd te houden alles, wat zijn leven in gevaar brengt, den grond gelegd voor de toepassing van quarantaine, met betrekking tot besmettelijke ziekten.

In vorige eeuwen bepaalde men zich echter alleen tot *afzondering* van besmette of verdachte personen en goederen.

Later, toen de overtuiging zich vestigde, dat uitsluitend langs dien weg het doel niet kon worden bereikt, en daardoor niet zelden de ontwikkeling der ziektekiem werd bevorderd, begon men in te zien, dat met de afzondering tevens reiniging en ontsmetting moest gepaard gaan.

(*) Quarantaine wordt hier verstaan in den zin van: maatregelen tegen het overbrengen van besmettelijke ziekten door zeeschepen.

Dit laatste was vooral het geval toen de scheikundige desinfectiemiddelen meer op den voorgrond werden gesteld.

In onzen tijd houdt men naast deze maatregelen tot wering van besmettelijke ziekten, vooral de aandacht gevestigd op de verwijdering van die schadelijke invloeden, zonder welke deze ziekten zich blijkbaar niet kunnen uitbreiden; m. a. w. men tracht te voorkomen, dat de ziekte, eenmaal ingevoerd, een vruchtbaren bodem vindt.

Deze weg is ongetwijfeld de meest zekere tot bestrijding van *besmettelijke* ziekten niet alleen, maar ook tot bevordering der algemeene gezondheid. Daardoor wordt de individueele voorbeschiktheid tevens zeer verminderd.

In deze rigting is men een stap verder gegaan, men heeft tevens pogingen in 't werk gesteld om besmettelijke ziekten als pest, cholera enz. op de plaats van haren oorsprong te bestrijden.

Met betrekking tot de pest hebben deze pogingen reeds goede vruchten gedragen.

Daarbij mag echter niet uit het oog worden verloren, dat de bestaande nadeelige toestanden niet altijd en zoo spoedig worden uit den weg geruimd, zoodat al moge men in die rigting werkzaam zijn, maatregelen tot wering van besmettelijke ziekten nog lang onmisbaar zullen blijven.

Deze moeten als het complement van gene beschouwd worden.

De quarantaine-maatregelen worden onderscheiden, naarmate deze aan de land- of aan de zeezijde worden genomen.

De z.g. quarantaine te land (cordons sanitaires), die in vroegeren tijd in Oostenrijk en Frankrijk niet zonder vrucht tegen *pest* werd toegepast, doch tegen *cholera* weinig vermogt, levert in de toepassing meer en meer bezwaren op, omdat het verkeer te land steeds minder afdoende kan worden bewaakt, en het militair cordon niet zelden het middel werd, waardoor de ziekte zich verspreidde.

Een *schip* daarentegen is door zijne eigenaardige verhouding zoozeer voorbeschikt om een brandpunt van besmetting te worden, dat toezigt aan de zeezijde noodzakelijk, en het nemen van maatregelen bij werkelijk besmette schepen aangewezen is.

Dit laatste wordt in de wetgeving der meeste aan zee gelegen staten erkend, blijkbaar uit de bepalingen, die vroeger en later zijn vastgesteld.

In het begin waren deze uitsluitend tegen de *Oostersche pest* gerigt.

Nadat deze ziekte, die in vroegere eeuwen uitgebreide verwoestingen in Europa aanrigtte, en bijna overal aanleiding gaf tot eene strenge toepassing der quarantaine, grootendeels uit ons werelddeel was geweken, geraakten deze maatregelen meer en meer op den achtergrond.

De daarop volgende verschijning en soms epidemische verspreiding der *geele koorts* [uit de golf van Mexico of van de Antilles overgebragt naar Zuidwestelijk Europa, en de havens langs de Middelandsche zee gelegen] gaf aanleiding, dat aan vele der in onbruik geraakte bepalingen weder kracht van wet werd toegekend.

Toen de *cholera* vóór ruim 40 jaren voor 't eerst hare tocht door Europa maakte, werden die maatregelen hier en daar nog verscherpt, doch later ook weder opgeheven, of door mildere bepalingen vervangen.

De voorstanders der quarantaine ondervonden een krachtigen steun in 1861, toen het fransche koopvaardijschip „Anne Marie" de geele koorts van Havanna naar St. Nazaire (47 ° NB.) overbragt, en deze zich daar verder verspreidde. Bij die gelegenheid bleek tevens, dat de ziekte zich eerst openbaarde, nadat de luiken geopend waren, en met het lossen van de lading een aanvang was gemaakt. Toen kwam de noodzakelijkheid aan het licht, om vooral de maatregelen te nemen tegen de in het schip gezetelde kiem.

Dit goed geconstateerde feit was eene waarschuwende stem voor westelijk Europa, en had weldra tot gevolg, dat in vele havens van de Atlantische oceaan quarantaine-maatregelen tegen geele koorts werden voorgeschreven.

Vóór dat wij de in ons land van kracht zijnde quarantaine-bepalingen nader beschouwen, laten wij hier een kort overzigt volgen van de wijze waarop dit onderwerp in andere landen is geregeld, voor zooverre wij hieromtrent gegevens konden verzamelen.

Over 't algemeen komen de quarantaine voorschriften neder op afzondering van verdachte schepen, gedurende een vooraf vastgestelden tijd (*) „*quarantaine d'observation*" of op ontscheping van besmette vaartuigen „*quarantaine de rigueur*" op plaatsen, waar de lijders afgezonderd van de gezonden verpleegd, en schip en lading kunnen worden ontsmet. (lazaret's).

De eerste sporen van maatregelen tegen de verspreiding van pest in Europa vinden wij bij de republiek van *Venetie*, die, nog

(*) Vroeger was daartoe een tijd van 40 dagen aangenomen, van daar de naam.

vervuld van de verwoestingen door den „*Zwarten dood*" aangerigt, in 1348 proveditores „*Proveditori alla sanita*" aanstelde, en in 1403 op een eiland eene gelegenheid tot afzondering en verpleging van pestzieken (lazaret) inrigtte.

Hierop volgden *Genua* 1467, *Marseille* 1476 en andere handelsteden aan de Middellandsche zee gelegen, o. a. de havens van Italie, waar de toepassing dezer maatregelen aan gezondheidsmagistraten was opgedragen.

Deze bepalingen berustten echter alle op *stedelijke* verordeningen. Dit was ook het geval te *Amsterdam*, waar in 1469 eene *pestkeur* werd vastgesteld.

De algemeene *wettelijke* bepalingen dagteekenen eerst van het begin dezer eeuw.

DENEMARKEN.

Voor *Denemarken* en *Noorwegen* werd den 8sten Februarij 1805 eene ordonnantie uitgevaardigd, waarbij was bepaald, dat in elke zeeplaats een gezondheidsbureau moest worden ingesteld.

Dit bureau besliste, met betrekking tot door pest of andere ziekten besmette en verdachte schepen, of deze aan eene observatie-quarantaine in de binnengeloopen zeehaven, of aan eene quarantaine met ontscheping te Christiaansand zouden onderworpen worden.

Overtreding dezer voorschriften werd met boete gestraft; schending der quarantaine met de doodstraf bedreigd.

Later is bij koninklijk besluit van Maart 1852 de ordonnantie ingetrokken, wat betreft de geele koorts en cholera.

Op den 1sten Mei 1868 kwam echter op nieuw eene wet tot stand, inhoudende maatregelen tegen het binnendringen der cholera.

Schepen nl. komende uit landen, door den minister van justitie besmet verklaard, zijn onderworpen aan een gezondheidsonderzoek. Blijkt daarbij gevaar voor besmetting, dan moeten, vóórdat de opvarenden aan den wal worden toegelaten, de zieken en dooden van het schip verwijderd, en dit laatste gereinigd en afgezonderd gehouden worden.

De minister van justitie is tevens bevoegd deze wet ook op andere besmettelijke ziekten van toepassing te verklaren.

NOORWEGEN.

In *Noorwegen*, sedert de uitvaardiging der ordonnantie van Dene-

marken gescheiden, is den 12den Julij 1848 eene wet in 't leven geroepen, waarbij, *met het oog op de besmette havens*, alleen quarantaine-maatregelen tegen pest worden voorgeschreven.

Slechts bij het *voorkomen* van gevallen van geele koorts, cholera of pokken *aan boord der schepen* wordt quarantaine toegepast: voor cholera 8 dagen, voor geele koorts en pokken zoolang tot de zieken of dooden van 't schip verwijderd zijn, en het lijf- en beddegoed is gezuiverd, of onschadelijk gemaakt.

Bij ordonnantie van den 4den Junij 1866 zijn voor cholera strengere maatregelen voorgeschreven, die in Augustus van dat jaar nog zijn uitgebreid, in den geest van die in Denemarken.

ZWEDEN.

Voor Zweden werd in 1806 de quarantaine tegen *pest* bepaald op 80 dagen, later is deze op 8 à 15 dagen teruggebragt.

De zieken werden naar den wal vervoerd en de gezonden onder het toezigt van een geneesheer bewaakt.

Vóór 1855 werden ook strenge maatregelen genomen met betrekking tot schepen afkomstig uit door cholera of geele koorts besmette plaatsen, na dien tijd zijn deze afgeschaft; thans worden alleen bij het *voorkomen* dezer ziekten politie-maatregelen genomen.

FRANKRIJK.

In Frankrijk dagteekenen de eerste wettelijke bepalingen betreffende quarantaine van den 3den Maart 1822. Deze waren gerigt tegen pest en geele koorts, en werden met gestrengheid toegepast. Nadat de cholera, intusschen in deze bepalingen opgenomen, in Europa was doorgedrongen, in weerwil van de quarantaine te land en ter zee, kwam de regering, vooral naar aanleiding van een verslag der Academie de medicine, in 1847 en 49 van deze strengere maatregelen terug. Aan schepen uit de Levant komende met schoone gezondheidspassen, die in de laatste 8 dagen geen lijders of overledenen aan boord hadden, werd practica verleend.

Zoude Frankrijk van dezen maatregel echter geen nadeel ondervinden, dan was het noodig, dat ook andere landen, waarmede handel werd gedreven, eveneens vrijgevigere bepalingen toepasten.

Dit gaf den stoot tot een internationaal sanitair congres in 1851 te Parijs gehouden, waarop de regeringen der aan de Middelandsche zee gelegen landen waren vertegenwoordigd.

De beginselen in dit congres aangenomen zijn nedergelegd in de internationale conventie van 3 Februarij 1853, waaraan later een internationaal reglement werd toegevoegd.

Ofschoon slechts enkele staten deze bepalingen in haar geheel hebben overgenomen, zoo zijn toch de hoofdbeginselen in de wetgeving der meeste landen, aan de Middelandsche zee gelegen, opgenomen.

De conventie heeft alleen betrekking op *pest*, *geele koorts* en *cholera*. Zij kent echter aan de besturen der havenplaatsen de bevoegdheid toe tot het vaststellen van verordeningen tot wering van andere ziekten, die ook door het verkeer worden overgebragt, z. a. *pokken*, *typhus* enz., doch alleen wat betreft schepen die inderdaad *besmet* zijn.

Het nemen van maatregelen aan de landzijde wordt aan de contracteerende partijen vrij gelaten.

De conventie neemt slechts twee soorten van gezondheidspassen aan: *een zuivere*, wanneer geen der drie genoemde ziekten in de plaats van vertrek is geconstateerd, en eene *onzuivere*, wanneer dit wel het geval is. De pas behoort tevens melding te maken van den hygienischen toestand van het schip.

Is deze onvoldoende, dan kan zulk een schip worden gelijk gesteld met een vaartuig, voorzien van eene onzuivere pas.

De laatste zijn steeds aan quarantaine onderworpen.

Deze is voor *pest* bepaald op 10—15 dagen, voor *geele koorts* op 5—7 dagen en voor *cholera* op 3—5 dagen.

Deze tijd kan naar omstandigheden verlengd of verkort worden.

De gezondheidsraad beslist of alleen een observatie-quarantaine dan wel eene „quarantaine de rigueur" moet worden toegepast.

Aan schepen met zuivere passen, vrij van ziektegevallen, buiten gemeenschap met besmette schepen gebleven en in voldoenden hygienischen toestand verkeerende, wordt practica verleend.

Een van de meest heilzame gevolgen van het congres is de zending van geneesheeren naar de Levant, die niet alleen belast zijn met het geven van de noodige inlichtingen aan de respectieve regeringen omtrent den gezondheidstoestand binnen hun gebied, maar tevens met het opsporen der oorzaken van de ziekten, en met het aangeven der middelen om deze te bestrijden.

ENGELAND.

In Engeland is nog steeds van kracht de wet van 1825, waarbij

aan de hooge regering de magt wordt toegekend quarantaine-maatregelen toe te passen op schepen, die gedurende de reis lijders aan besmettelijke ziekten aan boord hadden, deze bij aankomst medevoeren, of, onder verdenking van besmet te zijn, binnen vallen.

De sanitary act van 1866 kent daarenboven aan de regering de bevoegdheid toe de noodige maatregelen, bij het voorkomen van cholera en andere besmettelijke ziekten, te treffen.

Ingevolge art. 9 dezer act kunnen lijders aan eene besmettelijke ziekte van het schip naar een ziekenhuis worden vervoerd.

Den 29sten Julij, den 3den en 5den Augustus 1871 werd o. a. bevolen alle schepen, afkomstig uit door cholera besmette plaatsen, te onderzoeken. Indien choleralijders, lijken of besmette voorwerpen aan boord zijn, is de schipper verpligt te ankeren op de plaats, door de bevoegde magt aan te geven, en buiten gemeenschap met den wal te blijven, tot dat het onderzoek heeft plaats gehad.

De opvarenden, die bevonden worden niet aan cholera te lijden, worden onmiddelijk tot het vrije verkeer toegelaten. De *lijders* worden naar een hospitaal vervoerd, de besmette voorwerpen gedesinfecteerd of vernietigd, en het schip ontsmet.

De tolbeambten hebben de bevoegdheid een besmet schip aan te houden, tot dat het onderzoek heeft plaats gehad.

Schippers van vaartuigen, waarop lijders aan cholera voorkwamen, mogen de havens niet binnenvaren, vóórdat de kleederen en het beddegoed van deze zijn vernietigd of onschadelijk gemaakt.

Overtredingen worden gestraft met eene geldboete de som van f 240 niet te boven gaande.

Ingevolge de public health act van 10 Augustus 1872 zijn in alle steden en ook op het platte land „sanitary authority's" ingesteld. Deze hebben in de zeehavens en ook te Londen tevens het toezigt op aankomende en vertrekkende schepen, en zijn belast met de uitvoering van alles wat met het oog op de volksgezondheid vroeger aan andere ligchamen was opgedragen.

BELGIE.

De wet van 18 Julij 1831 geeft aan de Belgische regering de bevoegdheid quarantaine-maatregelen toe te passen op schepen en personen, die uit plaatsen komen waar besmettelijke ziekten heerschen.

Bij Koninklijk besluit van Junij 1851 is bepaald, dat schepen, van waar ook komende, onmiddelijk worden toegelaten, wanneer de schippers schriftelijk verklaren, dat de opvarenden bij het vertrek gezond waren, en dat gedurende de reis geene besmettelijke ziekte voorkwam.

In het tegenovergestelde geval kan eene quarantaine van drie dagen worden opgelegd.

Over 't algemeen bestaat de quarantaine in Belgie meer in naam dan indedaad. Een lazaret wordt te Antwerpen of in hare nabijheid niet aangetroffen.

PORTUGAL.

De quarantaine-bepalingen in Portugal zijn vervat in een Koninklijk besluit van Januarij 1837. Later heeft dit rijk zich aangesloten bij de internationale conventie van 1853.

De maatregelen voorgeschreven bij de wet van 14 Januarij 1864 worden met bijzondere gestrengheid toegepast.

Schepen komende uit *besmette* havens zijn onderworpen aan eene quarantaine van 12 dagen voor pest, van 8 dagen voor geele koorts en van 5 dagen voor cholera, terwijl die tijd voor schepen, uit *verdachte* havens tot 8, 5 en 3 dagen wordt verkort.

De tijd van de reis wordt niet in rekening gebragt.

Bij het *voorkomen* aan boord van eene andere besmettelijke ziekte wordt eene observatie-quarantaine van 5 dagen opgelegd.

Op den linkeroever van den Taag te *Torre Velha*, tegenover Lissabon, is een drijvend en een aan den wal gebouwd lazaret.

TURKIJE.

Vóór de algemeene regeling der quarantaine in Turkije (1838) waren de maatregelen, die tegen de verspreiding van besmettelijke ziekte door zeeschepen genomen werden, beperkt tot enkele plaatsen. De bepalingen van 1838 hebben alleen betrekking op de pest, niettegenstaande dit land meer dan eens hevig door cholera werd geteisterd.

De gezondheidspassen zijn *zuiver*, *verdacht* of *onzuiver*. In het eerste geval wordt practica verleend, in het tweede 15 dagen en in het derde 20 dagen quarantaine opgelegd.

Alle verdachte goederen worden in een lazaret gebragt en gedesinfecteerd.

Later is te Constantinopel de quarantaine ook toegepast op *geele koorts* en *cholera*, en heeft Turkije zich bij de conventie van 1853 aangesloten.

Met het toezigt op de uitvoering dezer maatregelen is een „*Conseil supérieur de santé international*" te Constantinopel belast. Deze raad bestaat voor de helft uit afgevaardigden van de verschillende gezantschappen der Europesche Staten, met adviserende stem en regt van initiatief.

Het lazaret, bestemd voor schepen uit de Middellandsche zee komende, is aan de Dardanellen en, voor die uit de Zwarte zee afkomstig, aan de asiatische zijde van den Bosphorus gelegen.

Als gevolg van de internationale conferentie te Constantinopel (1866) werd den 19den Januarij 1867 door den gezondheidsraad een reglement ter zake van cholera vastgesteld, waarbij is bepaald, dat de quarantaine bij cholera zal bestaan in maatregelen van afzondering, zuivering en desinfectie, zoowel bij aankomst over land als over zee.

De duur der quarantaine voor schepen is bepaald op 10 dagen, maar kan worden verkort, indien het schip een gezondheidsbeambte aan boord heeft, en meer dan 10 dagen reis heeft.

De reizigers van schepen, waarop cholera of cholera diarrhoea is voorgekomen, worden ontscheept, en houden in een lazaret 10 dagen quarantaine.

De gebruikte voorwerpen, kleederen enz. worden ontsmet; de koopwaren zijn niet aan desinfectie onderworpen.

PRUISSEN.

De quarantaine-bepalingen in Pruissen dagteekenen van 30 April 1847. Zij hebben alle betrekking op schepen komende uit de Middelandsche zee en de Levant, voor zoover de plaats van vertrek besmet is door pest of geele koorts.

Indien tien dagen vóór de aankomst geen geval van geele koorts op het schip voorkwam, wordt practica verleend.

Naar omstandigheden wordt observatie-quarantaine te Swinemunde of quarantaine met ontscheping voorgeschreven.

De laatste moet aan eene inrigting in Denemarken of elders gehouden worden, wegens gemis van lazaret in Pruissen.

Met betrekking tot *pest* wordt quarantaine toegepast op schepen, die met zeer verdachte lading komen uit besmette havens, die zieken of sterfgevallen aan boord hadden, of met besmette schepen in aanraking waren.

Schepen, die bij aankomst lijders aan *geele koorts* aan boord hebben, en waarop in de laatste 10 dagen personen aan die ziekte geleden hebben of gestorven zijn, worden onderworpen aan quarantaine.

Voor *cholera* was reeds, bij een regulatief van 8 Augustus 1835, eene observatie-quarantaine van 4 dagen bepaald.

Bij besluit van den 25sten Februarij 1848 werden de dagen van de reis daarbij in mindering in rekening gebragt, indien gedurende dien tijd geen cholera aan boord is voorgekomen en de gezondheidstoestand der bemanning voldoende is. (*)

OOSTENRIJK.

Volgens het „Allgemeines Reglement für die Seesanitäts Verwaltuug" van 13 December 1851 wordt quarantaine alleen toegepast met betrekking tot pest en geele koorts.

Oostenrijk heeft zich slechts gedeeltelijk aan de internationale conventie aangesloten.

RUSLAND.

Voor de Oostzeehavens komen de quarantaine-bepalingen in Rusland in hoofdzaak met die van Pruissen overeen. Schepen met verdachte gezondheidspassen met betrekking tot pest moeten, vóór zij opzeilen naar eene Russische haven, quarantaine houden te Kanso, een eiland in het Kattegat.

In de havens van de Zwarte en Kaspische Zee worden strengere maatregelen, ook met het oog op *cholera*, genomen.

ITALIE.

De grondslag van de regeling der quarantaine in Italie is de internationale conventie en het daarbij gevoegde quarantaine-reglement. Eene nieuwe wettelijke regeling wordt dáár voorbereid.

SPANJE.

De wet van 28 November 1855 beheerscht de quarantaine-bepalingen in Spanje.

Schepen met schoone gezondheidspassen uit de Levant komende zijn aan eene observatie-quarantaine van 8—10 dagen onderworpen. Aan vaartuigen, die tusschen 1 Mei en 30 September uit

(*) In de laatste jaren is het *revisie-stelsel* bij cholera van toepassing verklaard. Hierover nader.

de Golf van Mexico vertrokken zijn, wordt eene quarantaine van 7 dagen opgelegd. Zijn deze tusschen 30 September en 1 Mei vertrokken, dan wordt dadelijk practica verleend.

Schepen met onzuivere gezondheidspassen met betrekking tot pest en geele koorts worden in geen haven van het Schiereiland toegelaten, maar moeten naar de quarantaine-inrigtingen te Vigo of Port-Mahon opzeilen.

Met betrekking tot cholera worden schepen met onzuivere passen aan eene observatie-quarantaine van 5 dagen onderworpen. Zijn er echter cholera zieken aan boord, dan worden strengere maatregelen genomen.

Bij typhus, pokken, dysenterie en andere infectie ziekten, gedurende de reis, kunnen naar omstandigheden voorschriften worden gegeven.

HAMBURG.

Door de quarantaine acte van 22 December 1856 zijn de vroegere strengere bepalingen afgeschaft.

Schepen komende uit havens besmet door pest of geele koorts worden te Cuxhaven onderzocht door een ambtenaar der quarantaine.

Blijkt het schip verdacht dan heeft een onderzoek plaats door een geneeskundige, die eene verklaring omtrent de noodige maatregelen afgeeft.

Indien op het schip pest of geele koorts voorkomt, dan wordt het van de Elbe naar een quarantaine-plaats verwezen.

Aan den quarantaine-ambtenaar wordt een uitgebreide magt tot bescherming der openbare gezondheid gegeven.

LUBECK.

Soortgelijke bepalingen gelden voor Lubeck en zijn vastgesteld den 10den October 1857.

GRIEKENLAND.

In Griekenland zijn nog in November 1873 strengere bepalingen tegen cholera vastgesteld. Een cordon op de grenzen aan de landzijde; quarantaine aan de zeezijde.

Uit het bovenstaande blijkt: 1o. dat nog geene regering er toe

is overgegaan om deze den handel steeds in meer of mindere mate beperkende bepalingen in te trekken, maar tevens, dat er bij de verschillende natiën een groot onderscheid bestaat in de opvatting van hetgeen wordt vereischt, om de verspreiding der ziekte door middel van de scheepvaart tegen te gaan, en 2_o. dat de aard der quarantaine-maatregelen gelijken tred houdt met den vooruitgang der wetenschap op het gebied der kennis van de verspreiding der besmettelijke ziekten.

Het in stand houden der quarantaine-bepalingen vindt zijn grond in de bij de meeste deskundigen gevestigde overtuiging, nog versterkt door de uitspraak der internationale conferentie te Constantinopel dat: „de restrictieve maatregelen, mits deze vooraf bekend zijn en behoorlijk worden toegepast, veel minder nadeel toebrengen aan den handel en de internationale betrekkingen, dan de verwarring, die in den handel en de nijverheid wordt te weeg gebragt bv. door de invasie van cholera."

Het verschil in toepassing is hoofdzakelijk een gevolg van het meer of minder gevaar, waaraan de nabij of ver van den besmettingshaard gelegen streken blootstaan.

In Europa bv. is er meer grond voor de toepassing der quarantaine in het Z. O. dan in het N. W. gedeelte.

Nederland, met zijne uitgebreide scheepvaartbetrekkingen, was een der eerste staten van Europa, die in het begin dezer eeuw wettelijke bepalingen betreffende de quarantaine in het leven riep; maar is tevens een der laatste die er toe overgaan om deze naar de eischen van den tegenwoordigen tijd te wijzigen.

De quarantaine wordt in ons land nog steeds beheerscht door de *publicatie van* 10 *Januarij* 1805, *houdende het algemeen reglement tot wering van besmettelijke ziekten, welke door middel van de scheepvaart zouden kunnen worden overgebragt;* vastgesteld door het staatsbewind der Bataafsche republiek.

Deze publicatie komt in hoofdzaak hierop neder:

Bij het voorkomen van besmettelijke ziekten in het buitenland zijn de volgende voorschriften van toepassing.

Schepen van besmette plaatsen afkomstig mogen, storm of andere toevallen uitgezonderd, alleen binnenvallen in de gaten van Goedereede, Texel, het Vlie en Vlissingen.

Deze schepen moeten naar de quarantaine plaats verzeilen en daar zonder gemeenschap met den vasten wal 40 dagen blijven liggen. (Deze tijd kan echter door den minister van marine naar omstandigheden verkort, verlengd of geheel vernieuwd worden).

Indien op reis of bij aankomst geen zieken of sterfgevallen zijn voorgekomen, zal gedurende de quarantaine alleen voor luchtzuivering en reinheid van het schip zorg gedragen worden.

De voor besmetting vatbare of ongepermitteerde goederen moeten aan den wal ontpakt, gelucht en gedesinfecteerd worden.

Worden gedurende de reis of bij aankomst lijders of sterfgevallen aan besmettelijke ziekten waargenomen, dan moeten op het schip de noodige ontsmettings maatregelen genomen, en de ongepermitteerde goederen aan wal verbrand worden.

Schepen afkomstig uit besmette landen, ofschoon in de haven van vertrek geen besmettelijke ziekte voorkomt, zijn, vóór het binnenzeilen, onderworpen aan een onderzoek en verpligt daartóe op een aan te wijzen plaats te blijven liggen.

Bijna zonder uitzondering wordt bij iedere overtreding van de voorschriften der publicatie de doodstraf bedreigd.

Bij de koninklijke besluiten van 6 Julij 1831 n° 69 (Stbl. n° 21) en van 10 Augustus van 't zelfde jaar n° 31 (Staatscourant) zijn eenige voorschriften ter uitvoering dezer publicatie gegeven.

Een oppervlakkige beschouwing van dit reglement is reeds voldoende om tot de overtuiging te geraken, dat het niet meer aan de eischen van den tegenwoordigen tijd beantwoordt, in vele opzigten onuitvoerbaar is, en in zooverre het wordt opgevolgd, den handel onnoodig te zeer belemmert.

Eene enkele opmerking betreffende dit erfdeel onzer Bataafsche vaderen moge hier hare plaats vinden.

Schepen uit besmette plaatsen mogen alleen in de 4 genoemde zeegaten binnen vallen, derhalve niet in de Westereems, het Vriesche gat, de Maas, de Nieuwe Maasmond, het Brouwershavensche gat, de Roompot, het later te openen kanaal door Holland op zijn smalst enz.

't Zoude reeds genoeg zijn hierop te hebben gewezen om de onhoudbaarheid van deze voorschriften in het licht te stellen, en tevens aan te toonen, dat de bepalingen voor uitvoering nauwelijks vatbaar zijn. Deze worden dan ook thans in dit opzigt niet meer gehandhaafd.

Maar er is meer: in het reglement ontbreekt een voorschrift, bevelende de opname in een lazaret van lijders aan besmettelijke ziekten.

Behalve dat door eene evacuatie de levenskans der aangetasten meestal grooter wordt, en de opvarenden aan minder gevaar voor besmetting worden blootgesteld, heeft de ontscheping nog het

voordeel, dat een besmet schip alsdan eerst afdoende kan worden ontsmet, 't geen bij aanwezigheid van zieken niet uitvoerbaar is.

Eindelijk getuigt het reglement van eene middeneeuwsche gestrengheid, door bij bijna elke overtreding de doodstraf te bedreigen, die trouwens sedert eenigen tijd in Nederland is afgeschaft.

In het buitenland legt men bij soortgelijke overtredingen geldboete of ligte gevangenisstraf op.

Nadat in eene reeks van jaren sedert 1838, toen een scheepskapitein wegens overtreding der publicatie werd teregt gesteld voor het Hof van assises in de provincie Noord-Holland, maar niet werd schuldig verklaard, (*) geene overtreding der quarantaine tot vervolging had aanleiding gegeven, heeft den 23sten October 1873 voor het provinciaal geregtshof van Groningen de volgende zaak gediend.

De minister van marine bragt bij dagteekening van den 25sten Julij 1871 in de Staatscourant ter kennis, dat de cholera sedert 1 Julij te Petersburg belangrijk was toegenomen, en dien ten gevolge schepen, die, in een Nederlandsche haven binnen loopende, na 1 Julij eene der Noordelijke plaatsen van Rusland verlaten hadden, aan quarantaine waren onderworpen.

Een brik, na 1 Julij uit Kongshamm gezeild, ankerde den 12den September ter reede van Delfzijl. De gezagvoerder, door den loods in kennis gesteld met de te nemen maatregelen, heesch de geele vlag, doch verwijderde zich van het schip. Hij werd daarop vervolgd wegens overtreding der publicatie van 1805, doch door het hof ontslagen van alle regtsvervolging op grond:

1o. dat niet was gebleken, dat Kongshamm eene besmette plaats was, en

2o. dat het aan de schippers voorgeschrevene moet worden in acht genomen in de zeegaten vroeger genoemd, maar dat onder deze het zeegat van Delfzijl niet voorkomt.

Men heeft hier twee voorbeelden, die aantoonen, hoe deze quarantaine-bepalingen in den regel straffeloos kunnen worden overtreden, en indedaad geen waarborg geven tegen het overbrengen van besmettelijke ziekten door zeeschepen.

Een gevolg hiervan is dan ook het feit, dat slechts uiterst zelden de beslissing van den regter wordt ingeroepen, niettegenstaande de bepalingen bijna dagelijks worden overtreden.

In *Nederlandsch Indie*, waar tot voor weinige jaren geene qua-

(*) Mr. A. Oudeman, Tijdschrift van het Ned. Regt VI.

rantaine-maatregelen werden toegepast, heeft de gouverneur generaal in 1871 in hoofdzaak de volgende algemeene bepalingen vastgesteld:

Schepen waarop besmettelijke ziekten geheerscht hebben of heerschen en de vaartuigen, komende van besmette plaatsen, mogen geen gemeenschap hebben met den wal of met op de reede liggende schepen.

Onmiddelijk na aankomst wordt het schip onderzocht door een geneeskundige, die van zijne bevinding onverwijld kennis geeft aan de bevoegde autoriteiten.

De gezagvoerder is verpligt onmiddelijk stipt uitvoering te geven aan de voorschriften hem door de bevoegde magt gegeven.

De koloniale raad te Curaçao heeft op het einde van het vorig jaar eene verordening aangenomen, waarbij voorzorgs- en quarantaine-maatregelen worden vastgesteld tot wering van besmettelijke epidemische ziekten, welke door de scheepvaart naar deze Kolonie kunnen worden overgebragt.

Waar de overzeesche bezittingen op die wijze voorgaan op den goeden weg, zal daar het moederland achter blijven?

Reeds lang is de regering en vertegenwoordiging in Nederland overtuigd van de noodzakelijkheid, dat de publicatie van 1805 door mildere bepalingen behoort te worden vervangen.

In het zittingjaar 1858—59 werd door den Minister van Binnenlandsche Zaken een wetsontwerp bij de Kamer ingediend, houdende algemeene bepalingen tot wering van besmetting op zeeschepen.

Daarbij werd voorgesteld, dat alle verdachte schepen aan een gezondheidsonderzoek onderworpen en de besmet bevondene moesten worden behandeld op de wijze, bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur te bepalen.

Dit zoude, volgens de memorie van toelichting, eene vereenvoudigde wijziging der quarantaine maatregelen zijn, als integrerend deel eener goede gezondheidspolitie.

Het oordeel van de kamer over dit wetsontwerp luidde ongunstig. Volgens het voorloopig verslag regelde het onderwerp te weinig, en miste zelfs den grondslag eener regeling, terwijl eene zoo onbeperkte magt aan de regering niet kon gegeven worden.

Het onderwerp kwam niet in openbare beraadslaging.

Deze zaak bleef daarop rusten tot het zittingjaar 1863—64, toen door de ministers van marine en binnenlandsche zaken op nieuw een wetsontwerp werd ingediend, dat de intrekking der publicatie van 1805 ten doel had.

Dit voorstel geschiedde, zoo luidde de memorie van toelichting, op grond van de feitelijke opheffing der quarantaine-verordeningen bij verschillende zeevarende natiën, en van het geheel in onbruik geraken der quarantaine-inrigtingen hier te lande.

Van de zijde der 2de kamer werd tegen deze intrekking groot bezwaar geopperd, vooral omdat niets voor de veranderde bepalingen werd in de plaats gesteld.

Zij wees er met nadruk op, dat nog geene regering daartoe had kunnen besluiten, en vestigde tevens de aandacht op het gevaar, dat ons land door andere staten verdacht zou worden verklaard, zoodra wij alle bepalingen buiten werking stelden.

Het gevolg was verwerping van het wetsvoorstel.

Sedert dien tijd bleven de quarantaine-bepalingen in ons land onveranderd van kracht.

Deze zijn zelfs in de wet tot voorziening tegen besmettelijke ziekten onaangeroerd gelaten, zoo als blijkt uit art. 10 dier wet: „onverminderd de *wettelijke verordeningen betreffende quarantaine*, zijn schippers van vaartuigen, waarin zich een lijder aan eene der ingevolge art. 1 dezer wet als besmettelijk aangeduide ziekten bevindt, of waarin iemand in de laatste 14 dagen aan eene dier ziekten geleden heeft of gestorven is, gehouden, vóór het binnen varen van eene gemeente, waar zij willen vertoeven of aanleggen, daarvan kennis te geven aan den Burgemeester. Zij zijn verpligt met hun vaartuig de door hem aan te wijzen ligplaats in te nemen, en aldaar zonder gemeenschap met den vasten wal te verblijven, totdat ontsmetting overeenkomstig art. 25 heeft plaats gehad."

Dit artikel is voorzeker een krachtig wapen tegen de verspreiding van besmettelijke ziekten door de scheepvaart in 't algemeen en in zekeren zin ook door de zeeschepen.

De vaartuigen zijn echter eerst aan deze bepalingen onderworpen bij het *binnenvaren der gemeente*.

Besmette zeeschepen, op eene reede geankerd, die gemeenschap hadden met den wal, *waar zij niet willen vertoeven*, en toch groote schade kunnen aanrigten, vallen buiten het bereik der strafbepaling op de overtreding van dit artikel gesteld.

Er ontbreekt dus blijkbaar een schakel in den keten der maatregelen, tegen verspreiding van besmettelijke ziekten door de scheepvaart.

Men bewere niet, dat de publicatie van 1805 aanvult 't geen in dit opzigt aan de wet van 1872 ontbreekt. Bij een naauwkeurig onderzoek zal ieder overtuigd worden, dat de publicatie het doel niet

bevordert, en dat deze als niet meer tot onzen tijd behoorende, als onpraktisch en onuitvoerbaar, buiten werking moet worden gesteld.

De vraag rijst evenwel of in dat geval het voorschrift van art. 10 voldoende is te achten.

Wij meenen deze ontkennend te moeten beantwoorden.

Art. 10 heeft toch alleen betrekking op schepen, waarin zich lijders aan eene besmettelijke ziekte bevinden of gedurende de laatste dagen zijn voorgekomen, en laat overigens het binnenvaren vrij van vaartuigen, die verdacht zijn met het oog op de plaats van herkomst, den aard der lading, en den hygienischen toestand van het schip.

Maar bovendien is de wet van 1872 niet van toepassing op alle ziekten, die in de termen van quarantaine vallen, als: geele koorts, besmettelijke oogziekten enz.

Er bestaat dus voldoenden grond voor het vaststellen van eenige voorschriften, die vooral op zeeschepen van toepassing zijn.

In de eerste plaats is het noodzakelijk, dat van regeringswege toezigt worde gehouden op aankomende en vertrekkende zeeschepen.

De regering behoort de magt te hebben zeeschepen aan een gezondheidsonderzoek te onderwerpen, wanneer deze komen uit besmette havens of wanneer eene ziekte als geele koorts, cholera, dysenterie, typhus, pokken en besmettelijke oogziekte aan boord voorkomt, of is waargenomen.

Worden schepen bij dit onderzoek in een toestand gevonden, die gevaar voor de gezondheid der opvarenden of anderen doet vreezen, dan moet zulk een schip onmiddellijk buiten gemeenschap met den wal gesteld kunnen worden, totdat de noodig geachte maatregelen zijn toegepast.

Besmet bevonden schepen moeten door de bemanning verlaten, ontsmet, en de voorwerpen, die met de lijders in aanraking waren, onschadelijk gemaakt worden.

De opvarenden, die niet lijden aan een der genoemde ziekten, kunnen onbelemmerd aan den wal worden toegelaten.

Worden deze daarna aangetast, dan is de tijd daar, om de wet tot voorziening tegen besmettelijke ziekten toe te passen.

De zieke schepelingen moeten onder behoorlijke voorzorgen aan den wal worden afgezonderd en behandeld.

Verdachte schepen, die in een ongunstigen hygienischen toestand verkeeren, moeten onder de noodige voorzorgen worden gelost en daarna ontsmet.

Daardoor zal tevens de toepassing der regelen van de hygiëne op de koopvaardijschepen worden bevorderd.

Het zal toch een spoorslag zijn voor de gezagvoerders hiermede rekening te houden, wanneer zij weten, dat hiervan voor een groot deel de toepassing der belemmerende bepalingen afhangt.

Het ligt voor de hand, dat bij het vaststellen van bedoelde voorschriften tevens in elke zeehaven moet worden voorzien in eene gelegenheid tot afzondering en verpleging van lijders aan besmettelijke ziekten, en tot ontsmetting van schepen en besmette voorwerpen.

Tegen het daarstellen van zulk eene gelegenheid bestaat thans te minder bezwaar, nu daardoor tevens wordt voldaan aan het voorschrift van art. 7 der meergenoemde wet.

De *observatie-quarantaine* voor verdachte schepen moet in dezen tijd geheel ter zijde worden gesteld. Zij heeft haar regt van bestaan grootendeels verloren, omdat daardoor, zooals boven is aangetoond, dikwijls het tegenovergestelde wordt bewerkt van 't geen men beoogt.

Men stelt toch het gezond gebleven deel der equipage bloot aan het gevaar van te worden aangetast, een proef, die uit het oogpunt van humaniteit niet te wettigen, van het wetenschappelijk standpunt niet te verdedigen is, en de noodlottigste gevolgen kan na zich slepen.

Maar bovendien geeft eene observatie gedurende weken, zelfs indien in dat tijdsverloop de gevreesde ziekte zich niet vertoont, volstrekt geen waarborg tegen de verspreiding der ziekte na het openen der luiken, bij het lossen enz. Zulk eene teleurstelling werd bij de *Anne Marie* ondervonden.

De observatie-quarantaine moge voor landen nabij de bakermat der besmettelijke ziekte nog in een enkel opzigt zijn te verdedigen, voor onze streken moet deze bepaald worden ontraden.

De maatregelen moeten meer gerigt zijn tegen het schip als besmettingshaard, en tegen de besmette personen als dragers der smetstof.

Daarom vooral moet het verkeer door de scheepvaart meer worden bewaakt, dan dat over land.

Mogen de regelen daartoe in ons land spoedig gesteld worden!

's Hage, Mei '74. Dr. B. Carsten.

NASCHRIFT.

Sedert het schrijven van het bovenstaande is te Weenen, gedurende de maand Julij ll. eene internationale sanitaire conferentie gehouden.

In deze conferentie, waaraan door de Nederlandsche gedelegeerden, Dr. H. van Cappelle en H. L. Reeder, officier van gezondheid 1ste klasse bij Z. M. Zeemagt, werd deelgenomen, is ook de quarantaine-quaestie, hoofdzakelijk met het oog op cholera asiatica, behandeld met eene naauwgezetheid, die het belang van dit onderwerp vordert.

Ik acht het daarom niet overbodig hier in 't kort den uitslag der discussien over dit onderwerp mede te deelen.

Met betrekking tot de land-quarantaine besliste men met eene groote meerderheid, dat zij onuitvoerbaar en nutteloos is, wegens de talrijke en steeds toenemende middelen van verkeer.

Omtrent de quaestie der zee-quarantaine waren de gevoelens der vergadering verdeeld.

Aan de eene zijde (de meerderheid) was men van meening dat quarantaine-maatregelen voor zeeschepen alleen in die havens wezenlijk nut kunnen aanbrengen, die als de voornaamste punten van inval der cholera te beschouwen zijn, nl. de havens der Roode en Caspische Zee. Wanneer de cholera deze punten heeft overschreden zouden quarantaine-maatregelen in Zeehavens van Europa nutteloos zijn, wegens de verkeermiddelen te land, die haar alle waarde ontnemen. Onder die omstandigheden zoude de quarantaine in de havens van Europa moeten worden vervangen door een streng geneeskundig onderzoek van ieder schip, dat van eene besmette plaats komt.

Eene groote minderheid (de afgevaardigden van Frankrijk, Turkije, Egypte, Portugal, Griekenland, Servie, Rumenie, Zwitserland, Luxemburg en Spanje) bleef evenwel voor het behoud van strenge quarantaine-maatregelen, ook in Europa, gestemd.

Het gevolg van deze uiteenloopende meeningen was het aannemen van twee stelsels: *A.* dat van geneeskundig onderzoek (in Duitschland bekend onder den naam van stelsel van revisie (*Revisions system*) en *B* dat van strenge quarantaine.

De verschillende regeeringen zouden uit beide stelsels eene keuze kunnen doen, met dien verstande, dat zij zich, ter bevordering van gelijkvormigheid in de toepassing der maatregelen, voor een dezer stelsels zouden moeten verklaren.

Het *stelsel van geneeskundig onderzoek* (Revisions system) komt hierop neder.

In iedere handelshaven is eene sanitaire autoriteit, die door officieele mededeelingen op de hoogte wordt gehouden van den gezondheidstoestand der door cholera besmette havens, belast met het onderzoek van besmette en verdachte schepen.

Blijkt daaruit, dat *geene* gevallen van cholera *zijn voorgekomen*, dan wordt het schip tot het vrije verkeer toegelaten.

In het tegenovergesteld geval worden de kleederen en de door de opvarende gebruikte voorwerpen ontsmet.

Zijn er *bij aankomst* gevallen van cholera aan boord, dan worden de zieken terstond naar een afgezonderd lokaal aan den wal vervoerd, de lijken onder de noodige voorzorgen van boord verwijderd, de opvarenden en het schip ontsmet.

Van de koopwaren worden alleen lompen en andere verdachte voorwerpen gedesinfecteerd.

Bij de toepassing der *strenge quarantaine* worden de volgende maatregelen voorgesteld:

a. Schepen uit besmette havens Deze zijn onderworpen aan eene observatie-quarantaine van 1—7 dagen.

Indien op het schip geen gevallen van cholera zijn voorgekomen en de reis 7 dagen duurde, wordt slechts eene quarantaine van 24 uren, die aan boord kan worden gehouden, opgelegd.

Bij gevallen van cholera gedurende de reis of bij aankomst van 't schip, worden de zieken in een afgezonderd lokaal aan den wal verpleegd, en de gezonden aan eene quarantaine van 7 dagen onderworpen. Het schip en alle verdachte voorwerpen worden gedesinfecteerd.

b. Schepen uit verdachte havens.

Schepen uit havens in de nabijheid van die, waar cholera heerscht, kunnen aan eene quarantaine van 5 dagen worden onderworpen.

C. andere bepalingen.

Schepen met landverhuizers, pelgrims en in 't algemeen alle schepen, die gevaar voor de volksgezondheid doen vreezen, worden onderworpen aan de bijzondere voorzorgs-maatregelen, die door de gezondheids commissie worden aangewezen.

Sept. '74. Dr. C.

DE TWEEDE JEUGD VAN EEN BELANGWEKKEND LAND.

Statistique de l'Egypte. Année 1873,
1290 *de l'Hégire.* — Le Caire 1873.

I.

Sedert eenige maanden ligt het boekdeel, welks titel wij hierboven afschrijven, voor ons, en bleven wij in gebreke daarvan melding te maken in dit tijdschrift. Het onderwerp trekt aan, doch levert eigendommelijke moeilijkheden voor den beoordeelaar op. Aantrekkelijk is het schouwspel der tweede jeugd en ontwikkeling van een land, waarvan in eene hooge oudheid als van het brandpunt van beschaving gewaagd werd, en dat thans, uit den eeuwenheugenden slaap ontwaakt, vol moed en hoop het ontwikkelingsproces der nieuwere beschaving van meet af aan begint. Maar bezwaarlijk is de beoordeeling van een werk gelijk het voor ons liggende, bij het ontbreken van elementen van vergelijking en toetsing, zonder welke eene beschrijving van sociale en politieke toestanden, ook al wordt ze door officieele rapporten en cijfers gestaafd, niet tot een objectief beeld is terug te brengen. In de laatste jaren is er over Egypte veel geschreven, te veel misschien, wanneer men in aanmerking neemt hoe sommige beschrijvingen van land en volk in de wereld gekomen zijn; doch de literatuur over dat land wordt schraal, wanneer men de archaeologische werken afzondert, en alleen naar vertrouwbare mededeelingen en beschrijvingen vraagt. De eigenaardige toestand van Egypte brengt mede, dat men bij de lezing van over dat land geschreven werken ongeveer op zijne hoede moet zijn alsof men het prospectus eener nieuwe industrieele onderneming onder de oogen had. Ook waar men officieele opgaven ontmoet, mag men die behoedzaamheid niet afleggen; „men weet zeer goed," schrijft Mr. N. J. den Tex in zijne brochure *Egypte en het Suez-kanaal*, „dat de waarheid steeds zooveel mogelijk bedekt wordt gehouden. Ik bezigde daar-

voor in Egypte een hard woord, toen ik zelf soms de onaangenaamheden ondervond van dat gebrek aan waarheid, — ik noemde de leugen in Egypte het officieele gedeelte der nieuwstijdingen."

Met deze moeilijkheden voor oogen, zullen wij er ons toe bepalen om van het werk een zoo getrouw mogelijk overzicht te geven, en aan de hand van den zamensteller dezer statistiek in groote trekken te schetsen wat Egypte, deels ten gevolge van de energie der opvolgers van Mehemed-Ali, deels wegens zijne gunstige ligging aan den grooten handelsweg naar Indie, deels door buitengewoon gelukkige omstandigheden, in een betrekkelijk korten tijd geworden is.

Het werk is samengesteld door den heer E. de Regny, advocaat en secretaris van het plaatselijk bestuur te Alexandrie, sedert eenigen tijd geplaatst aan het hoofd van het centraal bureel van statistiek in Egypte, en als zoodanig afgevaardigd naar het Statistisch Congres te St. Petersburg. De schrijver heeft zijne sporen op het gebied der statistiek reeds verdiend. Schoon het voor ons liggend boekdeel den eersten jaargang vormt van de jaarlijksche statistiek van Egypte, op last van den Onderkoning opgemaakt en door den minister van Binnenlandsche Zaken uitgegeven (*), is het niet het eerste werk van denzelfden aard, dat wij van de hand des heeren de Regny bezitten. Reeds driemaal, in 1870, 1871 en 1872 gaf hij eene *Statistique de l'Egypte* in het licht, welke, verre van op den naam van volledig aanspraak te kunnen maken, toch vele wetenswaardige bijzonderheden bevatte, en vooral voor de steden van Neder-Egypte, voor de handelsbeweging op de noordkust, en meer bepaaldelijk voor alles wat zijne woonplaats Alexandrie, de eigenlijke commercieele hoofdplaats van het land aangaat, met zorg en nauwkeurigheid verzamelde données inhield. Deze uitgave was niet officieel, maar wordt door den schrijver op het titelblad aldus omschreven: „*d'après des documens officiels recueillis, mis en ordre et publiés sous le patronage du Khédive.*" De statistiek van 1873, de eerste officieele, is echter veel vollediger, en ook meer stelselmatig ingericht dan

(*) In het als voorrede geplaatste verslag van den minister aan den Onderkoning wordt gezegd: »*Votre Altesse a voulu que le résultat de nos travaux statistiques fût régulièrement livré à la publicité, non seulement dans la langue nationale, mais encore de manière à être compris de l'étranger. C'est dans ce but qu'a été rédigé le recueil que je viens présenter à votre Altesse.*«

deze eerste proeven uit den aard der zaak konden zijn. Zonder de eigene waarde daarvan te verkleinen, stellen wij die drie eerste boekdeeltjes vooral op prijs, omdat zij de leerschool zijn geweest, waarin de samensteller van het dikke vierde deel, — het eerste van de officieele, nieuwe serie, — zich gevormd heeft, en hem in de gelegenheid hebben gesteld, beter toegerust dan een eerstbeginnende de reeks der officieele bescheiden over Egypte te openen.

Wilden we van het gansche werk een overzicht leveren, dan zouden we meer ruimte in dit tijdschrift en meer geduld van den lezer behoeven dan wij durven vergen. Wij schiften daarom; laten bij voorbeeld alles wat de beweging door het Suez-kanaal en de beteekenis van Egypte als handelstrechter tusschen Europa en Indie, welke het sedert 1869 geworden is, betreft buiten beschouwing, om ons te bepalen tot de reeds tot onginning gekomen hulpmiddelen van het land zelf, tot hetgeen voor de intellectueele ontwikkeling der natie wordt gedaan, tot den toestand der financien en de eigen handelsbetrekkingen met naburige en verafgelegen landen.

Een enkele blik op de kaart is voldoende om de uitstekende ligging van Egypte voor het handelsverkeer op te merken. Van het zuiden tot het noorden door het vruchtbare Nijldal doorsneden, in het bezit van goede havens zoowel ten noorden aan de Middellandsche Zee als op de oostkust, heeft het de dubbele gelegenheid om de producten van zijn eigenen vruchtbaren bodem naar het zuiden van Europa, de Levant, de noordkust van Afrika en de kusten van Arabie te vervoeren, en de stapelplaats te zijn van de producten uit het meer en meer bekend wordend binnenland van Afrika, die als grondstoffen voor vele takken van Europeesche industrie dienen. Een land, door de natuur zoo zeer bevoorrecht, behoeft slechts kapitaal, — of krediet, — ondernemingsgeest en goede wegen om tot een hoogen trap van welvaart te geraken; maar vooral heeft het behoefte aan eene regeering die 's lands belangen goed inziet, die de oogen verder slaat en de handen beter gebruikt dan het noodlot aan de meeste Oostersche potentaten en Mahomedaansche vorsten gemeenlijk schijnt te vergunnen. Aan eene energieke regeering heeft het gelukkig Egypte in de laatste dertig jaren niet ontbroken. Sedert Mehemed-Ali aan de overheersching der Mamelukken een einde maakte en in 1841 van den zwakken Sultan eene zekere mate van onafhankelijkheid had weten

te verkrijgen, zijn de beheerschers van Egypte, zijne opvolgers, er altijd op bedacht geweest de hulpbronnen van het land te ontwikkelen en den vooruitgang op politiek gebied te doen samengaan met vooruitgang op commercieel en materieel terrein. Wel is de mate van vruchtbare werkdadigheid der pogingen van de Onderkoningen in dat tijdvak niet altoos dezelfde geweest. De kultuurondernemingen van Mehemed-Ali verrieden meer de vaste hand van den wakkeren soldaat dan het kalme overleg van den vreedzamen en bedachtzamen hervormer; zijn opvolger Abbas, — Ibrahim, de aangenomen zoon en onmiddellijke opvolger van Mehemed-Ali, regeerde het land slechts weinige maanden, — gaf daarentegen noch van het een noch van het ander bewijzen. De laatste Onderkoning van Egypte, Mohamed Said Pacha, en de tegenwoordige, Ismael Pacha, — al bezwaarde de eerste door onoordeelkundige spilzucht de financien des lands bovenmatig, — hebben veel voor de ontwikkeling van hun land in eene goede richting en met goede vruchten verricht, en het valt niet te betwijfelen of de aanstaande Onderkoning zal dienzelfden goeden weg volgen. De omstandigheid dat de troonsopvolger, Ismael Zaddik Pacha, tegenwoordig de functien van minister van binnenlandsche zaken vervult, — terwijl in meer beschaafde landen de prinsen van den bloede in den regel geene administratieve betrekkingen bekleeden dan die met het legerbestuur in verband staan, — mag althans hieromtrent als een gunstig voorteeken worden aangeteekend. De beide laatste Onderkoningen, de tegenwoordige en diens voorganger, hebben zich vooral toegelegd op aanmoediging van landbouw en nijverheid, op verbetering van wegen en havens, op den aanleg van groote openbare werken ten behoeve van den handel, niet slechts van den transitohandel, ten behoeve waarvan vooral het Suez-kanaal dienen moet, maar van dien van het land zelf, op de hulpmiddelen en de behoeften van land en volk gegrond; zij deden dat door het aanleggen van spoorwegen en het verbeteren der gemeenschapsmiddelen van Egypte met de naburige landen.

Het eigenlijke Egypte bestaat uit drie groote deelen. Neder-Egypte, het kustland van de Middellandsche Zee, waarin de hoofdstad Kaïro (Mazr), Alexandrie, de deltahavens Damiette en Rosette, Port Saïd, Ismaïlia en Suez aan het Suez-kanaal, en El Aridsj nabij de grenzen van Syrie, gelegen zijn. Deze steden, welke eene oppervlakte in vierkante ellen beslaan van: Kaïro

9,284,000, Alexandrie 5 586,400, Damiette 852,732, Rosette 709,164, Ismaïlia 650,800, Port Saïd 513,600, Suez 350,000, vormen afzonderlijke gouvernementen (*mohafsas*); verder wordt Neder-Egypte verdeeld in zeven *moedirichs* of departementen, met prefecten aan het hoofd, als: Behera, Gizeh, Galioebieh, Charkieh, Menoefieh, Garbieh en Dakalieh. Zij bevatten, behalve de hierboven opgenoemden, 92 steden (waarvan de voornaamste zijn: Tanta met ± 60,000, Zagazig met ± 40,000, Damanoer met ± 25,000, Mansoera met 16,000, Chibin met 12,000, Gizeh met 10,000, Benha met 5000 inwoners), 2253 dorpen of gemeenten, en worden in 35 districten verdeeld. De inlandsche bevolking telde op 11 Maart 1872 (1 Moharam 1289) in de opgenoemde steden 562,618 (Kaïro 330,763, Alexandrie 164,718, Damiette 29,333, Rosette 14,992, Suez 11,098, Port Saïd 4,461, El Aridsj 2,284 enz.), in de *moedirichs* 2,637,536, in het geheel dus 3,200,164 zielen. De in Egypte gevestigde vreemdelingen telden, volgens deels juiste, deels globale opgaven der consulaten, een cijfer van 47,300 te Alexandrie, 19,100 te Kaïro, en 13,200 in het overige Egypte. Deze laatste opgave is gesplitst voor de drie provincien des lands.

De bebouwbare, althans de als zoodanig belaste gronden worden in de *moedirichs* van Neder-Egypte aldus opgegeven (in feddans van 4200 vierk. ellen):

Behera,	inl.	bevolk.	213,556;	feddans	364,240;
Gizeh,	„	„	253,745;	„	170,943;
Galioebieh,	„	„	190,964;	„	181,115;
Charkieh,	„	„	401,287;	„	404,493;
Menoefieh,	„	„	447,917;	„	352,253;
Garbieh,	„	„	629,763;	„	747,883;
Dakalieh,	„	„	500,304;	„	429,636.

In het tijdvak 1846—1871 vermeerderde de inlandsche bevolking in de *mohafsas* met 18.32 pCt.; van 1871 op 1872 had er eene vermindering plaats van 0.35 pCt. Die vermindering deed zich in alle steden voor, behalve te Rosette, Damiette en El Aridsj, waar de bevolking eene weinig beteekenende vermeerdering onderging of stationair bleef.

Midden-Egypte is verdeeld in twee *moedirichs:* Benisoeëf-Faioem en Minieh-Benimazar. Zij bevatten, in 10 districten, 6 steden en 414 dorpen en gemeenten met eene gezamenlijke bevolking van 604,774 zielen. De als bebouwbaar belaste oppervlakte bedraagt in:

Benisoeëf-Faioem,	inl.	bev.	279,678;	feddans	434,838;
Minieh-Benimazar,	„	„	325,096;	„	392,778;

De bevolking is vermeerderd, sedert 1846 met 15.37, sedert 1871 met 0.86 pCt. Belangrijke steden worden in Midden-Egypte niet gevonden.

Opper-Egypte eindelijk bestaat uit vier *moedirierhs:* Assioet (met de stad Sioet van 27,500 inwoners), Girgeh, Keneh, (met de steden Keneh van 13,200 en Kosseïr, de Roode Zee-haven van 1800 inwoners), Esneh. In 16 districten bevatten zij 15 steden en 672 dorpen of gemeenten, van welke laatsten er 14 gevonden worden op de in het oostelijke gedeelte gelegen groote oase. De als bebouwbaar belaste oppervlakte bedraagt in:

Assioet,	inl.	bev.	433,111;	feddans	421,102;
Girgeh,	„	„	378,237;	„	330,176;
Keneh,	„	„	297,614;	„	263,023;
Esneh,	„	„	131,740;	„	251,742.

De bevolking is vermeerderd sedert 1846 met 14.55, sedert 1871 met 2.04 pCt.

Van geheel eigenlijk Egypte bedroeg de bevolking op 11 Maart 1872 dus 5,172,061 zielen; van de 4,744,222 aan belasting onderworpen feddans waren er 4,624,221 in werkelijke kultuur, of 1,405,506 meer dan in het jaar 1812. Van deze uitgestrektheid werden in de jaren 1863—1872 alleen 327,485 feddans ontgind.

Verder behooren nog tot het Egyptische rijk het gouvernement der bezuiden Opper-Egypte gelegen kustlanden van de Roode Zee, met de havens Soeakin en Massoea en de provincie Taka; Soedan, door een afzonderlijken, te Kartoem gevestigden gouverneur-generaal bestuurd en in vijf *moedirierhs* (Kartoem, Dongola en Berber, Sennaar en Fazagloe, Kordofan en Bar-el-Abiad) verdeeld; het laatstelijk geannexeerde gebied der Equatoriale Meren (hoofdstad Gondokoro). De laatste, door Egypte voornamelijk aan het moedig en ondernemend bedrijf van Sir Samuel Baker gedankte aanwinsten van gebied, onbepaald als zij zijn en weinig bekend als land en volk tot nog toe zijn gebleven, schijnen echter niet als integreerende deelen van Egypte aangemerkt te kunnen worden. De statistiek laat haar althans ter zijde; nu en dan wordt zelfs over het vervoeren van handelsartikelen naar Kordofan, Sennaar, enz. gesproken als van goederen naar buitenslands uitgevoerd. Het laatstgenoemde gouvernement, dat der Equatoriale Meren, hetwelk zich over de landen van Denka, Bari, enz. uitbreidt, is trouwens eerst sedert weinige maanden gevestigd en aan den Britschen kolonel Gordon opgedragen. De kern van het land, die de meeste hulpbronnen aanbiedt, tot

welker ontwikkeling de laatste Onderkoningen zoo veel hebben gedaan, is en blijft het door de Nijl besproeide dal, dat ongeveer 2600 km. lang is, en waar de verschillende takken van landbouw-industrie, die niet slechts aan de behoeften der bevolking voldoen kunnen, maar voor een aanzienlijk gedeelte in de behoeften van het buitenland voorzien, van jaar tot jaar toenemen.

II.

De voornaamste uitvoerartikelen van Egypte zijn katoen, suiker en granen en peulvruchten. Men kent de geschiedenis van de katoenteelt in het land. In 1820 werd, onder begunstiging van Mehemed-Ali, door een Fransch planter de katoenplant aldaar geacclimateerd en de teelt breidde zich langzamerhand uit. De jaarlijksche uitvoer van katoen bedroeg omtrent 1861 nagenoeg 550,000 Egyptische quintalen (van 44.5458 kg.) Toen het uitbarsten van den Noord-Amerikaanschen burgeroorlog plotseling den aanvoer uit de zuidelijke staten der Unie naar de Engelsche markt stopte, werd de vraag naar Egyptische katoen dringender en de teelt nam groote afmetingen aan. Daar Engeland de grootste gebruiker van Egyptische katoen is, en de handel op Engeland hoofdzakelijk over Alexandrie gedreven wordt, zal het genoeg zijn de cijfers te vermelden, die de heer de Regny mededeelt van de uitvoeren van katoen uit die haven in de jaren 1862—1873, blijkens de opgaven van het douanekantoor. Die uitvoeren bedroegen in quintalen:

In 1862. . . .	721,052	In 1868. . . .	1,253,455
» 1863. . . .	1,181,888	» 1869. . . .	1,289,714
» 1864. . . .	1,718,791	» 1870. . . .	1,351,797
» 1865. . . .	2,001,169	» 1871. . . .	1,966,215
» 1866. . . .	1,288,762	» 1872. . . .	2,108,500
» 1867. . . .	1,260,946	» 1873. . . .	2,013,433

Reeds in 1870 voorzag Egypte, zooals uit eene opgave van de Britsche *Board of Trade* blijkt, voor ruim een negende gedeelte in de behoeften aan ruwe katoen van Engeland. Van de 11,949,157 aldaar ingevoerde quintalen waren er namelijk 1,283,037 uit Egypte afkomstig. De voornaamste verbruiker van Egyptische katoen na Engeland, doch met eene zeer groote tusschenruimte, is Frankrijk; daarop volgen Italie, Oostenrijk en Rusland. In 1870—1872 werden van de uit Alexandrie uitgevoerde katoen verzonden:

	in 1870.	in 1871.	in 1872.
Naar Engeland	996,798 q.	1,409,472 q.	1,667,385 q.
„ Frankrijk	78,035 „	135,954 „	186,426 „
„ Italie	80,400 „	167,037 „	143,964 „
„ Oostenrijk	58,151 „	116,867 „	91,140 „
„ Rusland	„	11,130 „	62,676 „

De Fransch-Duitsche oorlog bracht in de beide eerste jaren eenige verwarring in den gewonen loop van den katoenhandel van Egypte, doch die hervatte zich weldra. Wat vooral opmerking verdient, is de groote uitbreiding der directe verzending naar Rusland, waarschijnlijk een gevolg van het aanleggen van onmiddellijke versnelde communicatiemiddelen tusschen de beide landen.

De plotselinge zwelling der vraag naar Egyptische katoen had in 1861 en de eerstvolgende jaren een grooten invloed op de prijzen. Ter plaatse zelf bedroeg de prijs per q. in 1856—1861 gemiddeld 10 à 13 *talaris* (= 5 francs). In 1861 reeds begon hij op te loopen tot 17½, en klom tot in 1864 al meer en meer, zoodat hij zelfs 50 en 52 bereikte. In 1865 kwam er echter eenige kalmte, zoodat de prijs langzamerhand terugviel op 20 *talaris* per quintaal, welke tegenwoordig als de normale stand wordt aangemerkt. Het volgende overzicht wijst de maandelijksche schommelingen aan van den prijs (van *good fair*) in de jaren 1862—1872, per quintaal in *talaris:*

	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872
Januari . . .	16	35	44	37	41	26½	12½	22¼	22¾	14¼	20½
Februari . . .	16½	34	42¼	35	37½	26	15	24¼	22½	14¾	21¼
Maart	17½	32	42½	29	42	28½	18½	23	22	14½	20¾
April	18½	32	44	26	40	27½	23½	23½	22½	14¼	20¼
Mei	18	33¼	47	22½	36	26½	24½	22½	22¼	13½	20¾
Juni	18½	31	49	24	33	24	21½	23	21¾	15¼	21¼
Juli	22	30	50	30	37½	25	18½	24	20¼	17	21
Augustus . . .	25	35	52	27	36½	23	17½	24¼	17	16	20¾
September. . .	28	40	49	29	30	20	18	23½	17¼	16¾	20
October . , .	31	46½	44	33	33	16	19½	22	15½	19	18¼
November. . .	31	43	39	40	30	15½	19	22½	15½	17¼	18½
December . . .	32	43½	37	41	27	12½	19¾	22¾	14¾	18¼	19

De katoenteelt wordt hoofdzakelijk aangetroffen in Neder-Egypte en in het departement Benisoeëf-Faioem van Midden-Egypte. In de laatste jaren is ook met aanplanten van katoenboomen in Soedan een aanvang gemaakt. Die proeve is, uit het oogpunt van landbouw, uitstekend gelukt, doch heeft nog geen beduidenden invloed gehad op de statistiek van den uitvoer. In het Koptische

jaar 1587 (11 September 1870—10 September 1871) wordt geen hooger cijfer vermeld dan van 1855 quintalen katoen, uit de haven van Soeakin uitgevoerd, terwijl 2 quint. van uit Soedan den weg naar Alexandrie hadden gevonden.

De plaats welke de katoenteelt in het spreekwoordelijk vruchtbare Neder-Egypte inneemt blijkt uit de volgende opgaven:

DEPARTEMENTEN.	Als bebouwd belaste feddans.	Met katoen beteelde feddans.	Katoenoogst in 1871 (in quint.)	Geoogste quintalen p. feddan.
Behera	364,240	64,731	119,070	$1\frac{3}{4}$
Galioebieh. . . .	181,115	32,110	68,240	$2\frac{1}{8}$
Charkieh	403,493	125,000	437,500	$3\frac{1}{2}$
Menoefieh. . . .	352,253	72,939	218,917	3
Garbieh	747,883	237,258	711,774	3
Dakalieh	429,636	126,933	380,799	3
Benisoeëf-Faioem . (in Midd. Eg.)	434,838	20,026	30,078	$1\frac{1}{2}$

Van het departement Gizeh (met zijne als bebouwd belaste 170,943 feddans) ontbreken deze opgaven. De katoen wordt daar uitsluitend geteeld op de *daïra*, privaat-domeinen van den Onderkoning, domeinen Gizeh en Mit-Berri. Aldaar schijnt aan die kultuur meer zorg te worden besteed; althans wij vinden vermeld, dat de gemiddelde opbrengst der katoen per feddan bedraagt: op het domein Gizeh 6, en op het domein Mit-Berri $5\frac{3}{4}$ quintalen. Ruim het dubbele dus van de gemiddelde opbrengst op de andere plantaadjes, welke, blijkens bovenstaande opgave, niet meer dan 2.89 quintalen per feddan bedraagt.

De suikerkultuur is in Egypte van nog jonger dagteekening. Schoon reeds in 1833 eene opbrengst van 8584 quintalen verkregen werd, stond deze kultuur, die bijna uitsluitend op de privaat-domeinen van den Onderkoning, voornamelijk in het departement Minieh (in Midden-Egypte) gedreven wordt, min of meer op den achtergrond, en werd de ontwikkeling, die zij omstreeks 1858 verkregen had, gefnuikt door de hooge vlucht der katoenteelt. In 1853 werden 29,276 q. ruwe suiker naar Europa uitgevoerd; 29,943 in 1854; 24,056 in 1855; 14,237 in 1856; 25,000 in 1857; 28,251 in 1858; 23,517 in 1859; 11,681 in 1860; 14,184 in 1861; 13,226 in 1862. In 1863 bedroeg de uitvoer niet meer dan 7,657 q.; in 1864 daalde hij tot 2,300, in 1865 tot 1,544, in 1866 verder tot 1090.

Toen echter kwam er een gunstige keer in de productie, zoodat

in de volgende jaren de volgende cijfers van uitvoer doo r d Egyptische suiker werden bereikt:

In 1867 . . .	54,982	quint.	In 1870 . . .	283,828	quint.
» 1868 . . .	145,212	»	» 1871 . . .	356,468	»
» 1869 . . .	293,279	»	» 1872 . . .	456,851	»

De uitgevoerde suiker had de volgende bestemming:

	1870	1871	1872
Engeland	139,419	130,984	100,812
Frankrijk	106,579	155,815	243,886
Italië	23,002	28,769	85,262
Oostenrijk, Levant en Oosten.	14,828	40,900	26,891

In 1872 waren er op de privaat-domeinen van den Onderkoning 17 suikerfabrieken in werking, waarvan 10 in het departement Minieh, 3 in Esneh, 2 in Faioem, 1 in Assioet en 1 in Keneh. De grootste daarvan had eene geheele oppervlakte in terreinen van 332,133 vierkante ellen, de kleinste van 6,445; de gemiddelde oppervlakte bedroeg 100,000. Deze fabrieken konden met elkander jaarlijks 2,350,000 q. suiker opleveren. In Midden-Egypte waren toen nog vijf nieuwe fabrieken in aanbouw, welke 900,000 q. suiker zouden moeten leveren.

De voornaamste oorspronkelijke (zoo te zeggen) producten van het vruchtbare Nijldal, welke door Europa worden verbruikt, zijn granen en peulvruchten, waarvan groote hoeveelheden over Alexandrie, vooral naar Engeland en Frankrijk worden uitgevoerd. Daar de vruchtbaarheid des lands afhangt, vooral voor deze voortbrengselen, van de overstroomingen van de Nijl, welke den landbouwer de zorgen uit de hand neemt en de kosten bespaart van de productiviteit van den akker te onderhouden, staan de cijfers van uitvoer, — afgescheiden van den invloed, dien de stand der markt in Europa, en vooral in Engeland, waarheen omstreeks $\frac{9}{10}$ van de uitgevoerde granen bestemd zijn, daarop natuurlijk uitoefenen, — in rechte reden tot de mate der overstroomingen van de rivier in elk voorafgaand jaar. Zoo bedroeg die uitvoer in 1865 NIHIL, na eene onvoldoende overstorting van het Nijlslib in 1864. Echter hebben zoowel het toenemen der binnenlandsche consumptie als het veldwinnen der teelt van meer kostbare gewassen voor de Europeesche markt, die tegelijk minder ongestadig van oogst zijn, het peil van den uitvoer van granen en peulvruchten uit Egypte in het laatste tijdvak eenigszins verlaagd. De uit Alexandrie, de voornaamste haven voor het

verkeer met Europa, uitgevoerde hoeveelheden bedroegen in ardebs (van 133.6374 kg. (*)) in:

1853	965,793	1858	1,170,448
1854	1,015,686	1859	527,395
1855	1,674,852	1860	564,718
1856	1,561,448	1861	905,240
1857	752,573	1862	1,328,851

Deze opgaven betreffen alleen de granen; over de volgende jaren betreffen zij granen en peulvruchten:

JAREN.	GRANEN in ardebs van 133.6374 kg.	PEULVRUCHTEN in ardebs van 151.45572 kg.
1863	779,320	479,275
1864	88,109	56,750
1865	»	5
1866	12,535	249,282
1867	798,202	580,105
1868	1,147,147	854,171
1869	368,897	343,593
1870	14,991	346,898
1871	464,669	848,230
1872	867,728	485,733

Verder verdient onder de artikelen van uitvoer, schoon niet naar Europa, vermeld te worden het zout. Twaalf inrigtingen tot zoutbereiding bestaan in het land, meest allen in Neder-Egypte, werkende met 685 werklieden en 1368 lastdieren, en waarvan de jaarlijksche productie 72,200 ardebs (van 197.7477 liters) bedraagt. De voornaamste is die te Damiette, die 359 werklieden en 718 lastdieren bezig houdt en omstreeks 45,500 ardebs per jaar aflevert. De uitvoer heeft voornamelijk in het voorjaar plaats; van Gedda uit worden dan scheepsladingen zout naar Jemen, Aden en Indie vervoerd, welker hoeveelheid op 4 millioen quintalen, en waarde op 1 millioen francs worden geschat. Ook door middel van karavanen wordt veel zout uit de zoutpannen nabij Soeakin naar Abyssinie en de binnenlanden van Afrika vervoerd.

Niet alleen door het aanleggen van plantaadjes en het bouwen van eigen fabrieken trachtte de regeering, welker werkdadigheid, naar den Oosterschen trant, die van de natie bijna geheel over-

(*) Onder de omstandigheden die het vergelijken van statisticke opgaven betreffende Egypte bemoeilijken behoort het verschil van gelijknamige maten. De *ardeb* als inhoudsmaat = 197.7477 liters; de *ardeb* als gewicht houdt aan graan 133.6374 kg., aan peulvruchten 151.45572 kg., aan rijst 185.6085 kg.

vleugelt, de rijkdommen van Egypte te ontginnen; ook aanzienlijke sommen werden er voor openbare werken besteed, grootendeels werken ten nutte van den landbouw, terwijl er met veel kosten binnenlandsche gemeenschapswegen werden aangelegd en de bestaande, alsmede de havens verbeterd. Van het Suez-kanaal zullen wij in deze beschouwing niet opzettelijk spreken; hoe gewichtig die groote onderneming voor de wereld zijn moge, en met hoeveel recht de Egyptische regeering zich voor den aanleg daarvan ontzaglijke offers heeft getroost (*), van het zuiver Egyptische standpunt, waarop wij ons stellen, heeft dit grootsche werk minder belang dan hetgeen tot ontwikkeling van de hulpbronnen van het land zelf of tot uitbreiding van 's lands eigenen handel werd verricht. En op dit gebied is door Ismael Pacha sedert 1863 zeer veel gedaan.

Bij het openen der zitting van de vergadering van gedelegeerden op 27 Januari 1870, deelde de Onderkoning zelf, na een aantal andere uitgaven te hebben vermeld, die de noodzakelijkheid van het sluiten eener geldleening hadden te weeg gebracht, de volgende opsomming mede van de in het tijdperk 1863—1868 in verschillende departementen aangelegde werken. Zij bestonden in 207 bruggen, 40 scheepvaart-, verbindings- of afvoerkanalen en grachten, 25 aquaducten, sifons en overkluisde watergangen, 5 groote sluizen, 30 kleine sluizen, 1 vlotbrug en 4 gemetselde kaaien. In de volgende jaren werd met deze werken krachtig voortgegaan, zoodat in 1872 het getal bestaande bruggen bedroeg 426, dat der bevaarbare kanalen 112. Voor den aanleg der laatsten was er 123 millioen kub. ellen gronds verwerkt. De voornaamste dezer kanalen zijn het Ismael-kanaal in Galioebieh en het Ibrahim-kanaal in Assioet en Minieh; het eerste is 98, het tweede 150 km. lang. In hetzelfde tijdvak is ook gegraven het zoetwater-kanaal uit de Nijl naar de woestijn van Suez, en is er een vast stelsel van regelmatige verbetering en onderhoud der kanalen in toepassing

(*) Van de 442½ millioen francs, die het kanaal tot aan den aanvang der exploitatie gekost heeft, droeg de Onderkoning van Egypte niet minder dan 145½ millioen bij, terwijl hij daarenboven voor 88 millioen francs aandeelen nam in het maatschappelijk kapitaal; van de directe bijdragen werd 20 millioen verleend in den vorm van delegatie op de coupons van de door den Onderkoning genomen aandeelen, gedurende een tijdvak van dertig jaren.

Het directe aandeel van Egypte in het groote werk bedraagt dus 233½ millioen; het indirecte aandeel, als: uitgaven bij de opening van het kanaal, kosten aan havens, bakens en dergelijke, renteverlies, enz. schat de heer de Reguy globaal op nagenoeg 120 millioen. Totaal 353,500,000 fr.

gebracht, ten gevolge waarvan in het jaar 1872 in zes departementen van Neder-Egypte (van Gizeh ontbreken wederom de opgaven) omstreeks 375,000 kub. ellen gronds zijn verwerkt geworden.

De alleen in het belang van den landbouw, tot bevloeiïng aangelegde, niet bevaarbare kanalen bereikten in 1872 een cijfer van 756 stuks, met eene lengte van 2,993,129 ellen en beslaande eene oppervlakte van 19,303,356 *kassabas*, of 246 millioen vierk. ellen.

Tot verbetering van het binnenlandsch verkeer zijn mede aanzienlijke uitgaven door de regeering van Egypte gedaan. De Nijl moet, ook waar er van gemeenschapsmiddelen sprake is, in de eerste plaats genoemd worden. De dijken die haar en hare tallooze natuurlijke en kunstmatige zijtakken insluiten zijn de gewone landwegen der bevolking en vormen een net van 4170 kilometers. De rivier zelve is, van den eersten waterval bij Assoean (de grens van Soedan) tot aan de Middellandsche Zee, met inbegrip der deltastroomen ter lengte van ongeveer 3000 km. bevaarbaar, evenals de elf door de Nijltakken van Rosette en Damiette gevoede kanalen, gezamenlijk ongeveer 1200 km. lang. De elf Egyptische meren, welker gezamenlijke oppervlakte 700,000 bunders uitmaakt, zijn niet slechts een rijk vischwater maar tegelijk waterweg voor de omwonenden.

Behalve deze gewone land- en waterwegen ontmoeten wij nog in Egypte, bijna nevens elkander, de transportmiddelen van het oude Oosten en van het moderne Westen, karavanen en spoorwegen. De voornaamste karavanenweg in Opper-Egypte loopt van de stad Keneh oostwaarts door de vallei van Kosseïr naar de Roode Zee-haven van dien naam; de karavanen hebben vier dagen noodig om dien naar Kosseïr af te leggen; de terugreis wordt in drie dagen volbracht. Langs dien weg worden met kameelen al de voor Arabie en Perzie bestemde producten vervoerd, die te Kosseïr naar de bestemmingsplaats verscheept worden. Dergelijke wegen verbinden de steden Esneh en Sioet met de oasen van de Lybische woestijn; de karavanen leggen dien af in acht à tien dagen. In Midden- en Neder-Egypte zijn mede de karavanen de eenige gemeenschapsmiddelen van de steden met de oasen in het westelijke gedeelte des lands, en de eenige landweg naar Syrie. De karavanenwegen loopen van Minieh, Benisoeëf en Kaïro uit op de oasen van Faioem, van Jupiter Ammon en van de natron-meren.

In Soedan geschiedt het vervoer van de naar Kaïro bestemde goe-

deren deels te water, tusschen de watervallen van de Nijl; verder met karavanen met kameelen, soms wel *à dos d'hommes*. Die goederen bestaan voornamelijk uit gom, ivoor, struisvêeren, huiden enz.

De spoorwegen hebben in Egypte onder de regeering der beide laatste onderkoningen, Said en Ismael, eene groote uitgebreidheid erlangd. In 1863 bestonden de lijnen Alexandrie-Kaïro, 131 Eng. mijlen, en Benha-Zagazig, bestemd om later tot Suez te worden doorgetrokken, 24 Eng. mijlen. In 1872 waren 1022 Eng. mijlen spoorweg in exploitatie, terwijl de 90 Eng. mijlen lange spoorweglijn Kaïro-Suez verlaten lag. Sedert 1863 zijn namelijk de bestaande spoorwegen tusschen Alexandrie, Kaïro en Ismaïlia van dubbel spoor voorzien, terwijl er een aantal kleinere lijnen waren gebouwd, vooral bestemd om de hoofdplaatsen van productie met de internationale handelswegen in onmiddellijke gemeenschap te brengen. In aanleg waren alstoen nieuwe lijnen in de drie groote afdeelingen des lands ter lengte van 208 Eng. mijlen. Al deze spoorwegen zijn aangelegd en worden geexploiteerd door den Staat; slechts éene korte particuliere spoorweglijn is aanwezig in de 5 Eng. mijlen lange spoorweg van Alexandrie naar Ramleh.

Ook is er aanstalte gemaakt tot den aanleg van spoorwegen in Soedan. Als punt van uitgang is, volgens de plannen van den Engelschen Ingenieur Fowler, gekozen de stad Wadi-Halfa, aan den tweeden waterval gelegen. Het plan bevat 889 kilometers spoorbaan met eene groote spoorwegbrug over de Nijl te Kokeh, en de lijn zal aanvankelijk uitloopen op Metemma, 160 kilometers van Kartoem. De kosten van aanleg zijn geraamd op vier millioen pd. st., of 4,500 pd. st. per kilometer; waaronder de ijzeren brug over de Nijl voor 212,750 voorkomt. Deze lijn zal later noordwaarts aan het spoorwegnet van het eigenlijke Egypte worden aangesloten, en door eenen zijtak over Kassala te Massoea tot de Roode Zee doorgetrokken worden.

In 1871 werden langs de staatsspoorwegen vervoerd 1,768,015 personen en 6,130,013 q. goederen in het eigenlijk nationaal verkeer; tot het internationaal verkeer (Alexandrie—Suez) worden gerekend 25,320 personen, 35,879 mailpaketten, 1,233,351 q. goederen, behalve passagiersgoed en bagaadje, ter zwaarte van 407 tonnen.

De telegrafische gemeenschap van staatswege strekt zich in het eigenlijke Egypte over 3263, in Soedan over 514 km. uit. Op weinige uitzonderingen na dagteekenen de telegraaflijnen uit het tijdvak 1863—1872. De particuliere lijnen hebben, met inbegrip van de 165 kilometers die aan de Suez-kanaalmaatschappij be-

hooren, eene lengte van 903 kilometers. De gemeenschap met het buitenland geschiedt door middel van: 1o de over land gelegde lijn van Gaza, met Syrie en Turkije; 2o den onderzeeschen kabel Alexandrie-Malta-Sicilie, met westelijk Europa; 3o den onderzeeschen kabel Suez-Aden, met Indie. Twee nieuwe onderzeesche kabels zouden in 1872 worden gelegd ter verbinding van Alexandrie met Bona, en dus met Algiers en Marseille, en ter verbinding van dezelfde haven met Brindisi over Kandia en de Iönische eilanden. Welk en hoedanig gebruik er van de Egyptische telegraafdraden wordt gemaakt, kan uit de volgende opgave over 1871 blijken:

Plaats van afzending.	Plaats van bestemming.	Getal telegrammen			
		in de Arabische taal.	in de Turksche taal.	in eene Europ. taal.	Totaal.
Egypte	Egypte	166,327	„	389,225	555,552
Egypte	Buitenland	605	481	2,429	3,515
Buitenland	Egypte	702	607	2,457	3,766
Totalen . . .		167,634	1,088	394,111	562,833

De gewone gemeenschapsmiddelen van Egypte met het buitenland moeten noodwendig te water worden gezocht. Gelijk de spoorwegen de eerste rol spelen bij het vervoer te land, doen het de maildiensten ter zee. Ook in dit opzicht is Egypte niet achtergebleven. Er bestonden in 1872 drie geregelde Egyptische maildiensten, waarvan de eerste van Alexandrie viâ Syra tweemalen 's maands op Konstantinopel dienst doet, de tweede, mede tweemalen 's maands uit dezelfde haven over Smyrna en Anatolie de hoofdstad van Turkije bereikt, en de derde, evenzeer twee malen 's maands, Suez met de Roode Zee-havens Gedda, Soeakin en Massoea verbindt. Verder bestaan er Engelsche maildiensten: 1o tusschen Alexandrie en Venetie, viâ Brindisi en Ancona; 2o Alexandrie en Southampton, viâ Malta en Gibraltar; 3o Suez en Bombay, alle wekelijks, behalve den maandelijkschen geregelden maildienst van Suez naar Indie, China en Australie. Vijf Fransche ondernemingen verbinden Alexandrie met Marseille viâ Napels (wekelijks); Alexandrie met Smyrna, viâ Port Saïd; Port Saïd en Alexandrie met Marseille, viâ Malta; Port Saïd en Suez met Marseille en Hong Kong (de Fransche mail). De laatste diensten varen tweemalen 's maands.

Twee Italiaansche ondernemingen vervoeren driemalen 's maands

de paketten tusschen Alexandrie en Genua, viâ Napels, en eenmaal 's maands de Italiaansche mail van Genua naar Bombay door het Suez-kanaal.

Door vier Oostenrijksche ondernemingen worden onderhouden: de wekelijksche postdienst tusschen Alexandrie en Triëst, viâ Corfu; tweemalen 's maands die tusschen Alexandrie en Konstantinopel, viâ Smyrna; tweemalen 's maands die tusschen dezelfde plaatsen, viâ Port Saïd en Syrie; maandelijks die tusschen Triest en Bombay (de Oostenrijksche mail) door het Suez-kanaal.

Nog bestaat er: een Russische maildienst, tweemalen 's maands, tusschen Alexandrie en Odessa, viâ Port Saïd, Syrie en Konstantinopel; een Turksche, maandelijks tusschen Alexandrië en Bassora langs denzelfden weg, terwijl ten slotte de Nederlandsche directe maildienst door het Suez-kanaal hier niet onvermeld mag blijven.

Telt men hierbij het zeer groote getal goederenbooten die voornamelijk tusschen de Engelsche havens en Alexandrie en Port Saïd min of meer regelmatig dienst doen, dan zal men erkennen dat het Egypte niet aan geregelde communicatiemiddelen met het buitenland ontbreekt, en dat het land, zelfs sedert de geregelde exploitatie van het Suez-kanaal, waarvan sommigen indertijd grooten achteruitgang, zoo niet den ondergang van Alexandrie verwachtten, niet door de zeevarende mogendheden ter zijde wordt gelaten. Wanneer het op den ingeslagen weg blijft voortgaan, en zich bij voortduring toelegt op de teelt van producten voor de Europeesche markt, dan kan het niet missen of het land zal tot eene groote mate van welvaart stijgen.

Reeds spraken wij over de handelsbeweging van Alexandrie en de uit die haven uitgevoerde goederen. De achterstaande opgaven geven eenige nadere bijzonderheden daaromtrent. Zij vermelden de voornaamste aldaar uitgevoerde goederen in het jaar 1869, het laatste vóór de exploitatie van het Suez-kanaal en in het jaar 1872; zoowel de omvang van den handel van Alexandrie als de invloed, dien de exploitatie van het kanaal daarop heeft gehad kan daarin worden overzien. Ook betreffende de beweging en den handel in de andere zeehavens des lands wordt verder het een en ander medegedeeld. Ofschoon namelijk Alexandrie onder de uitvoerhavens van Egypte de eerste plaats inneemt, en vooral voor den uitvoer naar Europa bijna uitsluitend in aanmerking verdient te komen, zoo mogen toch de andere havens aan de Middellandsche en Roode Zeeën niet geheel uit het oog worden verloren, als: Da-

miette, Rosette, Port Saïd en El Aridsj aan de Middellandsche Zee, Suez en Kosseïr aan de Roode. Door deze laatste havens, en door de Soedansche, Soeakin en Massoea, voorziet Egypte voor een groot gedeelte in de consumtieve behoeften van de kustlanden der Roode Zee en de Golf van Aden, ja zelfs in die van Perzie. Zoo werd in 1870—1871 uit Suez naar die landen en naar Indie uitgevoerd: 17,297 ardebs granen, 6626 okes (1 236 kg.) ruwe katoen, 23,580 ardebs peulvruchten, 359 ardebs maïs, 109 okes meel, 144 ardebs rijst, 2147 ardebs suiker, enz. De uitvoer uit Kosseïr beliep in hetzelfde jaar: aan granen 21,010 ardebs, peulvruchten 12632 ardebs, maïs 2551 ardebs, meel 537 okes, enz. Die uit Soeakin: 3007 ardebs granen, 511 q. katoen, 861 ardebs maïs, 5 ardebs dadels. Uit Massoea, welks handel sedert de Britsche expeditie naar Abyssinie eenige beteekenis verkregen heeft, en in evenredigheid tot de zuidwaartsche uitbreiding van het gezag des Onderkonings eene goede toekomst te gemoet gaat, werden 232 okes peulvruchten, 24 q. halfa (spartengras, grondstof voor papier) en 19 ardebs graan uitgevoerd.

Voornaamste artikelen uit de haven van Alexandrie uitgevoerd:

ARTIKELEN.	MAATSTAF.	1869.	1872.
Beenderen	Kg.	1,361,497	12,871,464
Dadels en pitten	Kg.	1,333,879	740,055
Gom	Kg.	5,088,397	6,752,763
Granen	Kg.	49,299,395	117,983,940
Halfa	Kg.	"	928,824
Henné	Kg.	355,295	818,868
Katoen	Kg.	53,545,097	93,912,590
Katoenzaad	Kg.	35,047,056	57,656,094
Lompen	Kg.	4,158,202	18,031,484
Matwerk	stukken	1,334	"
	Kg.	"	2,184
Maïs	Kg.	32,073	25,712,238
Meel	vaten.	5,755	"
	Kg.	"	115,540
Natron	Kg.	4,848,936	49,534,930
Olifantstanden	Kg.	503	574
Opium	Kg.	4,781	"
Peulvruchten	Kg.	52,529,743	96,329,620
Rijst	Kg.	1,498,417	4,795,567
Senne uit Sennaar	Kg.	329,321	304,420
Struisveêren	Kg	7,700	928,700
Suiker	Kg.	13,064,113	18,033,509
Tombak (inlandsch)	Kg.	329,695	104,728
Was (gele)	Kg.	81,453	2,753,727
Wol	Kg.	1,578,436	724,937
Zilver, in baren	Kg.	"	600
Zwavel	Kg.	26,668	"

Wanneer men sommige dezer cijfers over 1872 tot de vroeger medegedeelde opgaven betreffende den uitvoer van katoen, suiker, granen en peulvruchten herleidt, zal men verschil ontdekken. Dit verschil vloeit hoofdzakelijk daaruit voort, dat de bovenstaande opgaven betrekking hebben op het Koptische jaar 1588 (11 Sept. 1871—10 Sept. 1872) en de vorige over 1872 naar de Gregoriaansche tijdrekening. Zoowel deze twee tijdrekeningen als die van den Hegira worden in Egypte gebezigd.

De totale waarde der uit Alexandrie in 1872 uitgevoerde goederen bedroeg 1,334,323,900 tarief-piasters (fr. 0.259). Die der ingevoerde goederen wordt opgegeven als 590,291,489 tarief-piasters. De ingevoerde goederen bestonden meestendeels uit artikelen van consumtie voor de Europeesche bevolking van Egypte; de voornaamste plaatsen werden daaronder ingenomen door: manufacturen, lijnwaden, kleederen, geraffineerde suiker, aardappelen, tabak en sigaren, wijnen, gedisteleerd, likeuren, boter, meubelen, glaswerk, *quincailleries*, kaarsen, verder machinerien, metselsteenen, onbewerkt hout enz.

Wordt dus over Alexandrie vooral in de behoefte van Europa en wederkeerig in die van de in Egypte gevestigde Europeanen voorzien, de uit de andere havens verscheepte goederen brengen terstond aan den dag met welke streken daar handel wordt gedreven en welk land zij achter zich hebben. Te Port Saïd vinden wij eene schakel van den handel met verre landen; onder de artikelen van uitvoer staat het katoenzaad met 17,587 ardebs bovenaan, verder 3049 q. katoen; maar tevens wordt van daar uit handel gedreven op de Levant, gelijk een uitvoer van 23,058 okes dadels, 37 ardebs maïs, 13 ardebs rijst enz. aantoont. El Aridsj is de kustvaart-haven op Syrie; 688 q. dadels maken daar met 48 ardebs rijst, 15 q. meel en kleine hoeveelheden suiker en peulvruchten den uitvoer uit. Is de kustvaart van het, aan onvruchtbare gronden gelegen El Aridsj dus van weinig belang, veel uitgebreider is die van het aan de vruchtbare Delta liggende Damiette. In 1872 werden van daar uitgevoerd: 12,855 ardebs rijst, 8839 okes dadels, 238 ardebs granen, 4392 ardebs maïs, 453 ardebs peulvruchten, behalve kleine hoeveelheden, die als *collis* in de statistiek vermeld staan (als: 313 collis boonen), doch met elkander eene aanzienlijke hoeveelheid vertegenwoordigen.

Omtrent de scheepvaartbeweging in de verschillende havens geeft de heer de Regny de volgende cijfers:

HAVENS.	Binnengekomen schepen.		Vertrokken schepen.		
	Getal.	Tonnemaat.	Getal.	Tonnemaat.	
Alexandrië	2905	1,238,740	2904	1,276,492	NB. Onder de cijfers van Port Saïd en Suez is de beweging door het Suez-kanaal begrepen. Oorlogschepen zijn niet in de nevensstaande opgave vermeld.
Idem in kustvaart	1300	—	1398	—	
Damiette	708	53,721	698	52,948	
Idem in kustvaart	288	—	287	—	
Rosette	1	16	1	13	
Idem in kustvaart	874	—	914	—	
Port Saïd	1378	856,845	1810	1,313,441	
Idem in kustvaart	12	—	69	—	
El Aridsj, kustvaart	16	—	16	—	
Suez	794	666,459	722	593,640	
Kosseïr	243	20,388	216	20,856	

De waarde der uit alle havens van het eigenlijke Egypte uitgevoerde goederen bedraagt, volgens de officieele opgaven der tolkantoren over de laatste tien jaren van 1863 (of eigenlijk 1862—63, het Koptische jaar 1579) tot 1872 (1871—72, Koptisch jaar 1588) in tarief piasters het volgende:

1863	865,151,414	1868	1,058,868,400
1864	1,404,407,633	1869	1,623,088,000
1865	1,317,228,980	1870	1,028,283,900
1866	1,052,157,050	1871	1,200,873,500
1867	1,002,685,567	1872	1,471,614,500

De waarde der ingevoerde goederen wordt alleen voor Alexandrië opgegeven. Zij blijkt, even als die der uitgevoerde uit den volgenden staat:

JAREN.	INVOER Tarief-piasters.	UITVOER Tarief-piasters.
1863	399,671,501	834,649,643
1864	502,100,831	1,380,554,083
1865	516,323,011	1,298,472,180
1866	497,031,729	1,033,904,025
1867	539,620,512	966,911,467
1868	531,621,242	974,810,150
1869	517,287,545	1,472,810,400
1870	485,173,326	1,074,342,100
1871	560,919,609	902,340,900
1872	590,291,489	1,334,323,900
1863—72	5,140,040,795	11,273,118,848

De volgende natien hadden in dien omzet het volgende aandeel:

LANDEN.	INGEVOERDE WAARDE in tarief-piasters.	UITGEVOERDE WAARDE in tarief-piasters.
Engeland	2,261,129,127	8,740,387,052
Turkije en Klein-Azie . . .	721,367,444	170,245,569
Frankrijk	603,852,410	1,186,211,103
Oostenrijk-Hongarije . . .	442,324,693	627,194,172
Italie	335,953,304	339,419,713
Syrie	329,166,653	100,368,771
Barbarije	244,783,272	25,551,459
Griekenland	126,245,455	16,942,530
Belgie	36,529,350	18,851,044
Vereenigde Staten	13,167,106	6,361,711
Rusland	12,839,136	37,279,877
Zweden	9,057,420	nihil.
Duitschland	3,393,155	nihil.
Spanje	232,270	4,065,314
Nederland	nihil.	245,433
	5,140,040,795	11,273,118,848

(*Wordt vervolgd.*)

DE FRANSCH-DUITSCHE OORLOGSSCHATTING EN HARE GEVOLGEN.

De voldoening der 5 milliards oorlogsschatting, door Duitschland aan Frankrijk opgelegd, was zulk een ongehoord feit; afgescheiden van de latere economische gevolgen voor de beide natien, scheen zelfs de materieele uitvoering van zulk een overdragt van vermogens aan velen zoo bezwaarlijk, ja schier ondoenlijk toe, dat men zich weldra met verwondering afvroeg: „is het inderdaad afgeloopen? en afgeloopen zonder dat de geldmarkt en de handel in 't algemeen er meer onder geleden hebben?" Ja, de heer Leon Say, als rapporteur der Budget-commisie van 1875, verslag uitbrengende over de *betaling der oorlogs indemniteit, en de wisseloperatien waartoe zij aanleiding gaf* (welk hoogst belangrijk stuk in *le Journal des Economistes* van November 1874 is geplaatst), verklaart bij zijn uitvoerig exposé *hoe* dat geschied is, inderdaad nog niet ten volle te kunnen bevatten *dat* het inderdaad zonder grootere schokken *is* geschied.

Geen wonder dat bekwame financie-mannen en economisten van weerszijde spoedig de groote gebeurtenis tot voorwerp hunner beschouwingen hebben gemaakt. De bekende statisticus vooral op muntgebied, dr. Soetbeer, de hr. Bamberger, de kundige afgevaardigde in den Rijksdag, prof. Wagner te Berlijn, eindelijk van Fransche zijde de H.H. Leon Say en Wolowski (beide laatste in *le J. des Economistes*) hebben dienaangaande geschriften van de hoogste actualiteit en zeker blijvende waarde in het licht gegeven.

Trachten wij, naar aanleiding van sommige dezer geschriften, ons rekenschap te geven van de wijze van uitvoering, en vooral van de meer blijvende economische gevolgen dezer gebeurtenis voor de beide betrokken natiën.

Van de 5 milliarden, of (de thaler ad 3,75 frank gerekend), 1333 millioen thaler, was tot 2 Maart 1873 in ronde som, 989

millioen thaler afbetaald. Daaronder waren begrepen: de renteberekening, de 200 millioen frank schatting van Parijs, met nog eenige belastingen in Frankrijk, een en ander onder afrekening van ruim 86 millioen thaler, als koopprijs voor de spoorwegen in Elsas en Lotharingen, door Duitschland overgenomen.

Op 5 Sept. 1873 werd nu, om de geheele ontruiming van het grondgebied te verkrijgen, de rest der oorlogskosten met de renten, ad 406 millioen thaler betaald, op welk tijdstip alzoo in totaal het ontzaggelijk bedrag, in ronde som, van 1.400 millioen thaler of in guldens 2.450.000000 in baar geld, of onmiddellijk in geld convertibel papier, van Frankrijk in de Duitsche kassen was overgegaan.

Hoe deze ontzaggelijke financieele operatie in het schijnbaar uitgeputte Frankrijk kon tot stand komen, en welke de gevolgen zijn geweest, zoowel voor het daarmede verrijkt wordende als voor het betalende land is zeker van groot belang. In no. 33 der „Deutsche Zeit- und Streitfragen", geeft de hr. A. Soetbeer in groote trekken de bijzonderheden aan, achtereenvolgens nagaande:

1o. Hoe de som werd verkregen;

2o. Hoe zij werd besteed;

3o. De gevolgen voor Frankrijk;

4o. De gevolgen voor Duitschland.

Om zich eenige voorstelling van het kolossale geldbedrag te maken, diene dat het in zilver gerekend, niet minder dan 25 millioenen kilogram vertegenwoordigt, of de lading van 2500 spoorweg-goederenwagens, elk dezer op 10.000 kilogr. lading rekenende. Men neemt aan dat het ongeveer het driedubbel bedraagt van de geheele munteirculatie in geheel Duitschland in 1870, voorraden der Banken meegeteld. De Staatsschulden van alle Duitsche Staten te zamen bedroegen in 1870 ca 504 mill., en de leeningen van staatsspoorwegen 589 mill. thaler; alle deze schulden hadden dus op eenmaal geamortiseerd kunnen worden, waarna men nog een overschot van 300 mill. th. zou verkregen hebben.

Frankrijk heeft de ontzaggelijke som niet door verpligte heffing verkregen, doch werd tot de uitbetaling, (met die van zijne directe oorlogskosten die nog ⅔ dier som daarenboven bedroegen), in staat gesteld door het ongehoord succes eener reeks van leeningen in eigen boezem volteekend, 1871—1872, waarvan de laatste, Julij 1872, (tegen 5 pCt. ad 84½ emissiekoers) een getal inschrijvingen verkreeg, welke de vereischte som (nl. 4 milliards) tienvoudig overtroffen.

Bij de opbrengst dezer leeningen, 6.738 millioen franks, kwamen nog voorschotten der Fransche Bank tot p. m. 1½ milliard, tegen 1 pCt. rente en jaarlijksche aflossing van 200 millioen franken (behoudens de later hierin gebragte wijziging, naar aanleiding der bekende motie Wolowski).

Voor de rente der 6738 mill. is de staatskas met fr. 396.765000 jaarlijks bezwaard geworden, zoodat feitelijk bijna à 6 pCt (ca $5\frac{8}{10}$) is geleend.

Besteding der gelden in Duitschland. Reeds vóór de integrale terugbetaling was, tot Maart 1873, een bedrag van ruim 291 millioen thaler tot speciale vergoedingen van oorlogskosten in Duitschland aangewend, waaronder hoofdzakelijk:

	Thaler.
Schadeloosstelling reederijen	5.600.000
Herstelling oorlogsschade	36.700.000
Materieel voor spoorwegen in Elzas en Lothar. .	18.400.000
Dotatien aan Duitsche Generaals	4.000.000
Oorlogsschat v. Duitschland	40.000.000
Onkosten der vestingen in Elzas en Lothar. . .	85.000.000

uitmakende, met nog diverse andere oorlogskosten, te zamen 291 m. thaler.

Verder zijn besteed:

Tot oprigting van een rijks-invalidenfonds . .	187	„ „
Aan den rijkskanselier, voor extra uitgaven der marine	29	
Voor het gebouw van den Rijksdag . . .	8	
makende, met eenige div. and. uitg.	41	„ „

Een zeer groot bedrag is voorts verdeeld onder de afzonderlijke Staten van den Noord-Duitschen en den Zuid-Duitschen Bond, tot terugbetaling der leeningen voor den oorlog aangegaan. Voor den N.-Duitschen Bond bedragen die kosten 598 mill. thaler, behalve 108 millioen th. tot herstelling der legers. Wat verder nog overblijft werd tusschen de regeringen naar gelang der bevolking verdeeld. De juiste bedragen waren Dr. Soetbeer niet bekend, doch volgens verklaring des Pruiss. minister van Financien op 17 Nov., was aan de Pruissische regering, tot Nov. 1873 dienaangaande *op rekening* betaald 62 millioen thaler, waarvan reeds een aanzienlijk bedrag tot schulddelging of spoorwegenaanleg is aangewezen; in de overige Staten zal dergelijke uitbetaling, wel naar gelang den verdeelingsmaatstaf mede zijn uitgekeerd.

Vele der aangewezen uitgaven vonden echter niet onmiddellijk

plaats, en intusschen werden de gelden rentedragend belegd. Zoo waren 21 Junij 1873 van de gelden aan de rijkskanselarij aangewezen, c° 150 millioen th. belegd, voor omtrent de helft in binnenlandsche effecten of solide obligatien, de andere helft in wissels op langen termijn op Londen etc., c° 72 m. th.; slechts een klein bedrag, 5 m. th., in buitenlandsche fondsen.

Een aanzienlijk (doch niet genoemd) bedrag is ook besteed tot aanmunting van nieuwe nog niet uitgegeven gouden rijksmunt, of wel aankoop van goud tot vermunting, of tot inwisseling van de zilvermunt.

Wat de belegging van het *Invalide-fonds* betreft, zoo worden door de daartoe betrekkelijke wet eenige categorien van meest solide belegging opgegeven, alle binnenlandsche effecten.

Als financieele en economische gevolgen, welke de maatregel van Duitschland gehad heeft, noemt dr. Soetbeer als voordeelen op: *de doorzetting der muntherrorming.*

Vóór den oorlog was de aanneming van den enkelen gouden standaard reeds zoowel te Berlijn als te Parijs aan de orde, doch al mogt men *en principe* vast besloten zijn, de praktische uitvoering voor het zoo uitgestrekte Duitsche muntgebied, bleef een zaak waartegen men zonder buitengewone middelen uitermate bleef opzien. Zoo Frankrijk en welligt de overige landen der Latijnsche Unie in 1869—72 hadden kunnen doorgaan met hunne muntverandering, dan ware door de gewijzigde goud- en zilverprijzen ten gevolge van dien, de Duitsche operatie voor langen tijd ondoenlijk geworden. Thans echter heeft de oorlog die in dubbele mate bevorderd: 1o. door aan Duitschland de prioriteit te verschaffen, en eene gelijktijdig zamenvallende concurrentie tot aankoop van goud te voorkomen; 2o. door het kosteloos verschaffen van muntmateriaal, hetzij directelijk uit Frankrijk, of wel door wissels op Londen.

Een ander voordeel is geweest: *het ontgaan van belastingen die anders stellig hadden moeten worden opgelegd.* Wel is waar zouden sommige der uitgaven, als de dotatien, schadeloosstelling aan reederijen, vele uitgaven voor de Elzas-Lotharingen spoorwegen, zonder de contributie, welligt in 't geheel niet geschied zijn, en andere, thans gedane uitgaven zeer beperkt zijn geworden, toch is een deel der uitgaven als dringend te beschouwen, als de rente der leeningen voor sommige vergoedingen, de pensioen-kosten etc. Die uitgave nu zouden een nieuwen last ad minstens 50 millioen thaler jaarlijks vereischt hebben, bijna ¼ boven het laatstelijk geheven belasting

bedrag, en die lasten met hunne gevolgen, zijn aan de Duitsche bevolking gespaard geworden.

Ook op de budgets der bijzondere Duitsche Staten is dergelijke invloed van het ontvangen aandeel der oorlogschatting zeer merkbaar. Zoo op die budgets de hooge oorlogskosten, schadeloosstellingen enz. geheel door nieuwe belastingen hadden moeten gedekt worden, dan zoude men, vrij natuurlijk, bij de zucht om de belastingen zooveel mogelijk tot het onvermijdelijke te beperken, nog geruimen tijd hebben afgezien van sommige uitgaven die men sedert lang noodig achtte, als b. v. betere bezoldiging van onderwijzers en ambtenaren, waartoe men thans door de van buiten komende bijdragen toch, niettegenstaande de hooge oorlogskosten, in staat werd gesteld.

Oppervlakkig zoude men kunnen meenen dat hiermede de gevolgen van de ontvangen buitengewone bate zijn aangewezen. — Immers, kan men zeggen, de openbare kassen, rijks-kas, en die der afzonderlijke Staten, ontvingen het bedrag, en de regeringen zijn nu daardoor in staat gesteld tot sommige uitgaven die zij anders hadden moeten nalaten. Wanneer het geld, om zoo te zeggen uit de lucht komt vallen, behoeft een regering het niet door nieuwe belastingen uit de beurzen der ingezetenen te trekken.

Als dus de uitgaven der regering op zich zelve goed zijn, zou men kunnen meenen dat daarmede de zaak is afgeloopen, even als b. v. eene gemeente door onverwachte waardevermeerdering harer eigendommen, van het heffen van belastingen kan afzien, en bovendien tot vele nuttige uitgaven in staat blijft.

Maar de economische gevolgen der uitbetaling zijn geenzins tot deze onderwerpen beperkt; ook de kapitaalmarkt en de particuliere vermogens van Duitschland hebben er den invloed van ondervonden, die een sterke schaduwzijde tegenover de straks genoemde lichtpunten aanbiedt. Om dat nategaan houde men in 't oog, en dat is een hoofdpunt in Dr. Soetbeer's betoog, dat de staatskassen voor een goed deel slechts de trechter zijn geweest waardoor de groote geldsommen ter belegging op de Duitsche beurzen zijn aangeboden. Behalve hetgeen strekte tot nog gevorderde uitbetaling van extra oorlogskosten, of tot herstel van geleden directe oorlogsschade, — behalve ook de 40 m. thaler voor den *thesaurus belli* (krijgsschat) die niet belegd wordt, strekten de dotatien, de stichting invalide-fonds, de aflossing van leeningen en dergelijke, eenvoudig tot vermeerdering der aanvragen tot kapitaalbeleg-

ging. En ofschoon nu de onmiddellijke plaatsingen der oorlogsgelden zelve, onberispelijk en soliede waren, hebben toch de oude eigenaars dier nu van staatswege opgekochte obligatien, nieuwe plaatsingen moeten zoeken, waardoor ten slotte speculatiegeest moest worden opgewekt. Het enorme bedrag dat daartoe op eenmaal werd aangewend, op een tijdstip dat er reeds eenige neiging naar speculatie aanwezig was, heeft, bij het ontbreken van doelmatige voorzichtigheidsmaatregelen op dit punt, volgens Dr. S., een groote financieele ramp over Duitschland gebragt. De financieele *Krach* te Weenen in het afgeloopen jaar, wordt door hem wel niet uitsluitend aan de vijf milliarden toegeschreven, maar toch wel degelijk daarmede in verband gebragt.

En zeker, hetgeen voor die meening wordt aangevoerd schijnt allezins plausibel.

Dr. S. stelt voorop, dat Duitschland in de laatste jaren voor den oorlog steeds genoegzaam kapitaal in eigen boezem vond om in de kosten voor nuttige openbare werken en veel andere vereischten te voorzien, en bovendien om in ruime mate aan 't buitenland te leenen.

Toeneming van industrie en handel was van jaar tot jaar merkbaar, gevoed door en gelijken tred houdende met de regelmatige overwinsten der jaarlijksche productie. In de jaren 1851 tot 1870 zijn in Duitschland bijna aanhoudend zeer beduidende sommen tot grondverbetering, fabrieken, spoorwegen, kanalen, scheepvaart enz. besteed; daarbij kwam tevens een aanzienlijke aankoop van Oostenrijksche, Hongaarsche, Russische, Zweedsche, Italiaansche en Noord-Amerikaansche staatspapieren of spoorwegobligatien, terwijl het niet bekend is dat daartegenover eenig aanzienlijk bedrag van schuldbrieven ten laste van Duitschland door het buitenland in rekening zou moeten gebragt worden.

Bij toenemende welvaart en matige belasting, en over 't algemeen zuinige leefwijze, was dus de toestand bij 't uitbreken van den oorlog, dat de geregelde handel en industrie in den boezem der eigen bevolking genoegzaam kapitaal voor haar toenemende behoeften vond. Indien sommige ondernemingen zich niet konden voorzien, was dat toe te schrijven aan de soort der onderneming, niet aan eigenlijk gebrek aan kapitaal.

Een vrij sterk bewijs dat er geen gebrek aan kapitaal was, ligt hierin, dat de aanzienlijke bedragen der oorlogsleeningen in 1870 geheel in Duitschland zelf plaatsing hebben gevonden.

De toestand tijdens den oorlog was dus deze, dat industrie,

handel, spoorwegbelangen enz. in hun geleidelijke ontwikkeling geen toevloeijing van buitenlandsche kapitalen noodig hadden, maar genoegzamen steun vonden in de overschotten der jaarlijksche productie die voor nieuwe rentegevende belegging jaarlijks worden beschikbaar gesteld. Wat was nu, in dien toestand, het gevolg der uitbetaalde oorlogsgelden? Om met een klein voorbeeld te beginnen, neem de dotatien: *vier millioen thaler* worden aan eenige vorsten en generaals uitgekeerd, in den vorm van assignatiën of aanwijzingen, waarvan het bedrag in baar geld bij de Pruissische Bank of andere kas beschikbaar lag. De begunstigde personen hebben voorzeker die gelden niet in kas gehouden, doch zullen zich wel bevlijtigd hebben daarvoor secure plaatsingen, stel b. v. grondeigendom, hypotheek, staatsschuld of goede spoorweg-obligatiën aan te schaffen; doch hetgeen zij daartoe aankochten maakte op dat tijdstip de plaatsingen van andere kapitalisten uit, die nu naar nieuwe belegging uitzagen, en zich eerst zullen gewend hebben tot de meest secure fondsen die zij bereikbaar vonden, en (vermoedelijk met eenige rijzing wegens de speciale navraag), opkochten. Dezelfde uitwerking heeft natuurlijk in de tweede en derde hand evenzeer plaats gehad, en zoo moet het eindresultaat geweest zijn, dat het nieuwe bedrag hetwelk de beste plaatsingen met een agio in beslag nam, ten slotte een gelijk bedrag uit de bestaande beleggingen heeft verstooten, en voor nieuwe min of meer gehasardeerde belegging heeft beschikbaar gesteld. Hetzelfde wat met de plaatsing der dotatien gebeurde, heeft evenzeer plaats gehad bij de plotselinge aflossingen der oorlogsleeningen, zoowel van den Noord-Duitschen Bond, als van de zelfstandige staten; leeningen, die ettelijke honderd millioenen thalers hebben bedragen, en die hoogst vermoedelijk geheel in Duitsche handen waren. En wederom gold hetzelfde bij de vorming van het groote invalidenfonds, waarvan de belegging in *binnenlandsche* papieren verpligtend was gesteld. De voormalige eigenaars van al de obligatien, die tot deze amortisatie of vorming van nieuwe staatsfondsen werden opgekocht, en dus voor goed aan de particuliere beleggingen onttrokken, traden nu ook voor dat volle bedrag als concurrenten voor nieuwe kapitaalbelegging op. En welke binnenlandsche fondsen ook deze personen *allereerst* opkochten, het eindresultaat blijft, dat de betrekkelijke oorlogsgelden, economisch gesproken, hunne bestemming niet bereikten, — niet door het Duitsch nationaal vermogen geassimileerd werden —, eer het bedrag zijne rustplaats had gevonden, hetzij in een *nieuw* opgerigte

Duitsche onderneming, hetzij in *buitenlandsche* effecten, tot heden niet in Duitsche handen.

De fout ligt dus wel degelijk hierin, dat men, tegen den raad van b. v. Dr. Bamberger, plaatsing in binnenlandsche fondsen verpligtend had gesteld, in plaats van ook buitenlandsche toe te laten. Ware dat het geval geweest, dan zou men die plotselinge en sterk geconcentreerde, bovenmatig groote aanvraag op het beperkt terrein der binnenlandsche fondsenmarkt hebben voorkomen, welke de laatstelijk uitgestootene en dus minst kieskeurige kapitalisten, eenerzijds tot opneming van Turksche, Rumenische, Spaansche en dergelijke leeningen hebben gebragt, en anderzijds, de plotselinge oprichting van vele gewaagde nijverheids-ondernemingen in Duitschland heeft uitgelokt.

In welke mate deze laatste rigting gewerkt heeft, zal men eenigzins kunnen nagaan, wanneer men bedenkt, dat in de 80 jaren van 1790—11 Junij 1870, binnen het gebiod van den tegenwoordigen Pruissischen Staat, in het geheel slechts 279 maatschappijen op aandeelen waren opgerigt, terwijl in de twee en half jaar daarop volgende, er 762 in het leven zijn geroepen, nl.

2e halfjaar 1870	34
Jaar 1871	225
„ 1872	503

Meijer's Deutsches Jahrbuch geeft voor 1872 in Pruissen op: 494 vennootschappen op aandeelen, gezamenlijk met ruim 507 millioen thaler kapitaal, (meest crediet-instellingen, bergwerken, spoorwegmaatschappijen).

De Beursnoteringen van eenige dezer aandeelen te Berlijn toonen van 1872 op 1873 eene geweldige daling, zoo was bijv., de koers fine November in de beide jaren:

	1872.	1873.
Preuss. Crediet-anstalt	158¼	50
Vereinsbank Questorp	200	18¼
Provincial Disc. Ges.	186	86
Berliner Bauverein	108	44
Leopoldshalle, Verein chem. fabr.	105	37
Egestorff, Mach. fabr.	118	31

De verliezen door deze cijfers aangeduid, zijn schrikwekkend, en niet minder die op buitenlandsche staatspapieren en vreemde spoorwegaandeelen geleden. De credietcrisis van 1856—1857 stond in geene vergelijking met de jongste calamiteit, die nog te noodlottiger werd, doordien tal van kleinere vermogens, vrucht van jaren lange besparingen uit den middenstand, (die in den regel

het meest door kleine aandeelen en hooge renten worden verlokt), er door getroffen werden.

Een ander nadeelig gevolg voor Duitschland, hetwelk dr. Soetbeer aan het einde zijner brochure ontwikkelt, is het uitermate duurworden van de meeste handelsartikelen van algemeen gebruik.

In resumé komt het hierop neder, dat de overvloed van deugdelijk betaalmiddel zoo plotseling aan Duitschland opgedrongen, het gewone, in de wetenschap algemeen aangenomen gevolg heeft getoond, nl. prijsverhooging der voorwerpen van dagelijksch verkeer, brood, vleesch, winkelwaren, huisraad, brandstoffen enz. Die werking toont zich het sterkste bij overmatige, uitgifte van papiergeld met gedwongen koers, stel bijv. de assignaten doch is evenzeer waar te nemen bij groote vermeerdering van ander, deugdelijk betaalmiddel. Dikwijls zal dat niet het geval zijn, omdat omstandigheden, waarbij eene waarde van 2400 millioen guldens plotseling aan een land ten geschenke komt, tot heden nagenoeg ongekend waren, doch oorzaak en gevolg, zegt dr. S., zijn hier evenzeer te erkennen. Zeker is het dat de prijsverhooging die 1871—72 reeds begonnen was, juist in 1873 voor Duitschland veel sterker is geweest dan in 't voorafgaand jaar, sterker ook dan in denzelfden tijd in Frankrijk en Engeland.

Maar waarom, zoo kan gevraagd worden, heeft die tijdelijke overvloed van (grootendeels deugdelijk metalliek) betaalmiddel zich niet spoedig verspreid, en door den handel zich over een groot gebied in andere staten meegedeeld? Het antwoord, zegt dr. Soetbeer, ligt in het gezegde des ministers van Camphausen, dat door den gouden Danaë-regen, in 1873 niets ter wereld meer gezocht was in 't buitenland, dan Duitsche Valuta; de koopprijzen van vorderingen op Duitschland stegen alzoo, m. a. w. de wisselkoers was Duitschland bijzonder gunstig, en bleef dat voortdurend. Zoo lang dat het geval is, zal er door den gewonen handelsloop geen metaaluitvoer plaats hebben, en zoo bleef dus de massa edel metaal aan Duitschland opgedrongen, ja nog vermeerderd door de papieruitgifte tot veel hooger bedrag welke door de crediet-instellingen op die metaal-basis gegrond werden. Met cijferberekeningen komt dr. Soetbeer tot de slotsom, dat de betaalmiddelen in 1873 niet minder dan 40 pCt. meer bedroegen dan 3 jaren te voren, eene vermeerdering in zoo korten tijd, zegt hij, waarvan men niet ligt in de geschiedenis een ander voorbeeld zal vinden. Wel erkent hij daarbij tevens, dat ook de arbeidsloonen eene verhooging hebben ondervonden, — daar, in-

gevolge de arbeidersvereenigingen, de werklieden thans meer in staat zijn dan vroeger, om hunne eischen tot loonsverhooging in verband met de levensmiddelen te doen gelden, — doch de nadeelige gevolgen van den algemeenen economischen toestand bleven niettemin bestaan. Vooreerst zijn de werkstakingen in Duitschland in 1873 dan ook veel veelvuldiger, en zegt Dr. S. van frivoler aard geweest dan tenzelfden tijde in Engeland; ten andere, blijft er altijd een groot deel der bevolking voor wie de plotselinge duurte wegens vermindering der geldswaarde, zuiver schade is: nl. weduwen, lijfrente trekkenden, allen die van pensioenkassen trekken, vele kleine ambtenaren, alle renteniers, en hoevele gezinnen zijn er niet die als eenig bestaan een vaste rente hebben?

Dat de nadeelen der mindere geldwaarde dus voor werklieden in sommige arbeidstakken, door het (altijd gewaagde) middel van werkstakingen gedeeltelijk werden gecompenseerd, is nog geen reden dat zij voor het volk in 't algemeen geen ramp zou te achten zijn. Dat blijft zij wel degelijk, en ook op de industrie op zich zelve was de aangebragte verstoring duidelijk zigtbaar.

Zoo men b. v. de handel van het zegevierende Duitschland met Engeland, van het jaar 1873, met dien van het verdrukte Frankrijk in 't zelfde jaar vergelijkt, dan ziet men dat Duitschland zich zeer nadeelig voordoet. De Fransche invoeren in Engeland in 1873 bedroegen c[a] 42 millioen pd. st., (tegen c[a] 34 m. in 1867—69), en de Duitsche invoeren in diezelfde tijdperken respectievelijk 19¼ en 18½ millioen pd. st. Frankrijk zou dus c[a] 25 pCt., Duitschland slechts c[a] 4 pCt. zijn vooruitgegaan.

Zeker, als men die gevolgen nagaat, is er wel reden om ook hier te zeggen: „*Timeo Danaos et dona ferentes.*" Overvloed van kapitaal boven de behoeften tot dadelijke besteding (*) en daar-

(*) Wat de gevolgen voor de geldmarkt zelve betreft, levert de betaling der 5 milliards eenigzins een tegenhanger van de geldcrisis van 1845 in verband met den spoorwegen-aanleg in Engeland. In het bekende werk van Wilson is toen aangetoond, hoezeer de nieuwe en buitengewone omzettingen van roulerend in *vast* kapitaal (hoe nuttig die aanwending op zich zelve ook zijn mogt) toch, wanneer zij op zoo groote schaal op een oogenblik geschiedt, een geheele verstoring kan teweeg brengen bij al die takken van nijverheid die vlottend kapitaal bezaten, of het althans steeds op redelijke voorwaarden konden verkrijgen. Al kon een algemeene crisis een tijdlang door de gewone middelen van het handelscrediet worden uitgesteld, onmogelijk konden die middelen het tijdperk doen doorleven dat vereischt werd tot dat de grootere productiekracht door de spoorwegen geleverd de toeneming van kapitaal genoegzaam zou hebben bevorderd.

door speculatiegeest aangemoedigd; overvloed van betaalmiddelen boven het noodige, en van daar algemeene duurte en verstoring: ziedaar twee hoofdtrekken van de belangrijke economische gebeurtenis.

Zonder haar ware de financieele crisis welligt niet geheel uitgebleven, doch de buitengemeene toevloed van kapitaal, op beurzen waar reeds neiging tot overspeculatie bestond, liet deze gevaarlijke neiging plotseling ongehoorde verhoudingen aannemen en de gevolgen der meerdere geldwaarde hebben wij zoo even gezien.

Nu wat de gevolgen voor Frankrijk betreft:

Allereerst treft de ontzaggelijke vermeerdering der staatsschuld die in normaal bedrag verdubbeld, en in rentebetaling meer dan verdubbeld is. De schuld bedraagt thans (incl. dette flottante) ruim 23 milliards franken nom. kapitaal, tegen 11½ milliards in Jan. 1870. De daartoe jaarlijks gevorderde betalingen, — amortisatiën niet meegerekend, — bedragen over de 800 millioen franken, tegen 359 millioen vóór den oorlog.

Was de regering bij het groot succes harer leeningen, in staat gesteld de oorlogsschatting zoo spoedig door credietmiddelen te bestrijden, en dus het brengen van den enormen last op de bevolking voor 't oogenblik te ontgaan, zeker is het evenzeer dat dat niet kan geschieden zonder den jaarlijkschen last voor de toekomst te verzwaren, en de verhooging der belastingen voor een reeks van jaren, om de hooge rentepost van het budget te bestrijden, toont zich mede als een der gewigtige gevolgen.

Dat is de voorname schade door het verlies in nationaal vermogen aangebragt; want verlies tot het volle bedrag der betaalde som, is niet te weerspreken. Frankrijk is na de uitbetaling der 5 milliards, met dat bedrag verarmd in vergelijking van vroeger.

Toch is, naar veler eenparige getuigenis, geen spoor van verarming of achteruitgang bij de bevolking te bespeuren. Als reden daarvan kan worden gewezen:

op de erkende groote spaarzaamheid en zuinige levenswijze der Fransche bevolking, vooral de landbewoners die het overgroote deel uitmaken.

En hier zag men nu in Duitschland juist een overvloed van vlottend kapitaal dat niet gelijktijdig met haar onvermijdelijk aanbod op de geldmarkt door de werkelijke nijverheids behoeften kon worden opgenomen. Wij zien dus in beide gevallen, doch in omgekeerden zin: tijdelijke wanverhouding tusschen kapitaal en arbeid.

Sir R. Peel moet eens gezegd hebben, dat terwijl men in Engeland rekenen kan, dat 80 percent der eigenaars van hun inkomen opleggen, de verhouding in Frankrijk wel op ca 97 pCt. kan gesteld worden.

De jaarlijksche besparingen der Fransche bevolking worden door den heer Courtois op ca 1 milliard (tijdvak 1850—60), en voor 1860—70 op niet minder dan 4 milliards per jaar gesteld. Al rekent men dat laatste cijfer zeer overdreven, en neemt men het eerstgenoemde aan, dan laat het zich gevoelen dat eene bevolking aan dergelijken jaarlijkschen opleg gewoon, zonder groot bezwaar, hetgeen anders over eenige jaren verdeeld is, thans door middel van het crediet, op eenmaal ter beschikking van den Staat kan stellen, vooral daar Frankrijk behoort tot die groep der Europeesche rijken, die als Engeland, Nederland, België en Zwitserland, doorgaans leenden *aan*, en niet *van* de overige, als Rusland, Oostenrijk, Italie, Spanje, Turkije.

Hoe aanzienlijk het bedrag was door Frankrijks bevolking aan het buitenland ter leen verstrekt, kan hieruit blijken, dat van 1848—1870, dus in een twintig jaren, de Parijsche Beurs tot nabij de *zeven* milliards (6,773,000,000) aan vreemde fondsen plaatste.

Een goed deel dier buitenlandsche plaatsingen zal, volgens Dr. S., weer in het buitenland te gelde gemaakt zijn, om het provenu in de nieuwe Fransche staatsleening te plaatsen.

Zoo wijst althans het bedrag aan Italiaansche staatschuld waarvan de rentebetaling te Parijs geschiedt, aanzienlijke vermindering aan, nl. in 1869 was dat bedrag nog 80,500,000 rente ad 5 pCt., doch in 1872 slechts 52,750,000. Die cijfers geven dus het vermoeden van transfereering van ca 28 millioen jaarl. rente, stel een half milliard kapitaalwaarde, van plaatsing in het buitenland naar eigen Grootboek overgebragt.

Bovendien stelt dr. S. dat mede een vrij ruim bedrag, stel ½ à 1 milliard franken, met die klinkende munt is betaald die, ingevolge den gedwongen koers der bankbilletten, tijdelijk niet benoodigd was als circulatie-middel, en door de spaarzame bevolking renteloos bewaard werd. Voor zooveel dat bedrag aangaat, gaf de maatregel dus zelfs eenig voordeel, daar het gelegenheid gaf tot rentegevende belegging van 't geen anders nog geen vrucht zou hebben afgeworpen.

Dr. S. meent dat de voorzichtige Fransche bevolking zich de treurige ervaring der assignatien herinnerende, bij den tegenwoor-

digen cours forcé zich getroost een provisie contant geld renteloos te hebben liggen, zoodat nevens de feitelijke papiercirculatie, een goed deel der muntcirculatie als 't ware in *latenten toestand* aanwezig bleef. Wat daarvan aan 5 francstukken werd opgebragt, keerde spoedig in circulatie terug, doch de gouden 20 francstukken gingen naar Duitschland, alwaar volgens de officieele staten tot 15 Maart 1873 voor 400 millioen frank aan die stukken tot Duitsche rijksmunt is omgemunt.

Maar, zoo als straks gezegd, de noodzakelijke hooge opvoering der belastingen, en wel voor geruimen tijd, bieden de sterkste schaduwzijde aan. Frankrijk was al hoog belast, vooral sedert 1850 ten gevolge van den Krimoorlog, dien van Mexico, de veelvuldige openbare werken. De jaarlijksche belastingen voor staatsuitgaven bedroegen ongeveer 41 francs per hoofd der bevolking: thans is die som op 60 fr. per hoofd te stellen, tegen even 20 frank per hoofd in Pruissen. Van de meeste opgelegde belastingen is slechts een zeer klein gedeelte door directe belastingen, zoogene verterings-belasting, gevonden; — aan een inkomsten-belasting heeft men volstrekt niet gewild, en het zijn dus wederom de indirecte middelen, zegel- en registratie-regten, verhooging van inkomende regten en verbruiksbelastingen, waartoe men zijn toevlucht heeft genomen.

Van onderscheidene nieuwe lasten bleef echter de opbrengst onder de verwachting, hetgeen het vermoeden wettigt dat Frankrijk de grens der vruchtbare belasting (*profitable taxation*) wel nagenoeg bereikt heeft, althans voorjaar 1874 moesten weer nieuwe middelen gezocht worden tot dekking van het deficit dat grooter was dan men vermoed had.

Blijft men de noodige zuinigheid in de uitgaven betrachten, dan kan, ja, de tegenwoordige druk der belasting zich gaandeweg herstellen, doch voorshands laat zich dat niet aanzien. Het denkbeeld aan een revanche oorlog schijnt daarvoor te diep bij de Fransche natie geworteld te zijn, en het oorlogsbudget draagt er de blijken van.

Zoo men het laatste budget vóór de oorlog met dat van het tegenwoordige vergelijkt, vindt men

	1869.	1874.
Inkomsten	1847 m.	2526 m.
Uitgaven	1762	2523
Rentebetaling v. openb. schuld	347	748
Oorlog	383	480

Buitendien zijn in een afzonderlijk Liquidatie-Budget nog 130 m. fr. begrepen voor het brengen van armee en marine op goeden voet.

Een bijkomende schadelijke uitwerking is volgens dr. S. voorts deze, dat de noodzakelijke munthervorming in Frankrijk wordt tegengehouden. In 1870 was in beginsel tot de aanneming van den gouden standaard besloten, doch daar de betaling der oorlogsschatting in Fransch courant, dus ook zilveren 5 fr. stukken, was bedongen, moet het, tot aan de geheele uitbetaling, voordeeliger zijn den dubbelen standaard te behouden. Ook na de uitbetaling, zegt dr. S. wordt nu de munthervorming vertraagd.

Immers, vóór de gedwongen koers kunne ophouden, heeft de Bank nog te wachten op de terugbetaling harer voorschotten, die over 7 jaren is verdeeld.

Zoo de bezadigde appreciatiën van dr. Soetbeer te meer de aandacht verdienen, daar zij van Duitsche zijde komen, niet minder belangstelling verdient hetgeen van Fransche zijde, door de heeren Leon Say en Wolowski over de resultaten der oorlogsschatting geschreven wordt. Oorlog*sschatting* inderdaad of *poenaliteit* is hier het ware woord; „*Indemniteit*, schadevergoeding voor oorlogskosten" was het maar ten deele. Duitschland heeft meer geeischt dan tot directe schadevergoeding, ja inclusief het herstel zijner militaire zaken, noodig was. Het heeft veel meer geeischt, en met voordacht geeischt, om Frankrijk blijvend te verzwakken: „de opgelegde schatting, (zegt b.v. prof. Wagner, tegen wiens meer overdreven voorstelling dan die van Soetbeer, de hr. Wolowski vooral opkomt), de opgelegde schatting moest door haar ontzaggelijk bedrag een pressie uitoefenen op de financien en op den geheelen economischen toestand van Frankrijk, het doel was eene gedeeltelijke confiscatie van het volksvermogen."

Stelt men zich nu op het standpunt door die woorden uitgedrukt, dan mag inderdaad de vraag gedaan worden, of het ooit goede politiek mag heeten, om bij de tegenwoordige handelsrelatien en weldaden van vrij verkeer, zich op het ruïneeren van een nabuur toe te leggen, en alzoo in de groote federatie der handelsvolken een krachtig en uiterst vruchtbaar element te verzwakken, terwijl toch op den duur de weerslag van dat verzwakken in economische welvaart, ook door de overige leden dier federatie moet gevoeld worden.

Maar zoo dat, in hoogeren zin althans, een fout is te noemen, tastbaarder is de fout bij de uitvoering door Duitschland begaan, van nl. alles op eens te willen hebben, en (welligt uit vrees dat

uitstel wel eens afstel kon worden), de geheele ontruiming van het Fransche territoir van de volle afbetaling afhankelijk te hebben gesteld.

Door hier den boog zoo sterk te spannen, is Duitschland in ongunstiger, Frankrijk in gunstiger toestand gekomen. Duitschland heeft de, welligt niet verwachte, contante betaling moeten aannemen en zooveel mogelijk dadelijk aanwenden; vandaar die verschillende economische nadeelen door Soetbeer nagegaan en die men kan aanduiden als: indigestie van vlottend kapitaal. Frankrijk daarentegen heeft door de exorbitante voorwaarden gelegenheid gehad om den prikkel der vaderlandsliefde krachtig te doen werken tot verkrijging der noodige credietmiddelen en tot welgelukken dier serie van maatregelen die, met beleid en verstand bestuurd, den schok stellig veel minder groot hebben gemaakt, de tijdelijke medewerking van vreemd kapitaal krachtig hebben ingeroepen, en ten slotte het Fransche staatscrediet inderdaad hebben bevestigd (*) terwijl de moreele indruk ten gunste dier natie zeker mede voor haar te waardeeren is.

Afgescheiden van de economische gevolgen, zijn er dan ook stemmen in Duitschland opgegaan, die als middel om Frankrijk ten onder te houden, verre de voorkeur gaven aan het behouden van pretentien, zonder blijvende bezetting van territoir, na de afbetaling van b.v. de eerste twee milliards.

Zeer belangrijk is het, aan de hand van de HH. Leon Say en Wolowski, de reusachtige geldoperatie in de bijzonderheden te volgen. Een hoofdpunt bij de uitvoering is geweest dat slechts een betrekkelijk klein gedeelte met Fransch geld betaald is, in den zin namelijk van geld uit de muntcirculatie van Frankrijk genomen. Mogt al bij sommigen in Duitschland het denkbeeld bestaan hebben, dat men Frankrijk in elk geval een ongehoorde geldcrisis berokkende, door op korten termijn de voldoening te eischen van een bedrag dat gelijk stond met hare geheele muntcirculatie (die doorgaans op 5 milliards fr. gesteld werd), dan heeft men zich deerlijk bedrogen, evenzeer als zij die meenden dat Duitschland economisch, en speciaal op muntgebied nu alle volken voor goed vooruit was, daar het zich aan edel metaal een suppletoir bedrag verzekerde grooter dan een ander rijk.

Beide inzigten hebben gefaald, want, 1º Frankrijk heeft slechts

(*) De 5 perCts. Fransche rente van 1872 staat thans, febr., sedert verscheiden weken ca *pari* en daarboven.

voor een klein gedeelte (ca $\frac{1}{8}$), in goud betaalt, uit eigen circulatie geput ('t geen later nog wel grootendeels gaandeweg weer is aangevuld); 2º Duitschland heeft het verlangde bedrag aan goud niet ten volle kunnen magtig worden. Wel is de toevloed van goud naar de Duitsche rijkskassen grooter geweest dan het straks bedoeld bedrag van Fransch goud, doch dat is grootendeels door Duitschland met de overige nieuw verkregen middelen opgekocht, 't zij in Engeland, — dat er spoedig door discontoverhooging een einde aan maakte, — 't zij op de Duitsche markt zelve, zoodat het meer verplaatsing was van de particuliere naar de staatskassen.

Wij zeiden dat de betaling der 5 milliards maar voor een gedeelte in Fransch geld (nl. door materieele ontneming aan de Fransche munteirculatie) geschiedde.

Wanneer men de betalingen aan Duitschland, die zich over de jaren 1871 tot 5 Sept. 1873 verdeelden, bijeenvoegt, dan bevindt men dat Frankrijk toen heeft geleverd:

	Millioen franken.
In biljetten der Fransche Bank	125
„ Fransch goud	273
„ Fransch zilver	239
„ Div. Duitsch bankpapier en Duitsche munt. .	105
„ Thalers	2,185
„ Francforter florijnen	235
„ Marc banco Hamb.	265
„ Marken van het Keizerrijk	72
„ Hollandsche guldens	250
„ Belgische franken	295
„ Ponden sterling	637
	4,990

Hetgeen daarbij aan Duitsche munt was, was in Frankrijk gedurende de invasie ingevoerd.

Bij deze som dient nog in aanmerking genomen, dat een bedrag van 325 m. franken is betaald bij wijze van compensatie, door overdragt der spoorwegen Elzas-Lotharingen.

In de Duitsche rekeningen van de diverse betaalmiddelen door Duitschland verkregen vindt men een cijfer van p. m. 850 mill. franken aan Fransch goud, dus aanzienlijk meer dan het cijfer op het Fransche staatje voorkomende, (273 millioen). Het straks aangevoerde verklaart dat verschil. Dat meerdere is namelijk niet directelijk van Frankrijk ontvangen, doch door Duitschland uit de

circulatie opgekocht, gedeeltelijk in Engeland, grootendeels op de Duitsche geldmarkt zelve.

Voor de betalingen in papier had Duitschland bedongen dat slechts zouden aangenomen worden billetten der Engelsche, Pruissische, Nederlandsche, of Belgische nationale Bank, voorts wisselbrieven of orderbilletten van eerst gehalte, op die zelfde landen, alles papier op zigt.

De thalerkoers was op 3 fr. 75, de florijn op 2 fr. 15 gesteld. Voor andere waarden dan Duitsch wettig betaalmiddel was geen koers bepaald, doch die zouden voor zooveel valideeren als zij aan de Duitsche rijkskas na negotieering en aftrek van alle kosten batig zouden opleveren.

Wanneer men dit in aanmerking neemt, komt zeker de geleidelijke en voordeelige wijze waarop de Fransche regering, onder leiding van den hr. Dutilleul, ca 80 pCt. van het geheel, namelijk 4¼ milliards franken in wissels heeft kunnen voldoen, zonder groote verstoringen van den handel en de koersen te weeg te brengen, nog in een sterker licht.

De hr. Leon Say treedt daaromtrent in zijn artikel in *le Journal des Economistes* in vele bijzonderheden. Daaruit blijkt o. a. dat de wisselkoers op Londen als hoogste punt fr. 26,20 heeft bereikt (Oct. 1871). Spoedig daarop is echter daling gevolgd tot fr. 25.50, en de gemiddelde koers gedurende het ca tweejarig tijdperk, is zelfs beneden dat cijfer gebleven. Dat er om zulk een resultaat te verkrijgen (bij een aankoop over een kort tijdverloop van niet minder dan voor 5871 millioen franken aan wisselpapier) medewerking van bijna alle groote bankiershuizen en een buitengewone mate van overleg is noodig geweest, laat zich gereedelijk gevoelen. Een der middelen is geweest, om aan buitenlandsche inschrijvers op de leeningen veel faciliteiten te verleenen, waardoor dus, tegenover de betalingen die Frankrijk in het buitenland te doen had, ter bekoming van het papier dat in Duitschland tot schuldafdoening konde gelden, gelijktijdig een groot bedrag aan vorderingen van Frankrijk op de buitenlandsche geldmarkten ontstond. Daardoor is het doenlijk geweest, den handel tegen al te sterke afwijkingen van den wisselkoersen te waarborgen.

Voorts is renteverlies bij deze transactiën zooveel doenlijk voorkomen, door de stortingen voor de leeningen ten naauwste te doen overeenstemmen met de afbetalingen der contributie, zoodat geen gelden ongebruikt bleven liggen.

Heeft men, èn als goede politiek voor de wisselkoers, èn ook om zoo spoedig doenlijk gereed te kunnen zijn, in den aanvang veel buitenlandsche inschrijvingen op de leeningen gehad, en alzoo nieuwe vreemde crediteuren tegenover Frankrijk verkregen, die stand van zaken is daarna weer gaandeweg gewijzigd, en het grootste deel der inschrijvingen is ten slotte, 't zij door dadelijke deelneming, 't zij door latere opkoopen, van het buitenland in Fransche handen gekomen.

Neemt men daarbij in aanmerking dat, zooals wij bij den aanvang zeiden, de plaatsingen die Frankrijk in het buitenland had, (nl. Italiaansche of andere schuldbrieven in Fransche handen), op zeer groote schaal zijn opgezegd, om met het provenu in de nieuwe Fransche leeningen te gaan, dan ziet men als een der kenteekenen van den nieuwen financieelen toestand, dat de Fransche kapitaalplaatsingen, in veel grooter verhouding dan vroeger, de (thans verdubbelde) eigene *Nationale schuld* betreffen.

Dat mag in zooverre als een voordeel worden gerekend, dat aanleiding tot buitenlandsche inmenging daardoor eenigzins wordt voorkomen, althans niet bevorderd; ten andere is het belang der fransche ingezetenen zelve bij een goed en ordelijk bestuur van hun eigen land daartoe weer sterk vermeerderd; — immers de kapitalist is uit den aard der zaak altijd, in waren, goeden zin, conservatief en anti-revolutionair: en het eigenaardige in Frankrijk is dat niet alleen groote vermogens, doch zeer veel kleine fortuinen, ja tot de minste rangen toe, de plaatsingen op het Grootboek innemen. Daarbij levert deze toestand altijd meerderen waarborg tegen eventueele repudiatie van staatsschuld op kritieke tijdstippen, dan zoo de nieuwe inschrijvingen Grootboek in handen waren van buitenlandsche crediteuren.

Men ziet dus dat het grootendeels geweest is door een oordeelkundig gebruik van het thans zoo ontwikkelde credietwezen, zoowel het internationale als in eigen boezem, — dat het Frankrijk is mogelijk geweest, allereerst om zulk een kolossale vermogensoverdragt ten uitvoer te brengen, en ten andere om er niet als 't ware financieel door vernietigd te worden. De verstandige en overal geroemde houding der Fransche Bank, heeft daartoe mede voor een goed deel bijgedragen. Een tijdelijke dwangkoers harer biljetten, met Aug. 1870 ingevoerd, is noodig geweest om, zoowel door directe voorschotten aan de regering, als door tijdelijke beschikbaarstelling van specie en metaalvoorraden, aan de regering de vereischte betaalmiddelen der oorlogscontributie te verschaffen.

Die gedwongen koers heeft echter, dank vooral de goede maatregelen der Bank, geen nadeelige gevolgen gehad, zoo als door velen, de assignaten indachtig, welligt niet zonder reden gevreesd werd. En bij nader inzien, is het ook geenzins te verwonderen. Immers het gold hier geen gedwongen koers van staatspapier, geen *muntbiljetten* tot wettig betaalmiddel verklaard, en wier aantal in 't oneindige kon vermeerderd worden. Ook gold het hier niet een uiterste mesure van den Staat om eene noodlijdende *Bank* te redden, doch integendeel, nu was het de *Bank* die tot redding van den *Staat* moest medewerken.

Dit ter voorkoming van een opvatting alsof hier „de les der wetenschap weer zou gefaald hebben" of „dat wij weer een van de zoogenaamde uitzonderingen op de economische regelen zouden zien."

Niets van dat al, de verstandige maatregelen der Bank, in verband met den in vele opzigten gezonden economischen toestand van Frankrijk, hebben het gevaar, altijd aan zoodanigen maatregel verbonden, afgewend. De Bank heeft 1o hare biljetten-uitgifte toch zooveel doenlijk binnen grenzen gehouden; haar normale biljetten-circulatie (1870) was ca 1485 millioen. Het geoorloofd maximum van uitgifte is daarop successivelijk (wet Julij 1872) tot 3,200 millioen verhoogd geworden, doch vooreerst, is die grens nimmer bereikt. Het hoogste cijfer is geweest (31 Oct. 1873), fr. 3,071 millioen, om spoedig weer (Januarij 1874) tot 2,830 millioen te dalen; thans, begin Februarij 1875, bedraagt het 2639 mill. fr.

2o De vermeerdering van biljetten-uitgifte heeft grootendeels bestaan in kleine coupures, nl. van 100 fr. en minder, tot 5 fr. biljetten toe, *die de Bank vroeger niet uitgaf*, en die nu tot vervanging der 5 en 20 fr. stukken bij de kleinere betalingen dienden.

In 1870 vormden de biljetten van 100 fr. en 50 fr. (kleinere waren er toen niet) nog geen ¼ der circulatie (nl. 440 millioen van de 1485 m.), in October 1873 was ruim ⅔ der verdubbelde circulatie (3,071 m.) door de kleinere coupures ingenomen.

3o Is de Bank, zoodra de omstandigheden het veroorloofden, weer tot aanvulling van haar metaalvoorraad gaan zorgen, zoodat hare encaisse, die in 1870 op 1200 m. stond, en daarop, b. v. Januarij 1874 nog slechts 840 m. bedroeg, weer gaandeweg is vermeerderd, en thans 4 Februarij 1875, weer fr 1388 m. bedraagt, (Verg. *Economist* December 1874, pag 1306).

De loop der zaken is alzoo geweest dat het aan de Fransche regering is gelukt, om met veel beleid den ontzettenden last, voor een groot gedeelte ook door de toekomstige generatien te doen dragen; en met reden, volgens ons, al ware er een ander middel mogelijk geweest; immers het behoud der onafhankelijkheid, het bestaan als natie is een weldaad die tevens aan de opvolgende geslachten wordt geschonken; de staat is perpetueel, en de naaste toekomst mag ook zijn deel dragen.

Maar is dat, zoo, dan volgt daaruit tevens, dat, zoo Duitschland geheel voldaan en ten volle betaald is, Frankrijk, kan men zeggen, nog niet ten volle betaald heeft. In zekeren zin heeft Frankrijk als Staat slechts van schuldeischers verwisseld; doch in plaats van een vijandigen en op zijn ondergang belusten crediteur, heeft het in de individueele houders der nieuwe schuldbrieven, grootendeels Franschen, crediteuren in eigen boezem die belang hebben bij de blijvende welvaart van den debiteur, en wier welbegrepen eigenbelang moet aansporen om tot die welvaart mede te werken.

Vraagt men nu welligt: zoo voor Frankrijk de afbetaling der 5 milliards in den waren zin des woords nog niet ten volle heeft plaats gehad, hoe kon dan straks gezegd worden, dat in waarheid Frankrijk voor dat volle bedrag is verarmd?

Omdat, zoo men de balans van het Fransche nationaal vermogen (*) vóór en na den oorlog, stel b.v. 1869 en 1874, konde

---

(*) Onder nationaal vermogen, economisch, verstaan wij de som der waarde van alle bezittingen, zoo aan goederen als aan inschulden, ónder aftrek van alle schulden, en dat zoowel voor elk der ingezetenen persoonlijk, als voor de persona moralis, den Staat, en andere zedelijke ligchamen die als zoodanig kunnen bezitten en verschuldigd zijn.

Het *saldo* aan activen dat er bij opmaking dier balansen overblijft drukt het nationaal vermogen uit, den volksrijkdom van het oogenblik.

Dat zoodanig cijfer voor één gegeven oogenblik, aangenomen dat men het met juistheid kon constateren, van weinig praktisch nut is, behoeft naauwelijks betoog. — Immers, het is ondenkbaar dat een natie als burgerlijk persoon liquideert en al ware dat denkbaar, dan zou reeds daardoor alleen, de bij de evaluatie aangenomen waarde blijken geheel fautief te zijn, de geschatte goederen hebben de waarde in het ruilverkeer dier georganiseerde maatschappij, en zouden dus bij liquidatie dier maatschappij, die verliezen.

Toch zouden dergelijke theoretische taxeeringen van het volksvermogen, volgens gelijke gegevens gedaan, veel nut hebben, zoowel voor eene vergelijking van het vermogen der Staten onderling, als om den voortgang van eigen nationaal vermogen op verschillende tijdstippen te beoordeelen.

opmaken, het geheel bedrag der nieuwe staatsschuld als nieuwe post op het passief, het saldo der activa zou komen verminderen. *Bona non intelliguntur nisi deducto aere alieno*, alleen dat bedrag is als rijkdom te rekenen, wat overblijft na aftrek der schulden — en daartoe doet niets af, al luidt de nieuwe schuld aan eigen ingezetenen, welke de nieuwe schuldvorderingen als bestanddelen van hun fortuin rekenen, welk fortuin wederom een deel uitmaakt van het algemeen nationaal vermogen.

Immers, gesteld dat een particulier zijne stortingen in de leening heeft volbragt, 't zij in geld dat hij reeds had liggen, 't zij na verkoop van handelswaren of inschulden op anderen die hij bezat, dan blijft zijne fortuin in zoover intact, dat hij in de plaats daarvan de nieuwe inschrijvingen Grootboek, voor hem rentedragend en negotiabel, bekomt. Doch het bedrag waarmede hij die schuldvorderingen kocht, — nl. de gezamenlijke waarde van geld, koopwaren en pretentien, — is (door den Staat) aan Duitschland voor goed afgestaan; het nationaal vermogen is met dat bedrag verminderd; en de nieuwe staatsschuld, waaruit *zijn* tegenwoordig kapitaal thans bestaat, en die voor hem slechts de plaats van andere waarden innamen, bestaat slechts en heeft slechts waarde door den nieuwen rentelast van den Staat, en de belastingen die ter voldoening dier rente, aan de ingezetenen in het algemeen zijn opgelegd.

Hetgeen na de verrekeningen dus ten slotte overblijft is eenerzijds: de overdragt van waarde aan Duitschland gedaan, en ten andere de nieuwe belastingen ad p. m. fr. 800 m. 's jaars. Of, m. a. w. Duitschland heeft van Frankrijk niets meer te vorderen; maar een gedeelte der Fransche ingezetenen en eenige buitenlanders die de middelen tot contante afbetaling verschaften, hebben voortaan, door tusschenkomst der Fransche regering, van elk der Fransche ingezetenen te vorderen een jaarlijksch bedrag van p. m. 25 fr. (ondersteld, dat de nieuwe belastingen voor de rente der nieuwe staatsschuld opgelegd, gelijkelijk over alle ingezetenen verdeeld zijn).

Deze nieuwe belastingen, grootendeels indirecte, (en daaronder, die nijverheid en verkeer gevoelig treffen, zie *Economist* 1874, pag. 853) blijven de groote schaduwzijde uitmaken van Frankrijks finantieelen toestand. Levendig werd dit erkend door den hr. Leon Say zelf, dezen zomer op het jaarlijksch diner van den *Cobden-Club* (11 Julij 1874), waar hij, — als zoon van Horace en kleinzoon van Jean-Baptiste Say, en zelf hoogst verdienstelijk administrateur,

zeer warm door de daar vereenigde *free-traders* verwelkomd en toegejuicht, — o. a. zeide: „Ik mag niet vergeten dat Frankrijk op „dit oogenblik een schouwspel aanbiedt, hetwelk de ware vrienden „van de economische wetenschap droevig moet aandoen. Wij vooral „moeten dat betreuren, vele mijner vrienden en ik zelf, die ge„dwongen zijn geweest, zoowel in de regering als in de wetgevende „kamers, om voor de noodzakelijkheid te bukken en beginselen „prijs te geven (to surrender principles).

„In Frankrijk hebben wij geen vrije ontbijt-tafel (*no free breakfast-„table*). Van het oogenblik dat wij opstaan tot dat wij ter ruste „gaan, kan het gezegd worden dat wij voor elken stap betalen. „Ja, mijne vrienden en ik, wij zijn gedrongen geweest om de „verantwoordelijkheid op ons te nemen van betreurenswaardige „maatregelen, omdat wij geen keus van middelen hadden; wij wa„ren als de reiziger door storm overvallen, die genoodzaakt is „zich onmiddelijk een schuilplaats te verschaffen met de eerste „materialen die hem voor de hand komen" enz. Verder bespreekt hij den gedwongen koers der bankbilletten, en zegt dat juist het weinige nadeel van dien maatregel ondervonden, hem met de vrees vervulde, dat men welligt daardoor te veel met het exceptioneele middel vertrouwd konde geraken, en de theorie van gedwongen papiercirculatie welligt in Frankrijk kon worden geacclimatiseerd.

De nieuwe regten op consumtie-artikelen gelegd, bleken weldra niet aan de fiskale verwachtingen te voldoen, die bragten proportioneel minder op; terwijl andere consumtie-regten welke onaangeroerd waren gebleven, verhoogde opbrengst aantoonden — maar, zeide hij, gaandeweg zullen wij in onze financieele stichting, de materialen, in haast aangegrepen en aangewend, vervangen door bouwstoffen van beter allooi.

Hopen wij dat de wensch van den verlichten administrateur, in den dinner-speech uitgedrukt, eerlang in de Fransche belasting-wetgeving bevestiging moge vinden.

Maar ook afgescheiden van de louter financieele kwestie van het oogenblik, blijven de moreele gevolgen van de verarming en verrijking een groote plaats bekleeden.

Zoo was tot nog toe in beide landen (behalve in de Hoofdsteden) een zuinige levenswijze, en in Frankrijk vooral, gewoonten van besparing aanwezig. In Duitschland zullen die goede eigenschappen door de besproken gevolgen van den ontvangen rijkdom welligt niet ongevoelig worden aangedaan. In Frankrijk daaren-

tegen zullen zij, naar de aanvankelijke kenteekenen te oordeelen, welligt worden versterkt, ook blijvend, en zullen de vruchten daarvan zich weldadig kunnen toonen, voor zooveel nl. het zamenstel der nieuwe belastingen de productieve krachten der natie niet in te groote mate mogt belemmeren. Door een arbeidzaam volk kan bloot geldelijk verlies spoedig worden te boven gekomen en de opbrengst van één jaar nationalen arbeid van Frankrijk levert welligt 3 à 4 maal dan de geheele oorlogscontributie. Van te meer belang is het daarom, eenerzijds dat die volksarbeid zich veelzijdig en krachtig kunne toeleggen, en ten andere dat zoo weinig mogelijk van de opbrengst aan kostbare militaire uitgaven mogt worden besteed.

Onder de moreele gevolgen rekene men voorts, *last not least* deze, dat een groot deel van hetgeen Duitschland na regeling zijner eigene oorlogskosten, van de gelden beschikbaar hield, gebruikt is om de militaire kracht in Duitschland te vergrooten; nieuwe oorlogstoerusting, een nog krachtiger vernielingstoestel is georganiseerd, voorzeker een hoogst twijfelachtige aanwinst voor de blijvende welvaart der bevolking.

Trouwens, die schadelijke factor van nieuwe krijgstoerusting is zoowel bij den verrijkten overwinnaar, ten gevolge der buit zelve, als bij den verzwakten overwonneling, uit opgewekt nationaal gevoel, aanwezig. De hooge cijfers op het Fransche oorlogsbudget toonen dat helaas, en de toekomst zal moeten leeren in hoever de annexeering van Elzas en Lotharingen een gelukkige politiek voor Duitschland is geweest; doch deze kwestie ligt buiten het economisch terrein van de oorlogscontributie.

Niet daarbuiten ligt deze overweging, dat, bij al de moreele nadeelen aan Duitschland berokkend, die natie toch één groote moreele schat bezit, die de nadeelen grootendeels tempert, en in korten tijd, zoo de politieke drift het gezond verstand der natie niet te veel benevelt, geheel onschadelijk kan maken, nl. het *volksonderwijs*. Dat gewigtig element voor elke volksgrootheid, dat alles afdoende geneesmiddel bij vele volksrampen, mist Frankrijk nog maar al te zeer.

Mogt de hoogst benarde toestand waartoe dat rijk ontegenzeggelijk gebragt is, er eindelijk toe leiden om er dat middel op de vereischte schaal ter hand te doen nemen. Daartoe zou vóór alles noodig zijn een krachtige regering, een regering die bij de kern der bevolking de overtuiging deed wortelen, dat Frankrijk een tijdperk van rust dringend noodig heeft, op straffe van ondergang;

een tijdperk van een tiental jaren minstens, waarin *La France se recueille* de verwezenlijkte leuze der natie behoort te zijn, even als zij voor Rusland was na den hardnekkigen krimoorlog. Mogt zóódanig septennaat, of decennaat, onder welke regerings*vorm* ook, gehandhaafd worden, en in de goede rigting benuttigd, dan zoude een beter opgeleide nieuwe Fransche generatie welligt reden hebben om de oorlogs-contributie nog dank te zeggen, zoo die namelijk gedwongen had den harden weg der wedergeboorte eindelijk in te gaan.

STATEN-GENERAAL.

(Zitting 1874—1875.)

De Staatsbegrooting voor 1875.

De Algemeene beraadslagingen over de Staatsbegrooting, ditmaal kort van duur (zij vulden 1½ zittingdag, 23 en 24 November), waren daarom niet minder belangrijk te achten.

Zij concentreerden zich tot de navolgende punten:

De financieele politiek, in verband vooral met het beginsel van *onverpligte amortisatie*, door den heer Haffmans ter sprake gebragt en door den heer Blussé en den Min. v. Financien verder behandeld.

De tweede dag der zitting verdient alle aandacht door de rede van den heer Kappeyne die, de verschillende deelen der staatsbegrooting doorloopende, en het daarbij gewenschte, met het hem eigen talent duidelijk en bondig uiteenzettende, als het ware een organiek programma voor regeringsbeleid opgaf.

Geen bepaald oppositie-program; geen eischen voor dadelijke uitvoering aan deze regering op poene van afstemming gesteld, doch een kader aangevende van datgene waartoe alle hervormingsgezinden in den tegenwoordigen stand onzer zaken behooren medetewerken. Zijn standpunt was: geen stelselmatige tegenwerking heeft de regering van liberale zijde te vreezen, maar erkent deze, dat zij in het tegenwoordig tijdsgewricht niet als regeringspartij behoort op te treden, — zij abdiceert daarom niet, wat de handhaving harer steeds erkende beginselen betreft, en zij zou stelselmatige oppositie moeten voeren, wanneer van zucht tot stelselmatig regeren tegen die beginselen mogt blijken, welk denkbeeld S. ten slotte resumeerde: *controleeren* thans, *gouverneeren* straks.

Behalven door den Min. v. Binn. Zaken werd S. op enkele punten door de HH. v. Baar, Heydenrijck, v. Zuijlen, en de Willebois beantwoord, deze laatste speciaal wat de houding en het streven der Katholieken, (*Grondwet v. Syllabus*) betreft.

Voegen wij hierbij een zeer lezenswaardige rede van den heer Brouwer over de uitvoering der Grondwet, wat vele nog steeds verwachte organieke regelingen betreft, waarbij hij omtrent partieele herziening allezins

behartenswaardige denkbeelden ten beste gaf; voorts eene bespreking van den heer van Houten over zijn eigen en het regeringsstandpunt nopens de *census-kwestie*, dan hebben wij de hoofdpunten van het korte, doch, eenerzijds althans, hoogst belangrijke debat.

Het amortisatiestelsel. Wij hebben — zoo was ongeveer het betoog van den heer Haffmans, — blijkens de staten bij de Begrooting overgelegd, van 1852—1873 voor ca 223 millioen geamortiseerd; daarbij hebben wij van 1860—1873 voor niet minder dan ca 140 millioen aan staatsspoorwegen besteed. Te zamen gerekend, dus in 20 jaren tijds voor ongeveer 400 millioen opgelegd of gekapitaliseerd, dat is m. a. w. het tegenwoordige geslacht geheel laten betalen voor hetgeen aan de toekomst ten bate zal komen, en met al die kapitaliseering leven wij-zelve als *arme lui*, vooreerst, 1o wij laten onze ambtenaren in de penurie; 2o wij heffen onnoodig belasting van de eerste levensbehoeften; 3o wij doen niets voor de uiterlijke glans die aan een Staat voegt.

Dit 1o en 3o kunnen wij voor ons, gedeeltelijk, 2o gaaf toestemmen, even als het beginsel dat ons stelsel van amortiseering *quand*-même afkeuring verdient; minder echter kunnen wij ons vereenigen met de argumenten daartoe aangewend. Hoe, zeide S., de Staat neemt het twintigvoudige van het tegenwoordige geslacht om het $\frac{1}{20}$ aan de nakomelingen te geven. Dat nu is, o. i. verkeerde rekening; de Staat neemt, ééns voor goed, het twintigvoudige van het tegenwoordig geslacht, om *jaarlijks en voortdurend* het $\frac{1}{20}$ aan de volgende terug te geven.

Doch ons tot heden gevolgd stelsel van onverpligte amortisatie, strookt naar onze meening dáárom niet met onze tegenwoordige toestanden, omdat

1o Belegging in Staatsschuld veel minder dan vroeger, algemeene belegging is geworden. In de laatste 25 jaren, vooral sedert de uitbreiding van het spoorwegwezen, zijn nevens de staatsschuld, zulk een overgroote massa geheel soliede beleggingswijzen opgetreden in de vorm van aandeelen of obligatien van spoorwegmaatschappijen of andere industrieele ondernemingen, schuldbrieven of aandeelen, die in sommige opzigten, ook voor kleine fortuinen, zelfs de voorkeur verdienen, — dat de toestand geheel gewijzigd is; lagere stand van onze staatsschuld zou reeds daarin alleen gereede verklaring vinden, en tegenover lage koersen, daardoor teweeg gebragt, zou een stelsel van regeringsopkoopen zeker niet te verdedigen zijn.

Daarbij komt, als blijvende reden, dat inschrijvingen grootboek als *verpligte* belegging gelden voor zeer vele belangen, als van minderjarige enz.; vele fondsen, welke men dus door hooge koersen ingevolge regerings inkoop, indirect benadeelt.

Eindelijk blijft, bij onze tegenwoordige economische en fiscale toestanden, deze waarheid gelden, dat men de belastingschuldigen in 't algemeen, door aanleg van openbare werken, of hervorming van belasting-

stelsel (*), een grootere blijvende bate kan bezorgen, dan door de minder uitgaaf die het gevolg is van een besteding der amortisatie-gelden. Deze gezigtspunten, althans de twee eerste, werden door den heer H niet aangevoerd.

De heer Blussé, die in dienzelfden zittingdag de financieele kwestie besprak, hield zich dan ook niet lang met de *amortisatie* bezig.

„Schoon ik erken dat in S. betoog een grond van waarheid lag, zoo moet ik de toepassing hier ontkennen. Ik geloof dat hij zijne redevoering had moeten houden bij gelegenheid van de behandeling van de Indische begrooting. De 200 millioen die geamortiseerd zijn en de millioenen die voor onze spoorwegen besteed zijn, zijn geheel gekomen uit de Indische baten. De Nederlandsche schatpligtigen hebben er geen ander gevolg van gehad dan dat zij nu wat minder rente behoeven te betalen. Zij hebben nu bovendien nog het voordeel dat zij als belastingschuldigen deelen in het profijt dat de schatkist van de spoorwegen geniet. Al hetgeen dus betaald is om groote zaken tot stand te brengen en om millioenen te amortiseren, is gekomen van de belastingschuldigen op Java. En de vraag zou dus kunnen rijzen of niet het oogenblik gekomen is om deze belastingschuldigen wat minder te doen betalen. Dit zal wel niet de bedoeling van den geachten spreker geweest zijn, maar het is de zuivere consequentie van zijn betoog. Mijne bezwaren tegen den Minister zijn van juist tegenovergestelden aard; de Minister heeft zijne voorgangers regt doen wedervaren en eene trouwe schets gegeven van de administratie der beide voorgaande Ministers. Hij noemt het eindresultaat van twee dienstjaren, 1871 en 1872, die aanvankelijk zorg baarden, en voor welke men buitengewone hulpmiddelen werkelijk meende noodig te hebben om de begrooting te kunnen sluiten, inderdaad bevredigend. En van de dienst 1873 verwacht de Minister mede een gunstig resultaat, een batig overschot.

Nu bevreemdt het mij dat een Minister die dergelijk oordeel uitspreekt, geheel afwijkt van de methode dier voorgangers. De Minister rekent op een voortgaande beweging in de opbrengst onzer belastingen, en beroept zich op de afgeloopen tien maanden van het thans nog niet afgeloopen dienstjaar. Hij maakt zich daarvan een al te gunstige voorstelling: tot dat gunstig resultaat toch heeft inzonderheid bijgedragen de opbrengst der belasting op de successie."

De weinige gronden welke het loopende dienstjaar 1874 oplevert voor de sterke opdrijving der middelen van 1875, (een punt elders door ons besproken) werden voorts door S. tegenover de gunstige voorstelling des ministers in bijzonderheden nagegaan.

Hij kwam tot de conclusie dat, hoe men het wende of keere, bij de thans

(*) Nl. door de gelden in kas te houden als tijdelijke reserve bij de afschaffing van schadelijke belastingen.

vereischte uitgaven *nieuwe middelen* zullen noodig zijn, tenzij men tot de oude hebbelijkheid van te steunen op Indische baten, wilde terugkeeren. *Nieuwe middelen*, niet alleen versterking maar ook meer gelijkmatige verdeeling in onze belastingen

S. wil echter geen mededeeling van 'sministers plannen, die wil hij in al hun frischheid afwachten als *geformuleerde ontwerpen*.

Mededeeling van plannen werd dan ook door den Min. v. d. Heim bij zijn antwoord niet gegeven. Uitvoeriger dan de heer Blussé beantwoordde hij den heer Haffmans, sprak zich vrij van voorliefde voor amortisatie *quand-même*, en wees daarentegen op de ervaring bij onze wetgeving, waarbij de amortisatie-ontwerpen der laatste 25 jaren steeds met ingenomenheid werden ontvangen en *con amore* gesteund.

Tegenover het betoog van den heer Blussé verdedigde hij de ramingen voor 1875 (nog 1 millioen beneden de opbrengst v. 1873) en wat meer speciaal het *successieregt* aangaat achtte hij de hoogere opbrengst niet van wisselvalligen doch blijvenden aard, vooral wegens de steeds voortgaande stijging der waarde van grondeigendom. Over een reeks van jaren genomen (b. v. 1850—75 tegenover een voorgaand tijdperk) is dat zeker waar, doch het argument mag niet gelden om één exceptioneel hoog jaar als 1874 als normaal cijfer aantenemen (verg. ons bijschrift bij de opbrengst der middelen v. 1874, *Econ.* Januarij ll.).

Komen wij thans tot de rede van den heer Kappeyne.

Gebrek aan plaatsruimte dwingt ons weerstand te bieden aan een sterk verlangen om het geheele betoog blijvend voor onze lezers optenemen. Vergenoegen wij ons met den hoofdinhoud.

Wij hebben volgens onze Grondwet, geen *parlementair ministerie* in eigenlijken zin.

„In Engeland dient een Parlement voor een vasten termijn en wordt tegen het einde van dien termijn vroeger of later ontbonden. Dan heeft er een algemeene verkiezing plaats. De natie weet waarom het te doen is. Dan komt uit die algemeene verkiezing een besliste meerderheid en een erkende minderheid voort. Die meerderheid heeft altijd in haar boezem den staf, die in het oog van het land is aangewezen om de taak des bewinds te aanvaarden. Dit Parlement werkt uit hetgeen het door de algemeene verkiezingen als zijn bijzonder mandaat als het ware ontvangen heeft, binnen den tijd dien het te leven gegund is. Wisselt dan de volksmeening, gaat het gezag van de eene partij naar de andere over, vertoont het nieuwe Parlement een nieuwe meerderheid, dan geeft men elkander den staf van het bewind over zonder dien ooit in het slijk te laten vallen.

Dat is zuiver parlementaire Regering, maar die kunnen wij niet hebben, zoolang wij ons stelsel van partiëele verkiezingen en, laat ik er bijvoegen, zoolang wij ons irrationeel kiesregt behouden. Ware derhalve

het oogenblik er voor gekomen, dan zou ik voor mij niet zoo tegen een degelijke en algemeene grondwetsherziening opzien. Ik geloof dat het noodig geweest is toen de constitutioneele instellingen hier werden ingevoerd, om velerlei bepalingen op schrift te stellen, met het oog op het verleden; thans, nadat de constitutioneele instellingen wortel hebben geschoten en algemeene regtsovertuiging zijn geworden, zou de Grondwet zeer weinig behoeven in te houden, zoodat, vooral wanneer in de Grondwet kon geschreven worden: het kiesrecht wordt uitgeoefend door hen, die de vereischten bezitten, bij de wet gesteld, het veel gemakkelijker zou vallen om in dit gewichtig onderdeel van Staatsrecht progressief te werk te gaan.

Maar dit als het ware in het voorbijgaan.

Op het oogenblik geloof ik niet dat de tijd tot grondwetsherziening geacht kan worden gekomen te zijn, op dit oogenblik laat onze staatsinrigting zeer zeker het tot stand komen van een parlementair Ministerie niet toe.

Een tweede reden is de verhouding der katholieke leden tegenover de Kerk eenerzijds en den Staat ter andere zijde.

Toen er onder de leus: *recht voor allen* gestreden werd, heeft het meerendeel onzer Katholieke landgenooten zich aan hen die men destijds liberaal noemde, aangesloten. Met hun hulp is veroverd wat men nu heeft, en zij hebben die hulp steeds trouw en eerlijk verleend, met volle overtuiging, en ook thans geloof ik niet dat op iets wat toen verkregen is, door de meest bezadigden en achtenswaardigen hunner ooit zou willen teruggekomen worden.

Ik begrijp dus ten volle dat, terwijl op dit oogenblik ons land een zegen geniet die algemeene tevredenheid wekt, en daartegen hun kerk in gevaar is, zij om de moeder te helpen, den vader vergeten, dat zij van Katholieke Nederlanders zijn geworden Nederlandsche Katholieken. Ik begrijp dat zij onder de tegenwooordige omstandigheden oordeelen zich te moeten verzetten tegen alle verdere toepassing van de liberale begrippen, en ik wensch, wetende hoezeer de stemming natuurlijk is, van mijn kant de meest mogelijke verdraagzaamheid in acht te nemen.

Met dat al is het een feit, dat door de kracht, die onze Katholieke medeburgers hier in deze Kamer en aan de stembus kunnen uitoefenen, de twee staatspartijen, waarvan de eene hervorming wil en de andere hervorming tegenwerkt, volkomen tegen elkander opwegen.

Zoodra echter de Katholieken als de eigenlijke Regeringspartij zouden aangemerkt worden, zoodra het Kabinet geacht kon worden hun uiting te zijn, zoude oogenblikkelijk, want de geschiedenis van een land kan niet liegen, de overmacht worden gefnuikt."

S. kan dus bij het ontbreken der eischen van een echt parlementair ministerie ten onzent, aan dit kabinet geen grief maken dat het geen

parlementair ministerie is. Maar daaruit volgt nog geenszins onbepaalde ondersteuning. Een niet-parlementair ministerie loopt gevaar 1o buiten de grondwettige vormen te gaan; 2o om geen weerstand te kunnen bieden aan de driftigste zijner vrienden wier ondersteuning het onvermijdelijk behoeft.

Van daar van sprekers zijde waarschuwing in het eerste geval, en conditioneel aanbod van medewerking in het tweede.

„Resumeer ik dus hoe ik mij den loop van zaken voorshands zou denken, dan komt het hierop neder, dat wij met dit Gouvernement eenige belangrijke wetten, maar zonder politiek gewigt zullen tot stand brengen, en dan verheug ik mij in de eerste plaats dat de tegenwoordige Minister van Binnenlandsche Zaken de wet op het hooger onderwijs met ons zal behandelen. Ik ben, in afwachting van die wet, naar de openlegging van zijn denkbeelden omtrent de andere takken van het onderwijs vooreerst niet nieuwsgierig.

Maar zal dan, terwijl onze verhouding tot het Gouvernement een zoodanige is, terwijl de Kamer zich tegenover de Regering, veranderd in hetgeen de heer Groen eenmaal heeft genoemd een uitgebreiden Raad van State, het politiek leven tevens met dit bewind den winterslaap ingaan? Daartegen zou ik in verzet wenschen te komen. Mij dunkt, juist de overgangstijd waarin wij verkeeren, moet strekken om, terwijl wij reizen in de woestijn, het Beloofde Land in het gezigt te krijgen. Wij moeten weder trachten om zuiver beginselen tegenover beginselen te stellen en ieder weten zijn beginselen te formuleeren. Immers de scheidslijn in de politiek zal altijd deze blijven, dat, terwijl sommige meer of minder hervormingsgezind zijn, anderen zijn meer of minder hervormingsschuw. En die algemeene aanduiding is niet genoeg. Ieder tijdperk heeft zijn eigen hervormingen, hervormingen in een bepaalde rigting, die welligt niet allen, welke die rigting zijn toegedaan, even zuiver voor zich hebben geformuleerd, maar die desniettemin in de maatregelen, die zij verlangen, is te herkennen, omdat al die maatregelen de uitdrukking zijn van een en hetzelfde beginsel.

Welke moet dan, zal er op nieuw een progressistische en een antiprogressistische partij zijn, het beginsel der hervormingsgezinden wezen?

Onze voorgangers hebben onder de leiding van Thorbecke de constitutioneele staatsinstellingen veroverd; zij hebben dit niet gedaan zonder harden kamp; zij hebben daartoe noodig gehad onwrikbare standvastigheid en uitnemend beleid. Maar wat zij verkregen hebben is dan nu ook geworden gemeen goed van allen; wij kunnen onze staatsinstellingen verbeteren, aanvullen, voltooien, maar aan het beginsel van die instellingen raken, dat kunnen wij niet meer nu een gansch geslacht daaronder is opgegroeid. De strijd voor onze constitutioneele staatsinstellingen is dus geëindigd, tenzij het mogt zijn een strijd tegen een in ons

land voorshands onmogelijke reactie. Hetgeen, toen het nog verkregen moest worden, doel was, moet, nu het verkregen is, middel wezen, en als men spreekt van een geest van ontevredenheid bij de natie, dan kan dit, meen ik, geen andere wezen dan een ontevredenheid die vraagt: nu wij die zoo geprezen staatsinstelling hebben, wat brengt men daardoor ten onzen behoeve teweeg? Zij dus, die den weg van werkelijke hervorming willen inslaan, moeten zich mijns inziens ten doel stellen onze gansche straatsinrigting te doordringen van de moderne levensbeschouwing, en wel door consequente toepassing van het publiekregtelijk beginsel. Als wij vijfentwintig jaren terugblikken, dan zien wij dat de algemeene opvatting deze was, dat de Staat niets anders is dan een groote politiemacht, die slechts te zorgen had voor de veiligheid van de personen en goederen der tijdelijk onder zijn hoede te zamenlevende ingezetenen, en dat ieder van dezen een deel van zijn vrijheid en van zijn bezittingen moest opofferen, om zich daarvoor die bescherming van den Staat te koopen. Maar die redeneering gaat niet meer op."

Immers, (en hier ontmoeten wij S. als welkomen bondgenoot bij datgene wat wij meermalen omtrent de opvatting van staatswerking betoogden) de roeping van den Staat wordt thans geheel anders begrepen dan vroeger. Vele onderwerpen van algemeen belang zijn er waarbij het particulier initiatief, door den prikkel van eigenbelang ontstaande, het individualisme zoo men wil, geheel onvoldoende drijfveer is. Veel meer eischen worden dus thans met reden aan den Staat gesteld, (en van daar noodwendige toeneming van uitgaven, deze begrooting draagt er de blijken van, 't geen op zich zelf daarom door S. niet wordt afgekeurd) en voor een kleinen Staat vooral wordt het dan een moeijelijke taak aan al die eischen te voldoen.

„Wie dus consequent hervormingsgezind te werk gaat, moet in de eerste plaats denken aan een reorganisatie van het *beambtenwezen*, zoodanig dat èn de belooning èn de eer aan de betrekking verbonden, de beste krachten tot den staatsdienst roepen, maar aan de andere zijde ook geenerlei krachten nutteloos verloren gaan; dat vooral worde gedood de bureaucratie met haar tallooze schrifturen, voortdurende botsingen en oneindig tijdverlies. Een behoorlijke regeling van het beambtenwezen, van de verschillende traktementen en een goede inrigting van de hiërarchie is een allernoodzakelijkste verbetering, die in ons Staatswezen moet worden ingevoerd, want ieder die met de werking van onze Staatsmachine bekend is, zal erkennen, dat zij schier gelijkt op een omnibus door vele paarden getrokken, waarvan de meesten van tijd tot tijd struikelen.

Voorts is noodig verbetering van regtswezen en *procedure*. Een verbetering van onze *procedure* in dien zin dat de regters regtstreeks met partijen in aanraking komen, snel en dadelijk regt, maar daarentegen

opdragt van de regtsmagt aan regtsgeleerden, zoo bezoldigd en zoo geëerd dat men over de beste krachten kan beschikken, zij, wanneer men spreekt van verbetering van ons regtswezen, het groote doel, waarop wij onze krachten aanwenden."

Allernoodzakelijkst is voorts de zorg voor de *openbare gezondheid* uit een oogpunt van algemeen belang. Maar niet alleen de zorg van den Staat voor de *openbare gezondheid in het algemeen belang* overschaduwt het oude individualistisch begrip, doch evenzeer, als wij onze tegenwoordige denkbeelden met de vroegere vergelijken, komen wij weldra tot het bewustzijn dat, moge er nog groote naijver tusschen verschillende gewesten en plaatsen bestaan, er nogtans geen waarachtig onderscheid is tusschen plaatselijk en algemeen belang. Integendeel, het algemeen is er aan gelegen, dat elke streek en plaats kome tot haar regtmatigen, hoogsten trap van ontwikkeling; daarom schromen wij niet groote sommen uit te geven aan *openbare werken*. Plaatst men zich op een bloot individualistisch standpunt, dan kan men, gelijk een der geachte sprekers van gisteren, het opnemen voor het tegenwoordig geslacht en liever de toekomst belasten; maar wij zijn te regt zoozeer doordrongen van de waarheid dat de zorg van den Staat moet zijn een zorg niet enkel voor het tegenwoordige, maar en vooral voor de toekomst, dat wij niet schromen door het ondernemen van groote werken overal alle bronnen van welvaart breeder te doen vlieten. Door den aanleg van wegen en kanalen, door bevordering van vervoermiddelen moeten wij, met hulp van of direct door den Staat, zorgen dat geen deel des lands zich daaromtrent te beklagen hebbe. Wij kunnen van niets beter doordrongen zijn dan van deze stelling: welbegrepen plaatselijk belang is inderdaad Rijksbelang; het gansche lichaam kan niet welvaren, als elk deel niet gezond is.

Natuurlijk kan dit alles niet worden ondernomen door den Staat alleen: hij moet particuliere krachten te hulp roepen, en ook die zouden te kort schieten, wanneer zij niet konden gebruik maken van het middel van vereeniging. Vereeniging van kapitalen, ziedaar de groote hefboom om te verkrijgen wat onze eeuw vordert, en toch vinden de houders dier kapitalen hun voornaamste zekerheid in de gelegenheid om hun actiën gemakkelijk van de hand te doen. Dergelijke vereeniging werke dus als regtspersoon; zij heeft, al blijft zij burgerlijk maatschappelijk, altijd een publiekregtelijk karakter; zij voldoet aan een tak van publieken dienst, en een der eerste vereischten van een goede wetgeving, waarin het publiekregtelijk beginsel consequent is toegepast, zal wezen dat het *regt van vereeniging op nieuwe grondslagen volgens de tegenwoordige behoeften wordt georganiseerd.*

„Maar als er zooveel te doen is, kan dan dit alles verkregen worden, *als men niet heeft een door en door verlichte en beschaafde natie?*

Daarom kan de Staat niet overlaten aan het toeval, aan de willekeur, aan de zorg van welke vereeniging ook, wat in de eerste plaats aan hem behoort: het *onderwijs*, hetzij het onderwijs, dat de kundigheden verschaft voor iedereen verkrijgbaar en voor niemand ontbeerlijk, hetzij het onderwijs, dat in staat stelt in de maatschappij een arbeid te verrigten, die hoogere beschaving vordert, hetzij het onderwijs, hetwelk het denken ontwikkelt en het vermogen tot wijsgeerige bespiegeling opwekt; in één woord, zoowel het volks- als het burger of geleerden-, of wil men lager, middelbaar en hooger onderwijs. Dit alles moet door den Staat op onbekrompen wijze behartigd worden. De Staat moet zorgen dat voor ieder burger dat onderwijs verkrijgbaar zij in de openbare school, hetwelk dien burger later in staat zal stellen de taak te vervullen, waartoe hij op rijper leeftijd in de maatschappij zal geroepen worden.

Men spreke niet van concurrentie, want mijns inzien is deze evenmin denkbaar tusschen particulier en openbaar onderwijs, als tusschen de regtspraak door scheidslieden en die tusschen regters van den Staat.

Zal dat openbaar onderwijs door den Staat behoorlijk behartigd worden, al moet daarom ook een groot deel komen ten laste van 's Rijks kas, dan stuit men ook hier weder op een punt dat met de regeling van het ambtenaarswezen in verband staat. De staatsonderwijzer moet zóó worden bezoldigd en voor zijn opleiding moet op zoodanige wijze worden gezorgd, dat in dit opzigt de Staat ontegenzeggelijk over de beste krachten kan beschikken. Want wij mogen wetten schrijven zoo fraai mogelijk, wat de school maakt is de schoolmeester. Dus moet als voorwaarde van de zorg voor goed openbaar onderwijs in de eerste plaats gezorgd worden voor behoorlijke opleiding en bezoldiging der onderwijzers. Is dat voorbereid en geschied, dan kunnen wij die eindpaal bereiken, waarop geschreven staat: schoolpligtigheid, een last die, wanneer het openbaar onderwijs behoorlijk is ingerigt, geen volk van zich zal werpen, dat aanspraak maakt op den naam van beschaafde natie.

En in andere onderdeelen van het Staatsbestuur is dit alles evenzeer waar; bijvoorbeeld wanneer wij ons oog laten vallen op de *defensie* van ons land.

Toen wij nog van het denkbeeld uitgingen dat wij door een kleine opoffering onzer vrijheid en bezittingen de zorg voor onze veiligheid op den Staat overdroegen, was het natuurlijk dat men den krijgsman beschouwde als een huurling, die geen andere taak te vervullen had dan het blinde werktuig te zijn in de hand van het gezag. Het spreekt van zelf dat, zoolang die opvatting duurde, vooral onder de liberale partij, weinig geneigdheid was om veel voor een dergelijke gewapende magt toe te staan. Maar ook in dat opzigt zijn de denkbeelden veranderd. Men

heeft leeren inzien, dat een volk, zal het aanspraak kunnen maken op de erkenning zijner nationale onafhankelijkheid, deze zelf moet weten te verdedigen, zijn eer moet kunnen handhaven en zijn grenzen beschermen. Wanneer wij een hervormingsgezind Minister van Oorlog aan de groene tafel zullen zien, moet het een man wezen die ons leger zoo inrigt, dat wij hem de dienstpligtigheid durven toestaan; omdat hij die in dat leger de wapenen draagt, er tucht leert en in zich voelt opwekken het vertrouwen dat dengene bezielt, die weet te zijn een intelligent onderdeel van een groot geheel tot een enkele krachtsoefening zaamgesnoerd. Wanneer het leger een dergelijke organisatie gekregen heeft dat het werkelijk voor ieder een eer en een weldaad zal wezen om daarbij de wapenen te leeren dragen, valt de invoering van den algemeenen dienstplicht ligt. Maar voor dat op die wijze een nationaal leger is geschapen, is naar mijn overtuiging aan geen goede inrigting van onze defensie te denken.

Wanneer dan op die wijze zooveel van den Staat wordt gevorderd, onstaat natuurlijk de vraag: waar zullen de middelen worden gevonden om dat alles te bekostigen? Hierdoor krijgt de eisch wederom kracht dat, zal er hervormend te werk worden gegaan, in de eerste plaats de hand zal geslagen moeten worden aan verbetering van het bestaande zamenstel van belastingen. Houdt men weder aan het individueel beginsel vast, ik zie dan geen uitkomst. Men zal dan altijd zoeken naar het stelsel waarvan men gelooft, dat het beantwoordt aan het ideaal: *laat ieder dragen naar zijn vermogen.* Maar dat ideaal is onbereikbaar. Houdt men daarentegen vast aan het publiekregtelijk beginsel, dan schijnt mij de zaak vrij eenvoudig. De Staat bestemt jaarlijks een deel van de nationale productie tot publieke uitgaven. Hij moet dus zijn belastingstelsel zoo inrigten, dat het het minst nadeel aan de productie toebrengt, en hij moet als de bronnen van zijn belastingen aannemen wat zijn de bronnen van de productie. Deze bronnen zijn bekend, de vruchten van belegd kapitaal, de ondernemingswinst en de loonen. De loonen kan men alleen treffen door accijnsen en daarom zijn de accijnsen gevaarlijk. Niet alleen moeten zij slechts gelegd worden op enkele voorwerpen, maar ook het cijfer hetwelk ze opbrengen mag niet uit het oog verloren worden. Wat uit het gedistilleerd genoten wordt door den Staat, wordt niet slechts ontnomen aan hem die gedistilleerd consumeert, maar ook aan zijn huishouden. Hij die dus niet wil dat de loonen te zwaar zullen worden gedrukt, in welk geval de werking daarvan op de productie ten hoogste nadeelig is, moet zorgen dat het bedrag, dat die accijnsen bijdragen tot de geheele som van de belastingen, zoo laag mogelijk worde gesteld. De directe belastingen zullen dus de groote bron van inkomsten moeten zijn. Billijk is het daarbij dat de grond zwaar worde belast, omdat de rente, die de grond opbrengt, niet geheel is vrucht van den arbeid van

den bezitter, maar grootendeels een gevolg van den vooruitgang van de maatschappij.

Maar indien men den grond zwaar belasten wil dan heeft de *grondeigendom* alle aanspraak om van alle belemmeringen te worden ontheven. Dan moeten de burgerlijke en fiscale wetgevingen zóo worden ingerigt, dat niets verhindert om met den grond zoodanig te handelen, dat de grond zijn grootste waarde verkrijgt, dat de grond niet slechts worde een veilige geldbelegging voor den rijken kapitalist, maar dat de grond in den handel zoodanig zij, dat ieder die aan den grond als agent van productie zijn hoogste waarde weet te geven, daarover vrij en gemakkelijk kunne beschikken. En wanneer men heeft een goede grondbelasting, dan zal het niet minder noodzakelijk zijn dat ook de kapitalen in portefeuille aan de schatkist cijnsplichtig worden gemaakt. Dat moge moeilijk schijnen in de uitvoering, men zal er mede moeten beginnen. Het is mogelijk dat er oneerlijkheden worden gepleegd, maar omdat mijn buurman oneerlijk is, voor schande het geld ruilt, heb ik, eerlijk man, geen regt om voor mij een vrijbrief te eischen. Evenzeer als de vrucht van belegd kapitaal, behooren in billijkheid tot de algemeene lasten bij te dragen de winsten van de ondernemers.

Bij de tegenwoordige *patentbelasting* begrijp ik het, maar waar men heeft een goede bedrijfsbelasting, begrijp ik niet waarom eenig beroep, b. v. dat ik de eer heb uit te oefenen, zou vrij zijn, evenmin als ik dit zou begrijpen van het landbouwbedrijf. De zaak komt mijns inziens slechts daarop neer, dat de bedrijfsbelasting zoo zou moeten worden ingerigt, dat de natie van de regtvaardigheid en het rationeele harer bepalingen overtuigd zij. Wanneer men op die wijze een goed belastingstelsel, bestaande uit directe belastingen en een complement door de accijnsen, in het leven had geroepen, wanneer op de successie-regten en eenige weinige zegelregten na, de schadelijke indirecte belastingen konden verdwijnen, de uit-, in- en doorvoerregten konden worden afgeschaft, behoudens op de accijnspligtige goederen, en ons gansche land zoodoende gemaakt werd tot een groote vrijhaven, dan geloof ik dat de nationale productie een zoo hooge vlugt zou nemen, dat zij de noodige lasten met gemak zou kunnen dragen, al voldeed de Nederlandsche Staat in de ruimste mate aan de verpligtingen die een sterk voortschrijdende beschaving oplegt.

Maar, zal mij gevraagd worden — want ik gevoel dat de stroom mijner gedachten mij te ver heen zou slepen — gelooft gij dat van dit alles ooit iets tot stand zal komen? Mijnheer de Voorzitter, wanneer ik vijfentwintig jaar jonger was, zou ik zeggen: laat ons beginnen. Ik erken echter dat het nu met mijne verwachtingen in deze meer sober gesteld is. Welaan, wanneer wij dan zijn in een slechten tijd geboren, indien wij aan onze voorgangers de eer hebben moeten laten de consti-

tutioneele staatsinstellingen te verwerven, en aan het geslacht dat ons volgt het werk der inwendige hervorming moeten overlaten, laten wij dan ten minste voor onze beginselen uitkomen, laten wij strijden voor onze denkbeelden, laten wij onverschrokken aan de tegenpartij den handschoen toewerpen en tot haar zeggen: dat er voorshands niets worde gedaan dan door discussie een betere toekomst voorbereid, stelt dan weer stelsel tegenover stelsel!

Dien principiëlen strijd, Mijnheer de Voorzitter, gaan wij te gemoet, want het is niet te loochenen, en ik begroet het zelfs met zekere vreugde, dat de *kerkelijke partijen* weer beginnen op staatkundig terrein haar vanen te heffen en haar krijgskreten te doen hooren. Van geen nieuwe wereldbeschouwing heeft de Kerk ooit iets te vreezen gehad. De behoeften van het menschelijk hart waaraan zij voldoet door haar genademiddelen, haar sacramenten, haar geloof of haar prediking, zijn eeuwig en altijd dezelfde, en zij alleen kan ze bevredigen. Maar al heeft de Kerk van geen politieke stormen te vreezen, en heeft zij immer bij iedere wisseling van de levensbeschouwingen der beschaafde wereld de vuurproef doorstaan, toch valt niet tegen te spreken, dat nieuwe denkbeelden kunnen zijn doorgedrongen, alvorens zij den tegenstand der kerkelijke partij hadden overwonnen. Wanneer de geest van behoud, verzet en stilstand in dat kamp zich terugtrekt, is het een teeken, dat hij in zijn laatste verschansingen wordt teruggedrongen, en daarom zie ik in het verschijnen op het politiek tooneel van de kerkelijke partijen een gelukkig voorteeken, en geloof ik dat het einde van den strijd nabij is.

Derhalve dunkt mij, dat deze Vergadering, ook waar zij meer is dan een uitgebreide Raad van State, niet werkeloos behoeft te zijn. Tegenover het Ministerie vrede, zoolang het niet aan mij verklaart oorlog! Maar, tegenover hen die mijn beginselen op grond van de hunne bestrijden, gelegenheid tot principëele gedachtenwisseling!

Ons blijve de overtuiging, dat geslagen, noch verslagen, ofschoon op dit oogenblik niet geneigd parlementaire meerderheid te zijn, de hervormingsgezinden hun rol moeten opvatten zooals ik die niet beter weet uit te drukken dan in deze twee woorden: controleerend thans, gouverneerend straks." —

Was het te begrijpen dat het veelomvattend en doordacht programma van den Heer Kappeijne niet dadelijk in al zijne onderdeelen bediscussieerd zoude worden, eenige weerspraak op de hoofdpunten was daarentegen wel te verwachten, en bleef dan ook niet uit.

De HH. Heydenrijck en van Zuijlen kwamen op tegen de te absolute opvatting van het Staatsonderwijs, hetwelk, zeide laatstgenoemde sprekers, alleen behoort op te treden, wanneer de ouders weigerachtig zijn, om de verpligting tot onderwijs behoorlijk te vervullen. — (Alsof zoodanig stelsel zelfs met de eischen der Grondwet ware overeen te brengen.)

Ook minder juist schijnt ons de opvatting van den heer Heydenrijck, dat thans volstrekt *Staats monopolie* van het onderwijs op den voorgrond werd gesteld en, met uitzondering van het liberale beginsel, particulier initiatief geweerd. — In dien zin waren de woorden van den Hr. K. v. d. C. naar onze meening niet op te vatten. Toen hij zeide: „spreek mij niet van concurrentie", was zijne bedoeling ongetwijfeld deze, dat particuliere pogingen onmogelijk zoo goed aan de werkelijke behoefte *kunnen* voldoen, als een algemeen stelsel van volksonderwijs, volgens den eisch der Grondwet ingerigt. — In de openlijke erkenning van een thans genoegzaam gebleken *feit*, ligt geen de minste verzaking van eenig liberaal beginsel.

Ook de verhouding der Katholieke leden werd door den heer Heydenrijck, en met nog meerdere preciseering, door den heer de Willebois besproken.

„De heer Kappeijne" zeide deze, „had niet onduidelijk laten doorschemeren, dat er wel eenige reden is om te onderstellen dat de Katholijke leden van de gelegenheid van de optreding van dit Ministerie zouden willen gebruik maken om eenigzins te reageren tegen onze instellingen, door te beproeven of zij, door het gewigt dat zij in de schaal kunnen leggen, ook invloed zouden kunnen uitoefenen op de Regering, om haar, in hun belang, eene wat eenzijdige rigting te doen volgen."

Het verband met de bekende pauselijke afkondigingen: „die afkondigingen zijn" zeide S., „eigenlijk geen leerstellingen of het stellen van beginselen; het zijn veroordeelingen van zekere beginselen *in hunne algemeenheid* en *onvoorwaardelijkheid*. Het is geheel iets anders een beginsel in zijne algemeenheid en onvoorwaardelijkheid te veroordeelen, — geheel iets anders het tegenovergestelde er van als algemeen beginsel te willen doen toepassen. Dat men een beginsel in zijne algemeenheid en onvoorwaardelijkheid veroordeelt, brengt volstrekt niet mede dat men elke toepassing van het beginsel in elken toestand wraakt.

Niemand betwijfelt wáárop gedoeld wordt, wanneer men aan de Katholijken zekere strekking om de tegenwoordige instellingen te weerstreven, toeschrijft, — men doelt dan op den *Syllabus*. Welnu, die Syllabus veroordeelt, zoo als ik zeide, zekere beginselen in hunne *algemeenheid* en *onvoorwaardelijkheid*, maar legt den Katholijken volstrekt geen voorschrift of aandrang op om het tegenovergestelde overal en altijd toe te passen; of om overal en altoos de toepassing van die in hunne algemeenheid veroordeelde beginselen te keeren.

Ik wensch nog eens te verklaren, wat ik in 1868 hier verklaard heb: de leer der Katholijke kerk legt den Katholijk volstrekt niet op om te reageren tegen onze Grondwet, of tegen de loyaalste en opregtste uitvoering er van en tegen de toekenning aan anderen van alle grondwettige regten en vrijheden. Wij zullen daarvoor dan ook strijden, niet alleen voor de Katholijken, maar evenzeer voor alle anderen.

Zeker zijn de Katholijken overtuigd — en daarin staan zij niet alleen — dat de maatschappelijke instellingen bevorderlijk behooren te zijn niet slechts aan de stoffelijke belangen van den mensch maar tevens aan zijne hoogere belangen en bestemming. Zij willen dus ook, dat de godsdienst door de instellingen worde beschermd en dat de vrije werking der kerkgenootschappen zooveel mogelijk worde gesteund. Maar daaruit volgt niet dat zij een ideaal najagen in strijd met onze instellingen.

De meening openbaart zich echter nu en dan, dat de Katholijken in hunne opvatting van de regelen van openbaar regt naar een zeker ideaal streven. Het is ook vrij algemeen het geval dat men naar zijn ideaal streeft en in de Nalezing van Thorbecke vind ik dan ook de woorden: „De werkelijkheid moet steeds zooveel mogelijk naar haar ideaal worden gerigt." En dáárom hecht ik er aan, hier te verklaren, dat wij ons volstrekt niet verpligt rekenen, en ons niet geregtigd achten, naar eenig ideaal te streven (al hadden wij er het vermogen, de magt en den invloed toe), dat dwang zou opleggen aan onze landgenooten of dat onbestaanbaar zou zijn met hunne grondwettige vrijheden."

(Wordt vervolgd.)

OPGAVE *van de hoogste en laagste Coursen van de onderstaande Effecten aan de beurs te Amsterdam.*

	pCt.	Volle jaar 1874.		Nov. 1874.		Dec. 1874.		Jan. 1875.	
		Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.
Nederland. Nat. W. Sch.	2½	58	62 7/16	60½	62¼	61 3/16	62 7/16	61 9/16	62 13/16
» » »	3	67⅛	74	72	73¼	72	73¼	72⅝	73¼
» » »	4	90¼	96½	94½	96½	95⅜	96⅜	95¾	96½
Spanje. Oblig.	3	—	—	—	—	—	—	—	—
» Buitenl. 1867	3	16½	19⅝	16¾	17½	16½	18⅝	19 7/16	23⅛
» Binnenl. Sch.	3	11	16½	11⅞	12¼	11⅝	14	15	19½
Portugal. Oblig. 1853	3	—	—	—	—	—	—	—	—
» » 1856/67	3	42⅝	46 7/16	45¼	46 1/16	45 15/16	46¼	46 5/16	46 11/16
Rusl. Ob. Hope & C. 1798/1816	5	100⅞	103	101	102½	101¾	102½	102	102½
» Stiegl. 5e ser. 1854	5	76¼	81¼	80	80⅜	79½	80⅜	79½	80¼
» » 6e ser. 1856	5	85½	90⅜	88	89	88	89¾	87⅞	88⅞
» Hope C. à f1000 1864/1866	5	99¾	102	100¼	101⅞	100½	101½	100¼	101¾
Cert. inschr. in ass.	6	48¼	53⅝	52⅞	53⅛	52½	53	53	53¾
Oostenr. Metall. nieuwe (uit de conv.) in pap.	5	59¾	64⅜	61⅜	62⅝	61 1/16	61 9/16	60⅝	66½
idem in zilver	5	64	67⅛	65	65¾	65	65½	65 15/16	66⅜
Ween. Loten fl. 250 1839		685	850	706	725	715	720	708	727
» » fl. 250 1854	4	256	283	273	281	280	283	280	285
» » fl. 100 1858		166	184	173½	177½	176	177¾	170	176
» » fl. 500 1860	5	545	602	578	584½	581	585	588	596
» » fl. 100 1864		138	150	143	147½	142	143	143	146
Turkije. Oblig. alg. sch.	5	36½	46⅛	41½	43⅞	41 1/16	42¼	39⅜	41⅞
Amer. Obl. V.-S. losb. 1871	5	—	—	—	—	—	—	96¼	96¾
» » » losb. 1882	6	96	100¼	96	96⅞	96⅜	96⅞	96⅛	96½
» » » losb. 1885	6	99¾	102¾	100⅛	100½	100	100⅜	99¾	100½
Brazilie. Obl. leen. 1865	5	95¼	99	96¾	98¼	97⅛	98	95⅞	97½
Mexico. » » 1851	3	14	16⅜	14½	14¾	14½	15¾	15¼	16½
Columbia. Obligatien	4½	—	—	—	—	—	—	47¾	50⅜
Venezuela. Obligatien	3	7⅛	12⅛	7⅞	8⅛	7⅛	8¾	8½	8⅞
SPOORWEGEN EN MAATSCH.									
Aandeelen Ned. Bank.	5	341	370	362	362	355	360	345	354
» Ned. Hand. M.	4½	132	142½	136½	137¼	132	137⅛	132⅞	135
» Holl. spoorw.-m.		104	111½	106½	107	105¾	106⅝	106	107
Obl. Hollandsche sprw.	4	83½	90	90	90	90	90	89½	90
Aand. Rijnsp. vol gef.		288	316	291	310	297	297	292	300
Obl. Rijnsp. Leen. 1838	4½	112	114	113	114	113	113	—	—
Aand. Ned. Ind. sp.-w.		48½	68	61	63¼	64¾	68	68½	80
» Maats. Expl. sp.-w.		101	114	106¼	112	109	110¼	108½	110
» Ned. Ind. Hand. B.		92¾	108	97¼	98	97⅛	105	104	105
Pandbr. Nat. Hyp. Bank	4	97	100	—	—	98	99	—	—
» Kanaal Leen. 1868	4	89	95	93½	94¼	94	94⅜	93⅞	94
Aand. Ned. Centr. sp. w.		33	45	36½	38¼	34	37½	34	36
Oblig. Centr. spoorw.		94½	110	98	103	100	102½	98	103
Aand. Oost. Nat. Bank		1004	1067	1030	1045	1021	1043	986	1021
» Russ. Spoorw.-M.		230	248½	243	245½	245	247	242	249
» » » (Jelez)		228¾	242	231	234½	234	238½	235	237
Obl. » sp. f1000 (Jel. Or.)	5	96½	100½	98⅜	100⅛	99⅝	100½	99⅝	100⅛
» f1000 (Poti Tiflis)	5	97	100½	99⅛	100⅛	99¼	100½	99⅞	100⅜
» f1000 (Kursk Chark.)	5	96	100⅜	98½	100	99½	100⅜	99¾	100⅛
» £100 (Chark. Azow)	5	93¾	98¼	96	97	95½	97¼	95¼	96¼
Certific. Illinois spoorweg		79	94¼	80	88	84¼	85	85½	87½
Obl. St. Paul Pac. 2e sect.		12	18⅝	16½	18	16¾	18⅞	16	16½
Beleening		3	4	3½	3½	3½	3½	3½	3½
Prolongatie		3	5¼	3	4½	3½	5	3	4½
Disconto		3½	5	3½	3½	3½	3½	3½	3½

Nederlandsche Bank. (*In millioentallen guldens.*)

DATUM.		Disconto's.	Belee-ningen.	Oper. kapitaal.	Bank-billetten.	Saldo's rek. crt.	Munt-voorraad.	Voorraad billet.	Surplus dekking.	Wissel-disconto.	Prolong koers.
Nov.	23	76.49	30.29	106.78	180.42	44.99	136.76	116.49	46.60	$3\frac{1}{2}$ (16 Feb.)	$3\frac{1}{8}$
»	30	74.80	30.09	104.89	178.71	44.79	136.79	118.47	47.39	»	$3\frac{1}{2}$
Dec.	7	74.99	30.17	105.16	176.62	46.95	136.65	118.05	47.22	»	4
»	14	77.55	30.03	107.58	174.68	51.82	137.26	116.65	46.66	»	$4\frac{1}{2}$
»	21	77.50	30.48	107.98	174.70	52.33	137.44	116.57	46.63	»	5
»	28	79.11	30.80	109.91	175.20	53.82	137.51	114.75	45.09	»	$4\frac{1}{2}$
Jan.	4	83.51	31.15	114.66	182.82	50.55	137.24	109.73	43.89	»	$4\frac{1}{2}$
»	11	84.63	32.07	116.70	184.33	50.93	137.21	107.76	43.11	»	$3\frac{1}{2}$
»	18	84.89	32.21	117.10	181.96	53.32	136.99	107.19	42.88	»	3
»	25	83.39	32.22	115.61	182.09	51.87	137.22	109.09	43.64	»	4

Wisselkoersen te Amsterdam.

DATUM.		kort Londen.	kort Parijs.	kort Hamburg.	kort Frankfort.
Nov.	23	11 81	$56\frac{7}{16}$	57.55	98
»	30	11.83	$56\frac{5}{16}$	57.60	56.80
Dec.	7	11.82	$56\frac{9}{16}$	57.60	56.80
»	14	11.83	$56\frac{7}{16}$	57.50	56.90
»	21	»	»	»	»
»	28	11.78	$56\frac{3}{16}$	57.40	56.70
Jan.	4	11.75	46.55	57.35	57.25
»	11	11.76	46.75	57.30	57.20
»	18	11.75	46.65	57.25	57.25
»	25	11.74	46.70	57.15	57.20

ECONOMISCHE NALEZINGEN EN BERICHTEN.

— **Billiton.** Het Februarij-n° van *de Gids* bevat een zeer belangwekkend artikel over „Billiton voorheen en thans”, geschreven door den heer Roest van Tonningen, onlangs teruggekeerd vertegenwoordiger der Billiton mij. in N.-Indie. Wij vinden hier een beschrijving van het eiland en zijn mineralogischen rijkdom, voorts klimaat, fauna, flora, de inlandsche bevolking, enz. Zeer lezenswaardige bijzonderheden zal men voorts aantreffen betreffende de aangevoerde bevolking, nl. de Chineesche arbeiders die bij wijze van aanneming, in ploegen of vennootschappen (kongsies) de geheele mijnbewerking (grootendeels stroomtin welke in open mijnen van weinig diepte, door uitspoeling verkregen wordt) op zich nemen, onder toezigt van het Europeesch personeel.

De dwaling waarin men, tengevolge van onvoldoende regerings-onderzoek ca 1850 nog verkeerde, dat Billiton geen tin-erts bevatte, werd het eerst op afdoende wijze weerlegd door een ontdekkingstogt der HH. Bon. v. Tuyll v. S. en J. F. Loudon, in 1852, die de aanwezigheid en ontginbaarheid van tinerts boven bedenking aantoonde.

Sedert is de Billiton mij. als naaml. vennootschap opgerigt, waarin de oorspronkelijk aan Z. K. H. Prins Hendrik en Baron van Tuyll verleende concessie werd overgebragt. Dat deze mij. na tegenspoed in de eerste jaren en weinige productie, voornamelijk door te gering bedrijfskapitaal, daarop een beter, ja schitterend tijdperk is ingetreden, is hoofdzakelijk te danken, eenerzijds aan den hoogst verdienstelijken, te vroeg ontvallen Directeur der Mij. in Nederland, den heer Browne, die met groote inspanning de toen vrij achterlijke en onvolledige gegevens van Billiton inkomende zoodanig wist aantevullen en te ordonneeren, dat een deugdelijke balans en voorstelling der financiele resultaten hier mogelijk werd, — anderzijds aan de krachtige ondersteuning van Z. K. H. Prins Hendrik, die zijn persoonlijke garantie verleende voor rente en aflossing eener obligatie leening welke het benoodigde meerdere exploitatie-kapitaal verschafte. De zaak, langs dien weg eenmaal op goeden voet gebragt zijnde

is daarop, onder den Directeur Mr. R. Arntzenius hier te lande (nevens den R. v. Commissarissen) en de heeren C. de Groot, Rost v. Tonningen en thans, de Hr. v. Walchren, als vertegenwoordigers in N.-Indie, een bloeijend tijdperk ingetreden.

Het getal mijnen, dat in 1863 nog slechts 46 bedroeg, was in 1873 tot 113 toegenomen; het getal aanwezige Chineesche mijnwerkers, was 1865 nog slechts 2078, laatstelijk (1873) tot 4131 geklommen. De totaalproductie was (1863) 10317 pikols, tegen 50,079 in 1873. De marktprijzen hebben een sterke afwisseling getoond. In 1866 was b. v. de verkregen middenprijs f 50,07 p. pikol (62½ kilog.), en 8 April 1872 werd te Batavia in veiling tot f 100,10 p. pik. besteed. De middenprijs dier geheele veiling was f 99.40, en die voor al het verkochte in het geheele jaar f 92.48 p. p. Dit zijn echter geheel exceptioneele prijzen geweest, en thans zijn zij weer tot ⅔ van dat bedrag verminderd.

Wanneer men nagaat dat de pikol zuiver tin, aan de maatschappij op ongeveer f 35 als productieprijs komt te staan (waaronder de vaste som ad f 20 p. pikol, waartegen de Chineesche kongsies de tin in gesmolten zuiveren toestand moeten leveren), dan ziet men dat er voor het aandeel-kapitaal ad 5 millioen, hoe omvangrijk ook, gelegenheid tot goede winsten moet overblijven, ook al zijn die niet zoo groot als over het exceptioneele jaar 1873.

Belangwekkend is het, wat de Hr. R. v. T. zegt omtrent de pogingen der maatschappij om, behalve haar onmiddellijk geldelijk voordeel, ook de welbegrepen belangen der arbeiders en bevolking in acht te nemen, in een woord, om zoo mogelijk, een voorbeeld van welgelukte *kolonisatie* te leveren. De concessie geldt voor delfstoffelijke ontginning van het geheele eiland; landbouw- of andere ondernemingen zijn er niet, en al wat dus aan vooruitgang te bemerken valt, is aan de maatschappij te danken. In de eerste plaats dient genoemd de zorg voor de goede voeding en verdere ligchamelijke behandeling der Chineesche bevolking (in 't geheel thans (1873) ruim 5.500 in getal, waarvan 4.131 eigenlijke mijnwerkers tegen 2078 in 1865). Door de goede inrichting van huisvesting, hospitalen en geneeskundige dienst (ook vaccine) is het getal behandelde zieken in de negen jaren van 1865—1873, van 52 pCt. tot 9 percent gedaald, terwijl het sterftecijfer van het getal behandelde zieken in diezelfde jaren van 38 tot 8½ pCt verminderde. Met andere woorden: van de 2078 mijnwerkers in 1865 stierven er in de hospitalen p. m. 400, en in 1873 van de 4131, slechts een 30tal. Bij deze hospitaal-cijfers komen nu die buiten de hospitalen, nog circa 22 à 40 sterfgevallen per jaar, doch ook deze medegerekend is de sterfte thans gering te noemen, en toont bovendien het percentsgewijze cijfer in de beide categorien, een doorgaande vermindering.

Die gunstige uitkomsten en de goede behandeling, stelselmatig op

Billiton ondervonden, heeft dan ook deze plek bij de Chinezen zeer in faveur gebragt. Het getal aanbiedingen uit het Hemelsche rijk werd voortdurend grooter, en het agentschap waarvan men zich tot voor eenige jaren bediende, is onlangs gebleken overbodig te zijn. Men heeft het laten varen, en ook zonder tusschenkomst kwamen nu toch meer aanbiedingen van werkkrachten dan men met mogelijkheid te werk konde stellen.

Op de verkregen resultaten afgaande, wijst nu de Hr. R. v. T. op de kolonisatie van vele eilanden in onzen O. I. archipel die met voordeel door particuliere krachten konde ter hand genomen worden. „Wij Nederlanders, klein in getal en grondgebied in Europa, hebben echter in Azië een uitgestrekten Archipel met eene bevolking van wellicht 25 millioen in bezit. Die Archipel is als een snoer der edelste diamanten, maar waaronder er nog slechts één kan gezegd worden, schoon nog niet volkomen, echter over het geheel met genoegzame zorg geslepen te zijn, om zijn facettes naar alle zijden te doen fonkelen. Maar die schitterende edelsteen is omgeven door tal van andere, in den vorm van heerlijke, altijd groenende eilanden, als bij honderden opduikende uit den blaauwen Oceaan. Het is alsof die verwaarloosde eilanden de vraag tot ons richten: Waarom toch is alleen onze zuster Java bij u zoo bekend en bemind; waarom toch is zij de eenige dochter uwer Indische huishouding die uwe belangstelling wekt, waartoe uwe zorgen zich uitstrekken? Ziet, dat roepen ons die eilanden toe, als zoovele verwaarloosde kinderen, die allen wachten totdat het de ouders schikken zal ook hen met een blik van belangstelling te verwaardigen; zij roepen ons dat toe, wellicht niet zonder verwijt, maar toch zonder argwaan of bijbedoeling. Mag ik vragen of men hetzelfde mag zeggen van stemmen zooals zich thans doen hooren aan de boorden van den Theems, en die ons Nederlanders aanwijzen als eigenaardig door de Voorzienigheid geroepen, om het Maleische volkenras te beschaven? terwijl te gelijk aan de oevers van den Duitschen Rijn, en soms zelfs in onzen eigen boezem, twijfel wordt geopperd of Nederland niet zal blijken te zwak te zijn voor zulk eene zware taak."

De schrijver bestrijdt met kracht en allezins te regt die meening en geeft menigerlei wenk aangaande de rigting waarin die particuliere pogingen moeten worden geleid. Als voorbeeld wijst hij op eigen ervaring:

„Billiton was ruim twintig jaren geleden nog een zoo goed als onbekend eiland, welks zeeën tot op verren afstand onveilig werden gemaakt door de daarop huizende zeeroovers van beroep; in één woord eene strook gronds waarop de bevolking een ellendig leven leidde, en waarvan noch door de N. I. Regering, noch door anderen, het geringste voordeel werd getrokken. Wat het thans reeds sinds jaren voor de particuliere industrie geworden is, gelooven wij voldoende te hebben aan-

getoond; doch hiertoe bepalen zich de verkregen voordeelen niet. Ook de N. I. Regeering zag hare materiëele belangen door de uitoefening der tinontginning door partikulieren, en wel op den meest natuurlijken en dus ook meest rationeelen weg ter wereld, in hooge mate bevorderd. Behalve den door de Maatschappij aan haar uit te keeren pachtschat (3 percent der tinproductie), welke in de drie laatst verloopen jaren, bij een gemiddelden tinprijs van f 85, ruim 1500 pikols per jaar bedroeg, is de pacht der amfioen voor de eerstvolgende jaren tot een jaarlijksch bedrag van f 110,000 verzekerd, en wanneer wij bij dit een en ander de opbrengst der in- en uitgaande rechten en van de andere pachten, (zooals die der arakstokerijen, van verschillende spelen enz.) voegen, gelooven wij in het minst niet te overdrijven, als wij de jaarlijksche netto-inkomsten die de Regeering thans van Billiton trekt, minstens op drie tonnen gouds stellen. Daarbij is dan nog het groote voordeel verkregen, dat de wateren die den Billiton-Archipel omgeven, geheel bevrijd zijn van den geesel der zeerooverij en het eiland ieder jaar in ontwikkeling en bloei toeneemt. Wij noemden deze gunstige verandering natuurlijk en dus rationeel, omdat hierbij volstrekt geen sprake is van eene exploitatie door het Gouvernement, 't welk er eenvoudig optreedt in den vorm die het toekomt, d. i. als bewaker der openbare rust en orde en beschermer der belangen en rechten van wien ook; terwijl er de partikuliere industrie volkomen en alleen door eigen krachten en middelen, en met geheel vrijen arbeid, rustig haar bedrijf voortzet. En die voordeelen door de Regeering en door de Billiton-maatschappij zelve genoten, komen bovendien ook op ruime schaal ten goede aan de gansche zoo vreemde als inlandsche bevolking van Billiton, die, door deze onderneming in het werk gesteld, zich in toenemende welvaart en snellen vooruitgang verblijdt."

— **Niet-zeewaardige schepen.** In Engeland is in den laatsten tijd tengevolge van de onvermoeide pogingen van Plimsoll het regeeringstoezicht op koopvaardijschepen verscherpt, wat evenwel ten gevolge heeft gehad dat Engelsche reeders, vreezende voor de inspecteurs van den „Board of Trade," thans hun onvoldoende schepen onder vreemde vlag gaan brengen. De „Nautical Magazine" van Februari heeft dit feit in het licht gesteld: het blad laat zich o. a. dus uit: „Wij hebben reden om te gelooven, dat onlangs door het Noordduitsche en Belgische gouvernement een belangrijke stap is gedaan om te voorkomen, dat geheel of gedeeltelijk onzeewaardige zeeschepen, in Engeland gebouwd, onder Noordduitsche of Belgische vlag worden gebracht. De Regeeringen van beide landen hebben zich gewend tot lord Derby, om zich den steun te verzekeren van het Engelsche gouvernement. Zij hebben gevraagd of het den Board of Trade wilde machtigen om op verzoek van den

Duitschen of Belgischen consul een onderzoek in te stellen naar, en een certificaat af te geven over den al dan niet zeewaardigen toestand van een vaartuig, over den verkoop waarvan wordt onderhandeld." (*Vaderl.*)

Daar de Nederlandsche wet op de zeebrieven het zeer gemakkelijk maakt om Engelsche schepen onder Nederlandsche vlag te brengen, is het indedaad wenschelijk dat ook ten onzent tijdig voorzorgsmaatregelen worden genomen.

— **Hygieine.** *Lucht- en waterzuiverende planten.* Onder dit hoofd gaven we in de „Economische nalezingen en berichten" in „De Economist" van 1872, blz. 1037, iets over het nut uit dat oogpunt van de waterpest of Elodea Canadensis en van de zonnebloem of Helianthus annuus. Ten vervolge daarop wenschen we nu over te nemen wat volgens de Indiër van 21 Nov. jl., in een der „Javasche Couranten" van die maand over „den blauwen gomboom" wordt gezegd.

„De eigenaardige eigenschap, welke de Eucalyptus Globulus of zoogenaamde blauwe gomboom met de zonnebloemen gemeen heeft, van nl. uit den bodem eene aanzienlijke hoeveelheid water op te nemen en te doen verdampen, heeft in den laatsten tijd de aandacht der Regeeringen van verschillende landen op dien boom gevestigd en er op bedacht doen zijn daarvan partij te trekken, teneinde moerassige, door koortsen geteisterde streken tot bewoning geschikt te maken. De tot dusver genomen proeven hebben voor zoover bekend allen uitstekende resultaten opgeleverd. Aan de Kaap de Goede Hoop, in Algiers, Cuba, alsmede in Frankrijk werden streken, vroeger wegens hun ongezond klimaat onbewoonbaar, in weinige jaren door het planten van den Eucalyptus in gezonde oorden herschapen. Gezegde boom, behoorende tot de Myrtaceën, bereikt in Nieuw-Zeeland en Nieuw-Zuid-Wallis, van waar hij afkomstig is, meermalen eene hoogte van 150 voet, en een omvang van 25 à 40 voet. Het dunne, in elkander groeiende loof bevindt zich aan den top van den zuilvormigen stam, waar het een niet zeer zwaren kroon vormt. Schors en bladeren bevatten aromatische bestanddeelen, en kunnen als surrogaat voor de kina worden aangewend, terwijl het hout als timmerhout zeer gezocht is.

Ofschoon, wegens het aanzienlijk verschil in temperatuur tusschen het vaderland van den Eucalyptus Globulus en dezen Archipel, het niet zeker is of die nuttige boomsoort hier te lande vooral aan de kusten, wel zal slagen, mag in verband met den zeer bevredigenden uitslag der op verscheidene plaatsen op Java ter hoogte van 2 à 3000 voet boven de oppervlakte der zee genomen proeven verwacht worden dat men, met de noodige zorg, haar zal kunnen dienstbaar maken om ook verscheidene streken van den Indischen archipel van moeraskoortsen te zuiveren. Ter bereiking van dat doel zullen onder de leiding en het toezicht der amb-

tenaren van het boschwezen, op eenigszins ruime schaal proeven worden genomen in de lage kuststreken van de residentien Tagal, Samarang, Soerabaya en Bezoeki."

Zouden de proeven, welke in Indie van gouvernementswege worden genomen (en welke wij hopen dat aan de aandacht der Regeering van Suriname niet zullen ontgaan), hier te lande, althans zoo de Regeering meent dat dit niet tot hare taak behoort, niet kunnen worden genomen door de directien onzer Botanische tuinen of door de besturen onzer Landbouwmaatschappijen? Nederland toch heeft nog maar al te veel streken, welke dikwerf door moeraskoortsen geteisterd worden. Het aanwenden van middelen daartegen is dus staatsbelang, terwijl ook particulieren daartegen behooren te doen wat zij kunnen. Gaat men er toe over, daartoe eene proef met den Eucalyptus Globulus te nemen, dan zouden, naar het voorkomt, en gesteld dat die boom nog niet in onze Botanische tuinen aanwezig is, geen zaden, stekken of jonge planten daarvan uit Java moeten worden ontboden, maar uit zijn eigenlijk vaderland, Nieuw-Zeeland, en wel uit het meer zuidelijk gedeelte daarvan, omdat men daar een klimaat vindt dat met het onze veel overeenstemming heeft, en dus de van daar overgebrachte zaden of planten meer kans hebben hier goed te slagen dan het geval zou zijn met die uit een tropenland als Java aangevoerd. W. Q.

(*Ingez.*)

— **Munt-kwestie.** De *Economista d'Italia* deelt mede, dat de beraadslagingen der Munt conferentie te Parijs tot het besluit hebben geleid om het vraagstuk betreffende den muntstandaard tot het volgende jaar uit te stellen. Het denkbeeld eener nieuwe zamenkomst in Januari 1876 heeft bij de meerderheid der leden ingang gevonden. Men zou zich voorshands bepalen tot het beraadslagen over de hoeveelheid aan te munten geld, waarbij de meesten er toe overhellen om die nog meer dan verleden jaar te beperken. (*Vaderl.*)

— **Spoorwegtunnel door het Kanaal.** Bij de Fransche Nationale Vergadering is door den President der Republiek een wetsontwerp ingediend, waarbij 1o de aanleg van eenen spoorweg, „welke op een nader te bepalen punt afwijkt van de spoorweglijn Boulogne-Calais, en onder de zee wordt doorgetrokken tot aan het punt waarop hij een dergelijken van uit Engeland aangelegden spoorweg ontmoet", wordt verklaard te zijn van algemeen nut; 2o goedgekeurd wordt eene door den minister van binnenlandsche zaken met den heer Michel Chevalier, zoo uit eigen hoofde als namens eene op te rigten naamlooze vennootschap, op den 16den Januarij 1875 gesloten overeenkomst omtrent den aanleg van het bedoelde werk.

Deze overeenkomst heeft den volgenden inhoud. Bij art. 1 wordt zonder toezegging van subsidie noch rentegarantie, voor het aanleggen van den spoorweg concessie verleend. Bij het tweede art. verbindt zich de concessionaris om, overeenkomstig een door den minister, den concessionaris gehoord, vast te stellen plan, ten beloope van minstens 2 millioen alle noodige peilingen, gravingen en verdere voorbereidende werkzaamheden te verrigten, welke vereischt worden om zekerheid voor het welslagen der onderneming te verschaffen; ook zal de concessionaris zich met den houder der in Engeland voor hetzelfde werk te verleenen concessie hebben te verstaan nopens de gemeenschappelijke exploitatie van den onderzeeschen spoorweg. Indien die verstandhouding binnen vijf jaren nadat de goedkeuring van de Nationale Vergadering op de concessie verkregen is, niet mogt zijn tot stand gekomen, of zoo de voorbereidende werkzaamheden de praktische onuitvoerbaarheid van het werk mogten hebben aan het licht gebragt, dan vervalt, volgens art. 3, de concessie. De concessionaris moet tegen het verstrijken van dien termijn zijn voornemen aan de regering formeel te kennen geven; de regering kan, des verlangende, den termijn met nog drie jaren verlengen. Ingeval de concessie gehandhaafd wordt, is de concessionaris verpligt de werken tot aanleg van den tunnel binnen een jaar aan te vangen en binnen 20 jaren ten einde te brengen. Wanneer het werk is voltooid wordt het regt van exploitatie daarvan voor den tijd van 99 jaren aan den concessionaris verleend, terwijl de Staat zich verbindt om gedurende de eerste 30 jaren van dat tijdsverloop voor geen anderen onderzeeschen tunnel tot verbinding der Fransche en Engelsche spoorwegen concessie te verleenen. De concessionaris is ten allen tijde bevoegd de exploitatie te staken, in welk geval de concessie onmiddelijk vervalt; de regering daarentegen heeft het regt de staking der exploitatie in geval van oorlogsgevaar te bevelen, zonder deswege tot eenige schadevergoeding aan den concessionaris verpligt te zijn.

Verder wordt in het derde artikel van het wetsontwerp bepaald dat de concessiehoudende maatschappij geene obligatien zal mogen uitgeven dan krachtens eene door den minister van finantien in overleg met den minister van openbare werken gegevene magtiging, dat het totaal der obligatien nimmer de helft van het totaal van het benoodigde kapitaal zal mogen overschrijden, en dat tot geenerlei uitgifte van obligatien mag overgegaan worden, dan nadat minstens de helft van het maatschappelijk kapitaal zal zijn gestort en aangewend tot het aankoopen van gronden, het aanvangen van de werkzaamheden of het inslaan van de benoodigde materialen. (*St.-Ct.*)

— **Vrouwen-arbeid.** Miss Emily Faithfull, de oprichtster der alleen met vrouwelijke krachten werkende drukkerij Victoria Press te Londen,

geeft in haar weekblad „Women and work" een verslag over haar ervaringen betreffende den vrouwelijken arbeid. Toen de drukkerij in het jaar 1858 opgericht werd, had zij niet alleen tegen een ingeworteld vooroordeel, maar ook tegen allerlei onwaardige chicanes te strijden. De ramen en krukjes vond men met inkt besmeerd, opdat de kleederen der zetsters bederven zouden; de letters in de bakjes der kasten, hetzij door elkander geworpen, of wel er uit genomen, en dergelijke kameraadschappelijke aardigheden meer, welke in de boekdrukkerijen bekend genoeg zijn, uitgevoerd. Alle hinderpalen werden echter gelukkig overwonnen, en de zaak is thans in vollen bloei en drukt een weekblad en een maandschrift, boek- en smoutwerk. Miss Faithfull zegt, dat meisjes in den regel veel ijveriger, opmerkzamer en nauwkenriger dan jongens van gelijken leeftijd zijn, zonder nog van de gebreken dezer laatsten, het stoeien en dagen lang rondslenteren te spreken. Op haar reis in Amerika vond miss Faithfull niet alleen zetsters in het groote etablissement van Harper, maar ook in het kolossale instituut van den heer Houghton, the Riverside Press. Daar werkten mannen en vrouwen naast elkander, en de heer Houghton kon er niet genoeg over uitweiden, welk een uitmuntenden invloed de tegenwoordigheid der vrouwen uitoefende; verkeerde gewoonte en ongepaste gesprekken waren geheel verdwenen. De heer Houghton verklaarde nooit meer zetterszalen voor mannen alleen te willen inrichten. *(N. v. d. D.)*

DE ENGELSCHE BRIEVENPOST.

Het twintigste rapport van den *Postmaster-General*, handig *blue-bookje* van 46 pagina's, op sterk velijn, met keurig duidelijke cijfers gedrukt en voor 3 *pence* (15 cents Ned. Ct.) in den handel verkrijgbaar, bevat als gewoonlijk vele wetenswaardige bijzonderheden omtrent vooruitgang en inrichting van het Engelsch postwezen.

Het rapport vangt aan met een beredeneerd overzigt van de dienst van den brievenpost in haren vollen omvang: brieven, postkaarten, nieuwspapieren en pakketten, telegrafie, postwissels, postspaarbanken, levensverzekering en lijfrenten, licenses, vreemde en koloniale posterij, personeel, inkomsten en uitgaven nopens brieven en geldartikelen. Het gaat voorts van een 20tal statistieke bijlagen vergezeld.

Het rapport doorloopende, waarin men opgaven aantreft van velerhande soort, van de stoompakket-contracten voor „colonial and foreign service" af, tot het getal *Valentines* toe, vindt men in menig cijfer de voortdurende zorg der Engelsche regering voor dezen belangrijken tak van dienst, met de daarin gemaakte vorderingen, uitgedrukt.

Onder verwijzing naar een overzigt der Engelsche post-hervorming in het algemeen, sedert 1840, in een vroegeren jaargang van de *Economist* voorkomende, stippen wij al doorbladerende een en ander aan uit het thans voor ons liggend verslag.

Ruime en gemakkelijke gelegenheid voor het brengen ter poste is wel een allereerst vereischte van het brievenverkeer bij een bedrijvig volk. Daar ontbreekt het dan ook niet aan: het totaal der bussen (kantoor- en straatbussen) „postal receptacles", is niet minder dan 21,500 in het Ver. Koningrijk, tegen 15,200 tien jaren geleden, en slechts 4,500 vóór de invoering van het *penny-port* sedert 1840. In Londen alleen zijn er 1600, (of ongeveer *één* op elke 2000 inwoners).

Te Londen zelf wordt voorts, op verzoek der Pneumatic Dispatch Company, (tusschen Easton station en St. Martin's le Grand) van de luchtledige buizen gebruik gemaakt voor sommige mails, de correspondentie houdende van steden aan den North-Western railway.

Wel wordt hierdoor spoed bevorderd, doch het rapport acht dat voordeel niet genoeg opwegend tegen de kans van oponthoud of storing, bij dit exceptioneel vervoermiddel.

Het postvervoer van 1873 betrof in totaal

907	millioen	brieven
72	„	postkaarten
129	„	boekpakketten
125	„	nieuwsbladen
1233	millioen.	

Bij het brievenvervoer naar Indie wordt melding gemaakt van de meermalen ondervonden misbruiken die van het tarief voor *stalen* en *monsters* worden gemaakt. Men kan natuurlijk niet alles naauwkeurig onderzoeken, doch het bleek dat meer dan eens geheele kleedingsstukken, als *stalen* naar Indie waren verzonden. Het getal diergelijke pakketten is echter zeer verminderd, sedert nieuwe schikkingen zijn getroffen met de P. and O. S. Nav. Comp. voor goedkoop vervoer van kleine pakketten. (Zeker een voortreffelijke maatregel die bij ons verkeer met Java ook wel meer mogt worden toegepast.)

Postzegels. Als bijzonderheid wordt daarbij gemeld, dat ongeveer 60,000 postzegels in de kantoren werden gevonden, die wegens zorgelooze opplakking, van de brieven waren afgevallen.

Minnebrieven op St. Valentine. Eenig denkbeeld van de *Valentine's*-drukte kan worden gegeven zoo men nagaat, dat aan het hoofdpostkantoor te Londen alleen, aan den vóóravond van St. Valentine, niet minder dan 306 extra mailkisten werden vereischt van 3 × 2 voet, voor de Valentines die in Londen waren gepost. Het getal der verliefde Sam Wellers schijnt dus inderdaad nog niet uitgestorven!

Telegrafie toont aanzienlijke vooruitgang (vergelijk ons artikel *Economist* 1873, pag. 286, over den aankoop der particuliere telegraaflijnen door den staat, en de invoering van het nieuwe goedkoope tarief). Over 1874 was het getal der telegraphische berigten, nl. met uitzondering der berigten aan de nieuwsbladen, niet minder dan 17 millioen, of c^a^ 17 pCt. meer dan in 1872. Men gaat daar steeds door met post- en telegraafkantoren te vereenigen.

Een goed deel der lijnen wordt thans volgens het Duplex-stelsel geexploiteerd, waarbij nl. overzending van berigten in beide rigtingen mogelijk is. Het nuttig effect der draden wordt alzoo verdubbeld.

Bij de telegrammen aan nieuwsbladen is het getal woorden

nagenoeg verdubbeld, nl. van 26 millioen tot 88 mill. toegenomen. Dit geeft echter slechts een zwak denkbeeld van het gebruik voor dit doeleinde, daar vele dezer berigten aan meer dan een nieuwsblad gezonden werden. Het geheele getal woorden door de nieuwsbladen ontvangen, bedraagt meer dan 214 millioen.

Aan het centraal bureau te Londen heeft zich het geval voorgedaan dat, op één nacht 300,000 woorden, gelijkstaande met 150 kolommen van de *Times*, aan diverse couranten werden overgeseind.

Toenemende inkomsten worden ook verkregen door telegraaflijnen die particuliere woningen met het telegraafnet verbinden; de inkomsten daaruit alleen bedroegen 47,000 p. st. tegen 38,000 p. st. in 1872.

Geldverzendingen per post hebben bijzondere uitbreiding verkregen, zoo voor binnen- als buitenland. Het getal kantoren daartoe geopend, werd in 1874 weer met 230 vermeerderd.

Het getal binnenlandsche postwissels (money orders) was ruim 15 millioen, c^a^ 8 pCt. vermeerdering over 't voorgaande jaar. Het totaal bedrag was voor 25 millioen p. st. (of 300 millioen gulden), gevende alzoo een gemiddeld bedrag van 1 p. st. 13 sh. (*f* 19.80) per postwissel.

Het *postwisselverkeer met de koloniën* was: getal 165,000 postwissels (9 pCt. toeneming), totaal bedrag 670,000 p. st. (bijna geheel uit Indië *naar* Engeland).

Postwisselverkeer met vreemde landen. Getal postwissels 150,000; bedrag 530,000 p. st., grootendeels *naar* Engeland verzonden; toeneming 40 pCt. over 1874, (welligt ook ten gevolge van het sluiten van nieuwe conventien met andere staten).

Een aardig staaltje van den praktischen zin der Britsche administratie vindt men in dit verslag, waar wij plotseling staan tegenover de mededeeling dat de postdirectie ruim zes honderd duizend vergunningen „om *honden* te mogen houden" heeft uitgereikt.

Bij het systeem der *licenses*, voor uitoefening van sommige bedrijven of als policie- of belasting-maatregel, heeft men nl. aangenomen om die stukken niet overal door de gewone ontvangerskantoren te laten uitreiken, doch, waar het zeer eenvoudige akten daarvoor geldt, ook andere rijkskassen aan te wijzen waar dagelijksche en veelvuldige aanraking met het publiek plaats vindt. Daarbij komen natuurlijk de postkantoren allereerst in aanmerking. Onder deze rubriek valt de uitreiking van vergunningen tot het houden van dienstboden, rijtuigen, paarden; het voeren van wapenschild, dragen van schietgeweer en gebruik van honden.

De *postkantoor-spaarbanken* zullen wij straks nader bespreken, even als de lijfrente-afdeeling der posterijen.

Koloniale mails. De Australische kolonien hebben reeds eenigen tijd geleden, haar aandeel in de kosten der Engelsch-Austral. mails, via Suez opgezegd. Nieuw negociatie volgde nu, met den uitslag dat drie nieuwe koloniale diensten zijn ingesteld.

a. Melbourne—Point de Galle.

b. Brisbane—Singapore.

c. Sydney—San Francisco, met tusschenstations.

Het vervoer der Australische mails van Engeland tot aan Point de Galle, Singapore en San Francisco, geschiedt kosteloos. De kolonien hebben dan voor het verder vervoer van af die punten, zelve te zorgen, doch ter gemoetkoming in de kosten geeft het moederland nog geheel vrij transport van alle brieven van Australie naar Engeland, zoowel wat zeeporto als binnenlandsch Engelsch port betreft.

Als een bewijs hoezeer het publiek bij overzeesche correspondentie bovenal op spoed, nog meer dan op onkostbaarheid gesteld is, kan dienen dat, terwijl het porto naar Indie en Australie, van Southampton uit, 3 pence goedkooper is dan langs de Brindisi-route, toch het vervoer langs laatstgemelden weg verre de overhand heeft, nl.

	v. Southampton.	via Brindisi.	Gezamenlijk.
Naar en van Indie . .	940,000	2,517,000	3,457,000 brieven.
» » » Australie .	682,000	1,696,000	2,378,000 »

De *inkomsten en uitgaven* der brievenpost bedroegen in elk der jaren 1864 en 1873.

	Totaal Bruto ink.	Uitgaven.	Netto ink.
1864.	4,231.000	3,078,000	1,153,000 P. Sterl.
1873.	5,348,000	3,792,000	1,555,000 »

Uit de Bijlagen zien wij dat het getal brieven, voor Engeland en Wales (exc. Londen), van 122 millioen gemiddeld jaarlijks, 1841—45, tot 518 millioen in 1873 is toegenomen. Hierbij komt het London district, met resp. 57 m. en 238 m. op beide tijdstippen; makende alzoo een totaal voor Engeland en Wales, van 179 millioen jaarlijks 1841—45, tot 756 m. in 1873.

Het totaal voor het Ver. Koningrijk, (nl. met Schotland en Ierland), was 227 in 1841—45, tot 907 millioen brieven in 1873. Hierbij komen voor 1873, Ver. Kon. 129 mill. boekpakketten, 125 m. nieuwsbladen, 72 m. postkaarten, totaal bestellingen alzoo 1,233 millioen.

Het getal telegrafische berigten beliep 17,346,000.

Bij dit overzigt van het rapport, voegen wij thans meer in de bijzonderheden, hetgeen daarin voorkomt over het zoo belangrijk onderwerp der

POSTKANTOOR-SPAARBANKEN.

In den loop van 1873 zijn deze instellingen weder belangrijk vooruitgegaan.

Het aantal dezer banken is met bijna 250 toegenomen, zoodat er nu meer dan 4800 bestaan. Alleen in het Londen district bedraagt haar aantal tegenwoordig 560, waardoor men op bijna alle punten in de digtbevolkte gedeelten der hoofdstad, op hoogstens eenige honderd yards afstand, zulk een spaarbank onder zijn bereik vindt.

Ten gerieve van die inbrengers, die niet zonder bezwaar op de gewone uren, waarop zaken gedaan worden, kunnen komen, is sedert eenige jaren de bepaling gemaakt om de inbrenggelden ook Zaturdagsavonds aan de ontvangkantoren te Londen en de provinciesteden aan te nemen; en zelfs is in het begin van 1873 een schikking getroffen om deze kantoren, tot nog grooter gemak der inbrengers, ook des Vrijdags avonds open te houden.

Het aantal inbrengers is met ongeveer 120000 toegenomen: gevende aan het einde des jaars een totaal van ruim anderhalf millioen; terwijl het bedrag der inbrenggelden met inbegrip van de verschenen interesten, vermeerderde met 2.000.000 pd. st., en aan het einde des jaars het cijfer van over de 21.000.000 pd. st. (of 254 millioen guldens) bereikte.

Hoe belangrijk de toename in de inbrenggelden over dit jaar ook moge geweest zijn, bleef het cijfer toch verre beneden dat, hetwelk had kunnen bereikt worden, bijaldien, *vooreerst*, gewoonten van matigheid en spaarzaamheid meer algemeen onder de uitgebreide klasse van lieden in het genot van hooge loonen geheerscht hadden, en ten *andere* de handel en de landbouw niet door betreurenswaardige werkstakingen en „lock-outs" waren belemmerd geweest.

In verhouding tot de bevolking stond het getal inbrengers in Engeland en Wales als 1 tot 16; en in Schotland als 1 tot 72; in Ierland echter als 1 tot 105; hoewel het gemiddeld bedrag der inbrenggelden, even als tot nu toe, per hoofd gerekend, in Ierland grooter was dan in Engeland of Schotland, namelijk ruim 16 sh. tegenover bijna 14 sh. in Engeland en bijna 9 sh. in Schotland.

Ten opzigte van het betrekkelijk klein aantal inbrengers in Schotland, moet men in het oog houden, dat in dat gedeelte van het koningrijk door de gewone banken voor geringe geldsommen een kleine rente wordt vergoed.

Het rentebedrag, door de post-spaarbanken aan de inbrengers verschuldigd, bedroeg over 1873 eene som van 478.000 pd. st., zijnde eene toeneming van 48000 pd. vergeleken bij het voorgaande jaar.

Elke handeling in zake Postkantonspaarbanken, t. w. elke afzonderlijke inbreng of opvordering komt aan het Post-Office nog altijd te staan op 6 p. (30 cts. Ned. ct.) tegen 1 sh. (of 60 cts) bij de oude Spaarbanken.

Er werden in het verloopen jaar meer dan 100 nieuwe rekeningen geopend met zoogenaamde *penny-banks* (stuiversbanken); deze belangrijke toename is voornamelijk toe te schrijven aan de verrigtingen van de „Provident Knowledge Society."

Door vele personen, in het buitenland verblijf houdende, (wel te verstaan in die landen, waarheen en van waar geldverzendingen door postwissels kunnen plaats hebben), wordt van die gelegenheid gebruik gemaakt om geld over te maken, dat in de postspaarbanken moet worden gedeponeerd.

Daar onlangs een drietal regterlijke vonnissen over postdirecteuren uitgesproken, ter zake van oneerlijkheid met de rekeningen van inbrengers, de algemeene aandacht hadden opgewekt, vermeldt het verslag, dat het geheele verlies (door het post-departement te dragen), uit dergelijke oneerlijkheden gedurende een tijdperk van meer dan 12 jaren voortgesproten, (namelijk van de oprigting der postspaarbanken af tot aan het einde van 1873) niet meer heeft bedragen dan ongeveer 3000 pd. st. of per jaar gemiddeld nog geen 250 pd. st.

Hoewel het Post-departement dit geheele bedrag voor zijne rekening heeft genomen, zou echter billijkerwijze een gedeelte daarvan ten laste hebben moeten komen van sommige der inbrengers, wegens hunne nalatigheid in het nakomen der gedrukte bepalingen, waarvan eene zorgvuldige en naauwkeurige opvolging, in vele gevallen iedere oneerlijkheid zou hebben voorkomen.

„Met voldoening" zoo lezen wij verder in het Rapport, „moet worden gewezen op de uitgebreide toepassing welke het Britsche stelsel van postspaarbanken in de Britsche kolonien en in vreemde landen verkregen heeft. Eenige belangrijke mededeelingen dienaangaande vindt men in het hierondervolgende:

Extract uit het rapport van den Inspecteur der postspaarbanken.

Nog altijd wordt ons stelsel van postspaarbanken door vreemde regeringen, financiers en statistici in verschillende landen, zoowel koloniale als andere, beschouwd als een model voor practische navolging, en als een leiddraad tot ontwikkeling van plannen, ten doel hebbende, de gewoonte van spaarzaamheid onder de bevolking aan te moedigen. In Februarij 1873 werden de noodige inlichtingen verschaft aan de directeuren van de nationale spaarbank te Pesth, ten einde hen te helpen in de invoering van een stelsel van postspaarbanken in Hongarije; en in November ll., vroeg en verkreeg de regeering van de Vereenigde Staten in Amerika, die in 1871 reeds volledige inlichtingen erlangd had, eene mededeeling van alle bijzonderheden betrekkelijk deze zaak, en van alle veranderingen en verbeteringen sedert dien tijd daarbij voorgevallen en toegepast.

„De fransche regering heeft ten volle het hooge belang erkend, om herhaaldelijk het oprigten van Caisses d'épargne als een krachtig middel van maatschappelijke herleving na den jongsten oorlog in de hand te werken; terwijl,met het oog op de maatregelen voor de ontwikkelingdaarvan,dezer dagen in de nationale vergadering in behandeling, verscheidene artikelen verschenen zijn in de „Economiste Français" en het „Journal des Débats," van de hand van Mr. de Malarce, een zeer kundig schrijver over de statistiek, welke artikelen belangrijke bijdragen bevatten over den invloed, niet alleen in Frankrijk, maar ook in Oostenrijk, door den goeden uitslag van ons stelsel van postspaarbanken verkregen. De schrijver, die in 1870 persoonlijk aan dit departement velerlei inlichtingen had ingewonnen, schijnt verleden jaar met eene zending naar Weenen belast te zijn geweest betrekkelijk de Oostenrijksche „Sparcassen," die hij daar op uitgebreide schaal en in zeer bloeijenden toestand aantrof, daar hun kapitaal destijds 60,400,000 pd. st. bedroeg, een hooger cijfer dan dat van alle Engelsche spaarbanken, zoowel oude als postspaarbanken te zamen genomen, welke nl. eene som aanwijzen van 59,600,000 pd. st. Men zal zich herinneren, dat het Oostenrijksche gouvernement in 1871 de meest volledige inlichtingen over ons stelsel van postspaarbanken verkregen had. Ook geeft M. de Malarce eenige belangrijke statistieke gegevens, aangaande het betrekkelijk bedrag der geldbeleggingen in spaarbanken in verschillende landen. Hij schat het totale bedrag dier inbrenggelden in geheel Europa, uitgezonderd Turkije en Rusland,

op 200,000,000 pd. st., in welk cijfer Frankrijk sedert den oorlog voor slechts 21,600,000 pd. st. voorkomt, (vóór den oorlog bedroeg dat cijfer voor Frankrijk 30,000,000 pd. st.) Omgeslagen over geheel Europa, geeft dit per hoofd van de bevolking een bedrag van 19 sh. 2 p. (ƒ 11.50) terwijl de verhouding per hoofd der bevolking voor elk der genoemde landen, bedraagt:

voor Engeland....	1 pd. st.	19 sh.	6 p.	(of ƒ 23.70)
voor Oostenrijk...	1 „	12 „	10 „	(of - 19.70)
voor Frankrijk....	0 „	12 „	0 „	(of - 7.20).

„Over de beweging in Engeland en Belgie betrekkelijk de stuiversbanken, wordt ook door M. de Malarce uitvoerig gesproken, alsmede een daarover gevoerd onderhoud tusschen afgevaardigden van „the Society of Arts" en „the Provident Knowledge Society" met den chef van het postwezen.

„De Wetgevende Vergadering van de Australische kolonie Victoria, die in 1865 een stelsel van postspaarbanken aannam met bijna in alle opzigten gelijkluidende bepalingen als het onze, (behalve de bij ons geldende grens der inbrenggelden), heeft het onlangs noodig geacht, onze regeling aan te nemen waarbij het inbrengen van gedeelten van 1 shilling niet wordt veroorloofd, welke verandering van zienswijze wel eenigzins merkwaardig kan genoemd worden, met het oog op onlangs gedane voorstellen ten onzent, om juist die bepaling te doen vervallen. Het is hier de plaats om te vermelden, dat, terwijl bijna van het begin van het bestaan der Postspaarbanken af, talrijke aanzoeken van inbrengers en andere belangstellende personen zijn ingekomen, om zoowel de grens van de totale als van de jaarlijks in te brengen gelden uit te breiden, de uitdrukking van een sterk verlangen naar het verlagen van het minimum tot beneden een shilling eerst van jongen datum dagteekent, daar dat verlangen niet is uitgegaan van de inbrengers zelven, maar voornamelijk van de Provident Knowledge Society."

Tot zoover het extract. Een der Bijlagen geeft voorts nog een uitvoerig overzigt van deze instellingen van het begin, Sept. 1861.

Het getal is toegenomen van 2535 in 1868 tot 4853 (1873). Het getal jaarlijksche depôts van 639.000 tot 2917000. Het jaarlijksch bedrag in geldswaarde van 2.114.000 pd. st. tot 7.955.000 pd. st. Als gunstig teeken mag daarbij opgemerkt worden dat het gemiddeld bedrag van elken inleg gaandeweg kleiner is geworden, ten bewijze dat ook bepaaldelijk de minvermogende klassen in

grooter verhouding aan de inleggen hebben deelgenomen. Het gemiddeld bedrag is nl. van 3.6.2 pd. st. in 1861 tot 2.14.6 in 1873 gedaald (van ƒ 3970 tot ƒ 3270).

Tegenover dezen inleg stonden de opvorderingen:

	Getal	Gezam. Bedrag	Gemidd.
1861—62	97.294	438000 pd. st.	4.10.2 pd. st.
1873	1.025000	6.518000 „	6.8.5 „

De administratiekosten in 1873 bedroegen 84.160 pd. st.

Het gezamenlijk credit van de 1.556.000 openstaande rekeningen (inclus. interest) bedroeg einde 1873 in totaal 21.167000 pond S. of gemiddeld p. m. 13.12 pd. st. voor elke openstaande rekening.

Lijfrenten en Levensverzekeringen.

Op het einde van 1873 bedroeg het aantal van dadelijk ingaande lijfrenten ongeveer 4000, zijnde dat getal gedurende het jaar met ongeveer 1300 toegenomen, terwijl het bedrag der daarvoor verschuldigde gelden van 46000 pd. st. tot meer dan 54000 pd. st. geklommen was.

De toename in het aantal van uitgestelde lijfrenten was slechts gering; het totale bedrag is iets meer dan 5400 pd. st.

De in den loop van het jaar uitgegeven polissen voor levensverzekering stegen van ongeveer 3300 tot ruim 3600; en het geldelijk bedrag daarvan tot 280.000 pd. st., zijnde eene vermeerdering van 25000 pd. st.

Men ziet dat het bedrag van deze afdeeling niet zeer aanzienlijk is, — gelijk trouwens van den aanvang af het geval is geweest. In 1865, eerste jaar, werden 547 polissen v. levensverzekering afgegeven. Het getal is verder zeer ongelijk, van ca 350 tot 750 per jaar. Het gezamenlijk bedrag verschilt van 26000 tot 56000 pd. st.

Hierbij dient in aanmerking genomen dat de bedoeling bij deze inrigting ook nimmer geweest is, veel „*bussiness*" te doen: de aanleiding was deze: toen Gladstone zag dat de maatregel der postkantoorspaarbanken, in 1861 begonnen, uitnemend gelukte, en dat het voor de kantoren geen te groote bezwaren gaf, kwam hij op het denkbeeld om denzelfden weg te gebruiken tot het sluiten van lijfrenten- en levensverzekering-contracten met den Staat, echter niet op alle kantoren, en alleen voor kleine bedragen, dus ten bate van diegenen die het minst in staat zijn de soliditeit der particuliere maatschappijen te beoordeelen, het ligtst worden beetgenomen, en het minst tegen verlies kunnen.

Bij de moeijelijkheid om de zaak der levensverzekeringen in 't algemeen door preventieve wetgeving aan een afdoende controle te onderwerpen, wilde hij de gelegenheid geven om althans ergens volkomen soliede teregt te kunnen komen, nl. bij den staat zelf. De voorwaarden dezer rijkspolissen zijn met den meesten zorg door de beste deskundigen opgemaakt; van winstbejag of fraude kan geen sprake zijn; eindelijk „de staat" is een onsterfelijk schuldenaar. Alzoo vindt men hier alle vereischte voorwaarden voor degelijke assurantie vereenigd. Dat er nu weinig gebruik van deze gelegenheid gemaakt wordt, is, volgens vroeger gegeven inlichtingen, toe te schrijven: vooreerst aan het groot getal werkelijk soliede maatschappijen die in Engeland bestaan; ten andere hieraan, dat de Staat, zijne voorwaarden eens bekend gemaakt hebbende, verder geen middelen in 't werk stelt om klandisie te bekomen, — iets 't geen de gewone maatschappijen op uitgebreide schaal doen. De staat maakt geen de minste concurrentie en zoekt geen contracten op. Hij wacht tot men bij hem komt. Daar het nu hier alleen kleine contracten geldt, en de minvermogende klasse die bijna uitsluitend de klandisie zou uitmaken, ligtelijk door agenten van particuliere maatschappijen wordt bewerkt en door schijnbaar voordeeliger voorwaarden verlokt, is de deelneming aan deze officieele verzekeringskassen tot heden nog gering.

HET BOUWEN VAN ARBEIDERSWONINGEN.

Over arbeiderswoningen. Academisch proefschrift door D. O. Engelen, 1870.

Het bouwen van arbeiderswoningen. Bekroonde verhandeling door Dr. S. Stratingh Tresling, 1870—1873. Met atlas. 27 plt.

Arbeiderswoningen, door Mr. C. A. Crommelin (Stk. en Sthhk. Jaarboekje) 1872.

Rapport aan het „Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst" ingediend door de Commissie, benoemd in zake de Internationale tentoonstelling van voorwerpen voor de huishouding en het bedrijf van den handwerksman; welke tentoonstelling gehouden is in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, van den 15den Juli tot den 4den October 1869. (Bkundige Bijdr. 20ste Dl., 5 stukken) 1873—1874. Met atlas, 45 platen.

In den vorigen jaargang (*Econ.* 1874 pag. 693 v.) hebben wij den woningnood en zijne gevolgen nagegaan, en wel: de oorzaken van slechte huisvesting, alsmede haar omvang, en invloed op de bewoners, uit een oogpunt van gezondheid, zedelijkheid en welvaart; laatstelijk, p. 714, gingen wij de vereischten van goede huisvesting na. In aansluiting aan die beschouwingen wenschen wij thans een overzigt te geven van

II. De woningshervorming en hare gevolgen.

1. *Voorziening in de behoefte aan goede arbeiderswoningen.*

De hervorming op dit gebied, met betrekking tot de voorziening in de behoefte aan betere woningen ten dienste der arbeidende klassen, dagteekent van de laatste 35 jaren. Engeland, zoo vaak de baanbreker op het gebied van sociale hervorming, was ook hier de eerste, die den stoot tot eene krachtige beweging heeft gegeven. Het was in 1841, dat de eerste vereeniging, de *Metro-*

politan Association for Improving the Dwellings of the Industrious Classes, tot dat einde in het leven werd geroepen. In weerwil van tal van bezwaren mogt zij, gesteund door het koninklijk patronaat, er in slagen, in 1848 het eerste gebouw, eene kazernewoning van 5 verdiepingen, in Old Pancrasstreet voor 110 huisgezinnen, met woningen van 2 en 3 kamers, in gebruik te geven. Spoedig werd dit gevolgd door de opening van andere kolossale gebouwen ten behoeve der armste klasse, de zoogenaamde public lodging-houses, benevens andere blokhuizen voor gehuwden en ongehuwde personen. Deze allen zijn met de uiterste zorg ingerigt en bezitten alle vereischten tot het gemak en de gezondheid der bewoners gevorderd. Tot het jaar 1874 had zij voor een som van *f* 1,788,336 aan dergelijke inrigtingen ten koste gelegd en daarmede aan 3801 personen tijdelijk of duurzaam huisvesting verstrekt, tegen een gemiddelden huurprijs van *f* 1.20 à *f* 1 50 per kamer. Naast deze trad eene andere maatschappij, de *Society for Improving the condition of the Labouring Classes* in 1844 op dit gebied werkdadig op. Deze vereeniging, in 1831 in het leven geroepen om den stoffelijken en zedelijken toestand der arbeidende klassen te bevorderen, meende thans niet ten achter te moeten blijven, om haar doel ook door de woningshervorming te bevorderen. De eersten in den lande, gesteund door de vorstelijke weldadigheid, beijverden zich ook hier, om iets goeds tot stand te brengen en deden dit door den aanbouw van blokwoningen op kleine schaal voor 8 en 12 gezinnen bestemd en een centraalgebouw voor bejaarde vrouwen en kinderlooze weduwen. Ook hier vindt men alles wat het gemak en de gezondheid der bewoners kan bevorderen. De huurprijzen wisselen van 60 cts. tot *f* 4.50 per week. Het beginsel van eigendomsverkrijging stond hierbij op den voorgrond. In 1847 opende zij haar eerste model-lodging-house in Georgestreet (City) voor 104 ongehuwde werklieden. Ieder logeergast betaalt 21 cts. per nacht of *f* 1.47 per week. In verschillende andere wijken rigtte zij achtereenvolgens nog arbeidershuizen van verschillend allooi en bestemming op. Tot 1874 heeft zij voor *f* 436,884 aan een en ander ten koste gelegd en daarmede aan 1657 personen huisvesting verschaft. (*).

Op het voetspoor van die beide vereenigingen zijn gaandeweg in de hoofdstad van Engeland andere opgestaan, die hetzelfde

(*) De heer Tresling geeft van de gebouwen dezer beide vereenigingen een zeer uitvoerige beschrijving, verduidelijkt door eene menigte goed uitgevoerde teekeningen.

doel beoogen, maar die ieder op hare wijze dat doel tracht te verwezenlijken.

Naast deze verdienen loffelijke vermelding de edele bemoeijingen en handelingen door particulieren op dit gebied in de metropolis in het werk gesteld. Onder dezen komt een eereplaats toe aan den onvergetelijken Prins-gemaal, die door zijne kennis, invloed en humaniteit zooveel tot die groote hervorming heeft toegebragt. Zijne model-cottage woningen zijn genoegzaam bekend, om er hier nog in bijzonderheden bij stil te staan. Zij zijn het ideaal van de Engelsche „home" en strekken tot voorbeeld van den modernen bouw van goede arbeiderswoningen. De vorstelijke schenkingen van een Peabody en Barones Coutts hebben te dien opzigte even veel goeds voor de arbeidende klassen gewrocht. Ten behoeve van een en ander schat men dat de hoofdstad (tot 1874) omstreeks 40 millioen guldens heeft besteed, waardoor aan omstreeks 27,000 menschen eene goede huisvesting tegen een matige huur is verschaft, (*) terwijl het sterftecijfer der bevolking van de meeste dier huizen, beneden de gemiddelde sterfte voor de geheele stad, en verre beneden die van de bevolking der buurten, waarin die woningen zich bevinden, was gedaald. Ook op de zedelijkheid en de verstandelijke ontwikkeling dier bevolking hebben die stichtingen gunstig teruggewerkt, doordien ze orde, werkzaamheid en de lust tot onderwijs bij de bewoners bevorderden. (†)

(*) Toch nog een betrekkelijk gering cijfer, als men nagaat, dat de gemiddelde jaarlijksche aanwas van de metropolis 45,000 zielen bedraagt.

(†) Onder het nazien der proef komt mij een belangrijk verslag, dezer dagen gepubliceerd door het Bestuur der Artisan's Labourer's and General Dwellings Company, in handen, waaraan ik het volgende ontleen:

In den laatsten tijd zijn door de Artisan's, Labourers' and General Dwellings Company pogingen aangewend, om op grootere schaal in de groote behoefte van arbeiderswoningen te Londen te voorzien en wel door het bouwen van arbeiderssteden. Zoo heeft ze o. a. in 1872 te Wandsworth Road, nabij Londen een uitgestrektheid grond van 40 acres aangekocht en die Shaftesbury Park genoemd, bestemd voor 1200 huizen van 4 soorten, bevattende van 5—8 kamers, tegen een weekhuur van 5—10 sh. Onder de hoogste huren zijn al de lasten begrepen. Elke kamer wordt gemiddeld op 1 sh. 2 d. 's weeks gerekend. Eenige honderd huizen (cottages) zijn reeds gezet, benevens een leesmuseum, verschillende soorten van scholen en concertzaal. Later zullen daaraan toegevoegd worden badinrigtingen, coöperatieve winkels, een bibliotheek, een werkmansclub en recreatietuinen. Elk huis heeft een tuintje De aanvraag tot aankoop dier huizen overtreft verre het aanbod. 250 huizen, ter waarde van 40.000 pd. st, zijn reeds afbetaald door de eigenaars. Dezer dagen is een andere uitgestrektheid grond bij Harrow Road, die

In de provinciesteden en op het platte land vond het voorbeeld van de hoofdstad loffelijke navolging. Daar is deels door het initiatief van groote industrieelen, deels door de coöperatieve arbeidersvereenigingen (freehold land societies) naar de plaatselijke behoeften gebouwd op min of meer uitgebreide schaal. Vooral de aanbouw van woningen door deze laatstgenoemde vereenigingen heeft een gunstigen invloed op de welvaart der arbeidende klasse uitgeoefend, daar zij den grondslag gelegd hebben tot werkzaamheid en spaarzaamheid ter verkrijging in eigendom van een goede woning, waardoor de huiselijke en maatschappelijke deugden in zoo hooge mate bevorderd werden.

In Duitschland is men in 1847 op dit gebied werkzaam opgetreden. Het was de *Berliner gemeinnützige Baugesellschaft*, die, met het doel „besitzlose Arbeiter in arbeitsame Besitzer umzuwandeln", in het leven werd geroepen, pogingen aanwendde, om aan vereenigingen van huurders, „Miethsgenossenschaften," de door haar gebouwde kazernewoningen, na 30 jaren in vrijen eigendom af te staan. Deze pogingen werden verijdeld. De huurders wilden op de door haar gestelde voorwaarden de woningen niet aanvaarden en de maatschappij kwijnde; tot dat eene nieuwe maatschappij, de *Aktienbaugesellschaft* in 1856 deze vereeniging te hulp kwam en op betere grondslagen gevestigd, zich aan den bouw van grootere en kleinere arbeiderswoningen met werkplaatsen wijdde. In 1867 hadden beide vereenigingen te zamen 343 woningen met 51 werkplaatsen, bevattende 1608 bewoners, van welke zij, die er verscheiden jaren verblijf gehouden hebben, van 50—80 pCt. beneden den gewonen huurprijs verwonen, omdat de vereeniging tot beginsel behouden heeft, nooit een huurder op te slaan. „Als voorbeeld, wat het bouwen van beter woningen voor den minderen man betreft, zegt de heer Tresling, hebben beide vereenigingen uitstekend gewerkt, groote concurrentie is

---

Queen's Park zal heeten, voor een „Workmen's City" aangekocht. Daarop zullen 2400 huizen (cottages) gezet worden. De bevolking, die in beide parken gehuisvest zal kunnen worden, bedraagt een aantal van 25000 zielen. Zij zijn ingerigt voor de mingegoede klasse van arbeiders en kleine ambtenaren. Zij zullen aan comfort en sanitaire vereischten niets te wenschen overlaten. Bierhuizen en andere inrigtingen van dien aard zullen er streng geweerd worden. De directie is opgedragen aan eene commissie bestaande uit de eerste lords en de vertegenwoordigers der arbeidende klassen. Er is daar ook een depositobank geopend, die reeds 20,000 pd. st. bezit.

er sedert in Berlijn bij het bouwen van goede woningen ontstaan." Deze Baugesellschaften in de hoofdstad en in de overige deelen van Pruissen opgerigt, hebben overigens uit een finantieel oogpunt fiasco gemaakt.

Van meer belang, ook uit het oogpunt van de goede gezindheid die tusschen patroon en werkman heerscht, zijn de stichtingen ten behoeve van den werkman in het leven geroepen door de groot-industrieelen in Duitschland: de arbeiders-koloniën en dorpen. De heer Tresling wijdt aan de beschrijving van enkele daarvan eenige belangrijke bladzijden en verduidelijkt die door eenige goede teekeningen. Inzonderheid staat hij stil bij de arbeiders-kolonie van Staub & Co. te Kuchen, bij Geislingen, in Wurtemberg. Op een uitgestrekt vierkant terrein ligt in het midden een zeer doelmatig ingerigt bad- en waschhuis. Aan de overzijde staat een zeer breed gebouw met een middengedeelte en twee vleugels, waarvan het geheel de uitdrukking van deftigheid en sierlijkheid draagt. Het bevat op de verdieping gelijkvloers de woning van den meester en drie woningen voor opzigters; daarenboven op de eerste verdieping: het schoollokaal voor 100 schoollieren, de bibliotheek, leeszaal voor mannen, het hospitaal, een bewaarschool en een conversatiezaal voor volwassen meisjes. Verder zijn in de beide vleugels een aantal kleine arbeiderswoningen aangebragt en de in de eerste plaats voor de bewoners dezer kolonie ingerigte winkels (magazijnen). De school schijnt voortreffelijk. De bewaarschool is naar Froebel's methode ingerigt. Beide staan kosteloos voor de kinderen open. De werkman kan op zijn 14de jaar reeds gebruik maken van de uitmuntende leeszaal en bibliotheek. In de conversatiezaal worden de meisjes in den zang en de muzijk geoefend en ontvangen ze onderwijs in vrouwelijke handwerken. Ook is er een toevlugtsoord voor jonge meisjes van de fabriek (katoenspinnerij en weverij), waar ze voor een gering kostgeld woning, voeding en verpleging ontvangen. Een zieken- en spaarkas werkt zeer gunstig. Schuin tegenover het schoolgebouw ligt de volksgaarkeuken met biljardkamer. Een eigen bakkerij en slagterij, de magazijnen van kruidenierswaren leveren uitmuntende levensmiddelen, de magazijnen voor kleeding, galanteriewaren enz., uitmuntend doelmatige artikels, die de fabriekant en gros inkoopt en de winst in de pensioenkas stort. Dit pensioenfonds is gesticht met den prijs van 10.000 frs. den eigenaar op de Parijsche tentoonstelling in 1867 toegekend als hoogsten prijs van verdienste. Alle arbeiders moeten daaraan deelnemen.

De woningen zijn gekruiskoppeld. De kleine woningen zijn typen van gezondheid en behaaglijkheid. Van de ruimte is de meest mogelijke partij getrokken. De huur van zulk een woning bestaande uit twee vertrekken, kelder, zolder en kleinen tuin, bedraagt *f* 44 in het jaar. De grootere woningen doen *f* 114. De woningen zijn zoo ingerigt, dat naar de behoefte van het gezin een of meer kamers bij de woning kunnen getrokken worden. Voor ongehuwde arbeiders heeft men afzonderlijke slaapvertrekken en eetzalen ingerigt. In bijna alle behoeften der arbeiders is blijkbaar ruimschoots en op de meest doeltreffende wijze voorzien. Een zang- en muziekvereeniging en voordragten over wetenschappelijke onderwerpen strekken tot verhooging van het verstandelijk en zedelijk peil der bevolking. Verscheidene arbeiders zijn reeds eigenaar van hunne woning geworden. Het doel van den stichter dezer kolonie wordt zoodoende meer en meer bereikt: de resultaten, die zijne arbeiders, door associatie als 't ware tot eene gemeente vereenigd, op den weg van gemeenschappelijk streven, door een voorbeeldig geleide zelfhulp verkregen hebben, praktisch te ontwikkelen. Eene dergelijke kolonie wordt te Borsigwerk in Silezië aangetroffen. Eene uitvoerige beschrijving met toelichtende teekeningen daarover vindt men in het Rapport der Commissie v. d. M. t. b. d. Bouwkunst. Over het algemeen hebben de groot-industrieeien in Duitschland en vooral de mijneigenaren in de Oostenrijk-Hongaarsche monarchie zich op dat gebied zeer verdienstelijk gemaakt en mogen zij ten voorbeeld aan andere landen, zelfs aan Engeland, hierin strekken. Het zou ons te ver voeren, indien wij van al deze in meer bijzonderheden gewaagden. In 't algemeen kan men aannemen, dat in Duitschland de vrije nijverheid in de laatste jaren veel tot verbetering van de huisvesting der arbeidende klassen heeft bijgedragen. Of die speculatiebouw niet soms te groote offers van de arbeiders eischt, willen wij niet beslissen, maar vreezen het wel. Daarom mag het een verblijdend teeken genoemd worden, dat de zucht naar coöperatie, die zich daar al meer en meer openbaart, ook de arbeiders tot zelfhulp aanspoort en hun met eigen middelen en krachten doet verkrijgen, waarin de hulp van meervermogenden te kort schiet.

In Frankrijk is de beweging op dit gebied voornamelijk van den keizer uitgegaan. Hij verstrekte in 1849 aanzienlijke sommen en werkte door zijn invloed mede tot het stichten van de eerste

cité ouvrière te Parijs. In de rue Rochechouard werd een kazernewoning van 3 verdiepingen gebouwd. Van dat oogenblik wijdde de keizerlijke regering zich met warmte aan de zaak. Eene commissie werd naar Londen gezonden, om het onderwerp te bestuderen. In 1850 werd de Loi des logements insalubres in 't leven geroepen, die krachtig gehandhaafd, veel tot verbetering van den bestaanden toestand heeft medegewerkt. Twee jaren later werd het decreet uitgevaardigd, waarbij 10 millioen frs. voor verbetering van deze soort van woningen in de groote steden van Frankrijk beschikbaar werd gesteld. In datzelfde jaar werd een concours geopend voor het leveren van plannen voor arbeiderswoningen. De keizer schonk uit zijne eigene fondsen voor het best gekeurde ontwerp 5000 frs., terwijl tevens de gelden werden toegestaan voor het bouwen van 30 arbeidershuizen met verscheidene woningen, volgens dit plan. De arbeiderswoningen op last van den keizer gebouwd in de avenue Labourdonnage bestaan uit 4 naast elkander liggende huizen, 4 verdiepingen hoog, boven de verdieping gelijkvloers, die tot winkel is ingerigt. Die in de avenue Daumesnil zijn nette blokwoningen van 4 aan 4 naast elkander of in vierhoeken gebouwde huizen. Deze woningen vielen echter niet in den smaak der arbeidende klassen, vooral niet van de huismoeders. De Reunion d'ouvriers de Paris heeft met gelden van den Keizer eene poging gewaagd, om met eigen krachten een doelmatig gebouw te stichten. Zij is daarin uit een architectonisch oogpunt wel geslaagd. In navolging van den Keizer hebben eenige voorname burgers op eigen kosten arbeiders woningen, volgens het een en ander systeem, soms met eigendomsverkrijging, in Parijs en in de voorsteden gebouwd. Maar de beste resultaten hebben de pogingen opgeleverd door de grootindustrieelen in de provincie- en fabrieksteden op dit gebied aangewend. De heer Tresling geeft een tabellarisch overzigt van de arbeiderswoningen, in Frankrijk door patroons aan hunne werklieden (tot 1867) bezorgd. Uit die leerzame tabel zien we dat van de 85 groot-industrieelen slechts 20 niet voor arbeiderswoningen hebben gezorgd. Van eerstgenoemden zijn slechts elf uit de hoofdstad, waarvan 6 huisvesting verleenen. Op deze wijze werden op dat tijdstip volgens schatting 50 à 60,000 arbeiders in Frankrijk goed en goedkoop gehuisvest. Het kazernestelsel werd er betrekkelijk weinig toegepast en viel er weinig in den smaak der arbeiders. Daarentegen wint het stelsel van maisonnettes meer en meer ingang, vooral daar waar het beginsel van eigendomsverkrijging

er aan ten grondslag ligt. De bijzonderheden aangaande deze stichtingen in het werk van den heer Tresling en in het Rapport van de Commissie van Bouwkunde medegedeeld, geven met de daarbij gevoegde teekeningen, een zeer goed en vrij volledig overzigt van den stand van zaken aldaar. Vooral is het hoofdstuk VII van Tresling's arbeid zeer belangrijk, waarin eene uitvoerige beschrijving voorkomt van de Familistère van den heer Godin-Lemaire, een grooten kagchelfabriekant te Guise, als type van een arbeiderskolonie van kazernewoningen en het hoofdstuk VIII, gewijd aan de beschrijving van de cités ouvrières van den Elzas, het cottage systeem met het regt van eigensdomsverkrijging. De schrijver heeft hier gelegenheid gevonden om met talent een kritiek te leveren van de voor- en nadeelen van beide stelsels en van de gunstige resultaten die de zamenwerking van patroon en werkman op dit gebied oplevert. De belangrijkste punten van het sociale vraagstuk komen hierbij ter sprake en gaarne brengen wij hulde aan den geleerden schrijver voor de talentvolle wijze waarop hij dit hoogstbelangrijke onderwerp heeft behandeld; vooral de financieele zijde van het vraagstuk wordt door hem met het oog op onze toestanden van een kritisch standpunt zeer juist beoordeeld.

Onder de kleine Staten neemt Belgie eene eereplaats in op het gebied der woningshervorming. Veel goeds is in dit opzigt te danken aan het initiatief der arbeidgevers. Nevens hen trad het vereenigingswezen als een gezonde en werkzame philantropie op en beide voerden een edelen wedstrijd, om in het belang van de arbeidende klassen werkzaam te zijn. Het rapport der Commissie voor Bouwkunde behelst eene menigte hoogst belangrijke bijzonderheden omtrent zeer schoone stichtingen van dien aard in de voorsteden van Brussel en in de fabrieksteden. Vooral is van belang de reeks van arbeiderswoningen te Meulenbeke, bij Kortrijk gebouwd. Over eene lengte van 158,50 m. strekken zich een groot middengebouw in 2 eindgebouwen uit, die 9,90 à 10,20 m. breed zijn en waartusschen 28 gebouwen van nagenoeg 8,20 m. breedte zich bevinden. Achter dit blok gaat een bemuurde binnenplaats van 1,50 à 5,50 m. breedte, daarvóór is de weg van 6 m. breedte en tegenover de woningen vóór iedere woning een tuin van 60 m. diepte. De huizen zijn allen 2 verdiepingen hoog, de beide eindgebouwen zijn echter hooger. In het middengebouw is een spaarbank en zalen waar de leden van laatstgenoemde inrigting zamen-

komen, een school voor jongelingen en een muziekzaal. De hoekgebouwen bevatten restauraties. Er is huisvesting voor gehuwden en ongehuwden. Het rapport prijst zeer de inrigting van het gebouw.

De Gebrs. van Damme, fabriekanten te Rousselaere, hebben voor hunne arbeiders eene reeks van nette afzonderlijke woningen gebouwd, in 3 typen. Model *a* bevat in een hoefijzervorm eene reeks van 64 woningen met daar tusschengelegen straat. Op een binnenplaats van 14 m. breedte en 70 m. diepte zijn de inrigtingen tot uitspanning der bewoners: muziektent, theater, schietbaan, een bassin met waterfontein. Elke geheel gescheiden woning bevat een kelder, een woonvertrek en weefkamer en op de verdieping 3 slaapkamers, waarboven een zolder. Model *b* is even als model *a* ingerigt. De voorgevel bestaat uit één verdieping, de achtergevel uit 2. De woonkamer is 4,20 bij 3,60, de werkplaats 2,80 bij 2,20, de slaapkamer 4,20 bij 3,60 m. Er zijn woningen met 1 of 2 weefkamers en 1 à 3 kleine slaapkamers, benevens woonkamer, zolder en kelder. Elke woning heeft een afgesloten bouwterrein aan den weg. Deze woningen worden naar de grootte verhuurd voor 6 en 7 frs. per maand. Model *c* bestaat uit geheel op zich zelf staande woningen omgeven van bouwterrein. De inrigting is dezelfde als van de vorigen, maar de weefkamer kan 4 weeftoestellen bevatten, terwijl op de plaats een wagenhuis zich bevindt. Aan deze woningen zijn scholen, uitspanningslokalen en goedkoope winkels verbonden.

De beschrijving van de inrigtingen van den heer Duykfils te Brussel, Janssen en Co. te Anderlicht, Gerard te Charleroi, Hoste te Schaerbeek en m. a. moeten wij achterwege laten, maar bevelen de lectuur daarvan in het Rapport zeer aan.

Met een enkel woord moeten we nog gewagen van de bemoeijingen op dit gebied door vereenigingen. In dit opzigt heeft zich bijzonder verdienstelijk gemaakt de *Société Verviétoise pour la construction de maisons d'ouvriers* in 1861 aldaar opgerigt. De eerste proef met den bouw van woningen volgens het kazernestelsel, beantwoordde niet aan de verwachting. De gebouwen zijn van 3 verdiepingen en de hoop ze te verhuren met het regt van eigendomsverkrijging werd tot dusverre niet verwezenlijkt. Beter slaagde de poging om afzonderlijke woningen van 2 verdiepingen aan den man te brengen. Deze huisjes bevatten een kelder, een woonvertrek en groote keuken gelijkstraats en 3 slaapvertrekjes boven, benevens zolder en tuin. Deze woningen worden verhuurd tegen 276 frs.

in het jaar. Verscheidene zijn reeds door de bewoners aangekocht tegen betaling van een gedeelte der koopsom en de rest in annuiteiten, tegen 6 pCt. De Commissie voor Bouwkunde zwaait den meesten lof aan de inrigting dier woningen toe en de heer Tresling verklaart, dat „Verviers het voorbeeld heeft gegeven, hoe alles wat liefdadigheid heet, uit een bouwvereeniging kan worden verbannen, en toch de belangen der arbeidende klasse werkelijk bevorderd worden." Naast deze onderscheidt zich gunstig hetgeen door de *Vereeniging tot het bouwen van arbeiderswoningen te Antwerpen*, is verrigt. Deze vereeniging bouwde eene geheele arbeiderswijk van afzonderlijke woningen van 2 verdiepingen.

Vatten wij ons oordeel ten slotte zamen over de bemoeijingen op dit terrein in Belgie, dan treft ons in de eerste plaats de groote belangstelling door industrielen in deze zaak aan den dag gelegd en de gezonde toepassing van het beginsel van zelfregering daarbij aangenomen. Vervolgens moeten wij de aandacht vestigen op de goede keuze van het model, afzonderlijke woningen van één verdieping en eindelijk de oordeelkundige verdeeling der woonruimte, waarbij de eischen der gezondheid, van den welstand en der zedelijkheid in acht zijn genomen.

Ook Denemarken, met zijne energieke arbeidersbevolking, onderscheidt zich gunstig op het gebied der woningshervorming. Hier heeft het initiatief der arbeiders gesteund door de hulp van meervermogenden in de laatste 10 jaren veel goeds gewrocht. In 1865 vereenigden zich eenige arbeiders van de groote ijzergieterij en fabriek van stoomwerktuigen van Burmeister en Waen, te Kopenhagen, om eene bouwvereeniging op te rigten, die ten doel had kapitaal en crediet te winnen, door wekelijks, gedurende een zeker getal jaren, een kleine som af te zonderen en daarvoor arbeiderswoningen te bouwen, die onder de leden verloot zouden worden. In het volgende jaar werden zij reeds door de hulp van de spaarbank in de gelegenheid gesteld 10 huizen te bouwen, en die onder 300 leden uit te loten. De winner betaald een gewone huur, hetgeen de huur meer bedraagt, dan de rente van de som, die zijn huis gekost heeft, wordt op die som voor hem afgeschreven; het huis wordt zoodoende allengs zijn eigendom. De bewoner kan een deel van de woning aan een ander lid verhuren. Elk lid verbindt zich voor 10 jaren. Wien het lot geen huis ten deel valt maakt toch genoeg rente van zijn ingebragte gelden. De wekelijksche contributie bedraagt ± 22 cts. De Vereeniging telde

in 1869 650 leden, bezat een kapitaal van ± ƒ 13,200 en 22 huizen met woningen voor 44 huisgezinnen; 8 woningen van 3, de overige van 2 kamers, keuken en zolder; bij ieder huis is een plaats en tuin. De woningen zijn geheel gescheiden en bestaan uit 2 verdiepingen. Aan het hoofd der vereeniging staat een commissie van toezigt uit alle standen zamengesteld. Sedert laatstgenoemd jaar is het aantal leden verdubbeld, tal van huizen zijn bijgebouwd en de finantiën verkeeren in goeden staat. De Vereeniging deelt in de sympathie van alle klassen, en brengt veel toe tot verheffing der arbeidersklasse. Daarnevens staan eene menigte stichtingen door de gezonde philantropie van particulieren en Vereenigingen tot stand gebragt. Zoo het blok van 24 woningen door Hage te Frederiksberg gebouwd. Vooral is de stichting van het Classensche Fideicommies te Kopenhagen belangrijk, beslaande een ruimte van 350 m. lengte en 90 m. breedte, waar in het midden het hoofd- of administratie-gebouw, tevens voor bakkerij, slachterij, magazijn enz. bestemd, van stoominrigtingen voorzien. Dit gebouw 105 m. laag, is omgeven door plaatsen en kleine parken. Daaromheen zijn 24 blokken woningen, elk blok van 20 woningen, die verschillend van inrigting zijn: 2 onder- en 2 bovenwoningen, bevattende woonvertrek en keuken, 2 dito, bevattende bovendien een slaapkamer, de overigen met grootere en kleinere vertrekken. De woonvertrekken zijn 3,20 bij 4 m. groot, de slaapkamers 2 bij 3,20 m., de keukens 2 bij 2,50 m. Elke woning heeft een afgesloten tuin. Het Rapport der C. v. B., dat daarover uitweidt, zwaait aan dit gesticht grooten lof toe. Tal van andere vereenigingen, o. a. van geneeskundigen, wedijveren in deze goede zaak. Het meergemeld Rapport, dat ook daaromtrent eenige bijzonderheden mededeelt, roemt om het zeerst de eenvoudige, doelmatige en soliede inrigting van al deze woningen. De commissie beveelt die plannen zeer tot navolging aan.

En nu ten slotte een blik op Nederland. De geschriften van de heeren Tresling, Crommelin en van de Commissie voor Bouwkunde behelzen omtrent den ontwikkelingsgang van de woningshervorming in ons land tal van hoogstbelangrijke bijzonderheden en vullen elkander als 't ware aan, zoodat den belangstellende daarin een vrij volledig overzigt van den stand van zaken tot het jaar 1872 wordt aangeboden. Dit en de voorliefde voor eigen haard nopen ons bij dit gedeelte van hunnen arbeid eenigszins langer stil te staan, dan we elders hebben gedaan.

Ook hier was het de hoofdstad van het rijk, die voorging. Het

was de *Vereeniging ten behoeve der arbeidende klasse te Amsterdam*, die in 1851 tot stand kwam, met het doel, om goede en gezonde woningen te verschaffen en te trachten, dat deze zoo doeltreffend mogelijk ingerigt en tegen zeer billijken prijs verhuurd zouden worden. Daardoor wenschte zij de huiselijkheid der bewoners te bevorderen en het familieleven in stand te houden. In 1853 was het eerste blok, bevattende 18 woningen, elke uit 2 ruime, goed verlichte vertrekken, een woon- en slaapkamer bestaande, voorzien van een doorloopend sekreet, gootsteen, glazen kasten, turfkast, ijzeren ledikant en andere gemakken. Deze woningen, in de Oostenburger-middenstraat gelegen, vormen te zamen 3 huizen, die nevens de woningen gelijkstraats, nog twee verdiepingen bevatten. Elke woning is op zich zelve volmaakt vrij. Aan de overzijde van het gebouw zijn grasperken, waar tusschen een wel- en een regenwaterpomp. Achter de woningen is een uitgestrekte tuin van veel vruchtboomen voorzien. De woningen gelijkstraats worden voor *f* 1.50, op de eerste verdieping voor *f* 1.30, op de tweede voor *f* 1.20 's weeks verhuurd Tot 1872 heeft deze vereeniging in de verschillende stadsgedeelten 373 nieuwe woningen gebouwd, alle kazernewoningen. Om dat doel te bereiken had de vereeniging met tal van bezwaren te kampen. Vooral omdat zij zich ten doel had gesteld oude en vervallen woningen aan te koopen en te sloopen en ongezonde en onbevolkte buurten, waar een verwaarloosde bevolking was gehuisvest, te verbeteren. Zij heeft echter door bijzonderen tact en ijzeren volharding de voldoening gesmaakt een reusachtige taak naar behooren volbragt te hebben, ofschoon zij hare taak nog lang niet voor geeindigd beschouwt, maar, integendeel, bij de voortdurende uitbreiding van de stad, nieuwe bouwstoffen voor hare werkzaamheid vindt. Menig nieuw terrein is dan ook reeds met een doelmatig gewrocht van haar streven versierd.

Haar voorbeeld vond spoedig navolging in de Vereeniging *Salérno*, die op dezelfde grondslagen als de vorige gevestigd, in 1855 haar eerste gebouw op de Lijnbaansgracht bij de Weesperpoort ten dienste der arbeidende klasse open stelde. Het gebouw is verdeeld in 2 rondom vrij staande gebouwen. Het bestaat uit 4 verdiepingen, die 48 woningen bevatten, van 1 en 2 kamers. In elke woning bevindt zich eene alcove en een ruimte voor ijzeren kinderkribben, waarvan de vereeniging er een in gebruik geeft, voorts een schoorsteen, 3 ruime kasten, in een van welke een gootsteen. Iedere woning heeft een doorloopend privaat, een

zolderraam en duinwater. Alle kamers, portalen, privaten en zolders zijn voor licht en lucht rijkelijk toegankelijk. In de vertrekken is bovendien overvloedige gelegenheid tot ventilatie. Op de opene plaats zijn 16 af te sluiten bleekvelden. De huur bedraagt van ƒ 0.80 tot ƒ 1.50 per week. Tot 1872 zijn door deze vereeniging 48 nieuwe woningen gezet, terwijl ze 32 oude in bezit heeft, om die te verbeteren.

Wij meenen hier ter plaatse niet onopgemerkt te mogen laten een bewijs van koninklijke belangstelling in de zaak, die wij thans bespreken. In het jaar 1853 gaf Z. M. aan den Raad van Bestuur van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs te kennen, om voorgelicht te worden omtrent de vereischten en inrigting eener arbeiderswoning, welke voldoende aan de regelen der gezondheidsleer en overeenkomstig de behoeften van onzen landaard, tevens door de billijkheid der kosten van oprigting een waarborg oplevert tegen geldelijk verlies, en omtrent de middelen welke zouden kunnen leiden tot verbetering van den hoogst ongunstigen toestand, waarin de arbeidende klassen in dit opzigt verkeeren. Het gevolg hiervan was de uitgave van een uitmuntend verslag „waardoor, zegt de heer Tresling teregt, de belangstelling in ruimeren kring niet alleen verlevendigd werd, maar tevens onze litteratuur, in dit opzigt zoo arm, met eene belangrijke bijdrage werd verrijkt, welke, tot in de laatste jaren toe, hare waarde behouden heeft." Het Rapport van de Commissie van Bouwkunde geeft van deze gebouwen eenige goede schetsen met verklarende tekst. Wij zien daaruit, dat de ontworpen arbeiderswoningen voorstellen voor de eerste, midden en laagste klassen, respectievelijk van 4, 2 en 1 vertrek. Elk gebouw is drie verdiepingen hoog en de woningen zijn van de noodige geriefelijkheden voorzien. De huurprijs was gesteld op ƒ 1,50—ƒ 3.—. Het oordeel de commissie luidt daarover zeer gunstig.

De derde vereeniging van de hoofdstad, die zich aan den huizenbouw ten behoeve der arbeidende klasse wijdde, is de Maatschappij *Concordia*, die zich in 1864 constitueerde. Vóór dit tijdstip hadden eenige vermogende ingezetenen drie blokken woningen gebouwd en onderscheidene oude huizen ter verbouwing aangekocht. Ter vermijding van moeijelijkheden besloten zij het gemeenschappelijk bezit in den vorm van een naamlooze vennootschap te gieten, waardoor de genoemde Mij. tot stand kwam. De blokken harer woningen liggen in verschillende stadsgedeelten en bestaan uit kazernewoningen van 28—87 woningen, in 't geheel 232 woningen

van 1—2 vertrekken met keuken. De inrigting komt genoegzaam met die van de eerstgenoemde vereeniging overeen. De huurprijs bedraagt van *f* 0.95—*f* 2.85 per week.

Werd tot dusver door vereenigingen in de hoofdstad alleen het stelsel van kazernewoningen toegepast, de in 1867 opgerigte naamlooze vennootschap *de Bouwkas* beproefde aldaar het cottagestelsel in te voeren. De vereeniging aanvaardde onder zeer ongunstige omstandigheden hare taak. Op een terrein in den Buitenvelderschen polder, even buiten de voormalige Utrechtsche barrière, zette zij met groote kosten voor de inrigting van den bouwgrond, 68 arbeiderswoningen, 54 van ééne verdieping, die verhuurd worden à *f* 1.50 en 14 van 2 verdiepingen, die *f* 3.— en *f* 4 — per week opbrengen. De woningen van één verdieping bestaan uit 2 vertrekken, een zolder en een kleine plaats. Elke woning is voldoende van duinwater voorzien en heeft een privaat volgens Liernur's stelsel. Het oordeel over deze woningen door de HH. Tresling, Crommelin en de commissie van Bouwkunde uitgesproken, luidt gunstig; het beginsel waarvan deze vennootschap is uitgegaan, wordt door allen ten zeerste toegejuicht. Het schijnt dat deze onderneming in de toekomst ook finantieel zal slagen en zij eene behoorlijke rente van haar kapitaal zal trekken.

Eindelijk werd in 1868 door de arbeidende klasse zelf in Amsterdam eene poging gewaagd, om uit eigen middelen in die voorname levensbehoefte te voorzien en werd aldaar opgerigt eene *Bouwmaatschappij tot verkrijging van eigen woningen.* Volgens de statuten kan ieder werkman, geen eigenaar van een huis zijnde, lid worden tegen eene wekelijksche contributie van minstens 10 cts. Twee en vijftig weken contributie geven aanspraak op een bewijs van aandeel, van welke jaarlijks minstens 5 van elke 100 leden à pari zullen worden uitgeloot. De door de Mij. gebouwde huizen zullen door het lot aan de leden in huur worden toegewezen. Bij het aangaan van de huur wordt een contract aangegaan, waarbij de huurder zich verbindt elke week een som van *f* 1.90 als huur te storten, welke som beschouwd wordt in mindering der koopsom te strekken, voor welke som de huurder, na aftrek der reeds betaalde huurpenningen, ten allen tijde het huis van de verhuurster zal kunnen overnemen, mits door hem dan tevens betaald worden alle kosten van reparatien, assurantie, grondlasten, overdragt en *f* 25. Bij de overdragt verbindt de kooper zich dat door hem gedurende de eerstvolgende 50 jaren geen meerder huur zal gevorderd worden voor het perceel, dan *f* 1 per week voor de

benedenwoning en 90 cts. p. w. voor de bovenwoning. Deze verbindtenis is ook van kracht bij verderen verkoop. Onderverhuring aan medeleden, stortingen boven de huursom, zijn geoorloofd. Op deze grondslagen werden uit de contributien der leden 4 dubbele woningen in een blok aan den Buitensingel bij de Muiderpoort gebouwd. De vierkante oppervlakte van elke woning is circa 34.56 m²., behalve nog een uitgebouwd keukentje. Elke bovenwoning heeft een afzonderlijken trap. De Mij. heeft in 1872 eene leening uitgeschreven van ƒ 80000, waarvoor zij 39 woningen wenscht te bouwen.

Het laat zich begrijpen, dat de woningshervorming in de hoofdstad zich niet bij de genoemde stichtingen heeft bepaald. De naijver van speculanten en van vermogende en welgezinde particulieren is door die bemoeijingen en door den toenemenden woningsnood opgewekt, die tot stichtingen heeft geleid, waaronder enkele die in menig opzigt eene bijzondere vermelding verdienen. Wij bejammeren het, dat de schrijvers van de door ons behandelde werken daaraan zoo weinig hunne aandacht hebben geschonken. Van niet meer dan 2 gevallen van dien aard vinden we melding gemaakt. Het zijn de Constantia-woningenvan den heer Jozua van Eik, 20 arbeiderswoningen, waar naar keuze aan zoovele gezinnen vrije en kostelooze woning wordt verstrekt en zoo mogelijk eene geldelijke toelage (*). De andere zijn de woningen van de heeren de Klerck en Schutte. Eerstgenoemde stichting heeft een philantropisch karakter, laatstgenoemden zijn een zuiver industrieele onderneming. De kost- en slaaphuizen van de M. v. d. werkenden stand hadden ook eene breedere uiteenzetting verdiend, daar ze aan de talrijke klasse van ongehuwde en trekkende werklieden onschatbare diensten verleenen.

Het voorbeeld door de hoofdstad gegeven werd spoedig door de overige deelen van het rijk nagevolgd. De residentie maakte zich in dit opzigt bijzonder verdienstelijk. Het is de *Vereeniging tot verbetering der woningen van de arbeidende klasse te 's Gravenhage*, die, in 1854 opgerigt, aan haar doel: 1º het aanbouwen van nieuwe en voor elk gezin afzonderlijk ingerigte woningen; 2º het aankoopen en verbeteren van slecht ingerigte huizen; 3º het

(*) De hoofdvereischten zijn: dat de bedoelde personen den vollen ouderdom van 60 jaren hebben bereikt; dat zij minstens gedurende 12 achtereenvolgende jaren in dezelfde inrigting of bij denzelfden patroon in eenig vak van nijverheid zijn werkzaam geweest; dat zij van een vlijtig, geregeld en goed gedrag zijn; zich trouw en eerlijk hebben gedragen, en eindelijk, dat zij niet geheel zonder jaarlijksche inkomsten of ondersteuning zijn.

nemen van alle maatregelen waardoor de gezondheid, de zindelijkheid en de zedelijkheid der bewoners kunnen bevorderd worden, voortreffelijk beantwoordt. De handelingen van deze Vereeniging veronderstellen we genoegzaam bekend, zoowel uit de op de intern. tentoonstelling aanwezige keurige modellen, teekeningen en belangrijke bescheiden, als uit de alom verspreide verslagen en uittreksels daaruit in verschillende geschriften. Alleen willen wij hier vermelden, dat door haar het eerst in ons land met uitnemend gevolg het stelsel van gekruiskoppelde blokwoningen is toegepast. Zij is de eenige, die de 4 typen van modernen bouw van arbeiderswoningen aan de ervaring getoetst heeft. Zij bezat in 1872 (*) in 't geheel 398 woningen, waarvan 88 oude en verbeterde, 143 „gesuperposeerde", met open erf. Elke dezer woningen bestaat uit 2 vertrekken, waschplaats en een eigen privaat, afzonderlijke ingangen van de beneden- en bovenwoningen, de laatste met zolder, licht in 2 gevels; 18 „geaddosseerde" woningen, bestaande uit 2 vertrekken, bewoonbaren zolder, eigen privaat, waschhok en licht in één gevel. De nieuw gebouwde zijn woningen van 2 kamers op- of nevens elkander geplaatst, zoogenaamde gekruiskoppelde blokken, elk voor 8 gezinnen. Het type met beneden- en bovenwoningen met afzonderlijken tegenovergestelden ingang, portaal met gootsteen, kasten en privaat, benevens zolder, wordt door de Comm. v. Bouwkunde als het best geslaagde aanbevolen. Behalve deze afzonderlijke woningen is door de vereeniging nog eene blokwoning van 3 verdiepingen gebouwd voor ongeveer 20 huisgezinnen en 40 vrijgezellen. Ook aan de inrigting van dat gebouw wordt door de C. v. B. grooten lof toegezwaaid en beveelt zij het in vele opzigten als voorbeeld aan. De huurprijs bedraagt gemiddeld f 1.35. IJzeren ledikanten worden tegen geringe sommen in huur gegeven of verkocht. Het plan bestaat, de daartoe geschikte woningen in eigendom te doen overgaan.

Onder de bouwvereenigingen in de overige deelen van het rijk verdienen wegens de eigenaardige bestemming nog vermelding de woningen opgerigt door de *Vereeniging tot verbetering der arbeiderswoningen te Zwolle*, die in 1859 buiten de Sassenpoort 20 arbeiderswoningen heeft gebouwd. In 1862 werden nog 18 woningen gezet en in 1865 12. De huurders kunnen het pand in eigendom krijgen, hetzij door gedurende 22 jaren $\frac{1}{4}$ of in 28 $\frac{1}{10}$ meer huur

(*) Blijkens het laatste Verslag, (Febr. 1875), bezit de Ver 539 woningen, in totaal gekost hebbende f 597,000; ontvangen huur f 31,601, tegen f 1.50 wanbetaling. RED.

te betalen. Daar het meerendeel der woningen f 1 per week huur doet, bedraagt de wekelijksche uitgave in het eerste geval f 1.25, in het tweede slechts f 1.10. Het onderhoud komt ten laste van den huurder, de kosten van overdragt zijn in de annuïteit begrepen; bevoegdheid is gegeven om op rekening van de afbetaling ten allen tijde stortingen te doen, waarvan 4 pCt. rente wordt vergoed. Niettegenstaande deze voordeelig en weinig bezwarende voorwaarden, deden zich in den aanvang weinig liefhebbers als aanstaande eigenaars op. Slechts 2 boden zich aan. Maar toen een der oudste huurders welke met de vereeniging een koopcontract had aangegaan, door onvoorziene omstandigheden de stad moest verlaten en hij zijne regten en verpligtingen tegenover de vereeniging met winst kon overdoen, werden de oogen van velen geopend voor de gunstige gelegenheid, om zonder gevaar voor schade een eigen huis magtig te worden en is de tegenzin tegen deze „nieuwigheid", zooals zij genoemd werd, veel verminderd. In 1872 droegen reeds 14 huurders $\frac{1}{10}$ boven de huursom bij, in het vooruitzigt later eigenaar te worden Dit schijnbaar onbeduidend feit, zegt de heer Tresling, krijgt echter daardoor meer waarde, wanneer men in aanmerking neemt, dat volgens getuigenis van bestuurders, de bewoners als 't ware door dit vooruitzicht geheel andere menschen zijn geworden, bij wie een zeker gevoel van eigenwaarde duidelijk is waar te nemen Hij haalt verscheidene voorbeelden daarvan aan. Verscheidene hebben reeds stortingen gedaan boven hunne wekelijksche verhooging, zoodat ze vermoedelijk 10 jaren vroeger in het volkomen vrije bezit van het bewoonde zullen geraken.

De *Nijverheidsstichting te Arnhem*, in 1871 opgerigt door het Dep. der Mij. v. Nijv., berust genoegzaam op dezelfde grondslagen.

In 1842 besloten de oud-diakenen van de H. gemeente te Groningen, om in plaats van aan hunne bedeelden te suppleren bij de hooge huishuren, zelven eene poging te wagen met het bouwen van goede en gezonde woningen en die tegen een billijken huurprijs te verhuren aan hen, die zich zonder die buitensporig hooge huren „buiten de diakonie zouden kunnen redden." Een honderdtal nette woningen werd door het oud-diakengezelschap gezet. Sedert 1 Januarij 1864 trad dit zelfstandig als *Bouwvereeniging* op en stelde deze hare woningen voor elke geloofsbelijdenis open. Zij zorgt dat de woningen een behoorlijk voordeel kunnen opleveren en dat ze verhuurd worden voor den algemeenen huurprijs. Op 1 Januarij 1870 bezat de hervormde vereeniging 63 nieuwe woningen,

waaronder met 2 kamers en een winkelhuis. Elke woning heeft een keldertje, een plaatsje of bleek en voldoende water. Licht en lucht worden eveneens in voldoende mate verschaft. De huur bedraagt van ƒ 1 tot ƒ 3 per week. De woningen zijn zeer gewild en de vereeniging verkeert in bloei.

In 1871 nam de Leeuwarder afdeeling van de prov. Friesche Werklieden-vereeniging het besluit om eene vereeniging tot het bouwen van arbeiderswoningen te vestigen. De vereeniging trad als zedelijk ligchaam onder den naam van „*Help u zelven*" op. Weldra telde zij 220 leden, die wekelijks 10 cents contribueerden. Men begreep dat het benoodigde bouwkapitaal zoodoende zich lang zou laten wachten en deed daarom een beroep op de welwillendheid der meergegoede ingezetenen. Men kreeg inschrijvingen voor ƒ 400 's jaars en ƒ 100 in eens. Onder de leden werd een leening volteekend ten bedrage van ƒ 2200, tegen 4 pCt te storten binnen 3 maanden. Aan contributiën had men een som van ƒ 1200. Een stuk gronds werd gekocht voor ƒ 8000 te betalen in 4 termijnen over 3 jaren verdeeld. Om daarop woningen te zetten werd eene leening uitgeschreven. Er werd ingeschreven tegen eene rente von 4 pCt. voor ƒ 53,000 en giften tot een bedrag van ƒ 2250. Daarvoor werden 50 woningen gezet, elk bestaande uit een matig groot vertrek waarin 2 bedsteden, 1 kast en 1 stookplaats aan de eene zijde en uit een kleine keuken waarin 1 bedstede en 1 stookplaats aan de andere zijde van de straatdeur; voorts kelder, afgeschoten zolder en een kleine bleek. Elk een privaat binnen 'shuis (tonnenstelsel). De vereeniging werkt met de contributien der leden van 10 cents per week en van het dubbele, voor zoover zij woningen der vereeniging betrekken; met jaarlijksche bijdragen van ƒ 2.50 en meer, gegeven door personen uit den meer gegoeden stand en met het bij leeningen opgenomen geld. Het ledental mag voorloopig 219 niet te boven gaan. Verlaat een lid de vereeniging om reden buiten zijn toedoen, dan neemt het bestuur zijn bewijs van lidmaatschap over tegen ⅔ der gestorte contributiën. In de woningen mag geen bedrijf zonder vergunning van het bestuur, in elk geval geen verkoop van sterken drank, plaats hebben. De weekhuur bedraagt ƒ 1. Zoo lang het aantal woningen niet voldoende is voor het getal leden wordt bij loting uitgemaakt, welke leden het regt van bewoning zullen hebben. Die het lot gunstig is kan zijn regt voor 2 jaren aan een ander afstaan. Elk lid krijgt een aandeel, dat eerst na aflossing van de geldleeningen

met toestemming van het bestuur en te gelijk met het lidmaatschap kan overgedragen worden. Bestuur en commissie van toezigt, benevens eene commissie van 10 deskundigen worden uit en door de leden gekozen. Zij verrigten alle werkzaamheden gratis. Een commissie van inschrijvers in de geldleening hebben ten allen tijde regt op inzage der boeken. Jaarlijks doet het bestuur aan deze commissie rekening en verantwoording. Op 12 Nov. 1872 konden 52 woningen betrokken worden. In het voorjaar van 1873 werd een tweede leening gesloten tot een bedrag van *f* 22.500. Terstond werden nog 20 woningen gezet, die in het najaar betrokken werden. Een twintigtal leden doen al de reparatiën, enkel tegen vergoeding der grondstoffen. De bewoners storten 3 cts. per week, waaruit de huur voor zieke leden wordt betaald. De vereeniging had in het laatst van 73 een saldo van *f* 7377.81½, zoodat reeds *f* 1250 van de eerste leening waren afgelost.

Uit deze weinige voorbeelden, waarbij wij ons wegens de beperkte ruimte en den aard van dit opstel moeten bepalen, zal het onze lezers echter genoegzaam zijn gebleken, dat de bouwvereenigingen in Nederland elk stelsel en elke rigting in het buitenland gevolgd in toepassing hebben gebragt. En zeker met niet minder goed gevolg dan daar. De voorzigtige en soliede wijze van werking heeft onze vereenigingen voor menige misstap en menige teleurstelling gevrijwaard, waaraan vele buitenlandsche vereenigingen bloot stonden en die verscheidene ten val hebben gebragt. Een hoofdbeginsel, waarvan het welslagen der meesten grootendeels afhing, was het verstrekken van een goede en gezonde woning tegen een huurprijs, die binnen het bereik van de arbeidende klasse is en toch hoog genoeg, om den aandeelhouders een billijke rente te verzekeren. De omvang der woningshervorming ten onzent is met juiste cijfers niet aan te geven. Zelfs de zeer gedétailleerde tabellen van de heeren Tresling en Crommelin geven den omvang van den werkkring dier Vereenigingen slechts bij benadering aan. Beide tabellen zijn onvolledig en ongelijk in de opgaven van de cijfers der gebouwde eigendommen der verschillende Vereenigingen. Een naauwkeurige vergelijking van beiden en aanvulling van de laatst uitgekomen tabel van den heer Crommelin wijst op een cijfer van 34 vereenigingen, in 23 gemeenten gevestigd, te zamen in het bezit 2790 nieuw gebouwde woningen. Van 1851—61 zijn 14 (*) vereenigingen ontstaan, die

(*) Hierbij zijn de 100 woningen die te Groningen werden gebouwd door het oud-diakengezelschap in 1842 opgerigt.

1500 nieuwe woningen hebben gezet. Van 1861—70 zijn 20 nieuwe vereenigingen bekend geworden, door welke 1385 woningen zijn gebouwd. Wij zien dus in de laatste tiental jaren eene geringe vermeerdering van het aantal vereenigingen, die minder woningen dan die van het eerste 10tal jaren hebben gebouwd. Dit laat zich voor een deel verklaren, omdat die vereenigingen meestal in kleine gemeenten gevestigd zijn. Nogtans is het geheel bekende getal woningen in het tweede tiental jaren door alle bekende vereenigingen gezet iets grooter, dan in het eerste 10tal jaren.

Willen we derhalve in de toeneming van het aantal vereenigingen en in het aantal der door haar gebouwde woningen een maatstaf zoeken voor den vooruitgang op dat gebied in ons land, dan zouden wij tot een niet zeer bevredigend resultaat komen. Maar de vrije concurrentie van de industrie heeft zich in hoogere mate in de laatste jaren geopenbaard en deze zou, kon men hare bemoeijingen onder cijfers brengen, tot vrij wat bevredigender uitkomsten leiden. Het mag als eene bijzondere verdienste van de vereenigingen in ons land, even als van die in het buitenland, aangemerkt worden, dat zij den eersten stoot tot de woningshervorming hebben gegeven, dat zij het voorbeeld hebben gegeven hoe men goede en gezonde woningen voor de arbeidende klassen moet bouwen, en daarbij het bewijs hebben geleverd, dat die woningen bij een billijken huurprijs, eene soliede geldbelegging uitmaken. Het deed ons leed, dat door de genoemde schrijvers, naast het vele voortreffelijke, dat ons land aan de bemoeijingen van vereenigingen heeft te danken, en naast de schitterende voorbeelden aan het buitenland ontleend van goed geslaagde pogingen op dit gebied door werkgevers, ten behoeve hunner arbeiders en van andere personen tot de arbeidende klasse behoorende, aangewend, geen enkel voorbeeld van zoodanige pogingen onzer industrieelen en werkgevers is aangevoerd. En toch bestaan ze. Maar we willen gaarne gelooven, dat aan de verkrijging van bijzonderheden daaromtrent groote bezwaren verbonden waren. Althans onze pogingen, om van de ons bekende inrigtingen van dien aard iets te vernemen, zijn vruchteloos gebleven. Verscheidene industrieëlen tot wie wij ons tot dat einde gewend hebben, verzochten van eene openbaarmaking hunner bemoeijingen ten deze verschoond te blijven. Wij releveren dat feit, om de verdiensten van die ongenoemden tegenover hunne collega's in het buitenland in 't licht te stellen.

De soliede en bedaarde wijze van handelen van de besturen

onzer bouwvereenigingen heeft dit bezwaar, dat zij in den regel aan de eens aangenomen wijze van bouwen hardnekkig vasthouden. Zelden, dat van de verbeteringen en vindingen in het buitenland omtrent constructie en materialen door haar partij wordt getrokken. Van daar, dat bij het steeds duurder worden van bouwgronden en bouwmaterialen, het stijgen der loonen, enz. de bouw van arbeiderswoningen vooral in digtbevolkte steden en buurten eene onderneming wordt, die minder voordeelige kansen aanbiedt. Men staat voor het alternatief: óf een lage rente, óf een huursom, die de krachten van een groot deel der arbeidende klassen te boven gaat. Nu worden in het laatste geval de woningen door de eerste klasse van arbeiders betrokken en daardoor eene reeks van woningen voor een lagere opengesteld, maar deze ontruimde woningen laten aan gezondheid en comfort nog veel te wenschen over, om ze als goede te bestempelen. Daarbij komt, dat de huurprijs daarvan steeds stijgt. Het is daarom wenschelijk, dat de vereenigingen de lessen van het buitenland zich meer ten nutte maken en trachten door een meer economische inrigting en bouwmaterialen, de bouwkosten te verminderen. Dit geldt voornamelijk in de buitenwijken der groote steden en in de bebouwde kommen der kleinere gemeenten. De arbeid van den heer Tresling en ook het Rapport van de Comm. voor Bouwkunde bevatten daaromtrent eene menigte belangrijke beschouwingen, die aan allen, welke met voordeel goede arbeiderswoningen willen bouwen ten sterkste verdienen aanbevolen te worden. Vooral is het werk van den heer Tresling rijk aan zeer gewaardeerde gegevens, die met een uitvoerigheid en kritisch talent zijn bewerkt, welke waarlijk lof verdienen. Hij dringt er o. a. op aan „om het beginsel van vereenzelviging der belangen van huurder en verhuurder met altijd wassenden ijver en nooit vermoeide zorg ook bij ons meer en meer toe te passen, omdat daardoor alleen een afdoende verbetering onzer zoogenaamde arbeiderswoningen te verwachten kan zijn, tegenover de betrekkelijk geringe, hoezeer ook gewaardeerde pogingen, die tot dusverre in Nederland beproefd zijn." Op de voorbeelden van het buitenland wijzende, ontstaat bij hem een gevoel van leedwezen, dat wij ons vooreerst van die groote voordeelen der daarbij gebezigde constructie verstoken zien en moeten zij ons met te meer nadruk tot de noodzakelijkheid van ijveriger en naauwgezetter studie onzer bouwmaterialen leiden, naarmate we meer den hoogen ernst en het groote belang van de verbetering onzer arbeiderswoningen kunnen gevoelen.

De kazernebouw wordt teregt als een noodzakelijk kwaad voor digtbevolkte groote steden beschouwd. Maar men vervalt in een ander uiterste door aan te bevelen het bouwen van afzonderlijke woningen van ééne verdieping. Tusschen die beide uitersten achten wij het stelsel van gekruiskoppelde of naastelkander staande woningen van twee verdiepingen, zooals die door de Vereeniging te 's Gravenhage en te Dordrecht zijn gebouwd, het meest verkieslijke. In terrein en in bouwmaterialen wordt hier veel uitgewonnen, terwijl zij ook dat voordeel opleveren, dat bij slechts 2 vertrekken zonder keuken, het tweede vertrek tot woon- en eetvertrek en de bovenverdieping tot slaapvertrek kan worden gebezigd. Uit een hygieinisch oogpunt is dit van veel belang. Het beddegoed en het vertrek kunnen behoorlijk gelucht worden, de slaapplaatsen behoeven over dag niet gesloten te worden en het ongerief wordt vermeden van het plaatsen van kelders en regenbakken onder de bedsteden.

Ten opzigte van de inwendige inrigting der woning valt bij eene vergelijking van het geleverde door onze vereenigingen met die van het buitenland op te merken, (*) dat de woonruimte over 't algemeen in onze groote steden met die van de groote steden van het buitenland vrij wel overeenkomt en voldoende voor een gezin van gemiddelde getalsterkte moet geacht worden. Vooral geldt dit voor de woonruimte in de kazernewoningen, die we met KAPITALE en voor de afzonderlijke woningen met bovenverdiepingen die we met *cursieve* letters hebben aangeduid. De woonruimte der afzonderlijke woningen van eene verdieping staat ten onzent echter ten achteren bij diergelijke woningen in het buitenland. Hieruit zal de wenschelijkheid van het bouwen van woningen met eene bovenverdieping duidelijk genoeg aan den dag treden. Ook wat de inwendige verdeeling der woonruimte betreft staan vooral de afzonderlijke woningen van eene verdieping ten onzent bij die van het buitenland achter. In vele dier woningen wordt een keuken of werkplaatst gemist en wordt het woonvertrek tevens tot slaap-

(*) Men vergelijke daartoe de tabel die wij hierachter hebben gevoegd en waarin de cijfers slechts de absolute woonruimte van woon- en slaapvertrekken met keuken, kasten en slaapplaatsen aanduiden, een tabel die wij met veel moeite uit de teekeningen bij genoemde werken hebben zamengesteld. Die teekeningen laten overigens in vele opzigten, wat de naauwkeurigheid der afmetingen, in den tekst opgegeven, te wenschen over. Wij konden hier tot ons leedwezen niet altijd de beste voorbeelden aanhalen, omdat of de platte gronden, of de afmetingen daarvan niet ter onzer beschikking waren.

vertrek gebezigd. Daarin bevinden zich dan gewoonlijk 2 slaapplaatsen, bedsteden met deuren, die des daags gesloten blijven en waarin 's avonds al de bedorven lucht der bewoners dringt. Een slaapvertrek of slaapruimte voor de kinderen, zoo als de Engelsche woningen in den regel bevatten, is bij ons nog een groote leemte.

Wat den huurprijs in verhouding tot de woonruimte aangaat, ontwaart men, dat de kazernewoning in den regel de meeste woonruimte voor den minsten prijs aanbiedt, dat de afzonderlijke woning met 2 verdiepingen eene voldoende woonruimte tegen een matigen huurprijs verschaft, terwijl de afzonderlijke woning van slechts één verdieping in den regel te weinig woonruimte oplevert, ofschoon de huurprijs zeer matig is gesteld. Voor den welvarenden arbeider zal daarom eene afzonderlijke woning met bovenverdieping te verkiezen zijn.

Na al het medegedeelde over den tegenwoordigen stand der woningskwestie moeten wij tot de erkenning komen, dat in ons land in dit opzigt reeds veel goeds is tot stand gekomen, maar dat er nog oneindig veel te leeren en te doen valt en dat eene oordeelkundige toepassing van de lessen door het buitenland verschaft, in de toekomst nog veel goeds voor de gezondheid en welvaart der arbeidersbevolking kan opleveren.

(Wordt vervolgd.) Dr. S. Sr. Coronel.

ZINSTORENDE DRUKFOUTEN IN HET EERSTE OPSTEL, JAARGANG 1874, VOORKOMENDE.

Blz. 693, is uitgevallen achter het laatste woord der bladzijde: oordeel over deze gewigtige onderneming uit te spreken. Wij hielden ons echter overtuigd, dat de

blz. 698, regel 10 v. o., staat: stichting, lees: slechting

blz. 767, regel 13 v. o., staat: microscopische, lees: macroscopische

NAAM DER VEREENIGING.	WOONRUIMTE.		Gezamenlijke oppervlakte der woonruimte.	HUURPRIJS.
	Woon-vertrekken.	Slaap-vertrekken en Keuken.		
Amsterdam. VEREEN. T. BEHOEVE DER ARBEIDERSKLASSE. PALMSTRAAT .	10,23 m²	15,58 m²	25,81 m²	*f* 1,60—*f* 1,80
Idem: PLANTSOEN	23,60	—	23,60	1,00— 1,30
	23,60	15,—	38,60	1,30— 1,60
Idem: OOSTENB. MIDDENSTRAAT .	24,79	8,12	32,91	1,00— 1,60
Idem. HUIDECOPERSTRAAT . . .	23,85	15,05	38,90	1,80— 2,00
	16	18,80	34,80	1,30 — 1,50
Amsterdam. Salerno. LIJNBAANSGR.	15,64	—	15,64	0,80
	15,64	8,74	24,38	1,30
Idem. Idem. BUITENSINGEL.	12	24 + 8	44	1,50 — 2,00
	13,60	12,32	25,92	1,50
Idem. Bouwkas	13,60	12,32 + 34,51	60,43	3,00— 4,00
	16	7,50	23,50	
's Gravenhage. *Vereen. t. verb. der won. v. d. arbeidende klasse* . .	14,24	7,70	21,94	1,50— 1,75
	18,40	8,80	27,20	
	18		18	0,70
Utrecht. 1e maatschappij	27		27	1,25
	22		22	0,70
2e id.	34		34	1,25
	32		32	1,25
3e id.	38		38	2,10
Dordrecht. *Ver. t. verb. der huisvesting v. d. arb. klasse*	7,60	7 + 5,75	30,35	1,40— 1,80
Haarlem. *V. t. verb. d. won. v. d. arb. klasse*	21,60		21,60	1,25
's Hertogenbosch. *Ver. t. verb. der arbeiderswoningen*	21,10	7,16 + 8,80	37,06	1,00— 1,10
Zwolle. Ver. t. verb. der arbeiderswon.	6,97	14,31	21,32 (*)	1,—
Leeuwarden. Eigen brood bovenal. .	19,44	3,64	23,08	1,00
Idem. Help u zelven	36,30		36,30 (†)	1,00
Harlingen. V. t. h. bouwen v. won. v. d. arbeidende stand	23,40		23,40	1,05
London. METR. ASSOC. F. IMPR. THE DW. OF THE IND. CLASSES. ST. PANCRAS.	13,76	8 32 + 11,40	33,48	3,10 — 3,90
London. *Soc. f. Impr. the Cond. of the lab. Classes.* Bagnigge Wells .	20,40	8,64 + 8,85	37,89	3,75
	14,10	9,25 + 7,50	30,85	2,18
London. *Prins Albert modelwoningen.*	14	4,5 + 4,5 + 9,3	33,3	2,10— 2,40
Parijs. Soc. Cooper. immobilière . .	14 45	8,11 + 10,64	33,20	
Parijs. *Avenue Dumesnil*	14,80	12,95 + 7,—	34,75	
Mulhouse. Soc. de cit. ouvr. . . .	16,15	16,15 + 5,88	38,18	
Idem. *Soc. d. cit. ouvr.*	20,24	20,24 + 10,16 + 10,16	60,80	
Guebwiller. Soc. des cités ouvr. . .	20	8,—	28	
Beaucourt. Cités ouvrières	10,71	24 + 10,40	45,11	
Vervier. Soc. p. la cons. d. maisons Ouvrières	20,69 + 18,86	6,22	45,76	
Vervier. *Société Coöperative* . . .	27,30	27,30	54,60	
Vervier. *Société Cooperative* . . .	27,30 + 54,51	27,30 + 54,51	109,02	
London. *Central Cottage Society* .	16,72	8,20 + 820 + 5,94	40,06	

(*) buiten kasten en bedsteden.

(†) Met portaal en trap.

ONDERZOEK-STATIONS VOOR DEN LANDBOUW.

KANTTEEKENINGEN BIJ NOBBE'S REVUE ÜBER DEN BESTAND DES LANDWIRTHSCHAFTLICHEN VERSUCHSWESENS. 1874.

„Si dorme in questo paese."

Het was in 1852, dat de bekende Duitsche scheikundige Adolf Stöckhardt door het tot stand brengen van de „landwirthschaftliche Versuchsstation" te Möckern, in Saksen, a. h. w. den eersten steen legde van het groote gebouw, hetwelk men thans met den naam: „das landwirthschaftliche Versuchswesen" pleegt aanteduiden.

De taak dier „proefstations" omvat in hoofdzaak het volgende:

a. *onderzoek en proefneming op het gebied van planten-voortbrenging;* dus: onderzoek naar de physische en chemische eigenschappen van den bouwgrond, naar de veranderingen, welke de voedingsstoffen voor de Plant, die bij de bewerking in den grond worden gebracht, daarin ondergaan; naar de verbindingen, waarin genoemde voedingsstoffen door de planten worden opgenomen, naar de wijze, waarop die opname plaats heeft, naar de hoeveelheid van elke stof, die in den grond behoort te worden gebracht om dezen normale planten te doen voortbrengen, enz enz.; naar de werking van bepaalde meststoffen in dezen of genen bouwgrond; omtrent den aanbouw van cultuurplanten, enz.;

b. *onderzoek en proefneming op het gebied van dierenvoortbrenging;* dus: onderzoek naar de wetten der voeding bij de dieren; naar de verteerbaarheid van voedingsmiddelen; naar hunnen invloed op de qualitatieve en quantitatieve verhoudingen der melk, enz.;

c. *onderzoek en proefneming met het oog op technisch gebruik van landbouwproducten*, b. v. in spiritus-, stijfsel-fabricage en dgl., ook voor zuivelbereiding;

d *onderzoek van in den handel aangeboden zaden, meststoffen, voedingsmiddelen, enz.*, met het oog op de menigvuldige vervalschin-

gen — opzettelijk of onwillekeurig — die daarbij worden aangetroffen en door den landbouwer zelven veelal niet kunnen worden nagespoord (*).

Het moet in 't oog springen, dat in de aldus omschreven taak — waarbij zich natuurlijk de *verspreiding der verkregen resultaten in ruimeren kring*, zoo door openbare voordrachten als in geschrifte, voegt — tweeërlei richting zich openbaart. Eenerzijds geldt het, eene hoogst wenschelijke contrôle uitteoefenen op de zuiverheid der ingredienten, bij den practischen landbouw in gebruik, en het antwoord te leveren op vragen, door de praktijk gesteld, bij voorbeeld door vergelijkende beproeving van verschillende meststoffen (men denke slechts aan de vele soorten van „kunstmest", in de laatste jaren in den handel gebracht), van nieuwe zaden, van veevoeder, en dgl. meer; proefnemingen, waarbij zich gevoegelijk de beproeving ook van nieuwe landbouwwerktuigen laat voegen. Anderzijds worden aan de „proefstations" onderzoekingen gedaan, waarvan dadelijke resultaten voor de praktijk niet kunnen worden verwacht, proefnemingen van louter wetenschappelijken aard.

Dat de uitdrukking „hoogst wenschelijk", op de door de „proefstations" uitgeoefende contrôle toegepast, geenszins te sterk is gekozen, zou zich met tal van voorbeelden laten staven. Wanneer *der chemische Ackersmann* van 1871 (blz. 229 vv.) — om ons tot zeer enkele te bepalen — leert, dat volgens chemische analysen van den laatsten tijd het stikstof-gehalte der gewone Peru-guano van 3 tot 15 pCt. verschillen kan; (†) — wanneer, blijkens eene mededeeling van Prof. Wolff (*die landw.-chemische Versuchsstation*

(*) Wie het bovenstaande door voorbeelden wenscht te zien toegelicht, ontleend aan de werkzaamheden, tot dusver aan de Duitsche proefstations verricht, dien mag ik verwijzen naar de, ook in andere opzichten belangrijke, medeelingen van Prof. Van Bemmelen op het XXVIe Landhuishoudkundig Congres, in het Verslag van dat Congres gedrukt.

(†) Volkomen in overeenstemming daarmede is de volgende opgave, aan 't *Verslag van den Landbouw* over 1872 ontleend, en betrekking hebbende op het Peruguano-onderzoek *gedurende één jaar* aan 't proefstation te Bonn.

Het gehalte aan

vocht	variëerde	van	9,23	—	23,72	pCt.
asch	„	„	31,33	—	72,42	pCt.
zand	„	„	1,46	—	40,82	pCt.
phosphorzuur	„	„	5,5	—	15,5	pCt.
stikstof	„	„	3,5	—	13,09	pCt.

Hohenheim, 1871, blz. 8) in aan zijn proefstation onderzocht beenderenmeel, het gehalte aan phosphorzuur bleek uiteenteloopen van 18,2 tot 30,5 pCt. — dan is het voorwaar! niet overbodig, vooraf te kunnen onderzoeken, wat men koopt. Dat het in andere richtingen niet beter is gesteld, kan ons Prof. Nobbe leeren, wanneer hij in zijn tijdschrift *die landwirthschaftlichen Versuchsstationen* (XI, 308) van graszaden verhaalt, waarbij niet minder dan 70 pCt. van andere soorten, „veelal zonder waarde", gevonden werd, of waarvan, in een ander geval, slechts 23 pCt. echt, en tevens kiembaar bleken. En ook hij staat waarlijk niet alleen (*).

Nu is het waar, dat de landbouwer zelf de eerst aangewezen persoon is, zich tegen de schade, die deze vervalschingen hem zullen berokkenen, te vrijwaren. En *tot zekere grenzen* kán hij dit ook. Maar het gaat niet aan, van hem te verlangen, dat hij „de quantiteit der verontreinigingen taxeere en de mate, waarin zij schadelijk zijn, vooral bij onkruidzaden, wier massa zooveel geringer is dan hun getal." (†) Aan de voorwaarden, die bij het beproeven van zaden op hunne kiembaarheid behooren te worden vervuld, kan hij onmogelijk voldoen. En, wat de beantwoording der andere, zeer talrijke, door de praktijk gestelde vragen betreft; — waarvan het overbodig is, het (ook materieel) belang voor den landbouw te betoogen — onderzoek van meststoffen, van grondsoorten, van water, cultuurproeven in den ruimsten zin, vorderen oneindig meer tijd, lust, gelegenheid, kennis, zelfs geld, dan waarover landbouwers — zéér enkelen wellicht uitgezonderd — plegen te beschikken. De nog oneindig moeilijker proefnemingen omtrent diervoedering liggen geheel buiten zijn bereik. Voor een en ander is het „proefstation" de aangewezen plaats.

Slechts een zeer ver gedreven optimisme zou de illusie kunnen

(*) Verlangt men ook hier een voorbeeld uit Nederland zelf, in het Maandblad v. d. Nederlandschen landbouwer van 1872, no. 12, deelt de directeur van „den Proeftuin" mede, hoe in „een dertigtal onderzochte graszaden, afkomstig van een gunstig bekend handelshuis in Saksen," er waren, die 50, ja zelfs 86 pCt. vreemde bestanddeelen bleken te bevatten, terwijl in verscheiden gevallen van de *uitgezochte*, *gezuiverde* zaden niet meer dan 3,2 of 1 pCt., in sommige gevallen „zelfs geen korrel" kiembaar bleken te zijn.

(†) Deze woorden zijn met opzet ontleend aan een stuk, geteekend door het Bestuur van het Land- und forstwissenschaftliche Provincial-Verein in Hildesheim (Nobbe's Tijdschrift, XIII blz. 311) en bevatten dus eene uitspraak van practici zelven.

doen ontstaan, dat het even gemakkelijk ware de proefnemingen van zuiver wetenschappelijken aard te verdedigen, die niet minder dan het zooeven besproken onderzoek met zijne tastbare en veelal onmiddellijk nut afwerpende resultaten tot de schoone, maar veel omvattende taak van het „landwirthschaftliche Versuchswesen" behooren. Tegenover velen zelfs ten onzent acht ik dit een onbegonnen werk: ik weet, dat het vruchteloos zou zijn, hen *Schleiden's* uitspraak te doen begrijpen: „Wer bei dem, was er lernt, nur danach fragt, ob es den grössten Vortheil im Leben bringen werde, wird nie etwas Rechtes lernen u. deshalb auch im Leben stets hinter dem, der Tüchtiges gelernt hat, zurückbleiben." Maar ook bij anderen, die in ontwikkeling deze aanhangers van den recepten-landbouw zeer verre overtreffen, wordt ten onzent wantrouwen gevonden tegenover landbouw-*wetenschap*. Ik weet niet, of daartoe aanleiding kan zijn gegeven, maar het is, als verkeerden zij in den waan, dat de voorstanders dier wetenschap, in stede van haar empirisch, d. i. uit de praktijk zelve, te willen opbouwen, zich ten taak hebben gesteld uit de proefnemingen van het chemisch of physiologisch laboratorium de voorschriften te destilleeren, waarnaar de praktijk zich zou hebben te gedragen. Ongerijmder opvatting, bedenkelijker misverstand, kan wel niet bestaan.

„De landbouwwetenschap" — het is de bekende Hoogleeraar Julius Kühn, van Halle, dien ik hier laat spreken (*) — „is „meer dan bloot toegepaste natuurwetenschap. Wel is waar steunt „zij in de leer van den aanbouw der planten en de teelt der „dieren evenzeer op de natuurwetenschappen, als zij in haar „algemeen gedeelte op de volkshuishoudkunde is gegrond; zij „heeft aan deze hare grondwetenschappen de leidende beginselen „te ontleenen en daardoor is zij . . . . inderdaad toegepaste natuur„wetenschap en toegepaste volkshuishoudkunde. Maar zij is tevens, „krachtens hare innerlijke eenheid en organische verdeeling eene „zelfstandige wetenschap, *die haren eigen kring van ervaring bezit* (†), „waarin zij heeft te onderwijzen en te onderzoeken. Op gelijke „wijze kan de Geneeskunde als toegepaste natuurwetenschap wor„den opgevat, wijl zij evenzeer op deze steunt, en toch zal niemand „hare volle zelfstandigheid als eigene en bijzondere wetenschap

(*) Mittheilungen aus dem physiologischen Laboratorium u. der Versuchsstation des landwirthschaftlichen Instituts der Universität Halle, 1863.

(†) Ik onderstreep.

„in twijfel trekken." Het is voor déze landbouw-wetenschap, *opgebouwd uit de resultaten der praktijk, maar door mannen wier grondige kennis van hetgeen natuur- en scheikunde enz. hebben geleerd, hen in staat stelt te doen wat reeds „Altmeister Thaër" verlangde:* „die Resultate der bisher gemachten Erfahrungen u. des Nachdenkens .... *bis auf ihren erforschbar tiefsten Grund zu erklären,*" dat ook de proefstations behooren werkzaam te zijn; voor déze landbouw-wetenschap, die — wel verre van over het hoofd te zien, dat al hetgeen in onze laboratoria kan worden tot stand gebracht (van hoeveel waarde ook op zich zelf) nietig is en klein tegenover de tallooze invloeden, werkzaam in de laboratoria der Natuur — slechts er naar streeft hare waarnemingen op praktisch gebied te boeken in den eenig juisten en blijvenden, in wetenschappelijken vorm; eene landbouw-wetenschap, die zich tegenover de vroegere (maar nog geenszins overal verdrongen) landbouwkennis niet anders verhoudt dan de wetenschappelijk ontwikkelde arts staat tegenover den empiricus, over wien terecht zelfs tegenover het vee de staf is gebroken.

Sedert Stöckhardt's eerste pogingen zijn thans ruim 20 jaren verloopen. Het overzicht, door den directeur van het proefstation te Tharand, prof. Nobbe, vóór weinige maanden in het licht gegeven, stelt ons in staat na te gaan, wat er in die 20 jaren van het „landwirthschaftliche Versuchswesen" geworden is. Ik heb gemeend, den lezers van dit Tijdschrift geene ondienst te doen met de mededeeling van het belangrijkste uit Nobbe's zeer uitvoerige tabel. Mocht dit ook het geval zijn met de kantteekeningen, die ik daarop laat volgen!

(*Naar* Dr. NOBBE'S *Revue über den Be*

PLAATS, WAAR HET PROEFSTATION IS GEVESTIGD.	Stichtingsjaar.	STICHTERS.	VERBAND MET ANDERE INSTELLINGEN.	SUBSIDIES, a. v. h. Rijk.	b. v. genootschappen	c.
				Gulden.	Gulden.	
1. Bonn	1856	De »landwirthschaftl. Verein für Rheinpreussen.«	Staat op zich zelf.	1440	1515	
2. Poppelsdorf . .	1856	Ministerie van Landbouw.	met de »Academie« Poppelsdorf.	6435	•	
3. Dahme. . . .	1856	Landbouwers.	Staat op zichzelf.	6120	810	
4. Ida-Marienhütte.	1857	De »landw. Centralverein für Schlesien« c. s., met medewerking der Regeering.	dito.	2160	540	
5. Weende-Göttingen. . . .	1857	De »Central-Ausschuss d. K landw Gesellschaft zu Celle, met medewerking der Regeering.	met de Universiteits-Instituten te Göttingen.	•	5166	
6 Altmorschen . .	1857	De »landw. Centralverein für Kurhessen.«	Staat op zichzelf.	2340	720	
7. Insterburg . . .	1858	De »landw. Centralverein für Lithauen u. Masuren.	dito	1530	720	
8. Kuschen . . .	1861	De »landw. Verein d. Kreise Kosten u Fraustadt.«	dito.	2250	648	geb... en te
9. Regenwalde. . .	1863	De »Pommersche Oekonomische Gesellschaft «	dito.	2520	1800	
10. Halle a S. (landw. Institut d. Universität.) . . .	1863	Ministerie v. Onderwijs.	met het landw. Institut d. Universiteit.	6318	•	
11. Halle a S. (Centralverein.)	1865	De »landw. Centralverein der Provinz Sachsen.«	Staat op zichzelf.	2160	•	
12. Wiesbaden . .	1868	Dr. Fresenius, op uitnoodiging v. eene vereeniging land- en boschbouwers.	met h. laborator. Fresenius, het K. landw Institut te Hof Geismar en de K. Lehranstalt f. Obst.-u. Weinbau z. Geisenheim a/R.	3510	•	
13 Proskau. A . .	1869	Het Rijk.	met de »Akademie« Proskau	635 (*b*)	•	
14. Cappeln . . .	1869	De »landw. Lehranstalt« in C.	met de »Lehranstalt.«	?	?	
15. Hildesheim . .	1870	De »land- u. forstw. Provinzial-Verein.«	met een cursus voor suikerindustrie.	900	1022	
16. Münster . . .	1871	De »landw. Provinzial-Verein.«	Staat op zichzelf.	2520	1116	
17. Kiel. A. . . .	1871	De »landw. General-Verein f. Schleswig-Holstein«	dito.	1440	•	
18. Bromberg. . .	1873	De »landw. Verein f. d. Netze District«	dito.	540	1008	
19. Proskau. B. . .	1874	Het Rijk.	m. h. »Pomolog. Institut«	?	?	
20. Kiel. B. . . .	1874	Als no. 17.	m. h. landw. Institut der Universiteit.	?	?	

UITENLANDSCHE LANDBOUW-PROEFSTATIONS IN 1874.

...rs landwirthschaftl. Versuchswesens.)

Overige inkomsten. a)	Personeel, buiten den Directeur.	WERKZAAMHEID, In wetenschappelijke richting.	Voor contrôle.	*Aanmerkingen.*
...Gens. [illegible]	»Vacat.«	agric. chem. onderzoek.	meststoffen, voeder, zaden.	a) Honoraria voor analysen, enz.
»	2 assistenten.	chem. onderz.; bemestings-proeven.	»	Beschikt over het proefveld der Acad., eene kleine plantenkas en een proefstal. Bovendien zijn nieuwe gebouwen ontworpen v. proefnemingen in physiologie van dieren en planten. »Vegetationshaus.«
90	3 assistenten.	plantenphysiologie.	meststoffen.	
.240	2 assistenten.	plantenchemie en scheikunde v. d bouwgrond.	id.	Tuin.
180	2 assistenten.	dier-physiologie.	»	De gebouwen te Göttingen worden d. 't Ministerie v. Onderwijs verstrekt. — De inrichting bezit een respiratie-toestel van Pettenkofer en een »Vegetationshaus.«
150	1 assistent.	pedologie en plantenphysiologie.	meststoffen.	»Vegetationshaus.«
1080	»vacat.«	chem. technisch onderzoek.	id.	
540	1 assistent.	physiolog. v. planten en dieren.	meststoffen, voeder, zaden.	»Vegetationshaus.«
»	2 assistenten.	als no. 4.	meststoffen.	»Vegetationshaus.«
»	4 personen	proeven v. aanbouw v. nieuwe, of v. varieteiten v. bekende, landbouwplanten; phyto- en zoö-pathologische proeven.	»	Een »Vegetationshaus« en een gebouw bij de proefnemingen met landbouwwerktuigen en gereedschappen zijn ontworpen.
800	5 assistenten.	dier-physiologie en technologie.	meststoffen.	Een respiratie-toestel van Pettenkofer.
720	3 personen.	plantenphysiologie, vooral met het oog op wijnbouw. Zoöchemie.	id.	»Versuchskeller« te Wiesbaden. Een tweede in aanbouw.
	3 assistenten.	proeven over diervoedering.	»	b) Buiten de traktementen!
?	1 persoon.	plantenphysiologie en technologie	als no. 1.	
2160 à 2700	2 assistenten.	chem. en technol. onderzoek.	id.	
1980	1 assistent.	?	id.	
.520	1 assistent.	dier- en plantenphysiolog.-chemisch onderzoek.	meststoffen.	
?	»vacat.«	plantenphysiologie.	meststoffen, zaden.	
?	1 assistent.	plantenziekten, vooral met het oog op ooftboomen.	»	»Vegetationshaus.«
?	»	onderzoek v. zaden.	zaden.	

PLAATS, WAAR HET PROEFSTATION IS GEVESTIGD.	Stichtingsjaar.	STICHTERS.	VERBAND MET ANDERE INSTELLINGEN.	SUBSIDIEN, a. v. h. Rijk.	b. v. genootschappen.	c. [illegible]
				Gulden.	Gulden.	[illegible]
21. München . . .	1860	De »Verein f. landw. Versuchsstationen i. Bayern.«	met het Polytechnicum.	6120	»	»
22. Augsburg . . .	1865	5 »landw. Bezirk-Comité's.«	Staat op zichzelf.	»	2040	»
23. Bayreuth . . .	1866	Het »Kreis-Comité d. landw. Vereins in Orberfranken.«	dito.	?	?	?
24. Neustadt a/d H.	1872	Het »landw. Kreis-Comité der Pfalz.«	met de Gewerbeschule.	102 (c)	1326	?
25. Möckern (Saksen)	1852	De »Oekon. Societät« c. s.	Staat op zichzelf.	4320	2290	»
26. Pommritz . . .	1858	De »landw. Kreis-Verein Bautzen« c. s.	dito.	1080 / 3978 (d)	1170	»
27. Dresden . . .	1862	Ministerie van Binnenl. Zaken.	wat de localiteit betreft, verbonden m. d. Thierarzneischule.	?	?	?
28. Tharand . . .	1869	De »landw. Kreis-Verein te Dresden, met meêwerking, voor de helft, van de Regeering.	wat de localiteit betreft, m. d. K. Forstacademie.	540	1170	»
29. Leipzig . . .	1871	Ministerie v. Onderwijs.	m. d. Universiteit.	3240 (e)		
30. Döbeln	1872	Ministerie v. Onderwijs en v. Binnenl. Zaken.	m. d. afdeeling v. landbouw aan de Realschule.	2520	»	»
31. Hohenheim . .	1866	het Rijk.	staat op zichzelf, maar wordt t. demonstraties v. d. Academie gebruikt.	5304	»	»
32. Jena	1861	Dr. Stöckhardt c. s.	m. h. Instituut v. landb. a. d. Universiteit.	1710	270 à 450	»
33. Rostock . . .	1874	het Rijk en de »patriot. Verein.«	m. d. Universiteit.	1800	?	»
34. Carlsruhe I. . .	1859	De »Vorstand der Station.« met medewerking der Regeering.	staat op zichzelf.	1800 (f) / 6120	»	»
35. Carlsruhe II. .	1872	De »Centralstelle d. landw. Vereins i. Grossherzth. Baden.«	dito.	»	720	[illegible]
36. Darmstadt. . .	1871	»Belanghebbenden,« met medewerking d. Regeering.	dito.	510 / 255 (g)	1953	
37. Braunschweig .	1862	De »Verein f. Land-, u. Forstwirthschaft i. Herzogth. Br.	dito.	900	1710	
38. Coethen . . .	1864	De »landw. Central-Verein Cöthen« c. s.	dito.	540	»	
39. Rufach. . . . NB.	1874	het Rijk.	staat dusver op zichzelf; het voornemen is, het »station« in verbinding te brengen met eene inrichting v. onderwijs.	3420	»	
40. Lobositz . . .	1865	Vorst Johann Adolf zu Schwarzenberg.	staat, als privaat-station v. d. Vorst, op zichzelf.	»	»	420
41. Weenen . . .	1869	Ministerie v. Landbouw.	wat de localiteit betreft, m. het K.K. Thierspital.	23400	»	

Overige inkomsten.	Personeel, buiten den Directeur.	WERKZAAMHEID, In wetenschappelijke richting.	Voor contrôle.	*Aanmerkingen.*
gulden.				
″	2 assistenten.	dier- en plantenphysiologie.	meststoffen, voeder, zaden.	(Voor Beieren zijn nog te vermelden de »alpwirthschaftlichen Versuchsstationen« in West-Allgäu. —)
5?0	»vacat.«	plantenphysiologie.	id.	
?	id.	?	meststoffen.	
560	1 assistent.	wijnbouw.	id.	c) Wordt door de Gemeente gegeven. 1,4 HA. proefwijnbergen, door particulieren afgestaan.
393 ?	2 assistenten.	dierphysiologie.	id.	2 doelmatig ingerichte proefstallen.
476	3 assistenten.	dier- en plantenphysiologie.	meststoffen, voeder.	Proefstal en proeftuin. d) Van de »Landstände.«
?	1 persoon, en »vacat.«	voederingsproeven met huisdieren.	″	
″	2 assistenten.	plantenphysiologie, (waterproeven) zaden.	zaden.	»Vegetationshaus.« De Regeering heeft tot de stichting meêgewerkt.
245	1 assistent.	phys. en chem. eigenschappen v. d. grond; vegetatieproeven.	meststoffen, voeder.	e) Buiten de tractementen. 2 HA. botan. tuin.
″	3 personen.	voederings- en vegetatieproeven.	meststoffen.	»Vegetationshaus,« enz.
″	8 personen.	varr....	meststoffen, voeder, zaden.	Sedert 1872 eene zelfstandige »Zweigstation« te Zwätzen.
″	»vacat.«	plantenphysiologie.	meststoffen.	f) Van de »Stände.« Circa 7 HA. terrein. Bouw van een »Vegetationshaus« wordt voorbereid.
″	1 of 2 assistenten.	aanbouw en behandeling der handelsgewassen, vooral wijn, tabak, hennep.	″	
″	″	onderzoekingen m. zaden.	zaden.	De onderzoekingen geschieden in het agricultuur-chem. laboratorium van het Polytechnicum.
020	1 assistent.	bouwgrond en meststoffen; bijzondere plantenphysiologie.	meststoffen, voeder, zaden.	g) Van de stad.
520	2 assistenten.	chem. techn. onderzoekingen.	meststoffen, voeder, zaden.	
?	1 assistent.	suikerbiet-cultuur; voederingsproeven.	meststoffen.	NB. Niet medegerekend zijn in Duitschland de laboratoria voor chemie en physiologie in toepassing op den landbouw te Berlijn, Leipzig, Heidelberg, Göttingen, München, Würzburg, Eldena, Tharand, Proskau, Königsberg, Metz.
″	»vacat.«	plantenphysiologie, vooral oenologie.	meststoffen, zaden.	
″	2 assistenten.	natuurk. v. d. bouwgrond. bemestings- en cultuurproeven, technologie.	″	h) V. d. stichter, buiten de tractementen. — 40 HA. proefvelden, volledige brouwerij en mouterij, uitsluitend voor proeven bestemd.
880	2 adjuncten. 2 assistenten. 1 laborant.	dier-physiologie.	meststoffen, zaden.	Respiratie-toestel, proefstal, veefokkerij. Sedert 1873 verdeeld in eene sectie voor analysen en eene voor wetenschappelijk onderzoek.

PLAATS, WAAR HET PROEFSTATION IS GEVESTIGD.	Stichtingsjaar.	STICHTERS.	VERBAND MET ANDERE INSTELLINGEN	SUBSIDIEN,		
				a. v. h. Rijk.	b. v. genootschappen.	c. v. bijz. pers.
				Gulden.	Gulden.	Gu.
42. Görz	1869	Ministerie v. Landbouw.	staat op zichzelf.	9840	"	
43. Klosterneuburg .	1870	Ministerie v. Landbouw.	dito.	840	"	
44. Ungarisch Altenburg	1873	Ministerie v. Landbouw, Handel en Nijverheid.	m d. Landbouwschool.	2880	"	
45. Gembloux (Belgie)	1872	Eene vereeniging v. landbouwers t. h. stichten v. proefstations in België.	m. d. Landbouwschool.	4800 (i)	"	

Behalve de in bovenstaande tabel opgenomen »stations« kunnen nog worden vermeld:

In *Oostenrijk*, waar het geheele »Versuchswesen« wordt gereorganiseerd, een »station« te Přileb (Moravie), uit eigen middelen door den Graaf von Seilern gesticht.

In *Frankrijk*, een »station« te Nancy (tot de stichting waarvan het Rijk heeft meêgewerkt), en 2, niet geheel op dezelfde schaal ingerichte laboratoria, te Nantes en te Rouaan.

In *Engeland*, een te Rothamstead; terwijl in Schotland de inrichting van »stations« op Duitschen voet wordt voorbereid; (bovendien worden door Prof. Voelcker voor de Engelsche Landbouw-maatschappij, door Prof. Anderson voor die in Schotland, agricultuur-chemische onderzoekingen gedaan.)

Personeel, buiten den Directeur.	WERKZAAMHEID, In wetenschappelijke richting.	Voor contrôle.	*Aanmerkingen.*
»	zijde-cultuur.		Gebouw v. kweekerij v. zijdewormen. Serre. Circa 1,7 HA. moerbeziënboomgaard.
2 adjuncten. 1 assistent. 2 assistenten.	planten-physiologie, technologie. techn. nevenbedrijven.	meststoffen.	» Vegetationshaus, » proeftuinen, kelders. Techn. laboratorium v. branderij en brouwerij, c. ann.
2 assistenten. 1 volontair.	plantenphysiologie.	meststoffen, zaden.	i) Behalve éénmaal f 9600. » Vegetationshaus. »

In *Italie*, een *dertien*tal »stations», te Florence, Milaan, Modena, Portici, Caserta, Pavia, Pesaro, Asti, Udine, Forli, Padua, Rome en Lodi.

In *Zwitserland*, »een aantal» »alpwirthschaftliche» stations, één voor agricultuurchemie op de Rütti; een station voor zuivelbereiding is geprojecteerd; met het Polytechnicum te Zürich is een laboratorium voor landbouwscheikunde verbonden.

In *Rusland*, een laboratorium aan de wijnbouwschool in de Krim; laboratoria bij de leerstoelen voor agricultuurchemie aan 8 Rijkshoogescholen en aan de Landbouwscholen te Petrovsky-Rasamovsky, Petersburg en Marimont bij Warschau.

Wat in de tabel niet kon worden vermeld, is het feit, dat Stöckhardt in 1856, dus reeds na minder dan 5 jaren, in zijnen *chemischen Ackersmann* op niet minder dan 13 nieuw opgerigte proefstations kon wijzen. Bij dit eerste élan, gelijk men het had kunnen noemen, bleef het intusschen niet. In Duitschland alleen vermeldt Nobbe in 1874 niet minder dan 39 stations, waarbij Oostenrijk er nog 5 heeft te voegen. Tal van andere landen, Italië bovenaan, Rusland niet uitgezonderd, hebben het voorbeeld van Duitschland gevolgd.

Het komt mij voor, dat deze betrekkelijk zeer snelle en algemeene uitbreiding krachtiger dan alle betoogen vóór de beteekenis der zaak in-quaestie pleit.

Hen, die gaarne — en, voorwaar, geenszins ten onrechte — hunnen blik in landbouwzaken van wat zij gewoon zijn „het theoretische Duitschland" te noemen, ook eens naar het praktische Engeland wenden, zij 't mij vergund te herinneren, dat ook dit laatste land op Nobbe's „Revue" geenszins wordt gemist.

Wat er van Nederland staat? Ik heb het maar liever weggelaten. Het luidt aldus: „In Holland bestaat sedert 1868 te Deventer een proeftuin. Sedert kort wordt de vestiging, te Leiden, van een „proefstation" voorbereid." Op dien „Proeftuin" kom ik in mijne laatste kantteekening terug. Overigens..... het gebeurt ons niet vaak, dat onze toestanden in het Buitenland beter worden afgeschilderd dan zij werkelijk zijn.

In 28 van de 45 gevallen, waaromtrent Nobbe in dit opzicht gegevens verschaft, is de stichting der proefstations van landbouwersvereenigingen uitgegaan, derhalve van — gelijk het bij n°. 36 eigenaardig was uitgedrukt — „belanghebbenden"; een inderdaad schitterend bewijs voor de eenmaal door Stohmann uitgesproken stelling, dat de proefstations „*uit de behoeften der landbouwpraktijk ontsproten zijn.*" Dat de landbouw bij de instelling van proefstations waarachtig belang heeft, lijdt bij mij geen twijfel. Dubbel is het te waardeeren, dat in de tabel de bewijzen zijn te vinden, hoe elders die behoefte ook wordt gevoeld en zich in daden openbaart.

Slechts 3 malen (en daaronder 1 maal voor een privaat station) heeft men de oprichting van proefstations aan privaatpersonen te danken gehad.

Niet meêgerekend de gevallen, waarin de stichters van die zijde

werden ondersteund, (*) heeft de aanleg van 13 proefstations uit Rijksmiddelen plaats gehad.

Dit blijft niet in gebreke, mij te bevestigen in mijne overtuiging, dat tot de stichting van proefstations ook ten onzent allereerst Landbouw-maatschappijen geroepen zijn; maar dat, met name daar, waar de finantiëele krachten — immers niet ook het inzicht?! — voor alsnog blijken te kort te schieten, de Regeering op den goeden weg behoort vóórtegaan.

Daar, waar de gelegenheid bestond, het proefstation te verbinden aan eene inrichting voor landbouw-onderwijs, heeft men blijkbaar die gelegenheid niet ongebruikt gelaten. Dit geldt zoowel van middelbare landbouwscholen, gelijk die te Geisenheim a./R., te Cappeln, te Neustadt a/d H., te Döbeln, te Ungarisch-Altenburg, als van (overigens in menig opzicht uiteenloopende) instellingen voor hooger landbouw-onderwijs, gelijk b. v. het „landw. Institut" der Universiteit Halle, de „landw. Akademie" Proskau of het Polytechnicum te Munchen. Ook te Gembloux is het proefstation verbonden aan de aldaar gevestigde landbouwschool. Zelfs blijkt in één geval, te Cappeln, de stichting van de „landw. Lehranstalt" te zijn uitgegaan.

Inderdaad springen de voordeelen eener zoodanige verbinding in het oog.

Niet, dat het wenschelijk, of zelfs uitvoerbaar, zou zijn, het proefstation geheel te doen opgaan in de landbouwschool. De taak van beider personeel — om niet te spreken van de moeilijkheden, waartoe een beiderzijdsch gebruik der aanwezige localiteit en hulpmiddelen allicht aanleiding geven kon — is te zeer uiteenloopend, en vordert bij behoorlijke vervulling te veel tijd en inspanning, dan dat een geheel verwaarloozen van de verdeeling der werkzaamheid op iets anders dan op teleurstelling zou kunnen uitloopen. Van groot belang is het daarentegen in elk geval te achten, dat de plaats voor de oprichting van het proefstation zooveel slechts mogelijk is, worde gezocht in de onmiddellijke nabijheid der landbouwschool. Leeraren en leerlingen beide van deze laatste kunnen profiteeren van de werkzaamheden in het proefstation; voor eerstgenoemden wordt de gelegenheid geopend tot voortdurende gedachtenwisseling met *weten-*

(*) Ik noem slechts: Gembloux, met 20.000 frcs.; Turin met 30.000 frcs., alleen voor een chemisch laboratorium; Munster met 500 thaler; Kloster-Neuburg met 3000 florijnen; Lodi (uitsluitend voor zuivelbereiding) met 2000 frcs., en evenveel van de Provincie.

schappelijk ontwikkelde deskundigen, die niet nalaten kan op hen, en wederkeerig op de beambten van het proefstation, den meest gunstigen invloed uit te oefenen. Die invloed krijgt dubbele beteekenis door de onophoudelijke aanraking, waarin het proefstation — nog veel meer dan de landbouwschool — verkeert met de landbouwpraktijk (*). Bij deze laatste, wier vertrouwen — en daarmêe ook, wier moreele en materieele steun — voor de aan het proefstation gedane onderzoekingen bij behoorlijke inrichting daarvan ongetwijfeld in steeds ruimer mate zal worden gewonnen, wordt aan den anderen kant door diezelfde aanraking wetenschappelijk leven opgewekt en gaande gehouden en de weg gebaand, die alleen tot richtige waardeering, ook van landbouw-*onderwijs* leiden kan.

Geldt het bovenstaande met name van de zoogenoemde „middelbare" landbouwscholen, eene instelling voor „hooger" landbouwwetenschap, is bij dezer (naar de juiste uitdrukking van den hoogleeraar Tisserand) „caractère hautement expérimental" zonder het bezit van een speciaal voor de beantwoording van zuiverwetenschappelijke vragen ingericht proefstation eene ware onmogelijkheid.

Terwijl in 5 van de 45 gevallen de tabel van prof. Nobbe omtrent het al dan niet verleend zijn van Rijkssubsidie in het onzekere laat, worden slechts 5 stations vermeld, waaraan van Rijkswege géene ondersteuning wordt verleend; en onder deze 4 vindt men het privaatstation van den vorst van Schwarzenberg te Lobositz, één der beide stations te Carlsruhe, waarvan het andere met *f* 6120 wordt gesubsidieerd, en eindelijk Weende-Göttingen, waarvoor — blijkens de aanmerking — de gebouwen door 't Ministerie van Onderwijs worden verstrekt. Resten alzoo alléén Augsburg en Neustadt a/d H.

Het bedrag der verleende Rijkssubsidiën loopt — gelijk niet anders kan worden verwacht — in hooge mate uiteen. Tusschen het minimum, *f* 510, bij Darmstadt aangeteekend (waarbij trouwens door de Gemeente *f* 255 wordt gevoegd) en het maximum, *f* 23400, aan Weenen verstrekt, uit zich de liberaliteit der Regeeringen in allerlei graden. Gemiddeld (ik ontken niet, dat het gevaarlijk zou kunnen zijn, aan dit gegeven te groot gewicht te

(*) Alleen van 't station te Hohenheim gaan jaarlijks, volgens de opgave van den directeur, prof. Wolff (l. c. blz. 10) over door praktische landbouwers gestelde vragen, 100 à 150 brieven uit

hechten) is het bedrag van 't Rijkssubsidie, geraamd naar de 33 volledige opgaven der tabel, *en niet meégerekend het* BUITENGEWOON *hoog bedrag, aan Weenen toegekend*, *f* 2800 à *f* 2900.

In twee gevallen — dat ik dit hier bijvoege — wordt, volgens de tabel, ook door de „Stände" gesubsidieerd — in één geval met bijna *f* 4000, in het andere met *f* 1800; insgelijks vind ik twee „gemeenten" als subsidieerend aangegeven, in beide gevallen intusschen slechts tot gering bedrag.

Subsidiën van (bij voorkeur landbouw-)maatschappijen worden in 25 gevallen in de tabel vermeld, hoewel slechts in 19 daarvan ook het bedrag kon worden opgegeven. Te Hildesheim blijken privaat-personen daartoe bij te dragen, terwijl — Lobositz natuurlijk daargelaten — nog te Dahme door een proefstation eenige inkomsten van bijzondere personen worden getrokken.

Het gemiddeld bedrag — uit 18 gevallen berekend — der subsidiën van maatschappijen beloopt iets meer dán *f* 2000.

Wat ik als „overige inkomsten" der proefstations in mijn uittreksel uit Nobbe's tabel heb vermeld, bestaat in hoofdzaak, in vele gevallen zelfs uitsluitend, uit hetgeen aan honoraria voor analysen en dgl. pleegt te worden ontvangen. De cijfers dier kolom hebben groote beteekenis, daar zij doen zien, hoezeer het gevoel der behoefte aan eene contrôle, gelijk de inrichtingen in quaestie die kunnen uitoefenen, en in het algemeen aan haar onderzoek, in Duitschland en niet minder in België bij de landbouwers doorgedrongen is.

In de beide vóórlaatste kolommen moet het de aandacht trekken, hoe, naast de door Nobbe terecht — en in volkomen overeenstemming o. a. met den wensch van prof. Heiden in zijn geschriftje *die landw. Versuchstationen;* 1873, naar afzonderlijke „contrôle-stations," — gemaakte scheiding tusschen contrôle en proefneming, in den kring dezer laatste reeds het beginsel der verdeeling van den arbeid wordt toegepast. Behalve dat voor wijnbouw, zuivelbereiding, zijdecultuur, technologie, afzonderlijke proefstations zijn aan te wijzen, is op meer dan ééne plaats de physiologie der dieren, de diervoeding en diervoedering vooral, het uitsluitend voorwerp van onderzoek.

Bijzondere erkenning verdient m. i. de wijze, waarop in Italië aan elk der 13 proefstations eene speciale taak is aangewezen —

aan Florence olijven- en wijnbouw, aan Milaan veeteelt en voederingsproeven, aan Portici onderzoek van den bouwgrond en bemestingsproeven, aan Pavia kryptogamie, aan Asti wijnbouw, aan Udine wijnbouw en rijstcultuur, aan Forli hennipbouw en rijstcultuur, aan Padua zijdecultuur, aan Rome olijfbouw, wijnbouw en veeteelt, aan Lodi zuivelbereiding (*) — een feitelijk bewijs, hoe daar niet slechts de oogen voor de beteekenis van het Versuchswesen zijn opengegaan, maar tevens van zijnen ontwikkelingsgang in Duitschland is partij getrokken.

Mijne laatste kantteekening betreft Nederland.

Gelijk ik boven reeds zeide, is van *resultaten* der in Nobbe's tabel — terecht of ten onrechte — vermelde pogingen tot het tot stand brengen van een proefstation te Leiden tot dusver, voor zoover mij bekend is, niet gebleken.

De „Proeftuin" te Deventer is dus het eenige, wat ons landbouwend vaderland tegenover de lange lijst van buitenlandsche proefstations te stellen heeft.

Wij willen eens nagaan, hoe zwaar hij weegt.

De „Proeftuin" werd — dank zij vooral de ijverige bemoeiingen van Dr. L. Mulder, die reeds van Mei 1859 dateeren — in Mei 1860 opgericht. Van bijzondere personen uitgegaan, is zijne stichting door enkele landbouw-maatschappijen, overigens door particulieren mogelijk gemaakt. Van Rijkswege is daartoe evenmin als van de zijde der Provincie materiëele hulp verleend. De gemeente Deventer gaf het — luttel waarde bezittend — terrein en eene kleine jaarlijksche bijdrage; weerkeerig wordt de hortus botanicus der Deventersche inrichtingen van onderwijs, binnen de grenzen van den Proeftuin gelegen, in orde gehouden door het bij dezen laatsten werkzaam personeel.

Overigens staat de Proeftuin geheel op zichzelven.

Het budget is beknopt genoeg om het hier — overgenomen uit het jongste Regeeringsverslag van den Landbouw (1872) overtenemen (†).

(*) Omtrent de speciale bestemming der stations Modena, Caserta en Pesaro laten mijne hulpbronnen mij in 't onzekere; wellicht is het een van deze stations, waarin naar eene mijner opgaven - boschbouw en hennepbouw - worden nagegaan.

(†) Eene kleine fout in de cijfers heb ik overgenomen, zooals ik ze vond. Zij is van geene beteekenis.

ONTVANGSTEN.

Bijdragen van leden en begunstigers (*) . . .	*f*	560
id. van Deventer voor den kruidtuin . .	„	350
Onvoorziene baten	„	3 (!)
Verkocht van den oogst	„	485
Zuivere opbrengst van het vee, buiten den mest.	„	27
Rente van belegd kasgeld	„	23
	f	1447

UITGAVEN.

Administratie- en drukkosten	*f*	122
Jaargeld van den Directeur	„	500
Arbeidsloonen . . . . . . , ...	„	231
„ in den kruidtuin	„	51
Aankoop van mest	„	153
„ „ zaden	„	111
„ „ gereedschap	„	6 (!)
Onderhoud van gebouwen en belastingen. . .	„	44 (!!)
Uitgaven voor scheikundig onderzoek	„	4 (!!!)
Afgelost van de geldleening en belegd . . .	„	227
	f	1447

De vergelijking van dit eindcijfer met de inkomsten der stations, in Nobbe's overzicht aangegeven, laat ik gaarne aan den lezer over. Ik bepaal mij er toe, den vinger te leggen op het volgende.

Er staat uitgetrokken *f* 500, voor „jaargeld van den Directeur." Het is voorzeker overbodig te herinneren, hoe aan bijna al de door Nobbe vermelde inrichtingen naast den directeur één of meer

(*) „De voorwaarden daartoe zijn: Zij, die eene jaarlijksche bijdrage ven *f* 2.50 betalen, zijn *Leden*. *Buitengewone Leden* zijn Afdeelingen van Maatschappijen of Vereenigingen, welke ten minste *f* 10 jaarlijks betalen; *Begunstigers* zijn zij, die ten minste *f* 10 's jaars of *f* 50 in eens bijdragen. De Leden en Begunstigers als ook de Voorzitters, Secretarissen of Afgevaardigden der Afdeelingen hebben vrijen toegang tot het terrein; zij ontvangen de gedrukte verslagen over de genomen proeven, enz., en bovendien, op aanvrage, kosteloos zaden en planten tot een bedrag van ½ hunner jaarlijksche bijdrage, en zij, die *f* 50 in eens betaald hebben, jaarlijks voor ⅕ dier som. Te dien einde wordt hun jaarlijks een lijst van beschikbare zaden, enz. gezonden, waaruit zij naar verkiezing hunne aanvragen kunnen doen."

bezoldigde assistenten werkzaam blijken te zijn, of te vermelden, dat het laagste cijfer van directeurs-bezoldiging, mij van elders onder de oogen gekomen, niet minder den 1500 florijnen bedraagt. Ieder, die zich van de eischen, zoowel in wetenschappelijke richting als met opzicht tot practische vorming en bekwaamheid, aan den directeur van een proefstation te stellen, eenig denkbeeld maken kan, zal het met mij slechts verbazen, dat de Proeftuin te Deventer tot vóór korten tijd zijnen geschikten leider voor zoo karig bedrag heeft kunnen behouden, een dagglooners- — neen! een hulponderwijzers-!! — tractementje, waarmede alleen iemand met zooveel toewijding *aan de zaak*, als den heer A. J. van Pesch bezielde, genoegen nemen kan. Eene *voldoende* vervulling der door zijn vertrek ontstane vacature acht ik, tenzij op eenige wijze tot verhooging der jaarwedde kan worden overgegaan, op den duur bepaald *onmogelijk*.

Twee andere posten van dit beschamend budget wil ik samenvatten, de vóórlaatste en die daaraan vóórafgaat.

Vier — zegge *vier* — gulden aan uitgaven voor scheikundig onderzoek! Waarlijk! men behoeft niet de laboratoria van sommige onzer Rijks hoogere burgerscholen tot tegenstelling aan te halen, of — ditmaal in ernst — in herinnering te brengen, dat b. v. te Turin voor den aanbouw alléén van een chemisch laboratorium ten behoeve van het daar gevestigde proefstation niet minder dan 30.000 francs werden beschikbaar gesteld! Het eene en het andere is overbodig..... onze *eenige* Proeftuin heeft doodeenvoudig *in 't geheel geen* laboratorium. Ook voor de meest eenvoudige dagelijks voorkomende onderzoekingen behelpt zij zich met.... eene plaats in 't chemisch laboratorium der gemeentelijke hoogere burgerschool. (Herinner ik mij wél, dan heb ik bij mijn bezoek aan den Proeftuin tot het afleggen van den weg van de eene instelling naar de andere ongeveer een kwartier uurs noodig gehad!)

Toen, in 1867, de tegenwoordige directeur van het Proefstation te Nancy, dr. Grandeau, de Duitsche instellingen van gelijken aard had bezocht, schreef hij in het *Journal de l'agriculture pratique* (XXXII, 1): „Bij het zien dezer instellingen, zoo vol leven, zoo krachtig door privaat-personen zoowel als door den Staat ondersteund, dacht ik met smart aan hetgeen wij bezitten, of liever aan het niet-bezitten van dergelijke instellingen voor óns vaderland." Ziedaar woorden, die wij tot de onze kunnen maken. Wat zeg ik! Frankrijk heeft sedert in Nancy een geheel op duitschen voet ingericht proefstation gekregen, en nog in 1874 is de Proef-

tuin te Deventer „het *eenige*, waarop Nederland wijzen kan."

Naar ik meen, is bijstand van Regeeringswege hier aangewezen.

Het is niets meer dan billijk, dat aan „den Proeftuin," die, blijkens de uitgegeven Jaarverslagen met zoo luttel middelen betrekkelijk véél heeft gedaan, de noodige localiteit worde verschaft, en door een jaarlijksch subsidie allereerst behoorlijke bezoldiging van *behoorlijk* personeel worde mogelijk gemaakt.

Zal echter, door de toekenning van een Rijkssubsidie, voor „den" Proeftuin eene nieuwe toekomst worden geopend, dan is het naar mijne overtuiging óók billijk, dat de Regeering aan die toekenning de voorwaarde verbinde der overbrenging van het gereörganiseerde proefstation in de nabijheid van eene instelling voor landbouwonderwijs. De gronden daarvóór gaf ik in eene vroegere kantteekening.

Wat de plaats Deventer betreft, buiten het feit, dat de Proeftuin daar nu eenmaal gevestigd *is*, kan ik — persoonlijke consideratiën buiten rekening gelaten — geene enkele reden vinden, waarom hij daar zou moeten *blijven*. Men heeft mij verzekerd, dat het tegenwoordig gemeentelijk subsidie na betrekkelijk korten tijd afloopen zal. Welke termen er voor *de gemeente* zouden kunnen bestaan, tot eene vernieuwde toekenning van subsidie overtegaan, weet ik niet: in het onderhoud van den botanischen tuin zal het wel niet moeilijk vallen, op andere wijze te voorzien. Van de lijst der leden en begunstigers heb ik geene inzage gehad; maar dat, bijaldien met verplaatsing afdoende *verbetering* gepaard zou gaan, hun aantal belangrijk verminderen zou, dit meen ik te mogen betwijfelen.

Daarentegen schijnt mij met name Wageningen voor de vestiging van ons eerste „proefstation" — in den *vollen* zin des woords — de aangewezen plaats. Ik vlei mij, dat „de Proeftuin" daar met open armen zou worden ontvangen en als eene aanwinst voor de daar gevestigde landbouwschool beschouwd; ja, ik heb reden te verwachten, dat, zoo al niet het benoodigde terrein van gemeentewege kan worden beschikbaar gesteld, ten minste het verkrijgen daarvan zoo gemakkelijk mogelijk zou worden gemaakt.

Op deze gronden zou ik wenschen, dat *„de Proeftuin," door Rijkssubsidie gesteund en in staat gesteld zich behoorlijk te ontwikkelen, bij middel van hare overbrenging naar Wageningen te gelijkertijd, zooveel mogelijk is, werd dienstbaar gemaakt aan de belangen van ons jeugdig landbouw-*ONDERWIJS.

In mijne derde kantteekening heb ik ook gewaagd van de be-

teekenis der proefstations voor *hooger* landbouw-onderwijs, voor „het landbouw-onderwijs *du premier ordre*, hetgeen tot studie en wetenschap van den landbouw leiden moet."

Het zij mij vergund, nog met een enkel woord daarop terug te komen.

In een land als het onze behoort naar mijne innige overtuiging ook voor de zuiver wetenschappelijke beoefening van den landbouw iets te worden gedaan.

Deze — beoefening van landbouw-*wetenschap* — behoort m. i. nergens anders te huis dan aan de *Universiteit*. Dáár mag het „landwirthschaftliche Institut" — ik denk aan Julius Kühn's bloeiende, thans bijna algemeen nagevolgde, schepping te Halle, die, in den herfst van 1862 met 3 leerlingen begonnen, thans meer dan 250 kweekelingen telt — dáár mag het landbouw-wetenschappelijk proefstation evenmin ontbreken als het chemisch of het physiologisch laboratorium, of de leerzalen der kliniek.

Ik wanhoop er geenszins aan, dat het dáár *te zijner tijd* de plaats, die het toekomt, innemen zal. (*)

Maar er is ten onzent in zake Onderwijs véél te doen, véél (bij 't goede, waarvoor 't onbillijk zou zijn de oogen te sluiten) *inlehalen*. Denk, Lezer! aan den onderwijzersnood — quantitatief *én qualitatief* — onzer Volksschool! Ons wagentje blijft vaak véél meer achter dan behoefde en *behoorde!* Uitnemend dus, dat eene krachtige hand de zweep eens over de paarden legge, die te lang op stal plegen te blijven en misschien *te* veel overvloed hebben aan voêr. Maar .... een goed voerman kiest ook met zorg zijn weg.

Indien ik mij mocht vermeten, omtrent den weg, die tot een „Versuchswesen" voor ons Vaderland leiden kan, mijne meening uittespreken, zou ik die, op grond van bovenstaande beschouwingen aldus wenschen samentevatten:

Allereerst — *maar dit ook liever heden dan morgen!* — worde door de stichting van een *wél-ingericht* proefstation voldaan aan eene dringende *behoefte* onzer landbouw-*praktijk;*

(*) Men zal — vlei ik mij — wel niet willen beweren, dat dit reeds nu geschiedt, door de lessen nl., die volgens het „Organiek Besluit" nog altoos, „regelende" ons Hooger Onderwijs, op de Series onzer drie Hoogescholen prijken. Alleeen voor Groningen had, vóór het aftreden van den Hoogleeraar Van Hall, ten deze eene gunstige uitzondering kunnen worden gemaakt. Sedert is het onderwijs in de „Landhuishoudkunde" dáár ..... als elders.

nader — maar eerst nadat het tot stand brengen van goed en bruikbaar „middelbaar", *vooral van „lager"* landbouw-onderwijs zal zijn voorafgegaan — ook aan de eischen der landbouw-*wetenschap.*

Moge slechts voor dit laatste in de lang verbeide Hooger-onderwijswet, van welke de vervulling van zoovéle wenschen wordt gehoopt, de weg niet worden afgesloten! (*)

Den Haag, Nov. 1874. DR. M. SALVERDA.

(*) Het is bekend, dat in den tijd, tusschen het schrijven en het ter perse leggen van deze kantteekeningen verloopen, die wensch in art. 35 van het ontwerp-Heemskerk niet onvervuld is gebleven. Ook zijn de uitzichten op het verkrijgen van ten minste één behoorlijk ingericht proefstation — gelijk ik mij meen te mogen vleien — sedert zeer vermeerderd.

Elders nam het getal der bedoelde inrichtingen nog toe (proefstation »mit rein wissenschaftlichem Character«, te Berlijn opgericht door het Verein deutscher Spiritus-Fabrikanten; id. aan het höhere landw. und landw.-industrielle Landes-institut te Tabor in Bohemen; station voor zaad-contrôle, opterichten door de directie der Fachschule für Land- u. Forstwirthe an der technischen Hochschule te Graz; speciaal station voor brouwerij, te verbinden aan de K. landw. Centralschule te Weihenstephan (Beieren); reeds *een tweede* station, door de »Association pour la fondation de stations agricoles en Belgique« te Gend gesticht.) Daar ik intusschen slechts Nobbe's tabel wenschte te refereeren, wijd ik daarover ditmaal niet verder uit.

OPGAVE *van de hoogste en laagste. Coursen van de onderstaand Effecten aan de beurs te Amsterdam.*

	pCt.	Volle jaar 1874. Laagste cours.	Volle jaar 1874. Hoogste cours.	Dec. 1874. Laagste cours.	Dec. 1874. Hoogste cours.	Jan. 1875. Laagste cours.	Jan. 1875. Hoogste cours.	Febr. 1874. Laagste cours.	Febr. 1874. Hoogste cours.
Nederland. Nat. W. Sch.	2½	58	62 7/16	61 3/16	62 7/16	61 9/16	62 13/16	61 5/8	62¼
» » »	3	67¾	74	72	73¼	72¾	73¼	73	74¼
» » »	4	90¾	96½	95¾	96¼	95¾	96½	96¼	97½
Spanje. Oblig.	3	—	—	—	—	—	—	—	—
» Buitenl. 1867	3	16½	19¾	16½	18⅝	19 3/16	23⅝	21⅞	24 3/16
» Binnenl. Sch.	3	14	16½	11⅝	14	15	19½	16⅞	19½
Portugal Oblig. 1853	3	—	—	—	—	—	—	—	—
» » 1856/67	3	42⅝	46 3/16	45 13/16	46¼	46 5/16	46 11/16	46½	47¼
Rusl. Ob. Hope & C. {1798/1816}	5	100¾	103	101¼	102½	102	102½	101⅝	102
» Stiegl. 5e ser. 1854	5	76¼	81¼	79½	80¾	79½	80¼	78½	79⅝
» » 6e ser. 1856	5	85½	90⅝	88	89¾	87⅞	88⅞	88	89⅝
» Hope C. à f1000 {1840/1844}	5	99¼	102	100½	101½	100¼	101¾	100⅝	101⅛
Cert. inschr. in ass.	6	48¼	53⅝	52½	53	53	53¾	53	53¾
Oostenr. Metall. nieuwe (uit de conv.) in pap.	5	59¾	64¾	61 1/16	61 9/16	60⅝	66½	61	62¼
idem in zilver	5	64	67⅛	65	65½	65 11/16	66⅜	65⅝	66 5/16
Ween. Loten fl. 250 1839		685	850	715	720	708	727	715	722
» » fl. 250 1854	4	256	283	280	283	280	285	282	285
» » fl. 100 1858		166	184	176	177¼	170	176	173	174
» » fl. 500 1860	5	545	602	581	585	588	596	585	591
» » fl. 100 1864		138	150	142	143	143	146	146	147
Turkije. Oblig. alg. sch.	5	36½	46⅛	41 1/16	42¼	39⅜	41⅞	39¾	41¾
Amer. Obl. V.-S. losb. 1871	5	—	—	—	—	96¼	96¾	96	96¾
» » » losb. 1882	6	96	100¼	96⅜	96⅝	96¼	96½	95¾	96⅜
» » » losb. 1885	6	99¾	102¾	100	100⅜	99¾	100½	99	100
Brazilie. Obl. leen. 1865	5	95¼	99	97⅛	98	95⅛	97½	96	96¾
Mexico. » » 1851	3	14	16⅜	14½	15¾	15¼	16½	15 11/16	16½
Columbia. Obligatien	4½	—	—	—	—	47¾	50⅝	47½	49
Venezuela. Obligatien	3	7⅛	12⅛	7⅛	8¾	8½	8⅞	8⅜	8 11/16
SPOORWEGEN EN MAATSCH.									
Aandeelen Ned. Bank.	5	341	370	355	360	345	354	344	347
» Ned. Hand. M.	4½	132	142½	132	137⅛	132⅞	135	134	135
» Holl. spoorw.-m.		104	111½	105¾	106⅝	106	107	106⅛	107
Obl. Hollandsche sprw.	4	83½	90	90	90	89½	90	90	91
Aand. Rijnsp. vol gef.		288	316	297	297	292	300	299	301
Obl. Rijnsp. Leen. 1838	4½	112	114	113	113	–	—	113	113
Aand. Ned. Ind. sp.-w.		48½	68	64¾	68	68½	80	71¾	79¼
» Maats. Expl. sp.-w.		101	114	109	110¼	108½	110	107½	110
» Ned. Ind. Hand. B.		92¾	108	97⅛	105	104	105	103	106¾
Pandbr. Nat. Hyp. Bank	4	97	100	98	99	—	—	99	99
» Kanaal Leen. 1868	4	89	95	94	94⅜	93⅞	94	91¼	94
Aand. Ned. Centr. sp. w.		33	45	34	37½	34	36	33¼	34¼
Oblig. Centr. spoorw.		94½	110	100	102½	98	103	97¾	99
Aand. Oost. Nat. Bank		1004	1067	1021	1043	986	1021	1001	1006
» Russ. Spoorw.-M.		230	248½	245	247	242	249	243	255½
» » » (Jelez)		228¾	242	234	238½	235	237	237	241½
Obl. » sp. f1000 (Jel. Or.)	5	96½	100½	99⅝	100½	99¾	100¼	99⅞	100
» f1000 (Poti Tiflis)	5	97	100½	99¼	100½	99⅞	100⅜	99¾	100½
» f1000 (Kursk Chark.)	5	96	100⅜	99½	100⅜	99¾	100⅛	99¾	100¼
» £100 (Chark. Azow)	5	93¾	98¼	95½	97¼	95¼	96¼	95¼	96¼
Certific. Illinois spoorweg		79	94¼	84¼	85	85½	87½	84	85¾
Obl. St. Paul Pac. 2e sect.		12	18⅜	16¼	18⅜	16	16½	16	17
Beleening		3	4	3½	3½	3½	3½	—	—
Prolongatie		3	5¼	3½	5	3	4½	3	4½
Disconto		3½	5	3½	3½	3½	3½	3½	3½

KOLONIALE KRONIEK.

KOLONIALE LITERATUUR.

Maart 1875.

Ons overzicht der koloniale literatuur wenschen wij dit jaar aan te vangen met een praatje over BÔRÔ-BOEDOER, dat schoonste der Boeddha-monumenten op Java, welks afbeelding en beschrijving eindelijk, na jarenlangen arbeid, in het laatst van 1873 gereed kwam. Overvloed van stof, — de lezers van De Economist hebben kunnen opmerken dat in het vorig jaar geen enkel nummer van dat tijdschrift het licht heeft gezien zonder een stuk van onze hand te bevatten — was oorzaak, dat deze beschouwingen niet reeds vroeger in onze Kroniek zijn opgenomen.

Geen reiziger op Midden-Java zal, wanneer hij de verrukkelijk schoone residentie Kadoe bezoekt, verzuimen tevens een bezoek te brengen aan Bôrô-Boedoer, het schoonste, meest volmaakte, meest afgewerkte Boeddha-monument op Java, dat, zelfs in zijn tegenwoordigen staat van verval, nog een zoo sprekend getuigenis geeft van den kunstzin en de kunstvaardigheid van het volk, dat, wellicht een acht of tiental eeuwen geleden, (*) een dergelijk godsdienstig monument tot stand wist te brengen.

Bij mijne reis over Java, in den aanvang van 1861, verzuimde ik dan ook niet den pelgrimstocht naar Bôrô-Boedoer te ondernemen, en bracht in het bewonderen van dat grootsche, zoo heerlijk schoon gelegen monument en van het naburige Mendoet een genotvollen dag door.

Nog eene bijzondere reden maakte het bezoeken van Bôrô-Boedoer voor mij dubbel belangrijk. Sedert 1856 medebestuurder van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indie, dat in dat jaar door den Minister van Kolonien in de uitgave van de afbeeldingen en de beschrijving van B.-B. betrokken was, en sedert 1857 ambtenaar bij het ministerie van Kolonien, had ik in die beide functien telkens met B.-B te maken, en had er al menig stuk over kunnen lezen alvorens ik dat grootsche monument met eigen oogen mocht aanschouwen.

(*) Zie in het hieronder vermelde werk van Dr. C. Leemans, blz. 506.

Door dit een en ander was mij dubbel welkom het kostbaar nieuwjaarsgeschenk, waarmede mijn veeljarige vriend Dr. C. Leemans, Directeur van het Rijks Museum van Oudheden te Leiden, mij bij den aanvang van het jaar 1874 recht aangenaam verraste, door mij een exemplaar van het plaatwerk Bôrô-Boedoer met zijne 393 teekeningen, en van de daarbij behoorende beschrijving aan te bieden.

De volledige titel van dat werk luidt: BÔRÔ-BOEDOER *op het eiland Java, afgebeeld door en onder toezigt van* F. C. WILSEN, *met toelichtenden en verklarenden tekst, naar de geschreven en gedrukte verhandelingen van* F. C. WILSEN, I. F. G. BRUMUND *en andere bescheiden, bewerkt en uitgegeven op last van Z. Exc. den Minister van Koloniën, door* Dr. C. LEEMANS, *Directeur van het Rijks Museum van Oudheden te Leiden.* Leiden, E. J. Brill, 1873. Eenige maanden later zag, bij dezelfde uitgevers, eene fransche uitgave van dat werk het licht, welke de koopers van het plaatwerk en zij die dat ten geschenke kregen, mede ontvangen.

Als blijk van 's regeerings erkentelijkhied voor den bijna achttienjarigen arbeid door den hr. Leemans, te midden van vele andere ambtsbezigheden, aan dit werk besteed, waren hem vier exemplaren van het eindelijk voltooide plaatwerk ter beschikking gesteld. (Wel werden hem tien exemplaren aangeboden, maar hij meende er niet meer dan vier te moeten aannemen). Van die vier bestemde hij er een voor mij, omdat hij meende dat mijn aandeel in de uitgave van het werk mij daarop eenigzins aanspraak gaf. Zijne vriendschap doet hem dat aandeel veel te hoog schatten; maar ik beklaag mij daarover natuurlijk niet, daar ik aan die opvatting het bezit dank van een belangrijk werk, dat van wege zijn hoogen prijs, f 180, wel niet veel koopers zal vinden. Ik verheug mij er in dat ik aan Leemans' vriendschap voor mij het bezit dank van een werk, dat anderen, die mede werkzaam waren tot het tot stand komen daarvan, niet konden bekwamen.

In de voorrede van zijn „Bôrô-Boedoer" schetst de hr. Leemans de wordingsgeschiedenis van het werk in het geheel, terwijl zijn boek verder ond. and. ook dient tot toelichting van het plaatwerk, het hoofdwerk ten deze.

Aan de hand van den hr. Leemans wenschen wij eerst iets over de wordingsgeschiedenis van het door de regeering uitgegeven prachtwerk medetedeelen, om daarna kortelijk over Bôrô-Boedoer en de afbeelding en beschrijving daarvan en de beteekenis van dat monument te spreken.

I.

Met den bouw van Bôrô-Boedoer werd waarschijnlijk acht à tien eeuwen geleden angevangen. Vermoedelijk was het heiligdom nauwlijks voltooid, of wellicht nog niet geheel volmaakt, toen de Islam op Java

werd ingevoerd. In de daarop volgende godsdienstoorlogen schijnt het gebouw veel te hebben geleden. (*) De betrekkelijk goede toestand, waarin de heerlijke bouwval zich nog bevindt, is daaraan te danken, dat de aschuitstortingen van de Merapie hier hebben gedaan wat de lava van den Vesuvius voor Herculanum en Pompeji deed. De Merapie overdekte Bôrô-Boedoer met asch en zand. Daaronder werd het gebouw grootendeels bewaard tot het in het laatst der vorige en in het begin dezer eeuw weder goeddeels uitgegraven werd. Op last van Sir T. Stamford Raffles werden door den luitenant der genie Cornelius van den Bôrô-Boedoer-bouw opnemingen en opmetingen verricht en teekeningen vervaardigd, waarvan Raffles zich bij de uitgave van zijn merkwaardig werk over Java bediende, waar hij op blz. 30, 66 en 85 van dl. II der 2de uitgave over Bôrô-Boedoer spreekt, en welke teekeningen worden aangetroffen in het in 1844 te Londen uitgegeven kwartodeel, getiteld: „Antiquarian, Architectural and Landscape Illustrations of the History of Java, by the late Sir T. S. Raffles, cet.," dat een vervolg uitmaakt op de 2de uitgave in 8o. van 1830. Na Raffles werd bij herhaling over het nauwkeurig opnemen en afteekenen van Bôrô-Boedoer gesproken; maar de groote kosten hielden daarvan terug. Toch zijn eenige belanggrijke teekeningen vervaardigd, die, door den heer P. le Clercq, resident van Kadoe, aan den Minister van Koloniën J. C. Baud ten geschenke gegeven en thans in het Rijks Museum van Oudheden bewaard, den heer Leemans bij de uitgave van het tegenwoordig werk van groot nut zijn geweest, omdat zij tot completeering strekten van hetgeen de na te melden teekeningen van Wilsen gaven.

„Eindelijk scheen er, zoo zegt Dr. Leemans, een voldoend hulpmiddel op te dagen in de ontdekking, waarmede Daguerre voor zijnen naam eenen onvergankelijken roem verworven heeft." In 1844 was Schaefer, een duitsch kunstenaar, van hier uit naar Indië gezonden „tot het vervaardigen van lichtbeelden van kunstwerken, natuurvoortbrengsels, landschappen enz." Aan Schaefer werd opgedragen in de eerste plaats op Bôrô-Boedoer's beeldwerken zijne kunst toe te passen. Omtrent de wijze hoe hij het best dien arbeid zou regelen, moest hij in overleg treden met den te Soerakarta gevestigden geleerde W. A. van den Ham. Als proef zou hij eerst eenige basreliefs afbeelden. Eerst na onderzoek van deze zou de zaak verder worden geregeld. In Augustus 1845 voldeed Schaefer aan die opdracht, door het vervaardigen van 58 afbeeldingen op 13 glasramen, die hij aan den resident van Kadoe toezond.

Van den Ham's oordeel was niet bijzonder gunstig. „Het bleek

(*) Wat Gramberg daarvan verhaalt in het 2de deel van zijn „Madjapahit" is natuurlijk grootendeels fictie; maar het *kan* zich alzoo hebben toegedragen.

onmogelijk (bl. X) om van de basreliefs in hun geheel op ééne glasplaa volledige voorstellingen over te brengen, behalve op die weinige plaatsen, waar het toestel op eenen vereischten afstand van het voorwerp geplaatst kon worden. In de ruimte tusschen de ringmuren van de omgangen was aan dit vereischte volstrekt niet te voldoen, maar moest elk der tafereelen van de twee boven elkander loopende reeksen, over drie verschillende glasplaten verdeeld worden, wier bijeenvoeging tot een geheel aan zeer groote bezwaren onderhevig zou zijn." Later zal blijken waarom wij deze woorden in hun geheel overnemen. Schaefer verklaarde zich evenwel bereid Bôrô-Boedoer geheel af te beelden, gaf te kennen dat daarvoor 4000 tot 5000 afzonderlijke lichtbeelden op glasplaten en 4 of 5 jaren tijds zouden gevorderd worden, en dat de medewerking van eenen wetenschappelijk gevormden man voor de goede leiding en volvoering van het geheel niet kon ontbeerd worden. Hij vroeg eene aanstelling als landsambtenaar met een behoorlijk tractement, of een som van f 150,000, hem in maandelijksche termijnen uit te betalen. Schaefer's eisch werd, als veel te overdreven, door den nieuw opgetreden Gouverneur-Generaal Rochussen niet ontvankelijk verklaard, nadat deze zich door een plaatselijk onderzoek overtuigd had, dat met de daguerreotype het voorgestelde doel niet kon bereikt worden. „Van eenige weinige der uitgebeitelde tafereelen konden voldoende lichtbeelden verkregen worden, maar van vele honderden was dit volstrekt onmogelijk, dewijl de ruimte ontbrak om het toestel op eenen behoorlijken afstand te plaatsen, en de verzakking van vele gedeelten der muren almede een onoverkomelijk beletsel in den weg stelde." De door Schaefer vervaardigde glasplaten en lichtbeelden werden naar Nederland gezonden en worden in het Rijks Ethnografisch museum te Leiden bewaard.

Hun beschouwing, meent de heer Leemans, leert dat, welke verdiensten zij ook in sommige opzichten mogen hebben, zij voor het oogmerk waartoe zij bestemd waren, volslagen onbruikbaar waren; hij meent (bl. XII) dat aan den heer Rochussen dank mag worden geweten, „dat zijn juiste blik nog in tijds de voortzetting verhoedde van eene onderneming, die slechts op teleurstelling en verspilling van aanmerkelijke geldsommen had kunnen uitloopen. Ook bij de bewonderingswaardige verbeteringen, die Daguerre's merkwaardige uitvinding in de volgende jaren ondergaan heeft, en de hoogte waarop tegenwoordig de beoefening der photographie zich bevindt, is die kunst wel als een onschatbaar hulpmiddel te beschouwen, waar de omstandigheden niet gedoogen om meer kostbare en tijdvorderende middelen toe te passen, maar ook onder gunstige omstandigheden kan zij aan de onmisbare vereischten niet geheel voldoen. Zij geeft ons eene getrouwe voorstelling van het oorspronkelijke, zooals ons oog het van een bepaald punt zou aanschouwen, maar zij verduidelijkt niet wat onzeker of geheel en al verholen blijft, tot dat

men óf een ander gezichtspunt neemt, óf eene gewijzigde verlichting afwacht. Is dit reeds een bezwaar, waar het oude gebouwen geldt, het wordt dit nog meer voor basreliefs, bouwkunstige versierselen, en vooral voor oude opschriften, waarbij in een langer tijdsverloop, de vernielende invloed van regen, wind of andere oorzaken de oppervlakte van het oorspronkelijke beschadigd hebben. Voor gebouwen kunnen alleen nauwkeurige opmetingen, plans, opstanden en doorsneden aan de behoefte voldoen. Voor voortbrengsels van beeldhouwkunst moet de kunst van de teekenpen te hulp geroepen worden, even als voor het getrouw wedergeven van oude opschriften. Waar aangegroeide woekerplantjes de vormen gedeeltelijk onzichtbaar maken of de oppervlakte door beschadiging bijna verdwenen is, daar ziet de kunstenaar, onder gewijzigde lichtwerking of uit verschillende richtingen, waar de overgebleven sporen hem tot leiddraad kunnen strekken; en waar zijn oog faalt, komt in vele gevallen de vinger aan het zintuig zijnen bijstand bieden. Op Bôrô-Boedoer, welks uitgehouwen tafereelen op de bouwsteenen zelven, niet op afzonderlijke platen aangebracht zijn, en vele steenen de oppervlakte van het tafereel vormen, zou ook het beste photographische toestel in gebreke blijven, waar de steenen uit elkander gezakt zijn en hun verband zoozeer verbroken is, dat vaak een arm van het eene beeld zich aan een gedeelte van het been van het andere beeld aansluit. De teekenaar herstelt het verbroken verband en levert een geheel, dat de photographie eerst dan zou kunnen bereiken, als de steenen tot hunne oorspronkelijke ligging teruggebracht, en de onderscheidene losgeraakte gedeelten tot een goed gesloten geheel vereenigd waren."

De heer Rochussen begreep, dat om het grootsche plan, de teekening en uitgaaf van den Bôrô-Boedoerbouw, te verwezenlijken, bouwkundige opneming en opmetingen, en nauwkeurige teekeningen in zuivere omtreklijnen onmisbaar waren. De Directeur der Genie werd dan ook in Nov. 1847 uitgenoodigd om door eenen teekenaar van dat corps, bij wijze van proefneming, eenige schetsteekeningen van enkele basreliefs te doen vervaardigen. Dat werk werd opgedragen aan den derden teekenaar der genie F. C. Wilsen. De door hem geleverde proeven gaven de overtuiging dat het werk niet aan betere handen kon worden toevertrouwd. Hem werd de heer Schönberg Mulder als tweede teekenaar toegevoegd en bij Indisch besluit van 31 Maart 1849 werd de uitvoering van het plan voor goed vastgesteld. Daarbij werd bepaald, dat „van al de basreliefs en beelden van den Bôrô-Boedoer afteekeningen zullen worden vervaardigd, met het doel, om deze later te doen lithographieeren en voorzien van eenen tekst in het belang van kunsten en wetenschappen te doen uitgeven", (een doel dat, door de uitgave in Dec. 1873 van het werk dat wij thans aankondigen, eerst na ongeveer een kwart eeuw bereikt is.)

In April 1849 maakten de beide teekenaren eenen aanvang met hunne werkzaamheden, waarmede zij vier jaren lang onverpoosd bezig waren. In 1853 kwam de regeering in het bezit van de onmisbare en betrekkelijk volledige gegevens om van een der prachtigste en belangrijkste bouwwerken, uit vroegere eeuwen overgebleven, eene vrij naauwkeurige voorstelling te geven. Betrekkelijk volledige gegevens zeggen wij: eenige deelen toch waren te zeer beschadigd of in puinhopen vervallen om ze anders dan bij benadering te kunnen teruggeven. Ook de basreliefs waren onvolledig. „Door verzakking der omgangsmuren (bl. XV) waren op vele plaatsen de tegen de wanden uitgebeitelde tafereelen of vernield, of in het puin bedolven, terwijl wederom andere, wegens het gevaar van instorting, niet van de bedekkende aarde ontdaan en aan het licht gebracht konden worden. Dientengevolge moesten van de 1604 basreliefs aan de wanden der vijf omgangen, de voorstellingen van een aantal van 616 onbekend blijven, en was daardoor het verband, waarin de opvolgende tafereelen tot elkander hoogstwaarschijnlijk gestaan hadden, op vele plaatsen onherroepelijk verloren gegaan."

Na het gereed komen van het teekenwerk, dat den grondslag van het werk moest uitmaken, moest omtrent de uitgave daarvan eene beslissing worden genomen. Bij het boven aangehaald Indisch besluit van 31 Maart 1849 was het bestuur van het Bataviaasch Genootschap uitgenoodigd om zijn gevoelen uit te spreken over de beste wijze, waarop „de voor de wetenschap zoo hoogst belangrijke arbeid, zooveel mogelijk voorzien van een uitleggenden tekst aan de geleerde wereld zou kunnen worden medegedeeld", en te berichten „of het genootschap genegen en in staat zou zijn, om, behalve de samenstelling van den tekst, ook de uitgaaf enz. van dezen wetenschappelijken arbeid op zich te nemen." Het genootschap meende (bl. XVI), dat de omvang van den arbeid te uitgebreid en, bij gemis aan beschikking over bevoegde kunstenaars, aan te groote bezwaren onderworpen was, om de uitvoering op Java te ondernemen. Het op steen brengen der platen in Nederland werd daarom aanbevolen.

De minister van kolonien gaf aan dien wenk gehoor en gelastte de overzending van alle teekeningen naar Nederland. Het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, dat van den aanvang af groote belangstelling in de onderneming had betoond en daarover voortdurend geraadpleegd was, werd in April 1856 door den minister uitgenoodigd (bl. XXIII) om het toezicht over de uitgave te voeren, „in het belang der zaak, in overeenstemming met de vastgestelde regeling" (volgens welke het op steen brengen van de platen en het uitgeven van het geheele werk aan den Kon. lithograaf Mieling te 's Gravenhage was opgedragen) „werkzaam te zijn, en voorts den minister telkens wanneer het Instituutsbestuur daartoe aanleiding mocht vinden

te willen voorlichten." Het bestuur aanvaardde die taak; „daar echter uit den aard der zaak de verplichtingen aan het toezicht op- en de leiding van de werkzaamheden verbonden, evenals de vergelijking der proeven, slechts door één der leden, en dan wel liefst door zulk een, dat zich meer opzettelijk aan oudheidkundige studiën had gewijd, konden volbracht worden," werd de heer Leemans door zijn medeleden in het bestuur aangewezen, om zich meer uitsluitend met die taak te belasten.

Weldra stond de heer Leemans voor die taak alleen. Nadat hij zich toch in 1859 van het Instituut had losgemaakt, werd hij door den minister van Koloniën uitgenoodigd zich met die taak te blijven belasten.

Dat dit voorwaar geene sinecure was kunnen allen getuigen, die in die lange reeks van jaren Leemans meermalen bezig zagen aan het tijdroovende, oogenbedervende, vervelende, maar door hem met de grootste nauwgezetheid verrichte, vergelijken van de proeven met de platen, dat verbazend veel last bezorgde, ook omdat Mieling dikwerf minder bekwame of weinig geoefende lithografen gebruikte, of zijn werk dikwerf groote vertraging ondervond. Daarbij kwam dat Wilsen's teekeningen, hoe uitstekend ook in vele opzichten, toch ook dikwerf tot vragen, onderzoekingen en briefwisseling aanleiding gaven; en dat vele der teekeningen van Schönberg Mulder — een aide op wiens vervanging Wilsen meermalen te vergeefs had aangedrongen — zooveel te wenschen overlieten, dat zij niet zonder meer of min aanmerkelijke correctiën op steen konden worden gebracht.

Deze en andere moeilijkheden, waarop de heer Leemans in zijne voorrede wijst, werden toch eindelijk overwonnen, en het plaatwerk kon in het laatst van het jaar 1873 het licht zien.

De samenstelling en uitgave van den daarbij behoorenden beschrijvenden tekst had met niet minder zwarigheden te kampen. (Zie Voorrede bl. XXXI en volg.) De hr. Wilsen had vier jaren in en nabij Bôrô-Boedoer geleefd en zich met dien bouw als 't ware geheel vereenzelvigd. Niemand was zoo zeer als hij in de gelegenheid geweest zich met dit aloude heiligdom in zijn geheel en in al zijne bijzonderheden bekend te maken. Aan hem komt onmiskenbaar de eer toe de eerste te zijn geweest, die van het gebouw en van de vele honderde basreliefs, welke het versieren, eene bevattelijke verklaring heeft gegeven. Hij deed dit in het kort in eene merkwaardige verhandeling, getiteld: „Bôrô-Boedoer" opgenomen in 1853 in het 1ste deel van het „Tijdschrift voor de Indische Taal-, Land- en Volkenkunde", uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap, waarin hij voorloopig de vruchten zijner nasporingen bekend maakte. Hij deed dit later in een veel uitvoeriger opstel, onder den titel: „Bôrô-Boedoer verklaard in verband met het Brahmanendom en het Boeddhisme", dat hij der Indische regee-

ring aanbood. Tegen de uitgave van dat stuk, gelijk het daar lag, werd echter zoowel in Indie als hier bezwaar gemaakt, omdat het, bij veel uitstekends, toch ook groote gebreken bevatte en, Wilsen erkende dit zelf in later jaren, geheele om- en bijwerking zou hebben vereischt om het tot beschrijvenden tekst van het plaatwerk Bôrô-Boedoer te kunnen doen strekken. Intusschen „bleef het H.S. bij het Bataviaasch Genootschap eenige jaren berusten en bood de heer J. F. G. Brumund, lid van het Genootschaps-bestuur, bekend door zijne geschriften ook over Java's oude gedenkteekenen (*), en die zich in 1855 bezig hield met eene uitleggende beschrijving van Bôrô-Boedoer, zich aan om Wilsen's arbeid (die hij maanden lang onder zich had gehad) ten behoeve van de „Verhandelingen" van het Genootschap om te werken." Dit voorstel schijnt te zijn aangenomen. In Febr. 1856 toch deed de Gouv. Gen. aan den Minister het voorstel dat, zoo de verhandeling van Ds. Brumund eene beschrijving van Bôrô Boedoer en tevens van de wijze hoe de afbeelding daarvan tot stand was gekomen, zou worden, deze dan uit 's Genootschaps Verhandelingen over te nemen en ze als beschrijvenden tekst van het plaatwerk te doen dienen.

Hier te lande, waar de uitgave van plaatwerk en beschrijving van regeeringswege zou plaats hebben, werd, zeer begrijpelijk, bezwaar gemaakt zich tot zoo iets bepaald te verbinden, en werd het althans wenschelijk geacht zich door inzage van Wilsen's oorspronkelijk H.S. en van andere stukken te overtuigen of het raadzaam zou zijn de door Ds. Brumund samen te stellen verhandeling al dan niet zonder eenige wijziging of bijvoeging als beschrijvenden tekst bij het plaatwerk te voegen. Kennelijk en terecht stond daarbij, ook al werd het niet uitdrukkelijk gezegd, de billijkheidsgrond op den voorgrond, dat men er hier voor wilde waken dat in dat werk aan Wilsen, als eerste ontdekker der Bôrô-Boedoer-idée, de verschuldigde eer zou worden bewezen. Het Indisch bestuur intusschen droeg bij besluit van 30 December 1856 aan den heer Brumund op, om „in het belang der wetenschap aan het Gouvernement te leveren eene beoordeelende beschrijving van Bôrô-Boedoer, om te dienen tot uitleggenden tekst (bij het plaatwerk)." (Voorrede, blz. XXXVII). Wel werd van hieruit terstond opgemerkt, dat dit besluit verder ging dan 's Ministers doel was, en dit ook officieel aan Ds. Brumund medegedeeld. Deze echter trok op nieuw naar Bôrô-Boedoer om dat en andere Hindoe-monumenten op Java nog nader te bestudeeren en toog aan den arbeid als of hij dien uitleggenden tekst had te leveren. In October 1857 was zijne „Beschrijving" voltooid en werd

(*) Zie o. a. zijne belangrijke *Indiana* (Amsterdam 1853—1854), door ons aangekondigd in De Recensent van Augustus en September en in de Kunst- en Letterbode van 21 October 1854. Zie ook zijne latere stukken in de Verhandelingen en in het Tijdschrift van het Bat. Genootschap.

zij door den Gouverneur-Generaal aan den Minister en door dezen aan het Instituutsbestuur toegezonden, dat nu ook Wilsen's H.S. en andere op de zaak betrekkelijke stukken ontving. Dat bestuur was alzoo eindelijk in het bezit gekomen der verschillende bouwstoffen, benoodigd voor den beschrijvenden tekst, gelijk het bestuur meende dat bij het plaatwerk behoorde. Het doel was de onderscheiden stukken van Wilsen's en Brumund's hand daarbij tot grondslag te doen strekken, zooveel noodig gewijzigd, aangevuld en tot een geheel verwerkt, maar zóó dat ieders aandeel in dien arbeid duidelijk zou uitkomen. Voor de wijzigingen in Brumund's stukken eventueel wenschelijk geacht, hoopte men op zijne persoonlijke medewerking, daar hij inzonderheid met het oog op dien arbeid een verlof naar Nederland had aangevraagd. Hij weigerde echter die medewerking en bleef er op aandringen dat zijne verhandeling, slechts door hem zelven zoodanig gewijzigd als hij bij nader inzien noodig zou achten, tot beschrijvenden tekst bij het plaatwerk zou strekken. De Minister bleef bij het vroeger te kennen gegeven voornemen, gaf den wensch te kennen dat, zoo de hr. Brumund bezwaar bleef maken de verlangde medewerking te verleenen, de hr. Leemans met het samenstellen van het werk zou worden belast en dat aan Ds. Brumund zou worden medegedeeld dat hij volkomen bevoegd bleef ook zijnerzijds eene beschrijving van Bôrô-Boedoer in het licht te geven, doch eerst na de verschijning van het door de Regeering ontworpen werk, waarvoor van zijn op last en in dienst der regeering ontworpen verhandeling zou worden gebruik gemaakt. Kort daarop keerde de heer Brumund naar Indie terug, alwaar die verdienstelijke geleerde, te midden eener nieuwe wetenschappelijke reis door hem ondernomen, niet lang daarna kwam te overlijden.

Niettegenstaande door den minister bepaald was, dat Brumund's Bôrô-Boedoer HS. eerst zou mogen worden uitgegeven na de verschijning van het door de Regeering ontworpen werk, werd dit grootendeels uitgegeven in het in 1868 verschenen 33ste deel van de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap. In het midden latende in hoeverre het Genootschap of de Indische regeering daartoe de bevoegdheid had, zegt de heer Leemans dat die publiekmaking althans deze voordeelige zijde heeft, dat nu kan worden nagegaan in hoeverre van Brumund's beschrijving een behoorlijk gebruik is gemaakt.

De heer Leemans aarzelde een tijd lang met het aanvaarden der even lastige als omvangrijke taak hem door den Minister toegedacht, maar ging daartoe toch eindelijk over, eerst onder het toezicht van het Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van N.-I., later, nadat hij zich van het Instituut had losgemaakt, meer zelfstandig.

Hij verhaalt verder in de Voorrede (blz. XLV) welke bronnen hem daarbij ten dienste stonden en welk gebruik hij daarvan maakte. Hij

legde daarbij Wilsen's arbeid tot grondslag, omdat daaruit ten duidelijkste bleek, „dat hij de eerste was, die niet alleen de algemeene beteekenis van het Bôrô-Boedoer-gebouw op eene juiste wijze gevat en verklaard, maar bovendien den draad gevonden had, die door den doolhof der tallooze basreliefs den rechten weg aantoont en tot de uitlegging leidt van de voorstellingen, waarin de ontwerper tot zijn land- en geloofsgenooten sprak, en ook nu nog, door Wilsen's aanwijzingen, tot ons spreken kan." Hij meende Brumund's verhandeling niet tot de hoofdbron van den te geven beschrijvenden tekst te mogen maken omdat deze aan 't bepaald uitgedrukt verlangen van de Regeering en van het Instituutsbestuur gemeend had te voldoen, door „den arbeid van den heer Wilsen in den zijnen op te nemen, dien althans te doen uitkomen" (bl. L), dragende die verhandeling bovendien ook blijken van met te groote overhaasting te zijn afgewerkt, gelijk de steller trouwens zelf erkende. Maar overigens erkent de heer Leemans ten volle (bl. LI) dat Brumund's stuk, als bouwstof voor den tekst, een zeer hoog te waardeeren bijdrage is, waarin vele punten, die bij Wilsen in het geheel niet, of niet volledig genoeg in behandeling kwamen, op eene uitnemende wijze worden besproken.

Eene precieuse bron voor zijn arbeid vond Dr. Leemans ook in de bij 's Rijks Museum van Oudheden berustende bescheiden en teekeningen, afkomstig van den heer Cornelius, die in 1814 Bôrô-Boedoer op last van Raffles, gedeeltelijk althans, afbeeldde en beschreef. Die stukken zijn van belang om te doen zien hoe Bôrô-Boedoer zich in den aanvang dezer eeuw aan den opmerkzamen beschouwer voordeed; zij doen ons een aantal bijzonderheden kennen, die sedert geheel en al zijn verloren gegaan. De bouwkunstige teekeningen gaven eene onschatbare gelegenheid voor de nauwkeurige beschrijving van het monument. Een gedeelte daarvan, in afzonderlijken omslag aan den tekst toegevoegd, leert ons kennen wat niet meer aanwezig was toen Wilsen zijn taak aanvaardde, of door hem, wegens den beschadigden toestand, waarin vele deelen verkeerden, niet meer met de vereischte zekerheid opgemeten of nagespoord kon worden.

De heer Leemans geeft vervolgens de lijst der schrijvers, welke door hem geraadpleegd werden en vermeldt daarna (blz. LVI) wat elk der vijf afdeelingen bevat, waarin het werk verdeeld is.

„De eerste dier afdeelingen bevat de *beschrijving van Bôrô Boedoer* in al zijne onderscheiden deelen en versieringen, met uitzondering van de gebeeldhouwde tafereelen of basreliefs. Bij de behandeling van dit gedeelte was vooral het bij het Rijks Museum berustende stel teekeningen, met de daarbij behoorende geschreven toelichting, mij van veel dienst.

„In de tweede afdeeling wordt eene opzettelijke en eenigzins uit-

voorige *beschrijving* gegeven *der basreliefs tegen de wanden der onderscheidene omgangen* van het gebouw aangebracht. De bouwstoffen voor de verklaring en toelichting worden hier in de eerste en voornaamste plaats door Wilsen's H. S. geleverd.

„De derde afdeeling bevat: 1o. een vertoog over den *aard en de bestemming van Bórô-Boedoer, naar aanleiding van de vergelijking met andere heilige gebouwen op het vasteland* [van Azië] *en op Java*, en 2o. een nader meer opzettelijk onderzoek naar de beteekenis der talrijke *Boeddhabeelden in de nissen op de ringmuren en in de klokgebouwen of Dagobs der ronde terrassen.* Voor het eerste vertoog leverde Brumund's H. S. bijna uitsluitend de voornaamste bouwstoffen; voor het tweede werden die uit beider arbeid, maar ook uit andere bronnen ontleend.

„De vierde afdeeling handelt over *tijd en omstandigheden van de stichting en het verval van Bórô-Boedoer, in verband met de oude geschiedenis van Java.* Deze geheele afdeeling is, met uitzondering van het laatste gedeelte, aan Brumund's H.S. ontleend.

„De vijfde en laatste afdeeling treedt in een onderzoek naar de *kunstwaarde van het gedenkteeken* en levert daarna een *vergelijking van de beschaving, zeden en gewoonten tijdens den bouw, met die van den tegenwoordigen tijd op Java.* Hier dienden de Hss. van Wilsen en Brumund beiden als voorname wegwijzers, maar waren het toch vooral de aanteekeningen en opmerkingen van Wilsen, die de talrijkste en voornaamste bouwstoffen leverden."

Uit dit een en ander blijkt, en de heer Leemans zegt dit verder nog uitdrukkelijk, dat hij er met zorg naar heeft gestreefd om, bij het brengen van eenheid in de behandeling, aan de meeningen en denkbeelden van Wilsen en Brumund alle recht te laten wedervaren, en bij verschil van zienswijze, ieder zijne redenen te laten gelden. Hij zegt er evenwel niet bij, en slechts de aandachtige lezer van het werk zelf kan dit leeren kennen, hoeveel van het zijne hij er bij heeft moeten voegen om bij het plaatwerk Bórô-Boedoer eene beschrijving te voegen zoo volledig als hij tot recht begrip van dat kostbaar werk en van het gedenkteeken, dat in al zijne bijzonderheden is afgebeeld, het noodig achtte.

Meer dan eene reden noopte ons uit de voorrede van Dr. Leemans vrij veel over te nemen. In de eerste plaats durven wij gissen dat een boek van ruim 700 bladz., geheel gewijd aan de beschrijving van een enkel, zij het dan ook het fraaiste en belangrijkste der vele aloude Hindoe-monumenten alsnog op Java aanwezig, niet zoo bijzonder veel lezers zal vinden, vooral niet omdat dit boek een gedeelte uitmaakt van een werk dat f 180 kost en vermoedelijk niet afzonderlijk in den handel verkrijgbaar is. Wij achtten het daarom nuttig, daar vrij dikwerf, niet slechts in de geschriften van het Bataviaasch Genootschap en van het

Instituut voor Taal-, L. en V. k. v. N.-I. maar ook in Staten-Generaal-stukken en elders over de afbeelding en beschrijving van den Bôrô-Boedoer is gesproken en over den tragen voortgang van het werk is geklaagd, te doen uitkomen waaraan dat te wijten was. Tegenover de bewering dat de regeering niet veel voor de wetenschap in Indie over heeft, wenschten wij te doen uitkomen, dat het Bôrô-Boedoerwerk althans bewijst dat de regeering met onbekrompen hand het noodige deed om van dat schoone gedenkteeken der oudheid een waardige afbeelding en beschrijving het licht te doen zien. Een derde en voorname reden van die uitvoerigheid was deze. De uitgave van het prachtwerk heeft aan de Regeering, zoo men alles in rekening brengt, een uitgave van minstens een tonne gouds gekost, misschien, zoo men scherp rekent, wel 1½ ton. (*) Meer bevoegde beoordeelaren dan schrijver dezes zich vermeet te zijn, zullen moeten getuigen of de afbeelding van Bôrô-Boedoer in het thans uitgegeven groot plaatwerk en de beschrijving er van in het daarbij behoorend werk voorkomende, mogen gezegd worden aan billijke eischen te voldoen. Maar gewis zal zelfs hij die daarover een min gunstig oordeel zou meenen te moeten uitbrengen, niet kunnen ontkennen dat plaatwerk en beschrijving eene althans vrij juiste voorstelling van Bôrô-Boedoer in zijn tegenwoordigen toestand, van zijne geschiedenis en beteekenis enz. geven. Een billijk beoordeelaar, wetende hoe enorm veel er nog voor de wetenschap in N.-Indie te doen is, en dat er speciaal voor de afbeelding en beschrijving van tal van andere belangrijke oude gedenkteekenen op Java, die meer en meer van de vernielende hand des tijds en der menschen te lijden hebben, nog zeer veel te verrichten is, zal het vermoedelijk raadzaam achten Bôrô-Boedoer vooreerst te laten rusten, er alleen voor wakende dat het prachtig monument voor verdere vernieling worde bewaard.

Niet alzoo het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Niettegenstaande het bestuur van dat geachte genootschap (zijne gedrukte

---

(*) Lithographeeren enz. van het plaatwerk: f 53000; idem van de tekstplaten f 400; druk enz. van de beschrijving f 2300; totaal f 55700. Voeg daarbij het honorarium voor de vertaling daarvan in het fransch; voeg daarbij nog ca. f 15000 voor de toelagen boven hunne gewone inkomsten en de gratificatien aan Wilsen en Schönberg Mulder uitbetaald gedurende de vier jaren door hen aan het afteekenen van het Bôrô-Boedoer-monument besteed (zie voorrede p. XIV), en het ons onbekend, maar op het dubbel daarvan geschat bedrag hunner gewone inkomsten gedurende die vier jaren. Voeg daarbij de onkosten voor het schoonmaken, in orde houden enz. van Bôrô-Boedoer, de herhaalde reizen daarheen van Brumund en anderen, de kosten voor de overzending per mail der vele honderden Bôrô-Boedoer-teekeningen enz. enz. — en ge komt tot een zeer respectabel bedrag — ook zonder nog iets in rekening te brengen voor den geheel onvergolden arbeid door Dr. Leemans zoo vele jaren lang aan het werk ten koste gelegd.

Notulen en de voorrede van het werk van Dr. Leemans bewijzen het) geheel op de hoogte was van den voortgang van het werk der thans aangekondigde uitgave van plaatwerk en beschrijving hier te lande, niettegenstaande dat bestuur Wilsen's detailteekeningen kende, niettegenstaande dat bestuur bekend was met de redenen, hierboven opzettelijk vermeld, welke in 1845 hebben doen besluiten om van Bôrô-Boedoer geen teekeningen door de daguerreotypie te laten maken: groote kostbaarheid en overtuiging dat in casu geen goede, juiste, voldoende lichtbeelden te verkrijgen zouden zijn, — zoo is dat Genootschap nu toch bezig van dat monument en zijne vele honderde basreliefs photographische afbeeldingen te laten maken.

In de Notulen toch van 14 Mei 1872, blz. 40, lezen wij 's Genootschaps uitvoerig schrijven aan den Gouverneur-Generaal, waarbij o. a. omdat de nauwkeurigheid der vroeger van Bôrô-Boedoer vervaardigde teekeningen veel, zeer veel te wenschen zou overlaten, voorgesteld wordt dat het Bat. Genootschap zal worden gemachtigd om, namens de N. I. Regeering met den heer J. van Kinsbergen een contract aan te gaan, mut. mut. gelijk aan dat van 27 December 1862 (*) „tot het vervaardigen en leveren van photographiën en vormen, geschikt tot het maken van afgietsels, naar basreliefs van den Bôrô-Boedoer." Tevens werd voorgesteld, dat ter beschikking van den Resident van Kadoe zal worden gesteld „eene som van f 1000 voor de betaling der koelie's, benoodigd tot het uitgraven en schoonmaken (onder de leiding van den heer J van Kinsbergen) van den Bôrô-Boedoer." In de Notulen van 20 Aug. 1872, blz. 91, is opgenomen 's Gouv.-besluit van den 13 dier maand, waarbij het Genootschap gemachtigd wordt bedoelde overeenkomst met den heer van Kinsbergen te sluiten, wordende tevens medegedeeld dat de voorgestelde som ter beschikking van den resident van Kadoe is gesteld. Later (zie Notulen van 1 Oct. 1872, p. 126, en 7 Jan. en 4 Febr. 1873, p. 1 en 19), nadat bericht was ingekomen dat de tempels te Brambanan werden beroofd en vernietigd, is nog eene overeenkomst met den heer van Kinsbergen gesloten, regelende de voorwaarden waarop hij belast werd met de uitvoering der noodige maatregelen „tot herstelling en instandhouding van de bouwvallen der tempels te Bôrô-Boedoer en Brambanan."

De heer van Kinsbergen zal dus niet alleen Bôrô-Boedoer en zijne vele honderden basreliefs photographeeren en daarvan gipsafgietsels maken, maar tevens tegelijkertijd die en andere ruines moeten restaureeren, althans voor verder verval behoeden.

(*) Waarbij hem het photographeeren van vele van Java's oudheden was opgedragen. Zie daarover ons artikel over het Bat. Genootschap in De Economist van Mei 1874.

Nemen wij nu aan — wij kunnen dit niet beoordeelen, doch erkennen gaarne dat de photograaf van Kinsbergen, blijkens 's Genootschaps Notulen, sedert jaren groote belangstelling in Java's oudheden heeft betoond — dat hij de rechte man was om met de veel speciale kennis vereischende, belangrijke, omvattende taak van het herstellen en instandhouden dier aloude gebouwen te worden belast — wij vertrouwen, dat het Bat. Genootschap en de Indische Regeering meenden die taak aan geen beter handen te kunnen toevertrouwen — dan is het toch zeker dat hem een arbeid is opgedragen, die hem jaren lang onverdeeld zal bezig houden, en die zijne Bôrô-Boedoer-photographien verbazend duur zal doen worden. De inlanders toch zijn dikwerf uitstekende werklieden, mits zij steeds onder Europeesch toezicht arbeiden. Gedurende den tijd dat de hr. v. Kinsbergen het toezicht houdt over de werkzaamheden tot het herstellen en instandhouden der zoo uitgestrekte Brambanan-tempelruinen in Djokjokarta, kan hij niet hetzelfde doen te Bôrô-Boedoer in Kadoe, en nog veel minder aldaar gelijktijdig phothographeeren en vormen voor gipsafgietsels maken. Bedenkt men dat Schaefer in 1845 vier à vijf jaren tijd en f 150,000 vroeg voor het maken der 4 à 5000 lichtbeelden, door hem noodig geacht voor het afbeelden der vele honderden Bôrô-Boedoer-basreliefs, dan kan men eenigzins nagaan gedurende welke eene lange reeks van jaren aan v. Kinsbergen het tractement van f 1000 of f 1200 's maands zal worden uitbetaald, hem toegelegd voor het photographeeren van den Bôrô-Boedoer en de verder te verrichten werkzaamheden, èn hoe verbazend duur die photographiën den lande dus znllen komen te staan. Of liever, men kan het niet nagaan, maar slechts als zeker stellen dat met dien arbeid eene hoogst belangrijke geldsom zal zijn gemoeid. Men kan die som niet vooraf berekenen, o. a. om twee redenen: 1°. Omdat vooraf onmogelijk te zeggen is hoeveel tijd v. Kinsbergen noodig zal hebben voor de hem opgedragen werkzaamheden ten opzichte der „herstelling en instandhouding" van de bouwvallen te Bôrô-Boedoer en Brambanan, iets dat natuurlijk gedeeltelijk zal afhangen van zijne opvatting van hetgeen onder die „herstelling" begrepen zal zijn, — iets waarin hij geheel vrij schijnt te zijn gelaten — maar dat in elk geval een geruime tijd zal zijn gedurende welke zijn photographische arbeid zal moeten rusten. 2e Omdat v. Kinsbergen, wij zagen het, niet tevreden zal zijn met het photographeeren der omstreeks 1000 basreliefs, door Wilsen en Schönberg Mulder afgeteekend, (waartoe door hen reeds veel uit het puin moest worden opgedolven, dat later weer te zijner plaatse werd teruggebracht, omdat dat puin diende tot steun van de overblijfselen van het trotsche gebouw) maar van het verder 600tal, dat eenmaal de wanden der omgangen van Bôrô-Boedoer sierde, er ook nog zoovelen maar immer mogelijk door wegruiming van puin en herstelling zal trachten aan het licht te brengen en af te beelden, een op zich zelf veel tijd roovende en

veel zorg en beleid vorderende arbeid, omdat onvoorzichtige wegruiming van puin in zulk een oud gebouw voor de overblijfselen, welke thans in het puin een steun vinden, hoogst gevaarlijk kan zijn, en omdat niet genoeg doordachte, niet onmiddellijk onder het oog van een deskundige tot stand gebrachte herstelling gevaar doet loopen het historisch, eigenaardig karakter van zoodanig gebouw verloren te doen gaan en wezenlijke herstelling van het eenmaal bedorvene onmogelijk te maken.

Aannemende dus dat het bestuur van het Bat. Genootschap terecht mocht meenen dat het, den heer van Kinsbergen tot het vervullen der omschreven omvangrijke taak aan het gouvernement voordragende, the right man in the right place zullen doen optreden, en wij herhalen gaarne dat de heer v. K. gedurende eene reeks van jaren levendige bewijzen van groote belangstelling in Java's oudheden heeft gegeven en ruimschoots de gelegenheid heeft gehad op zijne onderscheidene kunstreizen en onderzoekingstochten met haar aard en bestemming grondig bekend te worden — zoo heeft het toch ook ongetwijfeld een raad gegeven, welks opvolging aan de schatkist zeer duur zal te staan komen. Het mag worden betwijfeld, 's Genootschaps notulen leeren daaromtrent althans niets, of hetzij het Genootschap, hetzij de Indische regeering zich maar eenigzins, alvorens die taak aan v. Kinsbergen op te dragen, rekenschap hebben gegeven van de betrekkelijk zeer groote kosten, welke met het volvoeren daarvan zullen zijn gemoeid. Kosten bovendien van welke wel nimmer iets of het allergeringste in de schatkist zal terug vloeien. Wie toch zal die duizenden Bôrô-Boedoer photographien of gipsafgietsels koopen? Hoe weinige zelfs zeer bemiddelde particulieren willen thans nog werken van dien omvang en dien prijs zich aanschaffen? Het in Dec. 1873 onder het toezicht van Dr. C. Leemans uitgegeven Bôrô-Boedoer-plaatwerk kost f 180 en wij houden ons overtuigd dat, als de uitgever Brill aan het einde van het jaar 1874 zijne eerste rekening en verantwoording zal hebben moeten doen van het getal in den loop van dit jaar verkochte exemplaren, dit getal uiterst gering zal zijn geweest. De 332 photogrammen, door van Kinsbergen vroeger van onderscheidene van Java's oudheden vervaardigd, zijn voor 's Genootschaps leden (zie Notulen van 28 Maart 1873, blz. 43) voor f 2, voor het publiek á f 3 per carton verkrijgbaar. (*) Hoe schoon die

(*) Zie de volledige lijst dier photogrammen in Dl. X (1872) der Notulen van het Bataviaasch Genootschap. De volledige collectie kost f 600 a f 700. Zie Dl. XI, blz. 38, dier Notulen. Die inderdaad prachtige verzameling voert ten titel: „Oudheden van Java, op last der Ned. Indische regeering onder toezigt van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen gephotographeerd door J. van Kinsbergen" en is in vijf groote portefeuilles vervat. De verzameling kan o. a. bezichtigd worden in het Museum van oudheden te Leiden. Elk carton bevat van 1 tot 4 photogrammen. Natuurlijk dat bij zoo groote ver-

ook zijn, en welke juiste voorstelling van gedeelten van die oude gebouwen zij ook geven, toch zullen gewis slechts uiterst weinigen vijf, zes of zeven honderd gld. voor dergelijke collectie uitgeven. En dit zou nog schier niets zijn in vergelijking der duizenden welke benoodigd zouden zijn voor den aankoop der duizende photographien of der vele honderde gipsafgietsels, welke, althans zoo een volledig werk zou worden gegeven, vereischt zouden zijn om van de Bôrô-Boedoer-basreliefs een juiste voorstelling te geven. Ja, wij houden ons overtuigd dat er openbare bibliotheken en musea zouden zijn, welke bezwaar zouden moeten maken die photographien of afgietsels als geschenk aan te nemen, omdat zij de ruimte zouden missen ze goed te plaatsen.

Voor de zeer belangrijke sommen voor de volvoering der aan v. Kinsbergen opgedragen taak gevorderd, zal het rijk dus na een lange reeks van jaren vermoedelijk slechts een zestal exemplaren van eenige duizende photographien (*) en vormen voor gipsafgietsels van de basreliefs, van een enkel der oude gebouwen van Java bekomen, waarmede het nauwelijks zal weten wat te doen en de wetenschap zal met die aanzienlijke uitgave nog weinig zijn gebaat, omdat de massa welke men zal verkrijgen zoo groot zal zijn dat zij bezwaarlijk zal zijn te overzien en de meesten daartegen op zouden zien.

Wij gelooven dus dat ten deze door het bestuur van het Bat. Genootschap en door de Indische regeering en niet minder, schijnbaar althans, door het opperbestuur hier te lande dat, als gold 't de eenvoudigste zaak der wereld, op p. 122 van het Koloniaal verslag van 1873, enkel gewag maakt van de nieuwe opdracht aan den heer van Kinsbergen en dan het gereedkomen van Leemans arbeid (doch zonder hem te noemen) (†) ver meldt, — wel wat ondoordacht is te werk gegaan en dat het wenschelijk zou zijn de zaak nog eens bedaard te overleggen en nauwkeuriger dan geschied schijnt te zijn na te gaan welke de gevolgen kunnen zijn der opdracht

---

zameling photogrammen niet allen even fraai van uitvoering of duidelijk van voorstelling zijn. Toch zijn zij van groote waarde om ons met de bijzonderheden van vele van Java's oude monumenten eenigermate bekend te maken. Eenigermate, omdat de photographie ons geen gebouwen in hun geheel goed kan afbeelden of voorstellen en omdat het gemis van alle opgaven van maat op de cartons of op de lijst der photogrammen ons dikwerf in twijfel laat wat wij eigenlijk voorgesteld zien. De wetenschappelijke waarde der collectie zou zeer belangrijk worden verhoogd, zoo aan de photogrammen, behalve bedoelde lijst, een beschrijvende tekst ware toegevoegd.

(*) Wij nemen toch aan dat de hr. van Kinsbergen, even als bij het contract van 1862 was bepaald, zes exemplaren dier photogrammen aan het gouvernement zal moeten leveren.

(†) Hieronder zal men echter zien dat de Minister van Kolonien het wat later toch wel noodig achtte de Indische regeering over de zaak te onderhouden.

aan den heer van Kinsbergen tot het vervaardigen van photographieu en gipsafgietsels van de vele honderden Bôrô-Boedoer-basreliefs, en van de hem gelijktijdig gedane opdracht om zich te belasten met de herstelling en instandhouding der Bôrô-Boedoer- en Brambanan tempels.

Kortelijk is dit punt reeds besproken in het artikel over het Bataviaasch Genootschap, opgenomen in de Economist van Mei 1874. Het belang der zaak, de gewichtige gevolgen welke deze nieuwe missie-Kinsbergen voor eenigen der belangwekkendste van Java's oudheden kan hebben, en de belangrijke geldsom, welke er mede is gemoeid, noopten ons het thans, bij het bepaald bespreken der Bôrô-Boedoer-uitgave, waar het ook meer uitdrukkelijk bij te pas komt, met eenige meerdere uitvoerigheid te behandelen.

Die behandeling, en het bespreken, naar aanleiding van de voorrede van Dr. C. Leemans, van de geschiedenis der wording van het in Dec· jl. uitgegeven plaatwerk Bôrô-Boedoer, met bijbehoorende beschrijving, heeft ons echter zoo lang bezig gehouden, dat wij het bespreken van dat plaatwerk en van de beschrijving zelve voor een tweede, hierachter volgende paragraaf zullen bewaren.

Het bovenstaande werd in de eerste maanden van het jaar 1874 geschreven, maar kon in den loop van dat jaar niet ter perse worden gelegd. Dientengevolge kan voor dit stuk nog gebruik worden gemaakt van „Eenige opmerkingen over de uitgaaf van het werk: Bôrô-Boedoer op het eiland Java, door Dr. C. Leemans. (Overgedrukt uit de Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie van Wettenschappen, Afdeeling Letterkunde, 2de Reeks, Deel IV)" (Amsterdam 1874) en van de onlangs ontvangen nrs 2, 3 en 4 van Dl. XI (1873) der „Notulen van het Bataviaasch Genootschap", waarin veel voorkomt over de Bôrô-Boedoer-uitgave en over de nieuwe missie-Kinsbergen.

In die stukken vinden wij geen argumenten, welke ons zouden nopen van het bovenstaande iets terug te nemen, wel drangredenen tot nadere adstructie van ons betoog, dat, met het oog vooral op de zeer belangrijke kosten aan de zaak verbonden en op de gevolgen welke daaruit voor de meergenoemde gebouwen kunnen voortspruiten, het wenschelijk zou zijn, althans van regeeringswege, een nader onderzoek in te stellen ten aanzien der nieuwe missie-Kinsbergen, vooral voor zooveel het photographeeren van al de Bôrô-Boedoer-basreliefs betreft.

Aangezien Dr. Leemans in zekeren zin kan gezegd worden te resumeeren wat betreffende deze zaak in de vermelde 2de aflevering der Notulen voorkomt, zullen wij ons voor dat gedeelte hoofdzakelijk tot het bespreken zijner „Opmerkingen" beperken. Voor het verdere verwijzen wij naar de aflev. 3 en 4 dier Notulen.

Dr. Leemans wijst er o. a. op dat het voorstel van het Bataviaasch

Genootschap van Mei 1872 tot het photographeeren der basreliefs gegrond heette op de omstandigheid, dat de nauwkeurigheid der Bôrô-Boedoer-teekeningen „veel, zeer veel te wenschen overliet" en dat bij het vervaardigen dier teekeningen verzuimd was „uit te graven wat door puin en aarde aan den Bôrô-Boedoer tot nog toe onzichtbaar is", terwijl van Wilsen had kunnen zijn vernomen dat hij wel degelijk, waar mogelijk, de bedolven basreliefs had doen bloot leggen en reinigen, ze na afteekening weder bedekkende, waar dit tot steun van het gebouw noodig was, en terwijl de Directie in 1873 haar oordeel omtrent de teekeningen aanmerkelijk verzachtte door nu te zeggen, „dat de teekeningen *hoe nauwkeurig ook*, het karakter van het beeldhouwwerk *niet voldoende* teruggeven en zij eene photographische reproductie van de *voornaamste basreliefs* (*) in geenen deele overbodig maken." Het eerste werd gezegd in het voorstel aan de regeering om aan den photograaf Kinsbergen de bedoelde missie op te dragen. Het laatste ruim een paar jaar later in het in Juni 1873 uitgebrachte jaarverslag, lang nadat de regeering dat voorstel had ingewilligd en toen 's Genootschaps directie kennelijk had ingezien dat zij zich in Mei 1872 te sterk had uitgelaten (†).

Blijkt daaruit niet dat in 1872 wel eenigzins overijld door het Genootschap voorgesteld en door de Indische Regeering besloten is tot het photographeeren van de Bôrô-Boedoer-basreliefs?

Dit, alsmede dat 's Genootschaps oordeel over de waarde van Wilsen's

---

(*) De heer Leemans onderhaalt. Wij herinneren dat in het bovenaangehaalde gouv. besluit van 13 Augustus 1872 sprake is van „eene overeenkomst tot het vervaardigen en leveren van photographien naar den Bôrô-Boedoer." Beperkt Kinsbergen zich nu tot het photographeeren der „voornaamste basreliefs", het Bat. Genootschap en het gouvernement kunnen zeggen dat hij zijne taak niet vervulde. Wil hij meer doen dan het Bat. Gen. bij nader inzien voldoende schijnt te achten, hij kan klagen over het niet nakomen der overeenkomst. Welk zijn ook de voornaamste „basreliefs?" Voornaamste uit welk oogpunt? Uit dat der kunst, der goede uitvoering, der goede bewaring, of uit dat der Bôrô-Boedoer- of Boeddhageschiedenis?

(†) In zijn schrijven aan het Genootschap, opgenomen in de Notulen, Dl. XI, blz. 131, wijst de heer Wilsen er ook terecht met kracht op dat er een zeer aanmerkelijk onderscheid bestaat tusschen de voor hem zeer grievende beschuldiging „dat de nauwkeurigheid zijner teekeningen veel, zeer veel te wenschen overliet," en de latere uitdrukking des Genootschaps, dat die teekeningen, hoe nauwkeurig ook, eene photographische reproductie van enkele basreliefs niet overbodig zouden maken.

Hoe 's Genootschaps directie in haar antwoord (zie Notulen blz. 135) kon zeggen dat Wilsen's opvatting als of hare woorden, dat de nauwkeurigheid zijner teekeningen veel, zeer veel te wenschen overlaat, een blaam voor hem behelzen op misvatting berust, is ons een raadsel. Ons dunkt, die blaam ware moeilijk sterker uit te drukken.

teekeningen gunstiger is geworden, mag ook worden opgemaakt uit 's Genootschaps schrijven aan Dr. Leemans, waartoe in de bestuursvergadering van 19 Aug. 1873 (Notulen blz. 109) besloten is en waarin als beweegreden van het verlangen naar de bedoelde „photographische reproductien van de voornaamste basreliefs" wordt aangevoerd, dat „de in der tijd door den heer Wilsen gemaakte teekeningen het eigenaardig karakter der figuren niet zoo voldoende teruggeven, of liever hebben *kunnen* teruggeven, als dit met zorgvuldig vervaardigde lichtbeelden het geval *moet* zijn." De heer Leemans integendeel beweert dat, welke verdiensten goed vervaardigde lichtbeelden ook mogen hebben, juist bij een oud monument als de Bôrô-Boedoer goede teekeningen het gebouw en zijne bijzonderheden beter zullen teruggeven. Wij voegen er bij dat, aangezien door bevoegde beoordeelaren nog niet uitgemaakt was dat Wilsen's teekeningen geen juiste voorstelling van den Bôrô-Boedoer-bouw geven, het weinig houding had het gouvernement, dat de uitgave dier teekeningen bekostigde, nog alvorens deze het licht zagen en op den grond dat zij niet aan alle vereischten zouden beantwoorden, te doen besluiten tot het in het licht geven eener photografische reproductie van hetzelfde monument de hand te doen leenen.

Ten slotte van het bovenvermeld schrijven aan den heer Wilsen zegt 's Genootschaps directie (Notulen, blz. 136): „In plaats dan ook dat zijn (van Kinsbergen's) arbeid den uwen afbreuk zal doen, leidt het schier geen twijfel dat de vruchten van beider arbeid tot onderlinge aanvulling en opluistering strekken zullen, en wetenschap en kunst hierdoor zeer zullen worden gebaat." Mogelijk — wij willen het laatste zelfs gaarne aannemen — maar ware het toch niet wenschelijk geweest het oordeel van deskundigen over Wilsen's nog niet publiek gemaakten arbeid af te wachten alvorens te besluiten dat de arbeid van een ander daar naast zou worden gesteld? te trachten het gevoelen van deskundigen te vernemen of de vruchten van des eersten kostbaren arbeid inderdaad van dien aard waren dat het noodig was dien terstond door den arbeid van een anderen „aan te vullen en op te luisteren"? Besefte het Genootschap niet dat in dat besluit tot aanvulling en opluistering althans indirect de beschuldiging lag opgesloten dat die eerste arbeid aanvulling noodig had, dus onvolledig was, en dat het geen houding had daartoe te besluiten alvorens de eerste arbeid volledig publiek gemaakt en het onvolkomene daarvan daghelder gebleken was?

Wij vertrouwen al genoeg gezegd te hebben tot staving onzer meening dat, zachtkens uitgedrukt, in Indië in de Bôrô-Boedoer-zaak wel wat overijld is gehandeld, en dat het niet kwaad zou zijn dat „Plein" en „Binnenhof" eens een woordje meêspraken.

De geachte directie van het Bataviaasch Genootschap houde ons ook de opmerking ten goede dat de wijze waarop deze zaak behandeld is

bij ons den wensch heeft doen ontstaan dat, ware deskundig en geschikt personeel in Indië aanwezig, naast haar eene commissie van adviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst wierd in het leven geroepen, als welke Nederland nu sedert een jaar bezit en wier beide eerste, in 1874 in de Staatscourant opgenomen rapporten bewijzen met welken ijver zij hare taak opvatte.

Dat zoo iets voor Indië niet onnoodig zou zijn, zou ook kunnen worden opgemaakt uit het door den heer Leemans in de laatste plaats besproken punt.

Boven zagen wij reeds dat de taak van den heer Kinsbergen ten opzichte van den Bôrô-Boedoer ook werd uitgebreid „tot het nemen van maatregelen om het belangrijk bouwwerk voor verdere vernietiging en verminking te bewaren", en dat gelijke taak hem ten opzichte der tempelruinen van Brambanan werd opgedragen. Wij wezen op het veelomvattende, veel kennis vereischende, moeielijke en delicate van die taak en drukten de hoop uit dat door de uitkomst mocht blijken dat die taak bij den photograaf van Kinsbergen in goede handen was. Of dit laatste inderdaad het geval was, zal eerst later (moge het niet te laat zijn!) kunnen blijken. Maar zeker gaat hij daarbij met verbazenden spoed te werk (een spoed ongetwijfeld alleszins te prijzen — mits hij geen overijling zij en daarbij doelmatig, met verstand en zaakkennis worde te werk gegaan). Uit het vermelde schrijven van de Directie van het Bat. Genootschap (waarvan men het betrekkelijk gedeelte in zijn geheel leze op blz. 110 van Dl. XI van 's Genootschaps Notulen), haalt de heer Leemans eene zinsnede aan uit een bericht van een lid van het Genootschap, die Bôrô-Boedoer kort te voren had bezocht en die meldde: „Dat dit meesterwerk een nieuw leven is ingetreden; dat duizenden steenen zijn opgeruimd en de helft der galerijen ruim vier voeten is uitgegraven, ten gevolge waarvan een aantal basreliefs, die tot nu toe onbekend waren (*), te voorschijn zijn gekomen, bijna als waren zij pas vervaardigd, en eindelijk dat ten gevolge van een en ander reeds een goed deel van het gebouw in zijn oorspronkelijken toestand is teruggebracht." Niet ten onrechte, schijnt het, zegt de heer Leemans, dat men zich van die pogingen tot beveiliging van Bôrô-Boedoer geen te levendige verwachtingen moet scheppen. „Van een terugbrengen van het gebouw in zijn oorspronkelijken toestand, zegt hij verder, kan ik mij geene voorstelling maken, en met eenigen ernst moet ik waarschuwen tegen het in enkele dagbladen in de laatste dagen overgenomen bericht,

(*) Niet waarschijnlijk. Wij zagen boven dat Wilsen wel degelijk uitgravingen bewerkstelligde, maar voorzichtigheidshalve en na de blootgelegde basreliefs afgeteekend te hebben, deze weder met puin bedekte, waar dit tot steun van het oude gebouw noodig scheen.

dat men met de herstelling van Bôrô-Boedoer reeds vrij wat gevorderd was. Van reiniging kan sprake zijn; aan herstelling kan niet gedacht worden, tenzij naar nauwkeurige opneming en een goed omschreven ontwerp, door bevoegde bouwkunstenaars opgemaakt, die zich door opzettelijke studie en voldoende ondervinding met de eischen en regelen van de Oud-Indische bouwkunst bekend hebben gemaakt."

Is de heer van Kinsbergen zulk een bouwkunstenaar? Heeft het Bat. Genootschap zich overtuigd dat hij, behalve kennis van de photographie en groote, meermalen gebleken liefde voor Java's oudheden, ook voldoende archaeologische en architectonische kennis bezit om aan hem met vertrouwen het herstellen van bouwwerken als Bôrô-Boedoer en de tempelruinen van Brambanan te kunnen toevertrouwen? Is het in elk geval niet wat gewaagd die gewichtige taak aan één enkel man op te dragen, die, hoe uitstekend photograaf hij ook moge zijn, hoe groote liefde hij ook aan Java's oudheden moge toedragen, toch, voor zoover wij weten, nog geen bewijzen heeft gegeven de speciale wetenschappelijke kennis te bezitten, noodig in hem die de veelomvattende taak op zich zou nemen om te trachten de aloude bouwwerken van Java in hun oorspronkelijken toestand terug te brengen?

Men bedenke ook dat Wilsen, die drie à vier jaren achtereen te Bôrô-Boedoer doorbracht, die zeker, blijkens zijne teekeningen zoowel als blijkens zijne geschriften, eene bekendheid met dat bouwwerk in alle zijne deelen heeft verkregen als geen ander van het thans levend geslacht, het nu eene kwart eeuw geleden noodig achtte het puin, waar hij het wegruimde ten behoeve der door hem te vervaardigen teekeningen, weder ter plaatse terug te doen brengen, omdat het diende tot steun van hetgeen van het monument overig was, — en dat nu, zooveel later, nu de tand des tijds weder meer aan die ruines heeft geknaagd, iemand, die er nauwelijks zooveel maanden doorbracht als Wilsen er jaren toefde, die galerijen diep uitgroef, de muren van de beschermende puinlagen ontdeed en zegt het gebouw voor een goed deel in zijn oorspronkelijken vorm teruggebracht te hebben. Moge niet spoedig blijken dat Bôrô Boedoer ten gevolge van de herstellings-maatregelen van den heer van Kinsbergen zich, ja, gedurende korten tijd in schooner glans heeft vertoond dan sedert vele eeuwen het geval was, maar om ook, juist tengevolge van die maatregelen, voor goed en onherstelbaar een totale ruïne te worden, terwijl het, gelaten in den toestand waarin het zich laatstelijk bevond, maar daarbij met zorg bewaard en in stand gehouden, nog eeuwen lang ter herinnering had kunnen strekken van hetgeen de Javaansche bouwkunstenaars eenmaal tot stand wisten te brengen.

In elk geval schijnt het gewaagd aan iemand als den heer van Kinsbergen, die, welke ook zijne verdiensten mogen zijn, toch geen archaeoloog

en bouwkunstenaar van beroep is, alléén het beleid van en het toezicht op het restaureeren van Bôrô-Boedoer en soortgelijke monumenten, toe te vertrouwen.

Dat dit geschied is, dat hem daarbij geene bepaalde deskundigen zijn ter zijde gesteld, is voor ons eene drangreden te meer voor ons beweren dat, althans naar onze bescheiden meening, deze geheele zaak niet met de vereischte zorg in Indie is behandeld. Dat men dit in Indie zelf meer en meer begint te gevoelen, zonder het, begrijpelijkerwijze, nog ronduit te willen bekennen, maken wij op uit den inhoud van het laatste stuk, dat wij in de voor ons liggende Notulen van het Bataviaasch Genootschap over de Bôrô-Boedoer-zaak aantreffen (Dl. XI, blz. 162), en dat den heer Leemans nog onbekend was toen hij in Februarij 1874 zijne „Opmerkingen" schreef. (*)

Wij bedoelen eene aan het Genootschap om cons. en advies medegedeelde missive van den Minister van Kolonien van 9 Augustus 1873 en het naar aanleiding daarvan door het Genootschap aan den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid in Indië gericht schrijven.

De Minister zond den Gouverneur-Generaal twee exemplaren toe van het Bôrô-Boedoer-plaatwerk met de daarbij behoorende, juist van de pers gekomen (†) beschrijving, met verzoek het Bat. Genootschap in de gelegenheid te stellen daarmede kennis te maken. De Minister — doende hetgeen wij boven zeiden, te hopen dat dezerzijds zou worden gedaan — voegde er bij:

„Misschien zal Uwe Excellentie in de ontvangst van dit plaatwerk „ook aanleiding vinden om nader te doen onderzoeken of de uitvoering „van het voornemen, om de verschillende deelen van den Bôrô-Boedoer-„tempel (§) door den heer van Kinsbergen te doen photograferen, wen-„schelijk geacht moet blijven. De Directeur van 's Rijks-Museum van „Oudheden te Leiden heeft daaromtrent ernstigen twijfel geopperd, en „is over de zaak in correspondentie getreden met het Bataviaasch „Genootschap." (**)

Zeker is het niet mogelijk in zachter termen den wensch te uiten,

---

(*) No. 2 dier Notulen werd hier te lande eerst in Mei, No. 3 en 4 in Junij 1874 aan de leden van het Bat. Genootschap toegezonden.

(†) Maar hier te lande eerst in Dec. 1873 verspreide werk, omdat eerst de lijst moest worden opgemaakt van de personen en instellingen, aan wie present-exemplaren zouden worden aangeboden.

(§) De Minister was dus ook de meening toegedaan, hierboven door ons geuit — trouwens de duidelijke woorden der stukken van 1872 laten geen andere opvatting toe — dat wel degelijk de bedoeling was den Bôrô-Boedoer in zijn geheel, met al zijne vele honderden basreliefs photographisch terug te geven.

(**) Zie boven.

dat de zaak nader worde onderzocht. En wat antwoordt het Bat Genootschap ten aanzien van dit punt? Dat antwoord is veel te uitvoerig om hier te kunnen worden overgenomen. Wij wijzen slechts op enkele punten. Het Genootschap acht het onnoodig nader de redenen uiteen te zetten, die aanleiding hebben gegeven „tot ons voorstel aan de Regeering om den heer van Kinsbergen te belasten met het photographisch reproduceeren van de voornaamste onderdeelen van den Bôrô-Boedoer." (*) Het zegt voor de aan van Kinsbergen opgedragen taak geijverd te hebben op grond van de overtuiging dat photographische reproductien van Bôrô-Boedoer's merkwaardigste en best geconserveerde basreliefs (†) het karakter der beelden beter moet teruggeven dan uit de vrije hand vervaardigde omtrekken, en dat een volkomen juiste voorstelling van het beroemde bouwwerk alleen mogelijk kan worden door naast Wilsen's plaatwerk getrouwe photographien te kunnen raadplegen. (§) „Wel verre nu, zoo vervolgt het Genootschap, dat deze onze overtuiging door de kennisneming van het plaatwerk en den daarbij behoorenden tekst aan het wankelen zou zijn gebracht, zijn wij er zoodanig in versterkt, dat, wanneer het denkbeeld om van enkele onderdeelen van de Bôrô-Boedoer photographien te doen nemen niet reeds vroeger bij ons opgekomen ware, de bezichtiging en de lezing der thans ontvangen bescheiden er ons noodwendig toe zouden hebben moeten leiden om in het belang der wetenschap een beroep op de hulp der photographie ten dringendste aan te bevelen."

Tot staving van dat gezegde beroept het Genootschap zich dan op hetgeen de heer Leemans zelf (zie boven) aanvoert over het min nauwkeurige van vele van Schönberg—Mulders teekeningen, en vervolgt dan aldus: „Wij zouden dus met volle overtuiging blijven adviseeren voor de bij Gouv. besluit van 13 Augustus 1872, nr 20, omschreven zending van den heer van Kinsbergen, bijaldien die zending op dit

---

(*) Mis. Het voorstel luidde — zie boven — „tot het doen vervaardigen en leveren van photographiën..... naar basreliefs van den Bôrô-Boedoer", en werd toegelicht door er op te wijzen dat de nauwkeurigheid *der* teekeningen zooveel te wenschen overliet, dat eene photographische reproductie *der* basreliefs (dus van alle) vooral niet overbodig was.

(†) Zie de bovenstaande noot.

(§) Evenals Dr. Leemans, geven wij gaarne toe, dat goede photographien, zooals wij ze van Kinsbergen mogen verwachten, daartoe veel kunnen bijdragen. Wij veroorloven ons evenwel te blijven betwijfelen of het, in de omstandigheden waarin de zaak verkeerde, op den weg lag van het Bat. Gen om van regeeringswege tot het vervaardigen van die photographien te doen overgaan en wel op den vooropgezetten, doch niet bewezen grond, dat de door het gouvernement ter perse gelegde teekeningen van dat bouwwerk zooveel te wenschen zouden overlaten, dat eene photographische reproductie daarvan noodig was.

oogenblik nog moest worden aangevangen. Maar die zending is middelerwijze zoo goed als volbracht (!?) en wij wachten nu slechts op de mededeeling harer resultaten om daarvan onzerzijds ook aan den heer Dr. Leemans kennis te geven, ons vleiende, dat wanneer ZEd. Zeer Gel. van die resultaten zal hebben kunnen kennis nemen, hij ons dankbaar zal zijn voor het initiatief dat ons Genootschap in deze aangelegenheid genomen heeft."

Gaarne gelooven wij dat de heer Leemans met genoegen voor 's Rijks Museum van Oudheden eenige „photographische reproductien van Bôrô Boedoer's merkwaardigste en best geconserveerde basreliefs" zal ontvangen, omdat zij zullen kunnen strekken tot toelichting van het onder zijn toezicht uitgegeven plaatwerk. Maar wij betwijfelen toch of hij de dankbaarheid zal gevoelen, waarvan in de aangehaalde, curieus merkwaardige zinsnede van 's Genootschaps schrijven sprake is. Uit zijne „Opmerkingen" althans maken wij op dat dat gevoel van dankbaarheid zeer gemengd zal zijn. De redenen daarvoor behoeven hier niet nader opgegeven. Zij blijken genoeg uit het bovenstaande.

Maar even zij nog de aandacht gevestigd op de merkwaardige verklaring van het Bat. Genootschap, in Dec. 1873 afgelegd, dat Kinsbergen's missie destijds reeds „zoo goed als volbracht was." Hoe! de man die in de tweede helft van 1872 de opdracht ontving, eene opdracht wier goede volvoering men zou meenen dat vele jaren lang gezetten arbeid zou vorderen, om de vele honderden Bôrô Boedoer basreliefs te photographeeren en er gipsafgietsels van te maken, en daarbij tevens (geen kleinigheid voorwaar!) om de ruïnen van Bôrô-Boedoer in Kadoe EN tevens die van Brambanan in Djokjokarta te restaureeren; de man, die eerst vele maanden dáárna aan dien arbeid kon beginnen, omdat de regenmoesson hem in den weg stond; die man is reeds in Dec. 1873, dus na wellicht zes maanden arbeids, met die taak bijna gereed. Let daarbij op de omstandigheid dat, terwijl in 1872 sprake was van het photographeeren van Bôrô-Boedoer-basreliefs omdat de teekeningen veel, zeer veel te wenschen overlieten (waarbij er wel gedacht moest worden aan het photographeeren van alle basreliefs, die daarvoor vatbaar zouden zijn), in Dec. 1873 slechts sprake is van het „photographisch reproduceeren van B.-B.'s merkwaardigste en best geconserveerde basreliefs," en van het maken van „photographiën van enkele onderdeelen van den Bôrô-Boedoer". Blijkt uit een en ander niet zonneklaar dat het Genootschap zich in 1872 overijld heeft toen het de bekende, zooveel omvattende machtiging voor den heer van Kinsbergen aanvroeg, en dat het, gelukkig, tot dat besef gekomen, zonder het evenwel nog openlijk te willen bekennen, er sedert naar streefde aan de verkregen machtiging eene zoo beperkt mogelijke uitvoering te geven?

Den loop der zaak kunnen wij ons zeer goed verklaren. Het Genoot-

schap is kennelijk gezwicht voor den aandrang van den heer van Kinsbergen, die, wij willen dit gaarne aannemen, niet nauwkeurig bekend met het hier te lande ter perse liggend Bôrô-Boedoer-werk, noch met de geschiedenis daarvan, er prijs op stelde, na den lof hem toegezwaaid over de door hem vervaardigde photogrammen van onderscheidene van Java's oudheden, zijn naam ook te verbinden aan het photographeeren van Java's beroemdste oudheid, den prachtigen Bôrô Boedoer. De directie van het Bat. Genootschap ondersteunde dat denkbeeld bij de Indische regeering, blijkbaar zonder, en dit achten wij hare hoofdfout, genoegzaam bedacht te zijn op hetgeen in de laatste 20 of 25 jaren ten opzichte van het wedergeven der Bôrô-Boedoer-basreliefs was voorgevallen, zonder uit haar archief na te gaan wat onder den Gouverneur-Generaal Rochussen ten aanzien van het daguerreotypeeren dier basreliefs was gebleken. De Indische regeering maakte zich aan dezelfde fout schuldig door, zonder de zaak behoorlijk te onderzoeken en de retroacta te raadplegen, te spoedig in het voorstel van het Bat. Genootschap te bewilligen. Door den heer Leemans en later door den Minister van Koloniën wakker geschud, deed het Bat. Genootschap, wij zagen het, de taak van den heer van Kinsbergen aanmerkelijk inkrimpen. Het photographeeren van *de* Bôrô-Boedoer-basreliefs werd nu trapsgewijze ingekrompen tot het „photographisch reproduceeren van Bôrô Boedoer's merkwaardigste en best geconserveerde basreliefs." Evenzoo schijnt het in 1872 bedoelde veelomvattende *herstellen* van Bôrô Boedoer en Brambanan thans ingekrompen tot het nemen van eenige maatregelen voor het verder *bewaren* dier monumenten; — met uitzondering evenwel van het uitgraven der B. B.-galerijen, een maatregel waarvan de doelmatigheid nog nader zal moeten blijken.

Aldus beperkt, zal de missie-Kinsbergen zeker bij niemand verzet vinden. Men zal het integendeel toejuichen dat, naast Wilsen's en Leemans' arbeid en tot nadere toelichting daarvan, photogrammen van eenige der merkwaardigste en best bewaarde Bôrô Boedoer-basreliefs zullen kunnen worden ingezien. Men zal het goedkeuren dat aan iemand, die zoo herhaalde blijken gaf van warme belangstelling in Java's oudheden als de heer van Kinsbergen, de zorg is opgedragen tot het beramen of verrichten van het noodige tot het voor verdere vernieling bewaren van enkele der meest belangrijke van die aloude gedenkteekenen van Java's bloei in het voor-mohamedaansch tijdvak.

Maar — de regeeringsbesluiten van 1872 bestaan nog, waarbij aan den heer van Kinsbergen eene zoo oneindig ruimer taak werd opgedragen, dan nu, ten gevolge van waarschuwing van hier, aanvankelijk blijkt te zijn uitgevoerd. Het Bat. Genootschap en de heer van Kinsbergen schijnen dus nog bevoegd, mochten zij daartoe geneigd zijn, die taak op te vatten in den zin als kennelijk in 1872 in de bedoeling

lag. Tegen die opdracht waagden wij het hierboven bedenkingen in het midden te brengen; bedenkingen die, naar onze bescheiden meening, van kracht blijven zoolang de veelomvattende opdracht van 1872 niet is ingetrokken.

Het is ons onbekend of na het bovenbedoel dschrijven van de directie van het Bat. Genootschap, waartoe in de vergadering van 22 Dec. 1873 besloten is, hetzij door de Indische, hetzij door de Nederlandsche regeering eenige beslissing ter zake is genomen. En daarom meenen wij op de intrekking, althans aanmerkelijke inkrimping der opdracht van Augustus 1872 aan den heer van Kinsbergen te mogen aandringen, en op het hier gegeven verhaal van den loop dier zaak te mogen wijzen als bewijs dat zulke, toch inderdaad in velerlei opzicht en om der gevolgen wil belangrijke, zaken soms niet met de vereischte zorg worden behandeld.

II.

Bij de wordingsgeschiedenis van het prachtwerk Bôrô-Boedoer en bij hetgeen daarmede verder in verband staat, meenden wij vrij lang te mogen stilstaan, omdat het daarbij ond. and. ook eene niet onbelangrijke economische quaestie geldt en de vraag, of de handelingen inzonderheid van het Bataviaasch Genootschap in de laatste jaren daaromtrent in alle opzichten kunnen worden goedgekeurd, uit tweeërlei oogpunt in dit tijdschrift bespreking schijnt te verdienen. In de eerste plaats omdat het daarbij de beschikking over een betrekkelijk niet onbelangrijk deel van 's lands geldmiddelen geldt. In de tweede plaats omdat zich daarbij de vraag voordoet, of het Bat. Genootschap in het waarachtig belang der zaak handelde door den photograaf van Kinsbergen met het restaureeren van Bôrô-Boedoer en Brambanan te belasten. Men bedenke dat Java nog tal van voor zijne vroegere geschiedenis hoogst gewichtige overblijfselen van oude gebouwen bezit en dat het goed bewaren en zooveel mogelijk restaureeren daarvan eene even moeielijke als veelzijdige kennis eischende zaak is, welke evenzeer de aandacht der regeering als die der mannen van wetenschap en kunst verdient.

Maar juist omdat die wordingsgeschiedenis ons zoo lang bezig hield, zullen wij, ook gedachtig aan den aard van het tijdschrift voor hetwelk dit stuk is bestemd, aan Bôrô-Boedoer zelf en aan de afbeelding en beschrijving er van nauwlijks zoovele regelen wijden als bladzijden aan de wordingsgeschiedenis van het daarover van regeeringswege uitgegeven werk werden gewijd.

Het Bôrô Boedoer-monument, want tot een eigenlijken tempel schijnt het niet bestemd te zijn geweest, bestond en bestaat voor zooveel het overig

is nog uit een op een heuvel gelegen terrasvormig gebouw. Oorspronkelijk waren er twaalf terrassen of omgangen, de benedenste vierkant, de bovenste rond, door aan beide wanden met basreliefs bedekte muren van elkaâr gescheiden. De muren der bovenste terrassen waren gedekt door koepels of klokvormige torentjes, die Boeddhabeeldjes bevatten, terwijl zich op den top van den heuvel, in het middenpunt van het monument, een groote dagob of klokgebouw, het heilige der heiligen, bevond, dat mede een Boeddhabeeld en mogelijk, als de Indische Stoepa's, een Boeddha-relikie bevatte. Al die muren, de poorten en trappen die van het eene terras of den eenen omgang tot den volgenden voerden, de klokken of dagobs en nissen waren allen rijk versierd. Het geheel, in zandsteen uitgevoerd, was kennelijk het werk van uitstekende bouwkunstenaars, steen- en beeldhouwers. Vooral de vele honderden basreliefs, de een natuurlijk meer dan de ander, waren uitstekend bewerkt en wekken nog de bewondering van den bezoeker op. Wat van het gebouw en van deze basreliefs overig is, is gelukkig nog zeer voldoende om een denkbeeld te geven van wat Bôrô-Boedoer was, toen het, vóór de prediking van den Islam op Java, het gevierde heiligdom der Boeddhisten was.

Het zijn vooral de basreliefs, waarvan zoovelen de meesterhand verraden, die het meest de aandacht van den bezoeker trekken, gelijk zij het ook in 1861 de onze deden. Wat beteekenen de voorstellingen op al die honderden, zoo rijk met figuren voorziene steenplaten? Het is de groote verdienste van Wilsen de eerste geweest te zijn die, na eene nauwkeurige studie van het monument in zijn geheel, aan het licht gebracht te hebben dat althans ver het grootste deel dier basreliefs de in steen uitgehouwen levensgeschiedenis van den Boeddha, en tevens de toelichting van den Boeddhadienst, alsmede de Boeddhavereering in het algemeen en mogelijk ook den Brahmaanschen voortijd vóór de komst van den Boeddha uitdrukt. Met andere woorden, zijne groote verdienste bestaat in de verklaring der basreliefs, inzonderheid van die op den tweeden omgang tegen den achterwand in de bovenste reeks aangebracht, als voorstellingen uit de geschiedenis van des Boeddha's leven. (*) Wat wij o. a. aan het hoekje van den haard in Barthelemy Saint-Hilaire's „Le Bouddha et sa religion" lezen, vindt de bezoeker van Bôrô-Boedoer en de bezichtiger van het thans uitgegeven plaatwerk in die basreliefs of in de afteekening daarvan uitgedrukt.

In Leemans' boek vinden wij, in de beide eerste afdeelingen, een hoogst nauwkeurige, uitgewerkte beschrijving van het monument in zijn

(*) Zie uitvoeriger daarover in Dr. Leeman's boek, blz. 206, 305, 344 enz. Zie vooral blz. 444 over de beteekenis van Bôrô-Boedoer in zijn geheel. Blz. 642, over het kiesche in de voorstellingen op de basreliefs.

geheel en van alle architectonische bijzonderheden en een toelichting of beschrijving van elke der in het plaatwerk afgebeelde basreliefs. In de drie overige afdeelingen, het werd reeds gezegd, wordt gesproken over den aard en de bestemming van Bôrô-Boedoer, ook in vergelijking met andere heilige gebouwen op het vaste land van Azie en op Java, over tijd en omstandigheden van de stichting en het verval van Bôrô-Boedoer, in verband met de oude geschiedenis van Java, en over de kunstwaarde van het gedenkteeken, terwijl ten slotte in eene vergelijking getreden wordt van de beschaving, zeden en gewoonten tijdens den bouw, met die van den tegenwoordigen tijd op Java. Dat alles is wel wat veel van meer bepaald archaeologischen, architectonischen en historischen aard om in dit tijdschrift in bijzonderheden te worden besproken. Wij durven daarvoor dan ook geen ruimte vragen. Slechts dit. Wij hopen, zonder het daarom bepaald te durven verwachten, dat het boek vele lezers zal vinden. Niet alleen toch dat men daardoor in alle bijzonderheden bekend zal worden met het prachtigste, uitstekendst bewaarde Boeddhamonument op Java en met den alouden Boeddhadienst op dat eiland, maar men zal zich tevens gewezen zien op tal van soortgelijke monumenten elders en op tal van historische bijzonderheden, terwijl men in de laatste afdeeling eene boeiende vergelijking tusschen de beschaving, zeden en gewoonten van de aloude en de tegenwoordige Javanen zal aantreffen. De aandachtige lezer zal ook bespeuren dat de heer Leemans, met zijne bekende nauwgezetheid en gemoedelijkheid, er met de uiterste zorg naar heeft gestreefd om goed te doen uitkomen welke gewichtige bouwstoffen door Wilsen, Brumund en anderen voor het thans voltooide werk zijn aangebracht, maar tevens hoeveel hij er van het zijne bij heeft moeten voegen (*) om het degelijk geheel te leveren, dat nu voor ons ligt.

Zien wij wel, dan zal Leemans' naam als wetenschappelijk man en degelijk oudheidkenner (†), welken wij meenen dat tot nu toe voornamelijk berustte op zijn groot werk over de egyptische oudheden en papyrussen in het Leidsch Museum van Oudheden, voortaan in niet min-

(*) Zie, om slechts één enkel voorbeeld aan te halen, zijne noot op blz. 490, over de meerder of minder geloofwaardigheid der Javaansche Babads of oude geschiedverhalen. Overigens heeft hij, wat hij in tal van stukken en werken vond, tot één goed geheel verwerkt en er zijn eigen opmerkingen aan toegevoegd.

(†) Niet slechts omdat het zijn ouden vriend gold, maar ook als Nederlander deed het schrijver dezes goed, toen hij den vorigen zomer met Leemans het Archaeologisch Congres te Stockholm bijwoonde en met hem de zoo belangrijke musea aldaar, te Christiania en te Kopenhagen bezocht, te vernemen hoe hoog onze landgenoot bij buitenlandsche vakgenooten en andere wetenschappelijke mannen staat aangeschreven. Hij schijnt tot onze weinige geleerden te behooren, wier naam in het buitenland bekend is geworden.

dere mate berusten op de uitvoerige monographie, door hem aan Bôrô-Boedoer gewijd. De daarin voorkomende geschiedenis van de ontdekking der bouwvallen van den Bôrô-Boedoer in het begin dezer eeuw en van hunne lotgevallen, tot op den tegenwoordigen tijd; de bouwkunstige beschrijving naar aanleiding ook van aan anderen onbekend gebleven, maar voor Leemans toegankelijke bescheiden; de geschiedenis der ontwikkeling van de bouwvormen op Java, in verband met die ontwikkeling op het vaste land van Azie, van den tumulus of stopa tot aan den prachtigen tempel- of liever gedenkteeken-bouw, zooals Java ons die gebouwen bewaard heeft; de verschillende opvattingen en verklaring van de kenschetsende houdingen der Boeddha-beelden in de nissen en onder de doorzichtige dagofs op de cirkelterrassen: ziedaar, zoo wij het werk met eenige aandacht lazen, het een en ander waarbij Leemans' deel van dien arbeid meer bepaald op den voorgrond treedt en dat, vergissen wij ons niet, niet het minst de opmerkzaamheid van oudheidkenners zal trekken. Vooral, gelooven wij, zal dit het geval zijn met de aanwijzing van de ontwikkeling uit den eenvoudigsten tot de meer samengestelde bouwvormen, zoo als Bôrô-Boedoer ons deze laatste te aanschouwen geeft, de overeenkomst van den ombouwden heuvel met andere Boeddhistische godsdienstige gebouwen op den gelijken grond, omdat daarin, vergissen wij ons niet, nieuwe gezichtspunten en denkbeelden worden uitgedrukt.

Gelukkig dan ook dat het werk tevens in het fransch verscheen, omdat het buitenland nu kan zien dat ons gouvernement, dat de uitgave van het plaatwerk en de beschijving bekostigde, voor dergelijke wetenschappelijke doeleinden gelden beschikbaar heeft, maar tevens dat wij wetenschappelijke mannen bezitten, die monumenten als de Bôrô-Boedoer weten te beschrijven en in hunne waarde en beteekenis te doen kennen.

J. K. W. Quarles van Ufford.

STATEN-GENERAAL.

De Staatsbegrooting voor 1875.

Ons vorig n°. gaf in de hoofdzaak, zoo uitvoerig als dat met onze beschikbare ruimte was overeen te brengen, de belangrijke rede terug waarin de heer Kappeyne in breede trekken de rigting aangaf welke alle hervormingsgezinden ten aanzien onzer Staatsinrigting hebben in het oog te houden.

Die breede schets was zeker een der voornaamste momenten bij de behandeling der Begrooting, en haar hoofd-thema, „geen oppositie tegen „de tegenwoordige regeering, maar ook geen toegevendheid op eenig „stuk van liberale *beginselen*", was in de geheele behandeling der Begrooting terug te vinden. Immers, bijna al de Hoofdstukken werden met algemeene of nagenoeg algemeene stemmen aangenomen, en op bepaalde ontwerpen als: de *census-kwestie* en *Belastinghervorming*, wilde de Kamer blijkbaar aan de regeering de vrije hand laten om met voorstellen voor den dag te komen; drang van de zijde der Kamer was bijna nergens op te merken (behalve bij de spoorwegen, en gelukkig op nog een punt nl. „meer kosten voor onderwijs"); men begreep, dat het kabinet, slechts even voor de nieuwe zitting en de begrootings-indiening opgetreden, tijd van beraad moest hebben voor voorstellen van ingrijpenden aard.

Dat alles neemt niet weg, dat deze Begrooting op menig punt eene nalezing allezins waardig is. Wij vinden vele oude kennissen terug, maar dat is nog zoo kwaad niet, als men slechts ziet dat de kennismaking wat vordert.

Als gewoonlijk, doorloopen wij kortelijk de verschillende hoofdstukken, met aanteekening van hetgeen van economische gading is.

Traktementsverhooging der ambtenaren was een onderwerp dat tweemaal ter decisie werd voorgelegd. Eerstens bij Hoofdstuk II. Voor alle tractementen onder de f 4000 waren sommen van ongeveer 10 pCt. verhooging op de diverse Hoofdstukken uitgetrokken, nl. voor al de ambtenaren aan de Depart^n. v. Alg. Bestuur, en de beslissing omtrent die aanvrage deed zich voor bij het eerst uitgetrokken cijfer, van Hoofdstuk II. Ten andere

werd bij Hoofdstuk V dezelfde vraag van tractements-verhooging bij de Provinciale besturen door voorstellen van leden aan de orde gesteld.

Noodzakelijkheid tot algemeene tractements-verhooging was bij de vorige Staatsbegrooting in beginsel aangenomen, doch de regering wilde de belangrijke offers voor de geheele verwezenlijking noodig, niet op eenmaal aanvragen, doch beginnen met die welke het meest dringend behoefte hadden, en zoo waren dan reeds bij het leger de tractementen der meeste officieren, en bij het kadaster, de belastingen, de rijksveldwachters en den waterstaat, de tractementen der lagere categorien van ambtenaren verhoogd.

Thans waren, naar het oordeel der regering, de ambtenaren van de ministerien aan de beurt, nl. met uitsluiting vooralsnog der hoogste rangen boven de f 4000. Daarbij werd voor de totale vermeerdering een bedrag van 10 pCt. over al de betrokken tractementen aangenomen; welke verhouding echter niet strict voor elk tractement zou worden toegepast; immers, en naar onze meening zeer teregt, werd er op gewezen dat duurte van levensonderhoud proportioneel meer drukt op kleine dan op ruime inkomsten, en dat alzoo de verhooging percentsgewijze hooger moest zijn, naar gelang de tractementen kleiner waren.

Daarbij echter reserveerde de regeering zich om bij de regeling, ook op meerder of minder diensttijd, geschiktheid en ijver, onlangs gemaakte of niet gemaakte promotien te letten.

Deze laatste consideratie komt ons bij een algemeene tractementsverhooging als hier, minder aanneembaar voor. Is de mindere waarde van geld, en duurte van huisvesting enz. de reden, dan behooren ook o. i. al de wettig genoten wordende tractementen daarin te deelen; dat kleine tractementen daarbij eenig hooger percentage krijgen dan de groote, zal wel geen bedenking ontmoeten, doch dat alles wordt op losse schroeven gezet, wanneer geldelijke promotie naar gelang van diensttijd, geschiktheid enz. *daarmede* in verband worden gebragt. De bezwaren voor de uitvoering worden daardoor vergroot, terwijl men, door zich te houden aan de leidende gedachte: minder waarde van geld en duurder levensonderhoud, die grootendeels, zoo niet geheel, zoude ontwijken.

Een uitvoerige staat als Bijlage bij Hoofdstuk II geeft een overzigt van de som voor tractementen aan de ministeries, op de Staatsbegrooting uitgetrokken, sedert 1850. Daaruit blijkt dat de totaalsom in die 25 jaren ongeveer met 20 pCt. is toegenomen, nl. van f 731,500 in 1850, tot f 884,000 in 1874. Financien komt daarbij met het hoogste cijfer f 308,000, dan Binn. Zaken f 152,000, Kolonien f 119,000, Marine f 117,000, Justitie f 80,000, Oorlog f 70,000 en Buitenl. Zaken f 34,000.

De toeneming in dit gedeelte van de kosten der Departementen is echter niet doorgaande geweest Van 1850 uitgaande (f 731,000) vindt

men dadelijk vermindering met f 12,000 op 1851, 't geen over de volgende jaren tot begrooting 1854 aanhondt (f 700,000 laagste cijfer). Van toen is er weer doorgaande vermeerdering totdat men weder in de begrootingen van 1861, 1863, 1864, 1868, 1869, 1871 en 1872 verminderingen aantreft.

De tractements-verhoogingskwestie gaf tot uitvoerige bespreking aanleiding. De regering verdedigde zich tegen het verwijt, als wilde zij *individueele* aanspraken te veel bij de verhoogingen doen gelden; dat, zeide zij, is geenszins het geval, doch deze gelegenheid wil zij waarnemen om tevens een nieuw algemeene rangregeling in te voeren, door herziening der bekende Kon. Besluiten omtrent de *maximuma* en *mini* der verschillende rangen.

Bij de openbare beraadslaging ontmoetten de regeeringsplannen nog eenigen tegenstand, en de Hr. de Jong stelde een amendement voor bij de eerste daartoe betrekkelijke post, om de verhoogingsgelden te doen vervallen; niet uit tegenstand tegen de zaak zelve, doch wegens het z. i. eenzijdige en onsystematische van den maatregel welken hij volgens een vast plan voor de geheele ambtenaarswereld wilde geregeld zien. Na vrij langdurige discussie, waarin de ambtenaarswereld ook meer dan eene onregtvaardige beschuldiging moest ondergaan, en waarbij de Hr. Godefroi, verwijzende op het lang algemeen erkend zijn der behoefte, niet te onpas herinnerde aan Lafontaine's

Ami, tire-moi du danger,
Tu feras après ta harangue,

werd het amendement, zitt. 25 Nov., met groote meerderheid (47 tegen 14 st.) verworpen, en de algemeene tractementsverhooging dus weer door particeele herziening, een stap nader gebragt.

Hoofdstuk III. **Buitenlandsche Zaken.** In antwoord op gedane vragen in het V. Verslag, zeide de regering omtrent

Internationale Regtbanken in Egypte. Aan de voorstellen tot hervorming van het regtswezen en de instelling van nieuwe gemengde regtbanken in Egypte, op den voet van het „Règlement d'organisation judiciaire", vastgesteld in de Internationale Conferentie, in 1873 te Constantinopel gehouden, heeft de Regering, op het voorbeeld van andere Mogendheden, in de maand Mei jl., hare adhaesie geschonken. Het is bekend dat de Mogendheden aan de nieuwe regterlijke inrigting hare goedkeuring hebben verleend, onder voorwaarde om, na verloop van vijf jaren, tot den vorigen staat van zaken terug te keeren, indien de instelling der nieuwe regtbanken mogt blijken niet op voldoende wijze aan het doel te beantwoorden. Dit voorbehoud is met zoovele woorden opgenomen in de slotbepaling van genoemd reglement. De toetreding van alle Europesche Staten, ook van Frankrijk, is thans door de Egyptische Regering verkregen of aan haar verzekerd, en de installatie der Egypti-

sche regtbanken van eersten aanleg en van het hof van appèl te Alexandrie kan binnen kort worden te gemoet gezien. Aan de eervolle uitnoodiging om drie personen aan te wijzen, geschikt om tot regter bij de drie regtbanken te Alexandrie, Caïro en Zagazig te worden benoemd, is dezer dagen gevolg gegeven. De aandacht der Regering van Egypte is gevestigd geworden op drie leden der Nederlandsche magistratuur, die zich voor die zending beschikbaar hadden gesteld en na gehouden overleg tusschen de Departementen van Justitie en van Buitenlandsche Zaken bevonden zijn de vereischten daarvoor te vereenigen.

Suikerwetgeving. Eene opmerking in het Verslag kan niet worden toegegeven, dat Engeland door de afschaffing zijner suikerregten zich aan de conventie van 1864 zou onttrokken hebben, althans wanneer dit gezegde zóó is op te vatten, dat genoemd land aan zijne internationale verpligtingen in eenig opzigt zou hebben te kort gedaan.

Meergenoemde conventie verpligt geenszins de daarbij betrokken Mogendheden om eene belasting van de suiker te heffen: zij stelt alleen eenige regelen, welke bij die heffing, waar ze bestaat, moeten worden in acht genomen, ten einde zooveel mogelijk te beletten, dat de nijverheid van eene dier Mogendheden door uitvoerpremien, hooge invoerregten en dergelijke middelen ten nadeele van die der andere, beschermd worde. Dit doel is natuurlijk niet vollediger te bereiken dan door afschaffing der geheele belasting, en Engeland heeft nimmer beweerd, dat het ten gevolge dezer afschaffing niet meer aan de conventie van 1864 zou gebonden wezen. Wat Frankrijk betreft, aldaar moesten met 1o. Julij 1871 de invoerregten van ruwe suikers met de conventionele rendementen in overeenstemming gebragt zijn, en aan vertoogen, ook van de Nederlandsche Regering, omtrent dit punt heeft het niet ontbroken. Maar de verschillende omstandigheden hebben, volgens de bewering der Fransche Regering, haar tot dusver verhinderd aan de bestaande verpligting te voldoen, terwijl de voordeelen, die de Fransche raffinadeuren ten gevolge der tegenwoordige belastingwet nog genieten, vervallen zullen, wanneer overeenkomstig het besluit van de Nationale Vergadering de Fransche raffinaderijen met 1 Julij e. k. onder afdoende contrôle gesteld worden.

Wat hiervan zij, met betrekking tot de conventie van 1864, die eerst met 31 Julij e. k. eindigt, moet de Regering zich voor alsnog hare geheele vrijheid van handelen voorbehouden. De voorzigtigheid gebiedt den verderen loop dezer aangelegenheid af te wachten.

Surtaxe in de Vereenigde Staten. De pogingen aangewend om tot afschaffing te geraken der 10 pCt. verhoogde regten in Noord-Amerika geheven van producten afkomstig uit landen beoosten de Kaap, die ingevoerd worden uit landen bewesten de Kaap, hebben voor alsnog tot geen bevredigend resultaat geleid.

Internationale Arbitrage. De Regering is volkomen bereid om er toe mede te werken, dat de daarvoor vatbare *internationale geschillen* door middel van *arbitrage* worden beslecht; daarover kunnen geen twee meeningen zijn; niettemin vereenigt zich de Minister gaarne met het gevoelen van hen die oordeelen, dat initiatief in die aangelegenheid niet op den weg eener kleiner Mogendheid ligt.

Consulaire verslagen. In het verslag was aangedrongen op eene spoediger verschijning der consulaire verslagen, maar de regering doet opmerken dat de achterstallige taak juist in dit jaar is bijgewerkt.

De hier bedoelde verslagen zullen voor het eind van het jaar volledig zijn. Daardoor wordt de gelegenheid gegeven, hetgeen in jaren het geval niet geweest is, om in Januarij e. k. onmiddellijk met de uitgave der rapporten van onze consuls en raden en secretarissen van legatie over 1874 te beginnen, en het vooruitzigt bestaat, dat die uitgaaf dan in de eerste zeven of acht maanden van het jaar zal kunnen voltooid zijn.

Nederlandsch consulaatwezen. Onze lezers herinneren zich de belangrijke hervormingen, in den laatsten tijd op dit punt aangebragt, als: de regeling der consulaire regtsmagt, herziening der consulaatregten, en aanneming, in beginsel voor alsnog, van *consules missi*, bezoldigde consuls.

In ten uitvoerlegging van het 1e punt, regeling regtsmagt, zijn thans de herziene reglementen en voorschriften, vereenigd tot een *handboek voor de consulaire dienst*, reeds voor eenigen tijd aan alle Nederlandsche consulaire ambtenaren, zonder onderscheid, toegezonden en daarbij zijn tevens opgenomen de wetten, tot welker uitvoering die ambtenaren geroepen zijn mede te werken.

De kennisneming dezer „Algemeene Voorschriften voor de Nederlandsche Consuls", geeft tevens eenig antwoord op de vraag, welke maatregelen tot hervorming van ons consulaatwezen de Regering zich voorstelt te nemen. Die hervorming — het is te regt erkend — is zonder bezoldiging onmogelijk, en de min. verklaart zich dan ook een voorstander van het stelsel van bezoldiging, met mate en naar de omstandigheden toegepast. De vestiging van Nederlandsche *consules missi* behoort naar zijne overtuiging gepaard te gaan met de vorming van groote consulaire ressorten, naar welker vorming gestreefd moet worden en reeds stelselmatig gestreefd wordt. In zoodanige ressorten, zamengesteld naar den aard hunner productie of nijverheid of naar den omvang hunner betrekkingen met Nederland en zijne overzeesche bezittingen, zal slechts op den hoofdpost één bezoldigd consul missus gevorderd worden, om den noodigen waarborg te geven voor eene belangelooze en zaakkundige behartiging van de regten en belangen van handel en scheepvaart

Het getal van zoodanige hoofdposten zal uit den aard der zaak steeds beperkt zijn Deze toepassing van dat stelsel heeft geene te wijde strek-

king, en schijnt voldoende zekerheid aan te bieden, dat steeds met de eischen der schatkist zal kunnen worden te rade gegaan. Er zal bij die toepassing trapsgewijze, naar gelang van omstandigheden, moeten gehandeld worden, en kon dus al op de vraag: hoe ver de Regering in deze denkt te gaan, eene zekere som als maximum genoemd worden, dan zou er toch minstens een tiental en waarschijnlijk meer jaren moeten verloopen, aleer zoodanig eindeijfer zou worden bereikt.

Een tweede maatregel, niet minder noodig dan de bezoldiging voor de hervorming van ons consulaatwezen, is de opleiding van *élève-consuls*. Heeft het groote belang der handelskennis aanvankelijk doen bedacht zijn op de aanneming van het diploma eener handelsschool als eenig vereischte voor die betrekking, nadere overwegingen hebben aangetoond, dat daarmede een verkeerde weg zou worden ingeslagen. Niet alleen toch stemt het programma van zoodanige school slechts gedeeltelijk overeen met de eischen voor de consulaire carrière, maar, door haar diploma als alleen geldig aan te nemen, zou een onregt jegens andere instellingen, eene onbillijkheid ook jegens alle autodidacten begaan worden. Waar ook de toekomstige élève-consul moge geleerd hebben, de bes e weg om zich van zijne kundigheden te overtuigen schijnt te bestaan in de instelling van een algemeen toegankelijk examen, waarbij natuurlijk handelskennis op den voorgrond staat. Daarbij dient te worden opgemerkt, dat de jaren waarop de kweekelingen der handelsschool deze in den regel verlaten niet invallen met die, waarop zij eerst als élève-consuls zouden kunnen worden toegelaten, doch een tusschentijd overlaten, waarvan het gebruik aandacht verdient bij de eventuele admissie der candidaten De min. wenscht nader te overwegen het juiste programma van een admissie-examen; al dan niet bezit van certificaten van goede scholen bij de candidaten zal zeker als element van waardering bij de toepassing van het programma door de commissie van examen kunnen gelden.

De regering meent te mogen vertrouwen, dat het bij eene zoo uitnemend commerciele natie als de onze, niet aan de geschikte elementen voor de consulaire loopbaan ontbreken zal.

De publieke zittingen, waarin onderscheiden dezer punten nader besproken werden, verdienen voorts de aandacht, door de behandeling, onder Buitenl. Zaken, van eene motie der HH. van Eck en Bredius over de internationale arbitrage, luidende:

„De Kamer drukt den wensch uit dat de Regering, in hare betrekking tot het buitenland, zal trachten de arbitrage te doen worden het aangenomen en gebruikelijk middel om door het regt te doen beslissen alle internationale geschillen tusschen beschaafde volken over onderwerpen die voor scheidsregterlijke uitspraak vatbaar zijn;

„en dat zij, zoo lang dat doel niet is bereikt, zal trachten bij alle

geschikte gelegenheden bij het sluiten van tractaten te bedingen, dat de daarvoor vatbare geschillen, die tusschen Nederland en het land waarmede het tractaat wordt gesloten, mogten ontstaan, aan de beslissing van scheidsregters zullen worden opgedragen; — welk voorstel, na breedvoerige discussie, zitt. 27 Nov., met 35 tegen 30 stemmen werd aangenomen.

(*Voor* hebben gestemd de heeren: Bergsma, Harinxma thoe Slooten, Bredius, Rombach, Oldenhuis Gratama, Kuiper, Cremers, van Eck, Brouwer, Fabius, Schepel, Messchert van Vollenhoven, Gevers Deynoot, Hingst, Lenting, de Jong, Jonckbloet, Wybenga, de Roo van Alderwerelt, van Kerkwijk, Blussé, Dam, Idzerda, Tak van Poortvliet, de Ruiter Zylker, Godefroi, Mees, Stieltjes, Viruly Verbrugge, Moens, Fransen van de Putte, Smidt, van Houten, Sandberg en de Voorzitter.)

Hoofdstuk IV. **Justitie.** De min. is voor partiele herziening. — Bij de wijzigingen in de wetboeken hoopt hij zoo min mogelijk op goede codificatie inbreuk te maken. Het voorstel der Commissie voor de strafwetgeving kan spoedig verwacht worden; daarop zal de regering spoedig een ontwerp strafwetboek indienen.

Wetg. Overdragt onr. goederen en hypotheekstelsel. Sedert de Min. als mede-rapporteur over de begrooting van Justitie voor 1873 ook de noodzakelijkheid uitsprak, tot verbetering van de hierbedoelde wetgeving, is hij van gevoelen niet veranderd. Het ligt dan ook in zijne bedoeling die zaak ernstig ter harte te nemen.

Notariaat. Nadat in 1870 het rapport van bedoelde Staatscommissie is uitgebragt, is eene herziening van de wettelijke bepalingen op het notariaat niet verder voorbereid. De behoefte aan die herziening op meer dan een punt doet zich intusschen bij toeneming gevoelen, en daarom stelt de min. zich voor ook aan dit onderwerp zijne bijzondere aandacht te wijden.

Naar het oordeel van den minister moet de vraag betreffende de aanvulling van het getal notarissen binnen het gestelde maximum, even als de verhooging van dat maximum in verhouding tot de uitkomst van de laatste volkstelling, alleen beslist worden door en zich regelen naar de behoefte, die zich daaraan doet gevoelen. Een onderzoek naar die behoefte is ingesteld.

In hoever de klagt over de opdrijving der kosten van openbare verkoopingen door notarissen gegrond zij, is den minister niet gebleken. Hij zal gaarne zijne aandacht daarop vestigen, maar dat een zoogenaamd „vrij notariaat" een afdoend middel zou zijn tot wegneming van vernieuwde bezwaren kan niet worden toegegeven; eene instelling daarvan zou ook moeijelijk zijn overeen te brengen met het ambt van notaris, aan wien het verlijden van authenticke acten is opgedragen.

Wetg. Vennootschappen. Dat de bestaande wetgeving op de *vennootschappen* herziening behoeft, kan moeijelijk worden ontkend; maar evenmin dat dat een werk is van nog al omvang, die dus tijd vereischt, vooral wanneer men, wat wenschelijk schijnt, onder die herziening begrijpt de geheele materie der vennootschappen en zich niet alleen tot de naamlooze bepaalt. Ook de coöperatieve vereenigingen, die regtens tot de vennootschappen moeten worden gebragt, zullen bij die herziening hare regeling moeten vinden. Bij de behoefte intusschen, die zich meer en meer aan bedoelde vereenigingen doet gevoelen, en in verband daarmede aan regeling van den regtstoestand, waardoor haar bestaan kan worden verzekerd en zij zich kunnen ontwikkelen, is door den min. in overweging genomen, die regeling afzonderlijk tot stand te brengen, in afwachting dat de geheele derde titel van het Wetboek van Koophandel door een anderen zal kunnen worden vervangen.

Makelaardij. Omtrent de regeling der *makelaardij* is in de zitting van 1867/68 een wets-ontwerp ingediend, dat toen echter geen onderwerp van behandeling heeft uitgemaakt. De zaak, die werkelijk voorziening schijnt te behoeven, blijft de aandacht der Regering trekken. Binnen een niet ver verwijderd tijdstip hoopt zij dienaangaande de noodige voorstellen te doen.

Cellulair-stelsel. Het wets-ontwerp tot uitbreiding der cellulaire gevangenisstraf is ingetrokken, hoofdzakelijk omdat het in onmiddellijk verband stond met den aanbouw van nieuwe gevangenissen, en de minister geen nieuwen greep in dit gevangeniswezen wenschte te doen zonder de zaak in haar geheel te overzien en principieel nader te regelen.

Gemis aan cellen doet zich meermalen gevoelen en kan en behoort daarin niet altijd door groote cellulaire gevangenissen te worden voorzien, vooral wanneer het veroordeelingen voor korten tijd geldt. Daarom is men ook op het bijbouwen van cellen aan bestaande gevangenissen bedacht. Zoodanig bijbouwen van cellen is in uitvoering te Haarlem, te Middelburg en te Zwolle, terwijl te Utrecht de cellulaire gevangenis met 77 cellen zal worden vergroot. In hoever bijbouwen aan andere gevangenissen kan geschieden, zal nader worden onderzocht. Omtrent den bouw van eene cellulaire gevangenis te Amersfoort is nog niets beslist.

Het onderwerp van het notariaat meermalen door den heer Gratama in de Kamer gebragt, trok ditmaal (zittingen 27 Nov. en v.) in hoogere mate dan gewoonlijk de aandacht. Men lette 1o op de rede van den heer van Houten van 27 Nov. over de misbruiken bij de berekening der onkosten, op vele plaatsen bestaande. Het daarin voorkomende, al werd het in dagbladen bestreden, verdient allezins overweging; 2o op de rede van den heer Gratama, ten gunste van zijn geliefd thema, het *vrij notariaat*; 3o. op de verklaring des ministers, dat de wet op het notariaat dringend verbetering behoeft.

Het denkbeeld van den heer Gratama komt ons voor, gaandeweg eenige vorderingen te maken in de opinie, en teregt. Immers, de opvatting die men geeft aan de woorden *vrij notariaat*, als zoude het een geheel vrij beroep worden, is ten *eenemale onjuist*. De heer Gratama en anderen die zijne meening voorstaan, bedoelen daarmede niet anders dan opheffing van het *monopolie*, door vrijheid omtrent getal en plaats van vestiging, doch vergezeld met volkomen dezelfde, ja nog deugdelijker waarborgen van geschiktheid dan thans gegeven worden.

In het Voorloopig Verslag was op de klagten wegens hooge notariskosten, de opmerking gevoegd, dat vrije concurrentie aan die misbruiken wel een einde zou maken.

De minister en ook de Heer Wintgens in de publieke zitting antwoordden daarop, „dat dit niet goed kan, omdat het moeijelijk zou zijn overeen te brengen met het ambt van notaris, aan wien het verlijden van authentieke acten is opgedragen.

„Het zij mij vergund," zeide nu de heer Gratama, daartegen, „te doen opmerken dat de authenticiteit geheel gelijk blijft; de benoeming toch komt van den Koning; het eenige onderscheid is: 1o. dat het getal onbeperkt is en 2o. dat zij hunne standplaatsen kunnen vestigen en veranderen zoo als zij willen.

„Alles wat het examen en de moraliteit betreft, zou in stand blijven, en ik zou zelf wel wenschen dat het examen zwaarder werd en dat het bewijs van moraliteit niet over *zes* jaren maar langer werd uitgereikt.

„De Minister zal, dunkt mij, deze aanmerking en oplossing geheel moeten aannemen, want de groote waarborg, voortvloeijende uit de benoeming door den Koning, blijft geheel bestaan; het verschil is alleen dat de concurrentie vrij wordt en dat de notarissen zich kunnen vestigen en dat zij kunnen verhuizen waar zij willen.

„Ik kan eene menigte voorbeelden aanhalen van plaatsen, waar het vrije notariaat wettig bestaat. In de wet van Waadland staat: het notariaat is een vrij beroep. (Vergelijk *Weekblad Notarissen*, blz. 202, 9 November 1873).

„Volgens de wetten van Basel-Stadt, Neufchâtel, van Bern, is het notariaat een vrij beroep. Art. 26 van de wet van het kanton Waadt luidt: „Le nombre des notaires n'est pas limité."

„In Basel-Stad was het noodig die wet te vernieuwen en de raad van dat kanton zeide in zijne memorie van toelichting tot het nieuwe ontwerp, blz. 14, dat het bestaande stelsel van vrijheid heilzaam werkte. Ik zal nu geen andere voorbeelden aanhalen om niet te uitvoerig te worden."

De wetgeving op den kinder-arbeid. Zal gevolg gegeven worden aan het denkbeeld van den voorsteller dier wet, den heer van Houten, dat zij een grondslag geeft om op voort te bouwen, of, zoo vroeg de heer

Schimmelpenninck van der Oije, „ligt het in het plan der Regering eene uitgebreide toepassing van het beginsel dier wet voor te dragen? Ik vernam met *leedwezen* het peremptoire antwoord des Ministers: „Van uitbreidende toepassing van het beginsel kan geen sprake zijn, zoo lang over de werking dezer wet nog geen oordeel kan worden gevestigd." Peremptoirer kan het niet. Toch schrikt het mij niet af te wijzen op den nachtelijken arbeid van kinderen en den Minister als heelmeester in te roepen. Door de toepassing der wet van Houten zijn er natuurlijk vacante plaatsen van kinderen van 10 tot 12 jaren in de fabrieken gekomen, die nu vervuld worden door vrouwen en meisjes van allen leeftijd. Die nachtelijke arbeid behoort ten spoedigste te worden beperkt, niet alleen uit een hygienisch, maar ook uit een zedelijk oogpunt. Die arbeid werkt doodend op geest en op ligchaam. Ik vestig onder andere de aandacht op eene lucifersfabriek, waarop vroeger reeds mijn geachte buurman, de heer Verheijen, wees, doch aan wien even als aan mij toen werd toegevoegd, dat die quaestie niet paste in het kader van het wets-ontwerp van den heer van Houten. In die fabriek werken de kinderen in twee ploegen, die elkander des daags en des nachts afwisselen. En nu rigt ik tot den Minister het verzoek, om bij de verschillende gemeentebesturen te doen nagaan in hoeveel fabrieken dit plaats vindt, en hoeveel kinderen op de bedoelde wijze worden *geexploiteerd.*

„Wat toch moet het rampzalige gevolg zijn wanneer meisjes van 12—16 jaren des nachts in fabrieken arbeiden? Ik pas hier toe het woord in het Voorloopig Verslag omtrent het wets-ontwerp van den heer van Houten: „Wanneer de ouders hun pligt verzuimen, van hunne magt misbruik maken ten nadeele van het kind, dan is de wetgever bevoegd, ja verpligt tusschenbeide te treden."

„Zulke kinderen verdienen 50 cents per nacht, zeer aanlokkelijk voor armoedige ouders, dien ik er dan ook geen al te hard verwijt van maak, maar wel den fabrikanten die zulke kinderen in dienst nemen. Bij de behandeling over bedoeld wets-ontwerp wees, zoo ik mij niet bedrieg, ook dr. Idzerda op dien nachtelijken arbeid, en deze heeft welligt daartegen gestemd omdat, behalve meer gebrekkigs, ook die leemte er in was.

„Nu dring ik bij den Minister er op aan dat hij zijne Memorie van Antwoord niet toepasse, maar in dien kanker voorzie."

Ook de heer Godefroi kwam op de wet der kinder-arbeid terug.

„Ik keur het volkomen goed dat de uitvoering aan den Minister van Justitie is opgedragen. De wet draagt in de eerste plaats het karakter van eene politiewet. Maar wat die uitvoering betreft, zou het van het grootste belang zijn wanneer zoo naauwkeürig mogelijk werd nagegaan welken invloed de werking der wet heeft op het schoolbezoek. Ik heb met genoegen uit de dagbladen vernomen dat de verwijdering van kin-

deren uit fabrieken op verschillende plaatsen ten gevolge heeft gehad hunne plaatsing op de openbare scholen. Al is dit gevolg der wet nog betrekkelijk matig, het is toch een verschijnsel waarover wij ons verheugen mogen. Maar nu zou het van belang zijn dat de Minister naauwkeurig liet onderzoeken en constateren, welke de werking der wet in dit opzigt is in elke gemeente, waar zij toepassing heeft gevonden."

In een uitvoerige rede, zitt. 30 November uitgesproken, en waarin met groote getrouwheid al de in de discussie aangevoerde punten een voor een werden nagegaan, besprak de Min. van Justitie, de heer van Lijnden, ook o. a. de twee laatst aangenomen onderwerpen.

Hij is tegen vrij notariaat, en weersprak de heer Gratama op sommige punten. In Zwitserland, zeide de Minister, moet toch een borgstelling gesteld worden die tot 10,000 fr. kan bedragen. Volkomen juist, maar zoo als ook de heer Gratama bij zijn repliek aan den Min. en den heer Wintgens tegenwierp, dat neemt niets af van de voordeelen van vrije vestiging. Maakt de waarborgen voor degelijkheid, bekwaamheid en geschiktheid zoo scherp als ge wilt, en houdt daar goed de hand aan, doch laat dan, op die grondslagen, de vestiging vrij. Dat kan zeer goed met authenticiteit der handelingen zamen gaan. Ook in Zwitserland zijn de notarissen „officiers publics", in de wetgeving als zoodanig erkend.

Hoe dat zij, de Minister ontkent allerminst, dat wijziging van de wet op het notarisambt hoog noodig is, in meer dan een opzigt moet de wet worden herzien, ook het tarief der kosten (zeer door den heer van Rappard besproken). Ook het getal notarissen zal verhoogd worden, maar de Min. verschilt over het betrekkelijk K. B. De verhouding 1 notaris op 4000 zielen, is volgens den Min. een maximum, nl. er mogen *geen meer* notarissen zijn dan in die verhouding; dat is volgens den Min. de beteekenis, en niet een direct aangegeven verhouding (als b. v voor de leden der 2e Kamer, 1 op de 45000 z.) Binnen die grens als maximum, moet de behoefte beslissen, en nu zegt de Min. zal in sommige arrondissementen zekere verhooging noodig zijn.

Aangaande de wet op den Kinder-arbeid, zeide de Minister, teregt:

„Zóó peremtoir als de geachte spreker uit Deventer de verklaring des Ministers heeft opgevat, is zij niet. De Minister is zeer geneigd te overwegen, welke stappen op den eersten stap kunnen volgen, maar men moet niet uit het oog verliezen, van welke recente dagteekening de wet is en dat zij ingrijpt in vele volksbelangen en daarom moet hare werking zeer naauwkeurig worden nagegaan, alvorens te besluiten tot uitbreiding. De geachte sprekers uit Deventer en Tilburg hebben gewezen op den nachtelijken arbeid in fabrieken, maar daarin kan door Justitie voorzien worden en dus de handhaving der wet ook wel bij Justitie blijven, terwijl daarentegen het Departement van Binnenlandsche Zaken

het school het best kan opgeven, welken invloed de wet zal hebben op gaan. Maar dat aan de wet de hand gehouden wordt en dat ik niet gemeend heb genoeg te doen met haar uit te vaardigen, meen ik reeds gezegd te hebben. Ik kan er bij voegen, dat in het algemeen de uitvoering der wet tot hiertoe weinig moeijelijkheden heeft ondervonden. Sommige quaestien hebben zich voorgedaan, zoo als bij voorbeeld de vraag, of bij de bewerking van vlas, de kinderen beneden den leeftijd van 10 jaar, die in braakhokken werken, geacht moeten worden onder de werking dezer wet te vallen; die vraag heb ik toestemmend beantwoord. Zoo zijn er meer quaestien geweest. En nu herhaal ik: alvorens over te gaan tot uitbreiding der wet — waartoe ik genegen ben — behoort men hare werking nog meer van nabij na te gaan."

Hoofdst V. **Binnenlandsche Zaken.** Een hoog eindcijfer, nl. (incl. staatsspoorwegen) f 21,083,000, of f 2,182,000 meer dan ten vorigen jare. Hieronder is echter begrepen f 1,733,000 voor de nieuw bevolen aanleg van staatsspoorwegen (Arnhem—Nijmegen) en een derde van het subsidie aan de Oldenburgsche regering voor den spoorweg Nieuweschans—Ihrhoven. Voorts is een bedrag van f 240,000 bestemd voor noodige verbetering en voltooijing van waterstaatswerken; eindelijk is voor onderwijs, kunsten en wetenschappen f 138,000 meer geraamd dan op de vorige begrooting.

De memorie van toelichting der begrooting hield zich schier uitsluitend bezig met waterstaat en publieke werken.

De *Nieuwe Maasmond* voldoet nog niet aan de eischen, ofschoon de diepte in twee jaren tijds met ruim anderhalve meter is toegenomen. Om de vereischte diepte, 8 meters, te verkrijgen moeten de dammen nog verder in zee worden uitgebragt. Het systeem van uitschuring voldoet overigens goed, en de verdieping van het vaarwater houdt gelijken tred met de verlenging der dammen. Men hoopt thans in 1876 een diepte te verkrijgen voldoende voor de groote scheepvaart op de Nieuwe Maas.

De overname van werken uit handen der maatschappij tot verbetering van 't *Zwolsche Diep*, is bij het verschil van inzigten der opvolgende ministers, nog niet tot stand gekomen.

Eene beslissing is op dit oogenblik nog niet genomen. De toestand van het Zwolsche Diep is intusschen onhoudbaar geworden, en daar de maatschappij buiten staat is, in de herstelling en het onderhoud der werken te voorzien, zal de Staat in het algemeen belang der scheepvaart ten deze handelend moeten optreden. De minister wenscht nader te overwegen, of in het algemeen belang, eene schikking met de maatschappij tot overneming der werken, dan wel intrekking der concessie, de voorkeur verdient. Tot welken maatregel men intusschen ook besluite, altijd zal het noodig zijn, zoo spoedig mogelijk maatregelen ter voorziening in de behoefte der scheepvaart te kunnen nemen.

Uit dien hoofde is op de begrooting over 1875 een post voor memorie uitgetrokken. Het juiste bedrag der noodige gelden kan eerst worden bepaald nadat het aanhangig onderzoek omtrent de eindregeling dezer quaestie is afgeloopen. De minister hoopt, binnen kort eene beslissing aan de wetgevende magt te kunnen voordragen.

De *Dollart* zal worden ingedijkt, 't zij gemeenschappelijk met Hannover, 't zij gedeeltelijk door de stad Groningen alleen, bij concessie. De onderhandelingen met Hannover duren nog voort, in afwachting waarvande noodige gelden bij mogelijken aanvang in 1875 op de begrooting zijn gebragt.

De werken tot opruiming van ondiepten voor de *haven bij Harlingen* voldeden tot heden niet aan het verlangen; om krachtiger voortzetting wordt voor 1875 een bedrag ad f 621,000 aangevraagd.

Deze begrooting impliceerde voorts eene hoogst belangrijke organisatie van het waterstaatsbeheer, namelijk het brengen van al hetgeen de rivierdienst betreft, onder speciale ingenieurs van den waterstaat, onder leiding van een hoofd-ingenieur en inspecteur.

Hierdoor wordt geheel met de oude traditie gebroken. Vroeger was de rivierdienst ingedeeld bij de hoofdingenieurs die al de waterstaatswerken op het gebied hunner provincien onder zich hadden; voorts waren er twee inspecteurs aan het hoofd der twee inspectien waarin het geheele rijk verdeeld was; een tijd lang was voorts alles nog bovendien gecentraliseerd onder één hoofd-inspecteur. In 1873 was men met de afscheiding begonnen, zijnde toen een derde inspecteur, speciaal voor de rivieren, benoemd.

Door de nu aangenomen organisatie wordt het afzonderlijk beheer der rivieren nog meer doorgezet en de afscheiding van den zoogenaamden natten en droogen waterstaat volbragt.

Overigens had de gebruikelijke gedachtenwisseling plaats over:

Algemeene waterstaatswet of partieele regeling?

Onderhoud kleine riviertjes;

Intrekking Kon. Besluit 17 Dec. 1819.

De minister, ofschoon in beginsel voor regeling der waterstaatsbelangen bij een wet, zal zich daarom niet van afzonderlijke regeling laten afhouden. Voorziening in bepaalde behoeften bij speciale wet is reeds in overweging genomen Eene nieuwe regeling betrekkelijk het *bouwen en planten op of langs dijken* werd reeds sedert geruimen tijd voorbereid; bij deze regeling is ook op de leemte in het Keizerlijk decreet van 2 November 1810, te letten.

De Minister hoopt aan de zaak zijne aandacht te wijden, nadat het nader onderzoek omtrent eenige der daarmede in verband staande punten, door den vorigen Minister aangevangen, zal zijn afgeloopen.

Nieuwe regeling van ons rivierregt behoort tot de onderwerpen welke voor partiele voorziening in aanmerking komen.

Dat daarbij, behalve onderscheidene andere quaestien, als bijv. die over de dienstbaarheid van jaag- en voetpad, de twistvragen over het beheer en onderhoud der zoogenaamde *kleine rivieren* moeten worden opgelost, maakt eene regeling niet gemakkelijker. Zij moet echter eerlang worden ondernomen, want de bestaande ordonnantie van 13 Augustus 1669 en de Hollandsche wet van 24 Februarij 1806 zijn gebrekkig.

Intrekking van het *besluit van* 17 *December* 1819 is steeds te regt in verband gebragt met afscheiding tusschen den Rijks- en provincialen waterstaat. Werd de dienst van den Rijks-waterstaat, welke bij art. 12 van het Koninklijk besluit van 8 Februarij 1849 (*Staatsblad* no. 6) aan de provinciale besturen is verzekerd, hun van Regeringswege onttrokken, dan zou inderdaad intrekking of herziening van de regeling van 1819 noodwendig moeten volgen. Intusschen hebben de Povinciale Staten vroeger in Groningen en Gelderland, thans ook in Zuidholland, geheel uit eigen beweging en afgescheiden van eene herziening der regeling van 1819, tot de oprigting van afzonderlijke provinciale waterstaatsdiensten besloten.

Hierop lettende en zonder te willen vooruitloopen op eene nadere overweging der zaak, in geval het voorbeeld der drie genoemde provincien door de overige werd gevolgd, vindt ook de Minister in de tot dusver tot stand gebragte afscheidingen geen argument voor herziening of partiele intrekking der regeling van 1819, welke overigens de Rijksuitgaven aanmerkelijk zou verhoogen.

Bij het *Onderwijs* lezen wij voorts, in antwoord op eene vraag nopens de *ambachtsscholen*, dat de Minister de ambachtsscholen van groot gewigt acht. Gaarne zag hij het getal dezer inrigtingen toenemen, maar de aanzienlijke kosten harer oprigting en instandhouding zijn een groote hinderpaal.

Het vereischt rijpe overweging of het goed is, de zorg van het Rijk tot dit gedeelte van het onderwijs uit te breiden.

Wat het verband met de burgerscholen betreft, en de vraag of de ambachtsschool de burger-avondscholen zou kunnen vervangen, meent de Min. dat geen uitsluitend stelsel is aan te nemen; eene ambachtsschool toch kan zelfstandig naast de burgerdagschool bestaan, vooral wanneer laatstgemelde meer bezocht wordt door leerlingen uit den burgerstand dan door aanstaande ambachtslieden, zoo als thans bij de meeste het geval is; zij kan ook met eene burgeravondschool worden in verband gebragt.

Hoewel de wetgever van 1863 geene melding van ambachtsscholen maakt, geeft art. 13 der wet evenwel vrijheid om het bestaan eener ambachtschool als reden van vrijstelling aan te nemen, wanneer eene gemeente ontslagen wenscht te zijn van de verpligting tot oprigting eener burgerschool.

Mede gunstig denkt de Minister over de *middelbare scholen voor meisjes*, zoowel over de inrigtingen, zoo als thans te Arnhem, Rotterdam, Dordrecht, Amsterdam, Haarlem, Deventer en Groningen bestaan, als over zoogenaamde industriescholen voor meisjes, zoo als de te Amsterdam sedert eenige jaren bestaande en eene onlangs te Arnhem op kleiner schaal geopend.

Blijkens de verslagen van het schooltoezigt werkt niet alleen de door het Rijk gesubsidieerde meisjesschool te Haarlem gunstig, maar evenzeer de andere bovengenoemde, zoo als ook blijkt uit den bijval, welken de meeste dezer inrigtingen bij de bevolking ondervinden.

Het aantal Rijks-subsidien moet evenwel niet buiten blijkbare noodzakelijkheid worden vermeerderd.

Na de algemeene beraadslaging (waarin de Hr. v. Harinxma de financieele huishouding der friesche gemeenten besprak, en op overneming van het l. onderwijs geheel of gedeeltelijk, voor rijks kosten aandrong, terwijl de Hr. Tak in een korten doch aandachtwaardigen strijd met den Minister, het beginsel van „waterstaatsbestuur bij de wet te regelen" handhaafde), stond men spoedig weer voor een kwestie van tractementsverhooging, nl. voor de ambtenaren der prov. Griffiën. De HH Bergsma en Schimmelpenninck v. d. O. stelden voor daartoe f 15,000 als nieuwe uitgave op de begrooting te brengen. De Minister van Binnenl. Zaken betoogde dat het hier was hollen of stilstaan, dat verleden jaar reeds f 17,000 verhooging voor 't zelfde doel was op de begrooting gesteld, 't geen met p. m. 7½ pCt. der tractementen overeenkwam. Wilde men nu tot aanvulling overgaan, in gelijkmaking met de 10 pCt. verhooging bij de ministeriele departementen, dan kon men met een mindere som volstaan, nl. f 6000. De Hr. v. Zuylen stelde dit voor, en de minister nam het over, waartegen nu de HH. Bergsma en Schimmelpenninck v. d. O. hun voorstel handhaafden om die som tot f 15,000 te brengen, 't geen echter met 42 tegen 19 stemmen werd verworpen.

Gelijk lot trof twee amendementen van de HH. Gratama, en Schimmelpenninck v. d. O. en Heydenrijk, tot verhooging der jaarwedden van Ged. Staten en de Griffiers.

Wat zult gij voor Vlissingen doen? vroegen de Hr. Tak en anderen? Een groot dok, waterleiding, voltooijing en exploitering der havenwerken, dat wordt thans vereischt nu de spoorweg gereed is. Maar waartoe, zeiden anderen, dat alles maken als er nog geen schepen zijn? Waartegen de voorstanders van Vlissingen weer betoogden: hoe kan men het bezoek van groote schepen verwachten, als het noodige voor eene goede ontvangst ontbreekt? Zijn er eenmaal al de werken die de groote scheepvaart verlangt, dan zullen groote schepen wel meer komen.

De Minister gaf niet zeer bemoedigend antwoord op de gestelde vragen.

Nadat de Eerste Kamer het ontwerp van een droogdok heeft verworpen,

is hij huiverig op die zaak terug te komen. Voor een duinwaterleiding heeft de Hr. Dronkers concessie, en de termijn is nog niet verstreken.

„Nu komen wij tot hetgeen gedaan is door particulieren.

Vlissingen is eene zeer arme gemeente en draagt zware lasten, hetgeen ook al weder bijdraagt, om de bewoning van die plaats niet zoo aantrekkelijk te maken. Wanneer er evenwel goede zaken te doen zijn en veel te verdienen valt, zal dit natuurlijk van zelf verbeteren. De Min. heeft, tijdens zijn bezoek aldaar, met zeer groote blijdschap van het bestuur van de stad Vlissingen gehoord, dat er aanvragen zijn gedaan om tegen een lagen koopprijs of een kleine erfpacht bouwgrond voor huizen te verkrijgen. Die aanvragen zijn gedaan aan den kant van de monding van het Walchersche kanaal, tegenover het binnenstation.

Maar het is wenschelijk dat zich daar industrien vestigen; daarop nu bestaan verschillende vooruitzigten. In de eerste plaats, zeide de Min is, zoo als de geachte afgevaardigde uit Middelburg te regt opmerkte, onder het bestuur van mijn voorganger eene aanvrage ingekomen, omtrent het gebruik van de marinewerf. Ware het nu enkel te doen om het prachtige terrein bij die werf tegen civilen prijs te pachten, dan zou daartegen geen ernstig bezwaar bestaan, maar er waren nog al bezwarende voorwaarden aan verbonden. Niettemin, men zou verkeerd doen indien in deze de gierigheid de wijsheid bedroog; de onderhandeling is met den aanvrager of de aanvragers op nieuw aangeknoopt, en het zal thans aan hem of hen liggen om te toonen dat de aanvrage hun ernst is. Een tweede punt door den geachten afgevaardigde uit Middelburg genoemd, is de exploitatie van de havenwerken. Daaromtrent heb ik hier voor mij liggen het bewuste rapport aan den Minister Fock met de uitgewerkte plannen. Ik moet erkennen dat ik huiverig ben om in het denkbeeld te treden om al de havenwerken met al hun aanhang in eens aan eene enkele maatschappij ter exploitatie op te dragen. Werkelijk zou in dit opzigt de spoed de wijsheid bedriegen. Ware dat gebeurd (daargelaten of er wel eene maatschappij bestaat die zich daartoe genegen en bij magte verklaart, wat alles behalve duidelijk is) dan zou de weg voor alle particuliere industrien, die zich later zouden willen vormen, al te zeer afgesneden zijn. Het komt mij dus voor, dat het niet geraden is om de geheele exploitatie in handen eener Maatschappij te brengen.

De derde lichtstraal voor Vlissingen opent zich in de poging, waarvoor, althans voor zijn aandeel daarin, niet genoeg lof kan worden gebragt aan den broeder van onzen geëerbiedigden Koning, Prins Hendrik, die, als in zoo vele zaken, voorgaat waar tot verbetering van handel en scheepvaart iets te doen valt, en veel heeft bijgedragen tot de waarschijnlijk voltooide vorming van eene reederij, welke de geregelde pakket-verbinding van Vlissingen met Engeland zal verzekeren.

Wanneer die pakketvaart zal zijn opgerigt, spreekt het van zelf, dat

alle mogelijke plaatselijke accommodatie, welke het in de magt van de Regering zal zijn aan die schepen te verschaffen, zal worden verleend. Hoogst waarschijnlijk zal het dan bij dien eenling niet blijven, maar zullen er meer pakketdiensten naar die plaats komen.

Het verkeer van Vlissingen moet men zich overigens niet zoo geheel onbeteekenend voorstellen. Vlissingen is een terminus van den spoorweg, maar niettemin is het toch het vijfde in volkrijkheid van de stations van den Staatsspoorweg.

Het scheepvaartverkeer van Vlissingen met de overzijde, in verband met de aankomst der spoortreinen, is in den laatsten tijd ook belangrijk.

Ik hoop door deze mededeeling van de hoofdpunten, die in onderzoek en behandeling zijn, al zijn die dan ook nog niet afgedaan, aan de geachte sprekers het bewijs te hebben mogen leveren, dat de gewigtige door hen besproken zaak, de aandacht der Regering niet ontgaat.

Men moet echter in het oog houden, dat in zaken van handel en nijverheid, haast en drang op verre na niet altoos goed werken."

Wij gaan de discussiën over de begrooting van staatsspoorwegen voorbij. Op den aandrang van verschillende zijden om zich in beginsel te verklaren, nam de minister de grootste reserve in acht. Geen uitzigt op staatsspoorwegen, integendeel, de onderhandelingen met het consortium waren door vernieuwde aanvragen dezer HH. weer opgevat. Daarover kon dus niets worden medegedeeld. Alleen voor den Nederl.-Westphaalschen spoorweg werd subsidie in uitzigt gesteld. Wat het contract met de Exploitatie-maatschappij betrof, is de regering zoowel als de Exploitatie-maatschappij zelve van de noodzakelijkheid eener verandering overtuigd.

De teleurstelling door deze weinig bevredigende mededeeling teweeg gebragt is bekend; evenzeer bekend de afbreking met het consortium; de publicatie dier stukken, de interpellatie van den heer van Kerkwijk in Februarij; het andermaal onbevredigend antwoord, en eindelijk het voorstel Kappeijne c. s. tot aanleg van spoorwegen. Wij kunnen dus bij de geheel nieuwe phase waarin de kwestie thans gekomen is, met deze enkele verwijzing volstaan.

Onderwijs. Sierlijke bladzijden in onze parlementaire geschiedenis leveren de zittingen van 8 en 9 December, grootendeels ingenomen door een schitterend tournooi tusschen de heeren Kappeijne en Kuijper. Het in Nederland altijd geliefkoosde thema: „Confessioneel of godsdienstig-neutrale volksschool", werd door deze, aan elkaar gewaagde kampvechters met kracht van taal en argumenten, op een der zaak waardige wijze behandeld. Bijtende satyre ontbrak van weerszijde niet, al was het een strijd met „*armes courtoisis*" zooals in parlementaire discussien voegt. Al leidde hij tot geen bepaalde uitkomst, mogen wij hier dien strijd niet onvermeld laten, maar bepalen ons verder weer tot ons meer bescheiden kader.

Het *Examineren van varenslieden* (zitt. 7 Dec.) werd door den heer Godefroi besproken.

„Het gemeentebestuur van Amsterdam en het bestuur van de Nederlandsche maatschappij tot bevordering van nijverheid hebben zich tot de Regering gewend met het verzoek om het bestaande stelsel van plaatselijke examina voor varenslieden te vervangen door het stelsel van Rijksexamina. Ik geloof dat dit verzoek allezins de aandacht verdient der Regering. Al aanstonds omdat het geen twijfel lijdt, dat men te doen heeft met een onderwerp, dat volstrekt niet is van *plaatselijken* aard. Dat zeelieden blijken van bekwaamheid geven alvorens zij hun beroep uitoefenen, is eene behoefte van het algemeen belang. Een tweede grond ligt hierin, dat de examens, door de plaatselijke commissien te Rotterdam, Amsterdam, Harlingen en andere plaatsen afgenomen, juist wegens hunnen localen aard, eenheid en dien ten gevolge ook gelijkmatigheid van waarborgen missen. Ik hoop dus, dat de Minister het met mij eens zal zijn, dat het hier geldt een Rijksbelang, dat voorziening vordert."

De minister refereert zich, even als de HH. Berkhout en Viruly, bij dit onderwerp aan het verwacht rapport der enquête-commissie, op wier programma ook dit punt voorkomt.

Opleiding van onderwijzers. De heer Moens, de onvermoeide en talentvolle strijder voor het volksonderwijs, had vier amendementen voorgesteld: het *eerste* (f 7000 verhooging) om reeds spoedig eenige meerdere kweekelingen op de drie bestaande rijks kweekscholen te kunnen opnemen;

het *tweede*, om twee nieuwe kweekscholen op te rigten op den voet der reeds bestaande, (nieuw artikel f 20,000);

het *derde*, vermeerdering van toelagen aan kweekelingen en hulponderwijzers aan de rijks kweekscholen, (f 14,000 verhooging);

het *vierde*, (f 50,000 verhooging) op den post: diverse uitgaven voor onderwijs, aanmoediging, middelen enz.

Men ziet dat de heer Moens met krachtige hand wil verhelpen 't geen ons vooral ontbreekt: een voldoend aantal goed onderleide onderwijzers. Jaarlijks blijkt dat de uitslag der examens onvoldoende is. S. gaat onze verschillende wijzen van opleiding na, *c.* in de gewone school; *b.* door normaallessen; *e.* op de kweekscholen.

„Daar is eene opleiding *in de school*, dat wil zeggen dat een kweekeling, een kleine jongen van 12 à 14 jaren, iets ouder soms, als onderwijzer optreedt en, zoo goed en zoo kwaad als het gaat, buiten de schooluren door den onderwijzer wordt onderwezen. Dat is de eerste trap. Een andere vorm is de opleidingsklasse, aan welker hoofd een hoofdonderwijzer staat, die buiten de gewone schooluren de kweekelingen van eenige naburige plaatsen om zich vereenigt en die tegen karig loon alleen het werk moet doen dat voor meerderen te zwaar is. Toch doet

hier en daar een enkele uitstekende het onmogelijke, soms met een gevolg waarover men zich verwonderen moet. Dat het intusschen uitzonderingen zijn behoeft geen betoog. En wat daarenboven 't ergste is, op de meeste plaatsen staan de banken ledig.

Dan volgen de *normaallessen*, inrigtingen tot opleiding van onderwijzers verbonden aan uitstekende scholen, zoodat directeur der normaallessen is de hoofdonderwijzer der school, terwijl andere hoofdonderwijzers van dezelfde of naburige gemeenten hem tot het geven van onderwijs zijn toegevoegd. Aan die normaalinrigtingen kleven natuurlijk ook gebreken, omdat het onderwijs alleen buiten de gewone schooltijden kan gegeven worden en dat dus de kweekelingen, voor een groot deel op school werkzaam, niet genoegzaam theoretisch kunnen onderwezen worden. Maar het spreekt van zelf dat deze inrigtingen den voorrang verdienen boven de eerste soorten die ik heb opgenoemd. Buitendien is er nog iets anders aan die normaaliessen verbonden. Tot die lessen worden enkele kweekelingen toegelaten die door de Regering in 't genot zijn gesteld van Rijksbeurzen, waardoor zij eenigzins in hun onderhoud kunnen voorzien. Die kweekelingen zijn daardoor bovendien in betere conditien dan de anderen. Al worden ze ook tot het geven van onderwijs soms geroepen, wat voor hunne praktische vorming onmisbaar is, ze zijn toch niet voortdurend met dat werk belast en houden zoo doende meer tijd voor eigen ontwikkeling en studie over.

Eindelijk het derde middel van opleiding: de kweekscholen. De *kweekscholen*, met een afzonderlijk kader van leeraren, behoorlijk ingerigt om de kweekelingen theoretisch te vormen, nadat zij door een vergelijkend onderzoek tot de school zijn toegelaten. De kweekscholen, waar de leerlingen niet enkel theoretisch ontwikkeld worden, maar waar ze ook in en door de praktijk worden geoefend, zoodat zij bij het verlaten er van gerust aan het hoofd eener klasse kunnen gesteld worden. Wat is nu de uitkomst dier verschillende opleiding? Wat is de uitslag van de acte-examens? Reeds van te voren zou men kunnen zeggen, dat de laatste wel de beste zullen zijn, maar de uitkomst heeft dit buitendien geleerd. Bijna nooit is een onderwijzer van de kweekschool behoeven afgewezen te worden — terwijl de goed ingerigte normaallessen, wat den gunstigen uitslag betreft, daarop volgen."

Op dezen grondslag wil de Hr. M. reeds dadelijk een grooter getal op de bestaande kweekscholen opleiden, ook zonder af te wachten tot er meer kweekscholen zouden worden tot stand gebragt."

De uitslag zijner pogingen was niet bijzonder gelukkig: op het eerste amendement (zitt. 9 Dec.) staakten de stemmen, 36 tegen 36; bij de herstemming op den volgenden dag werd het met 37 tegen 34 stemmen verworpen.

Voor hebben gestemd de heeren: Viruly, Rombach, Storm, van Eck, Hingst, Gevers, Bergsma, Sandberg, Godefroi, Blussé, Wybenga,

Lenting, van Kerkwijk, Mirandolle, Blom, Kops, Idzerda, Dam, Schepel, van Harinxma, Smidt, Zylker, Mees, de Roo, van Naamen, Tak, Stieltjes, Moens, Kappeyne, Gratama, Brouwer, Cremers, Bredius en de Voorzitter.

Het tweede amendement, post voor twee nieuwe kweekscholen, werd met 37 tegen 36 stemmen verworpen.

Voor hebben gestemd de heeren: Tak, Dam, de Jong, Jonckbloet, Gratama, Rombach, Godefroi, Lenting, Gevers, Mirandolle, Blussé, van Kerkwijk, Sandberg, Schepel, Bredius, Kops, Kappeyne, Cremers, Blom, van Houten, Smidt, Bergsma, van Naamen, Hingst, Storm, de Roo, Mees, Stieltjes, Viruly, Zylker, Idzerda, Wybenga, Moens, Rutgers, Harinxma en de Voorzitter.

Het derde amendement, voor toelagen aan kweekelingen, werd toen ingetrokken.

Het vierde amendement, f 50,000 vermeerdering v. diverse uitgaven, voor onderwijs, gratificatien, aanmoediging enz. trof een gelukkiger lot.

De HH. van Naamen en Verheijen hadden op denzelfden post een verhooging van f 20000 voorgesteld, welke door den minister werd overgenomen. De heer Moens handhaafde echter zijn voorstel, hetwelk met 39 tegen 34 werd aangenomen.

Tegen stemden de heeren: Haffmans, Schimmelpenninck, Luyben, Arnoldts, Insinger, C. van Nispen, van Loon, van Wijck, 's Jacob, Bichon, van den Berch, Fabius, van Kuyk, van den Heuvel, Lambrechts, Verheijen, Berkhout, van Rappard, de Wijlre, Borret, de Bieberstein, Vader, van Reenen, van Zuijlen, Kuyper, Smitz, Begram, Kien, van Wassenaer, v. Naamen, Bergmann, Wintgens, v. Foreest en Nierstrasz.

Was de Kamer bij deze begrooting over 't algemeen „in een roijale bui", zeker zal men bij dit onderwerp daarover het minst te klagen hebben, en de geringe meerderheid welke zijn eerste amendementen deed verwerpen, zal wel bij den wakkeren voorstander van het onderwijs den moed niet hebben doen zinken.

De bespreking van afd. *kunsten en wetenschappen* gaf weder de blijken van het meer ontwaakt bewustzijn van het hooge belang van kunstonderwijs en bevordering van kunstzin voor industrie en het volk in 't algemeen. De heer Storm van 's Gravesande besprak de hoog noodige reorganisatie onzer musea, en een amendement van de heer Wintgens tot verhooging van den post voor onderhoud en aankoop, werd zonder bezwaar door den minister overgenomen.

Nijverheid. De heer Cremers bespreekt de piscicultuur (lezenswaardig overzigt zitt. 10 Dec.). Een door hem met den heer van Naamen voorgesteld amendement om f 8000 subsidie aan de instelling van vischteelt te Velp te verleenen, niet door den minister bestreden, wordt met 41 tegen 28 stemmen aangenomen.

Tegen hebben gestemd de heeren: van der Does, de Wylre, Sandberg, Wybenga, van Kerkwijk, Mirandolle, Borret, van den Heuvel, Arnoldts, Schimmelpenninck, van Wijck, Verheijen, van Reenen, Luyben, Smitz, Bergman, Begram, 's Jacob, Wintgens, Tak, van Wassenaer, Kappeijne, van den Berch, Bichon, Lambrechts, van Vollenhoven, van Kuyk en de Bieberstein.

Bij de twee Hoofdstukken van **Financiën** vallen noch afdoende beschouwingen, noch afdoende stemmingen op te teekenen.

Ook hier was de afwachtende houding tegenover het ministerie duidelijk kenbaar: toch had de Minister van der Heim ter verantwoording van zijn algemeen finantieel beleid meer dan eens het woord te voeren.

Bij Hoofdstuk A. kwam de Hr. Haffmans op zijn bij de Alg. beschouwingen behandeld thema terug. Wij leggen spoorwegen en dergelijke aan, en amortiseeren van onze schuld, waardoor onze nazaten worden gebaat, maar intusschen verzuimen wij menige werkelijk nuttige uitgave, en leven „als de arme lui."

De Heer v. Z. Bergmann gaf, zitting 12 Dec. een amortisatie-plan ten beste, in verband met conversie, welk onderwerp afzonderlijk in dit of volgend N° van ons Tijdschrift besproken wordt.

Ook de HH. de Jong, Blussé en van Houten bespraken eenige hoofdtrekken dezer financiele Begrooting. Eerstgenoemde wees op het hooge eindcijfer in verband met de vorige jaren. 't Is goed, zeide de Hr. Blussé, de begrooting te willen doen sluiten, maar hoe wordt dat verkregen? 1°. door schatkistbiljetten, 2°. door aanwending van saldo's voor aanvulling der gewone dienst; 3°. door te hooge raming der tegenwoordige middelen. — Waar zijn wij nu, vroeg de Hr. v. Houten en anderen, met de onafhankelijkheid van de Indische baten?

Op deze vragen kan wel niet worden gezegd dat de Min. antwoord schuldig bleef, maar evenmin, dat er afdoende verantwoording was, waarbij echter het eigenaardige bij deze begrooting niet mag worden voorbijgezien, dat zij belast moest worden met vele uitgaafposten, voor tractementsverhooging, openbare werken, verdediging etc., gevolg van genomen besluiten der wetgeving, terwijl de min. bijna onmiddellijk bij zijn optreden het moeilijk vraagstuk vond, om op die gegevens, de begrooting te doen sluiten.

Bij nalezing der regerings-stukken vinden wij meer dan eene belangrijke mededeeling omtrent speciale onderwerpen.

Op een vraag in het V. Verslag, of, bij het beheer der belastingen niet nog eenige bezuiniging was aan te brengen, speciaal door vermindering van het getal der ontvangers-kantoren, antwoordde de regering:

„Reeds sedert jaren wordt het aantal kantoren der directe belastingen,

in- en uitgaande regten en accijnsen overal verminderd, waar dit zonder ongerief voor de belastingschuldigen met de eischen eener behoorlijke heffing is overeen te brengen. Op dien weg kan echter niet zóó spoedig worden voortgegaan als men alligt zou wenschen en niet spoediger dan naar mate de ontvangkantoren vacant komen.

Pensioenen en wachtgelden zouden anders, — de belangen van de ambtenaren zelven nog daargelaten, — het voordeel van den maatregel in een nadeel veranderen. Toch zijn er thans 138 kantoren minder dan in 1866. Hun getal was 617 op 1 Januarij 1866 en 479 op 1 November 1874. In het laatste cijfer zijn begrepen de 40 kleine grenskantoortjes die niet opgeheven kunnen worden en door commiesen-ontvangers worden beheerd.

Overigens hebben de kosten der administratie in deze Vde afdeeling opgenomen in 1873 bedragen f 3,509,383. De met die kosten in dat jaar geheven:

grondbelasting en personele belasting met Rijks-, provinciale en gemeente-opcenten en na aftrek van kwade posten,

patentbelasting met Rijksopcenten, evenzeer na aftrek van kwade posten,

regt op de wijnen,

in- en uitvoerregten en vuur-, ton- en bakengelden,

belasting op de gouden en zilveren werken met essaailoon,

accijnsen;

leges bij de heffing van in- en uitvoerregten en accijnsen, en

boeten en verbeurdverklaringen aan het Rijk verantwoord,

bragten een totaal bedrag op van f 67,131,501. De bedoelde kosten beliepen alzoo $\frac{3,509,383 \times 100}{67,131,501}$ of 5,2 pCt., — eene percentage, 't geen voor heffing van meer dan de helft aan in- en uitvoerregten en accijnsen, zeker niet hoog is te noemen, — en waarop nog in mindering strekt f 153,926 in 1873 door provincien en gemeenten vergoed voor kosten van heffing der provinciale en gemeente-opcenten op de grond- en personele belasting.

De Afdeeling *Posterijen* ondervindt steeds bij de begrooting ruime belangstelling, en teregt; zoo ook thans. Onder de menigvuldige antwoorden reeds bij de schriftelijke behandeling van regeringswege gegeven, noteeren wij: Met de vereeniging *post- en telegraaphkantoren* wordt regelmatig voortgegaan. Zij is nu reeds op 75 kantoren tot stand gebragt, bij 54 een jaar geleden. Geheele zamensmelting der beide administratien is naar het gevoelen des Ministers niet wel mogelijk. Bij zooveel onderling verschil in den aard der beide diensten zal eene administratieve afscheiding wel steeds noodzakelijk blijven.

Omtrent de uitkomsten van het onlangs te *Bern* gehouden *postcongres*,

werd een door Fin. en Buitenl. Zaken te dezer zake aan den Koning aangeboden rapport overgelegd. De Min. wijst op de groote voordeelen die aan de ingezetenen zoowel als de Nederlandsche postadministratie ten gevolge dier conventie te beurt vallen.

„Hoe denkt de Minister over de zoogenaamde *fahrpost*, zooals de meeste ons omringende Staten hebben, namelijk tot vervoer, ook van paketten, zelfs in Duitschland, tot 5 kilogr. toe?"

De Minister is die zaak niet ongenegen.

Ofschoon door de bijzondere nijverheid hier te lande op tamelijk voldoende wijze in dat vervoer wordt voorzien, is de Minister niettemin van oordeel, dat het openstellen der gelegenheid om door middel van de post allerlei voorwerpen tot een beperkt gewigt te kunnen verzenden, vrij algemeen zoude worden gewaardeerd. De invoering van dien maatregel is echter van ingrijpenden aard. Daaraan zoude eene belangrijke hervorming van het postwezen in den zin van vermeerdering van personeel, vergrooting van localen en gewijzigde inrigting der vervoermiddelen, waarvan de postadministratie gebruik maakt, moeten voorafgaan.

Intusschen is de Minister bereid te onderzoeken en te overwegen of de in de naburige landen te dezen aanzien bestaande instelling, zij het ook in gewijzigden vorm, op Nederlandsbhen bodem zou kunnen worden overgebragt.

Postspaarbanken. Herinnerende aan den tegenstand van den minister van Delden, was in het Voorl. Verslag eenvoudig de uit vier afdeelingen voorkomende vraag gesteld, hoe de tegenwoordige minister over dat onderwerp denkt?

Daarop zeide de Memorie van antwoord:

„De Minister wil gaarne verklaren, dat hij in beginsel de oprigting van postspaarbanken zeer genegen is. Het wordt meer dan tijd, dat de Nederlandsche natie niet langer zoo verre bij andere bevolkingen achtersta in deze zaak. Vergeleken bij Belgie, Frankrijk, Engeland en Italie wordt door onze arbeidersbevolking zeer weinig gespaard.

Men zal echter moeten zorgen dat de nu bestaande spaarbanken, die voor een groot gedeelte uitmuntende diensten bewijzen en waarvan sommige zeer goed zijn georganiseerd, niet langzamerhand verdwijnen, of althans zich oplossen in de Staats-spaarkassen, maar integendeel zich nog krachtiger uitbreiden. In dien geest wil de Minister deze zaak trachten te regelen, maar nu zijne hoop, dat hij aan het Departement reeds eenige resultaten van voorbereidende studien over dit onderwerp zou vinden, ijdel is gebleken, moet hij eenige tijdruimte vragen, tot nader onderzoek en raadpleging."

Bij de openbare beraadslaging (zitt. 15 Dec.) werd de zaak van de zijde der tegenstanders v. postspaarbanken in de discussie gebragt. De

heer van Kuyk nam de verklaring des ministers tot aanleiding. Zijne argumentatie was: wanneer de Staat postspaarbanken zal oprigten, zal dat doodelijk werken op de philantropie. Daarbij, wij hebben hier geen staatsarmenzorg zoo als in Engeland, waar deze instellingen tot voorkoming der armoede meer reden van bestaan zouden hebben; eindelijk, men moet alles overlaten aan de particuliere krachten. Op soortgelijke gronden sloten de HH. M. v. Vollenhoven en Rutgers zich aan zijne bestrijding aan.

Andermaal dus de oude magtspreuk, alsof een zoo uitnemend volksbelang afhankelijk moest blijven van de particuliere krachten, die NB. er onmogelijk geheel aan *kunnen* voldoen, en dan ook tot heden, bij de meest lofwaardige inspanning, in de grootste gemeenten slechts *gedeeltelijk*, en in 80 pCt. onzer gemeenten, in het *geheel niet* kunnen voldoen aan 't geen voor een werkdadig Spaarbankstelsel vereischt wordt.

In antwoord op dezen aanval werd dan ook met een woord op deze misvatting verwezen.

„Wij zijn", zeide de heer Kops, „op geheel verkeerd economisch terrein, als wij zeggen: „omdat vrije concurrentie tot het algemeen belang voert, moet de Staat zich ook hier van bemoeijing onthouden." Zeker, die regel geldt voor *de industrie*, maar eene spaarbank is geen industriele zaak, als zoo vele andere, uit regtmatig winstbejag ondernomen. Daarmede is, geloof ik, het argument van noodwendige Staatsonthouding weerlegd. Wij moeten vasthouden aan dit beginsel, dat de *spaarbanken zijn voor het volk*, en niet *het volk voor de spaarbanken*. En wanneer het blijkt dat de Staat zijne uitgebreide kas — die een voordeel aanbiedt, door geen andere inrigting in den lande, welke ook, te verschaffen — zonder te groot bezwaar voor de postadministratie, elk uur van elken dag, in iedere gemeente van het Rijk kan toegankelijk stellen, om spaarpenningen te ontvangen, dan moeten andere redenen te berde gebragt worden om de groote voordeelen die daaruit voor de bevolking kunnen voortvloeijen, reeds a priori te ontzeggen.

Ik heb met genoegen 's ministers opinie in de stukken gelezen en zal niet verder over de details uitweiden.

Ik wil volstrekt de stelling niet verdedigen, dat het zaak zou zijn om een stelsel van den omvang als het Engelsche gaandeweg verkregen heeft, nu reeds dadelijk bij ons in te voeren, maar ik spoor den Minister aan om met zijn onderzoek voort te gaan, en vertrouw dat wij dan een ontwerp van hem mogen te genoet zien.

Als ik naga dat de zaak der postspaarbanken, gaandeweg, ook in ons land en in deze Vergadering meer bijval heeft verkegen; welke leden bij het amendement Fokker vóór dat beginsel gestemd hebben; wanneer ik let op hetgeen sedert is gebeurd, en op de belangstelling welke dit onderwerp in de afdeelingen ondervond, dan vlei ik mij met

de hoop, dat dit middel tot bevordering van een zoo uitnemend volksbelang, eerlang zal kunnen verwezenlijkt worden. En daartoe vind ik te meer grond, wanneer ik let op de vorderingen welke de zaak ook in andere Rijken maakt. Het is genoeg bekend dat Engeland ook hier, reeds vóór 15 jaren den stoot gegeven heeft. Eenigen tijd geleden heeft Belgie het voorbeeld gevolgd. Ik heb dienaangaande berigten ingewonnen bij een der hoofden van de administratie der Caisse Générale d'épargne et de retraite te Brussel, en zal de vrijheid nemen enkele zinsneden voor te lezen van hetgeen door dien hoofdambtenaar werd medegedeeld:

„Ce système, appelé à produire de très-grands résultats, fonc„tionne avec la plus parfaite régularité depuis plus de trois ans, „sans que nous ayons eu à déplorer aucun de ces abus qui lors „de l'organisation du service, semblaient effrayer l'administration „des postes au point de vue de la responsabilité qu'elle assure par „suite du maniement de fonds assez considérable auquel peuvent „être appelés les nombreux agents. Comme malgré des débuts très „rassurants, cette préoccupation restait subsister, l'on a cherché „a établir tous les contrôles possibles sans nuire au dévelop„pement." enz.

Wanneer men de staten en opgaven nagaat die jaarlijks door de Belgische Regering worden medegedeeld, dan ziet men dat ook daar te lande, zonder eenig bezwaar, dit systeem, sedert verscheiden jaren reeds, uitstekend goed werkt. In Frankrijk zijn onlangs belangrijke rapporten uitgebragt door den heer de Malarce, die door de Fransche Regering in commissie gesteld is, om de werking na te gaan, zoowel der Staatsspaarbanken en postspaarbanken, in Belgie en Engeland, als van het Staatsspaarbankwezen in Oostenrijk. Zeer belangrijke stukken zijn daarover uitgegeven. Uit een schrijven van den heer de Malarce op mijne vraag om inlichtingen, dezer dagen ontvangen, blijkt dat ook in Frankrijk het denkbeeld der postspaarbanken goed opgenomen is, en dat hoogstwaarschijnlijk binnen kort een uitgewerkt ontwerp van wet aan de wetgevende Vergadering zal worden voorgelegd.

Voorts herinner ik nog, dat blijkens de *Staats-courant* van heden (15 Dec.), ook in Italie het onderwerp aan de orde is, nu door den oud-minister van Finantien, den heer Sella, een wets-voorstel tot invoering van postspaarbanken aldaar wordt ingediend.

Ik geloof dat wij, met gezonde opvatting van de roeping van den Staat, en ons nut doende met de reeds elders verkregen ervaring, den Minister gerust kunnen aanraden om in de rigting, door hem aangenomen, voort te gaan."

Het antwoord des Ministers was als volgt:

„In de Mem. van beantw. heb ik de vraag daaromtrent beantwoord. Indien ik echter daarbij gezegd heb, dat ik niet afkeerig ben van het

denkbeeld om Rijksspaarbanken op te rigten, ben ik echter nog geen voorstander van die zaak in den vorm zoo als die bijv. in Engeland bestaat, zoo als dit een ieder zal blijken, die mijn antwoord naauwkeurig naleest.

Ik ben er volkomen van overtuigd, dat er in deze rigting iets moet gedaan worden. Een Staat die, bij eene kleine bevolking als de onze, 17 millioen 's jaars uit de in zoo vele opzigten ellendige belasting op het gedistilleerd opzamelt, mag aan den anderen kant wel overwegen of hij niet geroepen is om eene van de beste gelegenheden om dien ongelukkigen kanker onzer natie tegen te gaan, te bevorderen, en tegenover die groote inkomsten het middel om te sparen te stellen.

Maar ik ben het volkomen met den heer van Kuyk en andere geachte sprekers eens, dat men het reeds zoo krachtig particulier initiatief hier niet moet verlammen. Of het mij gelukken zal die twee zaken te vereenigen, durf ik op dit oogenblik niet verzekeren.

Dit is in algemeene trekken mijn denkbeeld. Ik wil trachten het middel te vinden om de bestaande spaarbanken, het particulier initiatief, te bevorderen. Ik zou willen, indien het mogelijk is — en ik geloof dat het mogelijk is, maar meer mag ik niet zeggen — dat onze post als het ware de trechter werd en in zeker opzigt de kassier van de bestaande spaarbanken. Ik kan niet toegeven wat door een der geachte sprekers is gezegd dat in de groote gemeenten waar reeds spaarbanken bestaan, welke goed werken, geen Rijksspaarbank zou noodig zijn. Neen, ik wil geen Rijksspaarbank als instelling op zich zelf, maar ik wil dat de spaarpenningen van ieder elk oogenblik kunnen gebragt en gehaald worden ten postkantore, overal en waar hij verlangt, maar zoodanig dat hij wete dat zijne spaarpenningen toch geadministreerd en bewaard worden door de spaarbank. Ik hoop dat middel vindende, dat binnen korte jaren wij, Nederlanders ons niet meer te schamen zullen hebben wanneer wij in tijdschriften of dagbladen de statistiek der spaarbanken opslaan, want ik geloof dat er geen natie juist uit haren aard en hare middelen van bestaan meer aanleg en roeping heeft om de eerste te zijn in deze zaak: het besparen der penningen, die met moeite worden vergaard. In dien geest voortgaande hoop ik in de gelegenheid te zijn om een wets-ontwerp aan deze Kamer te kunnen aanbieden en dan vlei ik mij dat de warmste tegenstanders van deze zaak het met mij zullen erkennen dat hier sprake is van een ontwerp dat geheel ligt binnen de grenzen van de Staatsbemoeijingen, al kan ik mij overigens in het algemeen gaarne aan de zijde van de geachte afgevaardigden uit Delft en Haarlemmermeer scharen, wat het beginsel van Staatspligt betreft."

Welk is dan alsnu het standpunt des ministers? — Heel duidelijk is het zeker niet. Bij zulk een uitgebreide bemoeijenis der postadministratie valt het denkbeeld van staatsonthouding eigenlijk reeds weg.

„De Minister is voornemens", zeide Hr. Kops, „eene regeling te ontwerpen, waarbij de post zou aangewezen worden als *kassier voor den ontvang van spaarbankgelden*. Als ik nu de verwezenlijking daarvan naga, dan mag ik er deze beteekenis aan hechten, dat dat kassiersschap voor de spaarbanken niet op een afzonderlijk uur zal worden waargenomen, maar dat, zoo lang het postkantoor open is, ook de inleg der spaarbankgelden toegelaten wordt? — De Minister bevestigt; dus zou alsdan nagenoeg den geheelen dag de verlangde gelegenheid zijn. Voorts mogen wij aannemen dat het kassierschap zich niet alleen zou bepalen tot het *ontvangen* der ingelegde, maar ook tot *uitbetalen* der opgevraagde gelden?

Eindelijk, zoo „*de post*" hier in algemeenen zin mag worden verstaan, namelijk „*overal* waar de post is", ja, dan zijn wij een geheel eind vooruit, want men vergete niet — en dit strekke tot gedeeltelijke beantwoording van den g. s. uit Breda (den hr. C. v. Nispen) — men vergete niet dat wij, niettegenstaande al onze vorderingen, toch nog slechts circa 200 gemeenten hebben (het juiste cijfer weet ik thans niet), slechts 200 van de 1200 gemeenten, alwaar spaarbanken zijn, en door den *postkassier* zou er gelegenheid zijn tot inbreng en ontvang over het geheele Rijk. Voorzeker, wanneer dat zoo zijn zal, zullen *feitelijk* vele der voordeelen verkregen zijn. die door de voorstanders van een Staats-spaarbankstelsel worden beoogd. En indien het den Minister mogt gelukken omtrent het ontvangen, het overzenden en weder uitbetalen van gelden volgens dat stelsel, eene goede en eenvoudig werkende organisatie in te voeren, dan zeker zal men hem en het land daarmede geluk moeten wenschen!

Wel rijst bij mij de vraag, of de omslag en de moeijelijkheden die aan dergelijke zamenwerking met de particuliere instellingen verbonden kunnen zijn, niet welligt zouden blijken nog grooter te zijn dan wanneer de Staat ook *het beheer* van die gelden behield. Mogt dat inderdaad blijken, dan zoude welligt na proefneming van eenige jaren, bij de ondervonden voordeelen voor het publiek, de meer gave aanneming van een Staats-spaarbankstelsel zich van zelve aanbevelen. In elk geval zal ik dus, van mijn standpunt, de plannen van den Minister met veel belangstelling afwachten.

Ten slotte nog dit: wanneer ik een Staatsspaarbank voorsta, wil ik in het allerminst niet te kort doen aan den lof, die vooral in den laatsten tijd, aan sommige particuliere banken toekomt, zoowel wegens vermeerdering van inlegdagen, toewijding der bestuurders, als anderzins; in sommige steden, onder anderen in de hoofdstad en in Roterdam, zijn daarvan inderdaad sprekende bewijzen geleverd, die niet genoeg kunnen worden gewaardeerd.

Mijn doel is volstrekt niet om *tegen* die reeds bestaande hoogst nuttige instellingen als het ware eene concurrentie in het leven te roepen,

maar om hoe langer hoe ruimer gelegenheid te geven om datzelfde nut, dat zij in haar kring afwerpen, ook door het geheele publiek te doen ondervinden. Eenige *neerdrukkende* concurrentie, tegen die nuttig werkende instellingen gerigt, heeft nimmer in mijne bedoeling gelegen."

Hoe dat zij, het hoogst belangrijk onderwerp is althans nu weder bij onze Regering aan de orde, even als gelijktijdig in Frankrijk. Men mag hopen dat het bij ons zoo dikwijls geldende bezwaar *„onbekend maakt onbemind"* eindelijk zal wegvallen, en bij de erkende belangstelling van dezen minister in het spaarbankwezen en dergelijke onderwerpen, heeft men in elk geval zijn geformuleerde voorstellen af te wachten, eer men hem, op grond zijner laatste verklaringen, onder de bepaalde tegenstanders der postspaarbanken kunne rangschikken.

Wij gaan, als gewoonlijk de Hoofdst. *Marine* en *Oorlog* voorbij, hoe gewigtig de besprekingen, vooral van laatstgemeld Hoofdstuk ook waren bij de kernachtige reden van den heer de Roo v. A., die nagenoeg ons geheel militair wezen doorloopende, op bondige en duidelijke wijze aangaf, wat wij behoeven, dringend noodig behoeven, daarbij de ministeriele weifelingen en gebrek aan stelselmatigheid, ook wegens de ontzaggelijke geldsommen die daarmee gemoeid zijn, ten sterkste veroordeelende. De begrooting van Oorlog maakte dan ook op de overige hoofdstukken deze uitzondering, dat zij zitt. 18 Dec., slechts met zwakke meerderheid werd aangenomen, 43 tegen 29 stemmen (*).

Ook de debatten bij *Kolonien* moeten wij voorbijgaan, ditmaal meer van zuiver politieke beteekenis, ook door de juist daarbij ontvangen mededeeling van het door den Gouv. Generaal verzocht ontslag.

Thans rest ons de wet op de *Middelen*, en 't geen daarbij over sommige belastingmiddelen werd geregeld.

Wat kan er, zonder veelomvattende hervorming van ons geheel *belastingwezen*, tot werkelijke verbetering, ook hier door *partieele herziening* worden gedaan? Die vraag werd bij de Middelen door den heer Kops besproken.

„Meermalen is gezegd: de taal is gansch het volk. Ik zou nu niet zoo ver willen gaan om, met toepassing op dit onderwerp, te zeggen: een goed belastingstelsel is de heele Regeering. Maar zoo eene goede regeling van de belastingen niet de geheele Regering is, sluit ik mij toch aan bij hetgeen de geachte spreker uit Haarlem bij zijne inleiding reeds gezegd heeft, dat, wil men overgaan tot de vele gewenschte

(*) *Tegen* stemden de heeren Idzerda, Dam, Blussé, de Roo, Hingst, Bergsma, van Kerkwijk, Bredius, Mirandolle, van Zuylen, v. Houten, Tak, Zylker, Kappeyne, v. Harinxma, Wybenga, Kuyper, Viruly, Schepel, Moens, Kops, Nierstrasz, Smidt, Brouwer, Stieltjes, Mees, Lenting, Jonckbloet en Sandberg.

hervormingen, het dan noodig is *in de eerste plaats de hand te slaan aan het belastingstelsel*, omdat het, eenmaal goed geregeld, den Staat *op den duur* de middelen geeft, die hij voor de verschillende takken van beheer noodig heeft.

Het belastingstelsel zoodanig te regelen, dat de productie niet te veel wordt belemmerd, dat de Staat van hetgeen de nationale productie jaarlijks oplevert, het hem toekomend deel zoodanig oogste dat de productive arbeid ook voor het vervolg niet wordt verlamd, dat is de groote taak der Regering in dit opzigt.

Wanneer ik nu, dit voor oogen houdende, ons belastingstelsel naga, meen ik dat er veel te verbeteren valt in ons stelsel van *accijnsen* en eenige daarmede verwante heffingen. Ik zal het breede gebied der *directe* belastingen thans niet betreden, maar op het veld der accijnsen en der in- en uitvoerregten c. a. ontmoeten wij menige heffing die aan het noodzakelijk vereischte niet voldoet.

Wij kunnen dit, naar mij voorkomt, tot vier punten reduceren.

Vooreerst kunnen door een betere regeling, middelen worden gevonden om ons aan het algemeen verkeer nog meer aan te sluiten. Ik behoef slechts te herinneren, hoe Nederland door zijne natuurlijke ligging aan de monding der groote rivieren die de afvoerkanalen voor een aanzienlijk gedeelte van Europa zijn, door zijne goede havens tusschen noordelijk en zuidelijk Europa, eene der beste gelegenheden voor den overzeeschen handel aanbiedt, terwijl nog in de laatste 20 jaren menige aansluiting aan het algemeen spoorwegnet heeft plaats gehad waardoor de verbinding onzer havens met Duitschland en het zuiden van Europa verkregen is.

Het *tweede punt* is, dat ons stelsel van accijnsen voor sommige takken der fabriek-nijverheid inderdaad nog belemmerend werkt. Wij vinden nog steeds de sporen van een verouderd stelsel, ten gevolge van den dringenden geldnood, die het tusschen 1830 en 1840 heeft noodig gemaakt vele bezwarende belastingen op te leggen.

In de *derde* plaats noem ik den nadeeligen invloed die op de moraliteit wordt uitgeoefend door de veelvuldige aanraking met den fiscus en door de vele gelegenheden, soms aanlokselen tot fraude.

In de *vierde* plaats acht ik het eene van de groote grieven van ons accijnsstelsel, dat het 't gewone levensonderhoud van den werkman drukt. Wel is, wat de eerste levens*behoeften* betreft, reeds meer dan een goede stap tot verbetering gedaan, maar er zijn toch nog vele elementen van een krachtig, gezond levensonderhoud, die nog maar al te zeer worden bezwaard. Wij moeten aannemen dat, van het oogpunt van den Staat, al hetgeen in een arbeidersgezin wordt verbruikt tot bewaring en versterking van een krachtig ligchaam, tot instandhouding van een welvarende ordelijke huishouding en tot opvoeding van de kinderen, *voor*

den Staat „productive” uitgaven zijn, en dat al wat zulke uitgaven verzwaart, ook nadeelig is voor de productie en daardoor weer, indirectelijk, voor de publieke middelen.

Wanneer ik nu met het oog op die vier punten de rij onzer belastingen naga, dan wensch ik aan 's Ministers aandacht te onderwerpen, vooreerst, of het niet tijd wordt om weder eens de hand te slaan aan de herziening van ons tarief van invoerregten. Dat tarief (hetwelk ten onregte den naam draagt van tarief van in- en uitvoerregten), is, nu bijna tien jaar geleden, aan eene grondige herziening onderworpen. Welke regel is daarbij aangenomen? Trapsgewijze vermindering van de regten op de afgewerkte fabrikaten tot 5 pCt., vrijstelling van levensmiddelen en vele andere grondstoffen, en hoogere regten alleen voor enkele exceptionele artikelen en ook voor diegene, welke bij inlandsch fabrikaat met accijns waren bezwaard.

Heeft men nu daarmede den laatsten stap gedaan? Heeft men nu voldaan aan hetgeen in een land, dat door handelsvrijheid groot is geworden, te verwachten is? Ik geloof gerust te mogen zeggen: neen. De ondervinding toch leert dat het zoogenaamd tariferen ad 5 pCt. niet alle protectie doet vervallen. Men kan nog verder gaan; men moest als regel, met één à twee pCt. belasten de meeste afgewerkte artikelen, althans vele die ik op de lijst vindt, zooals aardewerk, blikwerk, *gereedschappen* vooral, kleedingstukken, sommige manufacturen, papier, *kramerijen*, enz. — ik zal een wat vollediger lijst in het *Bijblad* (*) plaatsen — die nu nog alle met 5 pCt. zijn bezwaard.

Een bewijs welke waarde de inlandsche *producenten* nog aan elk inkomend regt hechten, vindt men in de houding die door velen aangenomen werd bij de laatste tariefsherziening. Meer dan één adres is toen ingezonden, waarin met klem van redenen betoogd wordt dat de betrokken tak van industrie schade zoude lijden, tenzij het regt op het overeenstemmend vreemd fabrikaat op 3 in plaats op 2 pCt. werd gesteld. Heeft men meer argumenten noodig om te betoogen dat zelfs een laag (*zoogenaamd* louter fiscaal) tarief, toch inderdaad kunstmatige prijsverhooging van inlandsch fabrikaat met zich voert en dus den handel zoowel als den inlandschen verbruiker benadeelt? Ik geloof dat, wanneer men dien regel voor oogen houdt, en dan tevens in acht neemt dat voor accijnsartikelen, de regten in werkelijkheid hooger zijn gesteld dan als eenvoudig aequivalent, men zal moeten erkennen dat ons tarief op menig punt wijziging vordert. In de derde plaats zou men dan van enkele vreemde artikelen, die meer als verbruik van weelde zijn aan te merken,

(*) Met 5 pCt. der waarde zijn b. v. belast: aardewerk, glaswerk, garens op klossen, blikwerk, hoeden, lederwerk, houtwerk, ijzerwerk, gereedschappen, kaas, kleederen, manufacturen, papier, spelden, kramerij, tapijten, mandewerk, tinwerk.

een hooger regt kunnen heffen. Men zoude reeds daardoor in het tarief zelf, zonder verder te gaan, eene als 't ware interne verbetering kunnen aanbrengen, waardoor welligt ongeveer hetzelfde totaalcijfer van opbrengst zou kunnen behouden worden.

In het voorbijgaan herinner ik, dat men bij den invloed van invoerregten niet alleen te denken heeft aan den consument, neem bijv. het zeer uitgestrekte artikel van *kramerijen* (hetwelk men zoo geneigd is bij interpretatie van dubieuse artikelen uit te breiden, omdat men die dan brengt in de veilige algemeene haven der 5 pCt. heffing), dit artikel is bijna geheel voeding van den winkelhandel; het gaat niet direct naar den consument, maar is te beschouwen als grondstof voor den kleinhandel, die industrie waarvan een belangrijk deel onzer bevolking leeft, en nu zijne winsten van tweede en derde hand, ook over dit regt moet berekenen; zoodat door verlaging der regten, het debiet aanzienlijk ruimer zou worden.

Naast het tarief noem ik de heffing van *vuur-, ton- en bakengelden*, die een niet zeer hoog cijfer — ik meen ½ millioen — opbrengt. Ik zou meenen dat bij de scherpe concurrentie, die in de laatste jaren voor allen vervoer is opgetreden vooral door het spoorwegverkeer, en den wedstrijd der onderscheidene Staten om den aanvoer door lage transporttariven te lokken, het ernstige overweging verdient om, ten einde de producten uit den vreemde nog meer naar onze havens te trekken, door één eenvoudigen maatregel, op verschillende punten nog bezwaren weg te nemen, en ons buitenlandsch scheepvaartverkeer niet onbelangrijk te verbeteren.

Thans kom ik tot de *accijnsen* en hier heb ik voornamelijk het oog op de belasting op de *zeep*, op het *zout* en op het *geslagt*.

Van de belasting op de zeep behoef ik niet veel te zeggen. Herhaaldelijk is dit onderwerp aan de aandacht der Regering en der Kamer onderworpen. Met leedwezen heb ik gezien dat de Minister vroegtijdig het desbetreffende wetsontwerp heeft teruggenomen.

De zoutbelasting beveelt zich meer en meer aan om uit de rij onzer middelen te worden verwijderd. Verscheidene adressen zijn van tijd tot tijd ingezonden, waarin betoogd is dat ook na de laatste herziening der zoutwet, het inderdaad hoogst bezwaarlijk is om, geheel eerlijk blijvende, die winsten te behalen, die van dezen tak van industrie verwacht mogen worden.

Ik kan dit bevestigen door hetgeen mij mondeling gezegd is door meer dan een zoutfabrikant, in wie ik groot vertrouwen stel; en ik kan den Minister niet genoeg op het hart drukken om over deze zaak een ernstig onderzoek in te stellen.

Met eenig leedwezen zag ik in de Memorie van Antwoord hoe de Minister zich hieromtrent uitliet:

„De toestand is echter vooral in de laatste maanden betrekkelijk „niet ongunstig. Het mogt tot dusverre gelukken den sluikhandel „binnen vrij enge grenzen te beperken en zoolang dit mogelijk „blijkt is het niet noodzakelijk de wetgeving op den zoutaccijns „in dit opzigt te herzien.

„Het meeste smokkelen van zout geschiedt door kinderen of „vrouwen en dus steeds in kleine hoeveelheden."

Met deze laatste zinsnede is nu de zaak weêr afgedaan; maar, zeg ik, bij deze enkele regels, — zoo maar vlugweg bij Finantien in een antwoordsparagraaph ter neer geschreven, — maar is dan het smokkelen van minder belang als het in kleine hoeveelheden geschiedt? Vooral aan de grenzen is dit zeer demoraliserend, daar men, om winst te kunnen behalen, de kinderen van jongs af moet afrigten om te bedriegen. Ik zeg: hoe kleiner de hoeveelheden te gelijk, hoe *grooter het aantal* dat wordt gedemoraliseerd. Bovendien bestaat nog een groot bezwaar ten aanzien van de fraude bij de fabrieken in het binnenland. In het belang van den landbouw, van de fabrieksnijverheid en van de moraliteit is de opheffing van den zoutaccijns ernstige overweging waard.

In de derde plaats de belasting op het *geslagt*, een oude kennis in deze Kamer. Is hetgeen ten voordeele dier belasting kan worden aangevoerd in de laatste jaren vermeerderd? In tegendeel — van het tijdstip af waarop aangifte volgens de waarde onder regt van benadering, de algemeene grondslag voor de heffing werd, blijkt telkens van deze belasting dit groote nadeel dat zij op zich zelve ook zwaarder wordt met de meerdere duurte van het slagtvee. Zoo als zij nu geheven wordt is zij niets dan een tiend, en wel een tiend, niet geheven van de geheele productie, maar alleen van hetgeen bestemd is voor de binnelandsche consumtie. Die verderfelijke toestand behoort niet behouden te worden.

Zoo dan al door den fiscus met eenig welgevallen kan gewezen worden op den aanwas van dit middel, ja op de vermeerderde opbrengst in 7 jaren van circa 7 ton gouds, dit is slechts een schijnvoordeel, want naarmate van die hoogere opbrengst van het middel wordt het *vleesch-voedsel* te meer buiten het bereik van den minderen man gebragt. Wij behoeven niet ver naar het bewijs daarvoor te zoeken. Gaan wij de tabellen van het Departement van Finantien omtrent sommige accijnsmiddelen in bijzonderheden na, alsmede het aantal runderen (de kalveren daarbuiten gelaten), dan komen wij tot eenige treffende resultaten.

Ik heb hier voor mij eene lijst van af 1867, en vind daar zeker eene groote vermeerdering van opbrengst: van circa f 1,700,000 in 1867, eene doorgaande toeneming tot f 2,397,000 over 1873. Wat vertegenwoordigt dit nu? Een meerder vleeschgebruik? Geenszins. Er zijn verscheidene van die jaren waarin het hooger cijfer der opbrengst toch een *minder* getal verbruikte runderen vertegenwoordigt. Bijv. wanneer men

de jaren 1864 met 1869 onderling vergelijkt, dan ziet men dat er in 1864, 161,000 gezonde runderen werden geslagt en in 1869 slechts 153,000, terwijl de opbrengst der belasting toch bedroeg: in 1864 f 1,275,000 en in 1869 f 1,708,000. Wij vinden dus hier deze sterke anomalie dat in 1869 met bijna een half millioen *meer* belasting, toch ongeveer 8000 runderen minder waren verbruikt.

Wanneer men nu het belastingjaar 1873 nagaat, dan vindt men voor het geslagt een totaalcijfer van ongeveer f 2,400,000 (*) opbrengst, terwijl het getal runderen (totaal) maar circa 147,000 (†) was. Ik zeg *maar*, omdat, wanneer wij eenige jaren vroeger gaan, wij (1870) een veel grooter aantal nl. 172,000 runderen vinden, terwijl bij die groote consumtie de opbrengst van het geslagt slechts even 2 millioen guldens bedroeg (f 2,061,949). Wij zien dus hier weder hetzelfde resultaat; bij eenen schijnbaren vooruitgang van die belasting, van 2 millioen tot f 2,400,000, vinden wij effectief dat in dat rijkste dier fiscale jaren, 25,000 runderen *minder* zijn verbruikt.

Bij eene overweging der belastingcijfers van dit middel over de laatste jaren zou ik meenen, — bij hetgeen reeds vroeger in deze Kamer omtrent het geslagt is voorgevallen — dat eene belasting die tot zulke resultaten voert, veroordeeld is. En mijns inziens zal het tijdstip om tot eene afschaffing daarvan te geraken, niet dikwijls zoo gunstig zijn als het tegenwoordige, omdat de aandacht van particulieren, thans meer dan vroeger het geval was, op de duurte van dit voedsel is gevestigd en op middelen om door concurrentie een redelijk cijfer van de *vleesch*-prijzen in de winkels tegenover de prijzen van het *slagtvee* te verkrijgen.

Het is toch bekend dat in de laatste jaren de *vleesch*prijzen in de winkels aanmerkelijk duurder zijn dan een drietal jaren geleden, — en ook daarom zal men mij niet kunnen tegenwerpen dat het kleine cijfer van *geslagte runderen* welligt eene even groote hoeveelheid *vleesch* vertegenwoordigt, namelijk dat er *veel zwaardere* runderen zouden zijn geslagt; want dit wordt door de ervaring èn van den landbouw èn van de vleeschhouwerij gelogenstraft.

En wanneer nu, bij de duurdere prijzen van het slagtvee, de belasting op zich zelve in diezelfde mate klimt, vergete men niet dat hij die het vleesch in de tweede hand verkoopt, weer zijne winst moet berekenen, ook over die (telkens klimmende) belasting, zoodat deze, per pond slagtveesch berekend, den verbruiker des te zwaarder treft.

Ziedaar dus door deze belasting eene voortdurende oorzaak van prijs-

---

(*) Officieel cijfer f 2,397,993. (Bescheiden betrekkelijk de geldmiddelen, pag. 325).
(†) Officieel cijfer 146,877. (Bescheiden betrekkelijk de geldmiddelen, pag. 255).

verhooging aangebragt welke het vleeschverbruik in klimmende mate buiten bereik van de beperkte inkomens moet stellen. En wanneer ik dan naga, dat voor de arbeidende bevolking, en vooral voor den Staat, die in zoo ruime mate door de inspanning der arbeidende klasse moet bestaan, het vleesch moet beschouwd worden, in ruimeren zin, als grondstof van nijverheid, omdat het wordt omgezet in spierkracht voor de arbeiders en dus materiale resultaten geeft voor den nationalen rijkdom, dan geloof ik dat ook deze accijns geschreven moet worden op de agenda van de schadelijke accijnsen wier opruiming in het algemeen belang noodzakelijk is te achten.

Tot deze punten van ons belastingstelsel zal ik mij voor dit oogenblik bepalen. Ik doe dit omdat ik geloof dat voor de hier aangewezen middelen eene verbetering van den toestand, innerlijk als het ware, binnen den kring van deze belastingen zelve, mogelijk is, zoodat wij het breedere onderwerp van hervorming der directe belastingen, in verband met de bestaande, of nieuwe directe belastingen niet behoeven te bespreken. Aannemende, gelijk ik straks de vrijheid nam te zeggen, dat voor het tarief een behoud van ongeveer een of twee per cent als algemeene taxe, onder verhooging van enkele artikelen, mogelijk is; dat de *vuur-*, *ton-* en *baken*gelden door de geringheid van het cijfer en de menigvuldigheid van de belangen, die er mede gemoeid zijn, welligt bij den goeden toestand onzer geldmiddelen, voor eene eenvoudige opheffing zonder aequivalent, kunnen in aanmerking komen; dat voor den *zeep* en den *zout*accijns, een redelijk aequivalent kon worden gevonden in verhooging van het *gedistilleerd*, zou er dan overblijven, dat het geslagt een ander aequivalent noodig zoude hebben. — Het aequivalent van het gedistilleerd noemende, kom ik van zelf tot de opmerking door den spreker uit Haarlem, in zijne straks aangehaalde rede te berde gebragt, namelijk dat men van het gedistilleerd niet steeds dóór kan eischen, hebbende men daarbij altijd in 't oog te houden, dat, wat door den verbruiker van het gedistilleerd wordt opgebragt, indirectelijk aan het *huishouden* wordt onthouden, zoodat bij eene verhooging van dezen accijns, de gezinnen bij slot van rekening schade zouden lijden. Gaarne geef ik toe dat dit een belangrijk punt is, en dat het in sommige gevallen werkelijk zoo kan zijn, maar toch geloof ik dat wij ook in dit opzigt niet te veel moeten generaliseren. Immers of de heffing dit gevolg heeft, zal wel afhangen of het de man is dan wel de huisvrouw, welke de koorden der beurs in de hand heeft; en tegenover de voorbeelden, die zeker aangevoerd kunnen worden, dat de werkman het loon innende slechts datgene aan het huishouden afstaat wat hij als batig saldo boven zijn eigen verteringen overhoudt, staan toch zeker vele voorbeelden waar het grootste gedeelte van het loon wel degelijk door den werkman wordt te huis gebragt en dus onder beschikking van

de huisvrouw komt. En nu zou het er zeker erg mede gesteld moeten zijn indien de groote meerderheid onzer arbeiders tot de eerste kategorie behoorden! Ik kan dus niet toegeven dat die opmerking een afdoend argument zou moeten zijn tegen voorstellen om het middel van het gedistilleerd te verhoogen.

In elk geval kan, dunkt mij, het aangevoerde bezwaar niet wegen bij eene vervanging van de twee thans besproken middelen, het *zout* en de *zeep*. Immers, hetgeen al door hooger gedistilleerd aan het huishouden mogt worden onthouden, wordt hier, ingevolge de gelijktijdige ontheffing van *deze* middelen, in het huishouden teruggebragt. Wij hebben hier twee elementen van zeer algemeen, ja noodwendig verbruik. De zoutbelasting kan in zeker opzigt als hoofdgeld worden beschouwd. In elk huishouden, welk ook, wordt eene zekere hoeveelheid zout verbruikt, zoodat zelfs die belasting voor een arbeidersgezin eene veel grootere percentage van de inkomsten uitmaakt dan bij de meervermogenden. Hetzelfde geldt, ofschoon welligt niet in zóó groote mate, voor de *zeep*. Ik acht het dus zeer doenlijk en in het welbegrepen belang zoowel van den fiscus als van de moraliteit, om de belasting van het *zout* en de *zeep* beide op het gedistilleerd over te brengen.

Ik weet, Mijnheer de Voorzitter, (om nog met een enkel woord over de belasting op het gedistilleerd te eindigen) ik weet dat er bij velen gemoedelijke bezwaren bestaan om uit die bron inkomsten voor den Staat te trekken.

Er wordt ook gezegd, dat men bij de belastingen niet zooveel aan één spijker moet hangen. Doch mij dunkt, die spijker is dan toch tamelijk vast. Ik geloof dat het ruim verbruik van gedistilleerd, naar hetgeen de *Staatscourant* ons maand aan maand voor oogen stelt, bij ons vrij wel als constante grootheid is aan te nemen. En als dit éénmaal zoo is, waarom zou het Rijk er dan geen ruim belastingmiddel van mogen maken?

Velen willen direct beperkende maatregelen, doch duurte is reeds beperking; in elk geval kan meer belasting het verbruik nooit in de hand werken, en daarbij geloof ik dat, wanneer wij onze geachte medeleden, de sprekers uit Groningen en uit Sneek ondersteunen in hunne pogingen om voor de kinderen te verkrijgen: *van de fabriek en naar de school*, dat alsdan de opkomende generatie, dezelfde kinderen, mannen geworden zijnde, van zelve wel meer in praktijk zullen brengen: *uit de kroeg en bij den huiselijken haard*. Ik meen dat de door mij aangegeven weg in een dubbel opzigt moreel zal moeten werken, en dat men, door een goedkoop huiselijk leven bij de mindere klasse te bevorderen, op den duur het gewenschte doel zelfs beter zal bereiken dan langs den weg van directe verbodsmaatregelen of verhinderingen van het gebruik van gedistilleerd."

Ten slotte vroeg S. „of de Minister eenig vooruitzigt geven kon dat de vuur-, ton- en bakengelden zullen kunnen worden afgeschaft? ten andere, of de Minister de opheffing van zeep- en zoutaccijns, en als aequivalent daarvoor, eene vermeerdering van de belasting op het gedistilleerd, alsnog in overweging wil nemen, dan wel of het terugnemen van de wet op den zeepaccijns moet beschouwd worden als eene verklaring dat de Minister dien weg niet op wil?"

Het antwoord des Ministers op deze vragen was, in beginsel overeenstemmend, toch, wat vooruitzicht op verwezenlijking betreft, slechts gedeeltelijk bevredigend te achten.

Ook de Minister gelooft „dat wij moeten trachten, om alles wat de productie belemmert, op te heffen, en dat alles moet gedaan worden om den toegang tot onze havens te vergemakkelijken.

„Ik wil in dit opzigt op de pertinente vraag van den spreker verklaren, dat als het mij gegeven wordt een voorstel tot wijziging, hervorming of afschaffing van belastingen in te dienen, ik in de eerste plaats op het oog heb eene afschaffing en vermindering in dien geest en in die rigting. Met dien afgev. meen ik dat, in dezelfde rigting handelende, de tijd nabij is om ons *tarief van in- en uitgaande regten* te herzien. In dat tarief komen bizarre verhoudingen en benamingen voor, maar vooral enkele regten die onbillijk drukken op onzen handel en onze industrie. Gaat men echter niet te ver door te beweren dat na korter of langer tijd alle belastingen moeten wegvallen, die bijna uitsluitend drukken op het levensonderhoud van den werkman? In een Staat als den onzen zal dit wel tot de onmogelijkheden behooren. Bovendien mag de vraag gesteld worden of, mits men daarin voorzigtig zij en de perken niet te buiten ga, niet de staatspligt en het staatsregt medebrengen, dat ieder naar hetgeen hij bezit en kan, bijdrage in het belang en tot de dienst van den Staat?

Ga ik de reeks der genoemde belastingen na, waar zal ik beginnen, waar eindigen? De geachte spreker wees onder anderen op de *zout*belasting. Zij eischt inderdaad herziening, want gelijk zij thans geregeld is, is zij geen goede belasting. Het groot bezwaar is dat zij aanleiding geeft tot veel fraude, en bij vele fabrieken is deze niet te keeren. De Kamer zal zich herinneren dat, met het oog hierop, vóór eenige jaren bij haar een voorstel aanhangig was, dat is afgestuit op de vele in de afdeelingen gemaakte bedenkingen. Maar ik geloof dat het welligt mogelijk kan zijn om bij eene vermindering van belasting een andere wijze van perceptie te verkrijgen en op den duur de totaal-opbrengst der belasting toch niet te verlagen en de fraude zooveel mogelijk tegen te gaan. Wanneer dan het bedrag zal verminderen, zal ook natuurlijk de fraude aan de grenzen afnemen.

De heer d. B. K. heeft bij de plannen van belastingafschaffing ook de verhooging van het *gedistilleerd* genoemd.

Ook met de beschouwingen van andere leden over de ellendige gevolgen van het drankverbruik stem ik volkomen in. Zij die mij van nabij kennen, weten dat ik mij op dat punt niet bepaald heb tot woorden en redevoeringen, maar dat ik mij daadwerkelijk daartegen heb verklaard. Dit neemt niet weg dat, ofschoon ik volstrekt niet ontken dat eene verhooging van het gedistilleerd mogelijk en tegenover de afschaffing van andere belastingen welligt wenschelijk is, het zeer gevaarlijk kan worden om, gelijk men het uitgedrukt heeft, de kurk waarop de finantien drijven, altijd sterker en krachtiger te maken. Want men vergete niet, dat de opbrengst dier belasting in het naauwste verband staat met de algemeene welvaart, en dat in moeijlijke oogenblikken, in tijden van krisis en van mindere welvaart, die opbrengst aanzienlijk daalt, en dat die vermindering alsdan bij eene zoo hooge belasting zich niet tot tonnen maar tot millioenen zou uitstrekken

Ik wil bekennen dat een van de motieven waarom ik bij mijn optreden het aanhangig wets-ontwerp tot afschaffinig van den zeepaccijns ingetrokken heb, was, dat ik, met de gegevens alleen aan het Departement van Finantien verkrijgbaar, nog eens naauwkeurig wilde nagaan of er inderdaad ook gevaar bestond, zoo men den accijns op het gedistilleerd vrij aanmerkelijk verhoogde."

Dat onderwijs een goed, schoon langzaam werkend correctief tegen drankverbruik is, werd door den min. beaamd; toch, zeide hij, mag niet onopgemerkt blijven, dat in Duitschland, het land van volksonderwijs bij uitnemendheid, het verbruik van sterken drank, (ongerekend nog het ontzettend bierverbruik aldaar), sedert 1870 met c. 50 percent is toegenomen.

Voorzeker even treffend als treurig toeneming van drankverbruik, — wij constateerden het reeds meermalen, — vindt men bij de algemeen hooge dagloonen in de laatste jaren bijna overal; doch in Nederland en in Engeland op verre na niet op zulk een colossale schaal, en bewijst dan het feit niet voor onze stelling? Immers juist Engeland en Nederland zijn de Staten met hooge gedistilleerd-belasting, en Duitschland heeft veel lager heffing.

De Suikerbelasting. De hr. Blussé vraagt bepaalde mededeeling van des ministers plannen omtrent deze belasting, die naar zijn meening niet kan blijven bestaan op den voet waarop zij thans geheven wordt, noch om de schatkist, noch om de fabricage, noch om den handel, noch om de scheepvaart.

„Men weet, zeide S., dat het suikertractaat het volgende jaar ten einde loopt. Dat tractaat, dikwijls belasterd, had ten doel eene behoorlijke evenredigheid te brengen tusschen den aanslag voor den accijns en de *drawback*, de terugbetaling van den accijns bij uitvoer van geraffineerd, opdat een eind kwame aan dien premiën-oorlog tusschen verschillende

handeldrijvende en fabricerende natien op vreemde markten. Engeland heeft zich reeds feitelijk aan dat tractaat onttrokken door die belasting af te schaffen; waar geen belasting geheven wordt komt geen *drawback* te pas. Bovendien omdat er nog altijd verschil is tusschen den aanslag in den accijns en de drawback, trok Engeland, dat zijne belasting laag had gesteld, de minste premie, terwijl de natien die de hoogste belasting heffen, natuurlijk de grootste premie aan de fabrikanten verschaften. Engeland heeft daarom wijsselijk de gansche belasting afgeschaft; dit konden de Engelschen doen met hun belastingstelsel. Ik zou aarzelen dit ook aan onzen Minister te raden, want met ons tegenwoordig belastingstelsel zou hij dit niet kunnen doen. Men weet bovendien dat volgens dit tractaat de belasting geheven wordt over de ruwe suiker, verdeeld in verschillende klassen. Maar er zijn verschillende nommers in elke klasse, zoodat het laagste nommer in eene klasse natuurlijk meer betaalt over de suikergehalte dan het hoogste nommer in die klasse, en nu is het natuurlijk dat de handel zal zoeken de markt waar ieder nommer tot zijn regt komt. De lagere nommers zijn door onzen accijns meer gedrukt dan zij behooren; zij maken daarom minder prijs. De handel zal dus zoeken de markt waar de beste prijzen te maken zijn, dit is Engeland. En dat is geen gissing, maar het wordt reeds een feit. Ik zeg nog niet dat er hier dit jaar minder is ingevoerd dan verleden en evenmin dat in Engeland meer is ingevoerd dan ten vorigen jare, maar dit zeg ik, dat de transactien worden gesloten op dien voet, dat men gemakkelijk kan gaan naar Engeland. In onze eigen kolonien geeft men voordeeliger vracht aan de schepen die naar Falmouth gaan om orders, ten einde dan, naar gelang van de markt, naar Nederland of naar Londen te kunnen gaan. Onze eigene reederijen charteren reeds naar Engeland om orders. En wat is daarvan het gevolg? De retouren van Java leveren de beste vracht op in verhouding tot de uitvrachten. Als dus de retourvrachten op Engeland voordeeliger worden, dan loopen wij gevaar dat wij de uitvoeren verliezen, want terwijl de manufacturen nu nog van en over Nederland naar Java gaan, zullen de Engelsche manufacturen, eene goedkoope gelegenheid ter verzending vindende, de onze aldaar verdringen.

Maar ook voor onze schatkist zelve kan de belasting zoo niet blijven. De nijverheid is vindingrijk. Men heeft middelen bedacht om nommers het aanzien te geven lager in qualiteit te zijn dan werkelijk het geval is. Heeft een nommer den schijn een laag nommer te zijn, dan wordt het als een laag nommer aangeslagen. Het voordeel van het hoogere gehalte is dan voor den raffinadeur, die het verschil geniet dat de schatkist derft. Dit is eene gevaarlijke omstandigheid. Derhalve komt het mij voor dat het wenschelijk is een nieuw tractaat te sluiten bijv. met Frankrijk en Belgie en andere naburige Staten op den voet van

raffinage in entrepôt. In Frankrijk is eene suikerwet in aantogt waarin wordt voorgesteld het stelsel van werken in entrepôt. Is de Minister voornemens ook onze suikerbelasting in dien geest te wijzigen? Is het zijn plan in overeenstemming met zijn ambtgenoot voor Buitenlandsche Zaken te trachten eene overeenkomst met andere mogendheden aan te gaan? Zoo niet, is het dan zijn voornemen verandering te brengen in de tegenwoordige wijze van heffing van den accijns, die naar mijn inzien niet langer houdbaar is?"

In gelijken geest spraken de HH. Insinger en van Nispen, laatstgenoemde meer speciaal met het oog op de beetwortelsuiker. Omtrent de suikerkwestie in 't algemeen voegde de heer Insinger nog een argument bij het betoog van den heer Blussé, nl. het belang der *bevolking*. „Suiker toch, zeide S., is niet meer een artikel van weelde, het is een *voedingsmiddel* geworden.

„Nu zal het misschien verwondering wekken, dat van deze zijde eene stem opgaat tot het afschaffen van accijnsen, maar men moet rekenschap houden met den tijd waarin wij leven, en met hetgeen er gebeurd is hier en elders. Hetgeen ik er verder zal bijvoegen zal mij misschien verontschuldigen, dat van deze zijde van eene afschaffing van accijnsen gesproken wordt, ofschoon ik hierin consequent aan onze denkbeelden blijf: geene afschaffing zonder aequivalent.

Zonder in herhaling te treden van hetgeen de geachte afgevaardigde uit Deventer zoo duidelijk gezegd heeft, voeg ik er het volgende bij:

Vroeger kwam nagenoeg al de suiker die in onze kolonien werd geproduceerd, hier. Ten gevolge van de afschaffing der differentiele regten en van de gelijktijdige werking der afschaffing van den accijns in Engeland, komt er nu *nagenoeg niets* herwaarts. Het gevolg daarvan is, dat de Nederlandsche schepen uit onze kolonien naar Nederland moeijelijk lading kunnen vinden en dat op een totaal cijfer van 60 à 70; dat de vrachten naar Engelsche havens tot 30 gulden hooger zijn dan die naar Nederlandsche havens. Het gevolg is reeds zoo ver merkbaar dat de ruwe suiker voor Nederland in Engeland in groote hoeveelheden wordt ingekocht, en dat is nog niet alles want, en dit kan welligt allen leden dezer Vergadering niet bekend zijn, het is niet voordeelig of raadzaam een schip geheel met suiker vol te laden. Suiker is te zwaar; een schip dat geheel met suiker wordt geladen, zinkt dieper dan de zoogenaamde laadlijn en dit is van invloed op de zeilaadje en niet zonder gevaar. Men vult dus de overschietende ruimte met andere ligte goederen aan, en bekomt dan eene gewenschte sortering, zoodat daarheen — en hier wensch ik op te drukken — waar de ruwe suiker heen gaat, ook voor een groot deel de andere producten gaan. Komt alzoo de suiker niet meer naar Nederland dan komen ook de andere producten niet meer hier heen. Ik spreek nu niet over den invloed

hiervan op de vrachten naar Indie, of den invloed dien het hebben kan op den handel naar Oost- en Middellandsche Zeeën, waar het geraffineerd eene belangrijke rol gespeeld heeft. Naar mijne opvatting is het eene zaak van overwegend gewigt dat wij trachten de suikermarkt, die wij hadden, terug te bekomen; van behouden spreek ik niet, want de suikermarkt is er niet meer Daartoe zijn twee middelen aan te bevelen. Het eene — en daarop is gezinspeeld door den geachten afgevaardigde uit Deventer — is dat, wanneer Frankrijk in entrepôt laat werken, en Belgie welligt ook, Nederland denzelfden weg volge — dan kan een zeker gedeelte, maar niet meer, van die suiker hier komen, en geraffineerd worden. Dan heeft onze nijverheid *iets* te doen en dan is de uitvracht naar de Middellandsche Zee en naar Zuid-Amerika nog voor een deel van onzen handel misschien te behouden, maar toch altijd slechts voor een deel. De schatkist behoudt in dat geval zooveel accijns als er nu wordt betaald, want deze hangt zamen met het binnenlandsch gebruik; de nijverheid heeft iets en de scheepvaart eenige ladingen, — op eens zal alles niet stilstaan — maar de bevolking wordt niet gebaat. Tegenover dat denkbeeld van in entrepôt te werken staat slechts *één* ander zoo als de zaken nu staan, dat is totale afschaffing van den accijns op de suiker. Nu kan men zeggen dat de nijverheid een voordeel heeft bij het bestaan van den accijns, en dat de accijns te verbeteren valt, maar het gemis van dat voordeel wordt ruimschoots opgewogen door algeheele vrijheid van die nommers te zoeken voor de raffineerderijen, die men wenschelijk acht; daarentegen kan dat betrekkelijk klein belang niet opwegen tegen het belang van de scheepvaart om ook suiker en andere goederen over te voeren; en nog minder mag het blijven bestaan tegenover het belang van de bevolking. Ik voor mij, zonder nu aan de Regering het denkbeeld te willen opdringen, wensch er een oogenblik de aandacht op te vestigen. Enkele voordeelen van die afschaffing heb ik aangegeven. Het nadeel is het verlies van 5 millioen voor de schatkist. Ik hoor zeggen om mij henen dat dit verlies niet groot is, maar ik zou die 5 millioen toch niet gaarne missen. Maar zonder de fabriekanten of de producenten van suiker te benadeelen, integendeel met hen te ontlasten, meen ik dat wij die 5 millioen kunnen terugwinnen, of liever, wij kunnen die verplaatsen. Wij betalen, of laten betalen voor 100 kilo suiker f 27. Ik zou nu op Java willen heffen een algemeen uitvoerregt van f 2.50 per pikol of zooveel meer als noodig is om die 5 millioen te dekken. De belasting hier is 27 cents, en wordt dan daar 4 cents per kilo, ergo is de totale ontlasting 23 cents per kilo. Nu zou ik durven beweren dat het eenig belang dat zich hier daartegen verzetten kan, door vermeerderde consumtie en volkomen vrijheid wordt te gemoet gekomen, terwijl almede de vermeerdering van verbruik door afschaffing der belasting hier en in

Engeland den prijs zoo zeer zal doen stijgen, dat de producent in Indie in die stijging al weder een deel van het regt terugvindt."

Op een en ander antwoordde de Hr. v. d. Heim:

„Men vraagt wat deze Minister in zake den suikeraccijns denkt te doen? Zal hij eenvoudig komen met een voorstel tot afschaffen of regeling?

Op de eerste vraag wil ik beslissend antwoorden.

Tot heden bestaat daartoe bij mij niet het minste voornemen. Onze finantiele toestand laat dit in de verste verte niet toe, en ik zou het aequivalent daartegen niet in overweging durven geven dat de S. uit Almelo (Hr. Insinger) noemde. Er is reeds op gewezen, dat door dit aequivalent eene premie zou gegeven worden aan de vreemde suiker tegenover de Java-suiker. Er kan gevraagd worden of de heffing bij uitvoer op Java een aequivalent kan genoemd worden voor het gemis eener belasting in Nederland, die op onze Staatsbegrooting voorkomt? Heel wat andere en drukkender belastingen zullen in aanmerking moeten komen eer men kan overgaan tot afschaffing van de suikerbelasting.

Eene andere vraag is of die belasting, zoo als die nu werkt, kan blijven voortduren?

Het is bekend dat zij zamenhangt met de conventie tusschen vreemde Mogendheden gesloten, die in 1875 ten einde spoedt. Met mijn ambtgenoot in Belgie zou ik op de gedane vragen willen antwoorden: van afschaffing geen sprake, van wijziging en vermindering zeer zeker. De heer Blussé meende dat in Frankrijk reeds een wets-ontwerp gereed was of eerlang in de Kamer zou komen, om de suikerbelasting te wijzigen. Uit lezing van dagbladen verkeerde ik ook in dat denkbeeld, maar uit officieele berigten is mij gebleken, dat dit volstrekt zoo niet is. Men heeft het Comité Supérieur de Commerce en eenige hoofdambtenaren bijeengeroepen om over de zaak te beraadslagen; men heeft plannen beraamd, maar tot heden is er geene beslissing genomen, noch eene voordragt ingediend. Voor wij dus een besluit nemen dienen wij althans te weten wat men in Frankrijk voor heeft; want Engeland, het werd reeds gezegd, valt niet buiten de conventie, omdat het de belasting heeft afgeschaft. Men vergete niet dat de conventie bedoelde te zorgen dat de eene Mogendheid niet boven de andere voordeelen aan de raffinadeurs bezorgde door de drawbacks.

Engeland is dus volkomen in zijn regt wanneer het zegt: ik houd mij aan de conventie door de belasting af te schaffen, want nu is er bij mij geen spraak meer van restitutie bij uitvoer, en dus zoo veel te minder van te hooge restitutie.

Maar juist door de afschaffing van die belasting in Engeland is een moeijelijke toestand geboren. Nu is het volkomen waar wat de spreker van Deventer heeft gezegd en waarin hem de geachte afgevaardigde uit Almelo met nog sterkere kleuren is gevolgd, namelijk dat sedert de

afschaffing van differentiele en uitvoerregten op Java geen reden meer bestaat om verschepingen van suiker bij voorkeur naar Nederland te doen en dat die naar het kanaal om nader order naar Falmouth worden gezonden, om te zien waar de lading met het meeste voordeel zal kunnen worden aangebragt. De resultaten van die afschaffing van de belasting in Engeland en van de gelijkstelling van de regten in Indie, loopen nog over een te korten termijn, om zeer beslist daarover te kunnen spreken, maar ik geloof toch dat de eerste resultaten niet zoo ongunstig zijn als de geachte afgevaardigden uit Deventer en uit Almelo het ons hebben voorgespiegeld.

Ik heb hier voor mij den staat omtrent den suikerhandel enz., in 1874, in de *Staatscourant* van gisteren avond gepubliceerd. Ik vind daarin onder anderen, dat gedurende de maand November van het jaar 1874 uit Java zijn ingevoerd: 2,714,000 kilo en over de eerste elf maanden 97,000,000 kilo, een bedrag dat over de elf eerste maanden van 1873 ruim 98,000,000 kilo bedroeg. Inderdaad is dat verschil niet zoo groot, en vooral daarom niet, omdat in de Engelsche *Economist* verleden week de opmerking mij is opgevallen, dat niettegenstaande de afschaffing van de suikerbelasting in Engeland in de eerste tien maanden van dit jaar 40,000 ton minder suiker daar te lande was ingevoerd, dan in het vorige jaar. Dit hangt natuurlijk te zamen met de oogsten, die ook in aanmerking moeten genomen worden.

Ik vond ook in het marktberigt van de bekende firma Rueb en Ledeboer uit Rotterdam van 8 December deze opmerking: „Een opmerkelijk verschijnsel is echter in Engeland waar te nemen. Na de afschaffing der regten aldaar, dachten vele consignatarissen, dat dat land nagenoeg de eenige verbruiker van fraaije partijen zou zijn. Zij verscheepten nu hunne ladingen met bestemming naar het kanaal op orders, en gaven dus aan de zeer hooge vrachten daarheen de voorkeur boven de zeer lage naar Holland Maar wat ziet men nu gebeuren? Enkele ladingen Java-suiker uit den nieuwen oogst, reeds te Falmouth voor orders aangekomen, zijn, bij gebrek aan koopers in Londen en Schotland, naar onze havens gedirigeerd."

Dit laatste zou toch doen meenen, dat op dit oogenblik onze havens niet zoo verwaarloosd zijn voor dezen handel, maar nu doet zich de vraag voor: wat hebben wij op dit oogenblik, indien ik mij niet bedrieg, het meeste te duchten? Dat is hetgeen de geachte afgevaardigde uit Deventer zoo even met juistheid heeft aangewezen: dat indien wij niet terugkomen op ons zoogenaamd *typenstelsel* omtrent de suiker, wij inderdaad aan onze suiker-industrie en daardoor aan onze scheepvaart, wier belang er zoo naauw bij betrokken is, groote schade berokkenen zullen. Het is toch een feit dat, gelijk de geachte spreker heeft gezegd, de nijverheid vindingrijk is, en men weet, nu onze typen niet billijk

belast zijn, de mindere typen bij den uitvoer voor betere te doen doorgaan. Daardoor mist de schatkist wat haar toekomt, en wat erger is, daardoor loopen wij gevaar, dat onze raffinaderijen, die na de Fransche inderdaad de beste reputatie hebben, haar goeden naam zouden verliezen en uitsluitend gaan werken met mindere typen.

Deze beschouwingen mogen voldoende zijn om den geachten spreker te toonen, dat de Regering dit belang niet uit het oog verliest, dat zij er op bedacht is om te handelen; maar op dit oogenblik nog onmogelijk een besluit tot het doen van een of ander voorstel nemen kan, zonder gevaar te loopen dat dit in strijd zou kunnen zijn met ons werkelijk belang."

Eene korte doch belangrijke discussie omtrent een post van 4 millioen, als „bijdrage uit het (nog vast te stellen) batig slot van het Indisch dienstjaar 1871" vond ten slotte nog plaats. Deze post was opgenomen tot bestrijding der eerste uitgaven tot uitvoering der vestingwet van 8 April 1874.

De heer Bredius, voorstander van een zelfstandig Indisch financiewezen, kwam op tegen dit middel, als aan Indie onthoudende wat aan Indie toekomt; wij mogen dergelijke baten geen *Nederlandsche* middelen noemen.

Dit principieele bezwaar werd niet door den Minister gedeeld, maar de post werd gewijzigd op dezen grond, dat bij Hoofdstuk *Oorlog*, bij de weinige zekerheid van 's Ministers plannen, de 4 millioen, bij amendement voorloopig tot 8 ton waren verminderd, het bedrag dat in elk geval vaststond, tot uitvoering der vestingwet besteed te moeten worden.

Bij de onzekerheid omtrent het definitief cijfer, stelde nu de Minister, na eenige bespreking, ten slotte voor, geen cijfer der Bijdrage in te vullen, dus een *memorie*post hiervan te maken, 't geen echter door de heeren Kappeyne en Blussé werd bestreden, die in de gegeven omstandigheden de voorkeur gaven aan een weglating van den geheelen post, alhier, daar definitieve aanwijzing toch later bij de wet zou moeten geschieden.

De Minister vereenigde zich hiermede, waarmede tevens het principieel bezwaar van den heer Bredius verviel, wordende nu de wet op de Middelen met algemeene stemmen aangenomen.

En hiermede besluiten wij onze aanteekeningen uit de Begrootingsdebatten. — Wij hopen dat de bedoelingen des ministers omtrent belastingen spoedig in voordragten mogen spreken. Wat de suiker-kwestie betreft, is men tot heden, nog niet veel gevorderd. In de zitting van 9 Maart, gedroeg de min. zich aan het antwoord, bij de wet op de Middelen gegeven. Een andere dan afwachtende houding is niet wel mogelijk, zoolang Frankrijk nog ongedecideerd blijft. Aan het besluit

der wetgeving om algemeen de *exercice* toe te passen (fabriekaadje onder toezigt), wordt nog geen uitvoering gegeven. — Het schijnt dat de Fransche regering er slechts heil in ziet, voor zooveel de andere suikerfabriceerende landen hetzelfde beginsel aannemen. Welligt staat dus eerlang, ter vervanging der *typen*-conventie, een voorstel van internationale conventie tot invoering der contrôle, te wachten.

— **Correspondentie.** *De Immigratie-kwestie in Suriname.*

'sGravenhage, 25 Febr. 1875.

Aan de *Economist.*

M. d. R. De heer T. J. Eyken Sluyters, oud-lid van den kolonialen Raad in Suriname, van wiens hand een belangrijk stuk over die kolonie in de Arnhemsche Courant van 23 dezer voorkomt, betreurt onder anderen de „ten eenenmale gestaakte koelie-immigratie." Zelf den aanvang dier immigratie hebbende bijgewoond, en ambtshalve in den Raad van Bestuur, in de Koloniale Staten en in commissien het mijne ter bevordering van die zaak hebbende aangewend, heb ik even als de heer Eyken Sluyters, hare tegenspoeden en hare staking met groot leedwezen gadegeslagen. Ik meen evenwel de middelen te kunnen aanwijzen, waardoor aan die staking een einde kan worden gemaakt, en de immigratie uit Britsch Indie naar Suriname, evenals in Demerary, tot groot voordeel voor de kolonie en voor de arbeiders zelven, met kracht kan worden hervat en voortgezet. Eenige beschouwingen en voorstellen te dier zake wensch ik zoodra mogelijk door middel van uw geacht Tijdschrift onder de oogen van het publiek te brengen.

Met hoogachting heb ik de eer te zijn,
Uw dw. dienaar
J. A. F. Cohen Stuart,
Oud-administrateur van Financien in Suriname.

Nederlandsche Bank (*In millioentallen guldens.*)

DATUM.		Disconto's.	Belee-ningen.	Oper. kapitaal.	Bank-billetten.	Saldo's rek. crt.	Munt-voorraad.	Voorraad billet.	Surplus dekking.	Wissel-disconto.	Prolong koers.
Dec.	28	79.11	30.80	109.91	175.20	53.82	137.51	114.75	45.09	$3\frac{1}{2}$(16Feb.)	$4\frac{1}{2}$
Jan.	4	83.51	31.15	114.66	182.82	50.55	137.24	109.73	43.89	»	$4\frac{1}{2}$
»	11	84.63	32.07	116.70	184.33	50.93	137.21	107.76	43.11	»	$3\frac{1}{2}$
»	18	84.89	32.21	117.10	181 96	53.32	136.99	107.19	42.88	»	3
»	25	83 39	32.22	115.61	182.09	51 87	137.22	109.09	43 64	»	4
Feb.	1	79.45	32 24	111 69	178.53	51.63	137.41	113.36	45.35	»	4
»	8	77.14	32.09	109.23	176.40	51.34	137.52	116.06	46.42	»	$4\frac{1}{2}$
»	15	76.54	31.90	108.44	174.34	52.27	137.86	118.04	47.22	»	$3\frac{3}{4}$
»	22	74.26	31.41	105.67	173.67	50.85	137.99	120.45	48.18	»	$3\frac{1}{2}$
Mrt.	1	69.97	31.44	101.41	170.96	49.69	138.44	125.45	50.18	»	»

Wisselkoersen te Amsterdam.

DATUM.		kort Londen.	kort Parijs.	kort Hamburg.	kort Frankfort.
Dec.	28	11.78	$56\frac{3}{16}$	57.40	56.70
Jan.	4	11 75	46.55	57.35	57.25
»	11	11.76	46.75	57 30	57.20
»	18	11.75	46.65	57.25	57.25
»	25	11.74	46.70	57.15	57.20
Feb.	1	11.72	46.70	57.15	57.10
»	8	»	»	57.10	57.05
»	15	11.71	46 60	56.90	56.90
»	22	11.70	46.30	56.75	56.85
Mrt.	1	11 68	»	56.70	56.70

ECONOMISCHE NALEZINGEN EN BERICHTEN.

De Commissie van enquête omtrent den toestand der **Nederlandsche koopvaardijvloot** heeft haar verslag uitgebragt, vergezeld van een aantal bijlagen, als: bescheiden ontvangen van de Regering, Kamers van koophandel, consuls en andere personen, alsmede getuigenverhooren. De conclusie van het verslag strekt, dat de Kamer als hare meening uitspreke:

I. dat alle invoerregten op ruwe en verwerkte grondstoffen voor den scheepsbouw behooren te worden afgeschaft;

II. dat het Departement van Marine, wanneer het ijzeren stoomschepen wil laten aanbouwen op particuliere werven, zoo geen staatsbelang zich daartegen verzet, door eene ruime tijdsbepaling voor de aflevering en door het sluiten van contracten van grooten omvang, de mogelijkheid der mededinging voor Nederlandsche werven dient te bevorderen;

III. dat het belang der Nederlandsche scheepvaart invoering eener internationale scheepsmeting vordert, en dat het — zoolang deze niet verkregen is — eene zoo spoedig mogelijke toepassing der meest gebruikte meetwijze (het stelsel van Moorson) hier te lande eischt;

IV. dat door wijziging der wet op de nationale militie op nieuw aan buiten 's lands zeevarenden vrijstelling behoort te worden geschonken van dienst bij de militie te land, maar daarentegen de dienst der zeevarenden meer algemeen ten bate van de Nederlandsche oorlogsvloot moet komen;

V. dat de examens voor stuurlieden hier te lande behooren te worden afgenomen naar eenen zelfden, op nieuw te regelen maatstaf, en de gelegenheid moet worden geopend om door het afleggen van een examen te doen blijken van geschiktheid voor de betrekking van machinist en van kapitein, zoo op de groote als op de kleine vaart;

VI. dat van Staatswege voortaan een onderzoek moet worden ingesteld naar de zeerampen, welke de Nederlandsche koopvaardijschepen treffen, en dat aan de kapiteins, scheepsofficieren en machinisten, aan wie met zekerheid het verlies of de schade van schip of lading te wijten is, de bevoegdheid tot het waarnemen dezer betrekking voor korteren of langeren tijd behoort te kunnen worden ontnomen;

VII. dat het professioneel onderwijs hier te lande voor scheepsbouwmeesters, bazen en werklieden op de scheepstimmerwerven, voor kapiteins, machinisten en stuurlieden op de koopvaardijvloot dringend aanvulling of voorziening vordert;

VIII. dat het beginsel van beperkte aansprakelijkheid der eigenaars

van reederij-aandeelen in de Nederlandsche wetgeving zuiver behoort te worden uitgesproken en toegepas;

IX. dat de beginselen omtrent het Nederlandsche consulaatwezen, in de onlangs vastgestelde regeling der ambtsbetrekking aangenomen, zooveel aanwezigheid van geschikt personeel het slechts mogelijk maakt, spoedig en volledig behooren te worden toegepast;

X. dat de verbetering der vaarwegen uit onze groote koopsteden, zoo naar de zee als naar het binnenland, waardoor die wegen aan de eischen der scheepvaart en van het verkeer kunnen beantwoorden, met de meeste kracht en spoed moet worden ter hand genomen en voltooid;

XI. dat de groote zeehavens hier te lande, zoo noodig met medewerking der Regering. ten spoedigste behooren te worden voorzien van die inrigtingen, welke voor de ontwikkeling der scheepvaart, inzonderheid de stoomvaart, onmisbaar zijn;

XII. dat het vuur-, ton en bakengelden en de haven- en kanaalgelden op Rijkskanalen en in Rijkshavens behooren te worden afgeschaft;

XIII. dat het monopolie en de verpligting tot het gebruik der diensten van de Staatsloodsen hier te lande behoort te worden afgeschaft; dat met behoud van een goed geregeld Staatsloodswezen onder de noodige waarborgen, vrijheid van loodsdienst en vrije keuze van loodsen behooren te worden toegestaan, en dat alleen voor vervulde loodsdienst betaling van loodsgelden mag worden gevorderd; (de heer Fabius heeft zich met deze conclusie niet vereenigd);

XIV. dat de overeenkomst omtrent de exploitatie der Staatsspoorwegen ook in het belang der Nederlandsche scheepvaart dringend eene spoedige herziening vordert, waardoor van den den exploitant kan worden geëischt en verwacht, dat hij met alle kracht tot bevordering van verkeer en goederenvervoer medewerke;

XV. dat de uitkeeringen voor het brievenvervoer uit Nederland naar Overzeesche Staten bij gelijke omstandigheden aan stoomschepen onder Nederlandsche vlag behooren te worden verzekerd; (de heer van Houten heeft zich met deze conclusie niet vereenigd),

XVI. dat een afzonderlijke afdeeling in een der bestaande Departementen of in een nieuw op te rigten Departement van algemeen bestuur moet worden in het leven geroepen, dat met alle werkzaamheden van het Rijksbestuur ten aanzien van handels- en scheepvaartbelangen zal worden belast, de leiding van dit deel der Staatszorg zal in handen nemen en daarbij zorgen zal volledige en voortdurende kennis van den feitelijken toestand te bezitten;

XVII. dat het streven der Nederlandsche handelspolitiek moet zijn, om de herziening van het bestaande belastingstelsel, aanvankelijk met vereenvoudiging van het tarief der regten op den in- en uitvoer stelselmatig voortgezet, Nederland, zoo spoedig en zoo volkomen als dit mogelijk is, tot eene vrijhaven voor het handels en scheepvaartverkeer te maken.

— **Hygieine.** *Lucht- en waterzuiverende planten.* Ten vervolge op hetgeen onder dit hoofd in de „Economische nalezingen en berichten" in „De Economist" van Februari jl. blz. 243, over „den blauwen gomboom" is gezegd, zij thans gewezen op het artikel: „der blaue Gummi-Baum Australiëns" in het weekblad „Das Ausland", 1875, no 8, blz. 159 Uit dat artikel, dat te uitvoerig is om in zijn geheel te worden overgenomen, leert men dat de blauwe Gomboom of Eucalyptus globulus uit zijn vaderland Australie en Tasmanie reeds naar onderscheidene landen van Europa en ook naar Afrika en Amerika is overgebracht en door zijn koortswerende hoedanigheid en wateropslorpend vermogen reeds veel nut heeft gesticht. In Algerie, waar die Eucalyptus reeds in 1854 werd ingevoerd, is hij reeds geheel te huis en op meerdere plaatsen heeft hij reeds uitnemend koortswerend en opdroogend gewerkt. In Spanje waar het volk hem de koortsboom noemt; in zuidelijk Frankrijk insgelijks. In de zoo ongezonde Campagna van Rome wordt de aanplant nu ook beproefd en wellicht kan daar door Eucalyptus-aanplantingen op groote schaal bereikt worden wat Garibaldi door rechtstreeksche uitdrooging beoogt, terwijl tevens eene, ond. and. voor scheepsbouw, uitstekende houtsoort zou worden verkregen. In Pardock bij Algiers, waar erge koortsen heerschten, deed een aanplant van 1300 Eucalyptusboomen deze totaal verdwijnen. Bij Constantine, in Mexico, op Cuba en elders had hetzelfde plaats. Op onderscheidene plaatsen heeft die Eucalyptus het gebruik van kina geheel doen staken. Zijn bladeren bezitten ook desinfecteerende en antiseptische eigenschappen. Door destillatie laat er zich een olie uit bereiden, welke groote geneeskracht bezit. De schoone boom verdrijft niet slechts de koorts, maar bezit ook de eigenschap het tienvoudige van zijn gewicht aan water uit den bodem te absorbeeren en kamfergeuren uit te wasemen, leverende hij ook harsen op. Door de sterke zuigkracht zijner wortelen maakt hij moerassige streken in korten tijd droog. Uitvoeriger wordt over den gomboom gehandeld in: „J. E. Planchon, S. Eucalyptus globulus au point de vue botanique, économique et medical" in de Revue des Deux-Mondes van 1 Januari 1875 en in twee artikels van Chambers Journal van 6 December 1873 en 11 Juli 1874: „A disease-destroying tree" en „The Tasmanian blue gum tree."

Mochten die onderscheidene aanwijzingen en berichten er toe leiden, dat ook bij ons te lande en in onze West-Indische kolonien, even als het reeds in Oost-Indie geschiedt, in door koortsen bezochte en moerassige streken proeven met de aanplant van den „Eucalyptus globulus" of „blauwen gomboom" werden genomen! W. Q.

— **Meel-vervalsching.** Men schrijft uit Amsterdam:

Voorzeker had de Bakkers-vereeniging te dezer stede grondige en geldige redenen om tot het stedelijk bestuur het verzoek te richten

opnieuw keurmeesters aan te stellen tot het onderzoeken van alle levensmiddelen, en ten onrechte, naar ik meen, heeft het college van dagelijksch bestuur voorgesteld, afwijzend op dit adres te beschikken. Toezicht op vleesch en visch is voldoende — zóo althans meenen Burg. en Weth. Dat dit niet volkomen juist is, zal blijken uit de navolgende circulaire, die dezer dagen werd verzonden:

„Rotterdam, 19 Febr. '75.

„Door deze nemen wij de vrijheid UEd. monsters te doen geworden „van zoogenaamd kunstmeel of kunstwit, hetwelk wij bij afname van „minstens 1000 kilo's tot onderstaande prijzen (no. 1 f 4. no 2 f 3, „per 100 kil.) franco Rotterdam aan boord kunnen offreeren."

(was get.) HEEREMANS & Co.

Deze firma, die de brutaliteit zóover drijft, om gemalen gips, dat in Duitschland één thaler per 100 kilo kost, als kunstmeel aan te bieden, en zelfs nog een tweede soort er van in den handel brengt, door het gips te vermengen met krijt, levert door haar circulaire mijns inziens het deugdelijk bewijs, dat toezigt, streng toezigt op onze levensmiddelen noodig, neen noodzakelijk is.

Het adres der Amsterdamsche Bakkers vereeniging getuigt, dat hare leden althans geen contrôle vreezen. (*Utr. D.*)

— **De productie en 't verbruik van koffie.** Onder de voortdurende klagten van de pessimisten dezes tijds behoort ook die, dat de norm van welvaart onder de menschen steeds afneemt. Gezegde klagten op haar plaats latende, moeten wij als de overbrengers der onwraakbare statistische uitkomsten constateeren, dat de welvaart, over 't geheel van 't gansche menschengeslacht genomen, steeds toeneemt, zoowel wat het gebruik der fabriekaten als dat der zoogenaamde „genotmiddelen" betreft. Onder meer blijkt dit ook uit de koffie-statistiek der aarde, die, dit zij terloops gezegd, voor ons — „handelaars in koffie" — nog bovendien belangrijk is, omdat ze ons doet zien, dat de productie van Java steeds op de oude 800,000 pikols blijft, terwijl die der andere koffie-staten schier per jaar vermeerdert. Ter zake, want van de koffiecultuur mag niemand kwaad spreken; die is heilig voor liberale, zoowel als voor conservatieve Regeeringen.

Allereerst dan zij opgemerkt, dat de koffie-productie in de laatste veertig jaren verviervoudigd is, zonder dat Java aan die vermeerdering eenige schuld hoegenaamd heeft! Ze is namelijk van 1.9 millioen centenaars tot 7.5, tot 8.5 millioen centenaars geklommen. De steeds vermeerderde massa's hebben echter geen prijsverlaging ten gevolge gehad, en zelfs werd in 't jaar 1873 door een in de voornaamste steden voor den koffiehandel — Amsterdam, Londen, Havre, Hamburg en

New-York — georganiseerde speculatie een prijs verkregen, die haast met dien tijdens 't continentaal stelsel te vergelijken was.

Terwijl nu de massa's van voortbrenging en verbruik een zoo tamelijk evenredigen voortgang hebben, is er in de plaatselijke verhoudingen der eerste een merkwaardige verandering gekomen. De oorspronkelijke productiestaten van 't Oosten werden steeds meer op den achtergrond gedrongen door die van West-Indië, Middel- en Zuid-Amerika, en onder deze alle heeft het keizerrijk Brazilië alle overige dermate de loef afgestoken, dat het in de laatste twintig jaren meer dan de helft van al de koffie leverde, die in den handel kwam. Intusschen neemt Java—Sumatra nog altijd de tweede plaats in, ofschoon Ceylon ons na op de hielen komt — Ceylon, bedoelen we, waar de vrije cultuur bijna ieder jaar een hooger productie-cijfer aantoont. Wenscht men te weten, hoedanig de productie van 8,491,653 centenaars was verdeeld, hier zijn de gegevens der statistiek: Brazilië 4,210,214, Java—Sumatra 1,415,105, Ceylon 850,000, San Domingo 606,000, Oost-Indië 412,000, Venezuela 230,000, Portorico 192,645, Costa-Rica 185,472, Guatamala 120,716, Columbia 98,204, San Salvador 92,000, Cuba 24,800, Mokka 19,054, Menado 18,450 en de Fransche bezittingen in West Indië en Afrika 16,993 centenaars.

Nog dient opgemerkt te worden, dat onder deze cijfers niet zijn begrepen de opbrengsten van Yemens bergstreken. In vroegere jaren kon men de productie der Mokka-koffie beter controleeren, omdat de uitvoer uitsluitend over Caïro ging. Ook is de statistiek niet bij machte de verbazende hoeveelheden koffie te bepalen, welke in Arabië zelf worden verbruikt.

Van de boven genoteerde hoeveelheden kwam ongeveer twee derde gedeelte naar Europa, het overige derde was voor de andere werelddeelen. In Europa zelf was het koffieverbruik verbazend ongelijk. Te dien opzichte deelen we nog de volgende gegevens mee omtrent de consumtie in de onderscheiden landen per hoofd, en nemen in dezen vergelijking ook de Republiek Amerika op.

Belgie 8.82; Nederland 7.00; Zwitserland 6.76; Rep. Amerika 5 20; Denemarken 4 83; Tolverbond 4.35; Zweden 3 60; Frankrijk 3.20; Oostenrijk-Hongarije 1.46; Italië 0.94; Groot-Britannië 0.83; Rusland 0.18. (*Vad.*)

— Blijkens het Verslag van het Bestuur der Vereeniging tot **verbetering der woningen van de arbeidende klasse** te *'s Gravenhage*, over het jaar 1874, is de algemeene toestand dier Vereeniging van gunstigen aard.

Uit de zeer uitvoerige rekening en verantwoording van den penningmeester, de Hr. L. M. Schuurbeque Boeije, blijkt, dat de 398 woningen (voor ruim ¾ door de ver. geheel nieuw gebouwd) die op ult. Dec. 1874

aan de ver. behoorden, te zamen hebben gekost f 405,513, waarvan ontvangen werd aan huurpenningen f 29.676.

Hierbij komt een totaal van 141 nieuwe woningen in Dec. 1874 voltooid, en reeds gedeeltelijk verhuurd, deze hebben gekost f 191.908. In totaal alzoo heeft de vereeniging thans 539 woningen, gekost hebbende f 597.421.

De onderhoudskosten bedroegen in 1874 f 2248, administratie-kosten, incl. grondbel., assurantie enz. f 3562, te zamen f 5811.

De schuld bedroeg op 31 Dec. 1874 aan diverse (4 à 5 pCt.) negotiatien: f 487000.

Aan huurpenningen werd in 1874 ontvangen het belangrijk bedrag van f 31601.55, terwijl voor slechts f 1.50 wegens wanbetaling verloren ging. Het gedurende dertien weken ledig staan van woningen (*) was een gevolg van belangrijke herstellingen aan deze eigendommen, die daardoor ook uit een sanitair oogpunt aanmerkelijk zijn verbeterd.

Opheldering verdient de omstandigheid, dat ondanks dit renteverlies, in 1874 nog voor ruim f 700 meer aan huur is ontvangen dan in 1873. In den loop van het vorige jaar namelijk werden de huurprijzen aan eene algemeene herziening onderworpen, met elkander in betere overeenstemming gebragt en hier en daar eenigermate verhoogd. De Vereeniging toch is geene instelling van weldadigheid, die door verhuringen beneden den marktprijs op bedekte wijze onderstand verstrekt. Waar alle huren aanmerkelijk stijgen, kunnen de hare evenmin onveranderlijk dezelfde blijven, als zulks bij eene algemeene daling het geval zoude wezen. Wel heeft zij zorg te dragen, dat hunne huren steeds een *lage* marktprijs kunnen genoemd worden, en aan dien eisch beantwoordt de tegenwoordige regeling in ruime mate. Trouwens de verhooging heeft nergens meer bedragen dan f 0.10 per week, en geen enkele huurder heeft om die reden de Vereeniging verlaten. Bovendien werd het Bestuur door deze vermeerdering van ontvangsten in staat gesteld een 140tal nieuwe woningen (aan de Hoefkade) eenigszins lager te verhuren dan anders, wegens de groote kosten van dezen bouw (van 1874), had kunnen geschieden.

Een bij dit Verslag gevoegde opgave van de beroepen der huurders, grootendeels ambachtslieden, ontleent aan de vermeerdering van het aantal bewoners een verhoogd belang.

Als gewigtige maatregel tot bevordering van gezondheid en reinheid verdient vermeld te worden, dat het meerendeel der woningen (nl. het Hofspui, Gedempte Sloot, Noordwal en Hoefkade) alle in het genot zijn gesteld van de *duinwaterleiding*.

(*) Een blok oude woningen aan het Hofspui, zoogenaamd hofje, eertijds tot verbetering aangekocht. Red.

CONVERSIE EN AMORTISATIE VAN NEDERLANDSCHE STAATSSCHULD.

De Heer van Zinnicq Bergmann heeft in de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 12 December ll. aan den Minister van Financien in overweging gegeven, eene conversie te beproeven van de 4 pCts. en 3 pCts. Nationale schuld tegen $3\frac{1}{2}$ pCts. Amortisable schuld, ten einde daardoor den Staat te bevrijden van een aanzienlijken rentenlast. Door zoodanige conversie zoude, volgens hem, dat doel met weinig inspanning bereikt worden.

Het voorstel vond bestrijding in de Nieuwe Rotterdamsche Cour., door den heer H. C. V. v. d. L. Deze verwijt den ontwerper dat hij lichtvaardig bij het publiek verwachtingen opwekt, waarvoor geen degelijke grond bestaat, en welker niet verwezenlijking aanleiding kan geven tot ongemotiveerde klachten en ontevredenheid.

Het debat is in gezegde courant eenigen tijd voortgezet en het einde daarvan is bekend. (*). Het is mijne bedoeling niet dit debat te volgen, maar het oorspronkelijke onderwerp daarvan verdween daarin allengs meer en meer op den achtergrond, en vond er ten slotte in het geheel geen plaats meer in, en daarom meen ik geen overtollig werk te doen door dit eens nader te behandelen.

Het doel, dat door den heer van Zinnicq Bergmann den Minister ter verwezenlijking voor oogen werd gesteld, was eene vermindering te bewerkstelligen van den rentenlast van den Staat tot een bedrag van zes millioen gulden. De weg, dien hij daartoe aanbeval, was de conversie van de 3 pCts. en van de 4 pCts.

(*) Zie de dezer dagen verschenen brochure »Voorstel tot Conversie en Amortisatie van Nederlandsche Staatsschuld in- en strijd buiten de Kamer door Mr. F. J. E van Zinnicq Bergmann.» Uitgegeven bij W. C. van Heusden te s Bosch.

Nationale schuld in nieuwe 3½ pCts. Amortisable schuld. Door middel van deze conversie zou dat doel voor een goed deel bereikt, slechts eene geringe opoffering zou naast de conversie daartoe vereischt worden.

Ten einde dit plan te beoordeelen hebben wij dus ons bezig te houden met het onderzoek van twee vragen: 1° is de bedoelde conversie uitvoerbaar; 2° indien uitvoerbaar, zal ze dan aan het doel beantwoorden?

Het uitgangspunt van den ontwerper is als volgt: naar de tegenwoordige beursnotering is de waardeverhouding der 3 pCts. en 4 pCts schuld en der 3½ pCts. Amortisatie Syndicaat obligatien de volgende:

	ƒ 1000	3 pcts.	à 73 pct.	is ƒ 730	voor	jaarl.	rente	ƒ 30
	- 1000	4 „	„ 96 „	„ - 960	„	„	„	- 40
	ƒ 2000		t. z.	ƒ 1690	„	„	„	ƒ 70
en	- 2000	3½ pcts.	à 91½ pct.	is - 1830	„	„	„	- 70

geeft dus een verschil van . . ƒ 140 beurswaarde in het voordeel van de amortisable boven de niet amortisable schuld, voor iedere ƒ 2000 kapitaal of ƒ 70 rente.

Men converteere daarom — besluit de heer van Zinnicq Bergmann — de 3 pcts. en de 4 pcts. schuld in 3½ pcts. Amortisable schuld; de houders zullen daardoor in kapitaalswaarde ƒ 140 per ƒ 2000 vooruitgaan en gaarne die vrijwillige conversie aannemen, indien zij daarvoor niet dit volle montant aan den Staat hebben te vergoeden, maar b. v. slechts ƒ 120 of ƒ 125. De Staat zijnerzijdsch zal door deze betaling voor een groot deel de middelen vinden voor de vereischte amortisatie.

Ter loops teekenen wij aan, dat in dit plan de nieuwe 3½ pcts. Amortisable schuld natuurlijk gelijke conditiën van amortisatie genieten moet, als de bestaande 3½ pcts. Amortisatie Syndicaat obligatiën; immers is de betrekkelijke waarde van eene amortisable schuld niet afhankelijk van het feit alleen, dat daaraan eene amortisatie verbonden is, maar van de voorwaarden dier amortisatie.

Eene eerste bedenking tegen het gezegde voorstel is, dat het punt van uitgang niet met juistheid aangenomen is. De prijsverhouding, door den voorsteller aangegeven, moge zoo gunstig geweest zijn op den dag door hem bedoeld, neemt men den doorslag van de hoogste en laagste prijzen der twaalf maanden van 1874, zoo vindt men slechts een waardeverschil van ƒ 130 Zoo vindt men ook in dit jaar:

							Waardeverschil.
1 Januarij.							
	ƒ 1000	3	pcts.	73	pct.	ƒ 730	
	- 1000	4	„	$96\frac{3}{8}$	„	- 964	
						ƒ 1694	
	- 2000	$3\frac{1}{2}$	„	$91\frac{1}{4}$	„	- 1825	
							ƒ 131
14 Januarij.							
	ƒ 1000	3	pcts.	73	pct.	ƒ 730	
	- 1000	4	„	$96\frac{1}{8}$	„	- 961	
						ƒ 1691	
	- 2000	$3\frac{1}{2}$	„	$91\frac{1}{8}$	„	- 1822	
							ƒ 131
30 Januarij.							
	ƒ 1000	3	pcts.	73	pct	ƒ 730	
	- 1000	4	„	96	„	- 960	
						ƒ 1690	
	- 2000	$3\frac{1}{2}$	„	$91\frac{1}{4}$	„	- 1825	
							ƒ 135
15 Februarij.							
	ƒ 1000	3	pcts.	$73\frac{3}{4}$	pct.	ƒ 737	
	- 1000	4	„	$96\frac{7}{8}$	„	- 969	
						ƒ 1706	
	- 2000	$3\frac{1}{2}$	„	91	„	- 1820	
							ƒ 114
en zelfs op 12 Februarij.							
	ƒ 1000	3	pcts.	$74\frac{1}{4}$	pct.	ƒ 742	
	- 1000	4	„	97	„	- 970	
						ƒ 1712	
	- 2000	$3\frac{1}{2}$	„	$90\frac{1}{2}$	„	- 1810	
							ƒ 98

Om dus bij de tegenwoordige prijsverhouding de vrijwillige conversie eenigzins aannemelijk te maken, zou men die moeten aanbieden tot de prijzen van b. v. $74\frac{1}{2}$, $97\frac{1}{2}$ en 90, gevende tot resultaat:

ƒ 1000	3	pcts.	$74\frac{1}{2}$	pct. is . .	ƒ 745
- 1000	4	„	$97\frac{1}{2}$	„ „ . . .	- 975
					ƒ 1720
- 2000	$3\frac{1}{2}$	„	90	„ „ . . .	- 1800
dus eene betaling aan den Staat van . .					ƒ 80

per ƒ 2000 kapitaal.

Maar zoude zelfs op deze voorwaarden de conversie aangenomen worden door de houders der 3 pcts. en der 4 pcts. nationale schuld?

Het is waar dat een fonds, dat onder pari staat, en waaraan verbonden is de voorwaarde eener geregelde amortisatie, altoos eenige meerdere waarde heeft dan een overigens volkomen gelijk fonds, dat niet aan zoodanige amortisatie onderworpen is; de zekerheid van avans op kapitaal, door die amortisatie gegeven, heeft eene waarde, die zich gemakkelijk berekenen laat. Op een koers van 90 pct. voor de obligatien Amortisatie Syndicaat is op het oogenblik de verhouding deze: het rentegenot is $84\frac{6}{10}$, het verwachte kapitaals-avans $5\frac{4}{10}$ pct. waard. In dit opzicht dus ware *f* 80 bijbetaling per *f* 2000 niet te hoog. de bijbetaling zoude, in verband met de prijzen der 3 en 4 pcts. bijkans *f* 100 kunnen bedragen. Maar dat voordeel der aflossing is afhankelijk van de kansen der loting. Die kans zal licht te hoog betaald worden, indien het totale bedrag van het fonds in verhouding der fondsen, waar die kans op kapitaalsavans niet aan verbonden is, gering is, gelijk thans het geval is met het bedrag der $3\frac{1}{2}$ pcts. Amortisatie Syndicaat obligatien. In het tegenovergestelde geval evenwel, zal echter die kans allicht niet naar volle waarde betaald worden.

Maar er is meer. Zoude onze 3 pcts. en 4 pcts. nationale schuld, geconverteerd in eene $3\frac{1}{2}$ pcts. Amortisable schuld, wel gelijke beurswaarde behouden? Ik zeg niet intrinsieke waarde, maar beurswaarde. Deze hangt namelijk af, allereerst zeker van de intrinsieke waarde, edoch ook van andere omstandigheden. En nu meen ik dat met de omstandigheid, dat de 3 pcts. en de 4 pcts. Nationale schuld gehouden kunnen worden bij wijze van inschrijving op het Grootbook, hier wel degelijk rekening gehouden moet wordon. Eene schuld waaraan eene amortisatie bij loting verbonden ware, zou echter alleen in obligatien uitgegeven kunnen worden.

Bedenkt men voor welk een aanzienlijk deel onze schuld gehouden wordt door personen of corporatiën, voor welke de vorm van inschrijving op het Grootboek òf een gebiedend voorschrift, òf althans een reden van dat bezit is, dan mag de twijfel oprijzen of, werd die vorm aan de schuld ontnomen, de beurswaarde wel dezelfde zoude blijven.

Zeker althans zou deze verandering van vorm van het fonds, voor menigeen, een overwegend bezwaar tegen aanname der conversie zijn.

Zoover de eerste questie. Onderzoeken wij thans, of het conversieplan van den heer van Zinnicq Bergmann aan het door hem beöogde doel zou beantwoorden.

Het montant der jaarlijksche rentenbesparing, waartoe hij komen wil, is ƒ 6,000,000. Het is dus een bedrag van ƒ 170,000,000 nieuwe 3½ pcts. Amortisable schuld, dat uitgegeven moet worden opdat, na de volledige amortisatie, het doel bereikt zij.

Dit bedrag kan verkregen worden door de conversie van een gelijk bedrag 3 pcts. en 4 pcts. schuld. De kapitalen dezer beide schuldsoorten zijn, volgens de begrooting voor 1875:

De 3 pcts. ƒ 92,631,924.45
„ 4 „ „ 183,030,500.—

en het is voldoende om van ieder der beide schuldsoorten ƒ 85,000,000 tot de conversie te zien toetreden, om die tot het vereischte bedrag te doen gelukken.

De moeielijkheid, voortspruitende uit het ongelijk bedrag der gezegde kapitalen, behoeft dus niet in aanmerking te worden genomen, hetgeen, als straks blijken zal, voor den voorsteller niet ongelukkig is.

Maken wij dan nu de rekening op:

ƒ 85,000,000 3 pcts. schuld met jaarl. rentenlast à ƒ 2,550,000
en „ 85,000,000 4 „ „ „ „ „ „ „ 3,400,000
vg. ƒ 5,950,000

worden geconverteerd in ƒ 170,000,000 3½ pcts. amortisable schuld, waarvan de jaarl. rentenlast evenzeer is ƒ 5,950,000 en het voordeel uit de conversie voor den Staat voortspruitende is à ƒ 80 per ƒ 2000 kapitaal: 85000 × ƒ 80 zegge ƒ 6,800,000.

Maar welke moeten nu de voorwaarden der amortisatie zijn? Als gezegd moeten die, daar de intrinsieke waarde van het nieuwe 3½ pcts. amortisable fonds dezelfde zijn moet als die van de bestaande 3½ pcts. Amortisatie Syndicaat obligatien, ook geheel conform zijn aan de voorwaarden, zooals die op dit oogenblik voor gezegde Amortisatie Syndicaat obligatien bestaan.

Het bedrag van de 3½ pcts. Amortisatie Syndicaat obligatien, waarover de loting zich uitstrekt, was na de aflossing van 1 Januarij ll. nog ƒ 15,208,000, waarvan jaarlijks ter aflossing à pari uitgeloot worden ƒ 300,000 en ten slotte een saldo van ƒ 208,000 of ƒ 208,000, daar deze ƒ 8000 welligt eerder afgelost worden. Deze ƒ 200,000 mogen echter veilig buiten de rekening worden gelaten, daar ze daarop toch schier zonder invloed zijn, en de berekening daardoor merkelijk vereenvoudigd, de expositie verduidelijkt wordt.

Wij vinden alzoo dat de tegenwoordige positie der 3½ pcts. Amortisatie Syndicaat obligatien deze is, dat ze à pari afgelost

worden door 50 gelijke annuiteiten. Zoo zal dan ook van de nieuwe *f* 170,000,000 $3\frac{1}{2}$ pcts. amortisable schuld jaarlijks ter aflossing à pari uitgeloot moeten worden $\frac{1}{50}$ van *f* 170,000,000 is *f* 3,400,000.

Dit — *f* 3,400,000 — is alzoo de annuiteit, die de Staat 50 jaar lang zal moeten besteden ter delging dezer schuld, en de gekapitaliseerde waarde van die annuiteit is bij den aanvang van het eerste der 50 jaren, aan het einde waarvan die telkens betaald moet worden . . . . *f* 79,749 074

waartegen door den staat bij de conversie slechts ontvangen zou worden . . . . - 6,800.000

blijft . . . . . *f* 72,949,074

voor de kapitaalswaarde van de opoffering, die de Staat zich zoude moeten getroosten ten einde, dank zij deze conversie, te komen tot eene rentenbesparing van:

na het eerste jaar . . . . *f* 119,000

„ „ tweede jaar . . . . - 238,000

en aldus jaarlijks met gelijk montant vermeerderende, eindelijk na het 50ste jaar van . . . . . - 5,950,000

Al zou nu ook niet *f* 80 maar *f* 100 door den Staat geïnd kunnen worden, hetgeen als gezegd, het volle bedrag zoude wezen, dat de conversie waard kan zijn voor den schuldhouder, dan blijft toch het genoemde déficit nog ter kapitaalswaarde van *f* 71,249,074.

De heer van Zinnicq Bergmann bedoelt echter niet, dat de rentenbesparing reeds dadelijk zou ingaan; hij wil gedurende eenige jaren de bespaarde rente tot de amortisatie doen bijbragen, en jaarlijks daartoe bovendien minstens een millioen aangewend hebben. Wij zullen dadelijk zien hoe de rekening zich stelt voor het alzoo bedoelde geval, namelijk dat niet dadelijk een begin van rentenbesparing beoogd wordt, maar eerst dan en voor zooveel als de bespaarde rente niet weder als bijdrage behoeft te strekken tot verrigting der amortisatie, en welke opofferingen op die wijze en voor hoe lang van den Staat vereischt werden.

Vooraf het volgende. Eene rentenbesparing van zes millioen wordt ook verkregen door amortisatie van *f* 150,000,000. 4 pcts. nationale schuld. Welke opoffering zoude nu van den Staat gevergd worden om, op die wijze, in geheel gelijke conditiën, die rentenbesparing tot stand te brengen, zegge: na het eerste jaar $\frac{1}{50}$ deel der rentenbesparing t. w. *f* 120,000 en telken jare $\frac{1}{50}$ meer, tot dat eindelijk na het 50ste jaar de volle rentenbesparing van *f* 6,000,000 verkregen was?

De annuiteit daartoe vereischt wordende, indien de amortisatie geheel a pari zou moeten geschieden — en licht toch zoude door goedkoopere inkoopen daarop nog merkelijk bespaard kunnen worden, wij willen daarop echter niet rekenen — is $\frac{1}{50}$ van *f* 150,000,000, zegge *f* 3,000,000, en de kapitaalswaarde van deze annuiteit is bij den aanvang van het eerste der 50 jaren *f* 64,446,500. De kapitaalswaarde (d. i. in dit geval de opoffering die de Staat zich zoude moeten getroosten) is van deze annuiteit in verhouding minder, daar hier het accres van rente plaats vindt op den voet van 4 pct., terwijl bij de conversie, volgens het plan van den heer van Zinnicq Bergmann, dit slechts plaats zou vinden op den voet van $3\frac{1}{2}$ pct.

Zoo vinden wij dan, dat de kapitaalswaarde der van den Staat verlangde opoffering, bij de eenvoudige amortisatie van 4 pcts. schuld nog minder zou zijn dan die, vereischt in het geval der conversie en dat wel

f 8,502,534 minder in het geval der bijpassing à *f* 80 (*f* 64,446,540 tegen *f* 79,749,074 min *f* 6,800,000 = *f* 72,499,074)
of *f* 6,802,534 in het geval der bijpassing à *f* 100 (*f* 64,446,540 tegen *f* 79,749,074 min *f* 8,500,000 = (*f* 71,249,074).

De bijpassing zou *f* 180 moeten bedragen, zoude de kapitaalswaarde der opoffering gelijk staan.

Maar maken wij nu de rekening op voor het zoo even omschreven geval. Wij zullen dit doen in drie tabellen, de beide eersten betreffen de amortisatie volgens het conversieplan van den Heer van Zinnicq Bergmann, eene op den voet der bijpassing à *f* 80, eene op den voet der bijpassing à *f* 100; de laatste tabel betreft de amortisatie van 4 pcts. schuld. Voor de berekening in de beide eerste tabellen moeten wij de kapitaalswaarde der van den Staat vereischte opoffering of bijpassing ter verrigting der amortisatie, weder overbrengen in de daarmede overeenstemmende 50 annuiteiten. Die annuiteit is de bruto bijpassing, die van den Staat 50 jaar lang gevergd zou worden, om tot het beoogde doel te geraken, en waartegenover staat de jaarlijks toenemende rentebesparing voor het volle bedrag der operatie. In de derde tabel verschijnt natuurlijk als bruto betaling door den Staat de volle annuiteit.

Amortisatie van ƒ120,000,000 3½ pCt. schuld, door jaarlijksche aflossing van ƒ3,100,000 à pari.

Kapitaalswaarde der daartoe vereischte annuiteit voor den aanvang der operatie ƒ 79,749,074.

Idem na de bijpassing ad ƒ80 is ƒ72,949,074 gelijkstaande met 50jarige annuiteit à ƒ3,110,090.

Idem na de bijpassing ad ƒ100 is ƒ71,249,074 gelijkstaande met 50jarige annuiteit à ƒ3,037,612.

Amortisatie van ƒ150,000,000 4 pCt. schuld door jaarlijksche aflossing van ƒ3,000,000 à pari.

Jaren.	Dus jaarl. bruto bijpassing door den Staat te verrigten.	waartegen als resultaat der volledige operatie verkregen wordt eene jaarl. rentenbesparing van:	Blijft saldo door den Staat bij te passen of van feitelijke rentenbesparing.	Dus jaarl. bruto bijpassing door den Staat te verrigten.	waartegen als resultaat der volledige operatie verkregen wordt eene jaarl. rentenbesparing van:	Blijft saldo door den Staat bij te passen of van feitelijke rentenbesparing.	Jaarl. bruto betaling door den Staat te verrigten.	waartegen verkregen wordt eene jaarl. rentenbesparing van:	Blijft saldo door den Staat bij te passen of van feitelijke rentenbesparing.
	Guldens.	Guldens.	Guldens. Nad. Saldo.	Guldens.	Guldens.	Guldens. Nad. Saldo.	Guldens.	Guldens.	Guldens. Nad. Saldo.
1	3110090	—	3110090	3037612	—	3037612	3000000	—	3000000
2	3110090	119000	2991090	3037612	119000	2918612	3000000	120000	2880000
3	3110090	238000	2872090	3037612	238000	2799612	3000000	240000	2760000
4	3110090	357000	2753090	3037612	357000	2680612	3000000	360000	2640000
5	3110090	476000	2634090	3037612	476000	2561612	3000000	480000	2520000
6	3110090	595000	2515090	3037612	595000	2442612	3000000	600000	2400000
7	3110090	714000	2396090	3037612	714000	2323612	3000000	720000	2280000
8	3110090	833000	2277090	3087612	833000	2204612	3000000	840000	2160000
9	3110090	952000	2158090	3037612	952000	2085612	3000000	960000	2040000
10	3110090	1071000	2039090	3037612	1071000	1966612	3000000	1080000	1920000
11	3110090	1190000	1920090	3037612	1190000	1847612	3000000	1200000	1800000
12	3110090	1309000	1801090	3037612	1309000	1728612	3000000	1320000	1680000
13	3110090	1428000	1682090	3037612	1428000	1609612	3000000	1440000	1560000
14	3110090	1547000	1563090	3037612	1547000	1490612	3000000	1560000	1440000
15	3110090	1666000	1444090	3037612	1666000	1371612	3000000	1680000	1320000
16	3110090	1785000	1325090	3037612	1785000	1252612	3000000	1800000	1200000
17	3110090	1904000	1206090	3037612	1904000	1133612	3000000	1920000	1080000
18	3110090	2023000	1087090	3037612	2023000	1014612	3000000	2040000	960000
19	3110090	2142000	968090	3037612	2142000	895612	3000000	2160000	840000
20	3110090	2261000	849090	3037612	2261000	776612	3000000	2280000	720000
21	3110090	2380000	730090	3037612	2380000	657612	3000000	2400000	600000
22	3110090	2499000	611090	3037612	2499000	538612	3000000	2520000	480000
23	3110090	2618000	492090	3037612	2618000	419612	3000000	2640000	360000
24	3110090	2737000	373090	3037612	2737000	300612	3000000	2760000	240000
25	3110090	2856000	254090	3037612	2856000	181612	3000000	2880000	120000
26	3110090	2975000	135090	3037612	2975000	62612	3000000	3000000	—
27	3110090	3094000	16090			Vo. Saldo.			Vo. Saldo.
			Vo. Saldo.	3037612	3094000	56388	3000000	3120000	120000
28	3110090	3213000	102910	3037612	3213000	175388	3000000	3240000	240000
29	3110090	3332000	221910	3037612	3332000	294388	3000000	3360000	360000
30	3110090	3451000	340910	3037612	3451000	413388	3000000	3480000	480000
31	3110090	3570000	459910	3037612	3570000	532388	3000000	3600000	600000
32	3110090	3689000	578910	3037612	3689000	651388	3000000	3720000	720000
33	3110090	3808000	697910	3037612	3808000	770388	3000000	3840000	840000
34	3110090	3927000	816910	3037612	3927000	889388	3000000	3960000	960000
35	3110090	4046000	935910	3037612	4046000	1008388	3000000	4080000	1080000
36	3110090	4165000	1054910	3037612	4165000	1127388	3000000	4200000	1200000
37	3110090	4284000	1173910	3037612	4284000	1246388	3000000	4320000	1320000
38	3110090	4403000	1292910	3037612	4403000	1365388	3000000	4440000	1440000
39	3110090	4522000	1411910	3037612	4522000	1484388	3000000	4560000	1560000
40	3110090	4641000	1530910	3037612	4641000	1603388	3000000	4680000	1680000
41	8110090	4760000	1649910	3037612	4760000	1722388	3000000	4800000	1800000
42	3110090	4879000	1768910	3037612	4879000	1841388	3000000	4920000	1920000
43	3110090	4998000	1887910	3037612	4998000	1960388	3000000	5040000	2040000
44	3110090	5117000	2006910	3037612	5117000	2079388	3000000	5160000	2160000
45	3110090	5236000	2125910	3037612	5236000	2198388	3000000	5280000	2280000
46	3110090	5355000	2244910	3037612	5355000	2317388	3000000	5400000	2400000
47	3110090	5474000	2363910	3037612	5474000	2436388	3000000	5520000	2520000
48	3110090	5593000	2482910	3037612	5593000	2555388	3000000	5640000	2640000
49	3110090	5712000	2601910	3037612	5712000	2674388	3000000	5760000	2760000
50	3110090	5831000	2720910	3037612	5831000	2793388	3000000	5880000	2880000
51		5950000	5950000		5950000	5950000		6000000	6000000

Het blijkt uit deze tabellen dat, volgens het conversieplan van den Heer van Zinnicq Bergmann bij eene bijpassing van ƒ 80, van den Staat per Saldo eene opoffering gevergd zou worden, 27 jaar lang, aanvangende met ƒ 3,110,090 en, jaarlijks verminderende met ƒ 119,000, ten slotte bedragende ƒ 16,090, waarna het 28ste jaar de rentenbesparing feitelijk zoude aanvangen en wel met een bedrag van ƒ 102,910 en, weder jaarlijks vermeerderende met ƒ 119,000, het 50ste jaar ƒ 2,720,910 beloopende. In het geval dat de bijpassing bij de Conversie ƒ 100 zou bedragen hebben, werd de opoffering, van den Staat gevergd, het 1ste jaar ƒ 3,037,612 en weder telken jare met ƒ 119,000 verminderende eindelijk het 26ste jaar ƒ 62,612, waarna in het 27ste jaar de feitelijke rentebesparing zou aanvangen met een bedrag van ƒ 56,388 dat, jaarlijks vermeerderende met ƒ 119,000, het 50ste jaar ƒ 2,793.388 zou beloopen. Eindelijk het 51ste jaar werd aldus in beide gevallen de rentenbesparing ad ƒ 5,950,000 verkregen. Bij de amortisatie van 4 pcts Schuld zou daarentegen de opoffering van den Staat vereischt slechts bedragen het 1ste jaar ƒ 3,000,000 en, jaarlijks verminderende met ƒ 120,000 ten slotte het 25ste jaar op ƒ 120,000 gedaald zijn, waarna het 27ste jaar de feitelijke rentenbesparing zou aanvangen, dat jaar à ƒ 120,000 en zoo weder telken jare met ƒ 120,000 vermeerderende het 50ste jaar ƒ 2,880,000 beloopende, waarna het 51ste jaar de définitieve rentenbesparing à ƒ 6,000,000 bereikt zou zijn.

Ook volgens deze wijze van handelen is dus — trouwens natuurlijk — het voordeel aan de zijde der eenvoudige amortisatie van 4 pcts. schuld. De reden behoeft ook niet ver gezocht te worden. Ze ligt daarin dat de heer van Zinnicq Bergmann, voor zooveel zijn voorstel de 4 pcts. schuld geldt, deze eerst converteert in 3½ pcts. die hij, trots de daaraan verbonden uitloting ter aflossing a pari, nog 10 pct. onder pari moet uitgeven, en dan deze dadelijk a pari gaat aflossen; alsmede daarin dat, voor zooveel uit de accumulerende bespaarde rente de middelen gevonden moeten worden ter bestrijding der amortisatie, deze accumulatie slechts plaats vindt op een rentenvoet van 3½ pct. in plaats van à 4 pct. als bij de eenvoudige amortisatie der 4 pcts. schuld.

Tevens volgt hieruit dat, zoo wij onze berekening niet gegrond hadden op eene conversie van een gelijk bedrag der 3 pcts. en der 4 pcts. schuld, maar op eene volledige conversie van beiden, waartegen op zich zelf in het kader van het plan van den voor-

steller geen bezwaar bestaan zou hebben, de uitkomst nog ongunstiger ware geweest; immers het nadeel der conversie van de 4 pcts. had zich dan zooveel te sterker doen gevoelen.

De slotsom van mijne beschouwingen en berekeningen is dus deze: de mogelijkheid der conversie, als voorgesteld door den heer van Zinnicq Bergmann, is in het algemeen niet waarschijnlijk te achten; op de door hem gedachte voorwaarden is die zeker onuitvoerbaar; en het door den voorsteller daarbij beoogde doel zou, tengevolge dier conversie — op de voorwaarden waarop ze althans theoretisch uitvoerbaar, waarop ze niet absoluut onmogelijk geacht moet worden — nog grootere opofferingen eischen van den Staat, dan noodig zouden zijn om hetzelfde doel zonder die conversie te bereiken.

AMSTERDAM. G. M. B.

DE TWEEDE JEUGD VAN EEN BELANGWEKKEND LAND.

Statistique de l'Egypte. Année 1873, 1290 *de l'Hégire.* — Le Caire 1873.

III.

Zwakke punten van Egypte zijn vooreerst de politieke en sociale toestanden des lands. Hoe uitgebreid de handelsbeweging ook zij, hoezeer de kultuurondernemingen van den Onderkoning ook bloeien mogen, het lijdt geen twijfel of de ontwikkeling des lands moet eene kunstmatige blijven, staande en vallende met de persoonlijke hoedanigheden van den vorst. Alleen daar waar vaste instellingen bestaan en de ontwikkeling van de hulpbronnen des lands van onder op begonnen of van boven af diep in de verschillende lagen der bevolking doorgedrongen is, kan er genoeg stabiliteit worden aanwezig geacht voor de vreemde kapitalen, die een herlevend land als Egypte, hoe kwistig ook door de natuur bedeeld, volstrekt noodig heeft om in het leven te kunnen blijven.

Het is bekend dat de Egyptische regeering op het gebied van volksontwikkeling niet is blijven stilstaan. Groote sommen zijn uitgegeven, zoowel voor onderwijs binnenslands als voor de ontwikkeling der fellahs, door eenigen van hen reizen naar Europa, vooral naar Frankrijk, te laten doen; en toch hebben die uitgaven, die vooral door Saïd Pacha met eene meer welwillende dan verstandige mildheid werden gedaan, voor het land in het algemeen niet veel goede gevolgen gehad. De Europeesche reizen hebben wel is waar den Onderkoning omringd van eenige ontwikkelde mannen, voor administratieve betrekkingen opgeleid, zoodat hij niet uitsluitend op de raadgevingen van aan het land evenzeer als aan de westersche begrippen vreemde Turksche ambtenaren behoeft te vertrouwen, maar het algemeen peil van beschaving is door dit opkweeken van goede uitzonderingen niet aanzienlijk

verhoogd. Alleen dan wanneer er eene geheele verandering komt in de verhouding tusschen regeerders en geregeerden, wanneer deze laatsten niet meer beschouwd worden als de werktuigen, waarmede de vorst zijne groote plantaadje, het gansche land, bebouwt, en die, evenals de ploeg met zijn gespan, nu op dezen dan op genen akker, naar de willekeur van den opzichter of de eischen van den landbouw worden tewerk gesteld, — alleen in dat geval zal Egypte kunnen bereiken het door de opvolgers van Mehemed-Ali nagestreefd ideaal, eene onafhankelijke plaats in de rij der naar Europeesche wijze ontwikkelde natien. Met andere woorden, — en hierin ligt, naar onze meening, de sleutel van Egypte's toekomst, — daar te lande zal, evenals overal elders ter wereld, de westersche beschaving en ontwikkeling eerst ter dege kunnen doordringen, wanneer men er met de oostersche begrippen zal hebben gebroken. Gouvernements-kultuur en dwangarbeid houden de ontwikkeling tegen, zoowel boven als beneden de evennachtslijn.

Voor de instandhouding van den dwangarbeid worden in Egypte natuurlijk dezelfde argumenten aangevoerd, die zoo lang, als zuiver economische, tegen de opheffing der slavernij hebben gegolden, voornamelijk bij de slavenhouders zelve. Het klimaat van Egypte verbiedt den landbouwarbeid van blanken; de bevolking, met weinig behoeften, zou niet arbeiden wanneer ze niet met eenigen dwang door den landheer daartoe aangezet werd; het land zou dus met vrijheid van den arbeid door gebrek aan werkkrachten te gronde gaan, — en dergelijke beweegredenen, die werkelijk alles afdoende zijn zoodra men zich op het standpunt der uitsluitende belangen van den planter stelt. De groote plantaadje-arbeid toch gaat inderdaad wrak staan bij de oprechte toepassing van het beginsel van vrijen arbeid, en hij die de tijdelijke instandhouding dier kultuur hooger stelt dan het meer verwijderde belang der gansche bevolking, heeft, zoo hij de gevaren van een overgangstijdperk niet onder de oogen durft zien, geene andere keuze dan het laatste aan het eerste op te offeren (*). Heeft deze stand van zaken in Egypte het groote nadeel dat de vooruitgang des lands er door belemmerd wordt, — dit, zij het ook oppervlakkig geringe, doch uit een economisch zoowel als menschelijk

(*) Levert onze wet van 21 Juli 1870, tot regeling van de op hoog gezag ingevoerde suikerkultuur, hiervan in hare bepaling sub. 3o. letter *g*, niet een nieuw bewijs?

standpunt zeer groot voordeel vloeit er uit voort dat het ongelukkige woord koelie-immigratie er nog niet heeft behoeven uitgesproken te worden. Indien deze moderne vorm van slavenhandel en slavernij niet erger en noodlottiger werkt, zoo hangt dit alleen af van het schaarsche toeval eener goede behandeling der koelies, te schaarscher omdat zij niet, zooals bij de slavernij het geval was, dadelijk strookt met het welbegrepen belang van den werkgever, en door het ijverigste en zorgvuldigste toezicht van overheidswege niet kan worden verzekerd.

Men slaat echter in Egypte over het algemeen te weinig het oog op hetgeen voor de hand ligt om te doen, en verspilt moeite en schatten met het nastreven van schoone, maar langs den gevolgden weg niet gemakkelijk te vervullen wenschen.

Om een voorbeeld te geven: dat de capitulatien en de consulaire rechtspraak voor het land nadeelig zijn, ligt voor de hand. Daardoor wordt voor iederen vreemdeling een *jus exterritorialitatis* geschapen, dat tot weinig beter dan anarchie moet aanleiding geven. De Franschman brengt het Fransche recht, de Fransche rechtspraak en den Franschen rechter mede, zoodra hij te Alexandrie aan wal stapt; evenzoo voeren Engelschman, Italiaan, Griek, ieder de zijne met zich in het land. Bij de spreekwoordelijke immoraliteit van een zeer groot percentage van de in Egypte gevestigde vreemdelingen, behoeft het geen lang betoog, welke gevolgen deze toestand op het recht en de rechtsveiligheid der inwoners heeft (*). Met het grootste recht is dan ook de regeering van Egypte sedert jaren in de weer om bij de mogendheden

(*) Merkwaardig is in dit opzicht het staaltje dat Edm. About in zijne geestig geschreven (en duur betaalde) *tartine* over Egypte *Le Fellah* vermeldt. Een vreemdeling vertelt in dat verhaal dat hij, te Alexandrië van een Arabier een huis gehuurd hebbende, en wegens wanbetaling van de huurpenningen voor zijnen consul in rechten betrokken, op het oogenblik dat hij de veroordeeling verwachtte, zijn huurcontract aan een anderen vreemdeling had overgedaan. Deze betaalde evenmin, werd voor zijnen consul vervolgd en droeg *au moment suprême* weder over aan iemand van eene andere nationaliteit. »Vermits de consuls, — zoo eindigde het verhaal, — de roeping hebben om hunne landgenooten te beschermen, mogen zij hen niet dan met inachtneming der formaliteiten en termijnen veroordeelen. Men heeft dus altoos tijds genoeg om zich te bergen. En daar er zeventien consuls te Alexandrie zijn, kunt gij begrijpen hoe slecht die Arabier er afgekomen is.«

Al mag men bij het lezen van About's werk het korreltje zout geen oogenblik vergeten, zoo gevoelt men toch dat er eene kern van waarheid in de meeste zijner sterk gekleurde en overdreven voorstellingen is.

de opheffing der capitulatien te verkrijgen; doch zij stuit daarbij op het natuurlijk bezwaar, — natuurlijk ook waar men onpartijdig genoeg is om de wenschelijkheid dier opheffing, in het belang des rechts zoowel als in dat van Egypte te erkennen, — dat de genoegzaamheid der inlandsche rechterlijke collegien betwijfeld wordt. Eerst in den allerlaatsten tijd nu is men er op bedacht geworden om zoowel in de behoefte van eene goede burgerlijke en strafwetgeving te voorzien als tevens te zorgen dat het gehalte der inlandsche rechtbanken verbeterd worde. En toch had men hiermede moeten beginnen, en wanneer deze organisatie volbracht was tot de mogendheden moeten gaan om te zeggen: gij ziet dat wij zelve in staat zijn eene goede en spoedige rechtsbedeeling te verschaffen, werkt thans met ons mede om de voortaan onnoodige capitulatien op te heffen (*).

Na deze korte uitweiding nemen wij het werk des heeren de Regny weder ter hand om te zien, wat er, zoowel door de regeering als door anderen, voor de intellectueele ontwikkeling der bevolking in Egypte wordt verricht.

In de dagen van Mehemed-Ali ontvingen in Egypte omstreeks 3000 kinderen lager onderwijs; na 1862, in de eerste jaren der regeering van Saïd Pacha, was dit cijfer geklommen tot 60,000; in 1873 werd reeds aan 90,000 leerlingen lager en middelbaar onderwijs gegeven. Uit de hieromtrent door den heer de Regny medegedeelde bijzonderheden schijnt alweder te moeten worden opgemaakt, dat ook op het gebied van het onderwijs de Egyptische politiek bestaat in het hervormen van boven af, niet van onder op. Het eigenlijke volksonderwijs wordt door onzen schrijver, bij eene splitsing van alle onderwijs-instellingen naar de bronnen waaruit hare inkomsten vloeien, hoofdzakelijk gerangschikt in de categorie der instellingen die geheel ten laste komen van de ouders der schoolgaande kinderen. Het bijzonder onderwijs is derhalve regel, doch zelfs in Egypte geeft de practijk aangaande dien regel geen zeer gunstig getuigenis. In het geheele land bestaan er 2067 dergelijke scholen, met 2067 onderwijzers en 67,859 leerlingen, verdeeld als volgt:

(*) Men weet dat de reorganisatie van het rechtswezen sedert het schrijven dezer regelen zoo goed als tot stand gekomen is, schoon op eene andere dan de hier bedoelde wijze.

te Kaïro	289 scholen,	met	11,496	leerlingen
„ Alexandrie . . .	125 „	„	2,194	„
in 17 steden, hoofdpl. van departementen .	261 „	„	9,401	„
ten platten lande . .	1392 „	„	44,768	„

Aangaande het leerplan dezer scholen vinden wij niets medegedeeld, doch uit de omstandigheid dat elke dezer scholen, hoe groot het getal der leerlingen ook zij, slechts een enkelen onderwijzer telt, mag veilig worden afgeleid dat het onderwijs er niet veel verder gaat dan het zeer elementaire.

Voor een land met eene bevolking van meer dan 5 millioen zielen is het getal van 67,859 schoolleerlingen, die lager onderwijs ontvangen, voorzeker zeer gering; deze hefboom tot ontwikkeling is al zeer weinig krachtig. Billijkheidshalve moet men hierbij echter in het oog houden dat het volksonderwijs zich in Egypte, evenals in de meeste mahomedaansche landen, uitsluitend tot de knapen bepaalt. Eerst in den laatsten tijd, en wel sedert de laatste maanden van 1873, is van het onderwijs der meisjes meer stelselmatig werk gemaakt dan door de vroegere op zich zelve staande pogingen van zendelingen en geestelijke zusters geschiedde, welke uit den aard der zaak nog een bijzonder karakter hadden. De derde gemalin van Ismaël Pacha, daarin krachtig gesteund door den minister van onderwijs Riaz Pacha en den Franschen inspecteur van het onderwijs, den heer Dor, heeft namelijk te Kaïro eene op Europeesche leest geschoeide meisjesschool voor inlandsche kinderen opgericht, welke echter nog niet in werking was toen de heer de Regny schreef. (*) Als een bewijs van vooruitgang kan hier tevens worden vermeld dat, blijkens eene opgave van den heer de Regny in zijne statistiek van Egypte over 1869—70 (*Première année*) het getal der bovenbedoelde volksscholen in 1869 te Kaïro

(*) Door den heer Ridgway, gewezen hoofdbestuurder van de normaalschool te Culham, in Engeland, wordt een zeer gunstig oordeel uitgesproken over de bedoelde, door hem bezochte instelling, in een artikel in de *Times* van 3 April 1874. Zij werd in November 1873 opgericht, is geheel kosteloos, en telde in Maart 1874 reeds 306 leerlingen, waarvan 206 in de inrichting gehuisvest en gevoed werden. De meisjes, van 7 tot 12 jaar, ontvangen daar onderwijs in lezen, schrijven, rekenen, de inlandsche taal, nuttige vrouwelijke handwerken, aardrijkskunde en vreemde talen. (De beide laatste vakken zullen worden onderwezen naar mate de leerlingen den cursus verder zullen hebben afgeloopen.) Ook worden de internes om beurten met het bezorgen van de huishouding en het huishoudelijk werk belast.

en Alexandrie bedroeg 259 (tegen 414 in 1873) met 7620 leerlingen (tegen 13,670 in 1873), en dat het getal leerlingen op de scholen dezer categorie in geheel Egypte in dat jaar omstreeks 60,000 beliep.

De verder bestaande scholen van lager onderwijs verhoogen het totaal der schoolleerlingen niet aanzienlijk. Zij worden gedeeltelijk bekostigd door de regering, door de kerk (indien men hare bekostiging uit de inkomsten der moskeegoederen, *wakkufs*, met dezen term noemen mag), en door bijdragen der ouders; dit laatste element van bestrijding der kosten ontbreekt alleen bij de scholen voor arme en weeskinderen.

De scholen, waarop schoolgeld wordt betaald zijn drieërlei: de zoogenaamde centrale scholen, in de hoofdplaatsen der departementen, waarvan er in 1873 eerst drie aanwezig waren, te Benisoeëf (270 leerlingen), te Benha (262 leerlingen) en te Sioet (213 leerlingen.) Te Minieh, Tanta en Mansoera zouden in den loop van dat jaar nog drie dergelijke worden gevestigd, voor 270, 400 en 300 leerlingen ingericht. Zij worden bekostigd uit de inkomsten der daarvoor speciaal aangewezen moskeegoederen, met de opbrengst der schoolgelden en subsidiën van den Staat. Verder bestaan er te Kaïro 18 gezindheidsscholen: 10 (waaronder 2 voor meisjes, met 136 leerlingen) van de Koptische Christenen, 4 Israëlitische, 3 Syrisch- en 1 Armenisch-Christelijke. Ook deze worden door subsidiën van rijkswege ondersteund; zij telden in 1873 1002 leerlingen.

Zuiver mahomedaansch zijn de 16, min of meer op de leest der Fransche *lycées* geschoeide kostscholen te Kaïro en Alexandrie, met 1358 leerlingen; de uitgaven worden gedekt door de inkomsten der moskeegoederen, bijdragen van bijzondere personen en schoolgelden. De leerlingen worden aldaar gehuisvest, gevoed en gekleed, en ontvangen onderwijs in de volgende vakken: de kennis van den Koran, de beginselen van den godsdienst, de Arabische en Turksche talen; in sommige dezer scholen worden daarenboven onderwezen de Europeesche talen, de geschiedenis, de aardrijkskunde en de cijferkunst. De onderwijzers, 74 in getal, worden door den minister van onderwijs aangesteld; het schoolgeld bedraagt, naar gelang van de gegoedheid der ouders, 5, 10 of 15 piasters 's maands voor elken leerling.

Scholen voor arme en weeskinderen bestaan te Kaïro (408 leerlingen) en te Alexandrie (100 leerlingen); zij worden bekostigd uit de inkomsten der moskeegoederen met subsidie van de regee-

ring. Het onderwijs in deze scholen bepaalt zich niet tot de Arabische en Turksche, maar omvat ook voor de geschikte leerlingen de Europeesche talen. In 1873 leerden 92 van dezen Fransch, 38 Engelsch, 29 Duitsch. Ook worden de leerlingen in sommige takken van handwerksnijverheid, als timmeren, verven, enz. opgeleid.

Van al deze verschillende lagere scholen bereikte het getal kweekelingen dus het totaalcijfer van 71,472.

Tot het middelbaar onderwijs zijn te brengen de volgende vakscholen: vier militaire scholen, tot vorming van officieren van den generalen staf, artillerie, cavalerie en infanterie, met 423 kweekelingen: een mathematische met 18; een veeartsenijkundige met 24; een landbouwschool met 34 leerlingen; de polytechnische school (67 kweekelingen); die tot opleiding van schrijvers en landmeters (64); de school der *arts et métiers* (42); de kweekschool voor vroedvrouwen (21); de archeologische school (7); de normaalschool tot opleiding van onderwijzers; de scholen tot voorbereiding voor het middelbaar onderwijs (met 742 leerlingen), allen bekostigd door den Staat en gevestigd te Kaïro of te Alexandrie.

Als inrichtingen van hooger onderwijs kunnen vermeld worden: de school voor rechtsgeleerdheid en letterkunde (37), die voor geneeskunde en artsenijmengkunde (85), wier doel echter minder is het bevorderen van breede wetenschappelijke ontwikkeling dan het vormen van advocaten, translateurs, civiele en militaire artsen en apothekers. Bovendien de mahomedaansche universiteit El-Azhar te Kaïro, met 314 onderwijzers en 9441 leerlingen, die zich de opleiding van mahomedaansche priesters en wetgeleerden ten doel stelt.

De niet-Egyptische scholen zijn 70 in getal en worden door 4321 knapen en 2882 meisjes, meest kinderen van in Egypte gevestigde vreemdelingen bezocht. Het zijn hoofdzakelijk scholen van verschillende zendinggenootschappen en katholieke missien; de meerderheid is te Kaïro (26) en te Alexandrie (28) gevestigd, de andere in tien verschillende plaatsen aan het Suez-kanaal en aan de Nijl. Een groot gedeelte dezer scholen, die geacht kunnen worden geheel buiten het eigenlijke volksonderwijs te staan, worden door den Staat gesubsidieerd.

Betreffende den materieelen toestand der bevolking worden in de statistiek van Egypte niet veel opgaven aangetroffen. Van elders is het echter genoegzaam bekend dat die veel te wenschen overlaat, dat woning, kleeding en voeding der fellahs zeer ge-

brekkig zijn en primitief, en dat de stroom van geld, dien de kultuurondernemingen van den Onderkoning in het land brengen, gewoonlijk over de hoofden der bevolking heen wegvloeit om enkelen te verrijken. De door den heer de Regny medegedeelde opgaven en cijfers betrekkelijk de door inlanders uitgeoefende beroepen en bedrijven zijn verre van volledig. Zoo wordt slechts van vijf van de vijftien *moediriehs* medegedeeld hoeveel personen er zich met den landbouw bezig hielden, namelijk 170,915 kleine grondeigenaars (beter wellicht arbeiders voor eigen rekening) en 155,816 loontrekkende arbeiders. De arbeidsloonen voor de laatstgenoemden verschilden in de verschillende streken tusschen de 1¼ en 2¾ piaster per dag.

Ook omtrent het getal werklieden, in de talrijke en velerlei gouvernementsondernemingen gebezigd, zijn de opgaven zeer schraal. Voor de katoen- en suikerteelt, die meest in heerendienst geschiedt, ontbreken die geheel, even als voor de wapenfabrieken en geschutgieterijen te Kaïro, voor de garnizoens- en armenbakkerijen te Alexandrie, de gouvernementsleerlooierij te Kaïro enz. Daarentegen wordt vermeld dat de gouvernementslakenfabrieken te Boelak en Choebra 1438 werklieden tellen, de marinewerven en het arsenaal te Alexandrie 558, de hoofddoekenweverij te Foeëh 174, de papierfabriek en gouvernementsdrukkerij te Boelak 218. Het bedrag der loonen wordt niet opgegeven.

In de eerste jaargangen der statistiek van Egypte kwamen zeer uitvoerige opgaven voor van de door inboorlingen in de steden Kaïro en Alexandrie uitgeoefende vrije beroepen en bedrijven. In den jaargang 1871 liep deze uitgave over Kaïro en bevatte 150,066 personen; in 1872 liep zij over Alexandrie en bevatte 25,940 personen, in 142 gilden of corporatien verdeeld, terwijl het getal niet tot die gilden behoorende neringdoenden en kleine industrieelen in de laatstgenoemde stad op 25,113 daarboven werd geschat. Over 1873 wordt deze opgave gedaan voor eenige takken van industrie, in groote groepen verdeeld. Dat zij zeer onvolledig is blijkt daaruit, dat deze categorien over geheel Egypte slechts van 105,956 in handwerksnijverheid en kleinhandel werkzame personen rekenschap geven, terwijl uit de vermelde cijfers is af te leiden dat reeds meer dan 200,000 personen in de twee genoemde steden tot den neringdoenden en industrieelen stand behooren. Wat echter aan de opgaven eenige waarde geeft is de vermelding van het arbeidsloon, dat in elke dezer groepen van industrie verdiend wordt.

In de eerste categorie komen alle beroepen en bedrijven voor, in verband staande met chemische producten, als: parfumerien, plantaardige oliën, bougies, enz. Zij bevat 6664 mannen en 18 vrouwen, wier dagloon, voor de werklieden aan de olieperson, gemiddeld 7 piasters bedraagt.

De categorie der met voeding in verband staande industrie omvat de verkoopers van verschillende eetwaren, koffiehuishouders, molenaars, bakkers, enz.; zij telt 35,321 m. en 2400 v. Het gemiddelde loon voor alle onderdeelen dezer categorie bedraagt in de verschillende oorden des lands 2½ à 5 p. per dag.

Van de suikerfabrieken wordt het getal werklieden niet opgegeven, doch wel het loon, hetwelk, in evenredigheid van leeftijd en kracht, van 6 tot 16 p. per dag beloopt.

De op de kleeding betrekking hebbende industrien, de bereiders van stoffen, kleedermakers of verkoopers, en fabriekanten van passement, knoopen, enz. bezigen 28,200 mannen en 68 vrouwen, met een dagloon van 3¼ à 5 p.

De vervaardigers en verkoopers van lederwerk, als zadels, emmers, wijnzakken, de looiers, enz. tellen 2865 m. en 4 v.; de arbeiders trekken van 4¾ tot 10¾ p. daags.

De werklieden in de metaalindustrie, waaronder goud- en zilversmeden, loodgieters, horlogemakers, zwaardvegers, smeden en dergelijken te verstaan zijn, 6827 m. en 2 vr. in getal; de verdiensten van 4 tot 6¼ p. per dag.

De categorie van den houthandel en de houtindustrie geeft aan 16,940 m. werk, en levert van 3 tot 8 p. dagloon.

Voor de industrie van glas- en aardewerk in haren ganschen omvang, zoowel de ververs, glazenmakers als de polijsters van marmer en de kooplieden in rozenkransen omvattende, worden 5902 m. en 83 v. als arbeidende tegen een dagloon van 2½ tot 9¼ p. vermeld.

Eindelijk zijn 662 mannen werkzaam in de industrie van boekhandel, typografie, lithographie, enz., tegen een dagloon van 9 tot 12¼ p.

Al deze opgaven betreffen de particuliere industrie, alleen met uitzondering van die betreffende de suikerfabrieken, waar het opgegeven dagloon in de fabrieken van den Onderkoning wordt uitbetaald. Het hoogste dagloon van de particuliere industrie is dus niet meer dan 12¼ p., nog geen ƒ 1.55, en wordt, blijkens de opgaven, door de letterzetters te Kaïro verdiend. Mogelijk zijn al deze loonen in overeenstemming met de behoeften des lands dat ze echter zeer verre van een matig, gezwegen van hoog, loon

verwijderd blijven, vooral waar het de overgroote meerderheid der bevolking, de veldarbeiders, geldt, die zich hier en daar met nog minder dan 25 cents daags tevreden moeten stellen, zal wel niet behoeven betoogd te worden.

IV.

Een kort en duidelijk overzicht van de financien van Egypte vindt men in het werk van den heer de Regny evenmin als in de vele officieele en officieuse bescheiden die nu en dan daaromtrent worden openbaar gemaakt. Vertrouwbare gegevens zouden hieromtrent waarschijnlijk menigen Nederlander zeer welkom zijn, daar met Egypte, evenals met zoo menig ander land, onze handelsbetrekkingen onbeduidend, doch de betrekkingen onzer couponknippers zeer innig geworden zijn. Egypte heeft in de laatste tien, twaalf jaren ontzaglijke sommen geleend; men noemt fabelachtige cijfers van het bedrag van de vlottende schuld en geeft hoog op van de zeer bezwarende voorwaarden, waaraan het gouvernement zich moet onderwerpen om geld te bekomen, — heel veel meer weten de Nederlandsche renteniers niet omtrent de toekomst en de veiligheid hunner naar de Nijlstreek vervoerde kapitalen.

Het licht, dat uit de statistiek te putten is, volgt hierachter; het zijn de budgetten der regeering voor het mahomedaansche jaar 1286 (12 April 1869—1 April 1870) en voor de koptische jaren 1588 en 1589 (11 Sept. 1871—73). Daarbij volgt een kort overzicht van den door de Egyptische regeering in de laatste maanden van 1873 openbaar gemaakten staat, aanwijzende de werkelijke uitgaven over het 11 Sept. bevorens geeindigde tienjarig tijdvak, in groote rubrieken verdeeld. Bij deze opgaven en bij het beoordeelen van alle berichten aangaande den financieelen toestand van Egypte en de hooge cijfers van de vlottende schuld, mag echter eene omstandigheid niet uit het oog verloren worden, die velen over het hoofd zien: de geheele afscheiding die er bestaat tusschen de eigenlijke Egyptische staatsfinancien en de *daïra*, de particuliere domein-administratie van den Onderkoning. Van de laatstbedoelde weten wij niets; geen enkel cijfer, geen enkel onderdeel der comptabiliteit is ons bekend. De daïra is, feitelijk althans, in het bezit van het monopolie der suikerkultuur; ook andere kultuurondernemingen en een aantal takken van nijverheid worden door haar gedreven, waarvoor een aanzienlijk

bewegelijk kapitaal wordt vereischt. Vandaar de herhaalde voorschotten, tegen 10, 12 ja 20 percent door bankiers verleend op korten termijn op rekening van verscheepte katoen, suiker enz. Wie deze voorschotten tot de vlottende schuld van Egypte rekenen wil, op het voorbeeld van *le Nil*, een blad dat de republikeinsche beginselen onder de fellahs predikt en oppositie tegen den Onderkoning voert, bedriegt zich. Slechts dan wanneer men de som van alle particuliere schulden in een land als een integreerend deel van de staatsschuld beschouwt, kan er van zulk eene optelling sprake zijn. Dan voorzeker zouden de obligos van Egypte en de Egyptenaren een zeer hoog cijfer geven; maar dit zou wel bij elk handeldrijvend land het geval zijn, en toch niets op de solvabiliteit der regeering afdoen. De overdreven ongunstige voorstellingen, die men zich hierom van de vooruitzichten der houders van Egyptische fondsen maakt zijn vooral daarom niet gemotiveerd, omdat inderdaad de toekomst der financien van dit land, gelijk uit de volgende mededeelingen blijken zal, verre van rooskleurig is.

De budgetten van de drie bedoelde jaren luiden bij den heer de Regny (de cijfers in Ned. guldens) als volgt:

INKOMSTEN.

	Mah. jaar 1286.	Kopt. jaar 1588.	Kopt. jaar 1590.	Kopt. jaar 1590. (gerectificeerd).
Grondbelasting		ƒ56,545,000	ƒ48,505,000	ƒ50,625,000
Tienden van den dadeloogst . . .		1,787,000	1,787,000	2,270,000
Patentbelasting		1,944,000	1,944,000	3,576,000
Verschillende belastingen	ƒ64,338,000	1,084,000	1,345,000	
Rechten op de olie.		274,000	175,000	
Pacht van gouvernementsgronden .		373,000	555,000	3,395,000
Quarantainerechten.		8,000	8,000	
In- en uitvoerrechten	6,552,000	6,176,000	6,600,000	7,425,000
Inkomsten der spoorwegen . . .	6,875,000	7,036,000	9,375,000	10,455,000
„ van Soedan	1,250,000	1,250,000	1,250,000	1,250,000
Belasting op het zout.	2,187,000	2,187,000	2,089,000	3,075,000
Rente op aandeelen Suez-kanaalmij.	2,128,000	2,128,000	2,128,000	2,128,000
Zegelrecht en waarborg	„	2,315,000	2,315,000	„
Vroon-, sluis- en dergelijke rechten	3,233,000	3,234,000	3,234,000	2,250,000
Inkomst. van gouv. gronden en overgangsrecht van vaste goederen .	„	2,320,000	2,320,000	„
Marktgelden, rechten van de oliepersen, belast. op de schapen enz.	2,320,000	„	„	„
Diverse indirecte belastingen. . .	2,191,000	„	„	3,405,000
Bel. op de granen, weegloonen enz.	750,000	„	„	„
Inkomsten der gouvernementen. .	„	2,532,000	2,536,000	„
Baten der pakketvaart en sleepdienst	„	„	335,000	625,000
Vuurgelden	„	„	10,000	„
Moekabelah	„	„	„	19,700,000
Annuïteit voor aflossing van de voor de dorpen voorgeschoten gelden .	„	„	„	2,000,000
Tabaksbelasting	„	„	„	6,250,000
	ƒ91,824,000	ƒ91,193,000	ƒ86,511,000	ƒ118,429,000

UITGAVEN. (*)

	Moh. jaar 1286	Kopt. jaar 1588	Kopt. jaar 1590.	Kopt jaar 1590 (gerectificeerd).
Civiele lijst van den Onderkoning.	*f* 3,750,000	*f* 3,750,000	*f* 3,750,000	*f* 3,750,000
Leden van zijn huis	1,384,000	1,384,000	1,751,000	3,281,000
Schatting aan de Porte	8,229,000	8,229,000	8,229,000	8,350,000
Geheimen Raad en Dep. v. Binn. Zak.	342,000	335,000	273,000	
Departement van Financien . . .	1,910,000	1,871,000	1,871,000	2,975,000
" " Buitenl. Zaken .	121,000	112,000	104,000	
" " Oorlog	8,750,000	8,750,000	8,750,000	8,850,000
" " Marine	2,875,000	2,625,000	2,625,000	1,112,000
Justitieraden in steden en prov. .	5,062,000	420,000	420,000	-
Dep. van Openb. Werken personeel	143,000	223,000	9,725,000	6.512,000
Dep. van Openb. Werken materieel		7,910,000		
Geneeskundige dienst en hospitalen	494,000	455,000	2,618,000	2,502,000
Divan-raden in de steden. . . .	1,562,000	1,065,000		
Bestuur der provincien	2,032,000	1,850,000	1,850,000	5,287,000
Politie te Kairo en Alexandrie . .	1,201,000	1,116,000	1,116,000	-
Departement van Onderwijs . . .	754,000	662,000	600,000	650,000
Douanebestuur	348,000	353,000	353,000	437,000
Pensioenen van de harems . . .	218,000	224,000	4,262,000	2,987,000
Pensioenen	1,920,000	2,664,000		
Verloftractementen en wachtgelden.	406,000	535,000		
Toelage aan pelgrims naar Mekka.	917,000	834,000		
Rente op aand. Suez-kanaalmaatsij.	2,128,000	2,128,000	2,128,000	2,128,000
Kosten der staatsschulden . . .	37,316,000	30,213,000	22,409,000	51,837,000
Buitengewone werken aan de Nijl.	-	-	2,412,000	-
Verschillende uitgaven.	-	-	590,000	-
Onvoorziene uitgaven	2,500,000	2,500,000	2,500,000	3,125,000
Spoorwegen en telegrafen. . . .	-	-	-	5,450,000
	f 84,262,000	*f* 80,207,000	*f* 78,336,000	*f* 109,238,000

Men ziet dat deze ramingen, vooral wat de inkomsten aangaat, slechts als zeer globaal zijn aan te merken; de groote groepen, waarin de belastingen worden ingedeeld en het menigvuldige *enz.* brengt dit aan den dag, de afwijkingen in de cijfers bevestigen het. Toch geven de cijfers, al kent men hun slechts geringe waarde toe, tot eenige opmerkingen aanleiding.

In de eerste plaats valt de vermindering van het eindcijfer der inkomsten in het oog. Bij de opbrengst der grondbelasting voornamelijk, en dáár juist te gevaarlijker omdat deze belasting de hoofdbron van inkomsten van Egypte uitmaakt. Zij bestaat gedeeltelijk in den vorm eener tiend, *achoer*, van 10 à 60 piasters per feddan, gedeeltelijk als eigenlijke grondbelasting, *amoeal*, die

(*) De laatste kolom van deze twee staten bevat het *gerectificeerde* budget voor 1590, gelijk het door de Egyptische regeering in den zomer van 1873, kort na het uitschrijven der leening, werd openbaar gemaakt. De aanmerkelijke verschillen in de cijfers van dit gerectificeerde en het oorspronkelijke budget geven, gelijk de Engelsche *Economist* opmerkt, reden genoeg om aan geen van beiden veel vertrouwen te schenken.

40 à 150 piasters per feddan beloopt. Deze vermindering is grootendeels toe te schrijven aan de *moekabelah*, eene instelling, omtrent welker eigenlijk karakter de officieele stukken niet veel lichts verspreiden. De heer de Regny noemt haar: *une combinaison financière, qui a admis les contribuables à libération facultative de six années d'anticipation, moyennant certaines conditions, en vue de l'extinction de la dette flottante.* In de algemeene schuldbekentenis van de Egyptische regeering, als bewijs van de leening van 1873 bij de Engelsche bank gedeponeerd, spreekt de Onderkoning zelf er van als: *engagement pris par les propriétaires et garanti sur les immeubles pour la libération de la moitié des impôts fonciers;* een der emittenten van dezelfde leening eindelijk noemt haar, in eene onlangs bekend gemaakte financieele mededeeling: *a measure for redeeming part of the landtaxes by payments spread over twelve years.* Al stemmen deze omschrijvingen niet geheel overeen, zooveel is toch zeker dat de *moekabelah* neerkomt op het slachten van de kip, die gouden eieren legt. De grondbelasting zal dus minder opbrengen, hoe grooter de buitengewone inkomsten zullen zijn van de kapitalisatie.

De post in ontvang voor rente op aandeelen aan de Suezkanaalmaatschappij gaat op tegen een gelijkluidenden onder de uitgaven. De Staat heeft namelijk voor een zeker tijdvak afstand gedaan van die rente ten behoeve van de kanaal-maatschappij zelve. Wanneer men het oog laat gaan over de voorwaarden waarop de bankiers aan Egypte geld plegen te bezorgen, dan kan dit middel van ondersteuning aan de maatschappij in de hoogste mate voordeelig voor de schatkist worden genoemd.

De zeer groote verschillen in de raming van dezelfde posten voor verschillende jaren vinden in het werk van den heer de Regny geen de minste opheldering.

Meer waarde dan deze, blijkbaar zeer ruw geraamde budgetten heeft het overzicht, dat de regeering van Egypte onlangs uitgaf van alle werkelijke ontvangsten en uitgaven des lands van 11 Sept. 1863—1873. De eindcijfers daarvan waren de volgende:

ONTVANGSTEN.

a. Aan belastingen en heffingen van allerlei aard, uitgezonderd in- en uitgaande rechten . . . . in 1863–64 *f* 41,230,000; in 1867–68 *f* 75,175,000; in 1872–73 *f* 77,225,000.	*f* 641,606,000
b. Aan inkomsten van de spoorwegen . . . . in 1863–64 *f* 2,800,000; in 1867—68 *f* 4,300,000; in 1872—73 *f* 7,687,000.	- 49,983,000
Transport.	*f* 691,589,000

	Transport.	*f* 621.589.000
c.	Aan in- en uitvoerrechten . . . . in 1863—64 *f* 15,061,000; in 1867—68 *f* 5,800,000; in 1872—73 *f* 7,697,000.	- 82,111,000
d.	Aan opbrengst der *moekabelah* . . . . als: in 1871—72 *f* 62,400,000; in 1872—73 *f* 38,890,000	- 101.290,000
		f 874,990,000
	Daarenboven werden de volgende, geheel buitengewone ontvangsten gedaan:	
	Opbrengst der leening van 1864	- 59,960,000
	" " " " 1866	- 95,940,000
	" " " " 1868 (voor spoorwegen) . . .	- 31,660,000
	" " " " 1873 (tot 10 Sept. 1873) . . .	- 143.910,000
	Totaal	*f* 1.206,460,000

UITGAVEN.

1o.	Schatting aan den Sultan	*f* 74,600,000
2o.	Kosten van 's lands regeering	- 474,800,000
3o.	Aflossing van leeningen (*payments on loans*)	- 200,900,000
4o.	Aanleg van spoorwegen en bijbehoorende werken	- 118,700,000
5o.	Verschillende uitgaven voor het Suezkanaal, de dokken en havens te Suez, enz. enz.	- 141,800,000
6o.	Haven en dokken te Alexandrie, oprichting van kustlichten, enz.	- 16,000,000
7o.	Bruggen, graven en uitdiepen van kanalen enz.	- 4,400,000
8o.	Uitgaven tot verbetering van den gezondheidstoestand en tot verfraaiing te Alexandrie en Kaïro.	- 21,300,000
9o.	Overnemen van de stoombootmaatschappij *Azizieh*, de mail- en sleepdiensten, posterijen en de telegrafen in Soedan . .	- 52,000,000
10o.	Aanzuivering in hoofdsom en rente van de schulden der weduwen- en weezenkas en der Medjidieh-maatschappij, door den vorigen Onderkoning aangegaan	- 6,800,000
11o.	Kosten tot bestrijding van de veepest (gedurende zeven jaren)	- 48,400,000
12o.	Aankoop van een gepantserd oorlogschip, tot een geschenk aan den Sultan bestemd	- 3,500,000
13o.	Voorschot aan landbouwers die wegens het dalen van den katoenprijs hunne verplichtingen niet konden nakomen (terugbetaalbaar in 12 jaarl. termijnen, beginnende in 1873—74)	- 15,700,000
14o.	Voldoening van door de vorige regeering opgenomen verplichtingen jegens vreemde kooplieden en hoofdambtenaren .	- 33,800,000
15o.	Kosten der expeditie van Sir Samuel Baker naar de Witte Nijl	- 5,800,000
16o.	Commissie, kosten van het vervaardigen van obligatien enz. voor sommige leeningen	- 15,000,000
17o.	Rente op verschillende leeningen en rekening-couranten (vlottende schuld).	- 142,900,000
18o.	Overnemen der *Société Agricole* en betalen harer schulden.	- 7,100,000
	Totaal	*f* 1,383,700,000

Het nadeelig verschil van 176 millioen werd gedekt door de uitgifte van schatkistbiljetten, loopen van 1 tot 30 maanden, en van de zoogenaamde schatkistbiljetten der dorpen, waarvan de laatste in 1874 vervallen zijn. Deze vlottende schuld zou echter worden geconsolideerd in de nog op rekening der leening van 1873 te ontvangen termijnen. Die leening namelijk is nominaal groot 32 millioen pd. st., waarvan niet meer dan 25 pCt., behoudens

volstorting, op 10 Sept. 1873, den laatsten dag van het Koptische jaar 1589, vervallen was.

De gevestigde schuld bestaat thans (*), sedert de leening van 1873, tot op 15 Juli 1875, — want tot op dat tijdstip heeft de regeering van Egypte zich verbonden om geene nieuwe leening aan te gaan, — uit de volgende elementen:

	Aflosbaar in:	Oorspronkelijk groot (in pd. st.)	Restant op 8 Jan. 1872 (in pd. st.)
Leening van 1862	1892	3,292,800	2,883,000
" " 1864	1879	5,704,200	3,923,800
" " 1866	1874	3,000,000	1,000,000
" " 1868	1898	11,980,000	11,493,500
" " 1873	1903	32,000,000	"

De rentebetaling en aflossing vereischten tot in 1903 de volgende annuiteiten (in pd. st.): in 1873 5,433,650; in 1875—1879 4,916,747; in 1880—1891 4,226,410; in 1892 4,164,065; in 1893—1898 4,032,101; in 1899—1903 3,078,804.

Deze cijfers zijn zeker niet zeer geschikt om de aflossing en rentebetaling voor volkomen verzekerd te houden. Een schuldenlast van 670 millioen guldens, in tien jaren tijds gelegd op eene Oostersche natie van ruim 5 millioen zielen, waarvan de welvaart en vooruitgang grootendeels wordt afgezogen en geneutraliseerd door tal van vreemde parasieten, die bij tractaten van alle belasting zijn vrijgesteld, is bedenkelijk hoog.

Slechts in twee gevallen is het aangaan van aanzienlijke staatsschulden niet af te keuren; wanneer er geld opgenomen wordt tot bestrijding van direct of indirect productieve uitgaven, of wanneer er gebroken moet worden met een verouderd en vicieus stelsel van financieel beheer en orde en regel in de financiën gebracht. Nu worden deze beide vereischten in het geval van Egypte wel gevonden, maar het komt ons voor dat ze niet krachtig genoeg op den voorgrond treden om het krediet van het land voor de toekomst boven elken twijfel te verheffen. Wanneer men den staat van uitgaven, tot welker bestrijding deze groote leeningen hebben moeten dienen nagaat, dan zal men er aanzienlijke posten op vinden wegens aanleg van spoorwegen en wegens het Suez-kanaal, groote werken die stellig vruchten zullen dragen. Maar het staat nog niet zoo vast of de financieele vruchten voor Egypte zelf wel zoo groot en zoo zeker zullen zijn. De ontworpen spoorwegen naar Sennaar en Kordofan zullen zekerlijk vooreerst

(*) 1874. Bovenstaand artikel, reeds voor eenigen tijd ingekomen, kon, tot ons leedwezen, wegens plaatsgebrek niet vroeger gepubliceerd worden. Red.

wel geene groote sommen opbrengen, en van de spoorwegen in Neder-Egypte is het te vreezen dat zij al meer en meer een der elementen van voeding, het transport der Engelsche mailreizigers van Alexandrie naar Suez en terug, zullen verliezen. De ontvangsten uit dien hoofde zijn thans nog vrij aanzienlijk, maar het Suez-kanaal zal ze weldra doen ophouden, en niemand zal willen beweren dat Egypte ooit eenige noemenswaardige rente zal trekken van de millioenen bij millioenen, die het aan dat werk heeft ten koste gelegd. Productief belegd kan men dus maar een gedeelte der sedert 1862 geleende gelden noemen, en dan nog slechts tot eene zekere hoogte.

Voor een aanzienlijk deel is uit de opbrengst dier leeningen leergeld betaald voor oude zonden. De 143 millioen voor vlottende schuld, de 15, en nog eens 6 millioen voor de gevolgen van Saïd Pacha's onnadenkendheid en spilzucht, de 33 millioen *bakschisch* door hem toegekend, — vallen in deze categorie. Bij herhaling vernemen wij dat de Onderkoning en zijne ministers, door de ondervinding geleerd, voortaan wel zorgen zullen dat er orde in de financien zij, en dat de uitgaven de begrootingen de inkomsten niet meer overschrijden. Zoolang echter die goede gezindheid alleen uit woorden en betuigingen blijkt, kan daaraan geen groote blijvende waarde worden gehecht. Al heeft men te Kaïro een schijn van constitutioneele instellingen, Egypte is en blijft een Oostersch land, een land van het persoonlijk gouvernement, waar de geheele politiek der regeering afhangt van de luimen des heerschers.

Op het financieele gebied ligt trouwens het groote gevaar voor Egypte's toekomst. De natuur heeft het land rijk en gunstig gelegen gemaakt; de bevolking is rustig en werkzaam, ook al mist ze de veerkracht, die de „zachte dwang" van den verplichten arbeid niet lang bij den mensch bestaan laat. Met eene bevolking die weinig behoeften heeft en dus niet getrokken wordt tot de industrie, maakt de regeering zich opvolgend van de meeste takken van nijverheid meester, en het geld stroomt haar van alle kanten toe. Blijkens een merkwaardig staatje van den heer de Regny, werd er in 1863—1872 voor fr. 441,194,644 meer in- dan uitgevoerd aan numerair, hoofdzakelijk ten bate der regeering, zij het al niet als zoodanig dan toch als de grootste industrieel des lands. Wat wonder, zoo eene regeering, in zoo groote ruimte van geld verkeerende, roekeloos wordt en, niet aan zelfbeheersching en eigen contrôle gewoon, tot allerlei financieele buiten-

sporigheden overslaat? Zoo de schatkist ledig is, staan de bankiers met voorschotten gereed; wel stellen zij zeer bezwarende voorwaarden, maar geld bezorgen kunnen zij altijd, omdat de Egyptische obligatien eene willige markt vinden op de beurzen van Europa. Als een bewijs van die willigheid kan dienen dat in 1870 van de gevestigde schuld van Egypte een nominaal bedrag van 23,347,000 pd. st. in Europa, en niet meer dan 630,000 pd. st. in het land zelf geplaatst was. Ook de leening van 1873 zal waarschijnlijk wel hoofdzakelijk in Europa blijven.

In deze laatste broze en onzekere betrekking tusschen Europa en Egypte heeft Nederland een niet gering aandeel. Jammer echter dat ons land eerst in het allerlaatste gelid staat van de natiën, die handelsbetrekkingen met Egypte onderhouden. In het geheel liepen slechts 14 koopvaardijschepen onder Nederlandsche vlag in het tijdvak 1863—1872 de haven van Alexandrie binnen. De goederen in die jaren uit die haven naar Nederland uitgevoerd hadden eene waarde van 245,533 piasters (iets meer dan *f* 30,000); de directe invoer uit Nederland beliep *nihil*.

Hoe laag in dit opzicht ons land staat blijkt uit de volgende opgave van alle in Alexandrie binnengekomen koopvaardijschepen (met uitzondering van pakketbooten) en de in dit cijfer begrepen vaartuigen onder Nederlandsche, Belgische en Zweedsche vlag.

1863	2397	schepen,	waaronder	1 Ned.,	2 Belg.,	4 Zw.
1864	3778	„	„	3 „	3 „	9 „
1865	3727	„	„	1 „	6 „	7 „
1866	3192	„	„	0 „	3 „	10 „
1867	2571	„	„	1 „	1 „	1 „
1868	1996	„	„	0 „	7 „	0 „
1869	2117	„	„	0 „	3 „	8 „
1870	2174	„	„	2 „	1 „	10 „
1871	2276	„	„	2 „	0 „	12 „
1872	2389	„	„	4 „	0 „	5 „

Toch ontbreken geschikte artikelen van invoer voor Egypte den Nederlandschen handel niet. Onder de te Alexandrie ingevoerde artikelen treffen wij aan boter, waskaarsen, tabak, koffie, likeuren, manufacturen, tin, thee en in het algemeen alle artikelen van verbruik voor de talrijke Europeesche bevolking in de steden van Neder-Egypte.

Aan de internationale handelsbeweging door het Suez-kanaal heeft Nederland, dank vooral aan de pogingen van prins Hendrik

der Nederlanden, thans een billijk aandeel; alweder door de zorgen van den doorluchtigen prins waait onze vlag op Egyptisch grondgebied, aan de invaart van het kanaal. Hopen wij dat het hoogere cijfer onzer in de laatste jaren te Alexandrie aangekomen schepen een bewijs is van verlevendiging van het verkeer met Egypte, opdat het aldaar blijken moge dat de van ouds nijvere en arbeidzame Nederlandsche natie nog niet is afgedaald tot de stelling van een klein rentenier, die bovendien bij de plaatsing van zijn kapitaal niet altijd even voorzichtig te werk gaat.

Mr. A. M. Maas Geesteranus.

HET VOLKSHUISHOUDKUNDIG CONGRES,

GEHOUDEN TE CREFELD VAN DEN 17 TOT DEN 19 AUGUSTUS 1874.

Onder de steden der Rijnprovincie, welke door hare menigvuldige takken van industrie aan deze merkwaardige streek eene groote belangrijkheid geven en haar tot een parel aan Pruissens kroon maken, behoort ontegenzeggelijk Crefeld genoemd te worden. Niet door hare omgeving trekt zij de aandacht van de bezoekers, zij moet hierin voor hare zusters in de Rijnprovincie, b. v. Aken en Elberfeld, verre onderdoen. De omstreken van Crefeld zijn vlak en behooren reeds geheel tot het Nederrijnsche laagland. Ook geen rivier strekt haren loop langs Crefeld uit; verstoken is zij aldus van dezen natuurlijken verkeersweg van vroegere tijden. De stad Uerdingén aan den Rijn ligt op een uur afstand van Crefeld verwijderd, en toch heeft deze plaats zich allengskens door hare nijverheid van een klein onbeduidend stedeke, zooals het nog vóór twee eeuwen was, tot een der voornaamste zetels van de industrie weten te verheffen. Hoe luttel en nietsbeteekenend ook het begin geweest is, door onvermoeiden, rusteloozen arbeid heeft de vroeger bijna onbekende stad zich den naam van eene der merkwaardigste fabriekplaatsen van Duitschland weten te verwerven. Het begin van Crefelds industrie moet in de tweede helft der 17e eeuw worden gesteld. De familie von der Leyen had in de jaren 1555 en 1559 twee harer leden in de Nederlanden het offer der vervolgingswoede ter wille van het geloof zien worden; op het einde der 16e eeuw verlieten de overigen hun vaderland en namen de wijk naar de Rijnprovincie, naar dat gedeelte wat toen tot het hertogdom Berg (Elberfeld en omstreken) behoorde. Maar zij hadden daar, als aanhangers van de leer van Menno Simons, niet minder van het fanatisme der Lutheranen te lijden, dan in

de Nederlanden van de ketterjacht der Katholieken. Het hoofd der familie, Hendrik von der Leyen, verkreeg in 1668 het burgerregt in Crefeld en dit werd in 1691 evenens verworven door zijne geloofsgenooten, die door den keurvorst van de Palts uit Rheydt verdreven waren. De stad Roermond heeft, het zij in het voorbijgaan gezegd, de schoone kans, die het toen had, om de zijde-industrie binnen hare muren gevestigd te zien, laten voorbijgaan: ook daar wilde men de Protestanten niet opnemen, en dezen, hoe begeerig ook uitziende naar den goeden waterweg, de Maas, waren wel gedwongen het aangebodene asyl te Crefeld te aanvaarden. Genoemde Hendrik von der Leyen werd de stamvader van een geslacht, dat tot heden toe eene eervolle plaats onder de Crefeldsche industriëlen inneemt. Dat de fabriek van von der Leyen langzamerhand in bloei toenam, blijkt voldoende uit het feit, dat, terwijl in de jaren 1660—1670 het gemiddelde gewigt van ruwe zijde, dat jaarlijks verwerkt werd, slechts 30—80 pond bedroeg, dit reeds 1731 tot 5973 pond geklommen was. Frederik de Groote nam de industrie van von der Leyen in bescherming; velerlei waren de gunsten door dezen koning aan de familie von der Leyen verleend: opheffing van het inkomend regt op ruwe zijde, vrijstelling van de gewone stedelijke jurisdictie enz. Maar nog verder strekte zich de gunst des konings uit: de firma von der Leyen verkreeg het monopolie der zijdefabrikatie, en alle pogingen, die door anderen gedaan werden, om hunne concurrenten te worden, mislukten. Aan zekere firma Gerh. Lingen & Cie, die daartegen bij de Regering en later zelfs bij den Koning in hooger beroep kwam, werd het voorstel gedaan, om zich te Berlijn te vestigen, en toen zij dit weigerde, nam de Koning den 11 Januarij 1764 het volgende voor die tijden zeer karakteristieke besluit: „es müsse schlechterdings dabei sein „Bewenden haben, dass die Gebrüder von der Leyen, da sie „einmal und zuerst dergleichen Fabrique etablirt haben, also sie „auch dabei soutenirt und den Anderen durchaus nicht gestattet „werden soll, den Gebr. von der Leyen ihre Arbeiter, noch „Arbeitsleute zu debauchiren (sic!), noch weniger Bandmühlen „anzulegen, am wenigsten aber in den benachbarten auswärtigen „Landen zum Praejudiz und Schaden der Leyensche Fabrik zu „etabliren, vielmehr soll vorgedachte Leyensche Fabrique absolument soutenirt werden und Ich es schlechterdings dabei lasse, „dass letztere protegirt werden sollen." Tot de Gebr. von der Leyen zeide de Koning: „Gij kunt u op mij verlaten, ik zal u

altijd beschermen, en zorgen, dat niemand u lastig kan vallen in uwe fabriek en handelszaak." Is het wonder, dat door deze magtige protectie de firma von der Leyen spoedig in de zijde-industrie eene eerste plaats innam, en een paar jaren later aan meer dan 3000 werklieden arbeid verschaffen kon; dat zij 15 werkplaatsen had, om de zijde te twijnen met 3000 arbeiders, 200 werkplaatsen om lint te vervaardigen met 1000 werklieden en 500 weeftoestellen voor zijden zakdoeken, fluweel, zijden stoffen enz. met meer dan 1500 werklieden? Zij kreeg hare grondstof uit Italie, China, Cyprus, Bengalen, Antiochie, Morea.

Even als zoovele andere monopoliën werd ook het privilegie der v. d. Leijensche fabriek door de komst der Franschen in de Rijnprovincie opgeheven, en aan de vrije concurrentie de noodige gelegenheid verschaft zich te ontwikkelen. Dat evenwel de Fransche heerschappij met hare tolliniën, met hare verbodsbepalingen voor de zijde-industrie, voor Crefeld niet zeer heilzaam zijn kon, weten wij Nederlanders bij ondervinding. Het behoorde dan ook tot een der eerste maatregelen van de Pruissische regering, na de restauratie, om de drukkendste belemmeringen uit den weg te ruimen en door allerlei middelen aan Crefeld's zijde-industrie nieuw leven bij te zetten. In het jaar 1825 was het aantal fabrieken dan ook reeds van 12 tot 27 geklommen, met ongeveer 10000 arbeiders. Het ligt in den aard der zaak, dat de zijde-industrie, even als menige andere tak van nijverheid, door de gebeurtenissen van 1848 en door den Krimoorlog, maar vooral door de Amerikaansche handelskrisis van 1857 zeer gedrukt werd; niet minder leed zij door den Amerikaanschen burgeroorlog, die haar van een harer voornaamste debouchés beroofde; daarentegen nam zij toe door het veldwinnen der vrijzinnige handelspolitiek, welke haar zelfs Frankrijks poorten opende, tot dat ook daarin, ten minste wat Frankrijk betreft, door de bekende protectionnistische maatregelen van Thiers, weer eene verandering werd gebragt.

Raadplegen wij nu de laatst bekend geworden cijfers betreffende dezen allergewigtigsten tak van nijverheid, dan zien wij in 1873 het getal weefstoelen voor fluweel en zijde 26,535 bedragen, die aan grondstof (ruwe zijde, schappe of floretzijde, en katoengaren) verbruikten 862,265 kilogr., waarvan 406,807 Kos. ruwe en floretzijde, terwijl aan loonen uitbetaald werden 6,590,565 thaler of ongeveer 12 mill. gulden. De omzet met Duitschland, Engeland, Frankrijk en de andere landen in en buiten Europa beliep in

dat tijdperk een gezamenlijk bedrag van 22,455,190 thlr. of ongeveer 40 mill. gulden. (*)

Het schijnt, dat men in 't vorig jaar het getal der weefstoelen vergeleken heeft met het bedrag van de uitbetaalde loonen en daaruit eene conclusie getrokken, die ten nadeele van het gemiddeld betaalde loon uitgevallen is. Ten minste in het jaarverslag van de Kamer van Koophandel over 1873 wordt daarop en op het onhoudbare van zoodanige berekening gewezen en dit wel wegens verschillende oorzaken. Het is toch bekend, dat de zijde-industrie niet, even als zoovele andere takken van nijverheid in groote lokalen wordt uitgeoefend, waar honderden, ja duizenden arbeiders te zamen werken. Neen! het zijn niet de toestanden van eene gewone fabrieksplaats met hare vele schaduwzijden, die den vreemdeling bij zijn bezoek in Crefeld treffen. In deze stad zonder hooge fabriekschoorsteenen en schoorsteenroet wordt hoofdzakelijk de huis-industrie aangetroffen, wij zeggen hoofdzakelijk, want er zijn ook eenige etablissementen, als fabrieken ingerigt, b. v. de zijdeverwerijen. Daardoor is het mogelijk, dat niet alleen de stad zelve, maar ook in den omtrek, tot zelfs op een afstand van 8 à 10 uren, werklieden voor de Crefeldsche fabrieken werken kunnen. Het jaarverslag zegt dan ook teregt, dat de weeftoestellen der huis-industrie niet gelijktijdig werken; het hangt van het goedvinden van iedereen af, hoeveel en hoe weinig hij wil uitvoeren. De beginners en leerlingen, wier getal niet gering is, zooals ook de weefstoel der huisvrouw, die zich tegelijk met hare huishouding bezig houdt, zijn niet ten volle in rekening te brengen, en evenmin al die weefstoelen, die, uithoofde van de meest verschillende oorzaken, in den loop van het jaar, slechts zeer weinig werk leveren. Zoo zijn er zeer vele weefstoelen, die alleen eenige uren dagelijks, om kleine bijverdiensten te hebben, worden gebruikt; zoo zijn er op het land zeer vele arbeiders, die hunne moestuinen en hun bouwgrond verzorgen, ook in den oogsttijd zich op het land bezig houden, zoodat het te begrijpen is, dat gedurende dien geheelen tijd de weefstoel rust. Het is dus ondoenlijk eene vergelijking te maken tusschen het totaal der uitbetaalde loonen voor deze bij tusschenpoozen gedreven huis-industrie en de regelmatige fabrieks-industrie van andere weefstoffen. Schrijver dezes is in de gelegenheid geweest in de woningen van eenige werklieden

(*) Wij ontleenen deze bijzonderheden aan eene verhandeling van Ernst Kleinpaul, secretaris van de Kamer van Koophandel van Crefeld, welke tot opschrift draagt »die Crefelder Seiden-industrie.«

te zien, hoe daar, behalve den man, soms een der kinderen aan den weefstoel staat, terwijl ook de vrouw haren weefstoel heeft, waaraan zij werkt, zoo hare huiselijke bezigheden haar dit niet beletten. De bewijzen van betrekkelijke welvaart zijn in die woningen niet schaarsch en de zindelijkheid behoeft voor die onzer landgenooten in geen enkel opzigt onder te doen. Komt men in de huizen der fabriekanten zelve, dan ontwaart men betrekkelijk weinig van den grooten omvang hunner zaken, alleen de groote voorraad der kostbare stoffen doet ons vermoeden, dat het jaarlijksch bedrag van het omgezette kapitaal aanzienlijk zijn moet. Zoo verzekerde ons de heer L. F. Seijffardt, lid van den Pruissischen landdag en van den Duitschen Rijksdag, dat zijn voorraad gefabriceerde goederen gewoonlijk voor 1 millioen thaler verzekerd was.

Onder de belangrijke inrigtingen die te Crefeld ten behoeve van de zijdeindustrie bestaan, behoort voorzeker het *zijdedroogetablissement: Seidecondition* of *Seidetrocknungsanstalt* genoemd te worden, waar de zijde *getitreerd* en alzoo hare ware handelswaarde bepaald wordt. Zoodanige inrigting wordt met regt onontbeerlijk voor den handel in zijde geacht, vooral als de belanghebbenden in de onpartijdigheid van dengene, die aan haar hoofd staat, vertrouwen stellen. Men koestert de hoop, dat het weldra mogelijk zal zijn, het aanlegkapitaal uit de overschotten van de inkomsten spoedig te amortiseeren, en zoo er een reservefonds gevormd is, dan zal een gedeelte der jaarlijksche overschotten volgens de statuten der inrigting tot algemeen nuttige doeleinden worden besteed. De kamer van koophandel te Crefeld hoopt dan een zeker bedrag daarvan voor zoodanig doel te bekomen en wijst tot staving van het wenschelijke daarvan in haar verslag op de schitterende tentoonstelling te Weenen, die door de Lyonsche Kamer van Koophandel bekostigd is met de aan haar verstrekte overschotten van het zijdedroogetablissement. De in het jaar 1873 te Crefeld getitreerde zijde bedroeg 410,245 K°., waaronder ongeveer 70,000 K°. of 17 pCt. uit China, Japan en Bengalen. De Crefeldsche inrigting was in dit jaar de zesde in rang in Europa voor het bedrag der aldaar getitreerde zijde. Behalve de zijde is ook het verbruik van katoengaren te Crefeld niet onbelangrijk, zoowel voor fluweel als voor zijdenstoffen wordt van het katoengaren gebruik gemaakt, zoodat het verbruik daarvan in het jaar 1873 455458 K°. beliep. Ook de zijdeverwerijen behooren tot de belangrijke fabrieken, die door de zijdeindustrie noodzakelijk worden gemaakt. Crefeld telde

er in 1873, 25 met gemiddeld 995 arbeiders, (tegen 1078 in 1872 ten gevolge van de ongunstige omstandigheden des handels) Daarin werden alleen voor Crefeldsche fabrieken ruim 820,000 K°. zijde- en katoengaren geverfd en voor rekening van fabriekanten buiten Crefeld woonachtig ruim 315,000 K°. Aan werkloon werden er gedurende dit jaar 298,144 thl. uitbetaald.

Wanneer men naar den zedelijken toestand van de talrijke arbeidersbevolking van Crefeld vraagt, dan is het voorzeker verblijdend te vernemen, dat deze in het algemeen bij die van andere fabrieksplaatsen niet ongunstig afsteekt, en dat de bewijzen voorhanden zijn, dat het onderwijs door haar zeer op prijs wordt gesteld. Behalve de gewone inrigtingen voor onderwijs, die in de Pruissische steden ruimschoots gevonden worden, als daar zijn Elementarschulen, Realschulen, Höhere Bürgerschulen, Gymnasia, heeft men te Crefeld ook eene koninklijke Gewerbeschule, eene inrigting speciaal met het oog op handel en nijverheid: deze telde den 1 October 1873 zes klassen met 216 leerlingen en daarenboven 31 leerlingen in de voorbereidingsklasse. De *Handwerkerfortbildungsschule* (eene soort avond- en zondagschool voor hen, die de lagere school bezocht hebben) werd in 1873 door 261 leerlingen bezocht. Het schijnt dat de stad Crefeld voor hare scholen bijzonder zorg draagt door goede tractementen aan het onderwijzend personeel en door met milde hand voor leermiddelen groote sommen toetestaan. Behalve de genoemde scholen is er nog eene, de *hoogere Weefschool* genaamd, (de naam duidt het doel voldoende aan); zij werd in 1873 door 27 leerlingen en zeven toehoorders bezocht. Uit het Frederik Willemfonds werden aan 16 leerlingen der Weefschool 160 thaler en aan 5 leerlingen der Gewerbeschule 40 thl. voor schoolgeld en leermiddelen verstrekt.

Dat ook op andere wijzen voor beschaving en ontwikkeling in de bij uitstek industriële stad wordt gezorgd, blijkt uit het verslag van het *Handwerker- und Bildungsverein* over het jaar 1873/1874, welks leden tot verschillende standen behooren en welke vereeniging zich ten doel stelt, de bevordering van intellectuele en zedelijke beschaving. Elken Maandag avond werden er gedurende den winter voorlezingen gehouden, hetzij door sprekers uit Crefeld, hetzij door rondreizende leeraars uit verschillende oorden van Duitschland. Zoo werden er voordragten gehouden over de reorganisatie van het hooger onderwijs, over de arbeiderskwestie van het standpunt der verschillende partijen beschouwd, over de Manchester-mannen, Katheder-socialisten en Sociaal-

demokraten in hunne gelijkheid en tegenstelling. De vereeniging bestaat, met inbegrip der eereleden, uit 2641 leden, zij betaalt voor een groot gedeelte der leerlingen van de *Handwerkerfortbildungschule* deels het geheele, deels het halve schoolgeld. Ongeveer 60 à 70 leerlingen genoten op die wijze gratis onderwijs, terwijl het besluit genomen is, dat zulke vrijplaatsen niet alleen voor de *Gewerbeschule*, maar ook voor iedere inrigting van uitgebreid en hooger onderwijs in de stad Crefeld in de toekomst zullen worden bewilligd, wanneer dit door een lid der vereeniging, die het noodig heeft, gevraagd wordt. Eenmaal in de week, Zondag 's avonds, bestaat er gelegenheid, om, in een aangewezen lokaal, de degelijkste tijdschriften te lezen, terwijl ook de bibliotheek der vereeniging voor de leden beschikbaar is. Elf leden werden door de opbrengst eener loterij en de giften van twee leden in staat gesteld de Weener tentoonstelling te bezoeken, terwijl de vereeniging van tijd tot tijd eene nijverheidstentoonstelling organiseert.

In deze stad nu, waarvan wij het een en ander hebben medegedeeld, had in den afgeloopen zomer, den 17, 18 en 19 Augustus het vijftiende volkshuishoudkundig congres plaats. Op die congressen, waarvan het eerste in het jaar 1858 gehouden is, werden steeds onderworpen van praktisch belang besproken. Het doel van die bijeenkomsten is niet, om als 't ware een gilde, eene gesloten corporatie te vormen; geene bepaalde geloofsartikelen in zake van staathuishoudkundige begrippen werden den deelhebbers voorgeschreven, men wenschte slechts medewerking, legde die echter niet als verpligting op. De volkshuishoudkundige congressen vertegenwoordigden nimmer eene eenzijdige rigting op het gebied der staathuishoudkunde. Zij hielden de poorten steeds wijd voor allen geopend, zelfs voor protectionnisten, welke zelfs eenmaal de meerderheid daarin hadden; zelfs aanhangers van het socialismus en van het gildewezen werden daarin toegelaten. Door deze vrijwillige zamenwerking tusschen theorie en praktijk hebben de congressen zelfs invloed uitgeoefend op de wetgeving van enkele Duitsche Staten en van het Duitsche Rijk. Sedert eenige jaren is er wel eene nieuwe school in Duitschland ontstaan, die, hoewel de beginselen der vrijhandelschool aannemende en de gunstige gevolgen daarvan voor onze hedendaagsche toestanden erkennende, zich toch, ten opzigte van de inmenging van den Staat in het maatschappelijk verkeer, op een ander standpunt geplaatst en aangetoond had, dat aan het stelsel van *laissez faire* perken diende te worden gesteld. Die nieuwe rigting,

welke tot het stichten van eene vereeniging (Verein für Socialpolitik) had aanleiding gegeven, heeft reeds driemaal hare bijeenkomsten te Eisenach gehouden en zich eenigzins scherp tegenover het *Volkshuishoudkundig* congres gesteld. De spotnaam *Katheder-socialisten* aan de aanhangers der nieuwe rigting door Dr. H. B. Oppenheim te Berlijn gegeven, maar niet minder diens scherpe kritiek, hadden niet weinig er toe bijgedragen, om de klove tusschen de oude en nieuwe school wijder te maken. En toch scheen het dit jaar tot eene toenadering tusschen beide partijen te zullen komen. Reeds in het vorig jaar was het *Volkshuishoudkundig* congres te Weenen door den toenmaligen voorzitter van het *Verein für Socialpolitik*, den beroemden Berlijnschen hoogleeraar Gneist bijgewoond, terwijl men eenigen tijd vóór den aanvang van het Crefelder congres vernam, dat de tegenwoordige voorzitter der genoemde vereeniging, professor Nasse te Bonn en de bekende Pruissische statisticus Engel plan hadden het volkshuishoudkundig congres te bezoeken. Dit heeft nu wel is waar niet plaats gehad, maar toch ontving het congres op den eersten dag zijner bijeenkomst een brief van genoemden hoogleeraar Nasse, waarin hij zijn leedwezen te kennen gaf, dat de toestand zijner gezondheid hem verhinderde, om, overeenkomstig zijn vroeger voornemen, aan de werkzaamheden van het congres deel te nemen. Daaruit en uit de woorden van den voorzitter, dat het volkshuishoudkundig congres prof. Nasse benevens zijne vrienden en partijgenoten met genoegen in zijn midden zou hebben gezien, welke woorden door de vergadering luide werden toegejuicht, meenen wij te moeten afleiden, dat er tusschen beide partijen langzamerhand meer toenadering schijnt te komen. Van weerskanten begint men in te zien, dat het verschil tusschen beide rigtingen meer in woorden dan in beginselen bestaat, dat namelijk de oude school (de Manchesterschool) het beginsel van *laissez faire* evenmin tot zijne uiterste consequentie wil drijven, als de nieuwere (die van Eisenach) de staatsbemoeijing tot een staatsalmagt zoude willen maken: over de beginselen zijn beide het nagenoeg eens, men strijdt slechts nog over het *hoe* en *hoever*. Wij stemmen volkomen in met het gevoelen van den voorzitter van het congres, dat het slechts in het belang der wetenschap zijn kan, als beide vereenigingen, zoo ook al niet tegenover, dan toch naast elkaar, aan de verwezenlijking harer denkbeelden zullen blijven voortwerken, of zooals hij zich uitdrukt: moge ieder zijne rozen kweeken, zij 't te Eisenach, zij 't te Crefeld.

Op het voorlaatste congres te Weenen had men 't plan opgevat

om in 1874 te Crefeld te zamen te komen; 't plan zelf was opgekomen, tijdens een gemeenschappelijk uitstapje naar den Semmering, dus in hooge kringen, zooals de president van de Crefelder Kamer van Koophandel het bij zijn welkomstgroet aan de congresleden, uitdrukte. Aan dit besluit werd dan ook door vele vroegere bezoekers van de volkshuishoudkundige congressen gevolg gegeven en eenige der meest bekende beoefenaars der staathuishoudkunde, als ook zij, die, door hunne betrekking, met deze wetenschap kunnen geacht worden nader bekend te wezen, waren in de schoone Augustusdagen naar Crefeld gesneld, om zich daar met de behandeling van het aan menig belangrijk onderwerp rijke programma onledig te houden.

Daar merkte men o. a. op Dr. Carl Braun, de vroegere aanvoerder der liberale partij in de Tweede Kamer van het hertogdom Nassau, thans lid van den Pruissischen Landdag en van den Duitschen Rijksdag, den Geheimraad Professor Soetbeer van Göttingen, Dr. Julius Faucher van Berlijn, A. Lammers van Bremen, Dr. Eras van Breslau, Dr. H. B. Oppenheim van Berlijn, Dr. Alex Meijer, secretaris-generaal van den Duitschen Handelsdag, den staatsraad Messajedoff van St. Petersburg, den Franschen Statisticus Maurice Block, en daarenboven vele redacteuren der meest bekende Duitsche dagbladen, benevens de secretarissen der kamers van koophandel van vele Noordduitsche groote handelssteden, van welke vele door hunne wetenschappelijke werken zich een goeden naam op het gebied der Staathuishoudkunde hebben verworven. Op den laatsten dag van het congres merkte men onder de bezoekers op den veroveraar van Chiwa, generaal von Kaufmann, gouverneur-generaal van Turkestan. Het programma voor het congres behelsde de volgende onderwerpen.

I. Verzorgingskassen voor arbeiders.
   a. Wettelijke voorschriften betreffende de inrigting dier kassen.
   b. oprigting daarvan door gemeentelijke of andere dergelijke vereenigingen.

II. Schoolpligt voor handwerkersherhalingscholen (gewerbliche Fortbildungschulen).

III. Wettelijke voorschriften over het fijngehalte van goud en zilver.

IV. Berekening van de kosten van den aanleg en de exploitatie der spoorwegen, benevens van hunne verhouding tot elkander.

V. De kwestie der spoorwegtarieven.
VI. Over de strafbaarheid van het verbreken der werkovereenkomsten.
VII. Wettelijke voorschriften omtrent de dekking der banknoten.

Voor elk onderwerp waren twee of drie personen aangewezen, die het debat op de openbare vergadering zouden inleiden. Het was natuurlijk te voorzien, dat dit programma niet in zijn geheel zoude kunnen behandeld worden; men had daarom wijsselijk in de huishoudelijke vergadering, die den avond vóór de opening van het congres werd gehouden, besloten, elken dag juist een der meest aan de orde van den dag zijnde kwestiën te behandelen, en slechts in geval van beschikbaren tijd ook de andere onderwerpen te bespreken. Dusdoende kwamen alleen de hierboven onder no. 1, 4, 5 en 7 genoemde onderwerpen ter sprake. Het congres zelf werd gepresideerd door den heer Carl Braun, die in zijne openingsrede eene welverdiende hulde toebragt aan den in den loop dezes jaars overleden Prince-Smith, den man, die als aanvoerder van de vrijhandelspartij in Duitschland, zoowel door zijne vele geschriften, als vooral door zijn woord, de beginselen van den vrijhandel had verdedigd, den man, die in 1848 in het Frankforter Parlement tegen de hernieuwing van het gildewezen had gestreden, en die de zelfvoldoening had gesmaakt, dat de door hem verkondigde denkbeelden langzamerhand in de volksovertuiging opgenomen werden en door de wetgeving gesanctioneerd zijn geworden.

Met de *verzorgingskassen voor arbeiders* hield het congres zich den geheelen eersten dag bezig. De inleider van het debat was de secretaris der Kamer van Koophandel van Breslau Dr. Eras. Het onderwerp zelf hangt naauw zamen met de arbeidersvraag, zooals het dan ook in de laatste jaren in Duitschland, zoowel door de mannen der wetenschap als door die der praktijk herhaaldelijk is besproken geworden; terwijl ook nog onlangs uit een door de Pruissische regering ingesteld onderzoek gebleken is, dat ook zij die zaak ter harte neemt. Reeds in 1872 had het volkshuishoudkundig congres te Dantzig het volgende besluit genomen over de organisatie der arbeiders hulp- en invaliedenkassen in 't algemeen: „'t is niet billijk de gezellen, helpers en fabriek- „arbeiders door de wet te dwingen leden te worden van hand- „werkershulp- en invalieden-fondsen. Het is de pligt van den „staat, de vrije ontwikkeling en 't meest mogelijke gebruik van „dergelijke kassen in dier voege te bevorderen, dat hij door de

„wet betreffende de administratie, de voorwaarden voor het „geven van bijdragen en de verrigtingen dezer kassen zoodanige „voorschriften doe vaststellen, dat hare werking duurzaam zij, „en zij goede resultaten erlangen. Tevens moeten er maatregelen „genomen worden, opdat het vermogen van de werkliedenhulp- „en invalieden-kassen tot geene andere doeleinden wordt gebruikt, „dan tot de in de statuten vermelde.

„Het ware te wenschen, dat de werklieden-fondsen zoo georga- „niseerd werden, dat zij zich over groote kringen uitstrekten en „de vrijheid der arbeiders, om zich overal neder te zetten, daardoor „niet belemmerd werde. De ondernemers moesten in hun eigen „belang zorgen, dat de arbeiders hun eigen leven op die wijze „verzekeren; de ondernemers moesten, hetzij individueel, hetzij „in vereenigingen zich de arbeidershulpkassen ter dege aantrekken."

Dr. Eras toonde aan, dat door de meerdere vrijheid, die in de laatste jaren het deel der werklieden geworden is, vrijheid om zich overal te vestigen, om te huwen, om hun beroep zonder beperking uit te oefenen, de lasten der gemeenten ook grooter zijn geworden, en zij gevaar loopen haar armenbudget jaarlijks grootere proportiën te zien verkrijgen, daardoor werd de wensch levendig, dat de werkliedenpensioenfondsen zouden toenemen en beter geregeld worden. Maar ook in een ander opzigt meende men die pensioenfondsen te moeten bevorderen en wel uithoofde dat de werklieden veeltijds ontevreden met hun toestand zijn, soms geen lust tot werken hebben, omdat zij door het bewustzijn gedrukt worden, dat hun toekomst onverzorgd is. Dat de hoedanigheid van den arbeid niet veel beteekenen kan daar, waar de arbeider de toekomst met zorg te gemoet gaat, en het tegenwoordige niet met tevredenheid genieten kan, ligt voor de hand. Dr. Eras meende daarom, dat ook in het belang van de industrie in Duitschland eene krachtige ontwikkeling der pensioenfondsen hoogst gewenscht ware. Tegenwoordig bestaan er wel zoodanige invaliedenfondsen of rentenkassen voor oude werklieden in vele fabrieken van de Rijnprovincie en Westphalen; terwijl in geheel Pruisen door de beschikking der Ministers zoodanige fondsen bestaan voor de werklieden der mijnen en smeltovens; eveneens hebben in alle industriëele streken, van Duitschland door de arbeidersvereenigingen zoodanige pensioenfondsen ingang gevonden. Hoe nuttig al deze inrigtingen ook zijn mogen, zoo kléven toch aan allen gebreken van den meest verschillenden aard; voornamelijk gaan de fondsen, door enkele fabriekanten opgerigt,

daaraan mank: want 1o worden de arbeiders daardoor aan de fabriek als 't ware gebonden, omdat zij, de werkplaats verlatende, alle aanspraak op het fonds verliezen en 2o dragen zij reeds van den beginne de kiem van het bankroet in zich, daar iedere mathematische basis ontbreekt; zij beloven meer, dan zij houden kunnen; zij behoeven de extrabijdrage van den ondernemer, om boven water te kunnen blijven, en bij eene krisis of gebrek aan werk staat de insolventie van het fonds voor de deur. Het ligt ook voor de hand, dat het zeer moeijelijk is zoodanige fondsen op degelijken grondslag te organiseren, want er ontbreken voldoende statistieke gegevens; vertrouwbare invaliditeitstabellen zijn niet voorhanden en aan praktische ondervinding is men te dien opzigte nog zeer arm: die fondsen ontberen meestal eene voldoende reservekas en als nu eens, ten gevolge van epidemieën of gebrek aan werk, de bijdragen ophouden, dan moet er wel een deficit te voorschijn komen. De pensioenfondsen der arbeiders in mijnen en smeltovens verkeeren wel is waar in beteren toestand, omdat de Regering, bij het verleenen der concessie, gewoonlijk zorgt, dat de ondernemers de fondsen voortdurend ondersteunen met geldelijke bijdragen, maar ook daaraan kleven allerlei nadeelen, waaronder vooral dient gerekend te worden, dat naauwelijks de helft van de 208000 leden tot de klasse behoort van hen, die op alle voordeelen aanspraak kunnen maken, en dat het bureaukratische element ook een te groot overwigt heeft. Dr. Eras verzekerde dan ook dat het gemeentebestuur van Breslau besloten had, de genoemde pensioenfondsen (Knappschaftskassen) niet als model voor de werkliedenpensioenfondsen te nemen.

De pensioenfondsen der *arbeidersvereenigingen* (Gewerkvereine) werden ten laatste door Dr. Eras besproken; hij toonde aan, dat de bijdragen door deze gevorderd op zijn minst 20 pCt. te gering zijn voor een goeden uitslag harer bemoeijingen; dat het wel is waar niet bewezen is, dat de werkstakingskas der arbeidersvereenigingen uit de pensioenfondsen somtijds de vereischte sommen putten, maar dat het niet uitgemaakt was, dat niet door de hoofddirectie der arbeidersvereenigingen tot verschillende doeleinden, waaronder niet het minst het opruijen der werklieden behoort, leeningen worden gesloten bij de hoofddirectie der invaliedenkas. Het zou dus, meent Dr. Eras, in het belang dezer kassen wenschelijk zijn, zoo de besturen wettelijk verpligt waren, halfjaarlijksche balansen te maken. Maar het zwaarste verwijt, dat tegen het invaliedenfonds der arbeiders-vereenigingen ingebragt kan

worden is, dat de leden al hunne regten verliezen, als zij om de eene of andere oorzaak ophouden leden dezer arbeidersvereeniging te zijn. Wanneer b. v. eene werkstaking plaats heeft met goedkeuring van het hoofdbestuur en een lid daaraan geen deel neemt, of de opgelegde belasting niet betaalt, dan kan hij uit de vereeniging gestooten worden, terwijl hij dan ook al zijne regten op het invaliedenfonds verliest. Alle beweringen, die van de zijde der arbeidersvereenigingen (Gewerkvereine) tegen de waarheid van dit feit in het midden zijn gebragt, berusten op onjuiste gronden, daar de statuten dezer fondsen duidelijk de bovengenoemde bepalingen bevatten, terwijl de statuten der vereenigingen zelve het voorschrift inhouden, dat werklieden, die tegen de statuten en de besluiten der vereenigingen handelen, van hun lidmaatschap vervallen kunnen worden verklaard. Dat de uitdrukking *handelen tegen de besluiten der vereeniging*, zeer rekbaar is, ligt voor de hand, maar even duidelijk is het, dat de deelneming aan de invaliedenfondsen niet goed vereenigbaar is met vereenigingen die andere doeleinden op het oog hebben, dan alleen het stoffelijk welzijn der werklieden te bevorderen. Zoude het echter niet mogelijk zijn, de gewone levensverzekering, meer speciaal het verzekeren van een bepaald kapitaal of eene vaste rente, op werklieden toe te passen? Men neme echter in aanmerking, dat zij geheel andere toestanden op het oog heeft, dan het eenvoudige werkmansleven, dat zij hoofdzakelijk regelmatige betaling van vaste premiën eischt, terwijl men juist aan werklieden eene grootere speelruimte in het betalen der premiën moet vergunnen, dat bij het opmaken der tabellen geen rekening gehouden is met die bedrijven, welke, zooals die der werklieden, een grooter aantal sterfgevallen tellen dan andere beroepen. Wanneer men nu een zekeren ouderdom als aanvangspunt voor de uitbetaling van kapitaal of rente vaststelt, dan kunnen vele werklieden daarvan toch geen genot hebben, zoodat dan ook, met het oog op hen, de premiën geringer zouden kunnen wezen. Daarenboven zou een arbeidersinvaliedenfonds, op den grondslag van coöperatieve *selfhelp* en eigen administratie gebaseerd, aan kosten van beheer veel sparen en derhalve veel gunstiger voorwaarden stellen kunnen, dan eene verzekerings-maatschappij op aandeelen. Dr. Eras wees vervolgens op de in andere landen bestaande vereenigingen. Frankrijk had sedert 1850 de *caisses de retraite ou de rende viagère*, waarbij iemand van zijn 20e jaar af, jaarlijks fr. 18,41 betalende, op zijn 50e jaar eene jaarlijksche rente van 100 fr. geniet. Tevens bestaat daar de

levensverzekering voor handwerkslieden *Impériale* genoemd, die maandelijksche en zelfs wekelijksche bijdragen toelaat. Hij die b. v. van zijn 20e jaar wekelijks $1\frac{1}{4}$ fr. betaalt, heeft op zijn 55e jaar de keus tusschen een kapitaal van 3125 fr. of eene lijfrente van fr. 282,40. Sterft hij vóór het bereiken van dien leeftijd, dan ontvangt zijne familie na zijn dood, zelfs wanneer hij slechts eenmaal de bijdrage betaald heeft, het genoemde kapitaal. In Engeland zijn sedert 1865 met de bekende postspaarbanken een levens- en renteverzekeringskas verbonden. Personen van beiderlei geslacht kunnen zich van hun 16e tot hun 60e jaar laten verzekeren met sommen van 20 tot 100 pd. st. en aan personen boven 10 jaar kunnen renten tot een jaarlijksch bedrag van 50 pd. st. worden verzekerd.

De Saksische rentenbank voor ouden van dagen (Altersrentenbank) biedt aan de minder bemiddelde en de armere klasse de gelegenheid, om zich voor den ouden dag te verzekeren. De hoogte van de rente wordt berekend naar de sterftetafel, waarbij eene rente van $3\frac{1}{2}$ pCt. tot basis wordt genomen, na aftrek van 10 pCt. tot dekking der administratiekosten en de ongunstige veranderingen in de sterfte. Wie b. v. op 18 jarigen leeftijd eenmaal 10 Thaler heeft bijgedragen en van het kapitaal afstand doet, die zal, na het 65e levensjaar bereikt te hebben, eene levenslange jaarlijksche rente van $14\frac{1}{3}$ Thlr. ontvangen; die van zijn 20e jaar één Thaler jaarlijks met afstand van kapitaal bijdraagt, verkrijgt op 65 jarigen ouderdom eene levenslange rente van Thlr. 26—2—7. Om dus op 65 jarigen leeftijd eene lijfrente van 100 Thaler te bekomen, moet men van zijn 20e jaar jaarlijks $3\frac{3}{8}$ Thlr. bijgedragen hebben. Door de genoemde bijdrage te verhoogen, verzekert men, in geval van overlijden vóór het bereiken van genoemden leeftijd, de terugbetaling der gegevene bijdrage aan zijne nagelaten betrekkingen.

Ten slotte wordt door Dr. Eras de vraag besproken, welke de grondslagen moeten zijn, die door de Duitsche wetgeving voor werkliedenpensioenfondsen vastgesteld dienen te worden, wanneer zij de regten eener corporatie willen verkrijgen. Hij acht het wenschelijk, dat door de regering de statuten en de mathematische basis der genoemde kassen onderzocht worden. Wel is waar hebben de zoogenaamde *friendly societies* in Engeland het bewijs niet geleverd, dat deze regeringsbemoeijng een genoegzamen waarborg voor de deugdelijkheid der vereenigingen geeft, maar dit ligt volgens eene daaromtrent gehouden enquête, alleen in de

omstandigheid, dat men met onjuiste berekeningen, met te lage premiën, heeft gewerkt. Het regeringstoezigt zal dus niet verminderd, integendeel versterkt moeten worden.

De vraag, of de werklieden tot het toetreden tot een dergelijk fonds verpligt zullen moeten worden, wordt door Eras in ontkennenden zin beantwoord, omdat uit de armenbudgets van de meeste gemeenten niet blijkt, dat juist de onzelfstandige werklieden het meeste contingent tot de bedeelden leveren (in groote steden hoogstens 12 tot 15 pCt.) Op andere arbeiders, andere beroepen, ja zelfs op de zelfstandige kleine neringdoenden zoude de maatregel ook moeten worden toegepast. Dit is evenwel onmogelijk, en daarom kan die verpligting tot toetreding niet worden aanbevolen. Evenmin is het aan te raden, de ondernemers te dwingen bijdragen aan die pensioenfondsen te geven. Dr. Eras wijst als voorbeeld op Breslau, waar, bij eene door de stedelijke regering gehouden enquête, de arbeidgevers zich voor, en de arbeiders tegen den dwang verklaarden. De laatste meenen daardoor hunne zelfstandigheid in het administreren der fondsen te verliezen, terwijl de fabrikanten hierin een middel meenen te vinden, de werklieden meer duurzaam aan hunne fabrieken te verbinden. Overigens zou dit doel evenzeer kunnen bereikt worden, zoo zij vrijwillig verklaren, dat zij aan de werklieden, die een zeker aantal jaren in hunne fabriek werkzaam geweest zijn, eene van jaar tot jaar klimmende bijdrage tot de verzekeringspremie zullen geven. Evenzeer zou het door de wet moeten verboden worden, dat de opneming in het pensioenfonds en het verlies van het pensioen afhankelijk mogten zijn van het lidmaatschap eener andere vereeniging. Moet de Staat hier ook zijne tusschenkomst verleenen, en zelf zoodanige pensioenfondsen in het leven roepen? Dat theoretisch daartegen geene bedenking bestaat, blijkt voldoende uit hetgeen door Engeland, Frankrijk en Saksen in dezen is gepraesteerd. Maar alleen dan, als de private ondernemingsgeest te kort schiet. Waar dit echter het geval is en waar de Staat het bewijs leveren kan, dat hetgeen hij daarvoor doen wil beter is, dan hetgeen door particulier initiatief wordt tot stand gebragt (zooals b.-v. Engeland door zijne postspaarbanken bewezen heeft) daar zal niemand het den Staat euvel duiden, als hij ook dit gebied in zijn werkkring opneemt.

In Pruissen, waar aan gemeenten en provinciën in den laatsten tijd eene grootere mate van zelfregering geschonken is, zouden, volgens het oordeel van Dr. Eras, zeer goed inrigtingen van dien

aard kunnen tot stand komen, die met de minste administratiekosten en de zekerste financiëele basis voor het genoemde doel dienen konden. De bestaande stedelijke en districtspaarkassen zouden misschien aanleiding geven om een werklieden pensioenfonds daarmede te verbinden.

Op grond van een en ander stelde hij de volgende conclusie voor:

1.) het is wenschelijk, dat door de Rijkswetgeving voor de oprigting van werklieden-pensioenfondsen voorschriften gegeven en hunne erkenning als inrigtingen ten algemeenen nutte van bepaalde voorwaarden afhankelijk gemaakt worden.

2.) Deze wet moet de oprigting van een bestuur voorschrijven, dat de statuten en tarieven van genoemde pensioenfondsen, vóór zij erkend worden, onderzoekt.

3.) Toegelaten en bevorderd dient te worden de oprigting van werklieden-pensioenkassen met het regt van zelfbestuur, echter onder voorwaarde, dat toelating en uitsluiting van lidmaatschap niet afhankelijk mogen worden gemaakt van het lidmaatschap eener andere Vereeniging.

4.) De arbeiders mogen niet gedwongen worden om tot zoodanig fonds toe te treden.

Over de onderdeelen dezer conclusie werd een levendig debat gevoerd, waarvan wij de voornaamste punten willen aanstippen. Het gewigtigste in de kwestie zelve was wel het onder No. 4 genoemde: de vraag, of de arbeiders zullen gedwongen worden tot de pensioenfondsen al dan niet toe te treden, waarbij dan ook nog later door sommigen het gevoelen geuit werd, dat die dwang in stede van op de arbeidnemers, op de arbeidgevers te leggen was. In den loop van den zomer was er eene brochure verschenen, nl. een op verzoek van het *Verein für Socialpolitik* uitgebragt advies van den heer Frits Kalle, lid van den Pruissischen Landdag en voorzitter van het Fabriekantenverbond van den Middel-Rijn, onder den titel van „die deutsche Arbeiterinvaliden-Wittwen- und Waisenkasse." In dit advies werd onder meer het zonderlinge (door een spreker op het congres teregt *Tollhäuslеridee* genoemd) denkbeeld verkondigd, dat het geheele Duitsche rijk in districten ten behoeve der genoemde Invaliedenfondsen moest verdeeld worden, en dat alle staatsburgers zich moesten laten verzekeren, met uitzondering van hen, die kunnen bewijzen in 't bezit te zijn van een vermogen gelijkstaande met het gekapitaliseerde arbeider-invaliedenpensioen en met uitzondering van hen, die eene akademische beschaving bezitten (het

laatste een goed preservatief tegen den honger!) Dat advies werd zooals te begrijpen was, geducht door den hekel gehaald, zoodat zelfs de eenige, die zich als verdediger van den dwang in absoluten zin op het congres had doen hooren, de heer Julius Schulze, secretaris van de Kamer van Koophandel te Mainz, er tegen protesteerde, dat hij alle in dit advies geuite meeningen zoude willen verdedigen: hij noemde het genoemde denkbeeld van Kalle niets meer dan eene idée, die hij gaarne zou laten vallen, als men hem het onhoudbare daarvan had aangetoond. Die taak werd dan ook zeer uitstekend vervuld door een heer Rickert van Dantzig, die het ongerijmde daarvan slechts door een voorbeeld aantoonde. Nadat hij immers op het verkeerde van het stelsel had gewezen, dat zieken zouden worden uitgesloten van de verzekering, die het toch wel in de eerste plaats noodig hadden, gaf hij het getal der personen in Pruissen op, die zich dan volgens het boven vermelde stelsel moesten laten verzekeren, dit zou minstens 8 millioen moeten bedragen: stel nu de bijdrage 10 Thlr., dat toch waarlijk niet te veel is, en men zou dan jaarlijks aan bijdragen de som van 80 millioen thlr. of 140 millioen gulden krijgen, deze som moest natuurlijk door een hooger loon worden bij elkaar gebragt; alzoo op indirecte wijze eene vaststelling van het loon door den staat, afgezien nog dat de industrie niet bij magte is, zoodanige verhooging der productie-kosten te dragen. Hoe zou verder het pensioen moeten worden uitbetaald? Wekelijks? Maandelijks? En wat, zoo het dan dadelijk naar de drankwinkel gaat? Zullen de vrouwen en kinderen dan niet ten laste van de gemeente vervallen? en het was juist met het doel de armenverzorging te verminderen, dat men de werkliedenpensioenfondsen wilden in het leven roepen. Sommigen beschouwden ze toch als eene noodzakelijke consequentie van de gedwongen armenverzorging, als een middel om de zware lasten, die op de gemeente door de bedeeling gelegd worden, eenigzins te verminderen.

De heer Dr. Wolff van Stettin was, zooal niet voor dwang, ten opzigte der werklieden, om zich te laten verzekeren, dan toch ten opzigte der ondernemers, om tot de fondsen bij te dragen, hoewel hij het geen groot ongeluk achtte, zoo de dwang ook niet verkregen werd. Hij meende, dat, door de ondernemers daartoe te dwingen, men een meer organischen zamenhang tusschen ondernemers en werklieden zou verkrijgen, omdat het eerstgenoemden in de praktijk dikwijls aan een juist inzigt in de arbeiderskwestie ontbreekt. Hij toonde door een voorbeeld aan

hoe ergens een rijk fabrikant op zijn grond geene woningen voor zijne arbeiders had willen bouwen, opdat zij niet in zijne gemeente armlastig zouden worden, waardoor zij dan grootendeels ten zijnen laste zouden komen. Het gevolg daarvan is geweest, dat, bij de laatste verkiezingen voor den Rijksdag, een sociaal democraat door het district werd gekozen als afgevaardigde. Wel is waar was door den heer Rickert er op gewezen, dat men wel eenigzins te vrijgevig was met den dwang: *schoolpligt* tot het 14e jaar, dan (zooals sommigen thans willen) *herhalingsschoolpligt* tot het 20e jaar, vervolgens *militiepligt* en nu weer tot het einde des levens *verzekeringpligt*, dat men dus van den Staat wel wat te veel eischte, dat, volgens hem, de Staat zich in zijne liefde voor het individu wel te ver kon laten leiden. Maar de heer Dr. Wolff brak toen een lans voor de tegenovergestelde meening: hij, als lid van het congres der zoogenaamde Manchestermannen, gaf hier eene *profession de foi*, die toch wel het bewijs levert, dat het niet alleen de mannen van Eisenach zijn, die het stelsel van het *laissez faire* niet tot zijne uiterste consequentiën voeren willen, dat er onder de tegenpartij ook wel mannen zijn, die overtuigd zijn, dat er van die woorden schromelijk misbruik gemaakt is. Hij zeide o. a.: ten tijde, toen wij aanhangers van het vrijhandelstelsel in Duitschland in jeugdig enthusiasmus onze leer tevens als de eenig juiste consequentie van den democratische beginselen beschouwde en daarin de eenig ware verbroedering der staatkundige en sociale theorieën zagen, toen geloofden wij, dat op den weg der absolute vrijheid ieder kwaad kon worden uit den weg geruimd, en dat men, voor zoover het niet ging, slechts geduld hebben moest: men had de menschen slechts te beschaven, het zou dan wel beter gaan. Het was een geluk, dat wij deze leer hebben gepredikt, omdat het ons zonder dit enthusiasmus niet mogelijk zou zijn geweest, de oude vermolmde toestanden, een mengsel van bureaucratische traditiën en feudale begrippen, zoo snel te doen verdwijnen. Thans echter mogen wij het niet verbloemen, dat de loop der stoffelijke ontwikkeling intusschen geheel anders geworden is, dan wij hebben verondersteld. Men heeft kinderen geëmancipeerd (de arbeiders) en ze behandeld, als of ze reeds volwassen en beschaafd waren, dat was een fout; men had rekening moeten houden met den overgang uit een toestand van voogdij tot dien van meerderjarigheid. Van hetzelfde gevoelen was ook de heer Schulze; hij hield het er voor, dat de arbeider in 't algemeen

niet zoo ontwikkeld is, dat hij uit eigen beweging voor zich zorgen zal; hij moet er dus toe aangespoord worden, des noods gedwongen; met meer enthusiasmus en een scherp bewustzijn van pligt moet de sociale kwestie door de ontwikkelden tot eene oplossing gebragt worden. Wanneer de ondernemers door hun aandeel in de administratie der pensioenfondsen meer met hunne arbeiders in aanraking zullen komen, dan zullen zij ook een beter inzigt in hunnen toestand krijgen. En wat nu het argument betreft, dat de vrijheid van beweging der arbeiders (Freizügigkeit) zal belemmerd worden, dat zij langzamerhand weer zooals de lijfeigenen in de middeleeuwen *glebae adscripti* zullen worden, zoo is dit niet noodig, ofschoon het hun duidelijk gemaakt moet worden, dat zij door te veel van de eene naar de andere plaats te trekken, zich zelve benadeelen; zij zouden b. v. in eene andere plaats komende, opnieuw een inleggeld moeten betalen en daardoor werd misschien aan het ongeregelde zwervende leven eenigszins paal en perk gesteld.

Onder de sterkste tegenstanders van allen dwang moeten wij den hoogleeraar Böhmert, van Zurich, redacteur van het tijdschrift *der Arbeiterfreund*, rekenen. Hij deed hoofdzakelijk uitkomen, dat men te veel de Staatshulp op den voorgrond, de *selfhelp* op den achtergrond stelde, en dat juist de mannen, die zoo zeer op het ethische element wezen, inconsequent werden, zoo zij niet den inwendigen wetgever in ons, maar den uitwendigen buiten ons tot oplossing der sociale kwestie te hulp riepen. Hij noemde het een zedelijke pligt des ondernemers, om, gelijk hij jaarlijks een gedeelte van zijn dood kapitaal afschrijft, namelijk van zijne gebouwen en werktuigen, ook jaarlijks het verbruik van zijn levend kapitaal af te schrijven, en een arbeidersreservefonds te beleggen. De arbeidgever moet daarvoor in gelukkige tijdsomstandigheden, die toch dikwijls buiten zijn toedoen ontstaan, een zeker loon ook voor ongunstige jaren verzekeren. Maar van den Staat moet hier niets anders dan zedelijke steun verlangd worden; door wettelijken dwang zal de zelfvoldoening van eigenhulp verloren gaan.

Het was vooral tegen deze woorden, dat de heer Dr. Alex. Meijer opkwam. Hij wilde juist de fabrikanten dwingen, om tot de arbeiderspensioenfondsen bij te dragen. Hij beweerde, dat de ontwikkeling der hedendaagsche industrie, in stede van de staatkundige gemeente, sociale groepen heeft in het leven geroepen, wier voortbrengende werkkring in de fabriek gelegen is, maar wier domicilie van onderstand daarbuiten ligt, in plaatsen dikwijls

op verren afstand van de fabriek. De armenzorg dier plaatsen wordt dus jaarlijks grooter, weshalve hij een gedeelte dier last op de fabriek wil terugbrengen en dit kan geschieden, door de ondernemers te dwingen eene bijdrage tot de werkliedenpensioenfondsen te geven. De sociale kwestie zal daardoor wel is waar niet in haar geheel opgelost worden, maar dan toch een gering gedeelte.

Niet minder lokte een ander voorstel van Dr. Eras tegenspraak uit, nl. om aan een opzettelijk te benoemen Rijkscollegie de taak op te dragen, om de statuten en de tarieven der pensioenfondsen te onderzoeken, voordat zij als corporatie kunnen erkend worden. Men wees op de *friendly societies*, die ook van regeringswege onderzocht en toch voor ¾ insolvent waren. In Engeland meenen zelfs beschaafde personen, dat het registreren eener zoodanige hulpkas door het daartoe aangewezen bestuur een bewijs is voor hare soliditeit. Hoe scherper de contrôle, des te grooter achtte men ook de verantwoordelijkheid der regering; want ingeval van insolventie moest de staat dan eigenlijk voor de gevolgen instaan. Overigens werd op gezag van den hoogleeraar Heim te Leipzig beweerd, dat de wetenschap tot nog toe niet in staat was, zekere op de ervaring gebaseerde grondslagen voor arbeiders invaliedenkassen vast te stellen.

Door den inleider van het debat was voorgesteld, dat aan de pensioenfondsen zou verboden worden, het lidmaatschap afhankelijk te stellen van dat van eene andere staatkundige of sociale vereeniging. Gelijk wij reeds hebben aangetoond had hij daarmede de *Gewerkvereine* op het oog, die met opzigt tot hunne pensioenfondsen zoodanig ostracismus uitoefenden op de leden, zoodat zij willekeurig hen uitsloten, of van het lidmaatschap van het fonds vervallen verklaarden, die geene leden der *Gewerkvereine* worden willen of van hun lidmaatschap om de eene of andere oorzaak vervallen waren verklaard. Dr. Oppenheim noemde dit eene *conditio turpis*, waardoor de *Gewerkvereine* met een waar terrorismus over hunne leden den scepter zwaaijen. Immers in § 19 der statuten van de invaliedenkassen der duitsche Gewerkvereine leest men: indien eene plaatselijke afdeeling van een tot het Algemeen Verbond behoorend Gewerkverein hare door de statuten voorgeschrevene pligten tegenover het Hoofdbestuur gedurende drie maanden niet nakomt, zoo wordt deze afdeeling op voorstel van het hoofdbestuur door den generalen raad daaraan herinnerd en haar een uitstel van 14 dagen gegeven; na verloop van dezen

termijn wordt die afdeeling van haar lidmaatschap vervallen verklaard en, wanneer zij tevens tot het algemeene invaliedenpensioenfonds behoort, verliest zij al hare aanspraken daarop enz. Op die wijze zal dus een arbeider, die stiptelijk zijne bijdragen betaalt, en die toevallig niets weet van de verzuimen van het bestuur zijner afdeeling, zijn aanspraak op het pensioenfonds verliezen! Hiertegen werd nu, wel is waar, door den heer Hugo Landgraf van Berlijn geprotesteerd. Hij, als penningmeester-generaal van het Algemeene Verbond der duitsche *Gewerkvereine*, was door het bestuur dier vereeniging opzettelijk naar het Congres afgevaardigd, om het beginsel der vrije kassen te verdedigen. Hij ontkende, dat bij die pensioenkassen gelden geleend waren, om de werkstakingen te bevorderen, maar hij gaf toe, dat deze pensioenkassen bijinstellingen waren der *Gewerkvereine* en dat hij, die tegen de statuten der Gewerkvereine handelt, ook daardoor elke aanspraak op de bijinstelling verliest. Geene dictatuur wordt door het *Gewerkverein* uitgeoefend, hij, die toetreedt, onderwerpt zich aan de statuten, dus ook aan eene eventueele uitsluiting uit de vereeniging en de gevolgen daarvan. De heer Landgraf wilde daarom in de voorgestelde conclusie doen opnemen eene bepaling van den volgenden inhoud: „Alle vereenigingen, die wettelijk „geoorloofd zijn en binnen den kring harer vereeniging, onder„steuningskassen voor hare medeleden hadden opgerigt van ge„lijken aard, als de bovengenoemde, zullen dezelfde regten en „verpligtingen hebben als de andere vrije kassen." Zonder eene zoodanige clausule, beweerde hij, zouden de hulpkassen der Gewerkvereine te gronde gaan, en dit wilde men toch blijkbaar niet. Hij eindigde met de woorden: men mocht toch eene toenadering tusschen werkgevers en werklieden te weeg brengen, dan zoude de tegenwoordige slechte verstandhouding tusschen hen voor een beteren toestand plaats maken.

Maar teregt werd door Dr. Alex Meijer daartegen opgemerkt, dat de heer Landgraf zich niet op het standpunt der hulpkassen, maar op dat der Gewerkvereine plaatste, en dat, wanneer zijne conclusie de juiste is, zoodanige hulpkassen door de Gewerkvereine in 't geheel niet moesten opgerigt kunnen worden, omdat het toch niet aanging, voor arbeiders, die leden van Gewerkvereine waren, andere wettelijke bepalingen ten opzigte van hunne hulpkassen te maken, dan voor hen, die niet tot zoodanige vereenigingen behoorden. Overigens hield hij staande, dat er arbeiders waren, die een goed inzigt in hunnen toestand hadden en toch

niet tot de *Gewerkvereine* behoorden, zoodat Landgraf zich hier niet als de vertegenwoordiger van alle arbeiders mogt opwerpen.

Het resultaat van het debat was de aanneming der volgende conclusie:

1.) Het is wenschelijk, dat door de Rijkswetgeving bepaalde voorschriften worden vastgesteld betreffende oprigting van werkliedenpensioens- en ondersteuningsfondsen (Alterversorgungs- und Unterstützungskassen), dat het verkrijgen van regtspersoonlijkheid van vaste regelen worde afhankelijk gemaakt, die, op dezelfde wijze als de coöperatiewet voor de productievereenigingen enz., de wijze van beheer, benevens eene behoorlijke boekhouding, eene regelmatige rekening en verantwoording en het onderzoek der grondslagen voor de berekening der tarieven voorschrijven.

2.) De oprigting van Werkliedenpensioenfondsen door gemeentelijke vereenigingen volgens de beginselen van zelfbestuur moet toegelaten en bevorderd worden; maar niemand mag worden uitgesloten wegens andere oorzaken dan wegens het niet vervullen zijner pligten.

3.) Niemand zal tot het toetreden tot zoodanig fonds gedwongen worden.

4.) Het is wenschelijk, dat de Rijksregering door bevoegde deskundigen de bij de bestaande invaliedenkassen aanwezige bouwstoffen, die op de berekening der premiën betrekking hebben, late bewerken en openbaar maken.

En hiermede was dan ook een der belangrijkste onderwerpen uit het programma van het Congres ten einde gebragt.

Het Volkshuishoudkundig congres had ook weer hier, aan zijne grondbeginselen getrouw, het stelsel van vrije werking der maatschappelijke krachten gehandhaafd. Het had, door den mond van eenigen zijner voornaamste woordvoerders, duidelijk genoeg te kennen gegeven, dat het niet blind was voor de gebreken van onzen hedendaagschen socialen toestand, dat het de oogen niet gesloten hield voor het droevige vooruitzigt van vele werklieden, wier oude dag onverzorgd was. Maar tevens had het, juist met het oog op de vrije beweging dier werklieden, iederen dwang verworpen, overtuigd, dat de werklieden in de eerste plaats niet daarmede gediend waren. Doch nog een ander verblijdend verschijnsel leverden de debatten en de door het congres aangenomen resolutie op, namelijk het bewijs, dat men geen zoo onbepaald voorstander van het *laissez-aller-stelsel* meer was, als aan de Manchestermannen door de tegenpartij verweten werd. Men wilde den

Staat wel is waar niet verantwoordelijk stellen voor het welslagen der pensioenfondsen, men wilde zelfs niet, dat de Regering op ieder pensioenfonds haar cachet zou drukken door erkenning of registratie, indachtig aan hetgeen men bij de Engelsche *friendly-societies* had waargenomen (wij zouden er mogen bijvoegen, dat de erkenning onzer naamlooze vennootschappen door de Regering juist niet altijd voor de aandeelhouders een waarborg van soliditeit geweest is.) Maar toch heeft het congres uitdrukkelijk de tusschenkomst van den Staat ingeroepen, om de grondslagen voor alle dergelijke fondsen vast te stellen, en om de bouwstoffen, voor de hulpkassen onontbeerlijk, te verzamelen en ter beschikking van het publiek te stellen. En dat het Congres hierin niet zoo zeer heeft misgetast, blijkt voldoende uit de resultaten van het Katheder-socialisten-Congres gehouden te Eisenach den 11 en 12 Oct. jl. Daar werd hetzelfde onderwerp besproken, daar bevond zich ook de bovengenoemde heer Kalle van Biebrich, om zijn advies te verdedigen en aan de Vergadering regt smakelijk te maken. Deze had, als inleider van het debat, eene conclusie voorgesteld, waarin hij o. a. de bepaling had opgenomen, dat slechts, na erkenning door den Staat, een pensioenfonds de regtspersoonlijkheid zou kunnen verkrijgen; dat, voor zooverre binnen een zeker tijdsverloop, geene vrije hulpkassen zouden opgerigt zijn, deze door vereenigingen, onder medewerking van den Staat, moesten worden in het leven geroepen, tot welke fondsen dan alle loonarbeiders, ook de boerenarbeiders, zouden moeten bijdragen. Deze conclusie kon zelfs nog niet de stemmen van het een derde gedeelte der vergadering verwerven. De officieele vertegenwoordiger der *Gewerkvereine* Dr. Max Hirsch had zich met krachtige bewoordingen tegen iederen dwang uitgesproken. De hoogleeraar A. Wagner van Berlijn, een der voornaamste aanhangers van de nieuwe rigting, was echter van een geheel ander gevoelen, trouwens bleef hij *over het algemeen* consequent met hetgeen hij reeds vroeger over de sociale kwestie had gezegd en geschreven. (*) Wij zeggen *over het algemeen*, want onlangs had hij nog te kennen gegeven, dat hij vooreerst de gedwongene oprigting van zulke fondsen langs wettelijken weg onuitvoerbaar achtte. (†) En wat zeide hij thans?

„Dwang of vrijheid, dat was de hoofdkwestie. Niemand zal

(*) Zie zijne „Rede über die Sociale Frage," Berlin 1872.

(†) t. a. p. bz. 30.

„loochenen, dat de vrijheid in het algemeen beter is, maar hier, „zooals overal elders, is de dwang beter dan de vrijheid, waar „hij slechts een overgangsstadium is: zooals de dwang om zijne „goederen tegen brandschade te laten verzekeren" (die soort van staatsvoogdij hebben wij Nederlanders Goddank! niet noodig) „dwang tot inenting, schoolpligt. Dwang is dikwijls een nood„zakelijk opvoedingsmiddel. Uit de gedwongen bijdragen tot de „pensioenfondsen der ambtenaren is het duidelijk genoeg, dat „voor de hoogere klassen die dwang ook wel noodig kan zijn." (de Nederl. ambtenaren zouden zich zonder dien dwang ook wel, en zeker veel goedkooper helpen). „Wel is waar waren de ar„beiders tegen den maatregel, maar dit tegenstreven bewijst juist, „hoe noodzakelijk de dwang is, men moest zich hier niet te veel „door volksgunst laten leiden." Hij gaf toe, dat door de verpligte toetreding der arbeiders, de loonen noodzakelijk zouden moeten rijzen (dus eene indirecte regeling van het loon van Staatswege) doch dit vond hij zoo kwaad niet, daardoor zullen gezonder toestanden ontstaan.

Wij hebben opzettelijk eenige der treffendste punten uit Wagners rede aangehaald, om daardoor te doen zien, hoe ver de ultra's dezer rigting gaan en hoe weinig deze denkbeelden, in weerwil van het enthusiasmus, daarvoor ook ten onzent door sommigen getoond, met het Nederlandsche volkskarakter strooken. Maar ook door de groote voorstanders van de Eisenacher school wordt voor die overdrijving weinig sympathie aan den dag gelegd. Franz Duncker, de oude aanvoerder der Pruissische Fortschrittspartij zeide: dwang is een hard opvoedingsmiddel, dat alleen moet aangewend worden, waar het hoog noodig is. Niet de arbeider, maar de ondernemer moet de premie voor het verbruik der levende krachten betalen. Van hetzelfde gevoelen was de Pruissische statisticus Engel. Hij zeide o. a. de arbeiders zien teregt de geheele zaak zeer ongaarne, terwijl de arbeidgevers, die invaliedenkassen noodzakelijk achten, deze slechts uit eigen beweging moesten oprigten. En vergelijken wij de door het Eisenacher congres, met opzigt tot dit onderwerp, aangenomen conclusie van Duncker met die van het Crefelder volkshuishoudkundig congres van Dr. Eras, dan moeten wij ronduit verklaren, dat tusschen beiden al zeer weinig verschil bestaat. Werd er al door de Eisenacher rigting de wenschelijkheid uitgesproken, dat er van rijkswege een collegie van deskundigen worde benoemd, dat, onverminderd de volkomen vrijheid der pensioenfondsen, om zelve het beheer te

voeren, de tarieven onderzoekt, opdat de leden overtuigd zijn kunnen, dat hunne bijdragen niet nutteloos gegeven worden, zoo werd toch ook wel en uitdrukkelijk op voorstel van Engel het woord *garantie* geschrapt, uithoofde men dien enormen last op de schouders van den Staat niet wilde leggen. En dat men ook hier, evenals te Crefeld, tegen de pensioenkassen der Gewerkvereine front maakte, blijkt voldoende uit de omstandigheid, dat men in de resolutie, op voorstel van professor Held van Bonn, de bepaling opnam, dat het bestuur dier kassen niet in handen van het bestuur der Gewerkvereine mogt berusten, en op voorstel van Duncker dat, zoo de leden van zoodanige pensioenfondsen, op andere gronden dan wegens niet vervulling hunner pligt (niet betalen der bijdragen), van het lidmaatschap van de vereeniging en het pensioenfonds vervallen worden verklaard, deze op eene schadeloosstelling regt hebben, overeenkomende met de waarde hunner aanspraak op het fonds.

Trouwens bewijst niet reeds het voorstel van Engel, warm ondersteund door den voorzitter professor Nasse van Bonn, om aan eene gecombineerde commissie, zamengesteld uit afgevaardigden van het Crefelder en het Eisenacher congres, op te dragen, een wetsontwerp op de invaliedenpensioenfondsen gereed te maken, bewijst dit voorstel niet reeds genoeg, hoe weinig verschil er tusschen beide rigtingen bestaat, ten minste wat de fondamenteele beginselen betreft? En zoude men niet haast geregtigd zijn, wegens de verwerping van dit conciliant voorstel, den heer Maurice Block gelijk te geven, als hij in zijne beschouwing over het Crefeldsche congres van de mannen van Eisenach zegt: trop d'amours propres sont engagés, pour que la fusion ait lieu de sitôt? (*) *(Wordt vervolgd.)*

Leeuwarden, 30 October 1874. Mr. S. J. Cohen.

(*) Journal des Economistes Sept. bz. 373.

DE COOLIE-AANVOER NAAR SURINAME.

Wie een' oppervlakkigen blik werpt in de handelingen van onze wetgevende magt gedurende de drie laatst verloopen jaren, zal wel tot het bevredigend vermoeden geraken dat, welke belangen ook in Nederland mogen zijn veronachtzaamd, die van de kolonie Suriname zeker niet door het Moederland met onverschilligheid zijn bejegend.

Reeds het 4e nummer van het Staatsblad van 1872 bevat de Wet van 20 Januarij van dat jaar, tot bevordering van den aanvoer van vrije arbeiders in de kolonie Suriname. Immigratie-bevordering van Staatswege, door een amendement van de Tweede Kamer geligt uit de Emancipatie-wet van 1862, wordt, bij die wet van 1872, door den voorsteller van dat amendement zelven gecontrasigneerd, weder in de wet van 1862 opgenomen; en, zoo de kosten van die Staatsmedewerking gebragt worden ten laste van de planters, de wet van 1872 opent tevens, aan de planters „die hulp behoeven," het uitzigt op „voorschotten tegen „billijke renten."

En het Staatsblad van 1874 vertoont een aanvankelijk resultaat van die wet van 1872. Het bevat de wet van 8 Julij 1874 (Stbl. no. 94), waarbij de uitgaven en middelen van het „fonds tot het geven „van voorschotten voor de kosten van aanvoer van immigranten in „Suriname" over de jaren 1873 en 1874 worden geregeld. Volgens die wet is er in 1873 aan voorschotten betaald *f* 22,840, en zou er in 1874 tot dat einde beschikbaar zijn een som van *f* 247,639.65⁵.

Niet alleen, zoo denkt welligt een lezer van ons Staatsblad, *medewerking van Staatswege* en *voorschotten* aan de planters om de kosten van den aanvoer te helpen dekken, maar ook *aanmoediging* door het uitloven van *premien*, want eer nog het jaar 1874 verstreken is, ontmoet hij eene wet van 29 November (Stbl. no. 157), waarbij, na verbruik van het millioen bij de Emancipatie-wet voor premiën op den aanvoer toegestaan, eene koloniale

geldleening wordt bekrachtigd om de eenmaal uitgeloofde en inmiddels verhoogde premiën bij voortduring te kunnen blijven toekennen! Indedaad, wanneer onder zulk eene wetgeving, de kolonie nog niet slaagt in de herkrijging van hare, door de vrijmaking van hare slaven en het einde van het Staatstoezigt, verlorene arbeidskrachten, dan ligt de schuld *niet* aan het *Moederland*, dan ontbreekt het *in de Kolonie* aan volharding of ondernemingsgeest!

Ik wensch te beproeven die onderstelde gevolgtrekking te toetsen aan de gedragslijn welke het Britsch gouvernement jegens zijne West-Indische Kolonien gevolgd heeft, de bezwaren te schetsen waarmede de verkrijging van arbeiders door immigratie voor Suriname te kampen heeft, en eenige wijzigingen in het tot dus verre gevolgde stelsel aan te bevelen, waardoor de werkelijk gunstige gezindheid van de Nederlandsche regering en vertegenwoordiging een beteren toestand voor de kolonie Suriname zou kunnen te weeg brengen.

Een betere toestand voor de kolonie Suriname? Velen van mijne vrienden bejegenen dit denkbeeld met een medelijdenden glimlach, en indedaad de berigten, van maand tot maand in couranten en brieven herwaarts komende, schijnen geheel iets anders dan verbetering van den toestand te doen voorzien. Desniettemin durf ik dat denkbeeld vasthouden, en de hoop koesteren, dat, binnen weinige jaren, Nederlandsch Guiana, even als nu hare Britsche Zuster-kolonie, op de onvermijdelijke moeijelijkheden van het overgangstijdperk uit den gedwongen arbeid der slaven tot den vrijen arbeid van inlanders of vreemde werklieden, als op een doorworsteld verleden zal kunnen terugzien.

Niet op eens is Britsch Guiana geworden wat het thans is. Daar dagteekent de afschaffing der slavernij van 1834, en eerst in 1845 werd de aanvoer van coolies uit Britsch-Indie stelselmatig in werking gebragt. Volgens een officieel overzigt van de emigratie uit Britsch Indie door den onder-secretaris van het gouvernement Geoghegan opgemaakt, en in 1874 op last van het Engelsche Lagerhuis publiek gemaakt, werden er in de jaren 1844—46 4616 personen naar Britsch Guiana vervoerd. Waren die aanvoeren gelukkiger dan de in 1872 en 1873 in Suriname aangebragte 3000 coolies? Geenszins. Het aangehaalde verslag getuigt: „Great mortality broke out, the ranks of the immigrants were

„litterally decimated in the process of acclimatisation." Deze rampvolle uitkomsten, gepaard met politieke tweespalt tusschen de koloniale autoriteiten en het Engelsch Opperbestuur, deden tijdelijk de emigratie van coolies naar Britsch Guiana stil staan. Vijf jaren lang duurde die stilstand. Maar in 1851 kwam eene leening de planters te hulp, en in de jaren van 1851—1870 werden ongeveer 65000 coolies naar Britsch Guiana vervoerd, waarvan in dat tijdvak ongeveer 7000 naar Indie zijn teruggekeerd. Volgens den *British Guiana Almanack and Directory* voor 1873, waren op 30 Junij 1872 onder contract op de plantaadjen gevestigd 33,332 coolies uit Oost-Indie, maar had de volkstelling van 3 April 1871 eene uit Britsch-Indie geboortige bevolking van 42 681 zielen aangewezen, onverminderd een aantal van 5682 kinderen, in Demerary uit Indische ouders geboren. De totale bevolking van Britsch Guiana werd, op 3 April 1871, geconstateerd op 193,421 zielen, waarvan dus de Indische immigranten met hunne gezinnen juist het vierde gedeelte uitmaken.

Maar in welken toestand verkeert thans die uit Oost- naar West-Indië overgebragte bevolking? Heerscht nog onder de nieuwe aanvoeren de groote sterfte van 1844—46? Worden de nieuw-aankomenden nog „letterlijk gedecimeerd onder het accli- „matisatie-proces"? En, zoo zij er nu het leven bij houden, hoedanig is hun lot? Hebben zij zich, door hunne landverhuizing, gebragt in een staat van vermomde slavernij? Bleven zij de proletariers die zij in hun overbevolkt geboorteland waren of zouden geworden zijn? Vlieden zij, aanstonds na den afloop hunner contracten, het oord waarheen zij, gelijk het somtijds heet, door de bedriegelijke aanbiedingen van eenige schraapzuchtige planters gelokt werden?

Van het antwoord op deze vragen, hangt ook het antwoord af op eene andere, geheel principiële vraag, of namelijk de werving en uitvoer van arbeiders uit Oost- naar West-Indië het middel mag zijn en blijven om te voorzien in de ontoereikende werkkrachten van de Guyana's. Gedoogde deze vraag de toestemmende beantwoording niet van een eerlijk en menschlievend gemoed, ik zou, hoeveel belang ik stellen moge in de opbeuring en den bloei van Suriname, de voortzetting van den aanvoer van arbeiders uit Britsch Indie niet willen aanbevelen, maar veeleer de Surinaamsche belanghebbenden aansporen, om naar andere redmiddelen om te zien. Van mijne overtuiging dat hiertoe geene reden bestaat, wil ik trachten, door eenige mededeelingen

uit officiële bescheiden, Britsch Guiana betreffende, rekenschap te geven.

Zelden zal eene parlementaire of regerings-enquête beter licht over haar onderwerp verspreid hebben, dan dat hetwelk in de jongste jaren verkregen is, omtrent den toestand der Indische coolies in Britsch Guiana. Hadden de planters in Demerary zich bestendig te verdedigen tegen den invloed van de Engelsche philantropen, scherper dan immer dreigde hen de critiek te treffen welke een voormalig districts magistraat van Britsch Guiana, de Heer G. W. Des Voeux, destijds bevorderd tot administrateur van het Gouvernement van St. Lucia, in zijn brief van 25 December 1869 aan Lord Granville, over de behandeling der coolies in Britsch Guiana leverde. Onlusten, kort te voren op eene der plantaadjen in Demerary voorgevallen, hadden hem bewogen om, zonder langer uitstel, te openbaren hoe de aan den coolie toegedachte voordeelen van geregeld werk en loon, vrije woning, hospitaal en geneeskundige behandeling, alles met bescherming door regters door en ambtenaren van het immigratie-Departement, niet alleen slechts gebrekkig worden genoten, maar integendeel, even zooveel afzonderlijke bronnen van ontevredenheid waren geworden. Regters, hospitaal-inspecteuren, geneesheeren, immigratie-agenten, waren, door gemis van zelfstandigheid of van hoogere ondersteuning tegenover de planters, onverschillig voor de klagten der coolies en zwak in de handhaving van de ten bate van den coolie uitgevaardigde verordeningen. De heer Des Voeux hield zich verzekerd dat zijne beweringen, ingeval van een officieel onderzoek, zouden blijken veeleer beneden de waarheid te zijn, dan de waarheid te hebben overschreden.

Deze brief bleef niet zonder gevolg. Bij eene dépêche van Lord Granville, destijds Eersten Secretaris van Staat voor de Kolonien, van 10 Maart 1870, werd de Gouverneur van Britsch Guiana gelast eene commissie van onderzoek naar de door den heer Des Voeux medegedeelde feiten in te stellen, en, conform de instructiën van het Opperbestuur, werden tot leden dier commissie benoemd drie, buiten de kolonie woonachtige, specialiteiten, de heeren William Edward Frère, Sir George Young, baronet, en Charles Mitchell. Het besluit hunner benoeming draagt de dagteekening van 25 Augustus 1870, en het verslag van hun volbragt onderzoek voert den datum van 23 Februarij 1871. Dat verslag, zoowel als

de berigten en beschouwingen van de *Georgetown Royal Gazette* omtrent de ontvangst, de zittingen en de plantage-reizen van die commissie, heb ik in Suriname met groote belangstelling gelezen. De gereedheid dier kolonie om zich in hare begrooting te belasten met de aanzienlijke sommen, voor reis- en verblijfkosten en honorarium van de leden der commissie vereischt, bevestigde de in de dagbladen en in de vergaderingen van de Court of Policy en de Combined Court uitgesprokene gerustheid dat de enquête niet ten nadeele van de kolonie zou uitloopen. En in de daad, de commissie, wier volkomene onpartijdigheid ten klaarste blijkt uit de houding welke zij tegenover den heer Des Voeux aannam, maar tevens uit de erkenning van vele door hem aangevoerde grieven en misbruiken, en uit hare strenge afkeuring van deze, die commissie heeft in haar verslag den toestand der coolies in Britsch Guiana in zoodanig licht geplaatst, dat het geoorloofde, en voor alle partijen heilzame, van de werving van arbeiders uit Hindostan voor de West-Indische kolonien, onder de noodige waarborgen, aan geen twijfel meer kan onderhevig zijn.

Aan de welwillendheid van Zijne Excellentie den Minister van Kolonien, baron van Goltstein, dank ik het voorregt van niet alleen het Blue-book van die commissie nogmaals te hebben mogen lezen, maar tevens de vertrouwbaarheid van hare bevindingen te mogen erkend zien in het straks reeds vermeld overzigt van den heer Geoghegan, onder-secretaris van het Indisch Gouvernement, alzoo van eene zijde welke meermalen getoond heeft, zich het welzijn harer naar West-Indie emigrerende bevolking ernstig aan te trekken. De gunstige berigten, welke deze hoofdambtenaar zonder tegenspraak overneemt, mogen wel geacht worden van wederszijden erkend te zijn. Na enkele geografische, historische en statitische opgaven, waarmede hij zijn hoofdstuk over de emigratie naar Britsch Guiana aanvangt, zegt hij dit hoofdstuk verder te hebben ontleend aan eene nota over de coolie-quaestie in die kolonie, zoo als zij zich vertoont in het verslag der commissie van onderzoek en de daarop gevolgde correspondentie. En om nu niet mis te tasten, en als erkend aan te voeren wat welligt in die latere correspondentie mogt zijn betwijfeld of wederlegd, bepaal ik mij in mijne volgende citaten tot Mr. Geoghegan's officieel overzigt.

Onder het hoofd: „*Mortality and acclimatisation*" wordt, onder reserve van onjuistheden in de opgaven van het Immigratie-

Departement in Demerary, de sterfte onder de coolie-bevolking aldaar in de jaren 1867—69, aldus opgegeven:

	Bevolking.	Sterfte.	Percent.
1867	31274	1,333	4.3
1868	33579	985	2.9
1869	36860	1,106	3.0

Bij deze cijfers wordt aangemerkt dat, alhoewel deze sterfteverhouding niet geheel bevredigend is, zij nogtans gunstig afsteekt bij die van 1845—1851, als wanneer de sterfte onder de Oost-Indische immigranten in Guiana jaarlijks niet minder dan 10 percent bedroeg. De grootere sterfte onder de nieuw aankomenden bleef duidelijk merkbaar. (Is desniettemin, de verhouding niet ongunstiger geweest dan de zoo even opgegevene, dan kan de sterfte onder de geacclimatiseerden voorzeker niet verontrustend zijn geweest.)

Door de plaatsing van de nieuw aankomenden op de gezondste plantages, door de regeling der afschepingen in dier voege dat de aankomst in Guiana niet later dan tegen het einde van April plaats hebben, en door het voorschrijven van een tijdelijk dieët, dacht men de grootere sterfte onder de nieuw aankomenden nog te verminderen. In eene latere § „*Water-supply*" wordt voorts eene betere zorg voor het drinkwater aanbevolen, als den heilzaamsten invloed zullende hebben tot vermindering van de gevallen van diarrhaea en dysenterie, waaraan vooral de nog niet geacclimatiseerden onderhevig zijn.

Op eene ruime verschaffing van goed drinkwater, wordt nog eens aangedrongen in eene § getiteld: „*Health, Sickness and infancy*". Daar leest men, en hieruit blijkt weder hoe veel overeenkomst het climaat van Demerary met dat van Suriname heeft, dat de meest gewone kwalen zijn zweren en chronische dysenterie. De eerstgenoemde evenwel zijn veel verminderd, dank hebben eene betere behandeling in de hospitalen, een zorgvuldiger toezigt over de immigranten in hunne woningen, en de gelijktijdige toewijzing van een gering aantal immigranten aan eene en dezelfde plantage. Eene der plantages van Demerary wordt opgenoemd, waar de zweren vele sterfgevallen hadden veroorzaakt. Inboorlingen van Oost-Indie, naar een ander climaat overgebragt, schijnen aan die kwaal bijzonder onderhevig. De Commissie van Onderzoek had ook melding gemaakt van verhongering en verzwakking als de in de plantage-boeken opgegeven oorzaken van den dood, maar er bijgevoegd dat hier ongetwijfeld te denken was aan de onver-

beterlijke traagheid van den patient. De Indische Onder-Secretaris echter voegt er bij: „Such entries have, however, an ill „sound." Hij wijst vervolgens op de in de kolonie bekende melaatschheid, elepanthiasis, en yaws, van welke ziekten de beide laatstgenoemde door zorg en zindelijkheid zijn te voorkomen. In vijf jaren, geëindigd in Junij 1870, hadden er onder de Indische arbeiders, 10 zelfmoorden plaats gehad De Heer Geoghegan citeert hier weder de Commissie van Onderzoek. Ofschoon op dit punt reeds aanstonds hare aandacht was gevestigd, was het haar niet gebleken dat eenige zelfmoord te wijten was aan slechte behandeling of onderdrukking van de zijde van het plantage-gezag.

Vervolgens overgaande tot de beschrijving van de coolie-kinderen in Britsch Guiana, laat de Indische verslaggever weder de Commissie van Onderzoek spreken. En in de daad hare getuigenis is te merkwaardig dan dat ik niet zou vreezen, door vertaling, den voor het meerendeel mijner lezers geheel verstaanbaren zin eenigermate te verzwakken of te wijzigen. „The jolly „appearance" zoo schreef de Commissie „The jolly appearance of „the Coolie Children born in the Colony attracted our attention. „The epithet is the most appropriate we can use, and the pro„mising appearance of the rising generation on estates is one of „the most satisfactory features of the immigration, both to the „employers and to ourselves, as Commissioners."

De verklaring van dit gunstig verschijnsel vindt de commissie in de omzigtigtigheid waarmede zwangere en zogende vrouwen worden behandeld, en in de zorg welke voor de kinderen gedragen wordt. Een opzettelijk onderzoek van de betaalslijsten en geboorteregisters had aangetoond dat, nagenoeg zonder uitzondering de vrouwen drie à vier maanden vóór hare bevalling het werk verlaten, en, zoo het kind leeft, niet binnen zes maanden, soms een jaar na de geboorte, aan het werk terugkomen. Aan de commissie werd steeds verzekerd, en zij vond geene reden om dit te betwijfelen, dat aan zwangere vrouwen wordt toegestaan „to „sit down", zoo als de term luidde, zoodra het haar goeddunkt. Geene klagt was door eenigen coolie ingebragt, dat vrouwen tot werken werden gedwongen wanneer zij tot het werk niet goed in staat waren. Kan het kind de tegenwoordigheid der moeder missen, dan wordt deze aangemaand om weder aan het werk te gaan, en wordt, in hare afwezigheid, over hare jonge kinderen toezigt gehouden door eene daarvoor door de plantage betaalde oppasseres. Tegen achteloosheden van deze oppasseressen moet

streng worden gewaakt. Coolie-vrouwen, in de zorg voor kinderen beter dan negerinnen te vertrouwen, worden doorgaans met het oppassen van de kinderen belast. Over het geheel erkennende dat goede zorg volstrekt vereischt wordt tot het behoud zoowel van de moeder als van de kinderen, acht de commissie zich gelukkig te kunnen getuigen dat, zoo ver zij heeft waargenomen, in dit opzigt niets te wenschen overblijft. De plantage-beheerders dragen roem op den welstand der kinderen op hunne plantages, en hun verlangen om de vrouwen, na afloop van haar contracttijd, te behouden, noopt hen tot toegevendheid jegens de vrouwen in het opleggen van werk. De commissie ziet geene noodzakelijkheid om te dezen aanzien eenige wijziging in de wetgeving aan te bevelen.

Hoogst merkwaardig is de beschrijving welke de Indische verslaggever, op grond van het rapport der commissie van onderzoek in zake Des Voeux, geeft ten aanzien van de stoffelijke welvaart der coolies in Britsch Guinea. Het feit dat duizenden immigranten 15 of 20 jaren in de kolonie geweest zijn, en hun regt op terugkeer naar Indie niet hebben doen gelden, was door de commissie aangemerkt als het bewijs dat zij hun lot in Guiana voor minstens even goed hielden als dat wat het in Indie was. De uitdrukking „duizenden” wordt in eene noot van Mr. Geoghegan tegen den schijn van overdrijving verdedigd. „Eene ruwe raming” zoo luidt de noot „stelt het getal op 20000. De gouverneur „van Britsch Guiana zegt dat niet meer dan ⅓ van de regthebbenden op vrijen terugvoer, dit regt inroepen. In een recent „verslag werden, op de 4315 vernieuwde contracten, 2145, of „omstreeks de helft, opgegeven als aangegaan door arbeiders „geregtigd tot de terug-passage.” Toch zijn er, buiten den landbouw, slechts weinig bestaanmiddelen. Enkele immigranten hebben zich gevestigd als karrelieden, veehouders, herbergiers, winkeliers; verscheidene hebben zich in de policie-dienst begeven, en eenige oude Sepoys zijn opgenomen in de West-Indische troepen, waarbij nog veel meerderen begeerig zijn dienst te nemen. Als eene bijzonderheid werd gemeld dat „Mr. Parahoo” die als immigrant in de kolonie was gekomen, nu als stalhouder en verhuurder van rijtuigen „livery stable keeper” een goed bestaan had. Gewoonlijk belegt de coolie zijne spaarpenningen in den aankoop van juweelen, en tot beslissing van geschillen omtrent den eigendom dezer kleinoodien waren, naar het oordeel der Commissie, eenige wettelijke voorziening niet overbodig. Of eene vrouw, den man met

wien zij, gehuwd of ongehuwd, leefde, verlatende, geregtigd kon zijn met zich te voeren al de waarde welke hij aan hare lijfsieraden besteed had, dit kwam der commissie niet duidelijk voor. Aankoop van vee was eene voor den coolie aantrekkelijke geldbelegging, maar het voorregt van weide-gebruik scheen op sommige plantages niet zonder willekeur te worden toegestaan. Eene ordonnantie van 1850 stond aan de immigranten toe hun regt op terugvoer te verwisselen tegen een stuk domeingrond, maar deze bepaling scheen eene doode letter te zijn gebleven. De kroonlanden toch konden slechts worden uitgegeven in perceelen van minstens 100 akkers, en de prijs van 10 dollars per akker was dus zoo goed als een prohibitief voor den immigrant, te meer dewijl het draineerwerk in Guiana, „als in een tropisch Holland" eene kostbare zaak is, en de arbeider dan ook slechts land kan koopen wanneer er reeds ingepolderde gronden van particulieren verkrijgbaar zijn Terreinen, zoo hoog gelegen dat zij geene afwateringswerken zouden behoeven, zijn zoo ver verwijderd van de bebouwde gedeelten der colonie dat zij voor de inboorlingen van Indie geene geschikte verblijfplaatsen zouden opleveren. Van Oost-Indiers en Chinezen te zamen, hebben 300 patent (licenses) genomen voor winkels, 600 voor het houden van honden, 90 voor karren met paarden of ezels, en drie voor het verhuren van rijtuigen. Nog hebben eenigen licenses genomen voor den verkoop van opium en toddy, of drank uit kokosnooten. Tusschen de 4 en 5000 dollars 'sjaars werd aan licenses door immigranten betaald. Er zijn onder de coolies die geld leenen aan Portugeesche winkeliers. Dit geeft lage renten en slechte zekerheid. De gouvernements-spaarbank heeft niet genoeg succursalen om allerwege bruikbaar te zijn, en geeft ook niet meer dan 3 percent, en toch wees het laatste verslag een aantal van 2501 Indische inleggers aan, met een beloop van 47055 p. st. of ruim 230,000 dollars aan spaarpenningen. De commissie van onderzoek betwijfelde de mogelijkheid van eene naauwkeurige begrooting van het cijfer der besparingen door teruggekeerde coolies naar Indie medegevoerd. Maar wat, langs den officielen weg, was geremitteerd voor rekening van 2828 immigranten die tusschen 1834 en 1869 gerepatrieerd waren, beliep ongeveer 95,000 pd. st. of circa 34 pd. st. per hoofd. „Het „schijnt", zeide de Commissie, „dat de vaders van huisgezinnen „het best vooruitgekomen waren, maar het is ons niet gelukt „eenigen immigrant aan te treffen die eene groote som geld had „goedgemaakt, zonder in zijne welvaart ondersteund te zijn door

„handel en eenigen tijd verblijf in de kolonie als vrij arbeider."

Deze belangrijke § van des Heeren Geoghegans rapport wordt besloten met de aanmerking dat comfort en weelde, naar de gewone opvatting dezer woorden, onder de Indische immigranten in Britsch Guiana niet moeten gezocht worden, maar dat het ontbreken van comfort en weelde ook nog geene armoede aanduidt. Zeldzaam vond men tuinen door de immigranten aangelegd en bebouwd. Eenige zorg voor de aanmoediging van den tuinbouw zou, meende de Commissie, niet vruchteloos blijven.

Ten aanzien van den morelen toestand der coolies in Britsch Guiana, wijst de Commissie van onderzoek in de eerste plaats op de menigvuldigheid der gevallen van moord op vrouwen. Maar er wordt bijgevoegd dat, onder eene Indische bevolking waar het aantal mannen tot het aantal vrouwen staat als 3 tot 1 en waar de banden van caste en van godsdienst geheel schijnen verslapt te zijn, de zamenleving der geslachten onvermijdelijk een hoog cijfer van misdaden moet veroorzaken. De Commissie was van oordeel dat de strafwet niet met genoeg gestrengheid werd gehandhaafd, maar Mr. Geoghegan meent dat ook het Immigratie-Departement aan dien staat van zaken eenige schuld heeft, doordien het zich te weinig aan de huwelijks-verbindtenissen laat gelegen liggen. Hun, die beweren echtgenooten te zijn krachtens een in Indie aangegaan huwelijk, moest de verpligting worden opgelegd van, zonder uitstel, hun huwelijk te doen inschrijven, en aan immigranten in de kolonie moesten meerdere faciliteiten tot het aangaan van huwelijken worden verleend.

Van zekere Mohammedaansche feesten wordt als eene bron van wanordelijkheden melding gemaakt. Zamenspanning en oproer zijn niet gewoon, maar aanslagen op gezaghebbers en opzigters komen somtijds voor. Overigens heeten de immigranten een ordelievend volk. Gelijk diefstal het euvel is der Chinezen, zijn de verwondingen (common assaults) dat van de coolies. Zendelingen schijnen onder hen niet met vrucht te hebben gewerkt. Beiden, coolies en Chinezen schijnen alle uitwendige eeredienst te hebben prijs gegeven. Men had slechts op twee zeer afgelegen punten in de kolonie een Hindoo-tempel aangetroffen. De Gouverneur der kolonie had in recente brieven, berigt dat onder de Indische coolies veel demoralisatie uit dronkenschap geboren werd, en Mr. Geoghegan zegt met diep leedwezen te hebben gezien dat de ondeugd der dronkenschap toeneemt. Hij vreest dat de verzoeking van goedkoopen rum en de verwaarloozing van de casten

het drankgebruik hebben ontwikkeld, zelfs onder arbeiders van klassen die zich in Indie van den alkohol onthouden. Van het onderwijs gewagende, begrootte de Commissie van Onderzoek het aantal coolie-kinderen beneden de 10 jaren op ongeveer 4000, en volgens de Statistiek van het planters-Comité zouden daarvan 1300 kinderen ter school gaan. De Commissie kon evenwel dit cijfer niet aannemen. Uit haar verslag bleek duidelijk dat geen werkelijk schoolsysteem bestond. Dit gebrek evenwel was niet geheel aan de planters te wijten, want de halve shilling daags welke een kind voor ligt werk verdienen kon, was voor de ouders eene te sterke verzoeking.

Indedaad eene te sterke verzoeking, niet slechts voor Hindoe-ouders, maar ook voor Nederlandsche ouders, zoolang de wetgever zich niet met een verbod van kinder-arbeid in de fabrieken laat gelden!

Ik heb er mij op toegelegd met onpartijdigheid uit het verslag van een hoofdambtenaar van het Britsch Indische Gouvernement over de emigratie van Coolies uit dat gebied naar Guiana al datgene over te nemen wat het lot dier emigranten onder den West-Indischen hemel te aanschouwen geeft. Ik heb mij hierbij tot algemeene trekken bepaald. Aanmerkingen omtrent hetgeen bij de regerings-enquête gebleken was ten aanzien van de min-voldoende huisvesting, voeding, zieken-verpleging op deze of gene plantage, kon ik ter zijde laten. Het behoeft evenmin vermeld als verzwegen te worden, dat eene bevolking van 50,000 zielen, noch in Oost-, noch in West-Indie, gevrijwaard kan worden tegen smarten, krankheden en andere ellenden waaronder de menschheid gebukt gaat, en dat diezelfde bevolking, welke ook in het land harer herkomst, soms gebrek of harde bejegening had moeten verduren, in het land van haar nieuw verblijf zal ervaren, dat wet en overheid evenzeer te kort schieten in hare maatregelen tegen misbruik van gezag, verkorting of onthouding van loon, of andere inbreuken op regten en belangen der immigranten, als in het voorkomen van misdrijven ten nadeele van haar eigen onderdanen Tegenover al deze draw-backs staat toch het geruststellend feit, dat slechts eene geringe minderheid van hen die tot terugvoer geregtigd zijn, van dit regt gebruik maakt, en dat,

wederom van hen wier contracttijd verloopen is, de meerderheid zich op nieuw tot den arbeid verbindt.

„De stoomboot *Enmore*" aldus schrijft de waarnemende Gouvernements-Secretaris van Britsch-Guiana den 20 December 1873 in zijn jaarverslag over 1872 (*) „vertrok den 4n September en het schip *Rohilla* den 18n October (1872?) aan boord hebbende 988 terugkeerende immigranten, herkomstig van Calcutta en Madras, die 10 jaren in Britsch Guiana hadden doorgebragt, en derhalve geregtigd waren tot de retour-passage voor rekening der kolonie.

„Deze immigranten hadden in de koloniale kas gestort, om voor hen naar Indie te worden geremitteerd, een totaal van 22570 pd. st., en zij voerden met zich eene waarde in juweelen, geld en goederen, welke veilig op gelijke som kan worden geschat. Als bewijs dat het verblijf aldaar bij de immigranten uit Indie niet als zeer ongunstig wordt aangemerkt, mag vermeld worden dat er nu in de kolonie meer dan 14,000 zijn die zich slechts hebben aan te melden om vrijen terugvoer te verkrijgen, maar van dit regt geen gebruik hebben gemaakt. De sterfte onder de immigranten op de plantages gevestigd was in het eerste halfjaar 1872 15.5 per duizend, en in het tweede halfjaar 14.2 per duizend, terwijl de jaarlijksche sterfte-verhouding van de geheele 37.02 per duizend bedraagt."

Het is dus niet ten koste van het leven en het welzijn der immigranten dat de planters van Britsch Guiana met eene krachtige voortzetting der werving van coolies in Oost-Indie gebaat zijn. Maar niet alleen de planters zijn daardoor gebaat. Hoe menigmaal men getracht hebbe te beweren dat de koloniale begrooting ten onregte bezwaard werd met de kosten van de alleen of grootendeels ten bate der planters strekkende immigratie, die stemmen zijn tot zwijgen gebragt door de onmiskenbare vruchten welke de geëmigreerden uit Indie voor de geheele maatschappij hebben opgeleverd. In 1855 was de waarde van den *algemeenen invoer* in Britsch-Guiana 886,016 pd. st., in 1871 1,897,183.10. De *uitvoer* in 1855 bedroeg 1,331,371.— pd. st., in 1871 2,748,720.—. Blijkbaar was deze verhooging niet een bloot resultaat van het geleidelijk toenemend vertier van eene aan zich zelve overgelatene kolonie, maar stond zij in regtstreeksch verband met den sterken aanwas van verbruik en productie onder den coolie-aanvoer uit Indie. Wanneer men de cijfers van de opbrengst der middelen

(*) Papers relating to H. M. colonial possessions, Part. II 1874 p. 48 and 49.

over eene reeks van jaren gadeslaat, dan vindt men onder de twintig jaren 1836—1855 en slechts drie, waarin de belastingen meer dan een millioen dollars hebben opgebragt. In de jaren 1856—1859 *bleven* de opbrengsten, in ronde cijfers, tusschen 1,200,000 en 1,300,000 doll. Maar sedert het jaar 1860, waarin de werving van coolies in Indie op groote schaal hervat werd, treft men geen jaar meer aan met eene mindere opbrengst dan 1,400,000 doll.

In 1869	was	de	opbrengst	d.	1,493,775
„ 1870	„	„	„	„	1,571,000
„ 1871	„	„	„	„	1,685,790
„ 1872	„	„	„	„	1,731,251
„ 1873	„	„	„	„	1,737,271

Nu ben ik terstond bereid toe te geven dat deze stijging van opbrengsten niet alléén is toe te schrijven aan de vermeerderde consumtie der Indische immigranten. Wel gewis is zij, en zelfs grootendeels, verkregen door de license-ordinance in 1868 met hare aan het ongelooflijke grenzende verhooging der patenten op het drankgebied. Ik ben zelfs bereid te erkennen, dat de belastingbetalers van Demerary mij zouden kunnen te gemoet voeren: „Is „dit voor ons eene weldaad van de immigratie, dat wij zooveel „moeten opbrengen om de immigratie-kosten te helpen dekken?" Maar geen nood, de taxpayers gevoelen het wel, dat die hooge invoerregten, accijns en patentregten, niet slechts door immigranten als verbruikers mede worden gedragen, maar dat die immigranten, door hun verbruik, tevens mede betalen in de winsten welke de winkelhandel op zijne uitschotten maakt. En moge deze oplossing ook minder bevredigend zijn voor hen die niet onmiddelijk door den arbeid of door het verbruik der immigranten worden gebaat, direct of indirect ondervindt de geheele bevolking de voordeelen van de welvaart, welke de uit Britsch Indie verkregene mede inwoners aan de kolonie hebben toegebragt. De krachtige steun, langs dien weg aan de cultuur van het stapelproduct gegeven, heeft niet slechts de plantages in werking gehouden, maar op groot- en kleinhandel, op al de bedrijven van het stadsleven, zijn weldadigen invloed geoefend. Zoo is Britsch Guiana, na het doorworstelen van eenige moeijelijke jaren, geworden wat het nu is, eene bloeijende, hare eigene huishouding ruim bekostigende kolonie, de zetel eener beschaafde, door gestadige aanraking met haar Moederland flinke ontwikkelde maatschappij.

Het was ongetwijfeld met de bedoeling om ook aan de kolonie Suriname eene dergelijke toekomst voor te bereiden, dat de Nederlandsche regering met die van Groot-Brittannie de onderhandelingen heeft gevoerd, waarvan de op 8 September 1870 te 's Hage geteekende conventie de uitslag is geweest; dat zij, om, naar den eisch van die conventie, de werving en den aanvoer van coolies uit Britsch Indie van gouvernementswege te doen geschieden, bij de wet van 20 Januarij 1872 (*Staatsblad* n° 4) terug kwam van de in de emancipatie-wet gebragte beperking van de staatsbemoeijing met immigratie binnen de enge grens van „het uitloven van premiën" en dat zij, bij eene reeks van koninklijke besluiten, alle van 22 Maart 1872, no. 26, 27 en 28, de gansche zaak van de werving van coolies in Britsch-Indie, hun vervoer naar Suriname en hunne behandeling in de kolonie regelde, ja nog, bij de Koninklijke Besluiten van 29 Maart 1872 no. 11 en 10 September 1872 no. 5, de premien op den aanvoer van vrije arbeiders uit landen beoosten de Kaap de Goede Hoop bij herhaling verhoogde. Al deze maatregelen, ofschoon niet geheel beantwoordende aan hetgeen men zoude gewenscht hebben, werden in de kolonie, als zoo vele blijken van belangstelling van het Moederland, met groote ingenomenheid ontvangen. Een nieuw tijdvak scheen zich voor Suriname te openen. Men beijverde zich te voldoen aan de voorwaarden op de ontbieding van coolies gesteld. De aanbouw of de herstelling van woningen en hospitalen op de plantages werd met onbekrompenheid ondernomen, en de eerste door het Nederlandsch agentschap te Calcutta per *Lalla Roock* geëxpedieerde Indische arbeiders waren juist bij tijds in de kolonie aangekomen om aan de op 1° Julij 1873 van het staatstoezigt onthevene geëmancipeerden te doen blijken dat het tijdvak van hunne gedwongene werkovereenkomsten gesloten was, en dat zij, die op de plantages wenschen werkzaam te blijven, voortaan niet zonder concurrentie hunne voorwaarden zouden kunnen stellen.

Het schip *Lalla Rookh* werd binnen het jaar, door de *Bengal*, de *Yorkshire*, de *Mangalore*, de *Calcutta*, de *Kate Kelloch*, de *Medea* en de *Howrah* gevolgd. Te zamen hebben al deze schepen eene Indische bevolking van ruim 3800 zielen in de kolonie gebragt, en, waren de planters bij magte geweest om hunne bestellingen voort te zetten, men had mogen hopen dat de gunstige gevolgen van de Britsch-Indische immigratie in Demerary zich zoo al niet ten volle, toch in zekere mate ook in Suriname

zouden openbaren. Dan, helaas! Met uitzondering van de Nederlandsche Handelmaatschappij, in wier behoefte aan arbeiders op hare plantage *Resolutie* welligt reeds in ruimte voorzien is, waren de Surinaamsche planters, door de reeds gemaakte kosten van aanbouw en zekerheids-stelling, te gevoelig gedrukt om aan de ook in Demerary geledene rampen van ziekte en sterfte onder de eerste aanvoeren van coolies het hoofd te bieden, en toen, door het uitblijven van eene beslissing omtrent de verdere uitloving van premien na verbruik van het bij de wet van 1862 toegestaan crediet, de voorloopige stortingen moesten worden verhoogd, bleven de aanvragen voor immigranten achterwege. Onlangs heeft de wet van 29 November 1874 (Staatsblad N°. 157) eene koloniale geldleening bekrachtigd, welke zou moeten strekken om de uitloving van premien te kunnen hervatten. Maar daargelaten dat van de maatregelen tot plaatsing dier geldleening nog niet is gebleken, valt het zeer te betwijfelen, of de verkregene ervaring van de bestelling van coolies in *Britsch-Indie* nog wel eenigen moed zal overlaten om op dezen hagchelijken weg voort te gaan. Welke op dezen oogenblik de stand der zaken is, ik schroom het in te denken. Is het Nederlandsch Agentschap te Calcutta tijdelijk werkeloos, en blijven de aanzienlijke salarissen van den Agent en zijne recruitors, de hooge locaalhuren van het etablissement en de gebouwen voor het depot aldaar doorloopen ten laste van de enkele nog niet geruineerde verbruikers van Indische coolies in Suriname? Of wel is het Agentschap opgeheven, de Agent die binnen het jaar een achttal first-rate schepen charterde en daarmede 3800 zielen naar Suriname afzond, ontslagen, zoodat men, bij hervatting van de werving in Hindostan voor Suriname; weder zou moeten aanvangen als — zoo al niet bezwaarlijker dan — toen de Conventie van 8 September 1870 hare eerste uitvoering zou verkrijgen? Of zou van die hervatting zijn afgezien, en de verkrijging van arbeidskrachten uit Britsch-Indie, in de Engelsche kolonie zoo voortreffelijk geslaagd, voor Suriname als mislukt worden beschouwd, en dit kostbaar gewest aan de kwijning van zijne ontoereikende bevolking overgelaten?

Van de onbekendheid van den ambteloozen burger met nog niet openbaar gemaakte feiten en toestanden wil ik gaarne partij trekken, om tusschen die verschillende onderstellingen geene keuze te doen, maar mij liefst voor te stellen dat het beleid van Koloniaal Gouvernement en Opperbestuur daarheen zal hebben gestrekt, om de zaak in haar geheel te houden, met dit gevolg dat

het nog niet overbodig is geworden de vraag te bespreken, of welligt het voor Suriname nadeelig onderscheid tusschen den uitslag der coolie-immigratie in Britsch en Nederlandsch Guiana door eenige wijziging van ons immigratie-stelsel zou zijn te verhelpen. Maar ik ben genoodzaakt hier het bestek van mijne beschouwingen nader aan te wijzen. Tot eene vergelijking, veel min tot eene beoordeeling van de voorwaarden waarop Groot-Brittannie aan de planters van Britsch Guiana en aan die van Suriname het verkrijgen van arbeiders uit Indie toestaat, noch ook tot eene critische beschouwing van onze immigratie-verordeningen in haren geheelen omvang, gevoel ik mij berekend. Maar in mijne voormalige betrekking van administrateur van financien in de kolonie Suriname, werd ik niet alleen geroepen om het comptabel gedeelte der immigratie-verordeningen in toepassing te brengen, maar viel mij bovendien de eer te beurt van door den Gouverneur belast te worden met het voorzitterschap van de commissien tot beoordeeling van de waarborgen door planters aangeboden tot zekerheid van de door hen aangegane verbindtenissen, en tot vaststelling van de bij afrekening ten laste der planters komende kosten. Zoo was het meer speciaal van de financiele zijde dat ik onze immigratie-verordeningen heb leeren kennen, en terwijl ik dus aan meer bevoegden het oordeel wensch te laten over hetgeen, zonder inbreuk op de eischen van menschelijkheid en op de regten der arbeiders, in die verordeningen, ten aanzien van de termijnen van verblijf, de handhaving van de werkovereenkomsten, de huisvesting en zieken-verpleging, zou zijn te wijzigen, wensch ik mijne beschouwingen en voorstellen te bepalen tot het financieel organisme der Gouvernements-bemoeijing met den aanvoer van vrije arbeiders naar Suriname, vergeleken met dat waardoor het Britsch gouvernement zijne West-Indische planters ondersteunt.

Toen de wet van 8 Augustus 1862 (*Staatsblad* no. 164), door de aanneming van het bekende amendement van den heer van Bosse, den aanvoer van vrije arbeiders naar Suriname aan den particulieren ondernemingsgeest overliet, was het volkomen rationeel, en mogt het zelfs eene milde beschikking heeten, dat zij van Staatswege premien voor dien aanvoer uitloofde Die uitloving heeft aanvankelijk gunstig gewerkt, door aanleiding te geven tot de oprigting eener Immigratie-Maatschappij. Onder het tienjarig staatstoezigt evenwel, terwijl de vrijgemaakten door de

gedwongene werk-overeenkomsten aan den arbeid werden gehouden, deed zich de behoefte aan uitheemsche werklieden niet genoeg gelden om aan die maatschappij het noodig vertier te verschaffen, en met hare ontbinding was het uitzigt op verkrijging van vreemde arbeiders in genoegzamen getale door particuliere ondernemingen verdwenen. En toen Britsch-Indie de markt werd, waarheen de naderende afloop van het Staatstoezigt het oog van de Surinaamsche planters rigtte, bleek het tevens dat die markt voor de Nederlandsche kolonie niet bereikbaar zoude zijn, ten ware de werving en de afscheping in Indie op last en door de zorg van het Nederlandsche gouvernement zou geschieden. Deze eisch deed zich bij de onderhandelingen met Groot-Brittannie op het nadrukkelijkst gelden, en zoo werd de auteur zelf van het amendement, 't welk de staatsbemoeijing met immigratie in het ontwerp der emancipatie-wet had beperkt tot aanmoediging door het uitloven van premien, genoodzaakt eene wijziging van die wet te bewerken, in dien zin dat de aanvoer van vrije arbeiders in Suriname ook op andere wijze dan door het uitloven van premien zou kunnen worden aangemoedigd. Wanneer dit plaats had, dan zouden, volgens het bij de wet van 4 Januarij 1872 gewijzigd art. 4 der emancipatie-wet, „de kosten van zoodanige medewerking komen ten laste van de planters, te wier behoeve de aanvoer geschiedt."

Heeft de Staatsman die deze bepaling voordroeg, heeft de wetgever die haar bekrachtigde, wel bedacht welken last hij hier aan de planters te dragen gaf, en hoe weinige schouders dien last zouden moeten torschen? Ja, zou men geneigd zijn te antwoorden, want hij heeft onmiddellijk op die beperking de toezegging doen volgen van voorschotten aan „hulpbehoevende planters", Maar laat ons zien hoe die bepalingen werken, wat er is van de kosten welke de planters zouden moeten dragen, hoe de hulpbehoevende en de niet hulpbehoevende planters worden ondersteund in het dragen van die kosten.

„Wanneer die aanmoediging" te weten de aanmoediging van den aanvoer van vrije arbeiders naar Suriname „ook op andere „wijze geschiedt dan door het uitloven van premien, dan komen „de kosten van zoodanige medewerking ten laste van de planters „te wier behoeve de aanvoer geschiedt."

Welke zijn de kosten van zoodanige medewerking?

De bezoldiging van een agent in eene der havens van Britsch Indie, en wel in die van Calcutta, de huur en bekwame inrigting

van een hoofdgebouw en bijgebouwen tot verblijf en kantoor van den agent en tijdelijke huisvesting van door zijne subagenten of wervers naar Calcutta opgezonden coolies, de salarissen van die wervers, de voeding en verpleging van de coolies in afwachting van hunne inscheping, deze uitgaven zijn onvermijdelijk, wanneer men zich de van Groot-Brittannie verworven vergunning tot het verkrijgen van Indische arbeiders wil ten nutte maken, en die uitgaven kunnen niet afhankelijk worden gelaten van het aantal arbeiders welke in het reeds ingegane of kort aanstaande verschepings-saizoen zullen worden ontboden. Bij die aan den Indischen wal doorloopend vallende kosten, voege men de overtogtsgelden ad 15 à 18 pd. st. per hoofd, en men zal zich het totaal kunnen denken, 't welk naar de wet van 1872 ten laste der planters komen zou. De rekeningen van onzen agent te Calcutta over het tijdvak sedert zijne aanstelling in Augustus 1872 tot ult. November 1873, heb ik in Suriname, als voorzitter der commissie tot het bepalen van de door aanvragers van immigranten verschuldigde, doch met hunne doorloopende stortingen en te genieten premien te verrekenen sommen, in de eerste maanden van 1874 onder de oogen gehad, maar bij mijn vertrek in Mei van dat jaar, was die commissie met hare inderdaad zeer moeijelijke taak nog niet gereed. De uitkomst van haren arbeid zal nog moeten blijken, maar zóóveel is zeker dat, evenmin in Suriname als in Demerary, de immigratie van Indische Coolies zou kunnen worden voortgezet, wanneer de kosten geheel zouden komen ten laste van de planters, te wier behoeve de aanvoer geschiedt. Ook hier te lande heeft de regering dit ingezien. Zij heeft bij de Koninklijke besluiten van 22 Maart 1872 no 26 en 27 toegelaten dat de aanzienlijk verhoogde premien, zoo lang het daarvoor uit de Staatskas toegestane millioen zou strekken, ook werden in rekening gebragt voor de van gouvernementswege aangevoerde immigranten, en alzoo de kostenrekening helpen dekken En de wet van 29 November 1874 (Staatsblad no 157) heeft daaraan haar zegel gehecht, door de koloniale leening goed te keuren, waaruit, nu het millioen van 1862 verbruikt is, die premien bij voortduring kunnen worden genoten, immers zoo lang de door die geldleening te verkrijgen fondsen zullen strekken. Niettemin is hierdoor feitelijk afgeweken van het eerste gedeelte van de wet van 20 Januarij 1872 (Staatsblad no 4). Immers er heeft nu, nevens de aanmoediging van den particulieren aanvoer door uitloving van premien, eene regtstreeksche bemoeijing van Staatswege met de immigratie plaats, maar de kosten van deze

medewerking komen niet enkel ten laste van de planters ten wier behoeve de aanvoer geschiedt. Zij komen voor een groot deel ten laste van de koloniale begrooting, die in aflossing en renten van de geldleening moet voorzien.

De bij de wet van 20 Januarij 1872 bedoelde *voorschotten* zijn bij het Koninklijk besluit van 22 Maart 1872 no 26 verkrijgbaar gesteld, onder voorwaarden welke, hoezeer regtens volkomen verdedigbaar, nogtans dit hulpmiddel toteene betwijfelbare gunst voor den planter maken. Beiden, de *hulpbehoerende* en de *niet hulpbehoevende* planter, moeten, alvorens aan hunne aanvrage om ontbieding van coolies gevolg worde gegeven, zekerheid stellen, *de eerste* voor de aflossing met 6 pCt. renten, binnen zes jaren na de aankomst der immigranten, van het voorschot, hetwelk niet meer mag bedragen dan ⅘ van de geraamde kosten van aanwerving en aanvoer, na aftrek der premien, *de tweede* voor de betaling van het saldo dier kosten, na de reeds bij de aanvrage en bij of vóór de aankomst gedane stortingen, en mede na aftrek van de premien. Van den *eersten* eischt het besluit als zekerheid eerste hypotheek met de onherroepelijke magtiging tot verkoop (art. 1207 B. W. voor Suriname, 1223 B. W. voor Nederland). Van den *tweeden* eischt het besluit slechts een waarborg ten genoege van den gouverneur. Maar met welken anderen waarborg zal de gouverneur het wagen voor de sommen die hier te verzekeren zijn (ƒ 25,000 à ƒ 30,000 voor 100 immigranten) genoegen te nemen, dan gelijke *eerste hypotheek?* Van de bepaling van art. 12 van het besluit, dat op geen effect meer hypotheek mag worden aangenomen dan de helft der geschatte verkoopwaarde van het goed, maak ik hier slechts volledigheidshalve melding, omdat de plantages waarvoor immigranten verlangd worden, steeds geacht werden aan gronden, gebouwen en stoomtoestellen eene verkoopwaarde te hebben, verre overtreffende het dubbel van de geschatte waarde der verbindtenissen.

Ziedaar dus de planter, die tot het voortzetten zijner onderneming coolies uit Britsch Indie begeert, hij zij al dan niet zoogenaamd hulpbehoevend, genoodzaakt om, onverminderd de kosten op zijne plantage gemaakt, aanzienlijke stortingen in de koloniale kas te doen, maar bovendien eerste hypotheek op zijne vaste goederen te geven. Als administrateur van financien geroepen om voor de regten der koloniale kas te waken, werd ik door den Gouverneur vereerd met eene doorloopende opdragt om in de notariele hypotheek-acten als vertegenwoordiger van het Koloniaal Gouvernement te compareren, en ik werd dus van zeer nabij bekend met de

bezwaren welke voor de planters aan de vervulling van deze formaliteiten verbonden waren. Zelfs waar de eigenaar in de kolonie woonachtig en in het bezit van zijne eigendomstitels is, verkrijgt de hypotheek-acte eene onvermijdelijke wijdloopigheid; maar zijn de eigenaren uitlandig, zijn zij talrijk, hebben er onder hen, sedert de verkrijging van het goed, overgangen bij versterf of vervreemdingen van aandeelen plaats gehad, of ontbreekt er eenige medeteekening of clausule in de acte van lastgeving van hunnen gemagtigde in de kolonie, dan is niet zelden een tijdsverloop van eenige maanden noodig, alvorens tot het passeren van de acte kan worden overgegaan. Maar nu heeft een planter behoefte aan versterking van zijne coolie-magt, dan moet hij zijne hypothecaire verbindtenis vermeerderen. Zal echter deze vermeerderde hypotheek eene *eerste* hypotheek zijn, dan is hij genoodzaakt eene notariele toestemming tot doorhaling van de vorige inschrijving te bekostigen, en andermaal eene volledige hypotheek-acte te doen opmaken. De ervaring hiervan bewoog enkele voorname eigenaren tot het aanzoek om, bij wijze van crediet-hypotheek, hunne goederen te mogen verbinden ook voor later te ontbieden immigranten; maar hiertegen deden zich, bij notarissen en regtsgeleerden in de kolonie, bedenkingen gelden, welke mij, nadat ik te vergeefs gepoogd had ze te wederleggen, weêrhielden den Gouverneur tot het aannemen van zoodanige zekerheidstellingen te adviseren, en bij voortduring hebben dan ook partijen, die eene tweede of derde ontbieding van immigranten verlangden, mijne medewerking tot doorhaling eener vroegere inschrijving, en het op nieuw passeren van eene vermeerderde eerste hypotheek ingeroepen.

Geen wonder in de daad, dat, bij het in werking brengen van dit stelsel, het Koloniaal Gouvernement meermalen verlegen was met de beslissing of een eigenaar, die van de verkrijgbaar gestelde voorschotten verlangde gebruik te maken, een „hulpbehoevend" planter kon heeten! Wie, na de aanzienlijke kosten van aanbouw op zijne plantage, nog in staat was ⅓ van de geraamde kosten in contanten te storten, voor ⅔ hypotheek te geven op onbezwaard vast goed van de dubbele verkoopwaarde, en de niet onbeduidende kosten van de hiertoe vereischte acte te dragen, was ter naauwernood te onderscheiden van een ander, die geen voorschot begeerde of verkreeg, en dus proportioneel iets meer had te storten, doch met wat minder in hypotheek kon volstaan. Beiden mogten onder de gegoede planters gerekend worden, maar

beiden behoefden hulp, en verkregen die, hetzij in voorschot en premien, hetzij in premien alleen. Voor de meer hulpbehoevenden, voor hen die tot het maken van kosten buiten staat waren, en op wier goed reeds een hypothecair verband rustte, was de aangebodene hulp onbruikbaar. Ik constateer dit, zonder het af te keuren. Zij zouden anders welligt hunnen toestand nog hebben verergerd. Welligt zijn er onder hen die, gelijk ik weet dat er gegoeden zijn die zich uit voorzigtigheid hiertoe bepaald hebben, met behulp van creolen-arbeiders hunne ondernemingen hebben staande gehouden.

Ik gewaagde tot dusverre slechts van de voorwaarden, na vervulling waarvan tot de *ontbieding* der coolies werd overgegaan. In de zekerheids-stelling en gedeeltelijke vooruitbetaling van de kosten van aanvoer, moest de aanvrager zich regelen naar het geheel aantal aangevraagde immigranten. Maar bij de *aankomst* van de coolies moet hij nog zekerheid stellen voor de betaling der kosten van terugvoer van de hem toegewezene immigranten. Wie echter niet het gevaar wil loopen van, bij de aankomst van een immigranten-schip, het daaruit voor hem verkrijgbaar aantal arbeiders aan andere, met hunne acten gereede planters te zien toewijzen, is genoodzaakt, in zijne zekerheidsstelling voor de kosten van aanwerving en van aanvoer, ook die voor den terugvoer van al de door hem aangevraagde immigranten te begrijpen, hoe lang het ook duren moge eer hij de door hem aangevraagde immigranten bekomen hebbe. Ook deze zekerheid moet gesteld worden ten genoege van de gouverneur. Deze kan, hoe gewaagd het ook zij, genoegen nemen met eene persoonlijke zekerheid. Maar niet zelden is het zoeken en verkrijgen van borgen even bezwaarlijk als het geven van hypotheek.

Ik heb, in de voorgaande bladzijden, eene eenvoudige, gansch niet breed uitgewerkte beschrijving geleverd van de voorwaarden waaronder de medewerking van het gouvernement tot den aanvoer van coolies uit Britsch Indie naar Suriname voor de planters verkrijgbaar is. Ik heb mij onthouden van effectmakende schetsen, overbodig voor een Nederlandsch zaakkundig publiek, dat ongetwijfeld in staat is zich voor te stellen welke kosten en belemmeringen verbonden zijn aan het gereed krijgen tegen een bepaalden termijn van uitgebreide notariele acten, voor onderscheidene partijen bij een zeer beperkt getal notarissen, wier gewone praktijk steeds vele en urgente werkzaamheden oplevert. Maar nu houde

men in het oog dat deze zijde van de aan de planters opgelegde voorwaarden slechts het uitwendige, het accessoire vertoont, waar achter de hoofdzaak schuilt. de eisch van een vermogen in staat om, nevens onmiddellijke storting van aanzienlijke sommen, nog onbezwaard goed in hypotheek te geven met bedingen welke zoolang het verband duurt, slechts een denkbeeld van eigendom overlaten.

(*Slot in volgend Nr.*)

VERGELIJKEND OVERZIGT VAN DE NEDERLANDSCHE SCHEEPVAART EN SCHEEPSBOUW IN DE LAATSTE JAREN.

Nevensgaand overzigt (*in duizendtallen* (*)) van de scheepvaart der acht laatste jaren op en van de Nederl. havens, is, met gewijzigde classificatie, zamengesteld volgens de opgaven in de *Staats-Courant* voorkomende.

	Inklaringen met lading.						Uitklaring met lading.						
	Ned. Vlag		Vr. vlag.		Totaal.		Ned. vlag.		Vr. vlag.		Totaal.		
	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn	
1867	3^{0}	586	5^{1}	1374	8^{1}	1960	2^{0}	437	2^{9}	906	5^{0}	1344	1867
1868	2^{9}	616	4^{7}	1373	7^{7}	1989	2^{1}	461	3^{0}	916	5^{2}	1377	1868
1869	2^{7}	600	4^{8}	1468	7^{6}	2068	2^{1}	482	3^{0}	1001	5^{1}	1484	1869
1870	2^{8}	651	5^{1}	1571	7^{9}	2223	1^{8}	459	2^{7}	948	4^{6}	1408	1870
1871	3^{0}	715	6^{5}	2012	9^{5}	2727	1^{9}	490	2^{9}	1010	4^{9}	1500	1871
1872	2^{8}	760	5^{7}	1930	8^{5}	2691	1^{9}	517	2^{9}	1040	4^{9}	1558	1872
1873	2^{5}	727	5^{9}	2170	8^{4}	2897	1^{7}	520	2^{7}	1081	4^{4}	1601	1873
1874	2^{4}	760	5^{6}	2122	8^{0}	2883	1^{7}	524	3^{0}	1161	4^{7}	1686	1874

Met bijvoeging der *ongeladen* schepen bevindt men:

	Inklaringen.						Uitklaringen.						
	Gel. schep.		In ballast.		Tot. inkl.		Gel schep		In ballast.		Tot. uitkl.		
	Sch.	Tonn.	Sch	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	
1867	8^{1}	1960	0^{48}	78	8^{6}	2038	5^{0}	1344	3^{7}	777	8^{7}	2121	1867
1868	7^{7}	1989	0^{53}	76	8^{2}	2065	5^{2}	1377	3^{2}	722	8^{4}	2099	1868
1869	7^{6}	2068	0^{59}	108	8^{3}	2176	5^{1}	1484	3^{1}	765	8^{2}	2249	1869
1870	7^{9}	2223	0^{40}	92	8^{3}	2315	4^{6}	1408	3^{6}	941	8^{2}	2349	1870
1871	9^{5}	2727	0^{48}	79	10	2806	4^{9}	1500	5^{1}	1369	10^{0}	2869	1871
1872	8^{5}	2691	0^{49}	59	9	2750	4^{9}	1558	4^{1}	1225	9^{0}	2783	1872
1873	8^{4}	2897	0^{33}	70	8^{7}	2967	4^{4}	1601	4^{2}	1427	8^{6}	3028	1873
1874	8^{0}	2883	0^{43}	114	8^{4}	2997	4^{7}	1686	3^{7}	1368	8^{4}	3054	1874

	Totaal der in- en uitkl. in lading.		Totaal der in- en uitkl. in ballast.		Alg. totaal van in- en uitkl.		
	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	Sch.	Tonn.	
1867	13^{1}	3304	4^{2}	855	17^{3}	4159	1867
1868	12^{9}	3366	3^{8}	798	16^{7}	4164	1868
1869	12^{7}	3552	3^{7}	873	16^{4}	4425	1869
1870	12^{6}	3631	4	1033	16^{5}	4664	1870
1871	14^{4}	4227	5^{6}	1448	20	5675	1871
1872	13^{4}	4249	4^{6}	1284	18	5533	1872
1873	12^{8}	4498	4^{5}.	1497	17^{3}	5995	1873
1874	12^{7}	4569	4^{1}	1482	16^{8}	6051	1874

(*) Men houde bij deze staatjes de globale aanduiding, bij duizendtallen, in het oog; zoo wordt bijv. tot vereenvoudiging gezet: Sch. 7^{9} met. 1692 ton. | s. 0^{56} m. 104 ton.
in plaats van 7.900 s. m. 1.692.000 | s. 560 m. 104.000

In het totaal der scheepvaartbeweging (6,051,000 ton) was 1,482,000 ton (of bijna 25 pCt.) aan *ongeladen* schepen begrepen, nagenoeg dezelfde verhouding als in het voorafgaande jaar. Die ongeladen scheepsruimte over 1874 was aldus verdeeld: bij de inklaringen: 144,000 ton (of c^a 3^8 pCt. der totale inklaringen) en bij de uitklaringen: 1,368,000 ton (of c^a 45 pCt. der uitklaringen). De verhouding der geladene en ongeladene tonnemaat bij de uitklaringen sedert 1863 is, globaal, aldus:

	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	
gelad.	64	66	65	64	64	66	66	60	52	56	53	55	pCt.
ball.	36	34	35	36	36	34	34	40	48	44	47	45	»

De verhouding der *nationale vlag* in de scheepvaart toont over het algemeen vermindering in de laatste jaren; het pas verloopen jaar 1874 met 28 pCt. der gezamenlijke in- en uitklaringen geeft iets beter verhouding dan 1873, trouwens het ongunstigste verhouding-cijfer der geheele reeks, nam. 27¾ pCt.

Voor de *ongeladene* schepen op zich zelve wordt in de opgaven der *St. courant* geen onderscheid van vlag aangeduid, doch het percentsgewijs aandeel der tonnemaat onder *nationale* en *vreemde vlag* bij *geladene* schepen, toont ongeveer:

	Inklaringen met lading.			Uitklaringen met lading.			Gezamenlijk.		
	Ned. vl.	Vr. vl.		Ned. vl.	Vr. vl.		Ned. vl.	Vr. Vl.	
1865	35 pCt.	65 pCt.	100 pCt.	40 pCt.	60 pCt.	100 pCt.	37 pCt.	63 pCt.	100 pCt
1866	32 „	68 „	100 „	33 „	67 „	100 „	33 „	67 „	100 „
1867	30 „	70 „	100 „	32½ „	67½ „	100 „	31 „	69 „	100 „
1868	31 „	69 „	100 „	33½ „	66½ „	100 „	32 „	68 „	100 „
1869	29 „	71 „	100 „	32½ „	67½ „	100 „	30½ „	69½ „	100 „
1870	29 „	71 „	100 „	32½ „	67½ „	100 „	30½ „	69½ „	100 „
1871	26 „	74 „	100 „	32¾ „	67¼ „	100 „	28½ „	71½ „	100 „
1872	28 „	72 „	100 „	33 „	67 „	100 „	30 „	70 „	100 „
1873	25 „	75 „	100 „	32 „	68 „	100 „	27¾ „	72¼ „	100 „
1874	27 „	73 „	100 „	31 „	69 „	100 „	28 „	72 „	100 „

De Nederlandsche **koopvaardijvloot** bestond op het eind der twee laatste jaren uit de navolgende schepen:

Soort	op 31 Dec. 1873. Sch.	Last.	op 31 Dec. 1874. Sch.	Last.
Fregatten.	(*a*) 142	74,225	(*e*) 145	76,649
Barken.	(*b*) 208	64,524	(*b*) 205	62,752
Brikken	(*c*) 80	11,866	(*c*) 79	11,957
Schooner-brikken.	131	13,264	137	13,985
Schooners	317	27,162	307	26,605
Galjooten.	215	13,025	211	12,787
Koffen	284	17 674	286	17,690
Tjalken.	185	6,015	210	6,979
Smakken.	8	332	8	332
Alle and. zeilsch.	161	3,676	159	3,534
Stoomschepen . .	73	30,293	80	37,620
Totaal. . . .	1,804	262,056	1,827	270,890

(*a*) Hieronder begrepen 16 clippers, metende 8893 last.
(*b*) Idem 7 clippers, metende 2166 last.
(*c*) Idem 7 clippers, metende 846 last.
(*e*) Idem 17 clippers, metende 9683 last.

totaal 1874 (tegen 1,856 s. 261,184 l. in 1872; 1,902 s. 260,599 l. in 1871; 1,985 s. 264,289 l. in 1870.)

(Wij kunnen hier het gewoonlijk vierjaarlijksche staatje van de verschillende soorten niet geven, daar de opgave in de *Staats-courant* thans gewijzigd is, zijnde de clippers niet meer afzonderlijk genoemd, en daarentegen meerdere schepen, ook de barken en brikken, als *clippers* opgegeven; ook zijn de *brikken* en *schooner-brikken* thans afzonderlijk, vroeger alle als *brikken* vermeld. — Voorts blijkt dat de clippers en fregatten met *hulpstoomvermogen* thans onder de rubriek «stoombooten» zijn gebragt.)

VERGELIJKENDE STAAT *der Zeeschepen, waaraan voor de eerste maal Nederlandsche Zeebrieven zijn uitgereikt, in elk der jaren* **1866** *tot en met* **1874.**

	Clippers.		Fregatten.		Barken.		Brikken en schoonerbrikken		Schooners.		Galjooten,		Koffen.		Overige Zeilschepen.		Stoom-booten.		Totaal.		
	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.	Sch.	Last.	
1866	„	„	9	4493	7	2090	29	3280	22	1777	9	525	13	517	11	328	1	492	101	13502	1866
1867	3	2273	5	3134	3	1005	19	2060	21	1807	16	802	14	580	12	397	4	470	97	12798	1867
1868	„	„	6	4178	3	904	23	2654	13	1103	11	608	10	334	16	479	2	331	84	10591	1868
1869	„	„	8	5644	4	1364	13	1398	16	1289	13	668	7	241	14	428	1	287	76	11319	1869
1870	„	„	10	6997	3	995	12	1480	12	836	3	150	7	250	4	145	7	2351	58	13164	1870
1871	„	„	4	2919	4	1104	10	1125	5	539	3	153	6	292	20	437	9	5211	63	11780	1871
1872	„	„	5	4041	5	951	3	355	9	931	1	53	3	130	22	650	7	4863	55	12175	1872
1873	„	„	4	3106	4	709	12	1495	5	280	1	51	1	43	22	874	11	7940	60	14493	1873
1874	1	790	5	3297	8	1933	12	1799	5	616	2	114	8	318	29	1114	10	7807	82	17788	1874

De totalen verdeelen zich aldus, wat binnen- en buitenlandschen scheepsbouw betreft:

	Binnenl. gebouwde.			Buitenl. gebouwde.			Totaal.			
	Sch		Last.	Sch		Last.	Sch.		Last.	
1866	94	m.	12468	7	m.	1034	101	m.	13502	1866
1867	88	„	11135	9	„	1663	97	„	12798	1867
1868	70	„	8342	14	„	2249	84	„	10591	1868
1869	62	„	8005	14	„	3314	76	„	11319	1869
1870	38	„	6572	20	„	6592	58	„	13164	1870
1871	45	„	4155	18	„	7625	63	„	11780	1871
1872	39	„	5002	16	„	7172	55	„	12175	1872
1873	39	„	3273	21	„	11225	60	„	14498	1873
1874	55	„	6140	27	„	11648	82	„	17788	1874

Voor de *stoombooten* vindt men, over al de jaren:

	1866.	1867	1868	1869	1870.	1871.	1872.	1873	1874
Binn.geb	„	2m.167	„	„	2 m. 289 L.	m. „ L.	„ m. „ L.	1m. 274L.	1m 305L.
Buiten. „	1m492	2m.573L	2m.331L.	1m.287L.	5 „ 2062 „	9 „ 5211 „	7 „ 4863 „	10 „ 7666 „	9 „ 7502 „
zamen	1m492	4m.740L	2m.331L	1m.287L	7m.2351 L.	9 m.5211 L.	7m. 4963L.	11m.794.L.	10m 7807L.

De gemiddelde tonnenmaat, over al de schepen die voor 't eerst ned. zeebrieven bekwamen, bedroeg:

in 1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874
133	182	126	149	227	187	219	241	217 L.

Voor de *Fregatten* en *Barken* gezamenlijk was de gemiddelde tonnenmaat:

1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874
411	517	564	584	612	503	499	477	430 Last.

Wat nu de verhouding van buitenlands gebouwde schepen aangaat, zoo bedroeg, van de geheele tonnenmaat (inclus. stoomb.) die voor 't eerst Nederlandsche zeebrieven bekwam, de *buitenlands* gebouwde, in elk der jaren:

1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874
ca $7\frac{1}{2}$	13	21	$29\frac{1}{2}$	50	65	59	77	65 pCt.

Voor de zeilschepen afzonderlijk:

1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874
4	9	18	27	42	37	31	54	41 pCt.

Met verwijzing op onze laatste bespreking van het onderwerp (*Econ.* 1874, p. 385 v.) teekenen wij hier nog aan, dat de cijfers ons aantoonen:

1o. voor de *aanwezige koopvaardijrloot* in haar geheel, toeneming zoowel in totale tonnemaat, als in het getal schepen, bedragende de gemiddelde tonnemaat van al de aanwezige schepen over de laatste vijf jaar:

1870	1871	1872	1873	1874
133	136	140	145	141

2o. van de *aanwezige tonnemaat* werd door stoombooten (*) geleverd eene verhouding, in globale cijfers van:

1870	1871	1872	1873	1874
5 pCt.	7 pCt.	9 pCt.	11 pCt.	14 pCt.

De ongeveer gelijke tonnemaat der geheele koopvaardijvloot bezat dus in de laatste jaren een effectiever transport-vermogen.

3o. Die toeneming van transportvermogen belooft steeds gunstiger te zullen worden wanneer men in den *aanbouw* der laatste jaren het aandeel der stoombooten afzonderlijk beschouwt.

Immers de jaren 1865—1873 in driejarige tijdperken verdeelende, vindt men, gemiddeld per jaar:

	1865—67	1868—70	1871—73	1874
totaal nieuw gebouwde tonnemaat	12933	11697	12818	17788
waaronder tonnemaat v. stoombooten	321	990	6005	7807
of pCt. van den nieuwen aanbouw	2^{4} pCt.	8^{5} pCt.	47 pCt.	44 pCt.

Aan de gespecifieerde opgaven welke sedert voorleden jaar in de *Staatscourant* voorkomen, ontleenen wij nog de navolgende overzigten:

Inklaring 1874.

VLAGGEN.	GELADEN.				BALLAST.			
	Stoomschepen.		Zeilschepen.		Stoomschepen.		Zeilschepen.	
	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
Nederlandsche. .	713	341172	1709	419556	4	3328	184	14765
Engelsche . . .	2520	1263758	976	214590	125	88397	47	3766
Totaal m. alle and.	3505	1748326	4541	1135304	130	92302	304	22616

Uitklaring 1874.

VLAGGEN.	GELADEN.				BALLAST.			
	Stoomschepen.		Zeilschepen.		Stoomschepen.		Zeilschepen.	
	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.	Aantal.	Tonnen.
Nederlandsche. .	700	326528	1019	198272	14	11240	927	237668
Engelsche . . .	1891	914182	457	75029	708	451787	578	157279
Totaal m. alle and.	2740	1309812	1984	376248	844	547380	2935	821384

(*) Hier, inclusief een drietal schepen met *hulpstoomvermogen*.

(*Inklaring.*) **Vergelijking met vorige jaren.**

Soort der Schepen.	Vlaggen.	Geladen. Aantal.	Geladen. Tonnen.	Ballast. Aantal.	Ballast. Tonnen.
	1871.				
Stoomschepen . . .	Nederlandsche . .	649	243960	5	2094
	Vreemde	2272	1062118	103	58545
Zeilschepen. . . .	Nederlandsche . .	2402	471370	199	11176
	Vreemde	2442	950019	173	7275
		9567	2727467	480	79090
	1872.				
Stoomschepen . . .	Nederlandsche . .	722	277705	2	1939
	Vreemde	2532	1177039	55	33016
Zeilschepen. . . .	Nederlandsche . .	2107	483078	230	14150
	Vreemde	3210	753471	211	10535
		8571	2691293	498	59640
	1873.				
Stoomschepen . . .	Nederlandsche . .	732	306880	5	7033
	Vreemde	2789	1395260	70	49345
Zeilschepen. . . .	Nederlandsche . .	1774	420631	173	11078
	Vreemde	3131	774835	88	3342
		8426	2897606	336	70798
	1874.				
Stoomschepen . . .	Nederlandsche . .	713	341172	4	3328
	Vreemde	2792	1407154	126	88974
Zeilschepen. . . .	Nederlandsche . .	1709	419556	184	14765
	Vreemde	2832	715748	120	7851
		8046	2883630	434	114918

(*Uitklaring.*) **Vergelijking met vorige jaren.**

Soort der Schepen.	Vlaggen.	Geladen. Aantal.	Geladen. Tonnen.	Ballast. Aantal.	Ballast. Tonnen.
	1871.				
Stoomschepen . . .	Nederlandsche . .	638	229152	9	7778
	Vreemde	1755	843980	615	312339
Zeilschepen. . . .	Nederlandsche . .	1329	261619	1333	236328
	Vreemde	1180	166027	3228	813258
		4902	1500778	5185	1369703
	1872.				
Stoomschepen . . .	Nederlandsche . .	702	276911	19	9252
	Vreemde	1870	809058	689	367211
Zeilschepen. . . .	Nederlandsche . .	1279	240515	1118	222472
	Vreemde	1109	231792	2326	627009
		4960	1558276	4152	1225944
	1873.				
Stoomschepen . . .	Nederlandsche . .	716	304343	17	10987
	Vreemde	1845	909192	987	563663
Zeilschepen. . . .	Nederlandsche . .	1067	223652	974	226768
	Vreemde	881	172052	2278	618989
		4509	1609239	4256	1420407
	1874.				
Stoomschepen . . .	Nederlandsche . .	700	326528	14	11240
	Vreemde	2040	983284	830	536140
Zeilschepen. . . .	Nederlandsche . .	1019	198272	927	237668
	Vreemde	965	177976	2008	583716
		4724	1686060	3779	1368764

Uit deze opgaven kan men nu het navolgend verkort overzigt zamenstellen van het aandeel van stoom- en zeilvaart alsmede van het aandeel der Nederlandsche vlag bij de stoomvaart afzonderlijk, (tonnenmaat in duizendtallen.)

	Inklaringen met lading.				*Uitklaringen met lading.*		
	Stoomsch.	Zeilsch.	TOTAAL geladen tonnenm.		Stoomsch.	Zeilsch.	TOTAAL geladen tonnenm.
1871	1306	1424	2727	1871	1073	427	1500
1872	1454	1236	2691	1872	1086	472	1558
1873	1702	1195	2897	1873	1213	395	1609
1874	1748	1135	2883	1874	1310	376	1686

Stoomschepen:

	Inklaringen met lading.				*Uitklaringen met lading.*		
	Ned. vlag.	Vreemde.	TOTAAL Stoomsch.		Ned. vlag.	Vreemde	TOTAAL Stoomsch.
1871	243	1062	1306	1871	229	843	1073
1872	277	1177	1454	1872	276	809	1086
1873	306	1395	1702	1873	304	909	1213
1874	341	1407	1748	1874	326	983	1310

Uit de vergelijking dezer cijfers spreekt op duidelijke wijze:

1°. het groote, en steeds toenemend aandeel van het stoomvervoer bij onzen zeehandel.

Bij de *inklaringen* met lading was in 1871 reeds 47 pCt. der geheele tonnemaat door stoomschepen geleverd, in 1874 was dat tot 60 pCt. toegenomen.

Bij de *uitklaringen* met lading was deze verhouding in 1871 71 pCt., in 1874 reeds 80 pCt.

2°. Het gaandeweg toenemend aandeel hetwelk in deze stoomvaart door de Nederlandsche vlag wordt ingenomen:

immers voor de *inklaringen* met lading was in 1871 van de gezamenlijke stoomtonnemaat, het aandeel der Nederl. vlag ruim 18 pCt., in 1874 bedroeg dit bijna 20 pCt.

Voor de *uitklaringen* was deze verhouding der Nederl. vlag in 1871 21 pCt., 1874 25 pCt.

Bij het steeds verminderend aandeel der nationale vlag wat de scheepvaart in 't algemeen, en vooral de zeilschepen, betreft, bieden deze cijfers onzer *nationale stoomvaart*, zeker eenige compensatie.

OPGAVE *van de hoogste en laagste Coursen van de onderstaan Effecten aan de beurs te Amsterdam.*

	pCt.	Volle jaar 1874. Laagste cours.	Volle jaar 1874. Hoogste cours.	JAN. 1875. Laagste cours.	JAN. 1875. Hoogste cours.	FEBR. 1875. Laagste cours.	FEBR. 1875. Hoogste cours.	MRT. 1875. Laagste cours.	MRT. 1875. Hoogst cours.
Nederland. Nat. W. Sch.	2½	58	62 7/16	61 9/16	62 13/16	61⅝	62¼	61⅝	62½
» » »	3	67⅛	74	72⅝	73¼	73	74¼	73⅜	74⅛
» » »	4	90¾	96½	95¾	96½	96¼	97½	96¾	97¾
Spanje. Oblig.	3	—	—	—	—	—	—	—	—
» Buitenl. 1867	3	16½	19⅝	19 1/16	23⅞	21⅞	24 3/16	21⅝	22 11/16
» Binnenl. Sch.	3	11	16½	15	19½	16⅞	19½	16¼	18⅜
Portugal. Oblig. 1853	3	—	—	—	—	—	—	—	—
» » 1856/67	3	42⅜	46 7/16	46 5/16	46 11/16	46½	47¼	46⅞	48⅝
Rusl. Ob. Hope & C. 1798/1816	5	100⅜	103	102	102½	101⅛	102	101½	102
» Stiegl 5e ser. 1854	5	76¼	81¼	79½	80¼	78½	79⅝	78¾	79½
» » 6e ser. 1856	5	85½	90⅜	87⅞	88⅞	88	89⅝	88½	89¼
» Hope C. à f1000 1864/1866	5	99¾	102	100¼	101¾	100⅝	101⅛	100⅞	101¾
Cert. inschr. in ass.	6	48¼	53⅝	53	53¾	53	53¾	52¼	53½
Oostenr. Metall. nieuwe (uit de conv.) in pap.	5	59¾	64⅜	60⅝	66½	61	62¼	61⅛	62¼
idem in zilver	5	64	67⅛	65 11/16	66¾	65⅜	66 5/16	65½	66¼
Ween. Loten fl. 250 1839		685	850	708	727	715	722	712	720
» » fl. 250 1854	4	256	283	280	285	282	285	282	284
» » fl. 100 1858		166	184	170	176	173	174	173	177
» » fl. 500 1860	5	545	602	588	596	585	591	585	597
» » fl. 100 1864		138	150	143	146	146	147	142½	145
Turkije. Oblig. alg. sch.	5	36½	46⅛	39⅜	41¼	39¾	41¾	40¼	41⅞
Amer. Obl. V.-S. losb. 1871	5	—	—	96¼	96¾	96	96¾	95¾	96⅜
» » » losb. 1882	6	96	100¼	96⅛	96½	95¾	96⅛	95¾	96⅜
» » » losb. 1885	6	99¾	102¾	99¾	100½	99	100	98½	99 1/16
Brazilie. Obl. leen. 1865	5	95¼	99	95⅞	97½	96	96¾	95⅝	96¼
Mexico. » » 1851	3	14	16⅜	15¼	16½	15 11/16	16½	15⅛	16½
Columbia. Obligatien	4½	—	—	47¾	50⅜	47½	49	44¾	49¾
Venezuela. Obligatien	3	7⅛	12⅛	8½	8⅞	8⅜	8 11/16	8¼	8½
SPOORWEGEN EN MAATSCH.									
Aandeelen Ned. Bank.	5	341	370	345	354	344	347	334	342
» Ned. Hand. M.	4½	132	142½	132⅞	135	134	135	134	136¼
» Holl. spoorw.-m.		104	111½	106	107	106⅛	107	105¾	106½
Obl. Hollandsche sprw.	4	83½	90	89½	90	90	91	91	91
Aand. Rijnsp. vol gef.		288	316	292	300	299	301	298	301
Obl. Rijnsp. Leen. 1838	4½	112	114	—	—	113	113	111	112
Aand. Ned. Ind. sp.-w.		48½	68	68½	80	71¾	79¼	73	75
» Maats. Expl. sp.-w.		101	114	108½	110	107½	110	105	110
» Ned. Ind. Hand. B.		92¾	108	104	105	103	106¾	105½	107¾
Pandbr. Nat. Hyp. Bank	4	97	100	—	—	99	99	—	—
» Kanaal Leen. 1868	4	89	95	93⅞	94	91¼	94	93	94¼
Aand. Ned. Centr. sp.w.		33	45	34	36	33¼	34¼	30¼	33½
Oblig. Centr. spoorw.		94½	110	98	103	97¾	99	95½	98
Aand. Oost. Nat. Bank		1004	1067	986	1021	1001	1006	990	1004
» Russ. Spoorw.-M.		230	248½	242	249	243	255½	251½	258
» » » (Jelez)		228¾	242	235	237	237	241½	232	235
Obl. » sp. f1000 (Jel. Or.)	5	96½	100½	99¾	100¼	99⅞	100	99⅝	100
» f1000 (Poti Tiflis)	5	97	100½	99⅞	100⅜	99¾	100½	99⅞	100¼
» f1000 (Kursk Chark.)	5	96	100⅜	99¾	100⅛	99¾	100¼	99¾	100
» £100 (Chark. Azow)	5	93¾	98¼	95¼	96¼	95⅞	96¼	96	97⅜
Certific. Illinois spoorweg		79	94¼	85½	87½	84	85¾	84¼	86¼
Obl. St. Paul Pac. 2e sect.		12	18⅞	16	16¼	16	17	14½	15½
Beleening		3	4	3½	3½	—	—	3½	3½
Prolongatie		3	5¼	3	4½	3	4½	3½	5
Disconto		3½	5	3½	3½	3½	3½	3½	3½

WEDUWEN- EN WEEZEN-KASSEN IN BELGIE.

Nadat de brochure van den heer Adan (onlangs in de *Economist* besproken jaarg. 1874, p. 1101) was in het licht verschenen, werd hem gezonden een rapport van den heer Dupont waarin eene vergelijking wordt gemaakt tusschen de organisatie der „caisse" voor het Departement van openbare werken in Belgie en die van levensverzekering-maatschappijen. De rapporteur had ten doel aan te toonen dat de organisate der „caisse" volgens het stelsel van 1844 met glans de vergelijking kon doorstaan, en dat de toekomst dier „caisse" volstrekt geen grond tot ongerustheid oplevert.

De rapporteur tracht te bewijzen:

1º dat iedere „caisse" voor weduwen en weezen wat soliditeit betreft, aan dezelfde voorwaarde als eene levensverzekering moet voldoen; d. i. dat het noodig is de verzekering van uitkeering bij overlijden en die van uitkeering bij het in leven blijven (lijfrenten) in dezelfde handen te vereenigen; .

2º dat het totaal der jaarlijksche hulpbronnen waarover eene „caisse" voor weduwen direct of indirect te beschikken heeft, over het aantal gehuwde mannen omgeslagen, de premie aan levensverzekering-maatschappijen te betalen, behoort nabij te komen;

3º dat de „caisse" voor het departement van openbare werken tot dusver aan die voorwaarden heeft voldaan, hare bloei daaraan is toe te schrijven.

Dit alles wordt door den heer Adan ontzenuwd. Vooral komt hij er ook tegen op dat in het bedoeld rapport eene „caisse" voor weduwen met eene tontine wordt vereenzelvigd.

Niet zonder reden is door den heer Maus opgemerkt dat eene „caisse" en eene tontine wat bestemming betreft, niets gemeens hebben, ja zelfs geheel tegenovergestelde inrigtingen zijn. In de

„caisses" betalen de levenden voor de dooden, terwijl het in de tontines, de dooden zijn die de levenden verrijken.

De tontine is eene associatie voor een beperkten tijd aangegaan tusschen personen van verschillenden leeftijd, te wier behoeve inzetten in ééns of jaarlijks worden gestort, met bepaling dat de sommen gestort voor vennooten die vóór het eindigen der associatie komen te overlijden onder de overlevenden zullen worden verdeeld naar evenredigheid van hunnen inleg, hun leeftijd en den wezenlijken duur hunner deelneming aan de tontine.

Bij de tontine gaat alles met onzekerheid gepaard. Indedaad weet men niet hoe groot het aantal deelhebbers en het bedrag hunner inlagen zal wezen. Men kent niet het cijfer dat de sterfte zal bereiken. Men weet eindelijk en vooral niet het cijfer der sommen, die ten gevolge van sterfte zullen moeten worden uitgekeerd.

De verzekering voor het geval van overlijden, is eene overeenkomst waarbij een persoon zich jegens den anderen verbindt om eene jaarlijksche premie te voldoen, opdat in geval van overlijden van dien persoon, zijne erfgenamen een bepaald kapitaal ontvangen.

De verzekering is dus aan de tontine *geheel* tegenovergesteld. Men kan wel zeggen dat de verzekering het geneesmiddel der tontine is.

In het rapport wordt beweerd — en hier laat men reeds het denkbeeld van levensverzekering los — dat de „caisse" voor weduwen *„eene gemeenschappelijke beurs is, regt gevende op onderstand naar mate der hulpbronnen, en niets meer; een onderstand die niet in een cijfer te bepalen is, maar alléén bestaat uit hetgeen men geven* KAN. Doch hoe die rekbaarheid overeen te brengen met artikel 45 der organieke statuten, waarbij de grondslagen der toekomstige pensioenen bepaald aangewezen worden, onafhankelijk van de hulpbronnen waarover men te beschikken heeft?

Men beweert dat eene „caisse" voor weduwen niet als eene levensverzekering-maatschappij kan te werk gaan, omdat eerstgemelde eene individuele verzekering aan geneeskundig toezigt onderworpen niet toelaat, daar hier toch niet aan uitzonderiugen of categorien te denken valt?

Maar — vraagt de heer Adan — is dit niet eene illusie? Wij zien niet in waarom men niet iederen ambtenaar eene bepaalde premie zou kunnen laten betalen, volgens den leeftijd dien hij bereikt heeft, wanneer hij deelhebber wordt. Het bezwaar dat hier geen geneeskundig onderzoek kan worden toegelaten wordt door den heer Adam implicite erkend. Eene door hem aangegeven

bepaling, om dat bezwaar weg te nemen is, naar mij voorkomt, geen afdoend middel.

De heer Adan acht het voor de soliditeit van verzekeringen als waarvan hier sprake is, niet volstrekt noodig dat verzekering voor geval van overlijden en verzekering van lijfrenten aan in leven blijvenden in dezelfde handen vereenigd zijn. Ieder dezer beide categorien van verzekering moeten zuiver methemathische grondslagen hebben. De berekening der premien, de reserverekening van de eene categorie, beweert de heer A. heeft niets te maken met de berekening der premien en de reserve-rekening van de andere.

Hij betwijfelt of, wanneer de schrikgodin des doods aan het maaijen gaat, zij daarbij dan wel altijd let op het behoud van het evenwigt tusschen beide gemelde categorien. Eene uitspraak van Reboul in de *Revue des deux Mondes*, deel 67 bl. 570, waarop beroep wordt gedaan, zou men, naar de heer A. vermeent, in te ruimen zin opvatten.

Gaat men de werking der duitsche levensverzekering-maatschappijen na, dan vindt men dat daarin de eene categorie in veel grooter mate dan de andere vertegenwoordigd is. Het bedoeld evenwigt vindt men daar niet. Er zijn in Duitschland zelfs levensverzekering-maatschappijen die slechts eene der beide categorien van verzekering sluiten en nogtans zeer bloeijen, getuige hiervoor o. a. de Gothasche bank.

Deze redenering laat ik liefst geheel voor rekening van den schrijver, ofschoon ik moet bekennen dat het voorbeeld der Gothasche bank — indedaad eene model maatschappij, die wat soliditeit betreft bij deskundigen teregt hoog staat aangeschreven — wel gewigt in de schaal legt. Zij heeft in ieder geval een gevestigd bestaan. (*)

„Het totaal der jaarlijksche hulpbronnen waarover een „caisse" voor weduwen en weezen direct of indirect te beschikken heeft, over het aantal gehuwde mannen omgeslagen, behoort de premie aan levensverzekering-maatschappijen te betalen, nabij te komen." Gaarne geef ik den heer A. toe dat deze stelling volstrekt niet verdedigbaar is. Het is

(*) Wijlen Lobatto gaf bepaald de voorkeur aan eene Maatschappij die beide bedoelde categorien van levensverzekering in zich vereenigt, boven de *bijzondere*, vooral zoo lang deze laatste geen *gevestigd* bestaan verkregen hebben. Zie zijne Beschouwing over den aard, de voordeelen en de inrigting der Maatschappijen van levensverzekering. 1830. Bl. 43.

niet voldoende dat de hulpbronnen eener zoodanige „caisse" de premien aan de levensverzekering-maatschappijen te betalen *nabij komen;* neen, zij moeten aan die premie *volstrekt gelijk* zijn en als die premie behandeld worden.

Wij zullen zien wat de gemelde rapporteur onder dat „nabij komen" verstaat:

Het bedrag der inhoudingen op alle soorten van bezoldiging gedurende het jaar 1867 was 375,090.66 fr. Verdeelt men die som over 3823 gehuwde ambtenaren, dan verkrijgt men tot uitkomst eene contributie per hoofd van 98 fr. 11 centimes.

Deze premie jaarlijks aan eene levensverzekering-maatschappij betaald door een man van 25 à 45 jaren, gehuwd met een vrouw van 20 à 35 jaren zou overeenstemmen met een levenslang pensioen van ongeveer 300 fr. gemiddeld.

Tegen die berekening heeft de heer A. vele bezwaren, vooreerst wordt daarbij niet gerekend op eventuele pensioenen aan weezen, en ten andere komt zij, wat leeftijden van man en vrouw betreft, weinig met de wezenlijkheid overeen. Ofschoon alle ambtenaren niet juist jongelingen zijn is het aannemen van een leeftijd van 25 à 45 jaren toch een te groote sprong. Anderzijds zou de hypothese dat de vrouwen der ambtenaren 20 à 35 jaren zijn, doen onderstellen dat alle tegenwoordige ambtenaren in het bezit van jeugdige vrouwen zijn. Met statistische gegevens bewijst de heer A. dat dit niet het geval is.

De rapporteur bouwt zijn „nabij komen" op *gemiddelde* leeftijden der ambtenaren, *gemiddelde* leeftijden der vrouwen, eene *gemiddelde* premie, een *gemiddeld* pensioen. Maar kan men, zich op deze pyramide van gemiddelden stellende, wel met ernst argumenteren?

Met het afleiden van gevolgtrekkingen uit gemiddelden moet men zeer naauwgezet te werk gaan. Zeer juist ter snede wordt hier het volgende overgenomen uit Cournot (*Exposition de la théorie des chances et des probalités* n° 123). „Lorsqu'on applique la détermination des moyennes aux diverses parties d'un système compliqué, il faut bien prendre garde, que ces valeurs moyennes „peuvent ne pas se convenir, en sorte que l'état du système dans „lequel tous les éléments prendraient à la fois les valeurs moyennes „déterminées séparément pour chacun d'eux, serait un *état impossible.* — Si par exemple un triangle est assujétti à rester rectangle „pendant que ses côtés varient, il y aura une valeur moyenne pour „chacun des côtés, mais ces trois moyennes prises ensemble, ne „conviendront pas un triangle rectangle, ou ne satisferont pas à

„cette condition si connue, que le carré de l'hypoténuse égale la „somme des carrés faits sur les deux côtés de l'angle droit."

Men moet het vóór 1700 in de geschiedenis der levensverzekering maatschappijen, dat wil zeggen tot de geschiedenis harer kindschheid, teruggaan, om spoor te vinden eener eenvormige of gelijke premie-heffing voor *alle* leeftijden.

Volgens den rapporteur had de „caisse" voor het departement van openbare werken op 31 December 1867 op het actief een overschot van 743,911.92 fr., het aantal gehuwde ambtenaren was 3,823, terwijl een bedrag van 2,932,761.21 fr. vertegenwoordigde de reserve, verschuldigd aan de rekening: lijfrenten tot waarborg der rigtige uitbetaling van loopende renten. De heer Adan betwijfelt echter of wanneer men deze 3,823 ambtenaren naar leeftijd rangschikt, en de slechte kansen voor ieder berekent, en men het overschot van 743,911.92 stort in den molen van een reservefonds dat een zuiveren methematischen grondslag heeft, of dit overschot dan — zegt hij — wel voldoende zal zijn om de risico te dekken. Het is nogtans zeker dat dit overschot de reserve moest vertegenwoordigen wil men de „caisses" met levensverzekering-maatschappijen in vergelijking brengen.

Duchtig wordt verder door den heer Adan doorgehaald een schrijven dd. 15 Aug. 1844 van den heer Donny, eersten advocaat generaal bij het hof van appel te Gend aan den heer procureur-generaal bij dit zelfde hof, gevolgd van nota's van den heer Toussaint, destijds griffier bij de regtbank van eersten aanleg te Brussel.

In dit schrijven zet de heer advocaat-generaal zijne denkbeelden uiteen over het ontwerp van organieke statuten voor de „caisse" voor weduwen en weezen van leden der regterlijke magt in Belgie. Het zou mij te ver heen leiden indien ik den heer Adan hier in zijne critique op den voet volgde. Slechts één punt:

In strijd met de „wet der groote getallen" waarvan wijlen Lobatto sinds 1830, het groot gewigt aantoonde, neemt de heer Donny als uitgangspunt ter berekening der hulpbronnen van de toekomstige inrigting, eene groep van 4 ongehuwde ambtenaren, gemiddéld 39 jaren oud. Aan ieder dezer geeft hij (zeer genereus voorwaar!!) eene waarschijnlijke kans van nog 25 jaren levens, ten einde na 25 jaren, te berekenen, wat hunne jaarlijksche stortingen of inhoudingen zullen hebben opgeleverd, zamengestelden interest daaronder begrepen. (Zie over de waarde dezer berekening l'Almanach des assurances de Paris, année 1868, p. 62, artikel van Reboul).

Waarlijk deze berekening moet den meest ernstigen wiskundige wel tot lagchen dwingen! Het is aardig hoe men laat manoeuvreren deze acht brave lieden, deze heilige phalanx waarvan al de leden in het bezit van levens-elixir zijn, en zich verbonden hebben hun consigne te eerbiedigen en den dood gedurende 25 jaren te trotseren, ten einde alle gezamenlijk in de gemeenschappelijke kas eene totale annuiteit van 850 francs te storten, die op het eind van 25 jaren het kapitaal van 33,620 fr. moet opbrengen tegen den zamengestelden interest van 4 percent 's jaars!

Nemen wij eene ernstige hypothese aan — zegt de heer A., die met de grondslagen eener waarschijnlijkheids-berekening *a posteriori* overeenstemt, bijv. de tafel der 17 maatschappijen, dan zien wij uit het hier volgende hoedanig de loop der sterfte zal zijn van den leeftijd van 39 jaren af:

LEEFTIJD.	AANTAL LEVENDEN.	AANTAL DOODEN, IEDER JAAR.
39 jaren.	79,458	805
40 "	78,653	815
41 "	77,838	826
42 "	77,012	839
43 "	76,173	857
44 "	75,316	881
45 "	74,435	909
46 "	73,526	944
47 "	72,582	981
48 "	71,601	1,021
49 "	70,580	1,063
50 "	69,517	1,108
51 "	68,409	1,156
52 "	67,253	1,207
53 "	66,046	1,261
54 "	64,785	1,316
55 "	63,469	1,375
56 "	62,094	1,436
57 "	60,658	1,497
58 "	59,161	1,561
59 "	57.600	1,627
60 "	55,973	1,698
61 "	54,275	1,770
62 "	52,505	1,844
63 "	50,661	1,917

Van 79,458 personen van 39 jaren, in het begin, ontbreken na 25 jaren op het appel 28,797; maar de 28,797 ontbrekenden sterven niet allen tegelijk in eene hécatombe, het vijfentwintigste jaar. Ieder jaar grijpt de schrikgodin des doods hare schatting

onder de groep zwakke stervelingen, gelijk op iederen herfstdag de wind eenige boombladen wegrukt, tot dat wij in de tabel de laatste levende, aan den boom het laatste blad zien.

Wanneer de dood volgens de aanwijzingen der ondervinding, d. i. van de sterftetafel, te werk gaat, wanneer hij een of meer der acht leden van den phalanx wegneemt vóór dat de vooraf bepaalde tijd daar is, wat wordt er dan van de berekeningen van den heer advocaat-generaal?

Volgens den heer Donny kan de instelling van 1844 noch met levensverzekering-maatschappijen noch met tontines vergeleken worden. — Volgens den heer Toussaint, is de „caisse" voor weduwen eene tontine in den eigenlijken zin des woords. — Volgens de meergemelde rapporten over de „caisse" voor het departement van openbare werken, (den heer Dupont) is zij eene gemeenschappelijke beurs.

Tot capita, tot sensus!

Kan het wel bevreemding wekken dat bij zoo weinig overeenstemming omtrent den aard zelven der instelling, zoowel wat het verledene als de toekomst betreft, men haar gesteld heeft op zulke irrationele grondslagen als uit het hier voorgaande blijkt? De questie waarvan hier de rede is neemt thans groote afmetingen aan.

Van alle worstelingen die de mensch doorstaan heeft, is die met het toeval voorzeker niet eene der minst belangwekkende. In het toeval ontmoet hij een magtigen vijand, altijd onzigtbaar, maar altijd op zijn hoede, altijd in eene kromte of omweg in eene hinderlaag liggende.

De geschiedenis van dezen strijd heeft de heer A. in de *Belgique judiciaire* (deel XXIX bl. 290 en volgenden) beschreven, wat betreft de levensverzekeringen. Hij heeft daar beschreven de moeijelijke phasen die de levensverzekeringen hebben moeten doorgaan, alvorens de vruchten van langdurige waarnemingen te bezitten, namelijk de steeds meer volkomen gemaakte werktuigen, die men sterfte-tafels noemt.

Zou het niet — zegt de heer A. — vreemd zijn op ligtzinnige wijze het rationeel gebruik dier werktuigen te verwerpen, om stijfhoofdig den ouden slender te volgen, onder voorwendsel dat iedere nieuwigheid stoorend is?

Indien de „caisses" in 1844 opgerigt, eene schepping waren, die de organisatie der levensverzekeringen vooraf gingen, dan ja zou men hebben kunnen gelooven dat zij tot het voor-historisch

tijdperk der levensverzekeringen behoorden. Maar de organisatie der levensverzekeringen was in 1844 reeds oud. Men moet de „caisses" dus beschouwen als eene grillige vreemdsoortige schepping.

„L'on pourrait dire: la Caisse des veuves, dans son organisation „actuelle, est le roman de prévoyance, l'assurance en est l'histoire."

De heer A. komt tot de volgende slotsom: Men moet de „caisse" vereenigen, hetzij onder eene bijzondere administratie, of wel onder bescherming der algemeene belgische spaar- en pensioenkas, waarvan de statuten niet onveranderlijk zijn, indien dezen, zooals zij nu zijn, den bedoelden maatregel niet toelaten.

Die ineensmelting moet echter niet ten nadeele van eene „caisse" en ten voordeele van eene andere zijn. Daags na de ineensmelting moet iedere „caisse" hare zuster niet met een wantrouwend oog aanzien. Men moet de zieken die in verschillende bedden liggen niet allen in één *ziektebed* bij elkander plaatsen. Ten einde alle misvatting te voorkomen geeft de heer A. op *hoe* de ineensmelting moet plaats hebben, wat daaraan moet vooraf gaan. De middelen die hij daartoe aan de hand geeft zijn niet alléén van wetenschappelijken, maar ook van comptabelen aard.

Ook dit geschrift des heeren Adan getuigt van grondige studie.

's Gravenhage. M. HENRIQUEZ PIMENTEL.

Nederlandsche Bank (*In millioentallen guldens.*)

DATUM.		Disconto's.	Beleeningen.	Oper. kapitaal.	Bankbilletten.	Saldo's rek. crt.	Muntvoorraad.	Voorraad billet.	Surplus dekking.	Wisseldisconto. *)16Feb./74.	Prolong koers.
Jan.	25	83.39	32.22	115.61	182.09	51 87	137.22	109.09	43 64	$3\frac{1}{2}$ *)	4
Feb.	1	79.45	32.24	111.69	178.53	51.63	137.41	113.36	45.35	»	4
»	8	77.14	32.09	109.23	176.40	51.34	137.52	116.06	46.42	»	$4\frac{1}{2}$
»	15	76.54	31.90	108.44	174.34	52.27	137.86	118.04	47.22	»	$3\frac{3}{4}$
»	22	74.26	31.41	105.67	173.67	50.85	137.99	120.45	48.18	»	$3\frac{1}{2}$
Mrt.	1	69.97	31.44	101.41	170.96	49.69	138.44	125.45	50.18	»	»
»	8	66.79	32.81	99.60	170.42	48 48	138.56	127.50	51.00	»	»
»	15	64.79	33.15	97.94	168.55	48.87	138.79	129.55	51.82	»	»
»	22	64.14	33.95	98.09	169.18	48.52	139.00	129.80	51.92	»	4
»	30	62.10	34.11	96.21	167.52	48.91	139.62	132.62	53.05	»	$4\frac{1}{2}$

Wisselkoersen te Amsterdam.

DATUM.		kort Londen.	kort Parijs.	kort Hamburg.	kort Frankfort.
Jan.	25	11.74	46.70	57.15	57.20
Feb.	1	11.72	46.70	57.15	57.10
»	8	»	»	57.10	57.05
»	15	11.71	46.60	56.90	56.90
»	22	11.70	46.30	56.75	56.85
Mrt.	1	11.68	»	56.70	56.70
»	8	$11.68\frac{1}{2}$	46.40	56.60	56.60
»	15	»	»	56.70	56.70
»	22	11.72	46.35	»	»
»	30	11.78	46.50	57.00	57.00

ECONOMISCHE NALEZINGEN EN BERICHTEN.

— **Das Ausland over de Hollandsche Droogmakerijen.** De lezers van „Das Ausland" weten dat in dat uitstekende weekblad vrij dikwerf stukken over ons land en zijne kolonien voorkomen, veelal van de hand van den hoofdredacteur, den heer F. van Hellwald. Achtten wij ons soms verplicht, als in de Kol. Kron. van October 1872 en Juli 1873, tegen enkele zijner beschouwingen over onze koloniale politiek op te komen, wij waardeerden toch zeer de kunde en de belangstelling door hem betoond. Op geheel ander gebied betoonde hij die ook door zijne „Geschichte des holländischen Theaters," die door bevoegden met lof beoordeeld is. Onlangs gaf hij weder een bewijs zijner waardeering van hetgeen in ons land geschiedt door het artikel in no 9 van „Das Ausland" van 1875: „Trockenlegung holländischer Seegebiete." Het artikel heeft voornamelijk ten doel om de aandacht te vestigen op de voorgenomen gedeeltelijke droogmaking van de Zuiderzee en om het gewicht en de beteekenis van dien kolossalen, echt nationalen arbeid te doen uitkomen; maar er wordt tevens gesproken over de droogmaking van den Haarlemmermeer, over de indijking van den Anna Paulowna-polder, over de voorgenomen indijking en droogmaking van het zoogenaamde Wieringermeer, over de aanhechting van Ameland aan den vasten wal van Friesland, over de doorgraving van Holland op zijn smalst, enz. enz. Komt er al een enkel vlekje in voor, als b. v. dat de havenmond van het nieuw Amsterdamsch zeekanaal (door Vissering al voor jaren in een bekend geestig stukje karakteristiek IJ-Muiden genoemd) de eenige zekere vluchthaven zijn zal op de lange kustlijn tusschen Havre en Hamburg, (waarbij de prachtige en veilige Vlissingsche reede en haven eenvoudig wordt vergeten), het geheel is over het algemeen zoo juist en goed, en geeft zulk een duidelijk bewijs van, bij vreemde schrijvers nog helaas! te zeldzaam voorkomende waardeering van hetgeen hier te lande geschiedt, dat wij het artikel zeer gaarne in een onzer dagbladen of tijdschriften vertaald zagen. Een feuilleton aan die vertaling gewijd, waar noodig met eenige commentarie, zou onzes inziens voor het publiek wezenlijke waarde hebben. Wierd zoodanig stuk aan de redactie van

Das Ausland toegezonden, deze zou, wij zijn er overtuigd van, bij de eerstvoorkomende gelegenheid een dankbaar gebruik maken van de enkele opmerkingen over haar arbeid, waartoe de vertaler aanleiding zou hebben gevonden.

W. Q.

— **Papier-grondstoffen.** Onder verwijzing naar het artikel van den Hr. P. N. Muller (*Econ.* Jan., ll.) wat den invoer van papier-grondstoffen betreft, vestigen wij de aandacht op nevensgaand extract-rapport van den Gouv.-Gen. v. Algerie, meldende o. a.: De uitvoer van alft of sparte, een der nieuwe bronnen van welvaart der kolonie, bedroeg 4000 ton in 1869, 32,000 ton in 1870, 45,759 ton in 1873, terwijl, te oordeelen naar den uitvoer over de negen eerste maanden van 1874, het cijfer van den uitvoer in het geheele afgeloopen jaar gerekend kan worden op 60,000 ton. De gemiddelde prijs per ton is te Oran 140 francs, zoodat de waarde van den uitvoer van dit artikel voor 1874 op 8 millioen geschat kan worden. De Compagnie Franco-Algérienne heeft den aanleg ondernomen van eenen spoorweg van Arzew naar Saëda, waartegen haar het regt is toegestaan op den oogst van sparte over eene oppervlakte van 300,000 hectaren; voor elken kilometer spoorweg die opgeleverd wordt, is het regt gegeven om van 1000 hektaren de sparte te snijden; met de daartoe betrekkelijke werken is reeds een aanvang gemaakt. Genoemde maatschappij houdt zich tevens bezig met het opsporen van middelen om de waarde en de kanalen van uitvoer voor de sparte te vermeerderen, door dit artikel af te leveren als werk of als papierdeeg. Proeven, daartoe in de provincie Constantine genomen, hebben de hoop verlevendigd dat door de toepassing van een eenvoudig en goedkoop middel om de sparte te bereiden aan Algerie een nieuwe tak van industrie zal worden verschaft, die groote voordeelen kan opleveren. Behalve de 300,000 hektaren, welke aan de Compagnie Franco-Algérienne zijn afgestaan, blijven in de provincien Oran en Algiers nog 4 millioen hektaren over, die even rijk aan sparte zijn.

— Van tijd tot tijd komen in dagbladen en tijdschriften berigten voor omtrent de **waterrijst** (Zizania aquatica). Deze grasachtige plant, die in Canada te huis behoort en aan de vijf meren veelvuldig voorkomt, schijnt ook in ons vaderland te kunnen groeijen. Proeven daarmede genomen, in Berlijn en Brunswijk althans, leverden de beste resultaten. Daar deze plant een moerasachtigen grond voor hare ontwikkeling behoeft, kan daarvoor een terrein worden gebruikt, dat voor andere planten ongeschikt is. De korrels zijn zeer smakelijk en tot voedsel

geschikt. De halmen, die tot twee meter hoog worden, moeten reeds hier en daar zijn aangewend als grondstof voor de vervaardiging van papier. In de Maart-aflevering van het *Album der Natuur* deelt prof. Harting dienaangaande het een en ander mede, waaruit blijkt dat deze plant, bij het enorm papierverbruik in onze dagen, uitstekende diensten kan bewijzen. Vormt deze waterplant binnen weinige jaren een digte plantenmassa, dan kan zij bovendien moerasgronden in bouwgrond veranderen, en als zoodanig van groot nut zijn. Te Twijzel (Friesland) heeft men dezer dagen het zaad dezer plant ontvangen, en zullen door een paar landbouwers, en in den pastorietuin, proeven in 't klein worden genomen. Gelukken deze en andere proeven, dan kan deze plant ook voor onzen landbouw en onze industrie aanzienlijke voordeelen afwerpen. *(N. R. C.)*

— In den *Courier des Etats-Unis* wordt de volgende opgave gedaan van de finantiele uitkomsten der **transatlantische groote stoomvaart** in 1874.

De ontvangsten bedroegen:

voor	de	Cunard-lijn	4,893,330 doll.
„	„	Inman-lijn	3,337,265
„	„	White Star-lijn	3,685,850
„	„	National-lijn	3,683,815
„	„	North German-lijn	3,883,950
„	„	Hamburg-Amer.-lijn. . . .	3,109,000
„	„	Anchor-lijn	2,646,540
„	„	Comp. Gen.-Transatl.-lijn. .	958,280
„	„	Williams en Guion lijn . .	1,485,015
„	„	State-lijn	1,004,700
„	„	Eagle-lijn	942,360
„	„	Great Western-lijn	228,810
„	„	overige lijnen.	295,000
		Totaal. . .	30,153,885 doll.

In het jaar 1873 werd op deze zelfde transatlantische stoomvaartdiensten 57,577,250 doll. ontvangen; de vermindering op 1874 bedroeg derhalve niet minder dan 47.63 pCt.

De ontvangsten van 1874 worden als volgt gesplitst: 11,761,130 doll. voor passagiers en 18,392,755 doll. voor goederen; het getal afgelegde reizen bedroeg 1489, waarvan het grootste getal (233) werd gedaan door de booten der Anchor-lijn, verder door die der North German-lijn (168), die der Cunard-lijn (138), die der National-lijn (130), enz.

— In het jaar 1874 werden, volgens eene opgave van den Engelschen *Economist*, in de na te noemen landen de volgende hoeveelheden **goud aangemunt:**

In Engeland	voor	1,462,000	pd. st.
„ Australie	„	2,837,000	
„ Duitschland	„	5,500,000	
„ Frankrijk	„	972,000	
„ Belgie	„	2,437,000	
„ Italie	„	236,000	
„ de Vereenigde Staten . . .	„	10,360,000	
Totaal . . .		23,804,000	pd. st.

In hetzelfde tijdvak vermeerderde de voorraad munt en muntmateriaal bij de zeven groote nationale banken (te Londen, Parijs, Berlijn, Hamburg, Weenen, Brussel en New-York) van 113,810,000 tot 127,995,000 pd. st., eene vermeerdering welke hoofdzakelijk gemunt goud en goud in baren betrof, daar de voorraad zilvergeld en zilver in baren, in de reserve dier banken aanwezig, inmiddels met 6 millioen pd. st. verminderde.

Voor zoo veel het in de drie munten der Vereenigde Staten, te Philadelphia, San Francisco en Carzon, vermunte goud betreft wordt in de officiele rapporten van die instellingen vermeld dat omstreeks $\frac{3}{5}$ gedeelte daarvan nieuw goud, en het overige door versmelting van goudstukken verkregen was.

— In het *Journal Officiel* wordt de volgende opgave medegedeeld nopens **de Fransche spoorwegen in 1873 en 1874.**

Het geheele spoorwegnet bezat op 31 December 1873 eene lengte van 18,563 en op 31 December 1874 eene lengte van 19,110 km.; gemiddeld strekte zich de exploitatie in 1873 uit over 18,169, en in 1874 over 18,754 km.; van het laatstgenoemde cijfer werden 4955 km. geexploiteerd door de maatschappij Parijs-Lyon-Méditerranée, 4153 door de Orléans-Maatschappij, 2520 door de Wester-, 2240 door de Ooster-, 1950 door de Zuider- en 1622 door de Noorderspoorwegmaatschappij, en verder het overige door een twintigtal kleinere maatschappijen, welker spoorwegnet van eene zeer uiteenloopende uitgestrektheid is, van 353 tot 3 kilometers. Verdeeld naar de classificatie, welke tot grondslag dient voor de betrekkingen tusschen de schatkist en de groote spoorwegmaatschappijen, behoorden 9248 k. in 1874 geexploiteerde lijnen (tegen 9222 in 1873) tot het eerste net (*ancien réseau*), 8104 k. (tegen 7806 in 1873) tot het tweede net (*nouveau réseau*), 140 k. (tegen 143 in 1873) tot het derde net (*réseau spécial*).

De door verschillende maatschappijen geexploiteerde lijnen van algemeen nut — want de zoogenaamde spoorwegen *d'intérêt local* zijn in de opgave niet begrepen — hadden in 1873 eene gemiddelde lengte van 1262 k. (tegen 998 in 1873).

Ten aanzien der finantiele uitkomsten der exploitatie blijkt uit de opgave het volgende: op de lijnen van het eerste net werd in 1874 eene ontvangst gemaakt van 613,727,053 fr., gelijk staande met 66,363 fr. p. k., tegen eene som van 623,816,431 fr., gelijk staande met 67,644 fr. p. k. in 1873. Slechts twee der groote maatschappijen hadden in 1874 meer ontvangsten dan in 1873, namelijk de Zuiderspoorwegmaatschappij 1,374,036 fr., en de Westerspoorwegmaatschappij 357,510 fr.

Op de lijnen van het tweede net werd in 1874 meer dan in 1873 ontvangen. De geheele ontvangst bedroeg 164,381,289 fr. of 20,284 fr. p. k., tegen 160,918,643 fr. of 20,615 fr. p. k. in 1873. Alleen de lijnen van het tweede net der Oosterspoorwegmaatschappij leverden in 1874 1,016,546 fr. minder dan in het vorige jaar.

Op de lijnen van het derde net, waarvan 5 behooren aan de Noorderspoorwegmaatschappij en 135 aan de maatschappij Paris-Lyon-Mediterranée, was de opbrengst verminderd van 5,989,199 fr. (41,883 fr. p. k.) in 1873 op 5,202,574 fr. (37,161 fr. p. k.).

De lijnen der verschillende spoorwegmaatschappijen leverden in 1874 14,054,433 fr. (11,136 fr. p. k.) tegen 11,480,039 fr. (11,503 fr. p. k.) in 1873. Nagenoeg de helft dezer lijnen gingen vooruit in opbrengst met een geheel bedrag van 2,798,736 fr.; doch de andere helft verloor ongeveer 224,242 fr. in opbrengst.

Het eindtotaal van de opbrengst van alle in de opgave begrepen spoorwegen bedraagt 797,365,349 fr. of 42,517 fr. p. k., — 4,838,963 fr. minder dan de opbrengst in 1873, welke 802,204,312 fr., of 44,152 fr. p. k. bedroeg.

DE LEVENSVERZEKERING.

NAAR AANLEIDING VAN HET ONTWERP VAN WET TOT WIJZIGING VAN ART. 302 WETB. V. KOOPH.

De Minister van Justitie, het voorbeeld van zijnen ambtsvoorganger volgende, gaat voort met het indienen van wetsontwerpen tot partieele wijziging van onze wetgeving. Een proces in de laatste jaren gevoerd, waarbij de geldigheid van eene overeenkomst van levensverzekering voor den geheelen duur van het leven ter sprake kwam, heeft de aandacht gevestigd op Art. 302 van het Wetb. v. Kooph. en aangetoond, dat die bepaling voor de zekerheid der geslotene levensverzekeringen gevaarlijk kan zijn. De Regering vindt daarin aanleiding om eene wijziging van Art. 302 voor te dragen.

Dat proces werd gevoerd tusschen de Ned. Rijnspoorweg-maatschappij en de Levensverzekering-maatschappij Nederland. Deze laatste had eene zekere som verzekerd op het leven van den heer W., die ten gevolge van een spoorwegongeluk op den Rijnspoorweg was overleden, en had die som aan de verzekerden, de weduwe en kinderen van den heer W., uitgekeerd. Zij dagvaardde daarop, als in hare hoedanigheid van verzekeraar, volgens Art. 284, gesubrogeerd in de regten van den verzekerde, op grond van Art. 1403 de Rijnspoorweg-maatschappij tot vergoeding der schade door haar verzuim aan den verzekeraar toegebragt. De Rijnspoorweg-maatschappij beweerde daartegen, dat Art. 284 niet toepasselijk was op levensverzekering, dat al ware zulks wel het geval, dan nog niet was ingesteld de actie van Art. 1406, de eenige, die aan de weduwe en kinderen, in wier regten de verzekeraar beweerde gesubrogeerd te zijn, toekwam en eindelijk dat de in deze geslotene overeenkomst, zijnde eene levensverzekering voor den

geheelen duur van het leven, niet voldeed aan de vereischten van Art. 302, omdat zij niet was gesloten voor een bepaalden tijd en dus was nietig. Door den regter in eersten aanleg, de Arrond.-Regtb. te Amsterdam, werd bij vonnis van 22 Febr. 1870 (*) en door den regter in hooger beroep, het Prov. Geregtshof in N.-Holland, bij arrest van 1 Nov. 1871 (†) aangenomen, dat de levensverzekering niet was aangegaan voor een bepaalden tijd, in strijd met het voorschrift van Art. 302 en dus was nietig en de vordering ontzegd.

In cassatie werd beweerd schending van Art. 302, omdat door het Hof ten eerste de in deze gesloten overeenkomst, als zoude die niet voldoen aan de bepalingen van dat artikel, ten onregte zoude zijn nietig verklaard, ten tweede, dat al ware ook Art. 284 hier toepasselijk, dan nog een beroep daarop in dit geding niet zoude kunnen baten, omdat de eischende maatschappij niet heeft ingesteld de actie van Art. 1406.

De Hooge Raad kon de gegrondheid van die eerste bewering niet onderzoeken, omdat de Maatschappij Nederland, volgens 's Hofs feitelijke beslissing, niet had ingesteld de eenige actie, die aan de weduwe en kinderen van den verslagene tegen de Rijnspoorweg-maatschappij toekwam, en waarin de verzekerings-maatschappij zoude kunnen zijn gesubrogeerd, die van Art. 1406, maar eene andere vordering uit eigen hoofde. De voorziening in cassatie werd daarom verworpen bij Arrest van 21 Maart 1873 (§).

Uit dit proces bleek, dat de geldigheid der levensverzekeringen voor het geheele leven gesloten minstens zeer twijfelachtig was. Niet ten onregte verontrustten zich talrijke personen, die dergelijke contracten gesloten hadden, en vooral de levensverzekering-maatschappijen zelve vreesden daardoor voor achteruitgang van hun bedrijf. Niet ten onregte, zeg ik, want wat zal Art. 302: „Het leven „van iemand kan ten behoeve van een daarbij belanghebbende „verzekerd worden, gedurende den tijd bij de overeenkomst op „straffe van nietigheid te bepalen", beteekenen, indien het de verzekering voor den geheelen duur van het leven, zonder nadere tijdsbepaling, gesloten, niet nietig verklaart? Is dan de wijziging in 1835 in dit artikel gemaakt niet geheel noodeloos? Ik geloof dat iedereen dit zal moeten toegeven. De woorden van het artikel

(*) Weekbl. no. 3230.
(†) Weekbl. no. 3445.
(§) Weekbl. no. 3577.

wijzen duidelijk aan, dat men gewild heeft, dat bij iedere levensverzekering een tijd zoude worden bepaald, gedurende welken de verzekeraar het door den dood dergenen, wiens leven verzekerd is, te lijden nadeel zal dragen. Indien de wetgever den duur van het leven als een bepaalden tijd had beschouwd, dan ware er geene noodzaak geweest om nietigheid te bedreigen tegen het niet bepalen van den tijd, want dan zoude iedere levensverzekering voor een bepaalden tijd gesloten worden. Levensverzekering toch wordt gesloten òf voor een bepaalden tijd of bepaalde reis òf voor het leven. Indien het leven een bepaalden tijd aanduidt, moet ook de reis een bepaalden tijd aanduiden, en dan zijn alle levensverzekeringen aangegaan voor een bepaalden tijd.

Er bestond dus alle aanleiding om eene poging aan te wenden tot verbetering van het gebrekkige Artikel 302. Er werd dus een wetsontwerp ingediend, waarbij in Art. 1 werd voorgesteld:

„Art. 302 van het Wetb. van Koophandel wordt gelezen als volgt:

„Het leven van iemand kan ten behoeve van een daarbij belang„hebbende verzekerd worden, hetzij voor den geheelen duur van „dit leven, hetzij voor een tijd bij de overeenkomst te bepalen."

In art. 2 wordt voorgesteld aan het nieuwe art. 302 eene terugwerkende kracht te geven, zoodat de geldigheid ook van de vroeger geslotene overeenkomsten niet naar het oude art. 302, maar naar het nieuwe zal moeten worden beoordeeld.

Dit ontwerp werd met veel kennis, eenvoudig en duidelijk toegelicht.

Men had dus alle reden om te verwachten dat dergelijk eenvoudig ontwerp, hetgeen in eene dringende behoefte voorzag, door de Kamer met ingenomenheid zoude zijn ontvangen en spoedig zoude zijn afgedaan. Het tegendeel is echter geschied. Op den 5den Maart verscheen een Voorloopig Verslag vol bezwaren. In de eerste plaats stelde men de vraag, of de overeenkomst waarbij eene verzekering wordt gesloten op iemands leven gedurende den geheelen duur daarvan onder de werking van art. 302 Wetb. van Kooph. levensverzekering is? en betwistte men de tijdigheid van het ontwerp, omdat de beslissing der beide Amsterdamsche regtscollegien onjuist zoude zijn en er in allen geval geen gevaar was, dat andere regtscollegien tot dezelfde beslissing zouden komen, daar de verzekeraars zelve zich niet op art. 302 zullen beroepen, en die bepaling in allen gevalle zeer gemakkelijk te ontduiken is.

In de tweede plaats bestrijdt het verslag het beginsel van het ontwerp. In ééne afdeeling toch der Kamer is beweerd, dat het

ontwerp eene *groote regtsdwaling* bevordert. Die dwaling zoude daarin bestaan, dat de overeenkomst van levensverzekering voor den geheelen duur van het leven niet zoude zijn *verzekering*, maar een andere soort van kanscontract van gelijken aard, als het lijfrente-contract.

Het is voorzeker niet te ontkennen, dat levensverzekering de tegenhanger is van de overeenkomst van lijfrente. Die overeenkomst is het omgekeerde der verzekering, doch dit belet niet, dat levensverzekering de vereischten van verzekering in zich vereenigt.

Bij de levensverzekering zouden, volgens het Verslag, twee vereischten van de verzekering ontbreken, het *onzekere voorval* en het *verzekerde voorwerp.*

Ten aanzien van het eerste, het onzekere voorval, wordt beweerd, dat de dood eens menschen zeker is en dat de onzekerheid, wanneer, niet in de plaats kan treden van de onzekerheid van het voorval zelf.

Indien die bewering juist ware zoude de levensverzekering en evenzoo de lijfrenten-overeenkomst ophouden een kanscontract te zijn, want dan zouden de praestatiën van partijen niet meer van een onzekere gebeurtenis afhankelijk zijn. Dan zouden die overeenkomsten zijn gewone overeenkomsten die, volgens de regelen die alle overeenkomsten beheerschen, verbindtenissen zouden voortbrengen. Onze wet wil dit niet, want zij rangschikt het lijfrentencontract bepaald onder de kans-contracten. Art. 1811.

Onze wet is dus niet van het gevoelen in het Verslag uitgedrukt en beschouwt de onzekerheid van tijd wel degelijk als voldoende om eene overeenkomst tot kans-overeenkomst en, indien die overeenkomst de beveiliging van een bestaand belang tot voorwerp heeft, tot verzekering, te maken.

Bij de levensverzekering wordt het feit zelf van het sterven niet als onzeker gesteld, maar alleen het tijdstip, waarop dat feit zal plaats hebben. De hoegrootheid der praestatiën van partijen hangt niet af van het feit van sterven zelf, maar van het oogenblik, waarop dit feit plaats heeft. De verzekeraar weet, dat hij de verzekerde som zal moeten betalen, alleen de tijd wanneer, en mitsdien de duur van het genot, dat hij van de som hebben zal, is onzeker. De verzekerde daarentegen weet alleen, dat hij jaarlijks de premie zal moeten betalen, doch niet hoe dikwijls dit zal moeten geschieden. De onzekerheid van het „*wanneer*”, geeft evenzeer aanleiding tot kans, als de onzekerheid van het

„of". Eigenlijk verzekert men een leven niet tegen den dood, maar tegen een *spoedigen* dood. De verzekeraar neemt het gevaar op zich, hetgeen een ander loopt door den spoedigen dood van een derde. Sterft hij, wiens leven verzekerd is, *spoedig* dan is de praestatie der verzekeraars grooter, dan die des verzekerden, dan *wint* de verzekerde; sterft die persoon laat, dan is de praestatie des verzekerden grooter dan die des verzekeraars, dan wint de verzekeraar.

Het tweede bezwaar, de bewering dat een *verzekerd voorwerp* bij de levensverzekering zoude ontbreken, steunt op een geheel verkeerde opvatting van de levensverzekering. Men verzekert niet het leven eens menschen, maar het belang, dat men bij zoodanig leven heeft (*). Ik begrijp niet hoe men thans nog beweren kan dat het leven het voorwerp der levensverzekering is. Reeds bij de beraadslagingen over het thans geldende Wetboek van Koophandel, had de heer Sijpkens (†) overtuigend de onjuistheid van die bewering aangetoond. Het verzekerde voorwerp bij levensverzekering is het *belang dat iemand heeft bij het leven van een ander.* Dat is op geld waardeerbaar, dat is in bonis. De wet erkent dergelijk belang in art. 1406 B. W., het is op tallooze wijzen denkbaar. Men behoeft geen crediteur te zijn om belang te hebben bij iemands leven, de echtgenoot, de kinderen enz. hebben belang, op geld waardeerbaar belang, bij het leven van den man of den vader.

Waar is dus de *regtsdwaling* in het ontwerp?

Aan het slot van het verslag wordt de opmerking gemaakt dat nu ook art. 304, 9_o, eene verandering zal moeten ondergaan, door het invoegen der woorden „wanneer de verzekering voor een bepaalden tijd is aangegaan" en wordt de wensch te kennen gegeven om het ontwerp in één artikel zamen te smelten, opdat dit in het ligchaam zelf in het Wetboek zoude kunnen worden opgenomen. Beide m. i. opmerkingen, waaraan gevolg zoude kunnen gegeven worden.

Het Verslag eindigt met twee opmerkingen betrekkelijk de redactie. Men had bezwaar tegen de woorden „op straffe van „nietigheid" en tegen de woorden „het leven van iemand" en wenschte eenvoudig te lezen „het leven van een of meer personen „kan ten behoeve van een of meer belanghebbende worden ver„zekerd."

(*) Zie mijn Handelsregt IV, bl. 28, 113.

(†) Zie Voorduin, IX, bl. 219.

Omtrent art. 2 van het ontwerp, de terugwerkende kracht van art. 1, bestonden bij eenige leden bezwaren, de meerderheid echter kon zich met het ontwerp vereenigen.

Doch niet alleen in de Kamer, ook daarbuiten werd het ontwerp heftig bestreden.

Mr. J. A. Levy plaatste in *Themis* 1875, no 1, een uitvoerig en geleerd betoog getiteld „Levensverzekering", waarin hij het ontwerp scherp critiseert en tot de slotsom komt, dat het beter ware ingetrokken.

Mr. L. begint even als het verslag der commissie van rapporteurs met eene bestrijding van de juistheid der aanleiding tot het indienen van het ontwerp. Hij meent dat de aangehaalde uitspraken die indiening niet regtvaardigen. Ik zoude van eene andere meening zijn, zooals boven reeds is uiteengezet en zoude meenen, dat het hoog tijd is, om art. 302 te herzien.

Na een uitvoerigen terugblik op de geschiedenis der levensverzekering, waarbij Mr. L. op het voetspoor van Endemann (*) en van Mr. M. T. Goudsmit (†) het verbod van spel en weddingschap met de woekerwetten in verband brengt, dringt hij aan op afdoende regeling der levensverzekering, alsof dit, hoe wenschelijk ook, onder onze tegenwoordige regeringsvorm zoo gemakkelijk ware.

Ook volgens Mr. L. wijkt de levensverzekering voor het geheele leven in twee opzigten af van het begrip van verzekering. Er is geen *onzeker voorval*, er is geene *schadeloosstelling*.

De eerste bewering steunt op dezelfde gronden, die in het verslag ontwikkeld worden. Omtrent de tweede bewering is de S. minder helder. Volgens Mr. L. is het doel der verzekering voor den levensduur „aanvulling van de economische leemte door „het overlijden ontstaan." Mij dunkt, dit denkbeeld zoude eenvoudiger aldus worden uitgedrukt: Levensverzekering heeft ten doel „vergoeding der schade door het overlijden toegebragt" en dan heeft men reeds toegegeven, dat er schade vergoed wordt. „Economische leemte" toch kan niets anders beteekenen dan ontstentenis van iets dat huishoudelijke waarde had, dus schade. Eigenlijk is Mr. L. dus een voorstander van de meening, dat

(*) Handelsrecht, p. 833, not. 5.

(†) Themis 1873, bl. 181. Zie ook: Begrip en wezen der kansovereenkomsten. Leid. 1871.

levensverzekering vergoeding beoogt der schade door een overlijden te weeg gebragt. Dat de premie, die door den verzekerde betaald wordt, niet alleen is eene betaling van het gevaar van vroeg sterven, maar ook een kapitaal-inleg om bij overlijden eene uitkeering te bewerken kan aan de overeenkomst de hoedanigheid van kansovereenkomst niet ontnemen.

Hevig bestrijdt Mr. L. verder het vereischte van *belang* of *interest* bij de levensverzekering, eigenlijk bij de verzekering in het algemeen. Dit vereischte, volgens Mr. L., uit het kanonieke regt afkomstig, bestaat niet bij levensverzekering.

Ik kan dit niet toegeven. Indien men het belang laat varen, dan wordt de verzekering eene bloote *weddingsschap omtrent het langer of korter leven van een mensch*. Indien de wet daaraan geldigheid toekent, is er geene reden meer om andere kansovereenkomsten te weren. Het wettige doel van partijen bij eene levensverzekering, hetzij dan voor een tijd, hetzij dan voor het leven gesloten, is beveiliging van het *belang*, dat men heeft bij het leven in een ander. Dit belang is nu wel niet gemakkelijk te waardeeren, soms zelfs kan het alleen door de belanghebbende gewaardeerd worden, even als het belang dat iemand heeft bij de behouden aankomst van een schip of van een berigt, doch die moeijelijkheid van waardeering is geen voldoende reden om aan te nemen, dat het belang niet bestaat.

Onze wetgever van 1838 heeft dit beter begrepen, toen hij in Art. 305 „de begrooting van de som en de bepaling der voorwaarden van de verzekering" overliet „aan het goedvinden van partijen." Daardoor wordt afgeweken van Art. 274, waarbij aan den regter de bevoegdheid gegeven wordt, om niettegenstaande de waarde van het verzekerde belang bij de polis is begroot en dus contractueel is vastgesteld, nadere regtvaardiging dier som te bevelen, indien de verzekeraar redenen aanvoert, die een gegrond vermoeden opleveren, dat de opgave der waarde in de polis bovenmatig is. Daardoor wordt ook afgeweken van de bepaling van Art. 253, waarbij verzekering boven de waarde nietig wordt verklaard en van die van Art. 277 betrekkelijk de dubbele verzekering. De waardeering toch van het belang door partijen bij de polis gedaan staat vast, daartegen kan niet worden opgekomen, tenzij in geval van dwaling, bedrog of geweld volgens Art. 1307 B. W. Onze wetgever heeft die bepaling niet in de wet opgenomen, omdat hij meende, dat levensverzekering niet was verzekering van een *belang*, maar omdat de aard van het verzekerde belang niet

toelaat dat dit belang door andere dan door partijen worde gewaardeerd. (*)

Mr. L. verlangt nog dat de wet de vraag beantwoorde, of de verzekerde som al dan niet tot den boedel des overledenen, wiens leven verzekerd is, behoort. Hij acht de beantwoording dier vraag twijfelachtig. Mij komt het voor dat die vraag door onze wet beantwoord is in Art. 302. Het leven wordt verzekerd „ten behoeve van een belanghebbende." Die belanghebbende is verzekerd, niet hij, wiens leven verzekerd is. De verzekerde is de schuldeischer des verzekeraars. De vordering behoort tot zijn vermogen, niet tot het vermogen van hem, wiens leven verzekerd is, zelfs al had die de verzekering gesloten en de premie betaald. Hij zoude dit dan gedaan hebben namens en ten behoeve van een ander.

Eindelijk beklaagt Mr. L. zich over het behouden der bepalingen van Art. 306 en 307. Art. 306 bepaalt dat de verzekering vervalt, indien de persoon, wiens leven verzekerd wordt, op het oogenblik der verzekering reeds is overleden, zelfs al had de verzekerde van het overlijden geen kennis gedragen, tenzij anders bedongen. Eene bepaling tot wering van bedrog in de wet gebragt, en waarvan de mogelijke nadeelige gevolgen door de overeenkomst van partijen kunnen worden weggenomen. Art. 307 bepaalt: Indien hij, die zijn leven heeft laten verzekeren, zich van het leven berooft of met den dood wordt gestraft, vervalt de verzekering. Eene bepaling die zeker niet in allen deele juist is (†) doch waarvan de herziening mij niet zoo dringend noodig schijnt.

De Regering heeft bij hare Memorie van beantwoording de geopperde bezwaren met groot talent beantwoord. Zij begint met aan te toonen, dat eene wijziging in Art. 302 wel noodig is, juist nu, vóór dat een regterlijk gewijsde de vraag voor enkele belanghebbenden onherroepelijk heeft beslist en gaat vervolgens over tot bestrijding der bezwaren in eene der Afdeelingen geopperd en tegen de bewering dat het Ontwerp een „groote regtsdwaling" dat namelijk levensverzekering voor het leven eene overeenkomst van verzekering zoude zijn, zoude bevorderen.

Zij begint met eene poging om aan te toonen, dat de levensverzekering voor het leven, ook volgens het bestaande Art. 302, niet is uitgesloten, dat onze wetgever in 1835 de levensverzekering niet tot een bepaalden tijd heeft willen beperken. Ik geloof niet,

(*) Zie de redevoering van den heer Sypkens bij Voorduin, IX, bl. 220.

(†) Zie Handelsregt IV, bl. 115.

dat de Regering in die poging is geslaagd. De woorden van Art. 302 zijn juist door de verandering nog in 1835 in de Redactie gemaakt, te duidelijk en sluiten zich te zeer aan de vroegere ontwerpen, dan dat men zoude kunnen twijfelen aan de bedoeling des wetgevers om levensverzekering voor het geheele leven uit te sluiten.

Ten aanzien van de bewering dat levensverzekering voor het geheele leven niet zoude beantwoorden aan de vereischten van art. 246, omdat het *onzekere voorval* en het *verzekerde voorwerp* zouden ontbreken, beroept de Regering zich, wat het *onzekere voorval* aangaat, teregt op art. 1811 B. W. Daar wordt voor eene kansovereenkomst gevorderd eene *onzekere gebeurtenis*, hetgeen wel niets anders kan beteekenen dan een *onzeker voorval* in art. 246. En toch erkent de wet de *lijfrenten-overeenkomst* als eene kansovereenkomst, niettegenstaande de dood zeker is, alleen onzeker wanneer. Daaruit volgt, dat de wet met *onzeker*, zoowel in art. 1811, als in art. 246, niet alleen *onzeker of*, maar ook *onzeker wanneer*, bedoeld heeft.

Ten aanzien van het *voorwerp* der verzekering toont de Regering zeer juist aan, dat niet het leven het voorwerp der verzekering is, maar het belang, dat iemand heeft bij het leven van een ander. De dood van den een kan aan den ander een op geld waardeerbaar nadeel toebrengen. Die ander heeft dus een verzekerbaar belang bij dat leven.

Verder bestrijdt de Regering het denkbeeld, dat de levensverzekering voor het leven, indien zij niet als verzekering zoude kunnen gelden, als geoorloofde kansovereenkomst verbindtenissen zoude kunnen voortbrengen. Teregt m. i., want zoodanige overeenkomst zoude, indien zij niet beantwoordde aan het begrip van verzekering, eene weddingschap zijn, betreffende het vroeger of later overlijden van een persoon en zoude mitsdien volgens art. 1825 B. W. geen regtsvordering voortbrengen.

Wij hopen, dat de poging door de Regering ook in dit ontwerp gedaan tot partiëele herziening onzer herziening behoevende wet moge gelukken. Iedere stap is van waarde, ook al is hij klein, waar de wetgevende machine zoo zwaar werkt, als bij ons. De mogelijkheid om later grootere stappen te doen wordt daardoor niet uitgesloten.

Misschien zoude van deze gelegenheid gebruik kunnen gemaakt worden om de redactie van Art. 302 te wijzigen en alle aanleiding tot het ongelukkige denkbeeld weg te nemen, dat het *leven*

eens menschen voorwerp van verzekering zoude zijn. Wij hebben gezien, dat niet het leven, maar het belang dat een ander heeft bij dat leven, voorwerp der verzekering is. Waarom zoude Art. 302 dan niet kunnen luiden: „Het belang dat iemand heeft bij „het leven van een ander kan verzekerd worden."

J. G. KIST.

DE COOLIE-AANVOER NAAR SURINAME.

(*Vervolg van bladz.* 459.)

Zeker Engelsch schrijver gaf, ongeveer een twintigtal jaren geleden, aan een hier te lande met grooten bijval ontvangen geschrift den titel: „*Java, or how to manage a colony.*" Zou een Nederlandsch schrijver, met gelijk talent begaafd en met gelijke officiele inlichtingen begunstigd, niet ruime stof vinden tot de uitgave van een werk onder den titel: „*Britsch Guiana, of hoe* „*eene kolonie te besturen?*"

Met deze vraag wensch ik geenszins voorbij te zien, hoe gunstig de politieke verhouding van Suriname tot den Moederstaat onder het Regeringsreglement van 1865 te voorschijn komt, vergeleken bij de niet gecodificeerde, maar uit successive lastbrieven aan de vertrekkende landvoogden na te sporen souvereiniteits-regten van de Kroon van Groot-Brittannie over Britsch-Guiana. Te menigwerf heb ik het in Suriname openlijk herinnerd, dan dat ik het hier zou vergeten, hoe, terwijl in Suriname de Gouverneur en het militaire departement uit 's rijks schatkist wordt bezoldigd, en ingeval van te kort op de middelen, op een Rijks-subsidie kan worden gerekend, de civiele lijst van Britsch Guiana de bezoldiging van den landvoogd ten laste brengt van de koloniale begrooting, zonder dat er sprake is van dekking van een tekort uit de schatkist van het Moederland. En wat meer bepaaldelijk de immigratie-belangen betreft, de bij onze verordeningen uitgeloofde premien overtreffen welligt hetgeen in Britsch Guinea, door middel van het koloniaal ⅓ in de immigratiekosten, tot ondersteuning van de planters door de belasting-betalers wordt bijgedragen. Wat Nederland aan Suriname besteedt, verdient dus niet, bij vergelijking met het systema van Engeland jegens Britsch-Guiana te worden gering geschat. Waar ik de aandacht van mijne lezers bij wilde bepalen, is niet *hoe veel* of *hoe weinig* Nederland aan Suriname, Groot-Brittannie aan Demerary geeft, maar *op welke wijze* Nederland en *op welke wijze* Groot-Brittannie geeft. En zoo deze vergelijking minder gunstig voor Nederland uitloopt,

dan wil ik wederom niet voorbijzien, dat hetgeen ik in de Britsche handelwijze te prijzen vind, niet aanstonds is in practijk gebragt; dat ook de immigratie voor Britsch Guiana tijdvakken van teleurstelling, strijd met natuurlijke rampen en vooroordeelen, miskenning en onvoldoende hulp doorleefd heeft. Maar, nu het tegenwoordig stelsel van immigratie in Britsch Guiana tien jaren lang heeft gewerkt, en, bij een scherpe Regerings-enquête, gebleken is, aan de kolonie eene talrijke en in welvaart toenemende arbeiders-bevolking te verschaffen, nu verbiedt mijne vaderlandsliefde mij niet, maar dringt zij mij veeleer, om het voorbeeld van het Britsch gouvernement met allen aandrang ter gunste van de kolonie Suriname aan te bevelen.

Den magtigen hefboom voor den aanvoer van immigranten naar Britsch Guiana vind ik in het aldaar, bij de ordonnance N°. 4 van 1864, op den tegenwoordigen voet geregeld Immigratie-fonds. Het hiervoren vermeld Verslag van de Commissie van Onderzoek van 1871 leert welke sommen vooraf aan de immigratie waren ten koste gelegd. De §§ 107 en 108 van dat Verslag herinneren dat eerst in 1845 eene leening van 100,000 pd. st. rentende 5 percent, onder verband van de koloniale inkomsten, werd uitgegeven, welke leening 90,000 pd. st. opbragt; dat in de jaren 1848 en 1849 nog 70,000 pd. st. uit de Britsche Schatkist tegen 4 pCt. en aflossing binnen 15 jaren werd voorgeschoten. In de jaren 1841—48 werd een totaal van 360,685—11—1 pd. st. aan de immigratie naar Britsch Guiana besteed, waarvan 137,000 pd. st. uit opgenomen geld. In 1849 werd, van het bij leening verkregen geld, nog ongeveer 18,000 pd. st. uitgegeven, zoodat op het einde van 1849 155,132 pd. st. uit geleend geld en 223,697 pd. st. uit de koloniale middelen, te zamen ruim 378,800 pd. st. aan de immigratie besteed was. In het tijdvak 1850—1862 werd aan *aflossing* en *renten* van *leeningen* uitgegeven 1,567,913.44 doll. (326,648—12—8 pd. st.). Daar benevens werd in die 13 jaren uit de koloniale middelen, na aftrek van de ontvangsten uit bijdragen van planter en immigranten, netto in totaal 2,536,374.68 doll., of gemiddeld *jaarlijks* 195,105.76 doll. voor immigratiekosten besteed.

Nu volgt, in het Verslag der Commissie, in § 109, eene beschrijving van het in 1863 aangelegd *Immigratie-fonds*, of beter van de *rekeningen* van dat fonds. De methode, aldus schrijft de Commissie, waarop nu voor de immigratie betaald wordt, is de

volgende. Men totaliseert de administratie-kosten, te weten de kosten van het Immigratie-bureau in de kolonie en van de agentschappen daarbuiten; de kosten van werving, uitschotten voor vervoer en onderhoud der immigranten tot aan de inscheping, de passage-gelden, geneeskundige verpleging en onderhoud aan boord, de kosten van terugvoer van hen die daarop na tienjarig verblijf in de kolonie aanspraak maken, en eene som vertegenwoordigende de handgelden (*bounties*) door de planters te betalen, aan immigranten geregtigd tot terugvoer, wanneer zij bereid zijn hun vertrek uit te stellen, en zich voor eene nieuwe vijfjarige dienst te verbinden. Deze laatste post evenwel wordt, zoo in uitgaaf als in ontvang, in de rekening gebragt, als ware het om het totaal aan beide zijden te doen stijgen. Een derde van dit totaal, dat is een derde van de eigenlijke immigratie-kosten, plus een derde van dien laatsten boek-post, wordt te goed gedaan uit de koloniale middelen. Eene andere som, bestaande uit de invoerregten geheven op de plantage-behoeften, werd tot dusverre uit de koloniale kas in het fonds overgebragt, en beschouwd als een deel van de bijdrage der planters. De rest wordt door de planters betaald in den vorm van een contract-regt op de toewijzing der immigranten. Dit regt was aanvankelijk bepaald op 50 doll. (*f* 125) voor Indiërs en 80 doll. (*f* 200) voor Chinezen, en bestemd om alle overtogtskosten te dekken. Hierbij komen zekere regten op de contracts-vernieuwingen, welke regten van tijd tot tijd zijn gewijzigd, maar laatstelijk doorgaans moesten strekken om achterstallen in de betalingen der planters te dekken. Voorts wordt eene geringe som van de coolies geheven, als leges voor de verstrekking van duplicaten voor zoek geraakte documenten, en voor de inschrijving van huwelijken. Eindelijk komt de contrapost voor de hierboven gemelde handgelden door de planters aan immigranten betaald, een post, die alleen ten gevolge heeft dat het koloniaal subsidie er door verhoogd wordt.

De commissie beschrijft in § 110 het verschil van meening omtrent de regtmatigheid van de bijdrage door de kolonie van ⅓ in die handgelden (bounties) door de planters aan de op nieuw contracterende immigranten te betalen. De opname van die bounties onder de lasten van het immigratiefonds, waarover het koloniaal ⅓ werd berekend, werd verdedigd op dezen grond dat, tenzij de immigrant, door de gift van zijn huurder, tot het aangaan van een nieuw contract worde overgehaald, hij onmiddellijk zijne retourpassage zou vorderen, terwijl in zijne plaats een ander zou moeten

worden aangevoerd, waarvoor de kolonie zou moeten bijdragen. Hiertegen werd aangevoerd dat de contractsvernieuwing het regt op den terugvoer niet delgt maar alleen verdaagt; dat de planter, door het behoud van den met het werk bekenden en geacclimatiseerden arbeider veel meer gebaat is, dan met de diensten van den ondersteldeu nieuweling die in zijne plaats zou worden aangevoerd, terwijl bovendien de jaarlijksche aanvoer geregeld wordt naar geheel andere grondslagen dan het aantal der repatrierenden. In dezen zin had de gouverneur Sir Francis Hincks aan den hertog van New-Castle geadviseerd. Deze staatsman evenwel gaf de voorkeur aan de opinie van Sir Philip Wodehouse, dat de bounties van de tot terugvoer geregtigde immigranten eigenlijk een deel van de immigratie-kosten uitmaakten. „Werkelijk" zoo zeide de hertog „is deze transactie een goedkoope vorm van im-„migratie, dewijl zij tegen eene uitgave van 50 dollars, of daar-„omtrent, de kolonie ontheft van de dubbele kosten van een immi-„grant naar Indie te zenden en een ander in zijne plaats terug te „brengen." De commissie evenwel geeft aan dit argument haren bijval niet. „Wilde men dat de kolonie meer zou betalen dan het een „derde van de onbetwistbare immigratie-kosten, dan ware het beter „hiertoe bij regtstreeksche stemming te besluiten, dan er toe te ge-„raken langs eene vernuftige inrigting van de rekeningen " De som in questie, voegt de commissie er bij, was in 1863 slechts 30,675 doll., waarvan het door de kolonie betaalde aandeel zou zijn geweest 10,225 doll., maar in 1869 was die som reeds tot 77,900 doll. gestegen, en dus het koloniaal aandeel tot 25,966.66 doll., en het totaal aldus in die 7 jaren betaald, beloopt niet minder dan 106,774.99 doll. „Sedert wij het bovenstaande schreven, ontvingen „wij nog de rekening van denzelfden post over 1870, waaruit hij „nu blijkt te zijn gestegen tot 96,425 doll. waarvan het ⅓ 32,142 doll. „beloopt, en er is geen twijfel of deze sommen zullen blijven „toenemen."

Zoo ik deze beschouwingen van de enquête-commissie, en vooral deze cijfers van een onderdeel der rekeningen van het immigratie-fonds met meer uitvoerigheid heb overgenomen, dan voor het doel van mijn betoog, de aanbeveling van zulk een fonds, vereischt werd, het was omdat juist dat toenemend bedrag van de bounties aan immigranten die, na expiratie van hun vijfjarig contract, in stede van hun regt op retourpassage te doen gelden, zich op nieuw voor vijf jaren verbinden, ten blijke mag strekken zoowel van de tevredenheid van den coolie met zijn

toestand in de West-Indische kolonie, en met den veld- of fabrijk-arbeid die hem wordt opgelegd, als van de goede behandeling welke hem wedervaart op de plantage waar hij zich op nieuw voor vijf jaren laat inhuren.

Het Immigratie-fonds in Britsch-Guiana is derhalve aangelegd, en wordt in stand gehouden door de *afzondering*, *uit de algemeene geldmiddelen*, van zekere speciaal tot de bekostiging der immigratie bestemde baten, welke baten tot het geraamd beloop der kosten van het dienstjaar moeten worden opgevoerd, door een jaarlijks van gouvernementswege te bepalen contract-regt bij eerste toewijzing en weder-inhuring van elken immigrant. Deze contractregten worden gedeeltelijk in gereed geld, gedeeltelijk in promessen op eene der banken voldaan. De planter betaalt dus eerst wanneer de immigranten *aankomen*, en hij betaalt niet voor de *aangevraagde* maar voor de aan hem *toegewezene* immigranten. Met de betaling van die contractregten is de verkrijger der immigranten van verdere verpligtingen jegens het fonds ontheven. Hij behoeft niet afhankelijk te blijven van het onderzoek der rekeningen van de agenten buiten 's lands. Van hypotheekstellingen voor kosten van aan- of van terugvoer is in dat stelsel geen sprake. Op de kosten van terugzending van de hiertoe geregtigden, wordt evenzeer als op de kosten van aanwerving en passage naar de kolonie, bij de raming der uitgaven van het fonds in ieder jaar gerekend, en die kosten worden uit de inkomsten van het fonds bestreden. Jaarlijks wordt de rekening van het fonds over het afgeloopen jaar opgemaakt, en het batig of nadeelig slot naar de volgende jaarrekening overgebragt. De krachtige voortzetting der immigratie onder dit mild systema kwam wederkeerig aan het fonds ten goede. Zoo lang toch het contractregt niet te karig wordt berekend om, met de andere baten van het fonds, het bedrag van alle kosten per hoofd met eenige ruimte te dekken, moet het fonds bij aanhoudende talrijke aanvoeren worden gebaat. Van daar dan ook dat de enquête in Britsch-Guiana de vraag heeft doen rijzen of het immigratie-fonds het koloniaal ⅓ der kosten zou blijven genieten. De commissie (§ 925) verklaarde zich echter tegen de intrekking. Vooreerst achtte zij de grens van de voordeelen welke de immigratie aan de creolen-bevolking kon toebrengen nog niet bereikt. Eerst dan wanneer de vraag naar gronden ter ontginning zou ophouden gelijken tred te gaan met den aanvoer van vreemde arbeiders, zou zij dezen aanvoer wenschen beperkt te zien. Maar nog sterker uitte zij zich in de

volgende § 926: „Next we by no means desire, under any „circumstances, to see the whole burden of immigration thrown „upon the planters." Onder geenerlei omstandigheden wenschte zij den geheelen last der immigratie aan de planters te zien opgelegd. Zij had, in haar verslag, een meer waakzaam toezigt van het gouvernement aanbevolen, en daarvoor zouden meer kosten vereischt worden. Van die meerdere kosten zou de commissie juist de kolonie (the community) en *niet* de planters, tot betaalmeesters willen kiezen. Het eigenbelang zou dan in het regte spoor worden gebragt, want de bevolking die eene vaste som heeft te betalen, zal wel toezien dat zij de waarde van haar geld geniete. Welke reductien (§ 927) men ook in de koloniale bijdragen mogt wenschelijk achten, de kosten van het immigratiedepartement wilde de commissie als een vasten post in de koloniale begrooting zien voorkomen.

Wij hebben in de vorige bladzijden de werking van het Nederlandsche en die van het Britsche stelsel van ondersteuning der coolie-immigratie naar de West-Indische kolonien beschouwd. Het Nederlandsche stelsel geeft, in premien en voorschotten, *meer* dan het Engelsche. Maar wie gevoelt niet, dat de *wijze waarop* de Engelsche planter ondersteund wordt, verre te verkiezen is boven die waarop de Nederlandsche planter de hulp verkrijgen kan welke zijn gouvernement hem aanbiedt?

Eene hervorming van het Nederlandsche immigratie-stelsel, de invoering in onze kolonie van een *immigratie-fonds*, is thans welligt het beste middel om te geraken uit de verwikkelingen waarin zich, helaas! de Surinaamsche immigratie-questie bevindt. Nu ons eenmaal, na langdurige onderhandelingen, en zelfs tot een duren prijs, den afstand der goudkust, de werving van arbeiders in Britsch Indie is toegestaan, nu zou toch immers onze nationale eer niet gedoogen dat het Nederlandsch agentschap aldaar gesloten of opgeruimd moest worden, terwijl de aldaar voor Fransch en Engelsch Guiana werkzame agenten bij voortduring orders ontvangen en met goed gevolg ten uitvoer brengen.

De wet van 20 Januarij 1872 (Staatsblad n° 4), opdat wij het duidelijkheidshalve herinneren, heeft art. 4 der wet van 8 Augustus 1862 (Staatblad n° 148) aangevuld *vooreerst* met de bepaling dat de kosten van de medewerking van Staatswege tot den aanvoer van

vrije arbeiders naar Suriname ten laste komen van de planters „ten wier behoeve de aanvoer geschiedt," *ten tweede* met een aanbod van „voorschotten aan hulpbehoevende planters."

De toepassing van deze beide wetsbeschikkingen is geregeld bij de Koninklijke besluiten van 22 Maart 1872, n_o 26 en 27, welke niet in het Staatsblad, maar in het Gouvernementsblad van Suriname onder no 9 en 8 zijn afgekondigd.

Het besluit n_o 26 (Gouv.-blad no 9) schrijft de waarborgen voor, welke de betaling der kosten door de planters ten wier behoeve de aanvoer geschiedt en de teruggave der genotene voorschotten moeten verzekeren. Art. 2 van dit besluit omschrijft die kosten. „De kosten voor den aanvoer gemaakt, waaronder begrepen die door het verlies, wegens desertie of overlijden voor „de toewijzing der immigranten aan den aanvrager ontstaan, alles „na aftrek der premie, zoo als die door Ons is of wordt geregeld, „komen, naar evenredigheid van het getal hem toegewezen immi„granten, ten laste van den aanvrager." En opdat men niet zou verzuimen ook ten laste van den aanvrager te brengen de bezoldigingen, locaalhuur en andere doorloopende kosten van de agentschappen buiten 's lands, luidt de 2e alinea van art. 2: „Onder de in de vorige alinea vermelde kosten zijn begrepen die „welke buiten de kolonie worden gevorderd zoo voor administratie „als voor toezigt in zake van immigratie." Deze bepaling is althans in zóó verre gunstig dat zij, van den planter ten wiens behoeve het gouvernement immigranten aanvoert, geene vergoeding eischt voor de kosten van het immigratie-departement *in de kolonie.*

Het Koninklijk besluit no 27 (Gouv.-blad no 8) bepaalt dat de speciale agenten in de plaatsen of havens waar het koloniaal bestuur van Suriname emigranten wenscht te werven en aan te nemen, door den gouverneur van Suriname worden benoemd en ontslagen; dat die agenten eene bezoldiging genieten welke zal kunnen bestaan uit een vast jaarlijksch tractement en uit een door den gouverneur vast te stellen premie voor ieder in de kolonie Suriname door den daartoe bevoegden ambtenaar geschikt geoordeelden immigrant; dat de sub-agenten, de geneeskundigen, de tolken en het verder bij het agentschap vereischte personeel, door de agenten onder nadere goedkeuring van den gouverneur, op eene door dezen vast te stellen bezoldiging worden aangesteld en ontslagen; dat de bezoldiging van de agenten en hunne ondergeschikten ten laste komt van de planters, te wier behoeve de aanvoer van immigranten geschiedt; voorts dat de uitgaven en

inkomsten te dier zake jaarlijks gebragt worden *op de koloniale huishoudelijke begrooting.*

De aanleg van een immigratie-fonds *buiten de koloniale begrooting*, van een fonds waaraan de planters bijdragen, niet *vóór de ontbieding*, maar *bij het verkrijgen* der immigranten, van een fonds waarvan het nadeelig slot op het einde des jaars onverwijld tot de lasten van het volgend jaar overgaat, maar ook het batig saldo aan het fonds behouden blijft, is dus door onze wet van Januarij 1872, en de tot hare uitvoering gemaakte verordeningen, *verboden.* En het is omdat de instelling van zulk een fonds in Demerary zoo gunstig heeft gewerkt, dat ik de verwijdering van dat verbod uit de Nederlandsche regeling van de coolie-immigratie naar Suriname ter opbeuring van deze kolonie inroep. Dat ik hierbij geen désaveu uit de kolonie te vreezen heb, hiervan houd ik mij verzekerd. Toen in het jaar 1868 drie leden der Koloniale Staten van Suriname, de Heeren Mr. G. J. A. Bosch Reitz, F. Carstairs en P. R. Planteau, zich bezig hielden met het ontwerpen van maatregelen tot verkrijgen van arbeiders uit Britsch Indie, behoorde de instelling van een immigratie-fonds tot hunne voorstellen. Het te Paramaribo bij J. Morpurgo gedrukt Verslag van de handelingen der Koloniale Staten, jaargang 1868—1869 behelst in de *Bijlagen* p. 168—188 de voorstellen van de Heeren Bosch Reitz c. s., p. 213—230 het voorloopig verslag van het Sectie-onderzoek, p. 245—264 de memorie van beantwoording van de voorstellers met nota van wijzigingen en met eene uitgewerkte berekening, p. 331—341 eene Nota van den Gouverneur, den Heer W. H. J. van Idsinga, en in het *Verslag der Zittingen*, p. 203—292 de op 3, 5 en 7 Mei 1869 over die voorstellen gevoerde beraadslagingen. De uitslag van deze discussien was de aanneming, behoudens eenige wijzigingen, van de drie door de HH. Bosch Reitz c. s. voorgestelde verordeningen, waarvan de 1e betrof eene leening ten laste van de kolonie ter bevordering der immigratie, de 2e eene verhooging van 5 opcenten op sommige belastingen en eene buitengewone belasting van de planters, en de 3e *de instelling van een Immigratie-fonds.* Die verordeningen werden aangenomen met de meerderheid van 9 stemmen tegen éene, die namelijk van het lid Colaço Belmonte, wiens afzonderlijk voorstel, in de *Bijlagen* van het gedrukt Verslag p. 343—362 opgenomen, doch buiten behandeling gebleven is. Vermits echter ook dit lid der Staten een immigratie-fonds aanbeval, mag de wenschelijkheid van zoodanig fonds gezegd worden

eenparig te zijn erkend, en het valt dus niet te betwijfelen of de kolonie zou ook nu de stichting van een immigratie-fonds met grooten bijval begroeten.

Aan de drie op 7 Mei 1869 door de Koloniale Staten van Suriname aangenomene verordeningen is evenwel geen tijdvak van werking te beurt gevallen. De Nederlandsche Regering was waarschijnlijk destijds nog niet zóó ver teruggekomen van hare vroegere bezwaren tegen de Staatstusschenkomst in de zaak der immigratie, dat zij zich reeds toen met de Surinaamsche verordeningen konde vereenigen. Zij heeft zich niettemin jegens de kolonie verdienstelijk gemaakt in de met Groot-Britannie geloten Conventie, in de Wet van Januarij 1872 en de daaraan gegeven uitvoering, in de aanmerkelijke verhooging der premien, en nog onlangs in de goedkeuring, bij de Wet van 29 November 1874 (Staatsbad N_0. 157), van eene Koloniale geldleening, opdat de premien bij voortduring zouden kunnen worden genoten.

Volgens art. 1 van de koloniale verordening van 18 Februarij 1874 is die geldleening „uitsluitend bestemd om, door het uit„loven van premien, den aanvoer van vrije arbeiders in de kolonie „aan te moedigen." Tegen deze „uitsluitende bestemming" rezen zoo wel bij het Koloniaal Gouvernement als bij de Koloniale Staten zekere bedenkingen. Zoo rationeel als het uitloven der premien mogt heeten, toen de wet den aanvoer van arbeiders naar Suriname aan particuliere ondernemingen overliet, zoo vreemd kon het schijnen premien toe te kennen voor hetgeen voortaan van gouvernementswege zou geschieden, en die premien te doen genieten door planters die, voor hun eigen bedrijf, de immigranten behoefden. De woorden „door het uitloven van premien" had men gaarne doen vervallen, en de woorden „aan te moedigen" vervangen door de uitdrukking: „te bevorderen." De gouverneur evenwel was, in zijne redactie van art. 1 der verordening, gebonden aan de bewoordingen waarin hem de ondersteuning van het Opperbestuur voor de wettelijke bekrachtiging der leening was teegezegd. Wilde men het tot stand komen der leening niet door welligt ijdele briefwisseling vertragen, dan was het zaak zich te houden aan de voorgeschrevene termen. Onder die gegevens is de koloniale verordening aangenomen, en nu de wet haar heeft goedgekeurd, nu schijnt het debat gesloten over de vraag of het premienstelsel in de Surinaamsche immigratie-wetgeving nog wel past, en nu komt het er slechts op aan om dat premienstelsel ten meesten bate van de immigratie te doen strekken. Dit zal

geschieden wanneer men, gelijk reeds bij de koninklijke besluiten van 22 Maart 1872 werd bepaald, de premien blijft uitkeeren aan hen die buiten de tusschenkomst van het gouvernement, vrije arbeiders naar Suriname aanvoeren of voor hunne rekening doen aanvoeren, en de premien in mindering der kosten te goed doet aan hen die zich, ter verkrijging van arbeiders, tot het gouvernement wenden.

Mag het mij gelukt zijn aan mijne lezers een bevattelijk overzigt te geven van hetgeen Wetgeving en Opperbestuur in het Moederland tot dusverre ter bevordering van den aanvoer van arbeiders naar Suriname hebben gedaan, dan kan ik nu overgaan tot de aanwijzing van datgeen wat ik zou wenschen te zien toegestaan om de voor de kolonie gunstige bedoelingen tot haar werkelijk heil te doen gedijen, te weten de *wettelijke intrekking* van het in de wet van 1872 geschreven *aanbod van voorschotten* aan hulpbehoevende planters, en de *vervanging* van het *daartoe aangelegde fonds* door een in de kolonie te beheeren *immigratie-fonds*. Voor eene zeer twijfelachtige gunst, zou dan, buiten bezwaar van 's rijks schatkist, eene zeer gewisse weldaad in de plaats treden.

Ik heb getracht dien maatregel te formuleren in een wetsontwerp, hetwelk men achter dit opstel zal aantreffen, en waarvan men mij vergunne den inhoud vlugtig toe te lichten.

De considerans van het wetsontwerp spreekt eenvoudig het helaas! niet te loochenen feit uit, dat art. 4 der Emancipatie-wet, ook na de aanvulling van dat artikel bij de Wet van 20 Januarij 1872, gebleken is den aanvoer van vrije arbeiders in Suriname niet die mate te bevorderen, als tot opbeuring van de welvaart der kolonie vereischt wordt. Naauwelijks toch heeft men een jaar, onder de werking van die Wet van 1872, den coolie-aanvoer uit Britsch Indie beproefd, of de middelen der planters zijn uitgeput, en al moge hun later, bij afrekening, een deel van de vooruit gestorte sommen kunnen worden teruggegeven, hun vermogen heeft inmiddels te veel geleden, om, op denzelfden voet, bij voortduring aanvragen om immigranten te kunnen verwachten.

Op grond van deze ervaring zou, bij art. 1 van het ontwerp, de Wet van 20 Januarij 1872 (Staatsblad No. 4) worden ingetrokken. Het *eerste* gedeelte van die wet bevat slechts de uitspraak van een in de daad niet in zijne volheid houdbaar beginsel, te weten dat, wanneer de Staat, buiten de toekenning van premien,

medewerkt tot de immigratie, de kosten daarvan komen ten laste van den planter „te wiens behoeve de aanvoer geschiedt." De herroeping van dit beginsel vereischt geene transitoire voorziening.

Anders is het gelegen met het *tweede* gedeelte van het eenig artikel der wet van Januarij 1872, de voorschotten aan hulpbehoevende planters betreffende. Intrekking van dit gedeelte der wet moet gepaard gaan met de handhaving van de regten en verpligtingen onder de werking dier wet verkregen en aangegaan. Daartoe wordt in art. 1 van het ontwerp, aanstonds bij de intrekking der wet van 1872 het voorbehoud gevoegd van de verdere prestatie en terugvordering van de reeds toegezegde en geheel of gedeeltelijk uitgekeerde voorschotten. Voor de diensten 1873 en 1874 werden de te dier zake te doene uitgaven en de middelen tot hare dekking op den voet eener begrooting geregeld bij de wet van 8 Julij 1874 (Staatsblad N_o. 94). Deze begrooting wordt, bij de 2e alinea art. 1 van ons ontwerp, in stand gehouden, maar overgebragt ten laste en ten bate van het na te melden Immigratie-fonds.

Bij art. 2 der concept-wet wordt de overschrijving in de grootboeken der Nationale Schuld toegestaan van de kapitalen waaruit, volgens de wetten van 20 Januarij 1872 en 8 Julij 1874, de voorschotten aan hulpbehoevende planters zouden worden verstrekt, naar nieuwe rekeningen ten name van de commissie van beheer over het immigratiefonds van de kolonie Suriname.

Deze kapitalen zijn bij de wet van 20 Januarij 1872 erkend als gesproten uit overgewonnen renten van gelden herkomstig van de reserve-kas der kolonie Suriname. De depôts in die kas dragen geene renten, en ten einde de allengs zeer opgeloopene sommen in die kas niet renteloos te laten liggen, heeft de regering, in of omstreeks het jaar 1850, eene som van ongeveer *f* 192,000 naar Nederland, ter belegging hier te lande, doen remitteren. Uit die belegging zijn de thans tot het verstrekken van voorschotten aan planters beschikbaar gestelde kapitalen ontstaan. De aldus aan de reserve-kas van Suriname ontleende gelden zijn evenwel in 1869, op de vertoogen van het koloniaal gouvernement, tot het juiste cijfer van de indertijd naar Nederland gedane remises, aan de reserve-kas in Suriname gerestitueerd, en de wetgever heeft dus in 1872 teregt geoordeeld over het saldo van die kapitalen te kunnen beschikken. Geen voor de kolonie meer heilzaam gebruik kan van die kapitalen worden gemaakt, dan ze te bestemmen tot bevordering van den aanvoer van vrije arbeiders,

maar dit kan niet op meer doeltreffende wijze geschieden dan door met die kapitalen een immigratie-fonds aan te leggen. Uit de toelichting van de artt. 8 en 9 onzer conceptwet zal overigens blijken dat de instandhouding van het kapitaal beoogd wordt, en dat aan den wetgever wordt voorbehouden, ingeval van opheffing van het immigratie-fonds, aan de daartoe behoorende kapitalen en kasgelden eene andere bestemming te geven.

Art. 3 van het wetsontwerp bevestigt het tot dus verre onbetwist, maar indedaad ook op art. 107 van het regerings-reglement gegrond, begrip dat de kosten van het immigratie-departement in de kolonie gebragt worden in de koloniale huishoudelijke begrooting. Het schijnt intusschen niet overbodig dat de wetgever zich hieromtrent uitdrukkelijk verklare, opdat het duidelijk blijke dat die kosten niet zullen behooren tot de lasten van het immigratie-fonds.

De aanleg van dat fonds wordt nu in art. 4 van het wetsontwerp bevolen. Even als in Britsch Guiana, zal het Surinaamsche immigratie-fonds in de kolonie moeten worden beheerd door eene commissie, waarin de agent-generaal van immigratie en de administrateur van financien zitting hebben. De zamenstelling evenwel van zoodanige commissie, en ook de wijze waarop zij haar beheer zal uitoefenen, behoeven niet bij de wet te worden bepaald, en het is zelfs beter de regeling van dit een en ander aan den Koning voor te behouden, opdat de te stellen regelen zonder tusschenkomst der wetgevende magt kunnen worden gewijzigd, ingeval de bij art. 153 van het regerings-reglement bedoelde wet op de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen de wijziging van die regelen noodzakelijk maakte.

Heeft art. 4 van het wetsontwerp reeds in zijn aanhef de uitgaven, door het immigratiefonds te bestrijden, aangewezen in termen die, bedrieg ik mij niet, alles omvatten wat, buiten de in art. 3 vermelde kosten van het immigratie-departement in de kolonie, voor den aan- en terugvoer van vrije arbeiders van staatswege valt te bekostigen, art. 5 moet nu de middelen aanwijzen welke het fonds tot dekking van die uitgaven en van de nog wegens voorschotten te doene betalingen moeten in staat stelien. Die middelen bestaan in:

a. de baten van het vervallen voorschotfonds bij de wet van 8 Julij 1874 (Staatsblad n° 94) voor de diensten 1873 en 1874 bestemd;

b. het geldelijk saldo van dat fonds op het tijdstip van het in

werking komen van de nu voorgestelde wet, benevens de uit gedane voorschotten nog spruitende ontvangsten in de jaren 1875 en volgende;

c. de renten van de volgens art. 2 uit het *voorschotfonds* aan het *immigratie-fonds* overgebragte inschrijvingen in de grootboeken der Nationale schuld;

d. de premien, door den Koning krachtens art. 4 der wet van 8 Augustus 1862 (Staatsblad n° 164) uitgeloofd voor den aanvoer van vrije arbeiders in de kolonie Suriname, maar deze premien alleen in zoo verre de aanwerving en de aanvoer is bewerkstelligd op aanvragen onder de werking dezer wet gedaan en voor zoo veel die premien kunnen worden gevonden uit de bij de wet van 29 November 1874 (Staatsblad n° 157) goedgekeurde geldleening of uit andere daartoe bestemde middelen.

Zoo als die premien alhier vermeld worden, blijft het opperbestuur onbelemmerd in al zoodanige wijzigingen in het bedrag of de voorwaarden van die premien, als waartoe men later mogt willen overgaan. Zoo als zij laatstelijk zijn geregeld, overtreffen die premien vermoedelijk het gemiddeld bedrag waarmede de planter in Britsch Guiana, door middel van de koloniale bijdrage van ⅓ in de uitgaven van het immigratiefonds, wordt gebeneficeerd. Men houde echter in het oog dat *aldaar geen uitvoerregt op de stapelproducten wordt geheven*, terwijl aldaar integendeel aan het immigratie-fonds wordt uitgekeerd eene som vertegenwoordigende de voor plantage-behoeften betaalde invoerregten. Wilde men in Suriname de premien in die mate reduceren dat de planters uit die premien niet meer genoten dan de planters in Britsch Guiana uit het koloniaal ⅓, dan zoude billijkheidshalve ook van de heffing der uitvoerregten in Suriname moeten worden afgezien, en zou ook aan het Surinaamsche immigratie-fonds moeten worden goedgedaan een equivalent van de invoerregten op de plantage-provisien geheven. Daardoor evenwel zou aan de koloniale middelen en, zoo lang nog het Rijks-subsidie niet kan worden ontbeerd, aan 's Rijks schatkist, een offer van ongeveer ƒ 200,000 worden opgelegd, terwijl de premien, als uit eene koloniale geldleening bestreden wordende, waarvan renten en aflossing door verhoogde invoerregten zijn gewaarborgd, buiten bezwaar van 's Rijks kas worden uitgeloofd. De financien van de kolonie en van het moederland zouden dus, door eene meer strikte overname van de lijst der inkomsten van het immigratie-fonds der Britsche kolonie, niet worden gebaat, maar daarenboven zou men, dien weg inslaande,

op ernstige verwikkelingen met de eerst onlangs door den wetgever goedgekeurde geldleening stuiten.

Is eenmaal het kapitaal van die geldleening verbruikt, dan zal het overweging verdienen of, en zoo ja, door welke andere middelen, de premien voor den aanvoer van arbeiders naar Suriname zullen worden bekostigd. De slotwoorden van l^a^. *d* van art. 5 laten den wetgever te dier zake eene vrije beslissing.

e. de regten door de planters te voldoen bij de eerste toewijzing en bij de contractsvernieuwing van de door het gouvernement aangevoerde immigranten. Op dit punt komen wij bij de toelichting van het volgend artikel terug.

f. zoodanige andere inkomsten als bij wet of bij koloniale verordening aan het immigratie-fonds worden toegekend.

Zal het fonds in de kolonie den beoogden morelen invloed uitoefenen, dan moet het uitzigt niet zijn gesloten op de instandhouding en versterking van het fonds, ingeval, gelijk b. v. bij het vervallen van de premien of bij tegenspoed in de uitvoering der orders tot werving en afscheping, eenige bron van inkomsten voor goed of tijdelijk ophield te vloeijen. In Suriname zoowel als in Britsch Guiana kan het fonds, door de bevordering van de immigratie, zóó heilzaam voor den bloei der geheele kolonie blijken te werken, dat de koloniale middelen den steun van het Nederlandsch subsidie konden ontberen, ja zelfs een excedent van inkomsten opleveren, waaruit de opbrengst van de uitvoerregten geheel of gedeeltelijk aan het fonds kon worden afgestaan. Demerary heft geene uitvoerregten, en toch brengen de koloniale middelen zoo veel op dat zij ⅓ van de immigratie-kosten boven de kosten van het koloniaal huishouden kunnen dragen. In het rapport van de enquête-commissie wordt de vraag gemoveerd of het niet meer normaal ware de belastingschuldigen van dat ⅓ te ontheffen, en daarentegen een uitvoerregt op de stapelproducten, als een last op de planters zullende drukken, ten behoeve van het immigratie-fonds te heffen. Tot dus verre is aan deze suggestie geen gevolg gegeven. Maar wat vermeerdering van bevolking en productie op de rendementen van belastingen kunnen uitwerken, heeft Suriname's Engelsche zusterkolonie geleerd.

In art. 6 van het wetsontwerp worden, aangaande de regeling en de invordering der contract-regten in l^a^. *e* van art. 5 bedoeld, (de *allotment-* of *indenture* en *re-indenture duties* van Britsch Guiana) eenige voorschriften gegeven.

De jaarlijksche bepaling van het bedrag dier regten moet gegrond zijn op de raming der behoeften van het fonds en op het in dat jaar te verwachten aantal immigranten. Niet, gelijk tot dus verre, voor de *aangevraagde*, maar voor de *verkregene* arbeiders moet den planter betalen, en het contractregt moet zóó geregeld worden, dat de rekening van het fonds over het jaar hoogstwaarschijnlijk zonder deficit zal kunnen sluiten. De betaling moet onmiddelijk geschieden bij de eerste toewijzing of bij het contract van wederinhuring, maar zij kan ten deele geschieden in promessen aan order (*promissory notes*) op de Surinaamsche bank vervallende binnen het jaar van de dagteekening. Behoudens zijne aansprakelijkheid voor dit credietpapier, en zelfs voor de betaling in gereed geld, wanneer deze onverhoopt mogt zijn achterwege gebleven, is dus de planter niet langer afhankelijk van de kosten-rekeningen hetzij van het fonds zelf, hetzij van den agent ter plaatse van afscheping. Aldus vervallen ook de questien waartoe het brengen der kosten „ten laste van de planters ten „wier behoeve de aanvoer geschiedt” onder de wet van 20 Januarij 1872 (*Staatsblad* n° 4) aanleiding konde geven, en wel waarschijnlijk ook reeds gegeven zou hebben, ware het reeds tot eene afrekening met de aanvragers van immigranten over een jaar gekomen, maar wordt integendeel, tusschen de planters die van gouvernements-immigratie gebruik maken, eene solidariteit geboren, waarin zij niet *onderling*, maar *te zamen jegens het fonds* verbonden zijn tot het dekken van de geraamde kosten van het jaar waarin de door hen aangevraagde immigranten hun zullen worden toegewezen of een nieuw contract zullen aangaan.

Bij art. 7 van het wetsontwerp wordt aan het immigratie-fonds, ten beloope van de nog niet in gereed geld voldane contractregten, eene bevoorregte schuldvordering toegekend ten laste van de plantaadjen en gronden waarop de immigranten geplaatst zijn, rang nemende, als kosten tot behoud van de plantaadje of den grond gemaakt, in 4°. van art. 1169 Sur. B. W. (art 1185 Ned. B. W.) In de rangregeling zullen derhalve deze vorderingen moeten onderdoen niet slechts voor de sub 1°, 2° en 3° genoemde bevoorregte vorderingen, maar ook voor het privilegie aan 's lands kas in zake van belastingen toegekend, en voor hypothecaire vorderingen. Ik schroom echter niet het vierde privilegie, ondersteund door de reeds in de bestaande verordeningen (Art. 36 en 37 van het Kon. besluit van 22 Maart 1872 (G. B. van Suriname n°. 8) aan den Gouverneur der kolonie gegeven bevoegdheid om de

aanvragen af te wijzen of de toedeeling van immigranten aan minder solide planters te weigeren, in stede van de tot dus verre geeischte zekerheids-stellingen in pand of hypotheek aan te bevelen. Beginselen van strenge naauwgezetheid moeten den wetgever spaarzaam maken in het bedingen van pand en hypotheek in speciale gevallen ten nadeele van de bij het algemeen burgerlijk regt bevoorregte schuldeischers. De assimilatie der vorderingen van het immigratie-fonds met „de kosten tot het behoud eener „zaak gemaakt," laat zich volkomen verdedigen. Eene plantage behoeft arbeiders tot haar behoud, niet minder dan een gebouw onderhoudswerken behoeft. Maar de eigenaar die bona fide immigranten aanvraagt, en, tot hunne ontvangst en verpleging, woningen, hospitaal of ziekenvertrekken gereed maakt, behoudt niet slechts zijne zaak, maar voert tevens hare verkoopwaarde tot zoodanige hoogte, dat het zich naauwelijks denken laat dat de onder 4°. van art. 1185 (Ned. B. W.) bevoorregte vordering van het immigratie-fonds onverhaalbaar zou bevonden worden. Volstrekte zekerheid dat er nimmer eenig verlies zou kunnen ontstaan, is, ook onder de waarborgen van pand of hypotheek, onverkrijgbaar. Geen hypotheek-houder zal onberaden tot de uitwinning overgaan. Soms zal het dus ook kunnen gebeuren dat het fonds de contractregten niet ontvangt binnen het jaar waarin zij verschuldigd waren. Maar letten wij hier weder op Demerary. Ook daar blijft wel eens eene betaling achterlijk, zonder dat men aanstonds tot den verkoop van goederen overgaat. De commissie van onderzoek maakt in § 109 van haar verslag melding van „certain special duties on reindentures, which have varied from „time to time, and in fact have been levied in most years, of „later to cover deficiencies on the planters side of the account, „as it was found to be falling into arrear, and which have, since „last year, become a permanent feature in the account." Volgens ons ontwerp zullen de „reindenture-duties" tot de normale baten van het immigratie-fonds behooren en zullen de onverhoopte schaden, uit oninbare contractregten ontstaande, door de ontvangsten van het volgend jaar worden gedekt.

Art. 8 van het ontwerp zal aan de Regering de middelen verschaffen om de gestaakte operatien van het Nederlandsch agentschap te Calcutta te hervatten, en de vorderingen te kwijten welke de agent en zijne onderhoorigen kunnen doen gelden, in zoo verre hun, bij gebreke van aanvragen om immigranten, geene betalingen mogten zijn gedaan. In dien toestand kan men niet

blijven. De eer van het Nederlandsch gouvernement zou niet gedoogen dat diensten en leveringen in Britsch Indie door Nederland genoten of gerequireerd, onvergolden bleven of met twistgedingen werden bejegend. Door intrekking der wet van 20 Januarij 1872 (Staatsblad nº 4) en conversie van het *voorschotfonds* in een *immigratie-fonds*, verkrijgt men de middelen om, buiten bezwaar van de lande, af te rekenen met alle crediteuren van het Nederlandsch gouvernement in Britsch Indie tot het jaar waarin nieuwe aanvoeren van coolies het immigratie-fonds tot het geregeld dragen van de kosten der immigratie zullen in staat stellen. Even als onder de werking der wet van 20 Januarij 1872 over de kapitalen van het voorschotfonds mogt beschikt worden, kan de wetgever ook toestaan dat over de kapitalen van het immigratie-fonds beschikt worde, en dit kan indedaad tot geen beter doel geschieden, dan tot vereffening van hetgeen, over het tijdsverloop van de gestaakte operatien van ons agentschap te Calcutta, onbetaald is gebleven.

Terwijl wij, in de eerste alinea van art. 8 der concept-wet, reeds aanstonds de magtiging tot die vereffening en de daarvoor vereischte vervreemding van een deel der kapitalen van het fonds zouden wenschen verleend te zien, voorziet de 2e alinea van dat artikel in het geval dat, tot het gaande houden of uitbreiding van de werving van coolies voor Suriname, eene verdere te gelde making van kapitaal mogt vereischt worden. Een voorbehoud aan den Koning om daarin toe te stemmen schijnt voldoenden waarborg op te leveren, dat hiertoe niet ligtvaardig zal worden besloten, te meer wanneer tevens aan Zijne Majesteit wordt voorbehouden den periodieken weder-aankoop van de te gelde gemaakte kapitalen, uit de middelen van het fonds te bevelen.

Art. 9 van het ontwerp beveelt de jaarlijksche mededeeling aan de Staten-Generaal van de rekening van het immigratie-fonds onder bijvoeging van zoodanige toelichtingen als tot beoordeeling van de werking dezer wet kunnen leiden. Onverminderd derhalve de kennisneming waartoe de Staten-Generaal later ten aanzien van deze rekening, door de wet bedoeld in art. 153 van het regeringsreglement kunnen worden geroepen, strekt de in art. 9 van dit ontwerp bedoelde mededeeling alleen om de Staten-Generaal bekend te houden met alle aangelegenheden van den aanvoer van arbeiders uit Britsch Indie naar Suriname. Bekendheid van de Nederlandsche Vertegenwoordiging met de belangen en toestanden van Suriname wordt aldaar, en teregt, als voor de kolonie hoogst wenschelijk

beschouwd, maar, wat meer speciaal de immigratie betreft, zal die bekendheid den besten waarborg verschaffen dat aan dit onderwerp de belangstelling zal te beurt vallen, waarop het bij bestuur en wetgever, bij staatsman en philantroop aanspraak heeft. Mogt het eenmaal uit die rekeningen en toelichtingen blijken dat de vraag naar vreemde arbeidskrachten in Suriname bevredigd is, of dat de arbeiders buiten de medewerking van het gouvernement kunnen worden verkregen, dan moet de wet de opheffing van het immigratie-fonds kunnen bevelen, en aan de kapitalen en het geldelijk saldo eene nieuwe bestemming geven.

De bepaling van het tijdstip van het in werking treden der wet kan het 10e en laatste artikel van het ontwerp uitmaken. Mogten de in dit stukje voorgedragen beschouwingen tot een initiatief van bevoegde zijde aanleiding geven, dan zal het zich laten berekenen op welk, zoo nabij mogelijk te bepalen tijdstip, de wet zal kunnen werken. De Koninklijke Besluiten van 22 Maart 1872 no. 26 en 27 (Gouv. bladen van Suriname no. 908) zullen moeten worden herzien en eene instructie op het beheer van het immigratie-fonds zal moeten worden ontworpen. Maar hiertoe verkrijgt men voldoende tijdruimte, ingeval de Regering dien arbeid doet ter hand nemen zoodra zij zich bereid gevoelt om een wetsvoorstel van de in dit stukje beschrevene strekking in te dienen of te ondersteunen.

In het belang van een gewest, waar ik de laatste acht jaren van mijn ambtelijk leven met groote voldoening heb doorgebragt, hoop ik er in geslaagd te zijn de voordeelen van een immigratie-fonds voor Suriname aan mijne lezers duidelijk te maken. Welken heilzamen invloed het verlevendigd vooruitzigt van meerdere welvaart op den ondernemingsgeest, op de waarde van eigendommen, op den winkelhandel, op de ambachtsnijverheid en aldus ook op de opbrengst der belastingen in Suriname kan uitoefenen, heb ik gedurende mijn verblijf aldaar meermalen waargenomen. Hervatting van den coolie-aanvoer, onder de faciliteiten welke de instelling van een immigratie-fonds aan de planters zou opleveren, en gepaard met de spoedige opening der inschrijvingen in de koloniale geldleening, zal ongetwijfeld eene gunstige wending in den toestand der kolonie teweeg brengen. Maar men drale niet! Het behoud der kolonie, de eer van het Moederland staan op het spel! Een eskader van 's Konings zeemagt werd

onlangs uitgezonden om onze vlag te vertoonen in de West-Indische wateren. Maar hoe vertoont zich de Nederlandsche vlag op de forten van het kwijnend Suriname, tusschen het bloeijende Britsche en het zich ontwikkelende Fransche Guiana? Getuigt zij van een edelen naijver van het Nederlandsche gouvernement om in de bevordering van de welvaart zijner kolonien niet achter te blijven bij andere Staten, of wijst zij op verval, op mislukking ja welligt op ongekwetene verbindtenissen?

Moge weldra op deze voor het Nederlandsche volk pijnlijke vragen een bevredigend antwoord verkregen worden! Moge weldra eene krachtige hervatting van onze operatiën te Calcutta de Britsch-Indische werkzoekenden aansporen om ook in Nederlandsch Guiana hun geluk te beproeven, en moge alsdan het onder een ruimen aanvoer van arbeiders opluikend Suriname de eer van Nederland in de westelijke tropen ophouden!

's Gravenhage, Febr. 1875. J. A. T. Cohen Stuart.

Wij Willem III, enz.

Allen die deze zullen zien of hooren lezen, salut! doen te weten:

Alzoo Wij in overweging genomen hebben dat artikel 4 der wet van 8 Augustus 1862 (Staatsblad nº 164), ook na de aanvulling van dat artikel bij de wet van 20 Januarij 1872 (Staatsblad nº 4), gebleken is den aanvoer van vrije arbeiders in Suriname niet in die mate te bevorderen, als tot opbeuring van de welvaart dier kolonie vereischt wordt,

Zoo is het dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Art. 1. Met het in werking komen dezer wet, wordt de wet van 20 Januarij 1872 (Staatsblad nº 4) ingetrokken, behoudens de verdere prestatie en de terugvordering van de krachtens die wet toegezegde en geheel of gedeeltelijk uitgekeerde voorschotten.

De uitgaven en middelen voor de diensten van 1873 en 1874 aangewezen in de bij de wet van 8 Julij 1874 (Staatsblad nº 94) vastgestelde begrootingen van het fonds tot het geven van voorschotten aan planters in de kolonie Suriname, komen, voor zoo

veel die uitgaven en ontvangsten tijdens het in werking komen dezer wet nog niet zijn gedaan, ten laste en ten bate van het immigratie-fonds bij art. 4 dezer wet ingesteld.

Art. 2. De kapitalen in de grootboeken der 2½, 3 en 4 percents nationale schuld ingeschreven ten name van „*Suriname (de Minister* „*van Kolonien, als beheerder van een fonds voortspruitende uit gelden* „*herkomstig van de reserve-kas der kolonie*)" of van „*Suriname* (*Rijks-* „*fonds onder beheer van den Minister van Kolonien, voortgesproten uit* „*overgewonnen renten van gelden herkomstig van de reservekas der* "*kolonie*), *Wet van* 20 *Januarij* 1872 (*Staatsblad n*º. 4.)"

worden, op de aanvrage van Onzen Minister van Kolonien, overgeschreven ten name van:

„*Suriname* (*de Commissie van beheer over het immigratie-fonds van* „*de Kolonie).*"

Art. 3. De kosten van het immigratie-departement in de kolonie worden gebragt op de koloniale huishoudelijke begrootingen van Suriname.

Art. 4. De kosten, vallende op de werving, de verscheping, het transport naar, en de terugzending uit Suriname van vrije arbeiders, door of van wege het Nederlandsch of Koloniaal gouvernement, worden bestreden uit een daartoe aan te leggen *immigratie-fonds van de kolonie Suriname.*

Dit fonds wordt in de kolonie beheerd, door eene commissie, welker zamenstelling en werkkring door Ons worden geregeld.

Art. 5. Tot dekking van de in het voorgaande artikel bedoelde kosten en van de lasten bij het 2e lid van art. 1 dezer wet aan het fonds opgelegd, worden aan het *immigratie-fonds van Suriname* toegekend:

a. de volgens het 2e lid van art. 1 dezer wet ten bate van het fonds komende ontvangsten;

b. het geldelijk saldo van de tijdens het in werking komen dezer wet af te sluiten rekening van het krachtens de wet van 20 Januarij 1872 (Staatsblad nº. 4) aangelegd fonds tot het verleenen van voorschotten voor den aanvoer van vrije arbeiders in Suriname, mitsgaders de uit verleende voorschotten nog voortspruitende ontvangsten, wegens aflossing en renten verschuldigd na de bij de wet van 8 Julij 1874 (Staatsblad nº. 94) geregelde dienstjaren;

c. de renten van de kapitalen volgens art. 2 dezer wet ten name der commissie van beheer over het immigratie-fonds overgeschreven;

d. de premien door Ons, krachtens art. 4 der wet van 8 Augustus 1862 (Staatsblad no. 164), uitgeloofd voor den aanvoer van vrije arbeiders in de kolonie Suriname, in zoo verre de aanwerving en de aanvoer van gouvernementswege zijn bewerkstelligd op aanvragen onder de werking dezer wet gedaan, en voor zoo veel die premien kunnen worden gevonden uit de bij de wet van 29 November 1874 (Staatsblad no. 157) goedgekeurde geldleening of uit andere daartoe bestemde middelen;

e. de regten bij de eerste toewijzing en bij de contractsvernieuwing te voldoen door huurders van immigranten van gouvernementswege aangevoerd, overeenkomstig de bepalingen van het volgend artikel;

f. zoodanige andere inkomsten als bij wet of koloniale verordening aan het immigratie-fonds worden toegekend.

Art. 6. De regten, bij la. *e* van het vorig artikel bedoeld, worden jaarlijks door den Gouverneur, de commissie van beheer van het immigratiefonds gehoord, en met inachtneming van het vermoedelijk aantal in dat jaar van Gouvernementswege aan te voeren immigranten in dier voege geregeld dat de vermoedelijke opbrengst dezer regten, vereenigd met de overige inkomsten van het fonds, toereikend zij om de geraamde lasten van het fonds gedurende hetzelfde jaar te dekken.

Die regten moeten onmiddellijk bij de eerste toewijzing en bij de weder inhuring van immigranten worden voldaan, en wel voor een gedeelte, door den gouverneur te bepalen, in gereed geld, en voor het saldo in geld of in promessen van order op de Surinaamsche Bank vervallende binnen het jaar van hare dagteekening.

Art. 7. Ten beloope van de nog niet in gereed geld voldane regten, in art. 5 la *e* vermeld, heeft het immigratiefonds eene bevoorregte schuldvordering ten laste van de plantaadjen en gronden waarop de immigranten geplaatst zijn, rang nemende, als kosten tot behoud van de plantaadje of den grond gemaakt, in 4o van art. 1196 van het Surinaamsch, art. 1185 van het Nederlandsch burgerlijk wetboek.

Art. 8. Ter voorziening in de kosten van het agentschap te Calcutta, sedert de staking der orders tot aanwerving van het gouvernement van Suriname, tot het jaar, waarin de bij art. 5 la *d* dezer wet bepaalde regten aan het immigratie-fonds kunnen ten goede komen, vermag de commissie van beheer te beschikken over de volgens art. 2 ten haren name overgeschrevene kapitalen nationale schuld.

Wij behouden Ons voor, naar gelang van de uitkomsten van den aanvoer van arbeiders naar Suriname, zoo wel verdere afschrijving en vervreemding uit die kapitalen toe te staan, als, ten laste van het immigratie-fonds, den periodieken weder-aankoop te bevelen van nationale schuld, tot herstel van die kapitalen op het krachtens art. 2 overgeschreven bedrag.

Art. 9. Aan de Staten-Generaal wordt jaarlijks mededeeling gedaan van de rekening van het immigratie-fonds, onder bijvoeging van zoodanige toelichtingen als tot beoordeeling van de werking dezer wet kunnen leiden.

Wanneer daaruit of van elders blijkt, dat de kolonie Suriname geen verderen aanvoer van vreemde arbeiders behoeft, of in die behoeften buiten de tusschenkomst van het gouvernement kan voorzien, beveelt de wet de opheffing van het immigratie-fonds, en regelt de wet de bestemming aan de kapitalen en het geldelijk saldo te geven.

Art. 10. Deze wet treedt in werking met . . . .

Lasten en bevelen

NOG EENS DE HULPBANK.

Bijna had ik geschreven: „nog eens de hulpbank *contra* de „coöperatie." Maar ik bedacht mij in tijds, dat de hulpbankmannen geen strijd voeren tegen de mannen der coöperatie; althans niet aanvallender-, slechts verdedigenderwijs. De eersten zijn geenszins naijverig op de laatsten; en wel verre van de verwezenlijking op dezer wenschen tegen te werken, meen ik de gedachte van alle hulpbankers te hebben uitgesproken toen ik, twee jaar geleden (*), bij de verdediging van de hulpbank tegen de veroordeeling van deze instelling door Mr. Borgesius, (†) zeide: „mochten de hulpbanken hier te lande door de voorschot- „vereenigingen van Schülze Delitsch vervangen worden en zich „in ons vaderland een veel ruimeren werkkring zien aangewezen „dan tot dusver, ik zal het toejuichen. Maar zoolang dat niet het „geval is, dient men de hulpbank in eere te houden en haar „bestaan als eene weldaad voor den werkman te roemen."

Ik heb toen, zoowel als later, getracht de hulpbank te verdedigen tegen eene m. i. ongemotiveerde veroordeeling, hoofdzakelijk gegrond op de bewering, dat zij eene liefdadigheidsinstelling zou zijn, welke op de zelfstandigheid en de eigen krachtsinspanning van den werkman nadeelig en verlammend werkt. Ik meende dit onjuist begrip van het karakter der hulpbank — waarmede ook eene commissie van de Amsterdamsche afdeeling der *Vereeniging tot bevordering van fabriek en handwerksnijverheid in Nederland*, in haar *Rapport* omtrent de vraag: *welke inrichtingen tot het verleenen van voorschotten aan den handwerksman en den kleinen industrieel het meest doelmatig te achten zijn?* verklaard had in te stemmen (§) — te hebben wederlegd.

Niettemin wordt de hulpbank op nieuw, (ofschoon thans met

(*) In *de Economist* 1872 bl. 546.

(†) In zijn geschrift: *Schulze-Delitsch en zijne crediet-vereenigingen.*

(§) Zie mijn betoog: *de Hulpbank* enz. in *de Economist* 1873 bl. 445 v. v.

beter waardeering dan haar tot dusver van de zijde der bestrijders, te beurt viel), zoo al niet aangevallen, dan toch bij de coöperatie vereenigingen achter gesteld, op dezelfde gronden, als waarop de veroordeeling door Mr. Borgesius rustte. In zijne aanprijzing van de *Coöperative voorschotvereeniging en hulpbank*, welke men in den Haag tracht op te richten, (opgenomen in het *Volksblad „de Coöperatie"*, van den 14_n dezer) voert Mr. A. Kerdijk vierderlei grond aan, waaruit de mindere voortreffelijkheid van de hulpbank, in vergelijking met de coöperatieve vereeniging, zou moeten blijken. *Vooreerst* wordt betwijfeld, of de hulpbank bij machte zij in aller behoeften te voorzien; *ten tweede:* het voorschot dat men van de hulpbank ontvangt zou eene soort van weldadigheids-ondersteuning zijn, eene hulp waarvoor men dank verschuldigd is; *ten derde* zou de hulp door haar verleend te duur zijn, omdat men rente betaalt van het geheele voorschot, terwijl het in wekelijksche termijnen moet worden afgelost; waardoor de schijnbaar geringe interest soms klimt tot de hoogte van 15 of 18 pCt.; *eindelijk:* de voorschotnemer ziet van den intrest dien hij der hulpbank betaalt nooit iets terug, terwijl de winst door de coöperatieve vereeniging gemaakt in den zak der leden terug vloeit.

Men vergunne mij over ieder van deze stellingen een enkel — moge het zijn een laatste — woord.

De hulpbank is niet bij machte in aller behoeften te voorzien. Men zou mogen vragen: is de coöperatie van werklieden dat dan wel? Of, indien de woorden „*aller* behoeften" in beperkten zin moeten worden opgevat en men met de stelling bedoelt, dat het der hulpbank allicht aan het noodige kapitaal zal ontbreken om *alle* handwerkslieden en kleine industrieelen *in haren omtrek* aan het noodige voorschot te helpen, dan schijnt men voorbij te zien, *vooreerst*, dat zeer velen van onze hulpbanken in nauwe betrekking staan tot de spaarbanken, van welken zij, binnen de grenzen van dezer vermogen, zooveel geld kunnen bekomen als zij ter exploitatie van hun bedrijf behoeven (*); *ten andere*, dat de overigen zóóveel crediet hebben bij de kapitalisten, dat het haar nog nooit aan het noodige fonds ontbroken heeft om allen te helpen, die zich tot haar om voorschot wenden en in de termen vallen van geholpen te kunnen worden. Het „verstopt raken van „de bron waaruit de kapitalen moeten voortvloeien", waarvoor

(*) *De Economist* 1872 bl. 542.

Mr. Borgesius beducht was, is, zooveel mij bekend is bij de Nederlandsche hulpbanken nog niet voorgekomen; behalve misschien bij die welke van giften en gaven leven en *om niet* geld uitleenen, zoo als de *hulpbanken voor Israëliten* en die van de *Bischofheims-vereeniging*, welke laatste beperkt is tot het kapitaal haar door den stichter geschonken. *Deze* hulpbanken zijn, ik erken het, liefdadigheids-instellingen; maar zij zijn afwijkingen en geheel verschillend van de crediet-instelling voor den ambachts-, handwerks- en kleinen nijverheidsman, door mij en een paar anderen, nu 25 jaar geleden, onder den naam van *hulpbank* in Nederland ingevoerd.

Het voorschot 't welk men van de hulpbank ontvangt is eene soort van weldadigheids-ondersteuning; een hulp waarvoor men dank verschuldigd is. Men mag vragen: welke soort? en in welken zin? De voorschotnemers *krijgen* van de hulpbank *niets*; zij ontvangen eene som gelds *op crediet*, tegen borgstelling en intrest-betaling, en tegen verplichting het ontvangene binnen een zeker getal weken of maanden terug te geven, op straf van gerechtelijke vervolging. In welken zin wordt aldus weldadigheid betoond? Is zij hierin gelegen, dat eenige welwillende menschen zich den last van het beheer *om niet* getroosten en dat de hulpbank niet streeft naar winstbejag? Maar dan mag gevraagd worden, of deze omstandigheid iets afneemt van het vruchtbare der verstrekte hulp, welke *titulo oneroso* verleend wordt? of de werkman die aldus geholpen wordt zijne zelfstandigheid verliest? of de handwerksman of kleine industrieel, die van eene hulpbank eenige honderde guldens, tegen intrest en verplichting tot aflossing binnen een bepaalden tijd, ontvangt, meer afhankelijk wordt van die bank, dan de koopman of fabriekant, die bij de *Amsterdamsche crediet-vereeniging* geld onder dezelfde voorwaarden opneemt? of de eerste meer dank verschuldigd is jegens de hulpbank, dan de laatste jegens de *Credietvereeniging?* Indien hij dank verschuldigd is, het zal zijn jegens zijne borgen, die hem in staat stellen geld bij de hulpbank te bekomen; want niemand die goede borgen heeft wordt afgewezen, ten ware hij vroegere verplichtingen onvoldaan gelaten hebbe, of wegens slecht gedrag geheel onwaardig zijn mocht geholpen te worden (*). Ware de hulpbank eene liefdadigheidsinstelling, d. i. een zulke die giften en gaven uitdeelt, hoe zou het dan mogelijk

(*) Zulke uitsluiting behoort immers ook tot het *credo* van de coöperatie? Zie Mr. Borgesius, bl. 69.

geweest zijn, dat de Middelburgsche, gedurende haar 25jarig bestaan, met een aanvankelijk renteloos, doch daarna tegen intrest opgenomen kapitaal, eene som van *f* 444,500 als voorschot tegen borgstelling, behalve *f* 78,600 op akten van pensioen, had kunnen verstrekken, met een verlies van slechts *f* 131, waartegen eene overwinst in eigen kapitaal overstaat, van ruim *f* 3500?

De hulp door de hulpbank verleend is te duur; de schijnbaar geringe intrest klimt soms tot 15 *of* 18 *pCt.* Hoe nu? in het hierboven bedoeld Rapport van de Amsterdamsche commissie, die zich, bij het stellen er van, geheel gevangen gegeven had onder de door Mr. Borgesius geuitte meeningen, wordt het der coöperatieve vereeniging als eene voortreffelijkheid boven de hulpbank aangerekend, dat zij, behalve eene hooge rente, nog eene aanzienlijke provisie berekent, zoodat de intrest tusschen 6 en 9 pCt. varieert, terwijl de hulpbank slechts eene lage rente berekent. Thans wordt dezer laatste verweten, dat hare hulp te duur is! De bewering van de Amsterdamsche commissie moest ook al dienst doen ten behoeve van hare bewering, dat de hulp door de hulpbanken verleend *ten deele om niet verstrekt wordt.* Ik heb de onjuistheid van die bewering aangetoond (*) en er op gewezen, dat de *nominale* intrest van 3, 4, 5 of 6 pct. welken de hulpbank neemt, tengevolge van de wekelijksche terugbetalingen in 40 weken, in werkelijkheid gelijk staat met $5\frac{8}{10}$, $7\frac{7}{10}$, $9\frac{7}{10}$ en $11\frac{6}{10}$ in het jaar. Bestond bij de commissie overdrijving in het schijnbaar *goedkoope* van de hulp door de hulpbanken verstrekt, hier hebben wij te doen met overdrijving in tegenovergestelden zin. Er is slechts ééne hulpbank, die te Assen, welke 6 pCt. intrest neemt; de meesten geven voorschot tegen 3 en 4 pCt. voor 40 weken, derhalve tegen $5\frac{8}{10}$ of $7\frac{7}{10}$ pCt. in het jaar. Alzoo in ieder geval veel minder dan 15—18 pCt. waarop de door ons verstrekte hulp, volgens Mr. Kerdijk zou te staan komen.

De voorschotnemer bij de hulpbank krijgt van den intrest nooit iets terug; terwijl de winst door de coöperatieve vereeniging gemaakt in den zak der leden terugvloeit. Laat ons zien wat daarvan is. Volgens het 5e *Jaarverslag van de Coöperatieve voorschotvereeniging en Spaarbank te Goes*, van 4 Febr. 1873—5 Febr. 1874 (medegedeeld in een *bijvoegsel* behoorende bij: „*De Coöperatie,*" van 14 Maart l. l.), had de som der intressen wegens verleende voorschotten (de

(*) Zie mijn betoog: de Hulpbank. *Econ.* 1873 bl. 454.

eenige bron van winst) bedragen . . . . ƒ 1624
Men had aan anderen, wegens intrest van opgenomen gelden, betaald . . . . „ 642
Zoodat de zuivere winst bedroeg . . . . ƒ 982

Eerstgenoemde som was uitsluitend door de leden der Vereeniging betaald; want anderen kunnen geen voorschot krijgen. Hoeveel is daarvan in den zak der leeners teruggevloeid?

Van de ƒ 982 zuivere winst is *de helft*, of . . . . ƒ 492
aan de leden van het hoofdbestuur uitgekeerd;
eene som van 229
is in het reservefonds gestort; en aan de leden is . . „ 261
als dividend ad 5 pCt. van ƒ 5226 uitgekeerd. Te zamen. ƒ 982

Alzoo is, van de door de leden-leeners wegens intrest betaalde som van ƒ 1624, 16 pCt. aan al de leden te samen ten goede gekomen, of ongeveer $\frac{1}{6}$. Bedenkt men nu, dat die 16 pCt. niets meer vertegenwoordigen dan 5 pCt. van de aandeelen der leden, zoodat deze ieder ƒ 3.75 als dividend op hun aandeel van ƒ 75 hebben ontvangen, dan hebben zij, die *niet* geleend hebben, 75 cents meer aan *dividend* genoten, dan zij aan *intrest* zouden hebben ontvangen, hadden zij hunne ƒ 75 in eene spaarbank belegd, van welke velen 4 pCt. intrest toekennen. De overige leden, die *wel* geleend hebben, hebben ook wel datzelfde voordeeltje genoten; maar daartegenover staat, dat zij 8 pCt. hebben moeten betalen voor het bij de vereeniging geleend geld (*); met dit gevolg, dat een lid bijv. 't welk gedurende een geheel jaar ƒ 300 van de vereeniging ter leen heeft gehad, daarvoor ƒ 24 rente betaald heeft, terwijl het hem bij de hulpbank slechts ƒ 12 zou gekost hebben (†). Van de ƒ 12 die hij alzoo *meer* aan intrest betaald heeft, dan wanneer hij bij de hulpbank geleend had, is 75 cents in zijn zak terug gevloeid!

Het doet mij waarlijk leed zulke vergelijkingen openbaar te moeten maken; want ik gevoel geenerlei behoefte de coöperatie-vereenigingen tegen te werken, veelmin er kwaad van te spreken. Maar het is onzerzijds *moderamen inculpatae tutelae;* men dwingt er ons toe, door voortdurend de hulpbank in een ongunstig licht te stellen op gronden, van welke de onjuistheid herhaaldelijk

---

(*) Art. 36 der *Statuten* van de Goessche vereeniging.

(†) De *Middelburgsche* en vele andere hulpbanken geven ƒ 300 of meer voorschot voor 12 maanden, terug te betalen in 2 of in 4 termijnen, tegen 4 pCt. intrest.

is aangetoond. *Wij* vallen de coöperatie niet aan; wij verdedigen ons alleen.

Wat ik zou wenschen is dit: laten wij, voorstanders van de belangen der minvermogenden, hetzij wij oud zijn of jong, elkander niet benijden noch bestrijden, omdat wij langs verschillende wegen hetzelfde doel trachten te bereiken. Laten wij toch inzien dat de arbeiderskwestie (*) niet door een enkel geneesmiddel kan worden opgelost, maar dat eene menigte van middelen noodig zijn om deze kwestie voor een deel uit den weg te ruimen. Onderwijs in de eerste plaats; leerplicht *des noods* (de heer Kerdijk zelf heeft dat in de *Vragen des tijds* uitnemend betoogd); ambachts-, teeken-, herhalings- en zondagsscholen, leesinrichtingen en volksvoordrachten; school- en volksbibliotheken; spaarbanken, hulpbanken en coöperatieve vereenigingen; begrafenis- en ziekenbussen; levens- en andere voorzorg-vereenigingen,— zijn zij niet verschillende middelen, allen gericht op hetzelfde doel: de verbetering van het lot der door de fortuin minbedeelden? Is het verstandig, dat zij die deze verschillende wegén bewandelen, elkander bestrijden, in plaats van elkander te steunen en helpen om het gemeenschappelijk beginsel? Immers geen van deze middelen op zich zelf is in staat de kwalen uit den weg te ruimen, waarmede de minvermogenden te worstelen hebben. Allerminst de coöperatie, „welke „meer de zaak is van de élite der werklieden, maar bijna onbe„reikbaar voor de massa. Deze kan des noods eene corporatie, „geen coöperatie vormen. Die dit laatste mogelijk achten gaan van „de veronderstelling uit, dat alle menschen gelijkelijk voortreffelijk „in moreel opzicht kunnen wezen. Niettemin kan men het coöpe„ratie-idée niet te hoog prijzen, mits het maar niet als *panacée* „wordt opgevat." (†) Wij kunnen met ons allen, ieder op zijne wijs, veel, zeer veel doen om de ellende waarin de groote menigte der werklieden verkeert te lenigen; maar wij zijn met ons allen onmachtig die ellende geheel uit den weg te ruimen, omdat wij niet in staat zijn de gevolgen van luiheid, van losbandigheid, van verkwisting en van andere ondeugden, welke de grootste vijanden van de werklieden zijn, te voorkomen, veel min die ondeugden zelven uit te roeien.

(*) Met genoegen zie ik in de *Vragen des tijds* doorgaans van de »arbeiderskwestie« gesproken. Ook de Duitschers spreken in den regel van *die Arbeiterfrage*, slechts zelden van *die Sociale Frage*. Verg. wat ik daarvan zeide in *de Economist* 1872, blz. 537.

(†) Aldus Prof. Quack, in *Maurice en de arbeiders*, in *de Gids*, Nov. 1874.

Hebben wij gezamenlijk en met al de kracht die ons ten dienste staat, het onze gedaan, laten wij er dan met gelijke kracht op aandringen, dat ook de regeering en de wetgever het hunne doen. Niet enkel door het volksonderwijs te verbeteren en, des noods, door invoering van den leerplicht, zoo algemeen mogelijk te maken; niet enkel door het belastingstelsel zoo te hervormen en te verbeteren, dat de onevenredige druk van de schouders der minvermogenden worde afgenomen; niet enkel door de geheele wetgeving zóó in te richten, dat de rechten der minvermogenden tegenover de gegoede klassen beter dan thans worden gewaarborgd en het de eersten mogelijk worde gemaakt tot gelijke zelfstandigheid te geraken als den laatsten gegund is. Maar ook, en vooral, door datgene te doen, waardoor de stoffelijke welvaart der groote menigte direct kan bevorderd worden, zooveel dit door de bijzondere personen niet of niet voldoende geschiedt of gedaan kan worden, en door datgene uit den weg te ruimen, waardoor verarming, ellende en misdaad wordt gekweekt en in de hand gewerkt. Laten wij, met al de kracht die in ons is, bij de regeering en bij de vertegenwoordiging er op aandringen dat de voor het volk zoo verderfelijke staatsloterij worde opgeheven; dat de rijks-spaarbank, door middel van de postkantoren, worde in 't leven geroepen; dat uitbreiding gegeven worde aan de reeds nu weldadig gebleken wet op den kinderarbeid in fabrieken en werkplaatsen; dat nog zooveel meer geschiede ter bevordering van de algemeene welvaart, als waartoe regeering en wetgevende macht alleen in staat zijn. Dan zal, misschien spoediger dan wij ons nu durven voorstellen, de WARE belangstelling in het lot der groote menigte geboren worden, aan welker gemis ik, voorleden jaar (*), het niet handelen, waar zóóveel te verrichten valt, heb gemeend te moeten toeschrijven:

Moge dit verwijt spoedig, 't zij op het initiatief van de regeering, 't zij op dat van de vertegenwoordiging, beschaamd worden gemaakt!

Middelburg, April 1875. G. A. FOKKER.

(*) In *de Economist*, 1873, blz. 448.

DE NEDERLANDSCHE ZUID-OOSTERSPOORWEG.

Groote verwachtingen mogen gekoesterd worden omtrent de diensten die deze spoorweg aan het algemeen zal kunnen bewijzen en gevolgelijk omtrent het vervoer waarop voor die lijn is te rekenen.

't Behoeft gewis niet opgemerkt dat de waarde der lijn Tilburg—Nijmegen onberekenbaar verhoogd is door de in aanbouw zijnde staatslijn Nijmegen—Arnhem. In de eerste plaats belooft de lijn, waardoor alsnu het noorden van ons land rechtstreeks met het Zuider-net wordt verbonden, een zeer druk personenvervoer.

Zoowel het verkeer tusschen Belgie en Frankrijk en het noordoosten van ons land en Duitschland, als het lokaal verkeer tusschen Tilburg en 's Bosch—Nijmegen—Arnhem, welke laatste plaats door hare bijzondere aantrekkelijkheid 's zomers veel bezoek trekt, verzekeren de nieuwe lijn een zeldzaam druk personenvervoer. Trouwens zij vermindert voor den reiziger van Tilburg komende, reeds met 11 kilometer den afstand tusschen die plaats en 's Bosch.

De belangrijkheid der lijn, welke de schakel is die het noorder- met het zuidernet der spoorwegen aaneen hecht, blijkt nog meer hieruit, dat ook in de volksvertegenwoordiging het wenschelijke besproken is voor den staat, om de lijn Tilburg—Nijmegen over te nemen, en te recht: want er bestaat in het oostelijk gedeelte des rijks geen andere gelegenheid, van wege de kostbare overbrugging van drie hoofdrivieren, om noord en zuid te verbinden. Die verbinding heeft thans langs een grooten omweg via Utrecht—Zwolle plaats, waarbij echter het belangrijkste gedeelte van Gelderland in 't geheel niet, en de daar achter op onze oostelijke grenzen liggende gewesten maar weinig gebaat zijn.

De vraag is van te meer belang wijl daardoor eerst volkomen

aan de grootsche bestemming der havenwerken te Vlissingen zal kunnen worden beantwoord.

Ik zal geene voorspelling wagen omtrent de ontwikkeling die het vervoer met het oog op Vlissingen zal kunnen, ja moeten krijgen, alleen wil ik mij bepalen tot 't geen onmiddelijk voor de hand ligt, de honderdvoudige toeneming welke de gelegenheid tot sneller en goedkooper vervoer uitlokt nog buiten rekening latende.

Tilburg.

Met rassche schreden gaat dit Nederlandsch Chicago vooruit. In 10 jaren is de bevolking er met 10.000 zielen toegenomen en reeds tot 26.000 geklommen.

Er bestaan ongeveer 200 fabrieken van wollen stoffen, voor wier debouché, dat op noordelijke landstreken is gericht — naar we hopen ook weldra op Noord-Amerika — deze spoorweg de kortste weg belooft te worden. Druk bezochte week- of jaarmarkten aldaar doen mede een druk lokaal vervoer van personen naar Tilburg verwachten. Reikhalzend wordt er dan ook de voltooiing van de lijn tegemoet gezien. Dat verlangen heeft mede eene actueele reden, hierin gelegen, dat meest alle bouwmaterialen voor den sterken aanwas van bevolking en industrie noodig, hun weg nemen over de spoorweghaven te 's Bosch, welke weg door de nieuwe lijn ¼ korter zal worden dan thans langs den Staatsspoorweg via Boxtel.

Tusschen *Tilburg* en *'s Hertogenbosch* liggen zeer productieve landbouwende gemeenten: *Berkel*, *Udenhout*, *Helvoirt*, *Haaren* en *Vught*, te zamen omtrent 10.000 inwoners tellende; 's Bosch en Tilburg zijn hunne voornaamste marktplaatsen. Bij een rijken veestapel, bron van een meer en meer intensief wordenden landbouw, treft men er eene zeldzaam weelderige houtteelt waarin veel handel gedreven wordt.

Deze gemeenten, even als Tilburg van den waterweg verstoken, hebben geen ander middel van af- en aanvoer dan de kunstwegen, in den laatsten tijd aangelegd, die een bewijs te meer zijn van hare ontwikkeling; de spoorweg zal die nog sterk doen toenemen.

's Bosch.

De hoofdplaats der provincie, zetel van rechtelijke en administratieve collegien, trekt uit dien hoofde reeds een druk bezoek.

Een bloeiende handel in koloniale waren benevens belangrijke fabrieken veroorzaken er veel verkeer.

Druk bezochte jaarmarkten van paarden en runderen, weekmarkten voor vette varkens voeden geregeld de Belgische markten.

Een en ander laat dan ook gemakkelijk de reden verklaren waarom het station 's Bosch van den Staatsspoorweg 't belangrijkste is van het Zuidernet.

En dat de spoorweg veel heeft toegebracht aan de uitbreiding van het handelsverkeer, blijkt uit het merkwaardige feit, dat de tonnenmaat der schepen en stoombooten, de Dieze op- en afwaarts bevarende, nog 27.000 ton meer beloopt dan vóór het in exploitatie komen van het gedeelte 's Bosch—Utrecht.

Het getal schepen en stoombooten te 's Bosch geschut wordende bedraagt jaarlijks omtrent 17.000 met eene tonnenmaat van ± 700.000 ton d. i. 47 vaartuigen per dag.

Tusschen 's Bosch—Nijmegen—Arnhem worden thans twee concurreerende stoombootdiensten met succès onderhouden, wat ook het geval is met wagendiensten in de richting van 's Bosch op Oss en Ravestein.

De landstreek tusschen 's Bosch en Oss is in de laatste jaren merkelijk vooruitgegaan, tengevolge de dichting van het zoogenaamd „*Schanschgat*", waardoor althans in den zomer het waterbezwaar heeft opgehouden dat placht te ontstaan uit de ontlasting van het water uit de rivier de Waal in de Maas.

De nu reeds bloeiende landbouw in de gemeenten *Rosmalen*, *Nuland* en *Geffen*, zuidwaarts door goede kunstwegen met *Berlicum*, *den Dungen* en *St. Michiels Gestel* verbonden, gaat eensdeels door den spoorweg en anderdeels door een voortgezette waterbevrijding, eene schoone toekomst tegemoet.

Geen streek is beter geschikt voor de als Vlaamsche bouwerij bekende landbouw-methode.

Uitgestrekte, uitnemend vruchtbare wei- en hooilanden, te lang door het ellendig stelsel van overlaten drassig gelaten, bieden den landbouwer gelegenheid om zich meer op den veestapel toe te leggen, en daardoor gelijktijdig landbouw- en zuivelproducten te winnen. Er is alleen nog maar zekerheid noodig omtrent het tijdstip waarop met gerustheid het vee in de weide gedaan en van tijd tot tijd de ploegschijf in den grond kan worden gezet. Vlas, suikerpeen, haver enz. zijn producten die er welig willen groeien. Die zekerheid is te verkrijgen door voortzetting van de kanalisatie der Peel — die dan haar water zelve zal kunnen opslorpen — in

verband met finale dichting der overlaten van de Maas te Beers, van de Waal te Dreumel—Herwaarden.

Intusschen mag nu reeds worden aangenomen dat dit gedeelte der lijn, wat af- en aanvoer betreft, niet ver zal onderdoen voor het gedeelte dat de gemeenten tusschen 's Bosch—Tilburg insluit.

Oss.

Zeker de drukste marktplaats van de beide provincien, welke de lijn doorsnijdt. Week- en maandmarkten brengen er geregeld tal van Belgische, Fransche en Duitsche paarden- en veehandelaars bijeen, die er dan ook steeds ruim hunne gading vinden.

Duizende marktbezoekers uit de omstreken zullen ongetwijfeld van den spoorweg gebruik maken. Hierop is bij de bepaling der stations blijkbaar niet genoeg gelet, anders zou men niet verzuimd hebben te *Berchem* op 1 uur afstand van Oss, op het kruispunt van de kunstwegen die ook *Herpen*, *Schaijk*, *Reek* en *Megen* aldaar met den spoorweg verbinden, minstens eene halte te plaatsen. Eene bevolking van 10.000 zielen schijnt toch voor het personenvervoer, zelfs van lokalen aard, niet zoo heel onverschillig.

Wat Oss verder betreft, deze plaats belooft, afgescheiden zelfs van het marktwezen, een belangrijk station te worden, van wege den kolosalen handel in boter die daar gedreven wordt.

De bewerking welke er de boter ondergaat, houdt onderscheidene stoommachines voortdurend in beweging.

De wekelijksche omzet van de voornaamste firma heb ik wel eens op *f* 100.000 per week hooren taxeeren. Dan, wat daarvan zij, dat een druk vervoer voor den spoorweg daarvan is te verwachten mag reeds hieruit worden afgeleid dat de grondstoffen: boter uit Oostenrijk, gezuiverd vet (margarille) uit Frankrijk, Belgie en Engeland, bij groote partijen worden betrokken en de vervaardigde producten hoofdzakelijk weder naar Engeland worden afgevoerd. Aan- en afvoer dus per spoor. Wat dit vervoer te beteekenen heeft ondervindt men in den avond den straatweg berijdende tusschen 's Bosch en Oss, waarop men gedurig voor treinen van 6 à 10 zware boter-karren moet uitwijken om niet overreden te worden. Niet zeldzaam zijn de dagen waarop 100,000 kilogram over den straatweg met die karren her en wers wordt vervoerd.

Overigens is Oss als landbouwende gemeente, waarbij kunnen

gevoegd worden Lith, Alem, Lithoijen en Oijen met omtrent 10,000 inwoners, voor het Spoorweg-vervoer van heel wat beteekenis. Wegens den omvang zijner markten is het natuurlijk dat er zich een vrij wat beduidende handel in manufacturen en koloniale waren heeft gevestigd; de welvaart die de landbouwende stand in die omliggende plaatsen geniet doet dien handel nog gestadig toenemen.

Als landbouwende gemeente is het reeds genoemde *Berchem*, proportioneel echter veel belangrijker. Dáár is reeds verwezenlijkt wat men na de waterbevrijding voor den streek tusschen 's Bosch en Oss in 't verschiet stelt. De rijkdom van den veestapel kan eenigzins afgemeten worden aan het feit, dat gemiddeld in den winter voor eene waarde van *ƒ* 100.000 kalfdragend rundvee wordt uitgevoerd. Geen wonder dan ook dat de koopwaarde van den grond tot 3 à 4 duizend gulden de hectare is gestegen. Eene aanzienlijke vlasproductie geeft voedsel aan eene wekelijksche vlasbeurs, die geregeld door buitenlandsche kooplui wordt bezocht, verder worden er linnen-rederijen gevonden en wordt er druk handel in vet vee en varkens gedreven. Het zijn de vruchten van den intensieven landbouw.

Dat alles schijnt bij de bepaling der standplaatsen voor stations over het hoofd te zijn gezien!

Te onbegrijpelijker inderdaad wijl de gemeenten *Reek*, *Schaijk* en *Herpen* bij hoog water als tegenwoordig het geval is, het station te Ravenstein niet kunnen bereiken en dus 2 à 3 uren van het digtst bij zijnde station zijn verwijderd.

Ravenstein.

Aan de rivier de Maas gelegen heeft dit plaatsje van ouds een beduidenden handel gedreven in steenkolen, bouwmaterialen, koloniale waren en manufacturen; 't is aan de eene zijde de gewone marktplaats voor de producten der maasoever-bewoners terwijl het omgekeerd door zijne industrie en economie-handel in de behoeften der buurt voorziet.

Een tweetal meelfabrieken plachten voor eenige jaren druk te gaan en wellicht zal de spoorweg daaraan op nieuw leven bijzetten.

De weekmarkt wordt er druk bezocht.

Wijchen.

Aanzienlijke marktplaats waar gewoonlijk veel paarden en vee wordt aangevoerd. De belangrijkheid dezer gemeente, kantons hoofpplaats, is verder af te meten naar de omstandigheid dat ze de standplaats is van 2 notarissen, iets zeldzaams voor eene landelijke gemeente en 't bewijs dat hier heel wat transactiën zijn te sluiten. Handel in de gewone beteekenis houdt daarmede in den regel gelijken tred.

Nijmegen.

Dat deze stad weldra verlost uit de boeien die haar ter wille der lands verdediging tot dusver omknelden, met hare schilderachtige omgeving, eene schoone toekomst tegemoet gaat, is geene gewaagde voorspelling. Nu reeds is zij de marktplaats voor het rijke bovengedeelte der Betuwe en het Maaswaalsche en geniet ruimschoots de voordeelen van een drukke weekmarkt. De nieuwe spoorwegen maken haar tot een centrum van handel en verhoogen aanmerkelijk het voordeel dat zij in hare ligging heeft aan een uitmuntend vaarwater als de rivier de Waal is. Deze ligging zal o. a. te weeg brengen dat steenkolen van de Rhur-streek er gelost worden, om per spoor in de richting van Tilburg te worden vervoerd.

Doch wat voor het spoorwegvervoer van grooter beteekenis mag geacht worden, is de rijke paardenfokkerij en veeproductie, het overvloedige fruit en ooft, dat zoo zeer snel vervoer eischt, van de Betuwe en 't Maas-Waalsche hoofdzakelijk naar Belgie en Frankrijk uitgevoerd wordende.

Dit paarden- en veevervoer mag vooral als een voorname factor van rentabiliteit der exploitatie van den nieuwen spoorweg beschouwd worden.

Zal het vee dat uit *Groningen* en *Friesland* thans over Zwolle — Utrecht naar Belgie gaat, ook niet den korteren weg over Arnhem — Nijmegen 's Bosch nemen? Zoomede de granen van het Noorden naar het Zuiden geëxpedieerd wordende? Het laatste geschiedt thans te water, waaraan echter op dat lange traject bezwaren zijn verbonden; een snel vervoer per wagon van 5 à 10,000 kilogr. heeft al dadelijk minder gevaar van broei dan de lange reis per schip.

Dat andere goederen den weg dezer hoofdproducten zouden

volgen, behoeft geen verder betoog. Veel zal intusschen ook hier van de tarieven en van eene doelmatige exploitatie afhangen.

Beschouwen we de lijn Tilburg—Nijmegen uit een algemeen oogpunt, dan springen onmiddelijk in 't oog overwegende voordeelen tengevolge der tweeledige aansluiting te Tilburg in correspondentie met België en Frankrijk en weldra naar we hopen via Vlissingen door een maildienst met Engeland; te 's Bosch met den staatsspoorweg Utrecht—Boxtel; te Nijmegen met Cleve eenerzijds en met de staatsbaan over Arnhem naar het Noorden, die op onderscheidene punten zijdelings met Duitsche spoorwegen is en wordt verbonden.

Meer schijnt niet noodig om het groote belang van den Zuid-Ooster-spoorweg in 't licht te stellen, een belang, we herhalen het, zoo overwegend, dat de overneming der lijn door den Staat, ter verzekering eener flinke exploitatie in ééne hand, naar onze meening, niet lang meer eene vraag zal kunnen blijven.

den Bosch. COOLEN.

HET BOUWEN VAN ARBEIDERSWONINGEN.

(*Vervolg van bladz.* 280).

2. *Invloed van eene betere huisvesting op de gezondheid en zedelijkheid.*

Hoe betrekkelijk gering zich de woningshervorming in verhouding tot de behoeften ook geopenbaard heeft, zoo onmiskenbaar in 't oogloopend treden toch hare gunstige gevolgen voor de bewoners in 't bijzonder en voor de arbeidende klasse in 't algemeen, ja voor de geheele bevolking van eene streek, aan den dag. Die gevolgen hebben zoowel op de gezondheid en zedelijkheid, als op de economische welvaart betrekking. De geschriften, wier inhoud wij thans bespreken, bevatten daaromtrent tal van hoogst belangrijke voorbeelden. Vooral heeft zich de heer Engelen daarmede verdienstelijk gemaakt, door een belangrijk hoofdstuk van zijn geschrift aan dit onderwerp te wijden. Wij zullen daaruit een en ander overnemen.

„Zal de economische toestand der lagere klassen eene voortdurende verbetering ondergaan, zegt de heer E. teregt, dan moet vóór alles haar zedelijke toestand worden verbeterd. Hoogere loonen, waardoor welvaart kan verkregen worden, doen geen nut, wanneer de arbeider niet zedelijk ontwikkeld is. Zedelijke opheffing leidt tot zelfhulp. Om die zedelijke opheffing te verkrijgen, zullen de pogingen die men daartoe aanwendt, zeer weinig kans van slagen hebben, indien niet tevens de woning der arbeidende klasse wordt verbeterd, indien men niet tegenover de kroeg, waar men den arbeider van verwijderd wil houden, eene woning stelt, waarin hij niet alleen eet en slaapt, maar waarin hij kan leven, hij zelf en zijn gezin." Ook om den gezondheidstoestand te verbeteren is verbetering der huisvesting het uitgangspunt voor verdere pogingen. Ten bewijze daarvan kunnen o. a. dienen de uitkomsten welke in de woningen door vereenigingen gebouwd zijn verkregen

met betrekking tot de verminderde sterfte. Zoo wordt de gemiddelde sterfte in de woningen van 5 der voornaamste vereenigingen in Londen, waaronder zoogenaamde „lodginghouses" op 18 p. 1000 berekend, terwijl de gemiddelde sterfte in Londen over het zelfde tijdvak 24 p. m., en die in wijken, waarin de meeste dezer woningen zijn gelegen, 27 p. m. bedroeg. Ook de ziektetoestand is door die woningen verbeterd: typheuse koortsen, een der meest voorkomende oorzaken van armoede en ellende bij de lagere klassen in Engeland, zijn onbekend in deze woningen. Dit is vooral te danken aan de strikte maatregelen van hygieine, die bij de verhuurders worden toegepast en die ook door de regering worden voorgeschreven. Dit geldt vooral met betrekking tot het draineren van den grond, den aanleg van riolen en privaten, de kubieke ruimte voor elk gezin bestemd, de mate van ventilatie en de zorg voor reinheid. Zoo ziet men in die woningen overal veel zorg besteed aan eene behoorlijke ventilatie, zoo bestaat de bepaling, dat de woning minstens éénmaal 's jaars gewit moet worden, hetgeen om het streng door te voeren in den regel van wege de vereeniging zelve geschiedt. Vooral bij het heerschen van epidemiën hebben die maatregelen hunne gunstige uitwerking aan het licht gebragt. Zoo kwamen op eene bevolking van 30000 personen in de lodginghouses gevestigd in 1858 slechts 10 koortsgevallen voor, terwijl vroeger uit een enkel dier huizen in weinige weken 20 zulke lijders in het London Fever Hospital gebragt waren. Bij de cholera-epidemie van 1854 stierven in die huizen slechts 26 op de 32000, d. i. 8 op de 10000, terwijl in geheel Londen 44 op de 10000 stierven en in één wijk, de Potteries, 259 op de 10000. Ook van zoodanige woningen bij ons te lande zou men eenige voorbeelden daarvan kunnen aanvoeren, ofschoon ze bij onze schrijvers niet geboekt en overigens weinig bekend zijn. Een paar voorbeelden slechts ons bekend. Tijdens het heerschen der cholera in 1866 was de sterfte aan cholera in den Haag 15 pCt., terwijl die bij 402 bewoners van oude en verbeterde woningen der Vereeniging gemiddeld was 3½ pCt. en bij 1127 bewoners van nieuwe arbeiderswoningen slechts 1.66 pCt. In de 100 woningen van het Diakengezelschap te Groningen heeft zich de cholera van 1843—54 slechts eens vertoond, ofschoon die ziekte in dat tijdvak de stad viermaal had bezocht en in de buurt, waar die woningen zijn gelegen, de meeste offers maakte. In 1869 werden de woningen van de vereeniging te Arnhem door 495 bewoond en stierven daar 1.41 pCt., terwijl de algemeene sterfte in de stad

bedroeg 2.35 pCt. De verschrikkelijke kindersterfte die vroeger onder de kinderen der fabrieksbevolking te Mulhouse heerschte, is tijdens de betere huisvesting aldaar zeer verminderd. Van de 102 kinderen der fabriekarbeiders van den heer Dollfus, die van 1 Nov. 1862—63 zijn geboren, stierven slechts 23, terwijl de kindersterfte onder de gegoede klassen 38 pCt. bedroeg. Maar dit is niet alleen aan de goede huisvesting te danken; die verstandige industrieel schenkt zijne gehuwde arbeidsters 6 weken loon, indien zij dien tijd na hare bevalling haar kind en zich zelven in huis goed verzorgen. Naast deze weinige cijfers staan tal van vertrouwbare verklaringen van de besturen dier vereenigingen of van de eigenaars der betere woningen ten gunste dier sterfte.

Meer naauwlettend schijnt de zedelijke invloed dezer woningen nagegaan te zijn; althans genoemde geschriften bevatten daaromtrent een zeer groot aantal voorbeelden en verklaringen. Zoo lezen wij bij den heer Tresling aangaande de uitkomsten van de verbetering der woningen op de voormalige Goudsbloemgracht te Amsterdam: „Deze gracht was eigenlijk een stilstaande modderpoel; de kaaijen waren ingezakt, de straat was bedekt met allerlei vuil, daarnevens schaarde zich een afwisseling van overbevolkte, bouwvallige huizen, voddenloodsen en ledige erven, ter naauwernood omheind. Vele gangen kwamen op de gracht uit en gaven den toegang tot andere verblijven, waar licht en lucht ontbraken en waar al de gebreken van de belendingen der straat zich in dubbele mate vertoonden. Des zomers leefde de bevolking bijna den geheelen dag op straat, die het tooneel was van veel rumoer en vechtpartijen; des winters werd er bitter ellende geleden. Het concubinage overtrof er het aantal wettige huwelijken. De bewoners hadden hun eigen taal en leefden als 't ware buiten de beschaafde maatschappij....." Na den aankoop en het sloopen van deze ellendige verblijven, het bouwen van 77 nieuwe en verbeteren van de beste oude woningen, het dempen van de gracht en het hervormen tot een breede, goed geplaveide straat, die den naam van Willemstraat ontving, getuigt het bestuur der V. t. b. d. arb. klasse, die den stoot tot die hervorming heeft gegeven: „het straatrumoer is verminderd; de kinderen gaan naar school, de politie wordt gehandhaafd. De eigenaardigheden van het meerendeel der bevolking lieten zich natuurlijk nog wel eens gelden, maar het is toch opmerkelijk, zoo goed als velen zich geschikt hebben in de nieuwe orde van zaken en voor het opkomend geslacht althans is veel gewonnen."

Treffend zijn tevens de getuigenissen te lezen omtrent de geheele hervorming in het zedelijk en verstandelijk leven, in het economisch bestaan van de bewoners der arbeiders-koloniën te Steinwarden, Hamburg, Kopenhagen, Höganäs, Mulhause, Verviers, Luik en elders te weeg gebragt. Hoe het gevoel van eigenwaarde bij de bewoners is verhoogd, de liefde voor het familieleven, de zindelijkheid en orde bij de vrouw, de ingetogenheid en oppassendheid bij de kinderen, de vlijt en spaarzaamheid bij den man zijn toegenomen. Ten bewijze van de waarde die zij aan eene goede woning hechten, kan strekken, dat al de eigenaars van betere woningen met lof getuigen, dat deze door de bewoners in zulk een goeden staat worden gehouden, dat men er een eer in stelt, om het behaaglijk voor het oog, gemakkelijk voor de bewoners te maken, maar bovenal dat achterstallige huren tot de uitzonderingen behooren. De 's Gravenhaagsche Vereeniging toont o. a. aan, dat van de 1539 bewoners harer huizen, tijdens het heerschen der Cholera in 1866, toen in die woningen 71 personen werden aangetast en 28 bezweken, slechts *f* 5.50 achterstallige huur werd geboekt. De uitmuntende bepalingen door die eigenaars op de bewoning hunner eigendommen gemaakt, dragen veel bij tot dit resultaat.

Nog meer worden die zedelijke hoedanigheden bevorderd, als de prikkel tot eigendomsverkrijging aanwezig is. Ook daarvan leveren de genoemde geschriften talrijke voorbeelden. Op groote schaal bewijzen dit de land and building societies, die door geheel Engeland verspreid zijn, ofschoon ze niet vrij van nadeelen zijn. De geschriften van de heeren Engelen en Tresling bevatten daarover tal van wetenswaardige bijzonderheden.

Wat de wonings-hervorming in dit opzigt nuttigs heeft gewrocht ten aanzien van den gehuwden arbeider en zijn gezin, dat hebben de, in de laatste jaren, gelukkig ook in ons land, opgerigte commensalenhuizen met de daaraan verbondene volksgaarkeukens, leeskamers, enz. voor de ongehuwde arbeiders en voor de meer vlottende bevolking der steden uitgerigt. Ofschoon de voordeelen van allerlei aard aan dit deel der bevolking door die inrigtingen bezorgd, onmogelijk onder cijfers zijn te brengen, zoo moeten zij echter onbetwistbaar groot geacht worden en zal een uitbreiding van dat deel der wonings-hervorming meer en meer blijken aan het doel te beantwoorden. Hierin staat Nederland echter bij het buitenland nog verre ten achteren.

Ook wordt de economische welvaart der bewoners zeer bevor-

derd en een dam tegen de nadeelen van fabrieksarbeid opgeworpen door de woningshervorming, waar de eigenaars van betere woningen er voor gezorgd hebben, dat deze tevens tot werkplaats voor de vrouw of voor den man kan gebezigd worden. De Kazernewoningen in Londen en Berlijn en de cottages in Mulhousen, en arbeiderswoningen te Coventry, te Kuchen in Wurtemberg en te Verviers zijn tot dat einde zeer doelmatig ingerigt, waarbij zelfs de stoom als beweegkracht niet is buitengesloten.

Van niet minder gewigt is de band die tusschen de hoogere en lagere standen door de woning-hervorming wordt geknoopt. Die naauwere aanraking van het meer ontwikkelde en het minder ontwikkelde deel der bevolking doet dit laatste in zedelijk en verstandelijk gehalte toenemen, doet het eerste de deugden van het laatste meer waarderen, bevordert de solidariteit van belangen in hooge mate en brengt niet weinig toe tot oplossing van het gewigtige vraagstuk van den dag.

---

3. *Finantiële combinatiën en uitkomsten van de woning-hervorming.*

Tot het bereiken van het doel, om de arbeidende klasse betere huisvesting te verschaffen, zijn verschillende combinatiën in 't leven geroepen. De heer Engelen, die ook daaraan een zeer uitvoerig en critisch bewerkt hoofdstuk heeft gewijd, onderscheidt twee hoofdgroepen. De woningen komen tot stand 1o. door enkele personen, 2o. door maatschappijen. Ik zou daar een derde groep willen bijvoegen, die woningen welke tot stand komen door de bemoeijingen van den staat of door gemeentezorg. De heer E. rangschikt dezer echter in eene onderafdeeling: liefdadigheid. Indien van dit beginsel wordt uitgegaan plaatst de regering zich op een verkeerd standpunt. Als maatregel van politiezorg of openbare gezondheid is het echter te billijken en in dien zin wordt hij dan ook hier en daar toegepast.

Ieder van de twee hoofdgroepen door den heer E. aangewezen splitst hij wederom in tweeën, naar gelang van het doel dat beoogd wordt: òf louter *industrie* òf enkel *liefdadigheid*. Tusschen die twee hoofdonderscheidingen wat het doel betreft, liggen vier verschillende schakeringen.

Van dit standpunt uitgaande worden bij onze schrijvers de bemoeijingen van deze combinatiën en hare uitkomsten met veel

zorg en met groote helderheid in 't licht gesteld. Vooral is het geschrift van den heer Tresling rijk aan vergelijkende studien omtrent dit punt. Ten aanzien van het bouwen uit het oogpunt van liefdadigheid zegt hij o. a.: „De ware, de nieuwere, de meest gezonde liefdadigheid in dezen zin is die, welke de arbeiders weldoet, door hen in de zegeningen van eene goede woning voor weinig geld te doen deelen; terwijl zij daarbij tevens hun gevoel van eigenwaarde opwekt, en door den billijken huurprijs of in enkele gevallen door de billijke koopsom, die zij hun laat betalen, de arbeiders zelven tot medewerkers maakt aan het groote werk dezer hervorming, waaraan men sedert de laatste 35 jaren langzaam begonnen is." De handelingen van particulieren ten deze, in welken vorm ook voorkomende, verdienen slechts lof en mogen gerust buiten critiek worden gelaten. De voorwaarden toch die zij veelal aan hunne handeling verbinden, laten ten opzigte van de finantieele uitkomsten moeijelijk een critiek toe. De rente die zij trekken, ligt grootendeels in de zelfvoldoening, die zij van hunne daad smaken. Zelfs rekenen wij hiertoe de bemoeijingen van fabrikanten en industrieelen, in zoo verre het verstrekken van woningen door hen niet in verband staat met een soort van gedwongen nering of andere baatzuchtige handelingen, waaraan de schijn van philantropie wordt gegeven. Een andere vraag is het, in hoe verre zedelijke ligchamen of vereenigingen op dit gebied met vrucht werkzaam kunnen zijn. Ik heb hier meer bepaald op het oog het verschaffen van betere woningen beneden den marktprijs of tegen een zoodanigen huurprijs, dat deze geen voldoende rente van het kapitaal oplevert en dat niet aan bedeelden en invalide armen maar aan krachtvolle gehuwde personen, met het doel hen tegen verarming te vrijwaren. Om ons tot Nederland te bepalen, worden in genoemde geschriften eenige vereenigingen vermeld, die met dat doel den bouw van arbeiderswoningen hebben aanvaard. Het zuiver philantropisch karakter, waarbij op eene billijke rente minder gelet werd, aanvankelijk bij de meesten op den voorgrond gesteld, begint echter van lieverlede op den achtergrond te treden, zoodat een minimum van rente niet meer wordt aangenomen, terwijl de overschietende gelden meestal worden aangewend tot aflossing, aankoop, verbetering of aanbouw van woningen. Deze vereenigingen waren, bij een zeer matige huur, toch in staat in de laatste jaren 4 pCt. dividend te geven en bovendien een of meer percenten voor aflossing of ter reserve te bestemmen. Volgens onze meening is deze wijze van handelen tegenover valide per-

sonen uit de arbeidende klasse, die geen bedeeling vragen of behoeven, een daad die strijdt tegen de hedendaagsche begrippen van economie en philantropie. Slechts enkele bevoorregten zullen er toch altijd van kunnen genieten en het blijft steeds de vraag of het gevoel van eigenwaarde en begrip van zelfstandigheid daardoor bij dezen zal levendig gehouden worden. Wenschelijker zouden wij het achten als de armbesturen een groot deel hunner fondsen, in plaats van aan tijdelijke en extra-bedeelingen, aan het bouwen van geschikte arbeiderswoningen zouden besteden. Zoöals thans de bedeelden veelal gehuisvest zijn in zoogenaamde diakoniewoningen of armhuizen, vooral ten platte lande, wordt aan de zedelijkheid en gezondheid dier menschen zeer te kort gedaan en de laatste vonk van eigenwaarde en zelfstandigheid bij hen er ook door uitgedoofd. En nogtans vond dit denkbeeld in de hoofdstad van het rijk, waar zooveel broeinesten van ellende, het eigendom van armbesturen, bestaan, zooveel bestrijding, dat het niet tot eene verwezenlijking er van kwam. Zeker is van alle soorten van bedeelingen, het verschaffen eener goede woning eene die het meest aan het doel beantwoordt. Hierdoor verheft men den bedeelde, in plaats van hem te vernederen, hetgeen door elke soort van bedeeling min of meer geschiedt.

Even verwerpelijk moet het dan ook geacht worden, dat de staat of de gemeente in deze tusschen beiden treedt, hetzij door het verstrekken van rentelooze voorschotten of als schenkingen, zooals in Frankrijk en Belgie is geschiedt (*). De hiertoe besteedde gelden komen in den regel aan zoo weinig personen ten goede, dat zij niet als werken van algemeen nut beschouwd kunnen worden.

(*) Als zoodanig moet dan ook het voorschot van ƒ 1,800.000 door den gemeenteraad van Amsterdam voor den bouw van arbeiderswoningen toegestaan, van een economisch standpunt niet gebillijkt worden. Het betrekkelijk nut, dat die maatregel kan stichten, weegt niet op tegen het nadeel, dat aan de vrije nijverheid ten deze eene concurrentie wordt aangedaan, waardoor ze er toe gebragt zal worden haar kapitaal niet verder in den bouw van zoodanige woningen te steken. Meer sympatie hebben wij daarentegen voor het onlangs aangeboden wetsontwerp tot verlenging van den termijn van vrijdom van grondbelasting bij de stichting van arbeiderswoningen. Hierbij wordt de vrije nijverheid niet belemmerd, maar in de hand gewerkt. Vooral juichen wij het voorstel toe, omdat het strekken zal tot bevordering van den bouw van *gezonde* woningen. Wij vinden echter de grens van 25 voor het aantal woningen, waarop de wet van toepassing kan zijn, te ver genomen. Wij zouden meenen, dat het doel beter bereikt zou worden, indien die verlenging werd toegestaan voor elke woning, die aan de sanitaire eischen voldoet en eene zekere som in de grondbelasting niet te boven gaat. (S. C.)

Zij moeten zooals de heer E. teregt zegt, als een soort van aalmoes beschouwd worden, aan enkelen uitgedeeld, iets dat voor het moreel van den arbeider niet wenschelijk is.

Geheel iets anders is het, als de Staat als maatregel van openbare gezondheid gelden verstrekt tegen eene behoorlijke rente onder bepaalde voorwaarden, zooals in Engeland, waar aan ieder kerspel met minstens 10000 inwoners of aan eene vereeniging van kerspelen met minstens hetzelfde getal inw., ook aan vereenigingen en maatschappijen of privaat-personen, de bevoegdheid geschonken wordt, om voor bouwuitvoeringen van algemeen nut, b. v. voor drainering, voor waschhuizen, kost- en slaaphuizen, arbeiderswoningen, gelden op voorschot uit de staatskas op te nemen. De som wordt geleend op hypotheek, die het dubbele moet bedragen van het voorschot en tegen minstens 4 pCt. 's jaars verstrekt, om binnen 40 jaren afgelost te worden.

En hier wordt de overgang gevormd tot die reeks van combinatiën wier doel is het verbeteren van arbeiderswoningen, zonder aan het industrieel karakter der onderneming of handeling te kort te doen. Het veld van beschouwing is zoo uitgebreid, en door de onderscheidene schrijvers wier geschriften wij bespreken, zoo uitvoerig en degelijk onderzocht, dat ik hier volstaan kan met op enkele gegevens en uitkomsten te wijzen. Wanneer wij de uitkomsten van de groote en kleine bouwvereenigingen in Londen van gemengd (half philantropisch, half industrieel) karakter nagaan, dan zien wij, dat deze gemiddeld een jaarlijksch dividend van 5 pCt. uitkeeren en bovendien een deel der ontvangsten als reservefonds tot schulddelging of uitbreiding van de vereeniging aanwenden. De ondernemingen van dien aard, door particulieren in de metropolis of door vereenigingen of particulieren in de provinciesteden tot stand gebragt, leveren een zuivere rente van 6 en meer procenten op. In ons land keeren de meeste vereenigingen slechts 4 pCt. dividend, enkele 5, een enkel 6 pCt. uit, terwijl 1 of meer pCt. in het reservefonds wordt gestort. Onder de industrieele combinatiën verdienen die de meeste aandacht, welke ten doel hebben den arbeider dadelijk of later eigenaar van het gebouwde te doen worden. Als zoodanig komen vooral in aanmerking de combinatiën van fabriekanten onderling en met hunne werklieden, van particulieren onderling en met werklieden (de zoogenaamde latente associatie) en de combinatien van arbeiders onderling (de zoogenaamde coöperatieve bouwvereenigingen). Van de eerstgenoemde soort van combinatiën leveren de bouwvereenigingen in den Elzas het best geslaagde

voorbeeld. Om in het bezit van zulk eene woning te komen moet de aspirant-eigenaar te Mulhouse dadelijk een som van 250—300 frs. storten, bestemd om de kosten van verkoop en overschrijving te dekken wanneer het tijdstip der definitieve overdragt daar is. Behalve deze eerste storting heeft de kooper van een huis van 3000 fr. bv. slechts 25 frs. in de maand, of 200 frs. in het jaar te betalen, zooveel dus als de gewone huur voor zulk een woning buiten de Cité bedraagt. Na ruim 13 jaren is zoodoende de koopsom afbetaald en komt de arbeider in het bezit zijner woning. Hij heeft bij zijn woning tevens het genot van de opbrengst van zijn tuin, jaarlijks 40 à 50 frs. en van de instellingen van openbaar nut: bewaarschool, bad- en waschinrigting, gaarkeuken, parken, enz. In 1868 had de maatschappij 860 arbeiderswoningen gebouwd. Hiervan waren in eigendom overgegaan 785 en daarvan waren 230 geheel afbetaald.

Op dienzelfden grondslag werken de vereenigingen van industrielen te Guebwiller, te Colmar en te Beaucourt. In laatstgenoemde plaats zijn een groot aantal arbeiders aandeelhouders, wier aandeelen door de fabriekanten-aandeelhouders voor 5 pCt. verzekerd zijn. Deze laatsten hebben zich verbonden om alle huizen, die na verloop van den duur der vereeniging (elf jaren) niet verkocht mogten zijn, voor het bedrag der kosten over te nemen. Bij deze allen is slechts sprake van afzonderlijke woningen.

Een tweede systeem door de fabriekanten gevolgd, is het verschaffen van voorschotten aan hunne werklieden, om met dat geld woningen te bouwen. Hiervan levert o. a. de arbeiderskolonie van Staub & Co. te Kuchen een treffend voorbeeld. De voorwaarden waarop die eigendomsverkrijging berust, worden niet opgegeven en er is geen bepaald systeem aangenomen. In ieder geval heeft men de terugbetaling der gewone voorschotten geregeld naar de spaarpenningen die de arbeider had opgegaard en het crediet, 't welk hij zich had weten te verschaffen. De eigenaar mag zijne woning niet anders verkoopen dan aan een zijner medearbeiders. De zoodanig verkregene woning moet buiten het eigenlijk gebied der fabriek worden gebouwd.

De woningen van de Familistère te Guise zullen volgens het systeem te Mulhouse gevolgd in eigendom kunnen worden verkregen, maar met dit bijkomend voordeel, dat het belegde geld van den huurder door overdragtige aandeelen wordt vertegenwoordigd, zoodat de werkman of zijn gezin niet aan de plaats gebonden is en zij elders gevestigd toch de intrest van hun eigendom

kunnen genieten. De prijs waarvoor de heer Godin-Lemaire zijne woningen verhuurt, is gesteld op den gemiddelden huurprijs van de vroegere ellendige verblijven dier werklieden. Zelfs bij zulk een lagen huur geeft het geheele inlegkapitaal na aftrek der kosten van alle instellingen, een zuivere rente van 3¼ pCt., welke door de kleine voordeelen, die uit den verkoop van den inslag voortvloeijen, op 6 pCt. wordt gebragt.

Een eenigszins gewijzigd systeem is gevolgd door den fabrikant Akroyd, bij de arbeiderskolonie nabij Halifax gebouwd. De patroon bouwt voor zijne arbeiders woningen en verkoopt hun deze met behulp der building society, waarvoor zij zelven ¼ opbrengen en de vereeniging ¾ der kooppenningen bezorgt. Voor de arbeiders, welke niet in staat zijn ¼ der koopsom te betalen, is de patroon bij de building society borg, zoodat zij het geheele kapitaal ook over meer jaren dan gewoonlijk bij deze maatschappijen geschiedt, door annuïteiten wekelijks geregeld aflossen. Deze borgstelling behoeft slechts zoolang te duren, tot dat ¼ van de koopsom is afbetaald, wat b. v. in 4 of 5 jaren kan geschieden.

De geschriften van de heeren Engelen en Tresling bevatten over deze en dergelijke associatiën nog tal van wetenswaardige bijzonderheden.

Door deze wijze van woningverschaffing wordt de overgang gevormt tot de tweede groep, de zoogenaamde latente associatie. Deze combinatie bestaat in het verschaffen van het noodige kapitaal, hetzij door vereeniging, hetzij door particulieren, waarbij de arbeidersklasse tevens voor een zeker bedrag kan deelnemen. Het valt moeijelijk deze combinatie geheel te scheiden van die op zoogenaamde coöperatieve zelfhulp van de arbeiders onderling berusten. Meestal gaan beide soorten gepaard en is de laatste niets dan een in beginsel aangenomen arbeidersvereeniging, eene vereeniging namelijk waarvan het initiatief uit den boezem der arbeidende klasse is uitgegaan, maar waarbij het kapitaal grootendeels door de meer gegoeden, door krediet-, voorschot- en spaarbanken wordt verschaft. In dien geest werken de talrijke building-societies in Engeland, dat zijn vereenigingen, die ten doel hebben door periodieke stortingen een kapitaal bijeen te verzamelen en van dat kapitaal voorschotten te geven aan de doelnemers, ten einde daarmede een huis te bouwen of een gebouwd huis in eigendom te verkrijgen. Zij zijn dus eigenlijk spaar- en voorschotbanken voor een bijzonder doel en met een bijzondere inrigting; zij leenen alleen aan de deelnemers. Over deze en dergelijke

soorten van vereenigingen in Engeland, hare organisatie en uitkomsten, hare voor- en nadeelen zijn wederom tal van wetenswaardige bijzonderheden in de geschriften van de HH Engelen en Tresling te vinden, waarheen we kortheidshalve moeten verwijzen. Beide schrijvers bevelen de invoering van dergelijke vereenigingen, mits onder behoorlijke contrôle gesteld, voor ons land zeer aan. Vooralsnog wanhopen zij echter aan de toepassing daarvan ten onzent, zoolang het begrip van coöperatie bij onze arbeiders nog niet helder is geworden. Sinds zij dit geschreven hebben is er gelukkig op dit gebied ten onzent reeds eene belangrijke schrede gezet, en is het vermoeden van den heer Tresling niet bevestigd, dat de toepassing van dat beginsel ten onzent geen ingang zal vinden, omdat „in ons land zelden een poging hoe welgemeend ook, ondersteuning bij het volk vindt, wanneer zij zich voordoet als iets, dat van „de heeren" komt. Integendeel het voorbeeld van de arbeiders-vereeniging „Help u zelven" te Leeuwarden, die op de eerste aanvrage een som van f 75,000 tegen 4 pCt. van de burgerij als voorschot ontving, levert wel het bewijs, dat de arbeiders gezind zijn van „de heeren" geld te ontvangen; terwijl de bepaling omtrent de commissie van toezigt ook aantoont, dat ze met „de heeren" willen zamenwerken. Hun voorbeeld heeft andere arbeiders-vereenigingen, o: a. te 's Hage, Amsterdam, Groningen en elders opgewekt eene dergelijke poging te wagen en wel met min of meer goed gevolg. Of deze vereenigingen echter op zeer goede economische grondslagen berusten, valt zeer te betwijfelen. Zeker is het dat het beginsel van liefdadigheid daarbij nog sterk genoeg op den voorgrond treedt. De Leeuwarder vereeniging toch ontvangt nog jaarlijksche bijdragen van ƒ 2.50, terwijl de reparatiën door de leden (behalve de materialen) kosteloos geschiedt. In weerwil daarvan betwijfelt de heer Crommelin, of de vereeniging geheel en tot het laatste aan hare verpligtingen zal kunnen voldoen, hetgeen nog sterker door hem betwijfeld wordt aangaande de Maatschappij tot verkrijging van eigen woningen te Amsterdam. Het is jammer, dat de arbeiders, vooral in ons land, bij de oprigting van dergelijke vereenigingen, steeds van een verkeerd standpunt uitgaan. Zij doen groote beloften aan de aandeelhouders en leggen te geringe verpligtingen aan de deelnemers op. Zoo geven zij hier in den regel eene woonruimte tegen een prijs, die verre beneden de marktwaarde is. Het gaat niet aan in den tegenwoordigen tijd een goedgebouwde nieuwe woning tegen een lagen huurprijs te ver-

schaffen en dan een behoorlijke rente aan de aandeelhouders uit te keeren. Zoolang daaraan niet andere coöperatieve vereenigingen verbonden zijn, die op haar beurt winsten afwerpen, zal eene arbeiders bouwvereeniging op de gestelde grondslagen op den duur niet kunnen bloeijen. En waar wij de latente associatie als een krachtig middel tot bevordering van zelfhulp wenschen aan te bevelen, daar wenschen wij er voor te waarschuwen, dat zij die hun geld voor het goede doel afstaan, toezien, dat het besteed worde volgens gezonde economische beginselen, dat het den grondslag legt tot zelfverheffing, tot vrijmaking van den arbeider, niet dat het hem op nieuw aan banden legt, die aanvankelijk onmerkbaar, later tot ijzeren kluisters voor hem worden, waarvan hij, noch zijne nakomelingen zich kunnen ontdoen. Van ganscher harte zouden wij zien, dat ten onzent het beginsel van latent associatie meer ingang kreeg en bijv. zoovele vereenigingen ten behoeve der arbeidende en nijvere klassen, als spaar- en credietinrigtingen een deel harer fondsen beschikbaar zouden stellen voor dat doel. Daarvan leveren de geschriften van de heeren Tresling en Engelen tal van voorbeelden, voorbeelden zoo uitnemend, dat wij ze ter lezing en toepassing aan ieder aanbevelen, die op dit terrein nuttig werkzaam kan zijn.

---

4. *Wetten en verordeningen met betrekking tot de wonings-hervorming.*

Wanneer er van regeringstusschenkomst in deze aangelegenheid sprake is, dan zeker kan de hooge en lage regering niet beter haar invloed en magt doen gelden dan door eene behoorlijke politie uit te oefenen en goede wetten en verordeningen in het leven te roepen, waarbij contrôle wordt gehouden over den bouw van woningen in 't algemeen en van die van arbeiderswoningen in 't bijzonder. Evenzeer kan de staat aan deze bevorderlijk zijn door het oprigten van coöperatieve vereenigingen in 't algemeen en van bouwvereenigingen in 't bijzonder gemakkelijk te maken en tevens bepalingen vast te stellen, waardoor waarborgen worden geschonken, dat deze vereenigingen op goede grondslagen rusten en goed beheerd worden. Ook hierin heeft Engeland het initiatief genomen en heeft de nieuwere wetgeving van dit land er veel toe bijgebragt, om den bloei van deze vereenigingen en daarmede

de welvaart der arbeidende klassen te bevorderen. Ofschoon daar reeds ten tijde van Koningin Elisabeth een wet werd uitgevaardigd, waardoor het geen eigenaar of bewoner van een cottage vrijstond daarin meer dan één gezin te laten wonen, op straffe van 10 sh. boete voor iedere maand, dat hij hiermede voortging, zoo is echter eerst in de laatste 30 jaren de woningskwestie een punt van naauwgezet onderzoek van wege de overheid daar geweest. Zij begon met de ellendigste woningen onder contrôle te stellen, waartoe de Common Lodging-Houses ordering Act van 1851 in 't leven werd geroepen, welke de noodige voorschriften voor luchtverversching, ruimte der slaapzalen, zindelijkheid, enz. in de slaaphuizen gaf, voor welker opvolging de politie door visitatie waken moest. Op scheiding der seksen in die huizen werd door deze wet tevens ernstig aangedrongen. Nog in ditzelfde jaar kwam de Labouring Classes Lodging Houses Act tot stand, waarbij de bevoegdheid aan het gemeentebestuur werd gegeven voorschotten uit de staatskas te leenen ten behoeve van bouwwerken van algemeen nut, waaronder het bouwen van arbeiderswoningen. In 1855 verscheen de Labourers Dwellings Act, waardoor het tot standkomen van bouwvereenigingen gemakkelijk gemaakt en bevorderd werd. Een zelfde wet, maar op betere grondslagen, werd in 1860 voor Schotland ten behoeve van het bouwen van boerenarbeiderswoningen gemaakt. Zes jaren later verschafte de Public Works Loan Commissioners Act de gelegenheid aan particulieren en maatschappijen onder zekere voorwaarden van den staat gelden te leenen voor den bouw van arbeiderswoningen enz. De Artisans' and Labourers' Dwellings Act van 1868 schrijft voor de aanstelling van Officers of Health door de gemeentebesturen, ten einde onderzoek te doen naar de gesteldheid der woningen en deze af te keuren, indien ze blijken schadelijk voor de gezondheid te zijn. Naast deze staan de reeks van gezondheidswetten, waarin de zorg voor een gezonde huisvesting zulk eene gewigtige plaats inneemt. Van het jaar 1848 volgde elkaar eene reeks van wetten op, die betrekking hebben op de inrigting van woningen, den toestand van den grond, van het water, van de bewoners en verwijdering van vuil; op de wijze van bewoning, de overbevolking, in een woord op alles wat van ver of van nabij met eene gezonde huisvesting in verband staat. En eindelijk heeft de regering sinds het jaar 1835 door wettelijke bepalingen alles gedaan wat het bouwen en het verkrijgen van gelden tot den bouw van arbeiderswoningen en werken van openbaar nut ten dienste der arbeidende klassen bevorderen

kan. (*) Onder die heilzame wetgeving, waardoor een uitgebreid en naauwlettend toezigt op alle handelingen van personen, vereenigingen en besturen is in het leven geroepen, is die gewigtige hervorming op dit gebied tot stand gekomen, waarin Engeland nog altijd andere staten ten voorbeeld is en waarvan wij de heilzame gevolgen in den loop van onze beschouwingen geschetst hebben.

Na Engeland is Frankrijk het land waar de Staat zich dit onderwerp heeft aangetrokken. Het is vooral het republikeinsch Bestuur van 1848, dat, onder voorzitting van den president Napoleon, zich in dit opzigt verdienstelijk heeft gemaakt. De Loi du 13 avril 1850 sur les logements insalubres is een van de vruchten dezer bemoeijingen. Bij deze wet wordt de bevoegdheid aan elke gemeente of gemeenteraad gegeven, om waar de noodzakelijkheid daartoe blijkt te bestaan, een speciale commissie in te stellen, belast met het opsporen en aanwijzen van de noodzakelijke gezondheids-maatregelen ten opzigte van. ongezonde huurwoningen en verblijven. Deze wet, streng en humaan tevens, zou een geheele revolutie in de bestaande woningstoestanden te weeg brengen, na hetgeen een onderzoek in de voornaamste gemeenten en departementen omtrent den ellendigen staat van vele verblijven geleerd had. „Mais", zoo als een der commissien van onderzoek zeide, „on n'aspirait qu'à faire modestement, peu à peu, avec intelligence et charité, un bien réel et pratique aux plus malheureux enfants de la patrie commune." Met ijver en tact aan het werk getogen, werd hier en daar in de eerste jaren veel goeds tot stand gebragt, vooral toen later de keizer zijn onbekrompen beurs opende en door woord en daad zooveel toebragt, om ongezonde verblijven op te ruimen en nieuwe arbeiderswijken te stichten. Een menigte andere wetten en bepalingen met eene gezonde bewoning in verband staande, zooals de organisatie van de conseils d'hygiéne publique in 1848, de Loi relative à la création d'établissements modèles de bains et lavoirs publics du 3 fevr. 1851. In weerwil van een en ander is het sanitair toezigt in Frankrijk in de laatste jaren op dat punt zeer verflaauwd en

(*) Onder het afdrukken van dit gedeelte (Mei '75) is een wetsontwerp bij het Parlement in behandeling, the Artisans' Dwellings Improvement Act, waarbij de gemeentebesturen van steden die meer dan 25000 bewoners tellen, gemagtigd worden, om de slechtste en ongezondste gedeelten der steden te verbouwen met geld, dat de regering hun zal leenen tegen 3½ pCt., met de gemeentebelasting en de nieuwe gebouwen tot onderpand.

hebben zich dien ten gevolge de heilzame gevolgen dier wetten niet zoo geopenbaard als in Engeland.

In de overige Staten van Europa is dit onderwerp slechts bij gemeentelijke verordening geregeld, terwijl omtrent enkele onderdeelen, als riolering en andere, die met de openbare gezondheid in verband staan, door den algemeenen wetgever bepalingen zijn vastgesteld. Het is hier de plaats niet, om ze alle in bijzonderheden na te gaan, slechts enkele algemeene bepalingen, waarin ze meest allen overeenkomen, wenschen we kort aan te stippen. De verordeningen hebben in den regel zoowel betrekking op den bouw van nieuwe woningen als op den verbouw van oude of de onbewoonbaar verklaring daarvan. De bepalingen omtrent de eerstgenoemden hebben betrekking op de gesteldheid en inrigting van het bouwterrein, het maken van de funderingen, het trasraam, de muren, vloeren, hoogte der kelderverdieping, lichtoppervlakte, bij enkelen de hoogte en cubieke inhoud der vertrekken, de zorg voor afwatering, riolering, drinkwater en eindelijk de hoogte van het huis met betrekking tot de breedte van de straat. Enkele verordeningen stellen ook een termijn na welken een nieuwgebouwde woning betrokken mag worden. De bepalingen ten aanzien van ongezonde woningen zijn van meer algemeenen aard en behelzen inzonderheid voorschriften, waarnaar de autoriteiten zich te gedragen hebben, die met het onderzoek en de uitspraak zijn belast. Met de meeste omzigtigheid wordt daarbij te werk gegaan en den delinquent alle gelegenheid gelaten om zich te verantwoorden omtrent het bestaande en het gebrekkige te verbeteren. Zeker is dit gedeelte van de taak der gezondheidspolitie wel het moeijelijkste, omdat daar veelal de toestanden het slimste zijn, waar de woningsnood het grootste is en omdat de ondernemingsgeest of weldadigheidszin nog niet op zoo ruime schaal werkt, om in de bestaande behoefte aan betere woningen van de arbeidende klassen naar behooren te voorzien. De beweging die zich in ons land in dit opzigt in de laatste 10 jaren geopenbaard heeft, moet allerheilzaamst genoemd worden. Niet alleen dat zeer doelmatige verordeningen in de voornaamste gemeenten van ons land gemaakt zijn, maar zij worden gaandeweg verbeterd en uitgebreid en het uitvoerend personeel kwijt zich met meer zorg dan vroeger van zijn taak. Dit voorbeeld werd spoedig door andere, ook landelijke gemeenten gevolgd. Menige gemeente te lande bezit eene bouwverordening, die als ze goed gehandhaafd wordt, een zegen voor de bevolking en vooral voor de arbeidende

klassen zou zijn; maar de ondervinding heeft niet zelden geleerd dat het gemakkelijker is verordeningen op dit punt vast te stellen dan ze te handhaven. Dit komt voor een deel, omdat de besturen van laatstgenoemde gemeenten vaak in al te veel bijzonderheden zijn getreden bij de vaststelling van zoodanige verordening en dat het toezigt van deze strenge bepalingen aan het vaak niet zeer verlicht oordeel van een veldwachter of politieagent is opgedragen. Zijdelings werken hier nuttig de geneeskundige wetten en het toezigt, dat daarbij aan de geneeskundige ambtenaren en raadsleden is opgedragen. Vooral vóór en tijdens het uitbreken van epidemiën wordt, in verband met de jongste epidemiewet, de Augiasstal, zij het ook tijdelijk, gereinigd en veel gebrekkigs in de woningstoestanden verholpen. Op het gebied van algemeene wetgeving valt ten opzigte van dit onderwerp voor ons van den vreemde nog veel te leeren en op onze toestanden toepasselijk te maken. Bij de krachtige pogingen die door vereenigingen en particulieren op het gebied der woningshervorming ten onzent in de laatste jaren worden aangewend, mag en kan de staat niet langer uitblijven, om zijn invloed en gezag ten deze in voldoende mate te doen gelden. Hij kan en moet dit doen zonder het bestaande goede omver te werpen, zonder het zelfbestuur der gemeenten te verkorten of te verkrachten. Een leidend beginsel, waarnaar allen en een ieder zich rigten moet, behoort van hem uit te gaan. Zulk een wet zou een parel zijn in de kroon onzer sanitaire wetgeving.

Hiermede meenen wij aan het door ons gestelde doel beantwoord te hebben, namelijk de aandacht gevestigd te hebben op de belangrijkste geschriften, die ten onzent over dit onderwerp in de laatste jaren in het licht zijn verschenen. Wij mogen echter de pen niet nederleggen, alvorens al die schrijvers nogmaals hulde en dank gebragt te hebben voor de moeitevolle taak die zij op zoo regt verdienstelijke wijze hebben volbragt. Ieder heeft van zijn standpunt de kwestie behoorlijk toegelicht en allen te zamen hebben voldoende bouwstoffen geleverd voor een practische oplossing van dit belangrijk vraagstuk. Moge hun arbeid een leiddraad zijn voor ieder belangstellende, die dit onderwerp grondig en practisch wil bestudeeren, dan, zeker zal het geleverde een zegen voor de talrijkste en belangrijkste klasse van de Nederlandsche bevolking zijn.

Leeuwarden, 30 Mei 1874. Dr. S. Sr. Coronel.

HET 15e VOLKSHUISHOUDKUNDIG CONGRES

GEHOUDEN TE CREFELD VAN DEN 17en TOT DEN 19en AUGUSTUS 1874.

(*Vervolg van blz.* 435).

De tweede dag van het Congres was uitsluitend aan het behandelen van spoorwegkwestiën gewijd. Bezitten deze voor ons land ook al niet het groote belang, dat zij voor Duitschland hebben, waar de spoorwegen toch bijna de eenige groote middelen van verkeer in het binnenland zijn, voornamelijk in die landstreken, die niet door groote rivieren doorsneden zijn, toch kan men niet zeggen, dat de daar behandelde vraagstukken voor ons geheel van belang ontbloot zijn. De vraag toch: aanleg door den Staat dan wel door particulieren, is ook bij ons te lande, hoewel door den Staat een groot deel der bestaande spoorwegen aangelegd is, nog niet ten volle beslist, integendeel zou men wel kunnen zeggen, dat, door het overdragen van de exploitatie aan particulieren, het beginsel nog niet zuiver is uitgemaakt. Verder heeft men hier te lande ook nog niet naauwkeurig onderzocht, welke de verhouding moet zijn tusschen de aanleg- en de exploitatiekosten, zooals er dan ook nog vele andere belangrijke punten zijn, op spoorwegen betrekking hebbende en ook voor ons land van gewigt, die eene nadere bespreking overwaardig zijn, vooral met het oog op het van dag tot dag toenemend verlangen der afgelegen oorden des lands, om ook in het bezit der communicatiemiddelen te komen, die tot nu toe slechts aan weinige plaatsen ten deel mogten vallen.

Reeds op het Congres te Weenen in 1873 hadden de spoorwegen een onderwerp van debat uitgemaakt; het afgeloopen jaar had echter, zoowel door hetgeen er al zoo omtrent de vele knoeijerijen bij de spoorwegconcessiën bekend is geworden, als door de in den loop dezes jaars verhoogde spoorwegtarieven, het vraagstuk eerst regt aan de orde van den dag gesteld. De heer Baron von Kübeck, Raad van legatie te Weenen, had zich belast met de inleiding

van het onderwerp, namelijk de berekening der kosten van aanleg en exploitatie der spoorwegen en van hare wederzijdsche verhouding. Volgens hem was het noodig, om voor den aanleg van alle spoorwegen wetenschappelijke regels te vinden, die tot basis zouden kunnen strekken bij het bepalen van het voor aanleg en exploitatie noodige kapitaal, opdat niet alleen de ondernemers, maar ook het publiek daardoor gebaat worden. De referent toonde aan, dat er eigenlijk drie klassen van spoorwegen zijn: 1₀ zulke, die het internationale verkeer tusschen twee zeeën en groote handelsplaatsen bevorderen; 2₀ spoorwegen, die de eerstgenoemden met elkâar of met afgelegen plaatsen in verbinding brengen; 3° buurt-spoorwegen. Het spreekt van zelf, dat een en ander invloed uitoefent op de kosten van aanleg, want van den aard van den spoorweg zal het afhangen, of de aanlegkosten grooter of kleiner zullen zijn, of men b. v. om de regte lijn te handhaven, tunnels maken, over rivieren bruggen leggen zal, dan wel of men omwegen zal kiezen, ten einde de aanlegkosten te verminderen. De heer von Kübeck wees verder op de aanlegkosten, die hij tot 21 verschillende rubrieken bragt en op de exploitatiekosten, die gewoonlijk minder snel toenemen dan het verkeer, terwijl de toeneming van beide een noodzakelijke grens heeft. Het zal nu noodig zijn, om de wetten op te sporen, volgens welke de toeneming van het verkeer voor een bepaalden weg zal plaats hebben. Een mathematicus, Prof. Launhardt in Hannover, heeft deze wet in eene formule gebragt; zijn door voorbeelden opgehelderd onderzoek toont aan, hoe belangrijk het is, de vaste wetten der meetkunde ook op de volkshuishoudkunde toe te passen, waardoor men ook op het gebied der spoorwegen niet langer zal noodig hebben in den blinde rond te tasten. Het zal vooreerst noodzakelijk wezen, de lijn aan te wijzen, zooals de handel dien noodig heeft, en vervolgens komt eerst de techniek ter sprake; het eerste immers is doel, het laatste middel. De Amerikanen hebben dit het eerste ingezien en dit denkbeeld ook verwezenlijkt, ofschoon zij zich ook daarbij te zeer door hun zoogenaamden praktischen blik hebben laten leiden, zooals uit de in Pensylvanië, in de petroleumstreek, aangelegde spoorwegen blijkt. Hoe dikwijls heeft men zich niet bij den aanleg van spoorwegen door de eischen van de strategie laten leiden, of wel zich aan de wenschen van particulieren en gemeenten gestoord; somtijds was ook het *vermoedelijke* verkeer, dat men zich van de spoorwegen beloofde, de eenige rigtsnoer zonder daarvoor de minste zekerheid te bezitten. Juist daarom,

meende hij, was het noodig, dat het Congres voor de bepaling van de rigting der spoorwegen (het tracé) grondslagen aanbeval, door de wetenschap geconstateerd. Daarmede hangt tevens de tariefkwestie te zamen en de vraag, of het doelmatiger is, dat de Staat spoorwegen aanlegt, dan wel particulieren dit doen. De laatste trachten natuurlijk, ten einde een hoog dividend te verkrijgen, de tarieven zooveel mogelijk te verhoogen, de Staat echter heeft niet noodig dividenden uit te betalen, het is voldoende, als de rente van het aanlegkapitaal, de amortisatiepremie en de exploitatiekosten gedekt worden. Vermits het evenwel niet mogelijk en zelfs niet raadzaam is, bij den tegenwoordigen stand van het spoorwegwezen, het particuliere initiatief geheel te vernietigen, ware het te wenschen, dat door de wetgeving zekere, door de wetenschap erkende, beginselen vastgesteld werden voor de bepaling van de rigting en den aanleg van spoorwegen, gelijkelijk voor allen verbindend, zoowel voor den Staat, als voor bijzondere ondernemers. Wel is waar heeft men in den laatsten tijd concessiën verleend tot het aanleggen van concurrerende spoorwegen, maar daarmede is het doel niet bereikt; want de concurrenten hebben spoedig met elkaâr gemeene zaak gemaakt, zoodat men, in stede van met ééne enkele maatschappij, in het vervolg met een aaneengesloten phalanx van maatschappijen te doen kreeg, die elkaâr wederkeerig tegen mogelijke tekorten in de inkomsten verzekerden. Daarom zou het wenschelijk zijn, dat de Staat als concurrent tegen de particuliere spoorwegmaatschappijen optrad. De concurrentie zal altijd kans van slagen hebben, de Staat heeft immers geene kosten voor het verschaffen van het kapitaal, de renten voor dit kapitaal tot dat het werk gereed is, (interkalarzinsen) vallen insgelijks weg. Verder werkt de Staat als concurrent, door zijn grootere magt en het overwigt zijner souvereiniteit, derhalve door zijn crediet en zijn belang, dat identisch is met dat van alle burgers, zeer weldadig op de vaststelling der tarieven en dwingt door zijn voorbeeld zijne concurrenten om dezelfde tarieven aan te nemen; eindelijk krijgt hij, en dit voordeel is niet gering te achten, op die manier een geschikt personeel, dat de handelingen der particuliere maatschappijen kan onderzoeken en daarop toezigt uitoefenen: dat toch is hij, als Staat, ten opzigte der middelen van verkeer verpligt. In Duitschland, Frankrijk, Belgie en Nederland is dit gemengde stelsel algemeen aangenomen en werkt ook daar zeer goed. In Engeland heeft men zelf het stoute plan opgevat, met de overschotten der staatsinkomsten langzamerhand de par-

ticuliere spoorwegen voor den Staat in te koopen, wat door de slechte balansen van vele groote spoorwegen gemakkelijk schijnt te worden. Ten slotte komt de heer von Kübeck tot de vraag, in hoeverre het doenlijk zal zijn, de kapitalen der verschillende spoorwegondernemingen te amortiseren. Hij wijst onder anderen op Oostenrijk, waar in de nieuwe concessiën, die voor eene tijdruimte van hoogstens 90 jaren gegeven zijn, bepaald is, dat jaarlijks een zeker deel van het kapitaal moet geamortiseerd worden, waarvan het gevolg zal zijn, dat de spoorwegen, na dien tijd, aan den Staat vervallen, die dan alleen voor onderhoud en exploitatiekosten te zorgen zal hebben, zoodat de personen- en goederentarieven op een minimum zouden kunnen worden teruggebragt, voldoende voor de genoemde uitgaven en voor het vormen eener reservekas tot het aanleggen van nieuwe wegen, of wel om een deel uit te maken der gewone staatsinkomsten.

Hij stelde derhalve de volgende resolutie voor:

1o. Vermits het eene volkshuishoudkundige wet is, dat de bewezen diensten in verhouding tot elkaâr staan moeten, is het noodzakelijk, het voor een spoorweg besteed aanlegkapitaal in overeenstemming te brengen met het nut, dat men daarvan trekken wil, omdat slechts dan het door de aandeelhouders voor het werk verstrekte kapitaal aan de bevolking ten bate komen en op die manier het beoogde doel bereikt worden zal.

2o. Het is de taak der Regering te zorgen, dat door wetten worde bepaald, dat bij den aanleg van spoorwegen, in de eerste plaats op de eischen van handel en verkeer van de streken, waar die spoorwegen zullen aangelegd worden, gelet moet worden, en dat eerst daarna de technische uitvoering mag in aanmerking komen.

3o. Het is in het algemeen belang, om de hierboven aangevoerde motieven, dat de Staat als concurrent optreedt op het gebied van den aanleg en de exploitatie der spoorwegen.

4o. Om de spoorwegen volkomen aan hun doel te doen beantwoorden, moet de terugbetaling van het aanlegkapitaal zooveel mogelijk bevorderd en bespoedigd worden. Bij iedere spoorwegconcessie moest derhalve eene amortisatiepremie vastgesteld worden, waardoor de delging van het aanlegkapitaal binnen een bepaald aantal jaren verzekerd is. Het zou tevens een punt van overweging kunnen uitmaken, of niet een deel der buitengewone inkomsten in gunstige jaren, in stede van het dividend te verhoogen, tot eene grootere amortisatiepremie gebruikt moest wor-

den, ten einde de terugbetaling van het aanlegkapitaal te verhaasten.

Aan het debat over deze kwestie werd slechts door twee sprekers deel genomen, namelijk de heeren Dr. Rentzsch van Dresden, die als gewezen spoorwegdirecteur met de kwestie meer van nabij bekend was en Dr. Julius Faucher, de bekende redacteur van het *Vierteljahrsschrift.* De eerste toonde o. a. aan, hoe groot de kosten der spoorwegexploitatie zijn, hoe b. v. om 20 pCt. levende last te vervoeren, 80 pCt. doode last noodig zijn, hoe verder de ledig staande wagens even goed van de atmospheer enz. te lijden hebben, dus afslijten, als diegenen, welke in exploitatie zijn. Hij was het in het geheel niet eens met den heer von Kübeck, die voor de staatswegen geijverd had, omdat men aan de particuliere spoorwegen veel meer te danken had, wat betreft de ontwikkeling der middelen van verkeer, dan aan de staatsspoorwegen. De laatste hadden ook een aanvang gemaakt met het verhoogen der tarieven. Hij voor zich hield het er voor, dat eene industrie van staatsspoorwegen nog nooit groote resultaten had opgeleverd. Hij wilde zich in deze kwestie niet te zeer door de openbare meening laten leiden, omdat die in de laatste jaren in betrekking tot dat onderwerp nog al eens veranderd was, dat deze nu wel voor staatsspoorwegen zich verklaarde, maar misschien binnen vijf jaren weer anders uitspraak zou doen. Wel is waar zou, door het veranderen van de particuliere in staatsspoorwegen, een groot kapitaal vlottend worden en in omloop komen, maar dit geschiedt tegenwoordig ook door de dividenden. De heer Rentzsch wijdde ook nog enkele woorden aan een punt door den heer von Kübeck besproken, namelijk de kosten der aanschaffing van het voor particuliere spoorwegen benoodigde kapitaal en kwam daardoor van zelf op de zoogenaamde *Gründungskosten.* Hij gaf toe, dat daarin buitensporigheden hadden plaats gegrepen (allen dachten hierbij natuurlijk aan de merkwaardige onthullingen van den moedigen Lasker), maar hij beweerde toch, dat, nu de concessie niet gegeven wordt, tenzij het kapitaal ten volle aanwezig zij, de bankiershuizen, die de risico dragen, ook wel daarvoor eene voldoende premie mogten genieten. Hij stelde, op grond van een en ander, en in aanmerking genomen, dat de zaak nog niet voor eene beslissing rijp was, voor, dat men de resolutie van den heer von Kübeck naar eene commissie zoude verwijzen, ten einde deskundigen daarover te raadplegen en in een volgend congres rapport uit te brengen. Door den heer Faucher werd echter teregt op-

gemerkt, dat, hoe belangrijk ook de mededeelingen van den heer von Kübeck geweest zijn, hij zich echter niet aan het programma gehouden had, dat het, vooral met het oog op de vraag of staats- dan wel particuliere spoorwegen de voorkeur verdienen, zeer belangrijk is, de kwestie der aanleg- en exploitatiekosten te onderzoeken. In Engeland maken de kosten voor het materieel geen deel der aanlegkosten uit, maar worden door de uitgifte van *debentures* (vlottende schuld) gedekt. Hij wees door een voorbeeld aan, hoe men, hetzij de aanleg-, hetzij de exploitatiekosten verhoogen kan, wanneer men drie steden met elkaâr verbindt, door een driehoek of wel door een gemeenschappelijk middelpunt te kiezen, b. v. Amsterdam—Rotterdam—Arnhem: is het nu verkieslijker: Amsterdam met Rotterdam, Rotterdam met Arnhem en Arnhem met Amsterdam te verbinden, dan wel Utrecht als middelpunt te nemen, dit te verbinden met Amsterdam en dan Utrecht te maken tot de top van een driehoek, waarvan de lijn Rotterdam—Arnhem de basis zou zijn? door het eerste te doen zoude men de aanlegkosten, door het tweede de exploitatiekosten vermeerderen. Ook hij bespreekt de brochure van professor Launhardt van Hannover: *die commercielle Tracirung der Verkehrswege*, die daarin tot de conclusie kont, dat Staatsaanleg boven aanleg door particulieren te verkiezen is, omdat de Staat voornamelijk de voortdurende rente en het altijddurende nut op het oog heeft, terwijl de particulieren slechts op de rente van de eerstkomende 40 of 50 jaren letten, omdat daardoor de beurswaarde der aandeelen bepaald wordt. Op grond van een en ander verklaarde hij zich ook voor eene verwijzing der zaak naar eene commissie. Op voorstel van Dr. Alexander Meijer werd dan ook besloten, de zaak aan eene commissie op te dragen, die in eene volgende bijeenkomst van het Congres daarover rapport moet uitbrengen. Een voorstel van twee andere leden van het Congres, dat het Duitsche Rijk alle particuliere spoorwegen overnemen, en de aandeelhouders door toekenning eener vaste rente schadeloos zou stellen, werd eveneens naar die commissie verwezen.

De tariefkwestie kwam vervolgens ter sprake. Het vraagpunt der tariefverhooging van vrachtgoederen heeft in de twee laatste jaren de gemoederen van de Duitsche handelaren en fabriekanten in beweging gebragt, omdat het zoo naauw zamenhangt met de prijsbepaling der waren en voor menigen tak van nijverheid eene levenskwestie is, terwijl het twijfelachtig is, of men op den duur

de concurrentie met andere landen zou kunnen volhouden, zoo de productiekosten, door de verhooging der spoorwegtarieven, zullen stijgen. Toen, na het eindigen van den Fransch-Duitschen oorlog, handel en industrie in Duitschland spoedig een hoogere vlugt namen, dan men in de onmiddellijk aan den oorlog voorafgaande jaren had waargenomen, toen werd er reeds, hoofdzakelijk door hen, die in hunne hoedanigheid van aandeelhouders, directeuren, toezigt-commissarissen bij hooge dividenden, tantièmes enz. belang hadden, op verhooging van de spoorwegtarieven aangedrongen. In den zomer van 1872 was er in Pruissen zelfs sprake van het verlagen der tarieven voor het vervoer van personen, terwijl daarentegen de vrijdom van bagaadje (gewoonlijk 25 Kos. per persoon) zou ophouden. De directiën der staatsspoorwegen, deswege om haar oordeel gevraagd, hebben zich toen eenstemmig ten gunste van dit plan verklaard. Van dit plan kwam evenwel niets, maar wel werden er in 1873 stemmen gehoord ten behoeve eener verhooging der tarieven van vrachtgoederen, op grond, dat dit allernoodzakelijkst geworden was, ten gevolge der verhooging van de loonen, van de prijzen van steenkolen en ijzer. De spoorwegondernemingen, de reusachtigste naamlooze vennootschappen van den tegenwoordigen tijd, bezitten niet alleen een groote magt door het vervoer van personen en goederen, dat zij voor het grootste gedeelte in hare handen hebben, waardoor zij aldus het omzetten der voortbrengselen bevorderen, of tegenwerken kunnen, maar ook door de grootste kapitalen en het belang der vele aandeelhouders, die tot zelfs in de hoogste kringen der maatschappij worden aangetroffen, oefenen zij een grooten invloed uit. Dit belang wordt nog grooter voor hen, die zoo gelukkig zijn, als directeuren of als commissarissen bij de hoogst mogelijke opbrengst der spoorwegen het meest geïnteresseerd te zijn. En dat het deel, dat de commissarissen dikwijls ontvangen (waarschijnlijk voor den moeijelijken arbeid!) niet gering is, blijkt uit het feit, dat bv. de commissarissen van de lijn Berlijn-Anhalt onlangs geacht werden eene jaarlijksche tantième van 10000 Thlr. te trekken, behalve het kostelooze vervoer op den spoorweg en andere voordeeltjes, en dat het inkomen van den voorzitter van den Raad van toezigt op 30 à 40000 Thlr. werd geschat (*). Om nu verzekerd te zijn van den steun der Regering, behoefde men slechts

(*) Zie het merkwaardige artikel van F. Perrot. Die Erhöhung der Eisenbahntarife. Im neuen Reich 1874, No. 23.

invloedrijke personen met dergelijke sinecures te begiftigen en men kon zich overtuigd houden steeds, waar het noodig was, een geopend oor voor zijne eischen te vinden. Waar men nu dikwijls de hoogst geplaatste personen uit alle kringen, zoowel uit die van het bestuur van land, provincie en stad, als uit die der geldmannen, van den adel, van handel en nijverheid, als leden van die Raden van toezigt zag fungeren, daar was het voorzeker niet te verwonderen, dat de geprojecteerde verhooging der spoorwegtarieven niet dien tegenstand vond, als zij eigenlijk wel verdiende, ja daarin meende men ook de reden te moeten vinden van den geringen, ten minste lauwen, tegenstand van handel en industrie tegen een maatregel, die hunne belangen toch wel in de eerste plaats betreft. Toen nu, ten gevolge van de financieele krisis op de Weener en Berlijner beurzen in 1873, de spoorwegaandeelen belangrijk gedaald waren, toen ten gevolge van de algemeene malaise, waaronder handel en nijverheid in dit jaar gebukt gingen, ook de bruto inkomsten der spoorwegen aanmerkelijk minder werden, toen eindelijk, dien ten gevolge, ook de dividenden en tantièmes den terugslag van een en ander ondervonden, toen had men gewonnen spel en de verhooging der spoorwegtarieven was een besloten zaak. De oppositie tegen dien maatregel van de zijde van den Rijkskanselier, van de zijde van den Pruissischen Minister voor Handel en Nijverheid was overwonnen en het besluit werd genomen, om met 1 Julij 1874 (later werd dit tot 1 Januarij 1875 uitgesteld) de tarieven op alle spoorwegen met 20 pCt. te verhoogen. In het jaar 1873 was ook in Duitschland een zoogenaamd *Reichseisenbahnamt* in het leven geroepen, aan welke de meeste der functiën, die tot nu toe door de verschillende regeringen uitgeoefend zijn geworden, werden opgedragen. Maar toch, en ook daarop is reeds gewezen geworden, had niet de Bondsraad over het tariefwezen eigenmagtig te vervoegen, maar behoorde dat, ingevolge de duidelijke bepaling van art. 45 der Duitsche Grondwet, tot de attributen van het Duitsche Rijk, dus in gezonden, constitutionnelen zin tot de taak van den Rijksdag; aan hem behoorde het toezigt over het tariefwezen, waarbij voor de meest mogelijke gelijkheid in, en verlaging van de tarieven moest worden gezorgd. Wel is waar is later door de vele kamers van koophandel in den Pruissischen Staat en door talrijke vereenigingen tegen de verhooging van de spoorwegtarieven geprotesteerd geworden, tot nu toe echter zonder 't minste resultaat, ofschoon toch een der hoofdmotieven, weshalve men de verhooging verlangde, sedert de laatste maanden vervallen is,

nadat de prijzen van ijzer en steenkolen en de arbeidsloonen aanmerkelijk zijn gedaald.

De vraag, welk stelsel men bij de tarieven der vrachtgoederen tot grondslag moet nemen, had ook reeds in de laatste jaren het onderwerp van bespreking in vele vergaderingen uitgemaakt; ja zelfs had de Kamer van koophandel en fabrieken te Praag, in eene memorie aan den Oostenrijkschen Minister van Koophandel voorgesteld, door het uitschrijven van een prijsvraag, het stelsel te vinden, dat, èn eenvoudig was, èn de eischen van het verkeer en de belangen van de spoorwegondernemingen het best bevredigde. Ook op het Volkshuishoudkundig Congres te Weenen in 1873 had men de spoorwegkwestie reeds tot een punt van debat gemaakt, de vraag, of men aan het waggon- en collotarief niet de voorkeur moest geven, was toen ook behandeld geworden. Sedert dien tijd waren er nog andere stelsels betreffende de wijze van tarifering der vrachtgoederen ter sprake gekomen, namelijk dat van Brunswijk en dat van Elzas—Lotharingen. Door het laatstgenoemde, dat het zuivere waggon- en collotarief het meest nabij komt, verstaat men dat tarief, dat, nevens het waggon- en collotarief, ook nog het onderscheid kent tusschen gedekte en ongedekte wagens, en hier weer een onderscheid of het vrachten zijn van 100, dan wel van 200 ctr.; daardoor ontstaan de klassen A 1 en 2 en B 1 en 2; verder zijn nog eenige bijzondere tarieven ingevoerd voor steenen, metalen enz. Het Brunswijksche stelsel heeft niet het onderscheid tusschen gedekte en ongedekte wagens; hier heeft dus de vervrachter niet, zooals in den Elzas, de keus tusschen de beide soorten van vervoer, uithoofde de spoorwegondernemingen zeggen: door dit onderscheid lijden wij nadeel, omdat: is het schoon weder, allen dan ongedekte wagens verlangen en is het slecht weder, dan wil iedereen gedekte wagens. Er zijn dus, volgens dit stelsel, ook wel gedekte en ongedekte wagens, maar de spoorwegonderneming heeft hier de keus; daarenboven heeft men in dit stelsel nog 11 bijzondere tarieven, zoodat, wanneer men die rekent bij de andere onderverdeelingen, de vrachtgoederen wel in 26 klassen gerangschikt kunnen worden.

Op hetzelfde Congres te Weenen was de volgende resolutie aangenomen: in ieder geval zijn de gebreken van het spoorwegwezen slechts uit den weg te ruimen door de ontwikkeling der vrijheid van het verkeer op die spoorwegen, en het einddoel moet zijn, de opheffing van het monopolie des vervoers, dat de spoorwegondernemingen tot nu toe bezitten.

Sedert dit besluit van het congres was er een werk verschenen, van een Triëster journalist Dr. Alexander von Dorn, (*) waarin voornamelijk aangetoond wordt, dat het monopolie van het totale spoorwegvervoer, in handen van weinige groote ondernemingen, slechts ten nadeele van de algemeene belangen der volkshuishouding kan strekken. Hij beweert verder, dat het ideaal, dat men moet trachten te verwezenlijken, bestaat in de vrijheid van het gebruik der spoorwegen ten behoeve van het algemeen verkeer, omdat het niet noodzakelijk is, dat juist de eigenaar van den weg de eenige zijn moet, die het vervoer op dien weg bewerkstelligt. Hij wil dus, dat de spoorwegeigenaar niet langer het uitsluitend regt van het vervoer bezitte, maar dat de spoorwegen als 't ware publieke straten worden, waarvan iedereen, onder de noodige waarborgen, voor de veiligheid en tegen schadeloostelling, gebruik kan maken. De schrijver is, uit den aard der zaak, een voorstander van staatsspoorwegen, hij wil, dat deze, even als alle andere wegen, den Staat toebehooren, omdat slechts daardoor dit groote communicatiemiddel van den tegenwoordigen tijd de regtmatige wenschen van het publiek, dat daarvan moet gebruik maken, kan bevredigen.

Het was dus wel te voorzien, dat de behandeling der tariefkwestie de algemeene belangstelling zou opwekken en aan dit onderwerp werd dan ook voor het grootste gedeelte de tweede congresdag gewijd. De heer M. Broemel, Secretaris van den handelsstand te Stettin, had zich met het referaat belast. Het kan natuurlijk niet in onze bedoeling liggen, om van hetgeen door hem gezegd werd, uitvoerig verslag te geven, daar zulks de grenzen van een tijdschriftartikel zou overschrijden.

Wij willen er ons dus slechts toe bepalen, om uit het belangrijkste van zijn betoog het een en ander aan te stippen. Hij meende, dat men diende na te gaan, welke houding men moet aannemen tegenover de besluiten van den Bondsraad ten opzigte van de verhooging der tarieven. De hoofdkwestie is, of men aan de spoorwegondernemingen onbeperkte vrijheid zal geven, om hare tarieven naar willekeur in te rigten, dan wel of dit slechts onder nadere goedkeuring van den Rijkswetgever of van de bijzondere regeringen zal mogen geschieden. Hij gaat van het beginsel uit, dat er van het kiezen van een stelsel geen sprake meer kan zijn, nadat men op het Weener congres in 1873 het waggontarief voor het ver-

(*) Alexander Dorn, Die Aufgaben der Eisenbahnpolitik, Berlin 1874.

kieslijkste had verklaard. Hij drukt er voornamelijk op, dat het groote gebrek hierin gelegen is, dat de spoorwegonderneming voerman en expediteur te gelijk is. Die beide functiën moeten niet op dezelfde wijze worden uitgeoefend. Juist daardoor zijn de spoorwegen dan ook, wat betreft het aanbod hunner diensten, aan de vrije maatschappelijke wetten onderworpen met opzigt tot vraag en aanbod; de prijzen van het vervoer moeten aan den afzender der goederen de mogelijkheid laten, door het verzenden zijner waren een voordeel te behalen, dat is dus het maximum van den prijs, het eenige rigtsnoer voor den vrager, terwijl het minimum van den prijs, even als van andere zaken, niet beneden de productiekosten der onderneming gaan kan. De omstandigheid, dat er concurrentie bestaat van andere spoorweglijnen, doet er niets toe af, het eenige gevolg daarvan zal zijn, dat de spoorwegondernemingen grootere moeite zullen aanwenden, om bepaalde vrachten te krijgen; de transportkosten kunnen echter nooit beneden den productieprijs dalen, ten minste niet op den duur. Hij wil niet ontkennen, dat het monopolie, dat de eigenaar van den spoorweg bezit, ook zeker op de prijsbepaling der vrachten invloed zal uitoefenen; maar toch toont hij door eene vergelijking met het tarieferingsbeginsel der groote stoombootlijnen aan, dat het dikwijls overdreven is, over de willekeur der spoorwegmaatschappijen te klagen, want ook de stoombootondernemingen kennen verminderde seizoentarieven, ook bij deze is er sprake van verminderde prijzen voor groote vrachten of bepaalde artikels, van gelijkheid van vrachtprijzen voor verder afgelegen plaatsen met die der tusschenstations. Hij beweert, dat dit geheel overeenkomstig is met de theorie, waardoor de, met opzigt tot het verkeer geldende, wet der prijsbepaling bevestigd wordt, dat, bij ondernemingen tot het vervoer van goederen, ook uit een zuiver handelsbelang, prijsverminderingen daar het eerst en het meest plaats vinden, waar de groote centrale punten verbonden worden; de graad van het verkeer en de beteekenis der plaatsen zullen natuurlijk tot maatstaf strekken.

Hij houdt vol, dat de invloed van den Staat op het tariefwezen zooals dit in verschillende Duitsche landen bestaat, nadeelig is en dat juist de grootere vrijheid, om, naar gelang van omstandigheden, de tarieven te verhoogen of te verlagen, gunstig op het tariefwezen heeft gewerkt. Maar ook de indirecte invloed van den Staat op de prijsbepaling van het transport, door het toezigt, dat hij uitoefent over den weg, de gebouwen, het materieel, be-

lemmert de ondernemingen dikwijls in de wijze van het aanbod harer diensten. Hoe dikwijls rijzen er geen klagten, dat de spoorwegen aan de regtmatige eischen van het publiek niet voldoen! En hoe zullen zij dit kunnen, zoo zij, door de bepaling van de prijzen, waarvoor zij moeten vervoeren, als 't ware belemmerd worden in het ruimer aanbieden hunner diensten? Zou hier niet, even als overal in het maatschappelijk verkeer, de vrijheid der beweging de *conditio sine qua non* zijn voor den goeden gang der zaken?

Maar ook de wijze, waarop de spoorwegen hun bedrijf uitoefenen, werkt nadeelig op het tariefwezen. De spoorwegen zijn de grootste ondernemingen, die er ooit bestaan hebben; zij schijnen echter te bewijzen, dat het beginsel, hoe grooter de exploitatie des te voordeeliger werkt zulks op de kosten, slechts betrekkelijk waar is. Het schijnt in der daad, dat iedere uitbreiding van de arbeidsverdeeling en iedere vermeerdering van het aanlegkapitaal niet altijd betere resultaten voor de voortbrenging zullen hebben, maar dat hare gunstige gevolgen daar zullen ophouden, waar het eene onmogelijkheid wordt, wegens de uitgebreidheid der zaak, de leiding daarvan in ééne hand te concentreren en op bijzondere omstandigheden acht te slaan. De stoombootondernemingen hebben in dit opzigt eene betere organisatie. Haar ter zijde staan vele agenten, die er belang bij hebben, vrachten voor de onderneming te verkrijgen en die door hunne praktische ervaring de directie op mogelijke gebreken opmerkzaam maken. Geheel anders is het bij de spoorwegondernemingen: daar kent men slechts ambtenaren, die de voorschriften der directie stipt hebben op te volgen, zonder zich de minste verandering te mogen veroorloven; zij hebben ook niet het regt, om in bijzondere gevallen van het vastgestelde tarief af te wijken. Het is dan ook daarom vooral noodzakelijk, dat er eene verandering ten deze worde ingevoerd, namelijk scheiding tusschen het bedrijf van ondernemer van vervoer en het bedrijf van expediteur. — Hij stelde daarom eene resolutie voor, die wij zoo aanstonds zullen meêdeelen, daar er ten gevolge van het debat nog een belangrijk amendement in opgenomen is geworden.

De heer Dr. Hammacher, lid van den Pruissischen Landdag, had zich namelijk tot taak gesteld, om de beginselen van Dr. Alex. von Dorn, waarop wij reeds met een enkel woord hebben gewezen, te verdedigen; hij stelde voor in de resolutie den wensch op te nemen, dat door de wetgeving de beginselen zouden worden vastgesteld, volgens welke het een anderen ondernemer zal geoorloofd zijn, gebruik te maken van een spoorweg en zijne ex-

ploitatiemiddelen, terwijl de schadeloosstelling op wettelijken weg zou moeten worden bepaald.

De heer Hammacher ging daarbij van de volgende redenering uit: de spoorwegen hebben aan onteigening hun ontstaan te danken; hetzelfde algemeene belang, wat ten hunnen behoeve de onteigening vorderde, kan ook weer eene onteigening van het gebruik, *expropriatio usus*, noodzakelijk maken. Hij meende, dat zoodanige concurrentie van spoorwegondernemingen op denzelfden weg, onder voldoende waarborgen voor de veiligheid, allerheilzaamst zou werken. Hij toonde de mogelijkheid daarvan aan, door met eenige voorbeelden te wijzen, hoe in Pruissen eenige lijnen door staats- en particuliere spoorwegen gebruikt worden. Voor dit denkbeeld schijnt men, volgens den heer Hammacher, tegenwoordig zelfs in Engeland veel sympathie te hebben, terwijl het tevens eene groote besparing van kapitaal zal ten gevolge hebben, wanneer het niet meer noodig zal zijn, dikwijls nieuwe lijnen aan te leggen, om verschillende plaatsen met elkander te verbinden, waar men, voor het grootste deel, van denzelfden weg en dezelfde gebouwen gebruik zoude kunnen maken. Wij zouden, voor wat ons land betreft, kunnen verwijzen naar de wet van 21 Aug. 1859 (*Stbl.* n°. 98) houdende bepalingen omtrent het gebruik der spoorwegen, waarin men in art. 3 leest, dat de ondernemers van spoorwegen verpligt zijn te gedoogen, dat aan den spoorweg, waarover hunne dienst loopt, spoorwegen door anderen aan te leggen, zich aansluiten, en dat die weg, door zoodanige wegen worde doorsneden, terwijl art. 4 bepaalt, dat de ondernemers insgelijks verpligt zijn te gedoogen, dat de weg waarover hunne dienst loopt, ten behoeve van andere spoorwegdiensten worde gebruikt. De volgende alinea's van dit artikel vermelden de wijze, hoe de schadeloosstelling en het gemeenschappelijk gebruik van den weg zullen worden geregeld. Is er dus bij ons te lande gezorgd, dat geen spoorwegondernemer ten nadeele van het algemeen, het aanleggen van andere lijnen zal kunnen dwarsboomen, toch is daarmede slechts ten deele het doel bereikt, wat de heer Hammacher ons, in navolging van het geschrift des heeren von Dorn, voor oogen stelde. De ondernemers worden immers niet genoodzaakt, ook hunne gebouwen en andere exploitatiemiddelen tegen schadeloosstelling ten gebruike af te staan. Ware zulks het geval geweest, dan ware men, bij den aanleg der staatsspoorwegen, niet blootgesteld geweest aan de plagerijen der Centraal- en Rijnspoorwegmaatschappijen.

Door het congres werd de volgende resolutie aangenomen, welke reeds door de *N. Rott. Ct* medegedeeld is in haar nummer van den 29 Oct. dezes jaars (op verzoek, zooals zij meldde, ten einde van nut te kunnen zijn, bij de aanstaande discussie over de wet op de spoorwegdiensten.)

I. De spoorwegen kunnen zich bij het vaststellen hunner tarieven niet onttrekken aan den invloed van vraag en aanbod, omdat hunne vervoerprijzen zoowel afhankelijk zijn van — als terugwerken op het bloeijen of kwijnen van particulieren handel en van nijverheidsondernemingen, ten gevolge der eventueele prijzen der te vervoeren goederen. Alle Regeringsmaatregelen, welke, zonder dit standpunt der spoorwegen in de volkshuishouding te eerbiedigen, ten doel hebben de tarieven te regelen naar de zuivere kosten van vervoer, geven aanleiding tot het verleenen van bijzondere gunsten aan enkele takken van handel en nijverheid. Slechts door den ondernemers van het vervoer, *die zoo mogelijk niet tevens eigenaren* van den spoorweg mogen zijn, zooveel mogelijk onbeperkte vrijheid te laten, de tarieven naar goedvinden te regelen, zijn juiste prijzen te verkrijgen.

II. De beperkingen in de vrijheid, om de tarieven te bepalen, welke aan de spoorwegen door de wet of de Regering worden gesteld, en haar grond vinden in bijzondere aan de spoorwegen toegekende regten, mogen slechts zulke bepalingen bevatten, welke in het algemeen belang van het verkeer zijn. Als zoodanig kunnen alleen de volgende beperkingen beschouwd worden.

a. Het publiceeren van alle tarieven binnen een behoorlijken termijn vóór de invoering dier tarieven.

b. De gelijkmatige toepassing der gepubliceerde tarieven voor alle verzenders, waarbij echter prijsverlagingen, bij verzending van groote hoeveelheden of bij regelmatige verzendingen van een of meer wagenladingen, vooral als retourvracht, niet uitgesloten mogen worden, mits deze verlagingen tijdig aangekondigd en voor alle verzenders toepasselijk zijn.

c. De vaststelling van maximum-tarieven, die zonder vergunning van de Regering niet mogen overschreden worden en die aan eene periodieke herziening zijn onderworpen.

III. Bij de wet moeten de grondslagen vastgesteld worden, volgens welke het aan andere ondernemers geoorloofd zal zijn, gebruik te maken van een spoorweg en van zijne exploitatie-inrigtingen. In die wet zouden ook de hier voor te betalen schadeloosstellingen moeten aangewezen worden.

Door deze resolutie werden dus de beginselen van vrijheid ook voor de spoorwegen niet verloochend, maar tevens aan de Regeringen het noodzakelijke toezigt op die belangrijke vervoermiddelen verzekerd en haar invloed gehandhaafd bij de vaststelling der tarieven. Indien het immers niet te ontkennen is, dat voor de spoorwegen, als ondernemingen tot het vervoer van personen en goederen, dezelfde wetten gelden, die het voortbrengen der rijkdommen beheerschen, dan mag men toch niet over het hoofd zien, dat het ondernemingen *sui generis* zijn, die alleen ten behoeve van het algemeen belang bestaan en niet uitsluitend om het voordeel der ondernemers, dat die ondernemingen alleen door het opofferen van bijzondere regten (onteigening) kunnen tot stand komen, zoodat het algemeen belang dan ook in de eerste plaats op den voorgrond moet staan. Maar nog twee andere belangrijke beginselen werden door die resolutie vooropgesteld, namelijk 1° dat de ondernemers van het vervoer zoo mogelijk niet tevens eigenaren van den spoorweg moeten zijn, of zooals men zich uitdrukte *Trennung von Traktion und Spedition* en 2° vrijheid voor alle ondernemers van vervoer, om van den weg te mogen gebruik maken, of met andere worden: de spoorweg een publieke straat voor allen, het ideaal dat de toekomst zal moeten verwezenlijken. Wat het eerste punt betreft, zouden wij hiervoor als voorbeeld kunnen wijzen op de overeenkomst tusschen de *Grand Central Belge* en de onderneming van v. Gend en Loos, aan welke, tegen eene jaarlijksche uitkeering, de geheele expeditie der vrachtgoederen is overgedragen.

De overeenkomsten door die onderneming met de Nederlandsche spoorwegmaatschappijen om, tegen verzekering van eene bepaalde hoeveelheid vrachtgoederen, voor een lager tarief dan andere verzenders te mogen vervoeren, voldoet evenwel niet aan het beginsel van punt II *b* der medegedeelde resolutie. En wat het tweede beginsel aangaat, de spoorweg eene publieke straat voor allen, het is ligt te begrijpen, dat zulks eerst dan zou kunnen worden verwezenlijkt, als alle spoorwegen publiek domein zijn geworden.

En dat het Congres zich ook wederom bij dit onderwerp in overeenstemming bevond met de algemeene denkwijze, blijkt uit het volgende. Den 22 en 23 October jl. had te Berlijn de bijeenkomst plaats van den Duitschen Handelsdag. Ook bij die gelegenheid stond de tariefkwestie op het programma, en ook door deze vergadering werd het besluit genomen, dat men het voor een regtmatigen eisch hield, dat aan de spoorwegondernemingen in ieder geval de bevoegdheid moest verleend worden,

om, binnen de grenzen van het door de Regering vastgestelde maximum, vrijelijk veranderingen in de tarieven te maken, zoowel als verlaging in de speciale tarieven in te voeren en die weer volgens goeddunken op te heffen.

Het Congres had aan de uitvoerige behandeling van de spoorwegkwestie den geheelen tweeden dag besteed, zoodat een ander onderwerp, dat voor dien dag op het programma stond, namelijk de strafbaarheid van het verbreken der werkovereenkomsten, niet behandeld kon worden. En toch ware het hoogst wenschelijk geweest, ook over dit punt, hetgeen in de twee laatste jaren in Duitschland nog al druk besproken is geworden, waarvan zelfs de Rijksdag reeds eens gesaisisseerd was, het oordeel van het Congres te vernemen. Het ware zeker hoogst interessant geweest, den geestigen en scherpzinnigen Dr. Alexander Meijer zijne resolutie te hooren ontwikkelen, die hij betreffende dit onderwerp aan het oordeel van het Congres had willen onderwerpen. Deze resolutie was van den navolgenden inhoud: 1° Volgens de oudere regtsbeschouwingen werd gewoonlijk de niet vervulling van aangegane verpligtingen, zelfs waar geen schuld bestond, als een misdrijf beschouwd. Als een overblijfsel van deze zienswijze heeft zich de lijfsdwang tot in den jongsten tijd staande gehouden. Het was een voortgang der beschaving, dat dit strafmiddel, namelijk bij onwillekeurige onbekwaamheid, om de verbindtenis na te komen en bij 't leenen van geld en geldswaarde, afgeschaft werd. 2° Daarentegen is de straffeloosheid van het verbreken eener overeenkomst (contractbruch), ook bij zoodanige schuldvorderingen, wier vervulling aan den schuldenaar overgelaten is, en wier niet-vervulling op kwaden wil berust, een nadeelig resultaat van de hedendaagsche wetgeving, hoewel door deze niet bedoeld. Daarom is het dringend noodzakelijk de wetgeving op dit punt te herzien.

Ook op het Eisenacher Congres is deze kwestie ter sprake gebragt en daar is, met eene geringe meerderheid, eene resolutie aangenomen, waarin o. a. verklaard werd: dat overal, waar, door eene willekeurige verbreking eener overeenkomst, schade aangerigt is, en de verbreker die schade niet kan of wil vergoeden, op vordering van de tegenpartij, eene strafactie moet worden ingesteld.

Een ander onderwerp, dat ook tegenwoordig in Pruissen van veel belang is, namelijk de pligt voor handwerkers om herhalingscholen (gewerbliche Fortbildungschulen) te bezoeken, kon evenmin ter sprake komen. De *Fortbildungschulen* zelve zijn thans in

Pruissen aan de orde van den dag. De Regering toont zeer veel sympathie daarvoor, zij tracht deze, niet alleen met hulp der provinciale besturen, maar ook door staatsmiddelen te bevorderen. Ja zelfs van de medewerking der geestelijkheid heeft de Pruissische Minister voor Onderwijs zich trachten te verzekeren, en door het Protest. Opperconsistorie (Oberkirchenbehörde) de kerkeraden (consistoriën) in de verschillende deelen des lands doen aansporen en hen op de noodzakelijkheid van de *Fortbildungschulen* opmerkzaam gemaakt. Hierbij wordt van het beginsel uitgegaan, dat deze school geene vak- of handwerk- of ambachtschool is, maar dat zij bestemd is tot voltooijing en voortzetting van de algemeene volkschool. Daarbij wordt wel is waar het onderscheid tusschen landelijke en stedelijke beroepen in het oog gehouden, maar het algemeene karakter der *Fortbildungschule* blijft ongeschonden. Algemeen wordt nu het beginsel vooropgesteld, dat het bezoek van zoodanige scholen verpligtend moet gemaakt worden, terwijl ook de Pruiss. Minister Falk het verstrekken van staatshulp heeft toegezegd onder voorwaarde, dat de gemeenten bij hare verordeningen het bezoeken van die scholen verpligtend maken. De motieven, weshalve de nieuwe schoolpligt, zooals ook de oprichting en organisatie der scholen van Staatswege worden aanbevolen zijn de volgende: het algemeene stemregt, de strijd met het Pausdom, de socialistische woelingen en andere overwegingen maken het tot eene levenskwestie, dat de geheele volksmassa, voornamelijk en in de eerste plaats de mannelijke jeugd, op een hoogeren trap van beschaving worde gebragt. Maar men kan daarbij niet rustig afwachten, wie en hoeveel er van het aangeboden onderwijs zullen gebruik maken; er moet gezorgd worden, dat allen dit doen, mogen er ook al eenigen wezen, die onwillig zijn en zich aan den dwang trachten te onttrekken. Op 15 en 16jarigen leeftijd toch wijst de mensch nog veel terug, wat hem later berouwt, zich niet te hebben eigen gemaakt; de ouderlijke dwang ontbreekt dikwijls, omdat de ouders zelve slecht opgevoed zijn en van het kind misbruik maken: daarom moet er staatsdwang in de plaats komen. De reeds genoemde Dr. Alex. von Dorn had betreffende dit onderwerp de volgende resolutie voorgesteld, die echter wegens gebrek aan tijd, niet in behandeling is kunnen genomen worden:

1o. Het bestaan en de, in overeenstemming met den tegenwoordigen tijd, verdere ontwikkeling van den duitschen handwerkstand is afhankelijk van eene uitgebreide oprigting en het vlijtige bezoek van handwerkersherhalingscholen. Derhalve is het hoogst wenschelijk:

1) dat de oprigting van zoodanige scholen, onder medewerking van de drie factoren, die daarbij het meeste belang hebben: Staat, Gemeente en beroepsgenooten, zooveel mogelijk bevorderd worde.

2) dat van den kant der beroepsgenooten gezorgd worde voor een ruim gebruik van die scholen.

De laatste dag van het Congres was enkel aan het behandelen der bankkwestie gewijd. Vóóraf eenige opmerkingen tot nadere toelichting van dat hoogst gewigtige vraagstuk. Sedert de Duitsche eenheid tot stand is gekomen, werd in Duitschland de behoefte gevoeld, om die eenheid niet slechts eene uitsluitend staatkundige eenheid te doen zijn, maar van haar ook in het maatschappelijk verkeer de meest mogelijke voordeelen te trekken, derhalve eenheid van wetgeving, eenheid van post-telegraaf- en muntwezen en, *last not least*, eenheid van bankwezen. Het Duitsche bankwezen toch was juist het gebied, dat het meest de kwade gevolgen van het particularismus, van de staatkundige verbrokkeling had ondervonden. De 34 duitsche banken, die allen het regt hebben, om bankbilletten uit te geven en van dit regt steeds ruimschoots gebruik maken, werden reeds lang door het publiek met leede oogen aangezien. De bankbilletten toch, hoewel de respectieve banken uitsluitend door de Regeringen der verschillende Staten voor het eigen grondgebied concessie hadden gekregen, hadden zich allengskens door geheel Duitschland een weg weten te banen, en, ofschoon niemand gedwongen was eene vreemde bauknoot aan te nemen, hadden deze zoogenaamde *wilde Scheine* langzamerhand het karakter van ruilmiddel aangenomen en moesten als zoodanig wel door kooplieden en fabriekanten worden ontvangen, terwijl ook de kleine neringdoenden en arbeiders, wilden zij hunne klandisie niet verliezen, genoodzaakt waren ze aan te nemen. Vermits zij echter slechts inwisselbaar waren bij de banken zelve, was men wel genoodzaakt, ze aan bankiers en wisselaars tegen provisie te verkoopen. Het had dan ook reeds lang tot de vrome wenschen van den Duitschen handelstand behoord, eindelijk eens verlost te worden van die verscheidenheid in het bankwezen, dat nog verergerd werd door het groote aantal papiergeld (Kassenscheine), door de verschillende Regeringen uitgegeven en als wettig betaalmiddel in de landen van uitgifte circulerende, maar dat zich ook daarbuiten burgerregt had weten te verschaffen. Wanneer men derhalve in Duitschland betalingen te doen of te ontvangen had,

dan kon men met een staalkaart van de meest verschillende papieren betaalmiddelen, in alle kleuren van den regenboog gedost, kennis maken.

De Regeringen van eenige Staten, bv. Baden, hadden wel van tijd tot tijd het aannemen van die verschillende billetten verboden, maar waren alras tot de overtuiging gekomen, dat die verbodmiddelen niet konden gehandhaafd worden, ja moesten eindelijk zelve de verbodsbepalingen overtreden en die billetten in hare Kassen aannemen. Vermits nu reeds, vóór dat het Duitsche Rijk tot stand was gekomen, het plan bij den Noordduitschen Bond bestond, om het muntwezen gemeenschappelijk te regelen, had men reeds, bij de wet van 23 Maart 1870 (later ook op de Zuidduitsche Staten toepasselijk verklaard) bepaald, dat de bevoegdheid, om banknoten uit te geven, tot dat eene bankwet voor het geheele Rijk zou vastgesteld zijn, op den tegenwoordigen voet zou bestaan blijven; dat na den 31 Dec. 1874 geen verlof om banknoten uit te geven, zou kunnen verkregen worden, dan ten gevolge van eene Rijkswet, op voordragt van de Regering van het land, waar men de bank wilde oprigten, en dat dit voorschrift op de bestaande banken insgelijks toepasselijk zou zijn, voor het geval zij hare concessie wilde doen verlengen, of meer banknoten wilde uitgeven, dan haar aanvankelijk geoorloofd was. (*) Bij de Duitsche muntwet van 9 Julij 1873 werd in art. 18 bepaald, dat met 1 Januarij 1876 al het papiergeld der Duitsche staten zal moeten ingetrokken worden, en dat daarentegen voor eene som van 120 millioen Rijksmark (70 mill. gulden) aan Rijkspapiergeld zal uitgegeven worden, onder de verschillende staten te verdeelen, naar verhouding van 3 mark per hoofd der bevolking, waarvoor als dekking aangewezen werd de befaamde oorlogschat van 40 mill. thaler in den Juliustoren te Spandau neêrgelegd (een fraaije waarborg, als het Duitsche Rijk eens daarmeê gaat oorlog voeren, en, hetgeen toch ook niet tot de onmogelijkheden behoort, de verliezende partij wordt.) Verder bepaalt hetzelfde artikel, dat, te rekenen van den 1 Januarij 1876, door de banken geene billetten mogen worden uitgegeven tot een lager bedrag dan van 100 R. Mark. (†) Dit is de eenige bepaling, die in de

(*) Na de intrekking van het nieuwe bankontwerp in Nov. ll. heeft de Rijksdag dien termijn met één jaar verlengd.

(†) Te beginnen met 1 Julij 1875 mogen de banken hare reeds ingewisselde billetten beneden de 100 R. M. niet meer uitgeven.

genoemde muntwet over de banken voorkomt, de nadere regeling werd aan de later in te dienen Rijksbankwet overgelaten.

Het is bekend, hoe de jaren 1872 en 1873 voor Duitschland op finantiëel gebied noodlottige jaren zijn geweest, hoe in Duitschland, na het eindigen van den Duitsch-Franschen oorlog en het afbetalen van de kolossale oorlogschatting, ondernemingen van allerlei aard als 't ware als paddenstoelen uit den grond oprezen, die aan de kapitaalmarkt eischen deden, die onmogelijk door haar bevredigd konden worden en eindelijk tot bittere teleurstellingen hadden aanleiding gegeven.

Algemeen nu werden de banken voor een groot deel aansprakelijk gesteld voor de treurige gevolgen dier reusachtige zwendelarijen; men beweerde, dat zij door het geven van crediet op groote schaal, door de, ter wille van het hooge disconto, buitensporige uitgifte van banknoten (fictief kapitaal), aanleiding hadden gegeven tot eene crisis, welker noodlottige gevolgen nog niet uitgewischt zijn en die zich nog lang zullen doen gevoelen. Men beweerde verder, dat, tengevolge van die te groote uitgifte van banknoten, die den voorraad van ruilmiddelen (reeds door de fransche milliarden zoo zeer vergroot) buiten verhouding met de behoefte had doen toenemen, de prijzen van alle loonen en levensmiddelen hooger gestegen waren dan in eenig ander land ter wereld, en er derhalve eene wanverhouding ontstaan was tusschen productie en consumtie, die voor het groote publiek de rampzaligste gevolgen moest hebben. Geen wonder derhalve, dat men reikhalzend uitzag naar eene Rijksbankwet, die al die banken zou opruimen, die, naar men beweerde, ten nadeele van elken eerlijken handel en ten bate van zwendelarijen en buitensporige speculatiën strekken. Met verlangen werd die bankwet te gemoet gezien, die *tabula rasa* zou maken van alle banken, die de definitieve invoering van den gouden standaard bemoeijelijkten en het land met papieren betaalmiddelen van allerlei aard overstroomden, aan welker deugdelijkheid bij menigeen twijfel oprees. Niet onduidelijk werd tevens de wensch uitgesproken, dat de eenheid ook op het gebied van bankwezen zou tot stand komen, namelijk in zooverre, dat er slechts ééne bank, de Rijksbank, zou bestaan, die alleen de bevoegdheid zou krijgen om bankbilletten uit te geven.

In het begin van den afgeloopen zomer werd eindelijk het lang verwachte bankwetsontwerp door den Bondsraad openbaar gemaakt, dat echter in het geheel niet aan de zoo hoog gespannen verwachting voldeed. Talrijk waren de bezwaren, die er van alle

kanten tegen dit ontwerp werden ingebragt. De eenheid van het bankwezen, waarop men gehoopt had, werd in het ontwerp niet aangetroffen; vijf verschillende soorten van banken zouden er ten gevolge van het ontwerp in Duitschland kunnen bestaan, allen met het regt om banknoten uit te geven, slechts daarin van elkander onderscheiden, dat de banknoten al of niet buiten de staten, waar zij concessie hebben gekregen, circuleren mogen, naar gelang de banken aan sommige bepalingen der wet al dan niet voldoen. Een ander groot bezwaar is, dat door het ontwerp slechts een provisioneele toestand voor den tijd van tien jaren in het leven wordt geroepen, zoodat, na dien tijd, aan de banken, wanneer zij zich zelfs aan al de wettelijke bepalingen der bankwet hebben onderworpen, zonder schadeloosstelling het regt tot het uitgeven van banknoten kan worden ontnomen.

Eene andere bepaling van het ontwerp is, dat de banken slechts voor het ¼ van haar bedrag aan banknoten van 100 R. M. mogen uitgeven, de overige ¾ mogen slechts bestaan in banknoten van 200, 500 en 1000 R. M. benevens in de veelvouden van de laatsten, eene bepaling waardoor het gebruik van bankbilletten voor het publiek moeijelijk, maar de toestand der banken in geen enkel opzigt zekerder gemaakt wordt. Volgens het ontwerp zal het bedrag der bankbilletten, niet door munt en muntmateriaal, rijkspapiergeld en banknoten van andere Duitsche banken gedekt, voor geheel Duitschland op 300 mill. R. M. vastgesteld worden, over de verschillende banken te verdeelen naar maatstaf van haren omloop aan banknoten gedurende de jaren 1867, 1868 en 1869, met dien verstande, dat zij voor dit niet gedekte bedrag jaarlijks 1 pCt., voor al hetgeen zij boven dit bedrag uitgeven 5 pCt. belasting moeten betalen. Bovendien mogen zij nimmer meer dan het drievoudige bedrag van hetgeen zij aan munt, muntmateriaal, rijks- en bankpapier in kas hebben aan bankbilletten uitgeven. Het is het stelsel door de Engelsche bankwet van 1844 in praktijk gebragt, dat evenwel niet steekhoudend is gebleken, daar het gedurende de crisisjaren 1847, 1857 en 1866 fiasco heeft gemaakt en, door de schorsing van de Peelwet, buiten werking moest worden gesteld.

In Duitschland wil men nu, door deze zoogenaamde *contingentirung* der banknoten, de al te ruime uitgifte van banknoten tegengaan, omdat men daaraan voornamelijk de rasse stijging der prijzen van levensmiddelen en arbeidsloonen als ook den grooten uitvoer van goud toeschrijft. Door cijfers heeft men echter in den laatsten

tijd aangetoond, dat de gezamenlijke circulatie van bankbilletten in Duitschland (zoo gedekte als ongedekte) in September veel hooger was, dan in de tijden van de ergste crisis (Mei 1873) namelijk 425 mill thaler tegen vroeger 396 mill. thaler, en daaruit heeft men het bewijs geput, dat de groote uitgifte van banknoten niet de oorzaak is geweest, noch van de hooge prijzen van levensmiddelen en loonen, daar deze in het laatste jaar belangrijk gedaald zijn, noch van den grooten uitvoer van goud uit Duitschland, uithoofde het laatste de schuld is van de Duitsche Regering zelve, die het nieuw gemunte goudgeld in circulatie heeft gebragt, vóórdat de munthervorming volbragt en het overvloedige goedkoopere zilver gedemonetiseerd was.

Keeren wij na deze uitweiding weer naar het Congres terug en gaan wij eens na, hoe dit onderwerp daar beproken werd. Drie resolutiën waren aan het oordeel van het Congres onderworpen geworden, en alle drie werden zij door de voorstellers op het Congres verdedigd. Het waren de heeren Dr. Alexander Meijer van Berlijn, Prof. Soetbeer van Göttingen, eene erkende autoriteit op het gebied van het munt- en bankwezen in Duitschland en L. F. Seyffardt van Crefeld. De resolutie van Dr. Al. Meijer was van den volgenden inhoud:

1. Het bankbillet vervult in het hedendaagsch maatschappelijk verkeer de taak: *a.* Betalingen van een groot bedrag en op verre afstanden te vergemakkelijken, daar nu het aftellen en verzenden van groote bedragen metaal onnoodig wordt; *b.* de slingeringen in de behoefte aan ruilmiddelen, die van dag tot dag voorkomen, op eene snellere en goedkoopere wijze te vereffenen, dan dit door uitbreiding en inkrimping van den metaalvoorraad mogelijk is.

2. Ten gevolge van de historische ontwikkeling onzer maatschappelijke toestanden is het onmogelijk, om de uitgifte van bankbilletten plotseling te verbieden of geheel en al vrij te laten.

3. Eene uitbreiding van de uitgifte van bankbilletten moet verboden worden, omdat dit een nadeeligen invloed op de stijging der prijzen uitoefent, en de agiotage bevordert; integendeel is wegens de op handen zijnde invoering van den gouden standaard de inkrimping aan te bevelen.

4. Deze beide doeleinden kunnen slechts bereikt worden, hetzij door een direct verbod van uitgifte boven een zeker bedrag, hetzij door die uitgifte door eene belasting moeijelijk te maken.

Die resolutie werd op de volgende wijze toegelicht.

Reeds dikwijls hebben de volkshuishoudkundige congressen zich

met het bankwezen bezig gehouden; eene geheele reeks van vragen komen hierbij te pas, die het best één voor één en na elkaâr besproken worden.

Vóór 1866 was de staatkundige verbrokkeling de oorzaak, dat de wetgeving op dit gebied magteloos moest wezen; wij moesten er ons toe bepalen, ons slechts tot den handelstand te wenden, om hem in te lichten over de taak en het doel van het kapitaal en het crediet, om de vele dwaalbegrippen, die er op dit gebied bestonden, aan te toonen. In het jaar 1870 kregen wij de wet op de naamlooze vennootschappen, dus ook de vrijheid om banken op te rigten, die alles doen kunnen, slechts geen bankbilletten uitgeven. De bankbillettenkwestie is derhalve voor de wetgeving de hoofdzaak. De eerste vraag is derhalve: wie zal het regt hebben, om banknoten uit te geven? de tweede vraag: zal die bevoegdheid aan particulieren dan wel aan eene Rijksbank alleen worden verstrekt? Hij zelf zou de eerste vraag aldus willen geformuleerd hebben: onder welke voorwaarden zal men het regt hebben, om banknoten uit te geven? Hij wenschte het bereids verschenen ontwerp eener bankwet niet te bespreken, hij wilde zelfs, om geene verdeeldheid tusschen bevriende elementen te veroorzaken, de kwestie eener Rijksbank geheel buiten spel laten, hij wilde zelfs den wensch daarnaar geheel opofferen, zoo hij slechts de *contingentirung* (bepaling van het bedrag der ongedekte bankbilletten) daarvoor verkrijgen kan. Hij gelooft niet aan de onontbeerlijkheid der bankbilletten: het vergemakkelijken der betalingen kan door andere vormen van crediet worden verkregen (de spreker bedoelde girobanken, *clearinghouses* enz.); van meer belang is de functie der bankbilletten als regulateur der circulatiemiddelen, omdat de uit het verkeer teruggenomen banknoten geene kosten veroorzaken, zij zijn, in matig bedrag voorhanden, buffers, bestemd om de hevige stooten der slingeringen van het crediet te breken. Zoomin als eene plotselinge vrijlating in de uitgifte van bankbilletten aanbevelenswaardig is, omdat de praktijk tot eene beperkte vrijheid had geleid, even zoo min was het mogelijk ze geheel uit het maatschappelijk verkeer te verbannen. Hij hield het er voor, dat de zilveren standaard de overmatige uitgifte van bankbilletten heeft bevorderd, bij den gouden standaard was de behoefte daaraan van zelf zoo groot niet meer. Maar zelfs bij den zilveren standaard zou hij eene inkrimping der banknoten wenschelijk hebben geacht, omdat, hoewel faillissementen van banken zelfs in kritieke tijden in Duitschland niet zijn voorgekomen, de

soliditeit van het maatschappelijk verkeer daardoor geleden heeft. Eene vergelijking tusschen Frankrijk en Duitschland toont ginds een grooten, daar een kleinen metaalvoorraad, ginds weinige, daar vele ongedekte banknoten, ginds zeer ligte, daar zeer hevige crisissen.

Door de bovenmatige uitgifte van bankbilletten in Duitschland kon men gemakkelijk crediet verleenen en daardoor juist onvoorzigtige ondernemingen begunstigen, die tot handelscrisissen aanleiding geven. Iedere groote crisis berust op eene dwaling, namelijk betreffende den voorraad van aanwezig kapitaal. De op crediet gebaseerde ondernemingen vinden geen steun in de groote hoeveelheid ongedekte banknoten. Vele meenen nu wel, dat de circulatiebanken juist in kritieke tijden aan den handelstand tot steun verstrekken en daarom niet beperkt moeten worden in de uitgifte van billetten. Maar geene inrigting kan meer kapitaal uitleenen dan zij heeft. Waar dit beginsel verloochend wordt, rigt men slechts onheil aan. Het is juist de pligt der banken om, door bij tijds het disconto te verhoogen, het publiek te waarschuwen, dat de voorraad kapitaal verminderd is, en met kracht moeten zij dit doen, maar dit niet zoeken te bemantelen door meer banknoten uit te geven; juist daarom moet de wet de inkrimping van de uitgifte der bankbilletten bevelen. Het is het stelsel der Engelsche bankwet van Sir Robert Peel, maar op indirecte wijze in toepassing gebragt, en dit wil de Rijksbankwet door de uitgifte van ongedekte banknoten te belasten. De uitgifte van banknoten wordt dusdoende getemperd. Niet plotseling zal in kritieke tijdsomstandigheden het uitgeven van banknoten gestaakt, maar zij zullen nog uitgegeven mogen worden tegen een, met de tijdsomstandigheden overeenkomenden, hoogeren prijs. Dit zal veel beter werken, dan de directe *contingentirung*. Wij willen de buitensporige uitgiften van papieren betaalmiddelen, die aan de zwendelaars de middelen voor hunne speculatiën verschaffen, tegengaan, want zelfs groote circulatiebanken hebben niet altijd aan de verlokking der speculatie weerstand kunnen bieden. Wat het vaandel is voor den soldaat, is de metaalvoorraad voor den handelstand, daarom moet deze zich scharen, opdat de geldcirculatie in het land de grootste zekerheid zal hebben en dat is onmogelijk, als zelfs ééne enkele bank in het land het regt zal hebben, om onbeperkt banknoten te mogen uitgeven.

De heer Seyffardt van Crefeld was van een ander stelsel uitgegaan. Deze had reeds op den vijfden Duitschen Handelsdag te Leipzig,

den 13 Mei 1872, het beginsel verdedigd, om zoo spoedig mogelijk tot het opheffen van de particuliere circulatiebanken over te gaan, daarvoor de Pruissische bank in eene Centrale Rijksbank te herscheppen, wier niet door metaal gedekte billetten ook op een maximum bepaald moeten worden. Aan dit beginsel was hij trouw gebleven, echter met het onderscheid, dat de particuliere banken zouden blijven bestaan, onder voorwaarde, dat zij in 't geheel geene ongedekte banknoten zullen uitgeven; hij had dit, in eene resolutie geformuleerd, aan het oordeel van het Congres onderworpen. Hij beweerde o. a., dat door de som van 147 mill. thaler ongedekte banknoten, die in Duitschland circuleren, de prijzen van alle voortbrengselen gestegen en de ruilmiddelen gedepreciëerd waren, de depreciatie zal nog wel verder gaan en eindelijk ten gevolge hebben, dat men slechts met fictieve waarden zal hebben te rekenen.

De vrees is niet overdreven, dat dit bij nationale rampen of eene groote crisis de noodlottigste gevolgen na zich zal slepen; staking van betaling der circulatiebanken en groote verwarring in het geldverkeer zullen hierdoor ontstaan. Hij wees er op, hoe in 1866, bij het uitbreken van den Oostenrijksch-Pruissischen oorlog, niemand zelfs Pruissische bankbilletten had willen aannemen; daarom wil hij niets van ongedekte banknoten weten. Hij hoopte op het toenemen der depositobanken, van het checksysteem, van de clearinghouses. Niet de particulieren maar de Staat heeft voor circulatiemiddelen te zorgen. Hij verdedigde ten slotte de oprigting eener Rijksbank, toonde aan, dat het nog een overblijfsel van het particularismus was, dat velen zich tegen de Rijksbank aankanten en dat het voor de Zuidduitsche Staten en de Hanzesteden evenmin noodlottig zou zijn, als er eene Centrale Bank te Berlijn bestond, als het nu voor Breslau, Koningsbergen en Keulen hinderlijk was, dat Berlijn de Pruissische bank bezat.

Professor Soetbeer van Göttingen had reeds, vóór dat het ontwerp der bankwet bekend was, eene resolutie voor het Congres gereed gemaakt, waarin hij van het denkbeeld uitging, dat eene Rijksbank zoude worden opgerigt naast andere banken, die daartoe de autorisatie moeten hebben; dat ⅓ der uitgegeven billetten door munt of muntmateriaal, en de overige ⅔ door gedisconteerde wissels moeten gedekt zijn. Na de publicatie van het bankwetsontwerp trok hij zijne vorige resolutie terug en stelde eene andere voor, waarin hij de niet-toepasselijkheid van het ontwerp op de op te te rigten Rijksbank wenschelijk verklaarde en voor de andere

banken de reeds genoemde dekking benevens de belasting op de ongedekte banknoten van 1 tot 5 pCt. verlangde. De resolutie bevatte tevens eene reeks van voorschriften voor de Rijksbank, van welke de voornaamste waren, dat de Pruissische bank in eene Rijksbank zou veranderd worden, met een door particulieren bijeen te brengen stamkapitaal van 120 mill. R. M., dat de ongedekte bankbilletten in gewone omstandigheden op zijn hoogst 240 mill. R. M. zouden mogen bedragen, dat men deze bank met de uitgifte van Rijkspapiergeld moest belasten en aan de bankbilletten het karakter van wettig betaalmiddel geven, zoolang zij geregeld door de Rijksbank verzilverd worden.

Prof. Soetbeer had eene tabel gereed gemaakt, waarop de 34 verschillende circulatiebanken van Duitschland waren vermeld met haar stamkapitaal, den duur harer concessie, het bedrag der banknoten die zij mogen uitgeven, hare circulatie aan bankbilletten op het einde van het jaar 1873, hare metaaldekking op dit tijdstip, benevens het bedrag harer ongedekte bankbilletten. Daaruit bleek o. a., dat er banken waren, zooals die van Dessau, Sondershausen en Bremen, die eene concessie hebben voor onbeperkten tijd, anderen wederom, zooals die van Brunswijk, Meiningen, Gotha, Gera, Bückeburg, wier concessie eerst afloopt, respectievelijk in de jaren 1952, 1956, 1946, 1953 en 1956, dat de drie laatstgegenoemden met een stamkapitaal, respectievelijk van 1,800,000, 2½ en 2 mill. thaler het regt hebben, om tot een onbegrensd bedrag aan banknoten uit te geven en dat het gezamenlijk bedrag van banknoten, op ult. Dec. 1873 in circulatie, bedroeg 450,081,389 thaler, waarvan slechts 302,501,654 door metaal waren gedekt.

Prof. Soetbeer wenschte, dat men zich niet in theoretische bespiegelingen verdiepen, maar zich op een praktisch standpunt stellen, alzoo het bankwetsontwerp behandelen zou; hij wees er op, hoe de wetgeving de vroegere besluiten van het Congres, betreffende den dubbelen standaard, de afschaffing van den thaler als rekeningeenheid, en het invoeren van den gouden standaard had bekrachtigd. Hij verklaarde zich tegen de belasting van 1 pCt. op de ongedekte banknoten, daardoor zou het disconto in Duitschland hooger worden dan in andere landen, handel en industrie moeten daaronder lijden. Hij meende, dat 1 pCt. voldoende was, terwijl hij zich voor het overige bij de 5 pCt belasting zou neêrleggen. Hij gaf toe, dat de voorwaarde, dat een derde door metaal moest gedekt zijn (Dritteldeckung), willekeurig was, maar door het gebruik geijkt. Hij meende, dat de verandering van de Pruis-

sische in eene Rijksbank geene zwarigheid hebben kon, evenmin als de verleening van het karakter van wettig betaalmiddel aan de billetten der Rijksbank, zoolang zij tegen geld inwisselbaar zijn. Hij betreurde eindelijk, dat diezelfde bepaling niet voorkomt in de wet op het Rijkspapiergeld, omdat dit in kritieke tijden eene paniek kan tegenhouden en men niet noodig zal hebben den gedwongen koers en de oninwisselbaarheid der bankbilletten te decreteeren.

Door een ander spreker, den bankier Meyersfeld van Brunswijk, werd eene lans gebroken voor de partikuliere circulatiebanken, waaraan vele takken van nijverheid haren bloei hebben te danken gehad; zoo wees hij er op, hoe de beetwortelsuikerfabrieken in de omgeving van Maagdenburg aan de Brunswijker bank hare opkomst verschuldigd zijn.

De heer Dr. Ludwig Bamberger, een der uitstekendste leden van den Duitschen Rijksdag, bekend door zijne geschriften over bank- en muntwezen, hield vervolgens eene schitterende improvisatie, die langer dan een half uur duurde, waarin hij zich ten gunste eener Rijksbank en tegen het contingenteren der uit te geven bankbilletten verklaarde. Hevig voer hij uit tegen de kleine circulatiebanken, die door de miniatuursouvereinen van Duitschland (Gott- und rechtloser Souveränitäts Schwindel, zooals Bismarck zich eens had uitgedrukt) privilegiën voor den tijd van honderd jaren hadden gekregen. Zoo is bv. de Meiningsche bank niets anders dan een *credit mobilier* met het regt om gedurende honderd jaren banknoten te mogen uitgeven, omdat misschien de kamerheer van den hertog van Meiningen en een Frankforter bankier op dit denkbeeld gekomen waren. Hij wilde daarom eerst op minnelijke wijze de banken trachten over te halen, om van hare concessie afstand te doen, en zoo dit niet ging, met geweld te werk gaan. Hij wenschte, dat de Pruissische bank haar kapitaal van 21 mill. thaler in de Rijksbank zou inbrengen, hoewel het stamkapitaal van de bank eene ondergeschikte rol speelt, het dient slechts als waarborgfonds; de Engelsche en Fransche banken hebben geen stamkapitaal, zij hebben dit aan de Regering geleend.

Ook alle voorschriften betreffende de dekking zijn nutteloos, zoolang er geen gouden standaard is, omdat niemand aan de banken het zilver afnemen zal en het goud niet aanwezig is. Hij wenscht daarom, dat aan de Rijksbank moest opgedragen worden, tegen vergoeding van het te lijden verlies, binnen vijf jaren 100 tot 200 mill. thaler aan zilver uit den omloop te trekken en daarvoor goud in circulatie te brengen.

De heer Julius Faucher, rigtte zijne bedenkingen hoofdzakelijk tegen de bewering van den heer Bamberger, dat het kapitaal eener bank geheel buiten aanmerking kon blijven. Reeds uit het oogpunt van publieke moraliteit was hij tegen ongedekte banknoten. Hij vergeleek het ongedekte bankbillet bij valsche munt, die, zoolang zij niet ontdekt wordt, dezelfde dienst bewijst als het geld, zij vergemakkelijkt het verkeer en bevordert de nijverheid, slechts de eerste maal, dat zij wordt uitgegeven, is het geen verbruik zonder voldoende voortbrenging. Het bankbillet wordt uitgegeven als eene aanwijzing op aanwezige voorraden, maar het is niet tevens eene kwitantie voor bewezen diensten. Het wordt door de bank uitgegeven die den dienst nog niet bewezen heeft, de bank belooft dit slechts voor den tijd, dat zij het billet inwisselt. Hij noemde het uitgeven van ongedekte banknoten een inbreuk op het nationaalvermogen, en daarom moet in alle beschaafde landen daaraan paal en perk worden gesteld, zoo goed als aan het vervaardigen van valsche munt.

Nadat nog eenige andere sprekers het woord gevoerd en de heeren prof. Soetbeer en Seyffardt hunne resolutie ingetrokken hadden, werd het voorstel van Dr. Alex Meijer aangenomen met de bijvoeging in n°. 2, dat de verandering van de Pruissische bank in eene Rijksbank en de opheffing van alle particuliere banken moet plaats grijpen.

De voorstanders eener Rijksbank hadden dus gezegevierd, het bestaan eener zoodanige instelling was reeds lang een *desideratum* in Duitschland geweest en men wilde dit niet langer een vrome wensch doen blijven. Tot staving daarvan kunnen wij nog op den laatsten Duitschen Handelsdag van October jl wijzen, waar hetzelfde onderwerp ter sprake kwam, en waar alle sprekers zich ten gunste eener Rijksbank hadden verklaard, hoofdzakelijk op grond, dat de nieuwe standaard door die bank beter tot stand zal komen en te regter tijd het wegstroomen van het Duitsche goudgeld naar het buitenland zal worden tegengegaan, maar, in de eerste plaats, wegens den invloed op het bankwezen. Ook daar sprak men van den verderfelijken invloed der bankbilletten op den handel; men vond het goed, dat alle particuliere banken onder den duim der rijkswetgeving zouden komen. Men noemde het goedkoop disconteren, door middel der banknoten, een ongezonden toestand, omdat papier geen kapitaal is en geen kapitaal te voorschijn roept; daaraan schreef men ook de overspeculatie der laatste jaren toe, omdat de banknoten tot allerlei ondernemingen werden verstrekt,

als waren de banken commanditaire vennooten. Ook de Duitsche Rijksdag heeft onlangs duidelijk genoeg te kennen gegeven, dat hij het met het Crefelder Congres en den Duitschen Handelsdag betreffende de oprigting eener Rijksbank eens is, want, bij de openbare behandeling van het bankwetsontwerp, is het verlangen naar de oprigting eener zoodanige bank zoo duidelijk te kennen gegeven, dat de Bondsraad het ontwerp teruggetrokken heeft, ten einde er de verlangde wijziging in te brengen (*)

En hiermede was de arbeid van het Congres voor dit jaar ten einde gebragt. Het Congres had getoond, dat, hoezeer het getrouw bleef aan zijn leus van vrijheid, men toch niet blind was voor de nadeelen, die de vrijheid, als er misbruik van gemaakt wordt, voor het maatschappelijk verkeer kon hebben. Men heeft zeer goed ingezien, dat de taak van den Staat niet langer uitsluitend bestaat in het verschaffen van veiligheid tegen den vijand van buiten en van binnen, maar dat hij handelend moet optreden overal, waar de maatschappij slechts *in* en *door* den Staat haar doel kan bereiken. Maar daarin onderscheidt zich het Volkshuishoudkundig Congres van zijn jongeren broeder te Eisenach, dat deze (vooral in den beginne, want men is reeds een weinig van het oorspronkelijk programma teruggekomen) den Staat overal en in alles voorop schuift, terwijl het Volkshuishoudkundig Congres hem eerst in het gewone maatschappelijk verkeer de tweede plaats toewijst. De tijd zal leeren, welk beginsel het beste is en de bovenhand houden zal.

Vragen wij naar het nut van dergelijke congressen, dan gelooven wij, dat het tweeledig is. Het is niet alleen een middel, om gelijkgezinde mannen van dezelfde rigting bijeen te brengen en hen in de gelegenheid te stellen, met elkaâr van gedachten te wisselen over belangrijke economische en sociale onderwerpen, maar zij kunnen ook strekken, om gewigtige vraagstukken te behandelen, die door de publieke opinie aan de orde van den dag gesteld zijn, hunne besluiten kunnen dan als zoovele vingerwijzingen voor de Regering en de vertegenwoordigende ligchamen worden beschouwd, die voor staatsbestuur en wetgeving tot leiddraad mogen strekken. Wij kunnen ons dan ook niet vereenigen met de woorden van een Engelschen journalist, door Prof. Geffcken te Straatsburg aangehaald in zijne brochure *Das Deutsche Reich und die Bankfrage*:

(*) Sedert is het Deutsche Bankgesetz van 14 Maart 1875 tot stand gekomen, houdende instelling eener enkele Rijksbank, met bepalingen nopens de private circulatiebanken.

„These congresses consist much in that habit for solemn gossip „in public, which seems to have taken hold of the present gene„ration." Prof. Geffcken onderschrijft deze meening en ontkent de competentie van die congressen, om over belangrijke vraagstukken te beslissen, omdat iedereen toch voor weinig geld lid van het congres worden kan, en de vooraf beraamde besluiten van eenige leiders altijd aangenomen worden, zoodat men daaraan niet het minste gewigt mag toeschrijven, en zij niet te beschouwen zijn als de uitspraken van staathuishoudkundige autoriteiten. Wij gelooven dat dit gevoelen van sterke overdrijving niet is vrij te pleiten, dat wel is waar een gedeelte van het congres bestaat uit bewoners van de plaats, waar de zitting wordt gehouden en van hare omstreken, maar dat toch, waar in eene vergadering van 240 personen ongeveer 100 gevonden worden uit verschillende oorden van Duitschland bijeengekomen, onder welke voor het grootste deel mannen die door hunne geschriften en hunnen werkkring zich een welverdienden naam hebben verworven, dat daar niet gesproken kan worden van eene vereeniging, die incompetent zou zijn om een oordeel uit te brengen. Het Volkshuishoudkundig Congres is, zooals wij in den loop onzer beschouwingen hebben medegedeeld, menigmaal de aanleiding geweest tot belangrijke verbeteringen op economisch gebied. Moge het dit tot heil van het jeugdige Duitsche Rijk nog dikwijls doen, omdat in eene consolidatie der economische belangen de eenige waarborg gelegen is, dat dit Rijk zich op den duur op de werken des vredes zal blijven toeleggen!

Leeuwarden, Dec. 1874. MR. S. J. COHEN.

DE DUKAAT EN DE STANDPRIJS VOOR GOUD IN NEDERLAND.

(*Ingezonden.*)

Wanneer de handelaar in edele metalen in zijn operatiën den voor goud bestaanden standprijs van ƒ 1442.60 gebruikt, dan vermoedt hij waarschijnlijk niet, dat dit getal een erfstuk zijner voorvaderen is, waarvan de oorsprong tot aan het midden van de 17e eeuw opklimt, dan ziet hij stellig niet het minste verband tusschen dien prijs en den koers eener munt, die wel op de voornaamste plaatsen der wereld als negotiepenning een vrij belangrijke rol nog speelt, maar als standpenning in Europa reeds lang heeft uitgediend.

Gaat men de specielijsten van vorige eeuwen na, dan is het inderdaad verwonderlijk op te merken, hoe weinig munten haar bestaan tot den tegenwoordigen tijd hebben kunnen rekken. Waar vindt men, om bij ons land te blijven en niet te spreken van de tallooze zilveren munten, die er vroeger in omloop waren, waar vindt men den Filips klinkerd, den grooten Reaal, den St. Andries-gulden, den Rosenobel, den Rijder en tal van andere gouden munten, die allen in de verschillende provinciën aangemunt en in circulatie gebracht werden? Haar spoor zou alléén nog te vinden zijn in oude oorkonden, indien enkelen niet het geluk gehad hadden in het penningkabinet van een verzamelaar een schuilplaats te vinden tegen het vandalisme van den nieuweren tijd.

Alleen de gouden Dukaat heeft zich door de eeuwen heen staande gehouden in alle omwentelingen op het gebied van het muntwezen. Zijn stempel moge, vooral in den beginne, herhaaldelijk gewijzigd zijn, zijn gewicht is van de vroegste tijden af tot op den huidigen dag niet veranderd en ook het gehalte is, behoudens kleine schommelingen, steeds standvastig gebleven. De Dukaat werd in het jaar 1140 onder Roger II van Sicilië het eerst gemunt met het omschrift: Sit tibi, Christe, datus, quem tu regis, iste *Ducatus*, d. i: U, Christus! zij dit hertogdom, dat gij regeert, gewijd. Naar het laatste woord van dit randschrift werd het stuk *Dukaat* genoemd. Van Sicilië uit verspreidde de munt zich weldra

over geheel Italië. De pausen en de verschillende wereldlijke vorsten lieten ze in hun staten aanmunten en de voorzijde gewoonlijk met hun eigen beeltenis, de keerzijde niet zelden met die van een heilige voorzien, terwijl gewijde spreuken tot randschrift dienden. Het valt moeielijk te bepalen, of al deze stukken volkomen nauwkeurig hetzelfde gewicht en gehalte hadden, maar er bestaan gegronde redenen om dit aan te nemen, daar in de oude plakkaten en ordonnantiën de waarde van alle Italiaansche Dukaten, zonder onderscheid van stempel, gelijk gesteld werd. Zoo wordt het gewicht van de „Dukaten van Italien, Romen ende Venegien" in een ordonnantie van Karel V, van het jaar 1548, bepaald op „twe ingelschen ende seven azen stijf" (*) terwijl zoowel blijkens deze als alle voorgaande en volgende ordonnantiën geen verschil in den koers bestond.

De middeleeuwen waren, met haar kruistochten naar het Heilige Land, voor Italië het tijdperk van de grootste krachtsontwikkeling op het gebied van den handel. De wissel vond hier, door het sterk toenemend verkeer met andere natiën, zijn oorsprong; het dubbel boekhouden werd er het eerst in practijk gebracht en menige uitdrukking in de boeken onzer kooplieden wijst het vaderland van de dubbele methode aan, getuige om een enkel voorbeeld te noemen, *Conto-mio*, dat nog heden ten dage voor de *Mijne rekening* in gebruik is. Het is dus niet te verwonderen, dat de regeeringen van de verschillende volkeren, die met Italië handel dreven, middelen beraamden om het handelsverkeer gemakkelijk te maken, en dat zij, met het oog op den in Italië gangbaren Dukaat, munten van hetzelfde gewicht en gehalte lieten vervaardigen. Spanje en Portugal gingen hierin voor, Hongarije en andere landen volgden. Van al deze Dukaten gingen volgens de oudste ordonnantiën en plakkaten gemiddeld „LXX in 't marc fijn goudt", zoodat het gewicht van één stuk was „II ingelschen IX azen stijf", dats twe penninghen XVIII ghreynen schaers", en hoewel de uitdrukking „fijn goudt" niet de beteekenis had, die men tegenwoordig daaraan geeft (†), kan toch, met het oog op het doel der aanmunting

(*) Van de vroegste tijden af, werd in ons land het Mark Trooisch als goud- en zilvergewicht gebruikt. Een Mark had 8 ons à 20 Engels à 32 Azen en was gelijk aan 246,084 Gram.

(†) „Fijn goudt" beteekende oorspronkelijk goud van het hoogste gehalte, dat door de destijds gebrekkige wetenschappelijke behandeling verkregen kon worden. Later werd die beteekenis eenigszins gewijzigd en noemde men het muntgoud voor standpenningen „fijn goudt."

en het geringe verschil in koers, aangenomen worden, dat het wettelijk gehalte gelijk was aan dat van den Italiaanschen Dukaat.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de oorspronkelijke Dukaat 2 azen lichter was dan de overigen. Dit verschil moet, althans voor een gedeelte, toegeschreven worden aan slijtage. Het is bekend, dat het gewichtsverlies door wrijving grooter wordt, naarmate het gehalte der munt fijner is. Daar nu dukatengoud niet veel meer dan $13\frac{0}{00}$ verschilde met fijn goud, moet het wrijvingsverlies ongeveer een maximum geweest zijn, en de oude Dukaat van Italie moest dus bij rechtstreeksche weging lichter bevonden worden dan de nieuwere stukken.

Toen Maximiliaan „par la grace de Dieu, Roy des Romains tousiours Auguste", voor zijn minderjarigen zoon Philips den Schoone, aartshertog van Oostenrijk, het bewind over Nederland in handen had, werden hier de Italiaansche en Hongaarsche Dukaten gangbaar. De eersten hadden volgens de ordonnantie van 14 December 1489 koers voor „quatre souls, deux deniers gros", de laatsten voor „quatre sols, quatre deniers" (*). Het verschil in waarde was dus „twee deniers gros" of 15 cent in onze hedendaagsche munt. Na het huwelijk van Philips met Johanna van Arragon, dochter van „Ferdinand van Hispanië en van Elizabet" kwam ons land in nauwe betrekking tot Spanje te staan. Daardoor werden de Spaansche Dukaten, die tot hiertoe niet in de valvatielijsten voorkwamen, na 1496 in ons land gangbaar. Zij stonden in waarde gelijk aan de Hongaarsche Dukaten en bleven met deze nog geruimen tijd in omloop, nadat bij de ordonnantie van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden van 21 Juli 1622 de Italiaansche Dukaat buiten koers gesteld werd.

Intusschen was men ook in ons land begonnen Dukaten te doen aanmunten. Volgens van Alkemade in zijn beschrijving van „de goude en zilvere gangbaare penningen der graaven en graavinnen van Holland" liet graaf Willem V, uit het Beiersche huis, die in 1377 overleed, den eersten Dukaat vervaardigen. Hij zegt dienaangaande: „Deze penning werd genoemd *Dukaat* en „betéékende eigenliik de Munt van één Hertóg en is de éérste

(*) Tijdens de voogdijschap van Maximiliaan en lang te voren, was ook ten onzent als rekenmunt in gebruik de »libure» à »vingt sols» à »douze deniers» à »24 mites de gros» of het zoogenoemde »pont Tournois.» Deze munt moet in waarde gelijk gestaan hebben met het bekende Pond Vlaamsch, zooals uit het vervolg blijkt.

„die ons van deze soort onder de Graaveliike Munten voorkomt: „Welke naam niet onwaarschiinliik van deze Willem van Beieren „(de éérste onzer Prinsen die de naam *Hertóg* droeg) ziin aanvang „genomen en dezelve in deze en veele andere Landen behóuden „heeft. Ziinde ook vólgens de getuigenis eeniger oudheids onder- „zoekers, opmerkelijk, dat deze soort van Munten in gehalte en „gewigt altiid de zelve geweest en gebleeven is zóó veele ééuwen „door tót nu toe, niet tegenstaande de ontelbare omkééringen „der tiiden en vólken, alsmede inzonderheid de méénigvuldige „veranderingen der Munten zóó in gehalte als gewicht bi elk Rijk „en Landschap, ieder naar hun belang en behaagen, ingevoerd. In „welke góude Penningen bi gevólg gééne veranderlijkheid dan „alléén in de Priiz, die gesteigerd en gedaald is evenals in alle „andere Munten, oit is bespeurd geworden." En hoewel de juistheid dezer opmerking met betrekking tot gewicht en gehalte niet betwist kan worden, verkeert de schrijver met zijn meening omtrent den oorsprong van den Dukaat in een tegenwoordig algemeen erkende dwaling. Meer dan honderd jaar te voren werd reeds in officieele stukken een andere meening uitgesproken, zooals blijkt uit een ordonnantie van 4 Augustus 1586, gegeven „door „Robbert Grave van Leycester, Gouverneur, Capiteyn Ge- „nerael der Vereenichde Nederlandtsche Provincien" waarin de volgende bepaling voorkomt:

„Ende omme te faciliteren ende accomoderen die gemeene „Koophandel, Negotiatie ende Trafficque metten vremden Natien, „insonderheyt die van den H. Rijcke, Sweeden, Denemarcken, „ende Oostersche Zee Steden, ende den gemeenen Kooplieden „dezer Landen te benemen alle oorsaecke van opdringen ende „steygeren der specien, voornementlick des Ducaets, die sij in „hare handelinge niet en mogen ontbeeren, hebben geordonneert „ende besloten, dat opte Munten sullen geslagen mogen worden „Ducaten, corresponderende in gewichte ende alloye metten *op-* „*rechten* Ducaten, so jegenwoordelijck in 't Heylich Rijck gemunt „werden. Tot welcken eynde, ende opdat de selvige Koopluyden „mogen daer door gerieft ende verseeckert zijn, wij sullen schrij- „ven ende advertissement doen aen den selven van den Rijcke, „Denemarcken, Sweeden, ende Oostersche Steden, aengaende „onse Resolutie ende meeninge in desen."

In de genoemde landen was dus de *oprechte* Italiaansche Dukaat de meest gezochte munt voor den handel met het buitenland, en terwijl de ordonnantie geen twijfel overlaat aangaande den oor-

sprong van dit muntstuk, geeft zij tevens de zekerheid, dat de destijds gemunte Dukaten volkomen nauwkeurig met den oorspronkelijken overeenstemden.

De Dukaat van Graaf Willem V „verbeeld den Prins geheel „liifs ten voet-zoolen toe in 't harnas, met blóóten hóófde, hóu„dende in de ééne hand het zwaard, in de andere het wapen„schild van Beieren; Agter, of ter ziide, staat de Hóllandse „lééuw; En het omschrift is:

„GUILL. DUX. COMES. HOL.

„Hertóg Willem, Graaf van Hólland.

„De andere ziide heeft 's Prinsen wapen-schild, gevierendééld „met de wapenen van Beieren en Holland; en rond om:

„FLORINI: DE: HOLLAND: Z: ZELAN.

„Gulden van Hólland en van Zééland."

Hoewel dit stuk geen jaartal draagt, is het toch te vermoeden, dat het vóór 1359 geslagen werd, omdat Willem V in dat jaar wegens krankzinnigheid werd opgesloten (*). Zijn broeder Albrecht. („Aalberd") die daarop het bestuur in handen nam, liet een Dukaat vervaardigen, die van den vorigen alleen in den beeldenaar verschilt. In het begin der vijftiende eeuw werden nog door Jan van Beieren, oom van de ongelukkige Jacoba, twee verschillende Dukaten aangemunt; na dien tijd echter schijnt onder de graven van Holland deze munt niet meer vervaardigd geworden te zijn. Tijdens de voogdijschap van Maximiliaan van Oostenrijk en het bestuur van zijn zoon Philips den Schoone zou trouwens de aanmunting van Hollandsche Dukaten geen reden van bestaan meer gehad hebben, omdat destijds de Hongaarsche en Spaansche Dukaten gangbaar werden en als inlandsche munten beschouwd konden worden.

Maximiliaan bepaalde in zijn ordonnantie van 1489, dat er Munten geopend zouden worden in Brabant, Gelderland, Vlaanderen en Holland „âfin que les pays soyent mieulx assortiz des „deniers qui se forgeront, et qui les marchans et changeurs n'ayent „cause de porter leurs matières d'or et d'argent, hors des pays „du Roy et de l'Archiduc son filz." Op deze Munten zullen zeker de Hongaarsche en later de Spaansche Dukaten, die voor het

(*) Deze Dukaat komt voor in de verzameling van den heer J. B. Schöne, hier ter stede. Hij heeft een zwaarte van 3,4869 Gram; zijn gehalte is naauwkeurig, voor zoover dit met den toetssteen onderzocht kon worden. Hij verschilt naar deze gegevens 1 cent in waarde met den wichtigen Dukaat van den tegenwoordigen tijd

verkeer in deze landen noodig waren, geslagen zijn, een meening die vooral zijn grond vindt in de koerslijsten, die van regeeringswege bij de plakkaten gevoegd werden, en waarin voortdurend gesproken wordt van: „De Ducaten van Hongarijen, Spangien „ende diegeene *ghemunt in 't Rijk.*"

De laatstgenoemde uitdrukking kan nl. geen betrekking gehad hebben op de Italiaansche of Hollandsche Ducaten van vroegeren of lateren stempel, omdat deze in de bedoelde valvatulijsten afzonderlijk genoteerd werden. Bovendien wordt in een provisioneel plakkaat van het jaar 1594 de koers bepaald van „den dobbelen „Ducaet ende den enckelen, met twee hoofden (*) ende 't wapen „van Spangien, in de respective geunieerde Provincien geslagen", waaruit voldoende blijkt, dat althans de Spaansche Dukaat ten onzent werd aangemunt.

Nadat de Staten-Generaal in 1581 Philips II, zoon van Keizer Karel V, afgezworen hadden, werden weder Hollandsche Dukaten vervaardigd. Een der eerste, in 1583 geslagen, heeft tot omschrift: Vigilate, Deo Confidentes (Waakt, op God vertrouwende). Daarop volgde de „Nederlandtsche Ducaet met de Letteren." Deze heeft op de voorzijde een geharnasten man, die in de rechterhand een zwaard, in de linker een bundel van zeven pijlen, het beeld der vereenigde provinciën, houdt. Het randschrift is de bekende spreuk onzer voorvaderen: Concordia res parvae crescunt. (Eendracht maakt macht. Op de keerzijde vindt men in een vierkant: Mo-Aur. Provin. Confoe. Belg. ad. Leg. Imp. (Gouden munt van de Vereenigde Nederlandsche provinciën). Van beide munten werden 70 stukken geslagen uit een Mark goud van 23 karaten en 8 grein (†). De ordonnantie van 2 April 1603 bepaalde daarbij, dat geen andere gouden munt vervaardigd mocht worden, en dat de remedie van gewicht ¾ Engels per Mark, die van het gehalte één grein zou mogen bedragen, terwijl het plakkaat van 21 Maart 1606 de remedie van gewicht op één Engels per Mark werks bracht. Naar de laatstgenoemde ordonnantie moesten volgens Koninklijk besluit van 19 Januari 1814 ook de toenmalige

(*) Men had Spaansche Dukaten met de borstbeelden van Ferdinand en Isabella v. Castile, later met die van Johanna v. Arragon en haar zoon Karel V. Deze werden »*Ducaten met twee hoofden*« genoemd.

(†) De eenheid werd vroeger, ter bepaling van het gehalte van goud, verdeeld in 24 karaten à 12 greinen; voor zilver had men de verdeeling in 12 penningen à 24 greinen.

Dukaten worden aangemunt. En de muntwetten van 1816 en 1847 bevatten werkelijk voor het gewicht en gehalte de gegevens, die uit het plakkaat van 21 Maart 1606 voortvloeien, zooals blijkt uit de volgende berekening:

1 Mark Trooisch = 8 ons à 20 Eng. à 32 az.	=	246,084 G.
af remedie 1 Eng.	=	1,538 „
Minimum-Gewicht van 70 Dukaten	=	244,546 G.

244,546 G. : 70 = 3,494 G. zijnde tegenwoordig het gewicht van den Dukaat, volgens de wet van 26 November 1847.

Gehalte van den Dukaat	=	23 kar. 8 gr.
af remedie	=	1 „
Minimum-gehalte . . .		23 kar. 7 gr.

23 kar. 7 gr. $= 23\frac{7}{12}$ kar. $= \frac{23\frac{7}{12}}{24} = 0{,}983$, zijnde het gehalte van den tegenwoordigen tijd.

Intusschen valt op te merken, dat de wet van 1847 op het hier berekende gewicht en gehalte respectievelijk een remedie van $1\frac{1}{2}$ $\frac{0}{00}$ en 0,0005 toestaat. Ook in den beeldenaar van den alouden „Nederlandtschen Ducaet met de Letteren" is een geringe wijziging aangebracht, doordien de keerzijde tegenwoordig in het vierkant de volgende letters bevat:

Mo. Aur Reg. Belgii. ad Legem Imperii.

Gouden Munt van het Koningrijk Nederland, volgens de wet van het rijk.

Bovendien heeft de Dukaat van den tegenwoordigen tijd een kartelrand. In 1749 werd reeds door de Staten-Generaal tot het aanbrengen van dien rand besloten om „'t schroyen der munten of 't aftrekken met stercke wateren" te voorkomen; de na dit besluit geslagen stukken worden dan ook „gerande Dukaten" genoemd.

Is uit het bovenstaande gebleken, dat gewicht en gehalte van den Dukaat van de vroegste tijden af tot den tegenwoordigen tijd standvastig, altbans binnen zeer enge grenzen beperkt geweest zijn, met den prijs is het daarentegen anders gesteld. Deze is, niettegenstaande de talrijke verbodsbepalingen op „de steyge- „ringe van den Gelde", waarin zelfs met verbanning, schavot en doodstraf bedreigd werd, voortdurend gestegen. Uit de voornaamste plakkaten van de 15e, 16e en 17e eeuw geven we dienaangaande het volgende overzicht:

Prijs van den Dukaat in Guldens Vlaamsche Munt, waarbij het Pond Vlaamsch op zes gulden gesteld is.

Jaartal van het Plakkaat.	Koers. Guld. Stuiv.	Jaartal van het Plakkaat.	Koers. Guld. Stuiv.
1489 . . .	1— 6	1606 . . .	3—16
1520 . . .	1—19	1608 . . .	4— — / 3—18
1548 . . .	2— 1		
1559 . . .	2— 4	1610 . . .	4— —
1579 . . .	3— 4	1615 . . .	4— 1
1581 . . .	3— —	1619 . . .	4— 2
1586 . . .	3— 8	1621 . . .	4— 4
1594 . . .	3—11 / 3— 8	1622 . . .	4— 5
		1638—1640 . . .	4—10
1596 . . .	3— 9	1645—1655 . . .	4—15
1603 . . .	3—14	1663 . . .	5— —

De koers van het jaar 1489 staat oorspronkelijk opgegeven in Tournooische Munt (zie de noot op pag. 503), en bedraagt 4 Sols, 4 deniers gros. Het Pond Tournooisch is hier gelijk gesteld aan het Pond Vlaamsch. Beide hebben niet veel van elkander kunnen verschillen, zooals blijkt uit een zinsnede van de in het genoemde jaar gegeven ordonnantie:

„A l'entree de ceste ordonnance, toutes les rentes, heritables „et viagieres, qui ont esté vendues a libures de gros monnoye „de Flandres, se payeront en cours a libures de groz" (Tournois): „a sçavoir six Florins d'or, telz qu'ilz sont forgez par ceste „ordonnance. Et s'il advenoit que cy apres lon en voulsist aul„cune rachepter, lon payera pour chascune liburd de gros." (Tournois) „six Florins d'or."

Het zou verder een grove dwaling zijn, uit de bovenstaande prijzen van den Dukaat te willen afleiden, dat de verhouding tusschen de waarde van goud en zilver in dezelfde mate gestegen is als de koers van dit muntstuk. Vooreerst toch blijkt uit de reeds genoemde ordonnantie, dat het Pond Vlaamsch gelijk gesteld werd aan 6 gulden in goud (zoogenoemde Andriesguldens), terwijl het later tegen zes gulden in zilver werd berekend; bij de telkens veranderende verhouding tusschen goud en zilver kan deze waardemeter dus niet standvastig gebleven zijn. Maar bovendien kan, zooals later blijken zal, uit de wettelijke bepalingen op het aanmunten van goud en zilver worden aangetoond, dat de verhouding tusschen de waarde dezer metalen in het jaar 1520, b. v. voor het goud ongunstiger was dan in 1489, zoodat uit den hoogeren

koers in het eerstgenoemde jaar alleen kan worden besloten tot een geringere waarde van het Pond Vlaamsch, onverschillig of dit in zilver of in goud moest worden berekend.

Het zal verder niet overbodig zijn op te merken, dat de hier gegeven koersen telkens door de regeering werden vastgesteld. In het verkeer stonden zij niettegenstaande alle strafbepalingen gewoonlijk hooger. En daar zij voortdurend, zooals over de jaren 1594 en 1608 uit de opgegeven prijzen blijken kan, gereduceerd werden, gaf dit dikwijls aanleiding tot groote moeilijkheden. De onlusten van het Kaas- en Broodsvolk worden dan ook voornamelijk aan deze reductiën toegeschreven.

Eindelijk dient nog vermeld te worden, dat de regeering in 1663 er van afzag, om den koers der gouden munten vast te stellen. „De experientie" had, volgens haar eigen uitspraak gheleert, „dat de Goude ende Silvere Penningen seer beswaerlick onder „de Gemeynte, op deselve waerde van guldens, stuyvers, etc. „konnen worden gehouden, maar dat deselve somwijlen, immers „voor eenigen tijdt, gevoelijck komen te steygeren", zoodat zij bepaalde, dat de prijs van goud in Dukaten zou worden opgegeven, en de kooper steeds het recht zou hebben in deze munt te betalen, wanneer de koers daarvan, in guldens en stuivers uitgedrukt, naar zijn meening door den verkooper te hoog gesteld was. In de volgende eeuw werd nog éénș van deze bepaling afgeweken, doordien in het jaar 1760 besloten werd, dat de ontvangers der belastingen het Mark ongerande Dukaten voor *f* 365,80 mochten aannemen, en de koers van den wichtigen dukaat derhalve op *f* 5,22[5] gesteld werd. En ook in deze eeuw, n. l. bij de wet van 28 September 1816 werd, maar voor 't laatst, aan dit muntstuk een vaste waarde toegekend door de bepaling, dat de Dukaat, mits gerand en wichtig, in 's Rijks kassen voor *f* 5,50 zou worden aangenomen.

Wanneer men den standprijs *f* 1442,60, die ten onzent bij de noteering van goud in gebruik is, vergelijkt met den prijs van het zilver, die thans p. m. *f* 100, bedraagt, dan komt men tot het vermoeden, dat dit getal afkomstig is uit den tijd, waarin de verhouding van de waarde van goud en zilver ongeveer 14,5 was. (*) Om die verhouding in het algemeen te kunnen bereke-

(*) Dit vermoeden wordt, zooals later blijkt, door de uitkomst van ons onderzoek bevestigd. Het had echter onjuist kunnen zijn, vooral omdat men à priori

nen, moet men bekend zijn óf met de prijzen, die te gelijkertijd voor een bepaalde gewichtseenheid van beide metalen genoteerd worden, óf met het gewicht, het gehalte en de in dezelfde eenheid uitgedrukte waarde van de gouden en zilveren hoofdmunten, die te gelijkertijd gangbaar zijn. Enkele plakkaten bevatten de eerstgenoemde, de meeste daarentegen de laatstgenoemde gegevens. We geven dienaangaande het volgende overzicht:

Verhouding van de waarde van Goud en Zilver, berekend naar den koers van den Dukaat en dien van een der zilveren hoofdmunten (*).

Jaartal van het Plakkaat.	Verhouding.	Jaartal van het Plakkaat.	Verhouding.
1489	. . . 11.1 (11.2)	1619	. . . 12.2
1520	. . . 10.9	1621	. . . 12.4
1586	. . . 11.2	1622	. . . 12.6
1603	. . . 12.—	1638—1640	. . . 13.3
1606	. . . 12.1	1645—1655	. . . 14.—
1610	. . . 12.7	1663	. . . 14.5
1615	. . . 12.5		

Voor de beide eerstgenoemde jaren is de verhouding berekend uit de muntprijzen der edele metalen.

Zoo bepaalt de ordonnantie van het jaar 1489, dat voor het Trooisch Mark muntgoud „le maistre de la Monnoye donra aux „marchans et changeurs quatorse libures, quatorse sols, deux

niet weten kan, welke verandering in den gulden als waardemeter is aangebracht. Intusschen was tijdens het ontstaan van den standprijs voor goud, de prijs van het zilver inderdaad zeer nabij *f* 100.

(*) Door de welwillendheid van den redacteur kwam ons, onder de correctie van de proef, in handen: W. C. Mees. Proeve eener geschiedenis van het bankwezen in Nederland, gedurende den tijd der republiek. De schrijver geeft op pag. 275 en 277 van dit werk het fijn gewicht van den gulden in goud en in zilver. Berekent men hieruit de waardeverhouding der beide metalen, dan zijn de uitkomsten voor de jaren 1586, 1606 en 1610 verschillend van de hier gegevene, hoewel die verschillen niet groot zijn (0, 1; 0; 1 en 0, 4.)

Dit vindt zijn verklaring in de volgende omstandigheden. De schrijver heeft remedie voor gewicht en gehalte in rekening gebracht, hetgeen hier niet geschied is, terwijl hij voor de jaren 1606 en 1610 den Rijksdaalder in plaats van den Zilveren Real tot grondslag der berekening heeft aangenomen. Door den te lagen koers van den Real in het laatstgenoemde jaar wordt het verschil van 0,4 verklaarbaar. Berekeningen, berustende op den koers van den in datzelfde jaar circuleerenden Leeuwendaalder en Tienstuiverspenning leiden intusschen ook tot de hier gegeven verhouding. Voor de volgende jaren komen de uitkomsten met elkander overeen.

„deniers gros" (Tournooisch), terwijl het Mark muntzilver van 11 penningen, 18 grein met „vingt et cinq sols six deniers gros" betaald werd. Daar het gehalte van muntgoud niet wordt opgegeven, hebben wij dit op $23\frac{3}{4}$ karaat gesteld, zijnde dit het hoogste gehalte, dat in dien tijd na aftrek van de remedie, gebruikt werd.

Voor het jaar 1520 is de verhouding eveneens uit de munt prijzen opgemaakt. Voor het Trooisch Mark muntgoud van 23 karaat, 9 grein werd toen betaald „XXII pont sesthien schell. grooten Vlaems," voor het Mark fijn zilver „II pont, II schell. groot."

Voor de jaren 1586, 1603, 1606 en 1610 is de verhouding berekend met behulp van den Dukaat en den zilveren Reaal. Daarbij is aangenomen, dat 70 Ducaten uit 1 Mark goud van 23 karaat, 8 grein en $7\frac{9}{64}$ Realen uit 1 Mark zilver van 10 penningen fijn geslagen werden, zooals de plakkaten dan ook voorschreven. De koers van den Dukaat in de genoemde jaren vindt men op pag. 508, die van den zilveren Reaal was in 1586 *f* 2,50, in 1603 *f* 2,55 en in de beide laatstgenoemde jaren *f* 2,60.

Voor de volgende jaren is de koers van den Dukaat en die van den Rijksdaalder gebruikt. Van de laatstgenoemde munt gingen, volgens het plakkaat van 1603, $8\frac{12}{31}$ stukken in 1 Mark zilver van 10 penningen, 15 grein. Zij had in 1615 een waarde van *f* 2,40, vervolgens van *f* 2,50.

Uit de gegeven verhoudingen blijkt wel, dat de ontdekking van Amerika, die tusschen het eerste en tweede jaartal invalt, het goud heeft doen dalen, maar die daling is zoo gering, dat men tot het vermoeden komt, dat de eerstgenoemde verhouding onjuist is, hetgeen alleen zou kunnen toegeschreven worden aan het door ons aangenomen gehalte van het toenmalige muntgoud (*). Zou verder de daling der goudprijzen van 1610 tot 1621 niet het ge-

---

(*) Wij hebben, nadat het bovenstaande reeds geschreven was, nog eens nauwkeurig de genoemde ordonnantie van 1489 gelezen en daaruit de volgende gegevens verzameld, die dienen kunnen om de waarde-verhouding van goud en zilver juist te bepalen.

De St. Andriesgulden, waarvan 72 geslagen werden uit een Trooisch Mark (de six sols de taille au marq de Troyes) bevatte 19 karaten goud en 4 karaten zilver en werd tegen 20 stuivers (pattars) berekend. De »grand double« waarvan 39 gemunt werden uit een Mark zilver (de 3 sols, 3 deniers de taille au marq de Troyes) had een gehalte van 11 penningen, 18 grein en een waarde van 4 stuivers. Hieruit volgt nu:

1 Mark muntzilver van $11\frac{3}{4}$ penningen = 39 »grand doubles« = 39 × 4

volg geweest zijn van den vredestoestand, die door het twaalfjarig bestand in het leven geroepen werd?

We hebben, met behulp van de genoemde verhoudingen tusschen de waarde van goud en zilver, den prijs van den Dukaat in Ned. Cour van den tegenwoordigen tijd bepaald, en vinden dienaangaande het volgende:

JAARTAL.	KOERSWAARDE. tegenw. koers = f 5.75. goud = $10\frac{1}{2}$ pCt. zilver = f 100.	REEELE WAARDE. tegenw. reëele waarde = f 5.47[5]. goud = $10\frac{1}{2}$ pCt. zilver = f 100.
1489	*f* 4.—	*f* 3.81
1520	„ 3.93	„ 3.74
1586	„ 4.04	„ 3.85
1603	„ 4.33	„ 4.12
1606	„ 4.36	„ 4.15
1610	„ 4.58	„ 4.36
1615	„ 4.51	„ 4.29
1619	„ 4.40	„ 4.19
1621	„ 4.47	„ 4.26
1622	„ 4.54	„ 4.33
1638—1640	„ 4.80	„ 4.57
1645—1655	„ 5.05	„ 4.81
1663	„ 5.23	„ 4.92

De getallen, in de tweede kolom voorkomende, geven de waarde van den Dukaat aan, berekend naar den tegenwoordigen middelkoers van *f* 5.75 en den thans bestaanden prijs van $10\frac{1}{2}$ pCt. voor goud, van *f* 100, — voor zilver, waardoor de verhouding van beide metalen gelijk wordt aan 15,94. In een volgende kolom komt de reëele waarde voor, die de Dukaat in de genoemde jaren in de thans bestaande munt had. Tegenwoordig heeft het quantum fijn goud, in deze munt aanwezig, een waarde van

---

stuivers = 156 stuivers; dus 1 Mark fijn zilver (van 12 penningen) = $159\frac{4}{7}$ stuivers.

1 Mark muntgoud bevattende 19 kar. goud en 4 kar. zilver. = 72 Gulden
dus 6 „ „ „ $4\frac{3}{4}$ Mark fijn goud en 1 Mark fijn zilver = 432 Gulden = 8640 stuivers, en daar 1 Mark fijn zilver op $159\frac{4}{7}$ st. berekend werd, hadden $4\frac{3}{4}$ Mark fijn goud een waarde van $8480\frac{3}{7}$ st., waaruit voor den prijs van 1 Mark fijn goud gevonden wordt $1785\frac{35}{133}$ st.

Hieruit wordt nu voor de verhouding van de waarde van goud en zilver gevonden 11,2065, ten getuige dat de ontdekking van goud in Amerika, dit metaal ten ontzent zeer weinig in waarde heeft doen dalen. De groote productie van zilver, die later volgde, is een der oorzaken, dat na 1520 de waardeverhouding der beide metalen zoo verbazend steeg.

ƒ 5.47½. — Vergelijkt men de hier genoemde prijzen met die op pag. 508 voorkomende, dan wordt het duidelijk, zooals daar ter plaatse opgemerkt is dat het Pond Vlaamsch een zeer veranderlijke waardemeter geweest is. In 1489 toch was 1 gulden 6 stuivers Vlaamsch gelijk aan ƒ 3,81 Ned. Cour., waaruit gemakkelijk afgeleid wordt, dat het Pond Vlaamsch destijds een waarde had van ƒ 17,58 ruim, terwijl in het jaar 1520 die waarde reeds tot ƒ 11,50 gereduceerde was. In de volgende jaren verminderde zij achtereenvolgens tot 1619, waarna zij ongeveer standvastig bleef.

In het jaar 1663 treffen we voor het eerst de verhouding 14,5 tusschen de waarde van goud en zilver aan. In dat jaar schijnt dus de standprijs voor goud bepaald geworden te zijn. En inderdaad bevat het plakkaat van 5 October 1663 al de gegevens, die noodig zijn om wiskunstig naauwkeurig den oorsprong van dien standprijs aan te wijzen. — Het voornaamste van dit stuk laten we hier, om het belangrijke van de zaak, volgen:

„De Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, Allen den- „geenen die desen sullen sien ofte hooren lesen, Saluyt. *Doen te* „*weten*, Dat Wij in serieuse achtinge genomen hebbende den prijs „daer op het Goudt ende Silverwerck bij de Goudt ende Silver- „smeden, onder onse goede Ingesetenen ende Onderdanen, „midtsgaders oock aan anderen den voornoemden onsen Lande „frequenterende sal mogen, ende moeten gedebiteert ende verkocht „werden, ende daer over geconsidereert hebbende, of de voorsz. „prijs niet soodanich dient te werden gereguleert, dat den Kooper „waerlyck, ende effectivelyck sooveel Goudt ofte Silver, naar de „intrinsycque waerde van dien, kome te ontfangen, als hem daer „voor bij den Verkooper afgenomen werdt, ende of niet al 't „geene 't voorsz. Goudt ende Silver, den kooper tot hooger prijse „wert opgedrongen, aengesien moet werden als eene circumventie „ofte bedrogh, dewijle alle koopers van Goudt ofte Silverwerck „haer imagineren aan Goudt ofte Silver, effectivelyck te ontfan- „gen de waerde, die sij daer voor in gelde betalen.

„Ende naedemael sedert vele jaren herwaerts in gebruyck is „dat de Goudt ende Silversmeden om redenen van laccasie, 't „verinteressen van hare gemaeckte wercken ende andersints, het „Goudt ende Silver van deselve haere wercken den Koopers wat „duyrder aenreeckenen, dan wel de intrinsycque waerde van dien „komt te bedragen, ende dat die van de voorsz. Neeringe in der „daet verscheyden notable onkosten ofte schaden hebben te sup- „porteren, of (hun) derhalven oock voor 't toekomende, om alle

„occasien van klachten te vermijden, boven de intrinsycke waerde „van 't Materiael niet en dient te werden toeghevoecht een rede- „lycke byslach, daarmede sij konnen behouden blijven, ende of „in sulcken cas die van de Neeringe niet expresselick ende „strictelick soude dienen te werden gheïnjungeert de voorsz. „byslach den Kooper (om hem voor alle misleydinge ende bedrogh „te bevryden) niet op de massa van het Goudt ofte Silver ende „sulcks als een ghedeelte van de waerde van dien, maer in een „post apart aen te rekenen ende afte vorderen.

„Ende daer en boven aengemerckt, dat de Goude ende Silvere „Penningen somwijlen gevoelyck komen te steygeren, ende dat „daerdoor den prijs van 't Goud ende Silver, als die in guldens „stuyvers etc. gedetermineert wert, oock nootsaeckelyck moet „komen te veranderen, of niet derhalven, ende omme hetselve „inconvenient te vermijden, de prijs van 't voorsz. Goudt ende „Silver, behoort te werden ghesteit, niet op dus, of sooveel „guldens, stuyvers, etc. maer op dus, of sooveel stucken van „een bekende ganckbare Nederlandtsche Goude ende Silvere „Penningh respective, als bij exempel, voor 't Marck Goudts, „dus of soo veel Ducaten, sonder aenschouw te nemen, of de „Ducaet op vier gulden vyfthien stuyvers, op vijf gulden of oock „op minder ofte meerder quantiteyt van guldens ende stuyvers „mochte cours hebben; Gelyck de prijs van 't Goudt ende Silver, „om de selve reden van allen ouden tyde bij de Placaten op de „Munte, ende bij de Instructien voor de Munt-meesteren altijdts „in dier voegen gereguleert is geweest.

„Ende eijndelijck of niet den Goudt ende Silversmeden als voor „desen, soo oock voor 't toekomende, vrij soude behooren te „werden ghelaten om den koopers over 't fatçoen van hare wercken „soo veel af te nemen, als sij van deselve sullen kunnen bedin- „gen. *Soo ist*, dat wij in allen dien willende voorsien, ten besten „soo wel van de voorseyde Goudt ende Silversmeden, als van „alle andere onse goede Ingesetenen ende Onderdanen, naer rijpe „deliberatie goetghevonden, geordonneert ende gestatueerd hebben, „vinden goet, ordonneren ende statueren mits desen, dat, ach- „tervolgende exacte gedaene bereeckeninge, het materiael van „'t Goudt ende Silver, bij de Goudt ende Silversmeden, niet „hooger sal mogen werden verkocht als volght, te weten:

„Van 't fijn Goudt,

„tot drie en twintich caraten ende acht grain

	stucken Ducaten		
„Het Marck tot	$70\frac{1}{12}$		

„Dat is als den Ducaet cours heeft
„tegen vijf gulden

	gul.	stuyv.	pen.
„Het Marck tot	350.	1.	6." enz.

„Ordonnerende, dat de prijs van 't Goudt sal moeten werden „uitgedruckt bij Ducaten, ende ghedeelten van een Ducaet."

„Ordonnerende daer beneffens, dat de Goudt ende Silversmeden „haere reeckeningen altijts sullen hebben te stellen op yeder stuck „wercks in drie posten; de eerste houdende den prijs, ofte „d'intrinsycque waerde van 't Goudt ofte Silver, hiernaar gheëx- „presseert; de tweede 't beloop van de voor geroerde bijslach" (ook bij het plakkaat bepaald) „ende de derde 't geen over 't fatçoen „betaelt moet werden; ende dat, ten aensien van 't Goudt in „Ducaten, ende ghedeelten van deselve, met begrooting van de „geheele somme in Ducaten, ende alsdan daer onder stellende, „hoeveel de geheele somme beloopt in guldens, stuyvers ende „penningen, naer den cours van den Ducaet alsdan wesende," enz.

Bij dit plakkaat werd dus de eerste schrede gedaan op den weg, die tot den vrijen handel in edele metalen geleidde. Was men ook al verplicht het Mark goud voor een bepaald aantal Dukaten in rekening te brengen, de goud- en zilversmeden konden hun winst zoeken, voor een gedeelte in den vastgestelden „bijslagh," voor de rest in het „fatçoen" hunner werken, en de waardeverhouding der edele metalen zou overigens geheel beheerscht worden door de wet van vraag en aanbod. Geen wonder dan ook, dat de handel de uit dit plakkaat voortvloeiende waarde als norm der goudprijzen aannam. Daar het gehalte van het destijds gebruikelijke „fijn goudt" (ducatengoud) 23 karaten, 8 grein bedroeg, en de Dukaat tegen *f* 5.— berekend werd, verkreeg men den bedoelden standprijs als volgt:

		Dukaten.	Dukaten.
$23\frac{2}{3}$: 24	=	$70\frac{1}{12}$:	x
x	=	71 Dukaten (nauwkeurig)	
		of *f* 355,— voor 1 Mark fijn goud.	

Vraagt men naar de reden, waarom voor het Mark goud $70\frac{1}{12}$ Dukaten betaald moesten worden, terwijl 70 Dukaten een Mark moesten wegen, dan geven de plakkaten daarop geen direct antwoord. Intusschen kan zij, onzes inziens, alleen gelegen zijn in de afwijkingen voor gewicht en gehalte, die de wet toestond.

De remedie voor het gehalte van goud van de hoogste keur was gelijk aan die van den Dukaat en kan dus buiten beschouwing blijven. Die voor het gewicht was bij Dukaten een Engels per Mark, bij verwerkt goud een „troyken" (drie azen). Neemt men deze gegevens in de berekening op, dan vindt men, dat een Mark fijn goud bij het verwerken op ruim 71 Dukaten kwam te staan.

Hoe het zij, de standprijs van 71 Dukaten of *ƒ* 355 per Mark fijn, werd voortaan bij de noteering van goud algemeen gebruikt en bleef tot de invoering van het metriek stelsel van maten en gewichten in ons land bestaan, maar bij de telkens veranderende verhouding tusschen de waarde van goud en zilver, werd al spoedig op het goud een agio bedongen, dat in percenten van de vaste waarde genoteerd werd.

Zoo stonden in 1792 op „de prijslijsten van specien" baren goud „7¼ p.Cto Cassa tegens *ƒ* 355 't mark fijn", terwijl in de laatste maanden van 1804 die prijs tot 12¾ pCt. steeg. Toen nu, bij de wet van 21 Augustus 1816, het gebruik van de nieuwe maten en gewichten na 1 Januari 1821 verplichtend werd, bleef men vasthouden aan de noteering in percenten, en werd dientengevolge de vaste waarde veranderd in dezelfde verhouding, waarin het Mark Trooisch en het Kilogram tot elkander staan, zooals blijkt uit de volgende evenredigheid:

Mark Tr.		K. G.			
1	:	1	= *ƒ* 355.—	:	*ƒ* x
Gram		Gram			
of 246,084	:	1000	= *ƒ* 355.—	:	*ƒ* x.

$$x = ƒ\ 1442{,}60.$$

Uit het bovenstaande blijkt dus, dat de tegenwoordige standprijs voor goud in het jaar 1663 door den handel werd vastgesteld, als gevolg van het in dat jaar gegeven plakkaat omtrent de prijzen van goud en zilver, en dat daarbij de koers van den Dukaat als grondslag van de berekening werd aangenomen. Hij dankte zijn ontstaan, blijkens het genoemde plakkaat, aan de „experientie", die geleerd had, „dat de Goude en Silvere „Penningen seer „beswaerlick op deselve waerde van Guldens etc. konnen worden „gehouden", en hij staat dus met zijn historisch-antiquarische waarde dáár, als getuige van het banvonnis, dat reeds in het midden der zeventiende eeuw, tegen den dubbelen standaard werd uitgesproken.

Amsterdam, Mei 1875. C. Knapper Kz.

DE ENGELSCHE REGERING EN DE INKOMSTEN-BELASTING.

Door de bestrijders eener inkomsten-belasting is herhaaldelijk, wanneer dat beginsel ten onzent werd behandeld, de weerzin ter sprake gebragt, die daartegen in Engeland zou bestaan, en tot staving daarvan konden natuurlijk vele, op zich zelf staande verklaringen van adressen, meetings of ook van parlements-leden, worden aangevoerd; bezwaren welke echter doorgaans meer bepaaldelijk op de 4e der bekende Ceelen, (Schedula D winsten uit handel en nijverheid) betrekking hadden.

Ofschoon nu vele dier bezwaren niet kunnen worden ontkend, — het staat nu toch eenmaal vast, dat volmaaktheid, evenmin als bij het overige ondermaansche, ook bij belastingen niet te bereiken is, — zoo verdient het allezins de aandacht, dat niettegenstaande die herhaalde aanvallen op de belasting, zij echter thans, (tot verschillend bedrag en met herhaalde ontheffing van kleine inkomsten) sedert dertig jaren in al de Budgets, door de regeringen van verschillende rigting is gehandhaafd.

Merkwaardig in hooge mate is dan ook de verklaring der tegenwoordige conservative regering, bij de indiening van het Budget dit voorjaar, afgelegd, dat nl. het behoud dezer belasting, wel niet altijd tot een hoog bedrag, maar toch als permanente tax, en integreerend deel van het belastingstelsel, raadzaam is.

„Bij een matig bedrag, gelijk thans, tot 2 *d*. per pond" (of ca 0,8 percent van het inkomen) zoo ongeveer zeide de regering, „verdwijnen, of verminderen althans, vele der aangevoerde bezwaren bij de eigen aangifte van handelswinsten enz." De regering is er niet voor, de heffing bij elke gelegenheid hoog op te voeren, doch, zegt zij, het geeft een groot voordeel in de rijks financiën dat men in de kohieren dezer belasting dadelijk een heffingsmiddel gereed vindt, wanneer dringende omstandigheden nieuwe hulpmiddelen noodig maken.

Op die gronden verklaart de regering volmondig, dat zij het

behoud wenschelijk acht, en wel als „permanent tax, ready for emergencies, and not to be resorted to for trivial occasions."

Deze verklaring, door den Engelschen Economist een der meest pertinente genoemd welke tot nog toe van eenige regering op dit punt zijn vernomen, verdient zeker te meer de aandacht, daar het afgetreden kabinet Gladstone, op zijn programma bij de algemeene verkiezing, als populairen maatregel de opheffing der belasting had voorgesteld.

Het zou dus voorzeker, zoo ooit, in die omstandigheden te billijken zijn geweest, indien de conservatieven, doorgaans tegen de belasting gestemd, aan dat denkbeeld bij hun optreden gevolg hadden gegeven. Het tegendeel is, zoo als men ziet, het geval; de minister zeide dan ook, dat zij bij haar optreden zulk een gewigtig punt niet dadelijk had willen beslissen, doch tijd nemen voor beraad, welk beraad, zoo als blijkt, tot de aangehaalde, in beginsel zeer belangrijke conclusie heeft geleid.

BOEKAANKONDIGING.

De aard en de ontwikkeling der zegel-, registratie- en successierechten in Frankrijk, Engeland en Nederland, Academisch Proefschrift, door A. D. van Assendelft de Coningh. Leiden, S. C. van Doesburgh. 1874.

Aan verreweg de meeste academische dissertatiën is de historische methode gemeen. Dit ligt in den aard der zaak. Men heeft, als wellicht hoogst bekwaam, doch in elk geval pas beginnend schrijver gewoonlijk niet zóóveel op het hart, dat men zich niet verheugen zou aan het boekdeel dat men samenstelt door middel van een weinig compilatie de gewenschte lijvigheid te kunnen bijzetten. Trouwens hoe ongelooflijk dun zouden schier alle wetenschappelijke werken worden, indien men er alles wat naar compilatie zweemde uit verwijderde! Ook is de historische methode bij uitstek geschikt om de neiging van vele jeugdige gemoederen tot theoriën, tegen bestaande toestanden indruischende, tegen te gaan. Doch ook de nadeelen dier methode doen zich nu en dan gevoelen. Soms dreigt het ideaal te verdwijnen achter de nevelen, waarmede de opeenvolgende menschengeslachten het hebben bedekt; soms doet de zorgvuldige studie der wetten en rechten, die van geslacht tot geslacht erfelijk zijn als een eeuwigdurende ziekte, schade aan het besef van dat hoogere recht, welks volstrekte heerschappij op straffe van moedeloosheid het einddoel van aller streven moet zijn.

Men zou ongetwijfeld te ver gaan door te beweren, dat de geachte schrijver van bovengemeld proefschrift op de aangewezen klip gestrand was. Of hij zich evenwel op genoegzaam eerbiedigen afstand van haar heeft gehouden, om van iedere onzachte aanraking verschoond te blijven, is een andere vraag. Reeds de plaats, in zijn met veel zorg bewerkt proefschrift aan het hoogere recht ingeruimd, geeft in dit opzicht te denken. De rechtsgrond

der belasting op het verwerven van rechten is het onderwerp niet van zijn eerste, maar van zijn laatste hoofdstuk. Indien men mag aannemen — en er is geen reden voor het tegendeel — dat zijn werk geschreven is in de volgorde waarin het thans voor ons ligt, dan is de rechtvaardigheid der belastingen, wier wezen en geschiedenis hij zich had voorgesteld te beschrijven, het allerlaatste object van zijn onderzoek geweest.

De volgorde van behandeling, moge zij ook niet geheel aan de strenge eischen der logica voldoen, is intusschen van betrekkelijk ondergeschikt belang. Maar er is grond voor het vermoeden, dat zij op de vorming van het oordeel van den schrijver grooter invloed heeft uitgeoefend dan wenschelijk ware geweest. Geheel verdiept in de onverkwikkelijke geschiedenis der middelen, waardoor de regeerders van vroeger of later tijd hun gewoonlijk voor militaire doeleinden geledigde schatkisten hebben trachten te vullen, zonder te vragen naar den invloed hunner belastingen op de maatschappelijke welvaart, schijnt hij, hoewel de al te ver gedreven eischen van den fiscus afkeurende, daarin toch een *fond* van rechtvaardigheid te hebben ontdekt, die er naar mijn bescheiden meening niet in te vinden is. Althans hij geeft een rechtsgrond op, aan de verschillende belastingen op het verkrijgen van rechten gemeen. „Het heffen eener belasting bij verkrijging van rechten", zoo leest men op bladz. 214 zijner dissertatie, „berust dus op den grondslag dat het *feit* dat de verkrijger door zijn kapitaal of arbeid eene zaak aan zijne heerschappij onderwerpt, door tusschenkomst van den Staat wordt omgezet in een *recht*, dat als zoodanig van staatswege wordt beschermd." Hierdoor zouden zegel-, registratie- en successierechten in beginsel gerechtvaardigd zijn. Immers zoowel hij, die uit een met moeite bijeengebracht en ten deele uit geleend geld bestaand kapitaal grond koopt om er een fabriek op te vestigen, als hij, die van een verren bloedverwant een landgoed erft, onderwerpt eene zaak aan zijne heerschappij, zij het ook krachtens hemelsbreed verschillenden titel, en wordt gefingeerd eene winst te behalen, die als *matière imposable* kan beschouwd worden.

Bij het onderzoek naar de juistheid van den opgegeven rechtsgrond bevindt men reeds dadelijk dat de twee ongelijksoortige rechten, die onder de onjuiste benaming „indirecte belastingen" worden samengevat, daarin zijn dooreengeweven In het bijzonder de registratiebelasting is eensdeels een vergoeding voor bepaalde diensten door den Staat bewezen, anderdeels een belasting op

den overgang van rechten en de omzettingen van het vermogen. Zoowel de oorsprong als de natuur van beide rechten loopen wijd uiteen. Het vast registratierecht, dienende tot vergoeding voor de inschrijving der overeenkomsten in de daartoe bestemde registers, dagteekent uit het einde der zestiende eeuw, en is dus aan de zegelbelasting slechts kort voorafgegaan. Het evenredig overgangsrecht daarentegen is een overblijfsel van het leenstelsel; vrij gemaakte hoorigen ontvingen van hun heeren gronden in leen, en behoefden voor den verkoop daarvan de heerlijke toestemming, die niet anders verkregen werd dan tegen betaling eener zekere som. Dit laatste recht behoort derhalve in eene orde van denkbeelden, waarin men zich tegenwoordig niet dan met moeite meer verplaatsen kan. Hebben nu beide soorten van rechten, ondanks het verschil van oorsprong en natuur, toch een gemeenschappelijken grondslag? Het vast recht berust op den grondslag van vergoeding van bewezen dienst. De inschrijving eener overeenkomst in van staatswege gehouden registers kan worden gerekend tot de middelen, waardoor zekerheid van recht wordt erlangd, en tot de voorwaarden, waaronder een verkregen recht van overheidswege wordt beschermd. Maar of het evenredig recht thans nog kan gezegd worden op denzelfden grondslag te berusten, is meer dan twijfelachtig. De Staat is niet getreden in de plaats der feodale heeren, is geenszins opperste eigenaar der gronden binnen zijn gebied. Hem behoeft geen toestemming gevraagd te worden om onroerende goederen te mogen overdragen, en hij kan de gelden niet meer vorderen die in vroeger eeuwen voor die toestemming betaald werden. Indien hij gerechtigd is om een overgangsbelasting te heffen, zoo is het op anderen grond dan bij wijze van vergoeding voor de omzetting der feitelijke onderwerping eener zaak aan de macht van den verkrijger in een recht. Dit is geen dienst door den Staat gepraesteerd. Degene die van den eigenaar, tevens tot vrije beschikking bevoegd, een onroerend goed heeft gekocht en wien dat goed is geleverd, heeft daarop een recht verkregen zonder rechtstreeksche medewerking van den Staat. De Staat kan voorschrijven, dat de kooper de overeenkomst tot verzekering der dagteekening zal doen registreeren, en zich als vergoeding van dienst de daardoor veroorzaakte moeite doen betalen. Maar hij verlaat dat terrein, wanneer hij buitendien nog een evenredige belasting vergt voor de verkrijging van een recht, welke buiten zijn toedoen heeft plaats gehad.

De grondslag der zoogenaamde indirecte belastingen moge dus

onder de heerschappij van het leenrecht bestaan hebben in de verheffing der feitelijke heerschappij over eene zaak tot een recht, volgens de tegenwoordige rechtsbegrippen is dat niet meer het geval. Een dergelijke contra-praestatie van den Staat jegens den belastingschuldige, als volgens mr. De Coningh vereischt wordt om eene belasting te rechtvaardigen, is echter naar mijne bescheiden meening ook niet noodig. Een belasting is geen civielrechtelijk contract, dat aan de Romeinsche formule: *do ut des*, kan worden onderworpen. Eene dergelijke opvatting ware in lijnrechten strijd met het moderne staatsbegrip; en eene regeling van het belastingstelsel in dezen geest zou, indien zij niet op practische bezwaren geheel en al afstuitte, zich kenmerken door de grootst mogelijke willekeur, daar het onmogelijk ware rekening te houden met al de rechtstreeksche of zijdelingsche voordeelen, welke alle ingezetenen van de diensten van den Staat genieten. Veeleer zijn de belastingen heffingen, waaraan de Staat als publiekrechtelijk lichaam zijn ingezetenen ieder naar hun draagvermogen onderwerpt, ten einde uit de opbrengst in zijn behoeften te voorzien, zonder angstig te vragen in hoever ieder burger door de uitgaven der schatkist wordt bevoordeeld. Wel beweert mr. De Coningh, dat beide theoriën op denzelfden grondslag berusten, omdat de leer, volgens welke ieder moet bijdragen naar zijne krachten, van de onderstelling zou uitgaan, dat de praestatie van diensten van den Staat jegens elk burger volkomen gelijk is. Maar dit beweren gaat niet op. Ook indien de dienst-praestatie van den Staat jegens sommige zijner ingezetenen betrekkelijk grooter is dan jegens andere — hetgeen wel de feitelijke toestand zal zijn — is de stelling, dat ieder een aan zijn draagvermogen geëvenredigd deel in de staatslasten moet dragen, gerechtvaardigd, omdat de Staat een gemeenschap is, en iedere gemeenschap de bevoegdheid heeft haar leden, wien immers uittreding vrijstaat, naarmate hunner krachten tot de bijdragen te dwingen, die zij tot vervulling harer taak behoeft. De zoogenaamde indirecte belastingen kunnen dus rechtmatig zijn, ook zonder dat zij op zoodanigen grondslag van dienst-praestatie van den Staat berusten als de schrijver meent te hebben gevonden. Slechts in zoover kan ik mij met zijn rechtsgrond vereenigen, als daarin de bescherming van verkregen rechten door den Staat als grondslag van belasting wordt aangegeven. Maar *deze* grondslag is eensdeels aan alle belastingen zonder onderscheid gemeen, anderdeels op zichzelf niet voldoende om de rechtvaardigheid van eenige bepaalde belasting boven twijfel te verheffen.

Door de toepassing der leer, dat elk belastingschuldige moet worden belast in overeenstemming met zijn draagvermogen, zou de geachte schrijver vermoedelijk tot juistere resultaten zijn gekomen dan nu door zijne ontwikkeling der leer van ruiling van diensten tusschen den Staat en zijn ingezetenen. Reeds dadelijk zou hij bespeurd hebben dat deze theorie hand aan hand gaat met het tweede vereischte, ook door hem aan een goede belasting gesteld, dat zij namelijk geen nadeeligen invloed moet oefenen op de voortbrenging en verdeeling van rijkdom. Indien toch de belastingwetgever er in geslaagd is ieder naar zijn vermogen te belasten, zoo zal de schadelijke invloed der belastingen op de maatschappelijke welvaart zich tot een minimum bepalen. Toetst men nu de zoogenaamde indirecte belastingen aan den gestelden regel, dan bevindt men vooreerst dat tegen het treffen van verkrijgingen *titulo lucrativo* hoegenaamd geen bezwaar bestaat, daar hier het draagvermogen van den belastingschuldige, die een vermeerdering van lusten erlangt, door geen vermeerdering van lasten opgewogen, zeer groot is. Ook aan de voortbrenging en verdeeling van rijkdom zal deze soort van belastingen niet schaden. Eene ruime successie-belasting, die voorzeker zwaarder behoort te zijn naarmate de verkrijger den erflater in verderen graad van bloedverwantschap bestaat en dus het verkregen voordeel voor hem meer onverwacht is, doch welke ik niettemin gaarne met den schrijver tot de successie in de rechte lijn zou zien uitgebreid, is dus allezins gerechtvaardigd. Hetzelfde geldt omtrent verkrijgingen *titulo lucrativo* onder levenden, met name schenkingen; terecht betoogt mr. De Coningh dat het evenredig registratierecht op deze soort van eigendomsovergang veilig nog aanzienlijk kan worden verzwaard.

Hoe is het echter met de verkrijgingen *titulo oneroso?* Men moet hier onderscheiden tusschen verkrijging van onroerend en van roerend goed. Onroerend goed wordt in den regel niet verkocht zonder noodzaak. Vermogende eigenaars van huizen of landeryen denken er in den regel niet aan, deze hun bezittingen van de hand te doen. Wie zijn onroerend goed verkoopt, pleegt geen anderen uitweg te zien om zich te redden. Indien deze de reden van den verkoop is, zal de kooper er gemakkelijk in slagen om het overgangsrecht op de schouders van den verkooper te laden. Een belasting nu, die op een dergelijken verkooper drukt, kan zeker niet gezegd worden, met het draagvermogen rekening te houden Het kan echter ook gebeuren, dat de kooper drin-

gend behoefte heeft aan het bezit van onroerend goed, bijvoorbeeld om een onderneming van nijverheid te vestigen. In dit geval zal hij, en niet de verkooper, het overgangsrecht betalen. Maar ook dan mag men betwijfelen of het draagvermogen van den ondernemer, die vooral in den aanvang buitendien reeds vele lasten te torschen heeft en de voordeelen van zijn bedrijf eerst in een min of meer verwijderd verschiet kan ontwaren, van dien aard is, dat het een speciale belasting kan rechtvaardigen. Onderstel eens dat de onderneming mislukt en het onroerend goed weder moet verkocht worden. In dat geval zal de ongelukkige ondernemer ten tweeden male het overgangsrecht moeten betalen; want hèm zal het zeker niet gelukken de belasting door den kooper van zijn goed te doen dragen. Kan een zoodanige belasting gezegd worden met de draagkracht van den belastingschuldige rekening te hóuden? Men kan over het geheel als regel stellen, dat het overgangsrecht gedragen wordt door diegene der contracteerende partijen, die aan het aangaan der overeenkomst de meeste behoefte gevoelt; maar deze heeft ook juist het geringste draagvermogen. Dit recht drukt derhalve juist in omgekeerde reden van het draagvermogen, en is in lijnrechten strijd met de grondregelen eener rechtvaardige belasting.

Dat het overgangsrecht hier te lande, waar het meer dan 6 pCt. bedraagt, veel te hoog is en behoort te worden verminderd, wordt door mr. De Coningh toegegeven; maar hij acht deze belasting in beginsel rechtvaardig en haar geheele afschaffing derhalve onnoodig. Behalve den rechtsgrond, dien hij voor haar gevonden heeft en waarvan ik de onjuistheid heb trachten aan te toonen, voert hij ten haren gunste nog een oeconomischen grond aan. De verkrijger van onroerend goed, zoo betoogt hij, behaalt winst, want indien hij dat niet deed, zou hij zich van de transactie onthouden; het goed is in zijne handen meer waard dan in die van den vorigen bezitter; daardoor wordt de geheele maatschappij, maar in de eerste plaats degene die de omzetting verricht, gebaat, en de nieuwe rijkdom, door de omzetting ontstaan, is dus een geschikte *matière imposable*. Is het inderdaad zoo zeker, dat de verkrijger van onroerend goed *titulo oneroso* winst behaalt? Het is waar, hij hoopt te zullen worden gebaat, hetzij door den aankoop van het goed zelf, hetzij door de onderneming welke dien aankoop noodzakelijk maakt; en deze hoop, niet het behalen van winst zelf, is het motief dat hem tot het aangaan der overeenkomst drijft. Maar het is volstrekt niet zeker dat zijne verwachting

zal worden verwezenlijkt, en het goed inderdaad in zijne handen meer waard zal blijken te zijn dan in die van den vorigen eigenaar. Toch is het de werkelijkheid, en niet een onzekere verwachting, waarop het hier aankomt. Onderstel nu echter eens een oogenblik, dat inderdaad uit iedere omzetting van onroerend goed nieuwe rijkdom ontstaat. Is het dan juist gezien die omzettingen door een belasting te treffen, die de strekking en het gevolg heeft van haar aantal tot een minimum terug te brengen? Wie zal zeggen hoeveel productieve ondernemingen, die den maatschappelijken rijkdom aanzienlijk zouden hebben vermeerderd, in de geboorte worden gesmoord omdat men terugdeinst voor de kans van in geval van ongunstigen uitslag tot tweemaal toe overgangsrecht te moeten betalen? Dit bezwaar pleit in hooge mate tegen een zoo ongerijmd hoog overgangsrecht als thans hier te lande geheven wordt; het zal blijven bestaan, zij het ook onder meer bescheiden proportiën, wanneer het bedrag dezer belasting wordt verminderd.

De omzettingen van roerend goed worden door het zegelrecht oneindig minder belemmerd dan die van onroerend goed door het evenredig overgangsrecht. Dit is evenwel geen argument ten gunste van eerstgenoemde belasting, die in het klein op dezelfde wijze werkt als de registratie belasting in het groot. Want de hoofdreden van het verschil is dat het overgangsrecht betaald, het zegelrecht daarentegen door den handel in den regel ontdoken wordt. Een wissel bijvoorbeeld wordt bijna nooit gezegeld, tenzij hij moet geprotesteerd worden. Nu wijst mr. De Coningh zeer terecht op „den demoraliseerenden invloed van een wet die zich niet kan doen eerbiedigen, waardoor zoowel het gevoel van eerlijkheid als van verplichting jegens den Staat wordt verzwakt." Zoolang er echter geen beter middel is gevonden om de ontduiking dezer belasting tegen te gaan, dan de draconische maatregel, in 1865 door den minister Betz voorgesteld doch door de Tweede Kamer verworpen, namelijk de nietigheid van ongezegeld handelspapier, komt ook het evenredig zegelrecht veeleer voor opheffing dan voor verlaging in aanmerking. En indien men er in slagen kon om de inning der zegelbelasting te verzekeren, zouden dezelfde bezwaren, die thans tegen het overgangsrecht pleiten, zich ook hier doen gevoelen. „Als een gering evenredig recht", zegt de geachte schrijver, „in beginsel niet afkeurenswaard is voor overdracht van onroerend kapitaal dan is het dit evenmin voor die van roerend." Wellicht kan men deze redenering echter ook

omkeeren, en zeggen dat een evenredig recht even goed voor de omzettingen van roerende als voor die van onroerende goederen principiëel is af te keuren.

Vooral niet beter geëvenredigd aan het draagvermogen van den belastingschuldige dan de overgangsrechten zijn de rechten op de verpanding van onroerend goed. Het zijn voor 't meerendeel weinig bemiddelden, die hun vast goed met hypotheek bezwaren; en wanneer zij daartoe overgaan, pleegt het hun niet zeer naar den vleesche te gaan. De hypotheekrechten verdienen dan ook ten volle den naam van een belasting op het ongeluk, en kunnen naar den gestelden maatstaf zeker niet op rechtvaardigheid bogen. Soliede geldleeners, die zouden kunnen betalen, sluiten prolongatiën die niet aan zegelrecht en slechts aan een vast registratierecht, dat nog gewoonlijk ontdoken wordt, onderworpen zijn. Dat deze onrechtvaardigheid behoort te worden opgeheven en bij het sluiten van hypotheeken alleen een vast recht voor de formaliteit der registratie behoort te worden gevorderd, schijnt ook de meening van mr. de Coningh te zijn. Wel laat hij zich in zijne dissertatie hierover niet uit, maar onder zijne stellingen komt de volgende voor: „De hypotheek- en overschrijvingsrechten moeten als eene vergoeding voor staatsdiensten worden beschouwd en geregeld." Eveneens is hij van oordeel, dat het registratierecht van judicieele acten in de meeste gevallen te hoog is, en niet geëvenredigd aan de moeite en kosten, welke het registreeren dezer acten den Staat veroorzaakt. Men zou er kunnen bijvoegen, dat litigeerende partijen, met de kans voor zich van hooge proceskosten te moeten voldoen, in den regel niet van zoo goede conditie zijn, dat haar draagvermogen speciale belastingen zou rechtvaardigen, welker éénige deugd in de onmogelijkheid van ontduiking schijnt te bestaan.

Bij afschaffing der evenredige registratierechten zou wel allereerst verhooging der grondbelasting als equivalent in aanmerking komen, nadat vooraf de schatting zoowel der ongebouwde als der gebouwde eigendommen zou zijn herzien. Hoewel mr. de Coningh moet toegeven, dat „deze verhooging der grondbelasting op zich zelf zeer wel te verdedigen valt", schaart hij zich toch onder de velen die meenen „dat het wat onbillijk zou zijn haar bijna te verdubbelen, terwijl het doel, het verbeteren van den vermogenstoestand der eigenaars van onroerend goed, bij zoodanigen maatregel moeilijk kan worden bereikt." Het doel van deze wijziging van het belastingstelsel is hier echter minder juist aangegeven.

De toestand althans der groote landeigenaars laat niets te wenschen over en behoeft volstrekt geen verbetering. Wanneer de evenredige registratierechten door een jaarlijksche heffing van de waarde der onroerende goederen werden vervangen, zou het zijn om het belastingstelsel meer in overeenstemming te brengen met het draagvermogen der ingezetenen, en zoowel betere verdeeling als vermeerdering van den nationalen rijkkom te bevorderen, door het mogelijk te maken dat ieder stuk grond in de meest geschikte handen zou komen. Wellicht zouden de groote grondbezitters, die hun onroerend goed zelden of nooit verkoopen en dus ook van de registratiebelasting bevrijd blijven, dientengevolge iets van hun overvloed aan de schatkist afstaan. Maar de evenzeer gewenschte als door de tegenwoordige belastingwetten bemoeilijkte overgangen van kleine vaste goederen zouden in niet geringe mate worden bevorderd, en de weinig bemiddelde bezitters van gebouwde of ongebouwde eigendommen zouden niet langer, bij elken tegenspoed die hen tot het te gelde maken hunner bezitting noopte, door de schatkist worden uitgezogen. Nu kan men den schrijver toegeven dat „de tot standkoming van deze verhooging bij een volk dat voor twee derden uit landbouwers bestaat, niet zeer waarschijnlijk" is, ten minste niet onder het tegenwoordig kiesstelsel. Een bescheiden twijfel omtrent de wetenschappelijke waarde van dit argument, dat in den mond van een staatsman wellicht niet van gewicht ontbloot ware, blijft evenwel geoorloofd. In elk geval had het den schrijver van het aanraden eener speciale belasting op goederen in de doode hand, van een quasi-successierecht, moeten weerhouden; want de verhouding der politieke partijen hier te lande, die om aan 't bewind te kunnen blijven allen de Katholieken in hooge mate moeten ontzien, maakt de invoering van zulk een recht nog vrij wat onwaarschijnlijker dan een algemeene verhooging der grondbelasting. Kon deze laatste worden tot stand gebracht, zoo zouden ook de goederen in de doode hand van zelf meer tot de behoeften der schatkist bijdragen.

Dat ik mij met de conclusiën van den geachten schrijver in sommige opzichten niet kan vereenigen, sluit waardeering van zijn verdienstelijken en zorgvuldigen arbeid in geenen deele uit. Het grootste gedeelte van zijn werk is van historischen aard en naar het mij voorkomt met zeer veel ijver en nauwgezetheid bewerkt. Tot beoordeeling hiervan reken ik mij overigens niet bevoegd. Het is dan ook niet zoozeer om critiek uit te oefenen, als om

een niet onbelangrijke historische bijzonderheid in herinnering te brengen, dat ik deze aankondiging wensch te besluiten met de volgende opmerking, mij door een hooggeachte hand verstrekt.

Den 13en October 1785 schreef William Pitt aan James Harris, den lateren graaf van Malmesbury, destijds Britsch gezant te 's Gravenhage:

„I ought to make many apologies for the trouble I am to give you. The subject of it is one not uninteresting to our domestic situation, and if in the busy scene with which you are surrounded" (de Patriotten en Oranjemannen stonden toen als brieschende leeuwen tegenover elkander, en Harris nam in den strijd een levendig deel) „you should have any leisure to give to it, you will I am sure not think your time misspent in anything that gives a change of improving the resources on which so much depends both at home and abroad. I have been inclined to think, that among the few things in Holland which could be imitated with avantage" (niet zeer vleiend!) „one is a considerable article of Revenue, arising from the *tax on successions.* I have seen a translation of the two edicts by which it was imposed, said to have been in 1723 and 1743, but am not sure whether it is correct. If it should fall in your way to obtain any information to be relied upon relative to the detail of collecting this tax, how far it is supposed to be fairly paid, what is it average produce, and whether any inconveniency is complained of — especially by persons in *trade* from the necessity of discovering the amount of any property they succeed to — I should be very much obliged to you for such particulars; as they will furnish the means of judging whether any similar system could be adapted to the situation of this country."

De zoon van Malmesbury, die dezen brief in de gedenkschriften van zijn vader heeft openbaar gemaakt (*), voegt er de volgende aanteekening bij: „Sir J. Harris gave Mr. Pitt the desired information respecting the Dutch Legacy Duties, and the latter accordingly imposed them upon this country."

Een en ander geeft den indruk dat het successierecht of collateraal, zooals onze vaderen het noemden, althans in een meer bepaalden vorm in 1785 in Engeland niet bestond, en dat ons

(*) Diaries and correspondence of James Harris, first Earl of Malmesbury. London 1844. II, 156, 157.

vaderland in dit opzicht aan den beroemden Pitt den weg heeft gewezen. Nu schrijft echter mr. de Coningh op blz. 82 zijner dissertatie, van de Engelsche belastingen sprekende: „De jaren 1779 en 1780 zijn merkwaardig door het begin eener *proportioneele successiebelasting*", hetwelk hij dan terecht een gewichtige verandering noemt; vóór dien tijd bestond er, volgens hem, niets anders dan een recht van zegel op de probates of wills en letters of administration bij de erfopvolgingen (blz. 79 en 80). Maar als in 1780 reeds een proportioneele successiebelasting in Engeland was ingevoerd, wat beteekent dan de vraag van Pitt vijf jaren later? Wat heeft men dan te denken van de in zijn brief doorschemerende vrees, dat de handel zich over zoodanig successierecht op roerende goederen zou beklagen?

Den Haag, 28 April 1875. J. D. VEEGENS.

Naschrift der Redactie. In toelichting tot het bovenstaande merken wij op, dat, volgens het Historisch overzigt, in de Parliamentary Papers gegeven door *the Commissioners for the inland revenue* 1870, vol. I, pag. 94 en volg. de hier besproken *Probate Duty*, die van af Willem III, tot een zeer laag vast bedrag (eerst 5 sh., later 10 sh.) was geheven, werkelijk reeds in Augustus 1779 (19 G. 3 c. 66), als *proportioneele* belasting (with ascending scale) is ingevoerd, maar nog slechts over een zeer beperkt gebied, namelijk niet verder gaande dan property van 300 pd. st. Spoedig is dat cijfer hooger gesteld, en gebragt: in 1783 tot 1000 pd. st. en in 1789 (29 G. 3. c. 51), tot 5000 pd. st. Van toen af is er nog aanhoudend verhooging geweest van den maximum-grens tot property ten bedrage van één millioen sterling in 1815, terwijl sedert 1859, voor vermogens ook boven dat bedrag, proportioneel probate-duty is geheven. Het jaar 1789 is dus inderdaad een tijdstip geweest waarop toepassing der belasting op veel ruimer schaal heeft plaats gehad. Immers vermogens van f 12,000 tot 60,000 werden toen voor het eerst getroffen. Maar bovendien vinden wij in datzelfde jaar, Augustus 1789 (mede 29 G. 3. c. 51) de andere successiebelasting, de *legacy-duty* (welke reeds in 1780 voor het eerst was ingesteld als zegelregt op de quittancien) evenzeer aanzienlijk verhoogd; terwijl verder bij de gebleken ondoelmatigheid dier heffingswijze, zij in 1796 (36 G. 3 c. 52) werd vervangen door een, op de Hollandsche schaal ingerigt regt op de *successie* zelve (nl. in de zijdlinie en alleen voor roerend goed).

Op deze gegevens komt het ons waarschijnlijk voor, dat de informatiën omtrent de werking der successiebelasting in Holland, door Pitt in 1785 ingewonnen, betrekking hebben gehad, hetzij op de uitbreidingen die met 1789 zijn toegepast, hetzij op de invoering van het collateraal successieregt met 1796, — in elk geval op de ruimere toepassing van het reeds vroeger, mede uit Holland overgenomen beginsel. RED.

OPGAVE *van de hoogste en laagste Coursen van de onderstaande Effecten aan de beurs te Amsterdam.*

	pCt.	Volle jaar 1874.		Mrt. 1875.		April 1875.		Mei. 1875.	
		Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.	Laagste cours.	Hoogste cours.
Nederland. Nat. W. Sch.	2½	58	62 7/16	61⅝	62¼	61⅞	63	62⅛	62⅞
» » »	3	67⅞	74	73⅜	74⅛	73⅝	74¾	74 9/16	75
» » »	4	90¾	96½	96¾	97¾	96⅞	98⅛	98	99⅝
Spanje. Oblig.	3	—	—	—	—	—	—	—	—
» Buitenl. 1867	3	16½	19⅝	21⅝	22 11/16	20⅞	23	19¼	20⅞
» Binnenl. Sch.	3	11	16½	16¼	18⅝	16⅝	18⅝	16¼	17⅛
Portugal. Oblig. 1853	3	—	—	—	—	—	—	—	—
» » 1856/67	3	42⅝	46 7/16	46⅞	48⅝	47 9/16	49	48⅜	50 13/16
Rusl. Ob. Hope & C.	5	100¾	103	101½	102	101⅛	102	101¼	103
» Stiegl 5e ser. 1854	5	76¼	81¼	78¾	79½	78⅝	79¾	79¾	81½
» » 6e ser. 1856	5	85¼	90⅜	88½	89¼	88	89	88¾	92⅞
» Hope C. à f1000	5	99¾	102	100⅞	101¾	100¼	102⅛	100⅞	102¼
Cert. inschr. in ass.	6	48¼	53⅝	52¼	53½	51	52¼	51⅛	52¼
Oostenr. Metall. nieuwe									
(uit de conv.) in pap.	5	59¾	64⅜	61⅛	62¼	60½	61⅝	60	61 13/16
idem in zilver	5	64	67⅛	65½	66¼	64½	66	64¼	65¼
Ween. Loten fl. 250 1839		685	850	712	720	707½	721	705	712
» » fl. 250 1854	4	256	283	282	284	275½	284	271	281
» » fl. 100 1858		166	184	173	177	172½	174¼	172¾	175
» » fl. 500 1860	5	545	602	585	597	593	598	581	595
» » fl. 100 1864		138	150	142½	145	143	145¾	143	145½
Turkije. Oblig. alg. sch.	5	36½	46⅛	40¾	41⅞	40⅝	41⅞	39⅞	41 3/16
Amer. Obl. V.-S. losb. 1871	5	—	—	95¾	96⅜	95⅞	96⅝	96¼	97⅜
» » » losb. 1882	6	96	100¼	95¾	96⅜	95¼	96¼	95¾	97
» » » losb. 1885	6	99¾	102¾	98½	99 1/16	98¾	99¼	99 7/16	100¾
Brazilie. Obl. leen. 1865	5	95¼	99	95⅝	96¼	95⅛	96½	95⅛	95½
Mexico. » » 1851	3	14	16⅛	15⅛	16¼	15	16⅛	14⅝	16⅛
Columbia. Obligatien	4½	—	—	44¾	49¾	46¾	47¾	45⅝	47
Venezuela. Obligatien	3	7⅛	12⅛	8¼	8½	7½	8 1/16	7	7 9/16
SPOORWEGEN EN MAATSCH.									
Aandeelen Ned. Bank.	5	341	370	334	342	333½	334	335	355
» Ned. Hand. M.	4½	132	142½	134	136¼	132	135	129	131¾
» Holl. spoorw.-m.		104	111½	105¾	106¼	100	102½	102½	103½
Obl. Hollandsche sprw.	4	83½	90	91	91	90⅝	90¾	90	91
Aand. Rijnsp. vol gef.		288	316	298	301	300	303	298	302
Obl. Rijnsp. Leen. 1838	4½	112	114	111	112	—	—	111	111
Aand. Ned. Ind. sp.-w.		48½	68	73	75	73	78	78	84¼
» Maats. Expl. sp.-w.		101	114	105	110	102	106	98	106½
» Ned. Ind. Hand. B.		92¼	108	105½	107¾	107	110	109¼	111
Pandbr. Nat. Hyp. Bank	4	97	100	—	—	97¼	97¼	97¼	97¼
» Kanaal Leen. 1868	4	89	95	93	94¼	93½	94	94¾	95½
Aand. Ned. Centr. sp. w.		33	45	30¼	33½	32	33	31¼	32
Oblig. Centr. spoorw.		94½	110	95½	98	96	99	94	98
Aand. Oost. Nat. Bank		1004	1067	990	1004	989	1004	995	1010
» Russ. Spoorw.-M.		230	248½	251½	258	253	257	256½	265
» » » (Jelez)		228¾	242	232	235	232	233¼	232	240
Obl. » sp. f1000 (Jel. Or.)	5	96½	100½	99⅝	100	98¾	100⅛	99¼	100½
» f1000 (Poti Tiflis)	5	97	100¼	99⅞	100¼	99	100¼	99½	100¾
» f1000 (Kursk Chark.)	5	96	100⅜	99¾	100	99	100⅛	99¼	100¾
» £100 (Chark. Azow)	5	93¾	98¼	96	97⅜	96½	97	97¼	98
Certific. Illinois spoorweg		79	94¼	84¼	86¼	85	87	85	88
Obl. St. Paul Pac. 2e sect.		12	18½	11½	15½	14⅝	18½	17½	19¾
Beleening		3	4	3½	3½	—	—	3½	4½
Prolongatie		3	5½	3¼	5	3½	5	2½	5
Disconto		3½	5	3½	3½	3½	3½	3½	3½

Nederlandsche Bank. (*In millioentallen guldens.*)

DATUM.		Disconto's.	Beleeningen.	Oper. kapitaal.	Bank-billetten.	Saldo's rek. crt.	Munt-voorraad.	Voorraad billet.	Surplus dekking.	Wissel-disconto. *)16Feb.'74.	Prolong koers.
April	5	64.79	34.80	99.59	172.25	46 44	138.47	127.48	50 99	3½	4½
»	12	66.98	35.05	102.03	171.80	48.71	137.80	123.99	49.60	»	4
»	19	67.83	35.05	102.88	173.16	47.91	137.58	122.88	49.15	»	3½
»	26	68.92	35.05	103.97	174.61	46.54	136.63	120 42	48.17	»	»
Mei	3	77.72	35.79	113.51	183.29	46.51	135.98	110.15	44.06	» *)	5
»	10	81.04	36.13	117.17	183.91	50.19	136.44	107.50	43.—	»	3½
»	18	79.18	36.16	115.34	183.97	51.10	136.09	105.15	42.06	»	3
»	24	77.49	35.53	113.02	182.38	50.69	136.47	108.10	43.24	»	»
»	31	77.30	35.45	112.75	182.47	50 08	136.29	108.17	43.27	»	3½
Juni	7	75.82	35.25	111.07	179.36	52 17	137.02	111.02	44.41	»	3

Wisselkoersen te Amsterdam.

DATUM.		kort Londen.	kort Parijs.	kort Hamburg.	kort Pruissen.
April	5	11 75	46.55	56.80	56.80
»	12	11.72	46.45	56.85	56.65
»	19	»	46.50	56.60	56.60
»	26	11.68	46.55	56.80	56.70
Mei	3	11.75	46.65	56.95	56.95
»	10	11.76	»	56.90	56.90
»	18	11.73	46.55	56.75	56.85
»	24	11.75	46.65	56.80	56.80
»	31	11.86	47.15	57.50	57.50
Juni	7	11.89	47.20	57.60	57.60

ECONOMISCHE NALEZINGEN EN BERICHTEN.

— **De afschaffing der suikerbelasting, en de theeconsumtie in Engeland.** Bij de overzigten van de Engelsche in- en uitvoerhandel over 1874, trok het zeer de aandacht, dat de invoer tot verbruik van *thee* in aanzienlijke mate was toegenomen, nl. 12.800000 Eng. ponden meer hadden het invoerregt voldaan dan over 1873. Tegen een belasting ad 1 sh. 11 pence (f 1.15 p. Eng. pond of c^a f 2.50 p. kilogr.) was er voor 320000 pd. st. (f 3.840000) meer inkomend regt (of verbruikregt) in de schatkist gekomen.

Ook van het *buitenlandsch* gedistilleerd was er toeneming van verbruik, ofschoon niet in die mate als voor de thee.

Merkwaardig is het dat deze sterke toeneming van theeverbruik zamenvalt met de geheele afschaffing van belasting op de suiker, aan welken, voor de mindere klassen vooral zoo weldadigen maatregel, het feit dan ook teregt in hooge mate wordt toegeschreven.

De schatkist ontvangt, zij het ook voor een bescheiden deel, iets van de gedane opoffering terug, — de arbeidende klasse is er in groote mate door gebaat, en de nu weer opgedane ervaring geeft dan ook aan de laatste radicale regeling (of opheffing) der suikerregten een eervolle plaats in die wetgeving van vrijen handel en *onbelast levensonderhoud*, door S. R. Peel zoo roemrijk geinaugureerd, en door Russell en Gladstone voortgezet.

Hardglas. Het tijdschrift der Twentsche Ver. behelst de volgende mededeeling van de Heeren Jeekel en Mijnssen en C^o te Amsterdam, omtrent de nieuwe uitvinding van onbreekbaar glas:

„Het *Hardglas* is op het einde des vorigen jaars uitgevonden door den heer François Barthélémy Alfred Royer de la Bastie, wonende op het kasteel Richemont, bij Pont d'Ain in Fransch-Savoye. Na langdurige studie en onderzoek is het hem gelukt aan het glas zulk een graad van hardheid en elasticiteit te geven dat het vrij hevige schokken kan weerstaan; bovendien verleende hij het de eigenschap van plotselinge overgangen van hitte tot koude te kunnen verdragen zonder te breken;

terwijl het aan den anderen kant geene dier eigenschappen ontbeert welke het gewone glas zoo geschikt maken voor de vele doeleinden waartoe het tot heden aangewend werd. Voor gewoon huiselijk gebruik kan men het Hardglas dan ook onbreekbaar noemen.

Niet zonder voldoening ontvangen wij onophoudelijk bewijzen van de groote belangstelling waarmede men hier even als in het buitenland deze uitvinding begroet, welke wij als het voorwerp eener nieuwe industrie in Nederland en hare kolonien exploiteeren zullen. In afwachting dat wij de belangstellenden zullen kunnen bevredigen door het doen bezichtigen van monsters Hardglas in voldoende verscheidenheid en aantal, geven wij voorloopig het volgende overzicht van den uitslag der proeven in de laatste vier maanden genomen te Turijn (*a*), Parijs (*b*), Berlijn (*c*), St. Etienne (*d*), en in onze eigene tegenwoordigheid op het kasteel Richemont.

1°. Een ruit van Hardglas 10.5 cm. breed, 14.5 cm. lang en 4 mm. dik verdroeg den val van 100 gram gewicht op 3 meter valhoogte, en brak eerst bij 4 m.

2°. Een even groote ruit verdroeg den val van 200 gram achtereenvolgens op 1, 2, 2,5, 3 en 3,5 meter; en van 500 gram achtereenvolgens op 0,5, 1, 1,25, 1,50 en 1,75 meter hoogte; brak bij 2 meter volhoogte.

3°. Een ruit Hardglas 12 cm. × 16 cm. × 4 mm. weerstond 45 gram gewicht vallend achtereenvolgens van 0,5, 0,6, 1,—, 1,5, 2,—, 2,5, 3,—, 3,5, 4,—, 4,5 meter hoogte en brak eerst nadat men die proef herhaalde malen op 4,5 m. hoogte had genomen.

4°. Op nieuw deze laatste proef herhaald zijnde met een andere ruit op 4.5 m. hoogte weerstond die telkenmale den val des gewichts.

5°. Een Hardglazen ruit 13 × 16 cm., 4 mm. dik, herhaaldelijk van 4.5 meter hoogte op een houten vloer vallende brak niet.

6°. Dezelfde ruit brak evenmin toen men dien met 95 kilogr. gewicht belastte.

7°. 10 Horlogieglazen van Hardglas, waarbij de fijnste voor dameshorloges, te zamen tegen een 4,5 meter hoog steenen gewelf geworpen braken niet bij het neervallen op den houten vloer, en sprongen over een halve meter terug.

8°. Bij 3 meter valhoogte op een marmeren vloer braken zij evenmin.

9°. Hardglazen bobèches, één glad, het andere gegraveerd, van toenemende hoogten vallend tot 4.5 meter, brak de gegraveerde eerst

---

(*a*) Esperimenti sul vetro temprato.

(*b*) Société d'encouragement pour l'industrie nationale.

(*c*) Die Glashütte No. 4, 1875.

(*d*) Moniteur de la céramique, de la verrerie etc. No. 8, 1875.

bij herhaalden val van 4.5 meter, terwijl de gladde het nog langer uithield.

10°. Hardglazen borden, 2 mm. dik, braken niet bij 4,5 meter valhoogte. Met geweld van 4.5 meter hoogte neergesmeten, gelukte het er één te breken.

11°. Lampenglazen van Hardglas één minuut lang in een sterke gasvlam verhit, dan plotseling in koud water gedompeld, sisten, doch braken niet. Een gewoon lampenglas van de beste qualiteit sprong reeds bij het indompelen na 10 seconden in de gasvlam verwarmd te zijn geworden; en een ander sprong reeds in de gasvlam, na 15 seconden verwarming.

12°. Op enkele Hardglazen ruiten van 3 mm. dikte gelukte het den spheroïdaal toestand te verkrijgen.

13°. Hardglazen bordjes werden gevuld met koud water en verhit boven een spiritusvlam. Het water kookte in 3 minuten, en men kon het bordje onderwijl in de hand houden.

14°. Hardglazen bordjes met kokend water overgoten bleven onbeschadigd.

15°. Na eenige minuten het water in Hardglazen bordjes te hebben doen koken, werden zij in koud water ondergedompeld zonder te breken.

16°. Boven een spiritus- of gasvlam kan men het Hardglazen bordje in de hand houdende er een biefsteak op bakken.

17°. Bij het breken schilfert het Hardglas niet af zooals gewoon glas, doch valt tot een fijn poeder uiteen. Is het niet goed bewerkt dan breekt het in grootere stukken van verschillenden vorm.

18°. Vallende op een houten of steenen vloer, geeft het Hardglas een zuiveren metaalklank.

19°. De diamant kan slechts lichte krasjes op Hardglas teweegbrengen.

20°. De scheikundige analyse heeft bewezen, dat de zamenstelling van Hardglas dezelfde is als die van gewoon glas.

De broosheid van het glas, die zelfs spreekwoordelijk geworden is, maakte het tot heden voor vele doeleinden bepaald ongeschikt. Bovenstaande proefnemingen hebben dat bezwaar echter voor gewoon gebruik zoo goed als opgeheven. Overigens evenaart het Hardglas het gewone glas in doorschijnendheid en fraaiheid van uiterlijk.

Voor de glas-industrie is dus een nieuw veld van arbeid geopend. Het spreekt echter van zelve, dat deze nieuwe industrie niet dadelijk volmaakt zal zijn. Men bedenke slechts, dat het werkvolk daartoe geheel aangekweekt moet worden. Ontwikkeling en verbetering zal echter daarin wel geleidelijk plaats hebben. Binnen kort vertrekt een lid der firma met eigen werkvolk naar Pont d'Ain om de bewerking aan te leeren en wij vleijen ons in Augustus reeds een paar glasovens daarvoor

te doen werken, om daarna naarmate onze werklieden in bekwaamheid toenemen, onze productie uit te breiden.

De Hoogleeraar J. W Gunning te Amsterdam, heeft zich bereid verklaard om zoodra wij over eigen fabrikaat kunnen beschikken, daarmede de proeven te nemen die noodig zijn om de buitengewone eigenschappen van dit glas op wetenschappelijke wijze te constateeren. De belangstelling welke het onderwerp den Hoogleeraar inboezemt, schenkt ons eene zeer gewaardeerde gelegenheid, om de waarde van het Hardglas voor industrie en wetenschap op den regten prijs te doen schatten en mogelijke overdreven verwachtingen en onjuiste voorstellingen te keer te gaan.

Inmiddels zijn aan aan onze kantoren te Leerdam en Amsterdam monsters Hardglas ter bezichtiging voor belangstellenden aanwezig, en wel te Leerdam op Maandag, Dinsdag en Woensdag van elke week. Zoodra mogelijk zullen er ook eenige tot datzelfde doel aan ons kantoor te Rotterdam verstrekt worden.

In verschillende landen, vooral in Duitschland worden thans proeven genomen tot het vervaardigen van Hardglas. Het zoogenaamde „Vulcaanglas" en „Metaalglas" hebben daaraan hun oorsprong te danken. Monsters daarvan ons ter onderzoek toegezonden waren echter niet bestand tegen de proeven waaraan wij gelijktijdig het Hardglas (volgens de systeem de la Bastie) onderwierpen.

Dagelijks gewagen de dagbladen van nieuwe ontdekkingen in deze richting. In hoeverre die van waarde zijn is moeijelijk na te gaan; doch zeker is het dat de glasindustrie op het oogenblik in eene periode van overgang verkeert."

— **Zeepaccijns**. In een adres tot afschaffing van den zeepaccijns door het bestuur der Vereeniging „'s Werkmans Vriend" te Haarlem, aan den minister van Financiën gezonden, wordt o. a. zeer teregt aangevoerd: „Daar", zeggen adressanten, „ons lijnwaad en kleeding door onzen arbeid veel sneller en erger vuil wordt dan van de meergegoede klasse, is zeep voor ons nog meer dan voor den meergegoede eene ware levensbehoefte en geene weelde. Uit een in onzen coöperativen winkel ingesteld naauwkeurig onderzoek is ons gebleken, dat slechts eene enkele der huisvrouwen van de 265 leden onzer Vereeniging haar lijnwaad niet zelve te huis wascht, en, dooreengenomen, elk arbeidersgezin daartoe per week 41$\frac{3}{10}$ looden, dus per jaar 21,47 n. p. zeep, waarvan f 2,14$\frac{7}{10}$ accijns betaald is, gebruikt. Voor de opbrengst van de f 1,436,342, die de zeep-accijns in het jaar 1873 in 's lands kas gestort heeft, zouden dus 673,657 arbeidersgezinnen noodig geweest zijn. Het is ons niet bekend, hoevele arbeidersgezinnen in Nederland bestaan, doch wij weten wel, dat het lijnwaad van de meergegoeden nooit te huis, maar bij zoogenaamde bleekers gewasschen wordt, wier bleekerijen elke groote stad

omringen, vooral Haarlem, waar twee dorpen voor een groot deel uit bleekers bestaan. Voor het wasschen van dit lijnwaad wordt door die bleekers geene veraccijnsde zeep gebruikt, maar eene zeep, die ze zelf maken van oleïne en loog.... Door deze wijze van handelen, kunnen de bleekers hunne klanten, die zonder uitzondering tot de meer gegoede klasse behooren, goedkooper (*) bedienen. Onze vrouwen kunnen haar lijnwaad niet bij een bleeker laten wasschen; zij kunnen van dit voordeel dus geen gebruik maken, maar moeten dit zelve doen om het arbeidsloon uit te winnen.

„Hoewel adressanten zelven niet direct daaronder lijden, hebben zij gemeend tot meerderen aandrang van hun verzoek nog te moeten wijzen op de gebrekkige wet van den accijns op de zeep. Volgens ons door fabrikanten gedane opgaven, belemmert die wet deze industrie in Nederland zoodanig, dat onze overzeesche kolonien bijna al de daar verbruikt wordende zeep niet van Nederlandsche, maar van Duitsche, Fransche of Engelsche fabrieken ontvangen."

— **Werkmans aandeel in de winsten.** Het onlangs verschenen Jaarverslag van de Nederl. Gist- en Spiritusfabriek, te Delft verdient de bijzondere aandacht, niet dat deze fabriek thans reeds op buitengewoon gunstige resultaten kan wijzen, maar omdat er uit blijkt, dat de Directeur, de heer Van Marken, steeds is uitgegaan van het beginsel dat de belangen van al de factoren der onderneming (kapitaal, arbeid, directie) ten naauwste aan elkaar zijn verbonden en steeds getracht heeft tusschen die vaak tegenstrijdig geachte belangen de harmonie te bevorderen.

„Is een inrichting der fabriek, — zoo lezen wij in het Verslag van den Directeur, — overeenkomstig den tegenwoordigen trap van ontwikkeling der nijverheid, hoofdvereischte tot een voordeelige omzetting der grondstoffen in producten, toch zullen de beste werktuigen de gewenschte uitkomsten niet leveren zonder werklieden, die aan de noodige bekwaamheid, orde, eerlijkheid, ijver en lust tot den arbeid verbinden. Het is steeds mijn ernstig streven dat ethisch element, dat in de industrie te veel wordt over het hoofd gezien, in onze onderneming te ontwikkelen en aan al hare factoren dienstbaar te maken. Het beramen en de toepassing van maatregelen in het belang van de werklieden en hun gezinnen, tot bevordering van geestelijke ontwikkeling, tot voordeeliger inkoop van levensbehoeften, tot aanmoediging van spaar-

(*) Maar ook dit schijnbaar voordeel verdwijnt, wanneer men bedenkt dat het linnengoed door gebruik van surrogaten veel spoediger verslijt. De schade daardoor aangebragt is moeijelijk onder cijfers te brengen, doch is niettemin stellig, als gevolg van den zeep-accijns, op diens rekening te stellen. RED.

zaamheid, tot meerdere verzekering van de toekomst, enz. behooren m. i. tot de zaak en den plicht van het hoofd eener onderneming als de onze.

„Het bestek van dit verslag veroorlooft niet omtrent de toepassing van deze opvatting in bijzonderheden te treden. Een enkele maatregel vereischt echter nadere uiteenzetting: ik bedoel het premiestelsel, dat sinds Februarij 1874 in onze fabriek wordt toegepast.

„Zoo ergens, dan grijpen in onze industrie de werkzaamheden der verschillende arbeiders in elkander en zijn de vruchten van het werk de uitkomst van zeer samengestelde oorzaken. Die vruchten zijn dan ook niet geregeld dezelfde: zij verschillen elken dag en elke week. Heden wordt uit volkomen dezelfde hoeveelheid van dezelfde soort van grondstoffen, 5, ja soms 10 pCt. meer geproduceerd dan gisteren of morgen. Over een grooter tijdsverloop beschouwd, worden echter die verschillen minder aanzienlijk. Een statistiek der productie over een reeks van weken toont reeds minder groote sprongen aan, en de ondervinding leert tot een gemiddelde besluiten dat, over geheele jaren berekend, tamelijk constant blijft.

„Zoo had in het begin van 1874 een vierjarige practische werkzaamheid mij voor onze fabriek zoodanige gemiddelde cijfers van productie aan de hand gegeven, die gerustelijk konden wedijveren met de gunstige resultaten, in andere dergelijke fabrieken verkregen, en die zonder den prikkel van het eigenbelang der werklieden tot buitengewonen ijver bereikt waren. Het dacht mij niet onmogelijk die cijfers geregeld te verhoogen door een deel van de winst, door een vermeerderde productie uit dezelfde hoeveelheid grondstoffen verkregen, aan hen af te staan, wier arbeid op die cijfers invloed kan uitoefenen.

„Ik begon alzoo den 15n Februari aan het gezamenlijk personeel onzer fabriek voor de overproductie van gist en spiritus boven de aangenomen minimumcijfers premiën uit te loven, ten bedrage van ongeveer het derde gedeelte van de gemiddelde prijzen dier artikelen, — en onafhankelijk van de tijdelijke marktprijzen. — Reeds aanstonds en allengs sterker maakte zich de invloed van dezen maatregel bemerkbaar. De overproductie van gist heeft in het afgeloopen jaar bedragen 7000 kilo of ongeveer 6 pCt. boven het minimum, die van spiritus 120 hectoliter of ongeveer 2 pCt. boven het minimum. Aan premiën is uitgereikt ruim f 1800, d i. gemiddeld ongeveer 10 pCt. boven de gewone loonen, terwijl de winst voor het kapitaal op ongeveer f 3800 is te schatten. De toekomst belooft nog beter resultaten, want er is in den loop dier 45 weken een belangrijke climax op te merken geweest. In den aanvang gebeurde het nog meermalen, dat wij beneden het minimum bleven; de minderproductie moest dan in volgende weken worden ingehaald, en zoolang was er van premie natuurlijk geen sprake. In de 35 eerste

weken varieerde zij van 0 tot een enkele maal 15 pCt., gemiddeld 4,8 pCt. boven het gewone loon. Gedurende de laatste 10 weken van het jaar konden geregeld 20 tot 25 pCt. boven het weekloon worden uitbetaald: de gistproductie steeg ruim 11 pCt., die van spiritus ruim 5 pCt. boven het minimum, en in het thans verloopen gedeelte van dit jaar bleef de productie en ook de premie op dezelfde hoogte.

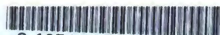
„Naast deze cijfers mag ik ook den zedelijken invloed van dezen maatregel niet onvermeld laten. Daar heerscht inderdaad in onze fabriek een vroeger nooit gekende algemeene belangstelling in het werk. De minst ontwikkelde arbeider begrijpt, dat zijne belangen en die der onderneming samengaan. Het wordt hem op de bevattelijkste en tastbaarste wijze bewezen, wanneer hij elke week met zijn loon de vruchten van zijn bijzonderen ijver in klinkende munt ontvangt. De gang van het werk wordt besproken, de te verwachten premie vormt een punt van debat, de verwaarloozing van het werk stelt den schuldige aan de ernstige verwijten zijner kamaraden bloot. Het is een participatiestelsel, doch een participatie niet in de onzekere handelswinsten, maar alleen in die zekere voordeelen, die ieder door zijn arbeid aan de onderneming kan toebrengen."

Moge dit voorbeeld in ruimen kring navolging vinden!

(*Vaderland.*)

ESOTA
38 L

ESOTA
238 L

ESOTA
38 L

UNIVERSITY OF MINNESOTA
3 1951 D00 388 238 L

ESOTA
38 L

UNIVERSITY OF MINNESOTA
3 1951 D00 388 238 L